DE GIDS.

III.

DE GIDS.

ZESTIGSTE JAARGANG.

Vierde Serie.

VEERTIENDE JAARGANG.

1896.

ONDER REDACTIE VAN

W. G. C. BYVANCK, J. N. VAN HALL, A. G. VAN HAMEL,
A. A. W. HUBRECHT en P. W. A. CORT VAN DER LINDEN.

DERDE DEEL.

AMSTERDAM,
P. N. VAN KAMPEN & ZOON.
1896.

GEDRUKT BIJ ROELOFFZEN & HÜBNER.

Printed in the Netherlands

INHOUD.

JULI.

AUGUSTUS.

SEPTEMBER.

ALLARD PIERSON.

8 April 1831—27 Mei 1896.

„Het komt te vroeg....” moet hij eens tot een broeder of een zoon gezegd hebben, toen hij, eindelijk zich gewonnen gevend, — o, nog onwillig, nog aarzelend, nog hopend dat het niet zoo wezen zou, — zich zelven niet meer ontveinsde dat het werkelijk scheen nader te komen, het gevreesde, het onherroepelijke, het onafwendbare, het einde van zulk een leven.

En te vroeg is het gekomen. Te vroeg voor hém, die altijd nog meer wilde denken, weten, zeggen, tot zichzelven en tot anderen, die nog altijd, sints de lang vervlogen dagen van Intimis, geen beter levensspreuk gevonden had dan deze: „Niet dat ik het alreede gegrepen heb.”

Te vroeg, o, jammerlijk veel te vroeg, voor dat gezin dat, bij al het breede uitstralen van dien schitterenden geest, bij al zijn reizen, in de wereld der boeken, der ideeën, der volken en landen, bij al zijn spreken, in kerken en zalen, in steden en dorpen, — het stille, het heilige middelpunt van zijn leven geweest is. Voor haar wier trouwe liefde hem, veertig jaren geleden, het beeld, niet alleen van „het eerste lentezonnetje”, maar ook — roerende voorspelling! — van „de avondstar” voor den geest riep.

Te vroeg, o, eindeloos te vroeg, voor ons, die zooveel van hem hielden, die zoo hoog tot hem opzagen, die over zooveel dat hoofd en hart vervulde hem het liefst, hem bovenal hooren wilden: ouderen, die een deel van den strijd met hem hebben medegemaakt, gaarne volgend, daar ze hem toch niet

op zijde konden streven, — jongeren, die trotsch mochten en ook trotsch wilden zijn op de symphathie door hem, in kalme overtuiging, voor hun streven uitgesproken. Zoo hij, een grijsaard geworden, nog eens over de „allerjongste tijdgenooten" geschreven had, gelijk hij het over „oudere" en „jongere" gedaan heeft, — geen twijfel of ook deze zoude met eerbiedige en bescheiden aandacht naar zijn stem hebben geluisterd.

In niemand heeft zich de geestelijke geschiedenis van Nederland, gedurende bijna veertig jaren, inniger en meer volkomen belichaamd dan in Allard Pierson. Hij heeft die geschiedenis meegeleefd, niet alleen, hij heeft haar voor een goed deel gemaakt, haar menigmaal geleid, in enkele oogenblikken beheerscht, altijd bijna haar voorzien. Ik geloof niet dat iets van hetgeen gebeurd is, op het gebied van godgeleerdheid, kerkelijke strijd, politieke wisseling, wijsgeerig onderzoek, letterkundige strooming, artistieke revolutie, hem verrast heeft of verwonderd. Hij wist, en, zoo het volle bewustzijn somtijds ontbrak, hij gevoelde, dat het komen zou. Ook in de toekomst zou geen enkele nieuwe openbaring van het leven en streven der geesten hem onvoorbereid hebben gevonden.

Pierson had heel lang kunnen leven; te oud zou hij wel nooit geworden zijn.

In mijn kinderjaren las ik eens in een boekje van een orthodoxen predikant, dat deze, in den hemel gekomen, het eerst naar Jesaja zou vragen, omdat hij met dezen wel een eeuwigheid lang over zijn lievelingsonderwerp zou kunnen praten. Van een dergelijken wensch zou Allard Pierson het voorwerp kunnen zijn. Zelden herinner ik mij iemand ontmoet te hebben dien het zoo telkens een nieuw genot was weer te vinden, van wien het telkens een nieuw leedgevoel was te moeten scheiden. Hoe lang het gesprek ook duren mocht, — en hij hield er van het te verlengen, uren in den nacht, — het eindigde altijd nog met een vraag van den bezoeker, waarop deze van zijn vriendelijke stem een antwoord vernemen wilde.

En Pierson had altijd een antwoord te geven, een breede, een hooge, een oorspronkelijke gedachte. Hetzij ge mocht aanzitten aan zijn gastvrije tafel, of tegenover hem in zijn ernstig en elegant studeervertrek, of naast hem in concert- of schouwburgzaal, zelfs in een café der Parijsche boulevards, —

want hij hield van Parijs en ging er gaarne heen om te werken, op een hooggelegen kamer, de woelige drukte der wereldstad beheerschend en haar gedruisch opvangend als een rythmisch gegons waarop zijn gedachte zich gaarne liet dragen, — altijd hadt ge meer aandacht voor wat hij sprak dan voor wat om u heen gebeurde.

En daarom was het, in die laatste maanden, zoo hard te bemerken hoe die gedachte haar vlugheid van beweging en haar rustige kracht begon te missen, hoe dat woord begon te aarzelen, somtijds onder een zenuwachtigen lach die aarzeling verbergend; hard bovenal omdat men gevoelde dat hijzelf, zich tegen het verraderlijk opdringen der kwaal verzettend, haar overmacht toch niet meer loochenen kon, — gevoelde hoe vergeefsch zijne inspanning werd en hoe ijdel zijn pogen om haar te bemantelen, hoe hij wel begreep dat het niet bovenal de voeten waren over wier traagheid hij zich lachend, soms klagend, verontschuldigde, hoe het sloopingswerk zijn gang zou gaan, stil, ongemerkt, als het langzaam wegroesten der snaren van een kostbaar instrument waarvan alleen de toetsen zichtbaar zijn, — tot dat ook hij, de machtige, zou nederliggen als een alledaagsch menschenkind, in een nauw hoorbaren ademtocht den laatsten glimp uitblazend van zijn leven.

't Was in die dagen een voorrecht hem nog eens weer door een gesprek over zijn werk een oogenblik te kunnen opwekken, hem het gevoel te geven dat hij nog denken kon, nog spreken kon, misschien nog wel weer zou kunnen arbeiden, voltooien wat daar nog onvoltooid lag in zijn werkkamer. En wien dit voorrecht te beurt viel, die zal nooit vergeten den dank zijner omgeving, den handdruk van den lijder, die nog éénmaal, daar ginds, in het kalme hoekje der rustigste natuur, onder het zacht geruisch der zware eikenboomen, te midden van zijn schat van boeken, een uur lang de illusie kreeg en gaf van herlevende kracht, van mogelijk herstel.

Maar thans is alles voorbij, alles, ook dit smartelijke, dit onvolkomene, dit hulpbehoevende van den laatsten tijd. En nu het oog der vrienden niets meer vindt dan, op het stille kerkhof te Zutphen, een gesloten graf, en ginds, op den Velhorst, de ledige stoel in dat ruime vertrek dat zijn weemoedige hoop en de trouwe liefde der zijnen nog eens tot een echte „studeerkamer" gewijd hadden, — nu enkel een droevige bedevaart

naar graf en woning de vroolijke bezoeken van vroeger kan vervangen, nu rijst met stille waardigheid voor de herinnering van vrienden, leerlingen, lezers, hoorders, van ouderen en jongeren, het beeld op van dien grooten leeraar, dien spreker, dien kunstenaar, niet aanstonds in al zijn volkomendheid, maar toch dadelijk in de volheid zijner machtige bekoring.

En er vloeit dan ook, in deze eerste weken van Juni, overal, in dagbladen en brieven, in den kring zijner Universiteit en in dien der Academie van Wetenschappen, in studeervertrekken en huiskamers, een stroom van woorden die hem huldigen, hem danken, alle even spontaan en oprecht, alle ingegeven door een innig gevoel van droefheid, van erkentelijkheid en bewondering, ze mogen komen van een geleerde of van een journalist, van een letterkundige uit de oude of uit de nieuwe school, van een jong bloedverwant of een geestdriftigen leerling, van een hoog beschaafde of — want ook in derde-klasse-waggons heeft men dezer dagen over Pierson hooren spreken — van een man uit het volk.

Zóóveel en zoo verlerlei stemmen hebben zelden in ons kleine vaderland een doode gehuldigd als waardoor, in deze Junimaand, Pierson's leven en werken herdacht wordt.

En zoo zien we dan allen — ook zij die hem niet persoonlijk gekend hebben — de gestalte vóór ons van een geest met wonderrijke gaven, van een onvermoeiden werker, een veelzijdig geleerde, een fijn en scherpzinnig denker, een ongeëvenaard kunstenaar van de pen en van het woord, — en die hooge en indrukwekkende gestalte vriendelijk omstraald door het reine licht eener nobele ziel.

De een roept, uit een reeds vér verleden, — waar het schuil gaat in de rozige nevelen eener beminnelijke vroomheid, waar het straalt van jeugdigen godsdienstijver, door geest en humor fleurig getemperd, — het beeld voor ons op van den „pastor in den vreemde", zoo ijverig in het stichten zijner miniatuur-gemeente, zoo eenvoudigd keuvelend met zijn Vlaamsch kuddeke, maar wiens ernstig oog, te midden van den strijd tegen het katholicisme waartoe hij zich zoo dapper aangordde, onweerstaanbaar geboeid werd door de macht en de gratie der heilige kerk, wiens hart toen reeds een deel zijner liefde gaf aan die „hoogbejaarde moeder van ontelbare kinderen".

Een ander toont ons, heel nabij, het beeld van den spreker,

den onnavolgbaren improvisator, boeiend door de kalmte en de natuurlijkheid zijner voordracht, door het rustige en artistieke van zijn zinbouw, door de fijnheid zijner woordenkeus, door de klaarheid zijner gedachte, die des winters zoo gaarne heen en weder toog, nu eens optredend in een studentengezelschap of in de Aula der Universiteit, dan in een letterkundigen kring, zelfs het eenvoudige „Nut" eener kleine provinciestad niet versmadend, — verhalend van zijn reizen in Griekenland en Spanje, rondstrooiend de spranken van zijne kennis en zijn vernuft, of een zijner geliefkoosde ideeën over het wezen der kunst en de toekomst der maatschappij ontwikkelend met een ernst en een aandrang als gold het nog eens weer de prediking eener „blijde boodschap".

Ginds wijst men ons den jongen doctor die over den ouden strijd tusschen realisten en nominalisten in deftig Latijn wist te schrijven en te spreken, die, als ware hij een „docteur en Sorbonne", zich in de scholastieke schermutselingen van jonge geestelijken mengde. — Hier, den geoefenden denker, die over zooveel problemen, vraagstukken der eeuwen en vragen van den dag, zijn oordeel uitsprak, nu eens met kalme overtuiging, dan meer skeptisch, soms paradoxaal, nooit pretentieus, altijd, ook als het oordeel een enkele maal wat haastig mocht heeten, oprecht, volkomen oprecht tegenover de eischen van logica, van geweten en goeden smaak.

We zien nog eens, uit de verte alweer, den man terug die ook de protestansche kerk heeft liefgehad als een moeder, wiens eerzucht het jaren lang geweest is „haar alleen te dienen, hetzij in eene wetenschappelijke, hetzij in eene praktische betrekking", en die toch met haar brak, — en niet alleen met haar, maar met een kring waarin hij zich gelukkig voelde, met een taak waarvoor hij geboren scheen, — die wegging zonder nog te weten waarheen, in een tijd toen dat heengaan zooveel ernstige vrienden een onnoodige dwaasheid toescheen, dat breken een gevaarlijke verstoring van zooveler gemoedsrust en vertrouwen.

En we zien ook, dicht bij ons, den man die, al gaf hij zich geen moeite om nieuwe vormen van geestelijk gemeenschapsleven te zoeken, noch voor anderen, noch vóor zichzelven, er toch altijd van zelf toe kwam om elken nieuwen kring waarin het leven hem plaatste te beschouwen, niet maar eenvoudig als

een hoekje waarin hij werken kon, maar als een vaste woning, die met zorg moest worden ingericht, opdat zij het vruchtbare centrum zijner werkzaamheid zou kunnen wezen.

Nu eens leest ge van den godgeleerde die, na in de scholen der theologen te hebben geschitterd, die scholen verliet, — waaruit sommigen meenden hem ook nog te moeten verbannen! — en die toch, als hij een of ander vraagstuk van historische of kritische theologie op zijn weg ontmoette, Calvijn, de Bergrede, de Paulinische brieven, het aanvatte en behandelde, niet alleen met het meesterschap van vroeger, maar ook, naar het scheen, met de oude liefde.

En dan weer verneemt ge van den geleerden kunstkenner, den fijnen estheticus, die voor zijne leerlingen de afbeeldingen uitspreidde der antieke kunst, of die een reisgezel zoo rustig en zeker rondvoerde door de zalen van het Louvre, — van den genialen schrijver der „Geestelijke voorouders", die, toen hij zijn grootsch werkplan opzette, de geschiedenis der beschaving overzag van Israël af tot aan de Renaissance, — van den veelzijdigen beoefenaar der „nieuwere letterkunde", die Shakespeare kende, die met Gœthe leefde, die Chateaubriand bestudeerde, die de litteraire ideeën der moderne volken begreep en verklaarde, voor wiens oor en taalgevoel het bondige Engelsch, het breede Duitsch, het fijne Fransch geen geheimen bezaten.

Met innige piëteit herdenkt een leerling den helderen docent, den altijd dienstvaardigen leermeester; — met schroomvallige bewondering tracht een lezer het treffende en bekorende van zijn stijl te ontleden; — met ontroering gewaagt zoo menig toehoorder van de hooge distinctie zijner taal en den liefelijken klank zijner stem.

En uit al die schetsen, onder den verschen indruk van zijn heengaan geschreven, spreekt bewondering voor zooveel kennis, zooveel ideeën, een zoo zeldzame divinatie, — spreekt vereering voor zooveel hooge kunst, in werk, in woord, in leven, — spreekt innige liefde voor den man die zoo gul was met zijn rijkdom, en wiens grootheid zich misschien nog het meest in grootmoedigheid openbaarde.

Zij die in deze dagen van rouw het uitvoerigst over hem schreven, voegden aan hun „In Memoriam" de bekentenis toe, dat vele biografen hun arbeid, elk van een bijzonder

standpunt ondernomen, zouden moeten samenvoegen om hem te teekenen in het volle relief en in al de profiels zijner verbazende veelzijdigheid.

En wie die met een deel van zijn werk zich heeft bezig gehouden en wien het vergund is geweest hem een weinig te kennen, zal die verklaring niet haastig onderschrijven? Wie die poogt, in rustige uren over dit leven nadenkend, thans reeds iets van hem te zeggen, zal zich niet belemmerd voelen door het bewustzijn van eigen onvolkomenheid?

Het leven en werken van Allard Pierson zal eerst langzaam en door de samenwerking van velen kunnen beschreven worden. Zijne biografie zal eerst volledig zijn, wanneer ze zal zijn saamgeweven met een merkwaardig stuk geschiedenis onzer kerk, onzer wetenschap, van ons hooger onderwijs, van de velerlei openbaringsvormen onzer vaderlandsche kunst.

En wanneer dit werk verricht zal zijn, dan zal men hem ongetwijfeld duidelijker, volkomener, objectiever zien, meer „in de lijst van zijn tijd" dan thans mogelijk is. Toch is het de vraag of men hem ooit beter zal kunnen zien dan wij, wier aanschouwing, bij dit stille graf, in de zoo droevig zwijgende studeerkamer op den Velhorst, geheel en al beheerscht wordt door de nog zoo versche herinnering aan zijne persoonlijkheid.

In allen gevalle mag aangaande die taak der toekomst de wensch worden uitgesproken, ja, de voorwaarde worden gesteld, dat iets van Allard Pierson zelf, — van zijn medevoelen en medeleven, iets ook van zijn meesterschap in de kunst van uitbeelden, — gevonden worde bij den man die alsdan het leven van dézen „ouderen tijdgenoot" beschrijven zal.

Er is ook een beeld van Pierson dat mij voorkomt zich af te spiegelen in zijne medewerking aan ons tijdschrift. Van zijn wetenschappelijken arbeid moge het meeste daarbuiten vallen, van den geleerde moge alleen de hoogleeraar in kunstgeschiedenis, zelden slechts de theoloog, niet de Hellenist of de „Kulturhistoriker" in deze bladen de resultaten zijner studie of van zijn kritiek hebben medegedeeld, — er is toch uit bijna elke periode van zijn wisselend leven, uit bijna ieder stadium van de ontwikkeling zijner gedachte, een sprekende weerklank in dit tijdschrift te vinden.

Vooral in de laatste jaren gaf Pierson gaarne gehoor aan het verzoek der Gidsredactie om over een belangrijk persoon of een merkwaardig boek zijn meening te zeggen, of kwam hij, ongevraagd, maar altijd welkom, ons die meesterlijke „Essays" over „Oudere tijdgenooten" of die opwekkende en leerzame „Gesprekken" aanbieden, waarin hij van zijn geest, van zijn hart, en niet het minst ook van zijn talent, mede het beste heeft gegeven.

Wat hem in dien arbeid voor ons tijdschrift aantrok, het was niet alleen de zekerheid dat hij hier het woord richtte tot een kring van bekenden, waaronder zooveel warme vrienden, op wier aandacht en sympathie hij rekenen kon. Wat er hem toe dreef was bovenal de behoefte — in dien altijd werkzamen geest telkens oplevend — om, tusschen den geregelden arbeid voor zijne colleges en zijn uitgever door, van tijd tot tijd eens neer te schrijven wat er in hem wakker werd, hem bezighield, hem verontrustte en vervolgde, bij het lezen van een nieuw of het herlezen van een oud boek, bij het weerzien van bekende figuren of het reizen in een onbekende streek. Hij was gevoelig voor de bekoring van zulk een onvoorziene taak, voor den prikkel dien de actualiteit van het onderwerp en het vlugge der bewerking aan zulk een arbeid geven. En moest de artiest die in hem leefde niet met onvermoeiden ijver gelegenheden zoeken en aangrijpen om, door nooit rustende oefening in het componeeren van een artikel, in het schikken van beelden, zinnen, woorden, zijn kunstvaardigheid als stylist onafgebroken te veredelen en te volmaken?

Zoo is *De Gids* de vertrouwde geworden van zijn meest persoonlijke, zijn meest geliefde ideeën en is ons tijdschrift een oefenplaats geweest voor zijn talent. Zoo hebben de lezers van Pierson's boeken, terwijl zij uit deze den man van wetenschap, studie en denken in zijn volle ontwikkeling leerden kennen, ook van tijd tot tijd, bij het vlug doorbladeren van een Gidsnummer, een beteekenisvollen indruk kunnen opvangen van den geest die hem bezielde, gelijk de bergbezoeker, terwijl hij de reine lucht waarin hij ademt regelmatig en methodisch in zich opneemt, het voorbijzwevend koeltje, dat de geuren der pijnboomen haastig langs hem heenvoert, nog als een bijzondere en verrassende levensopwekking dankbaar begroet.

Aan *De Gids* is het voorrecht te beurt gevallen Pierson's laatste woord — het laatste dat hij aan zijn trouwe, bescheiden

medewerkster heeft kunnen dicteeren en door eigen correctie voor de pers heeft kunnen gereed maken, in zijn bladen op te nemen. En die bladen „Over Ethica" waren niet, zooals sommigen gemeend hebben, een „los woordje", een aardige boutade over plichtsbesef en zedelijke artisticiteit, die hij later, zoo het leven hem gelaten was, door een degelijk studie zou hebben willen vervangen, terugnemend, of althans corrigeerend, wat hij in een geestige causerie met vlugge en sierlijke pen had neergeschreven. Neen, zoo ooit, dan is het hem met dit Gids-artikel hooge ernst geweest. Hij heeft het willen schrijven, worstelend met de kwaal die zijn krachten sloopte, als iets dat hij zijn landgenooten nog wenschte te zeggen, hun nog wilde nalaten als een herinnering aan zijn arbeid, als een woord dat, zeker niet „het laatste woord" over de quaestie, maar toch wel, en met eere, zijn laatste woord heeten mocht.

Is het niet opmerkelijk dat Pierson, acht-en-dertig jaren geleden, over prof. Hoekstra's Indeterminisme zijn eerste Gids-artikel heeft geschreven en nu, in 1895, over Hoekstra's *Zedenleer* zijn laatste? Men mag dit enkel een aardige coïncidentie noemen, een toevalligheid waaraan hoogstens door zijn vriend en ambtgenoot de waarde kan gehecht worden van een persoonlijke herinnering, mij geldt dit toevallige, dit samenvallen van het einde met het begin in een studie over het willen en het zedelijk streven van den mensch, voor het symbool van Pierson's innerlijk leven zooals het zich afspiegelt in zijn geschriften en in zijn daden.

De aard, de beteekenis, de waarde van het ethisch idealisme, — dat is toch eigenlijk het één en het al geweest van zijn denken, zijn zoeken, zijn worstelen, zijn hopen, en, zoo vaak hij het, in een of anderen vorm, meende gegrepen te hebben, de hoofdinhoud van zijn leering. Die overtuiging verklaart zijn blijven, vele jaren, in een kerk die, krachtens haar oorsprong, hem geroepen scheen om geen ander evangelie te prediken dan wat hij en zijne geestverwanten „het éene noodige", *La seule chose nécessaire*, noemden. Al de woorden die hij, tegen het einde dier periode, vermenigvuldigde, woorden van „Waardeering", van „Verdraagzaamheid", van „Opheldering en verzoening", ze waren hem ingegeven, — o zeker, ook door de vriendelijkheid, de noblesse, de edelmoedigheid zijner natuur, — maar bovenal door het streven om die kerk te doen worden wat hij

meende dat ze, met den maatstaf van zijn ideaal gemeten, wezen moest, wat hij destijds in alle oprechtheid geloofde dat ze worden kon.

En diezelfde overtuiging verklaart ook zijn heengaan. Vreemd mag dit klinken, wanneer men bedenkt hoe kort dat breken met de kerk op het idealiseeren van haar wezen en haar roeping gevolgd is, hoe hij zelf nog in 1864 scheen te strijden voor „het goed recht der modernen", dat Kuenen reeds in 1866 tegen hem verdedigen moest. Maar Pierson is niet de eerste geweest, en niet de laatste gebleven, wiens innerlijke strijd zich een tijdlang naar buiten geopenbaard heeft in woorden van verzoening en vrede, die, toen hij beste behouden wilde, in gemoede heeft geloofd dat eigen zielerust, innerlijke harmonie, volkomen oprechtheid tegenover eigen inzicht en eigen behoefte wel kostbare schatten waren, maar toch schatten die de plicht der zelfverloochening eischen kon dat men offeren zou aan de goede zaak, aan het hooge belang der gemeenschap voor wier heil men leven wilde. Toch moest een natuur als de zijne weldra gevoelen dat dit slaan van de verzenen tegen de prikkels, dit telkens en telkens weder beproeven of het niet gaan zal, niet alleen krachtverspillend en noodeloos uitputtend werk is, maar dat het beste dat men behouden wil ten slotte juist verloren dreigt te gaan in dat ijdel worstelen met eigen opvatting, in dat transigeeren met den drang om, boven alle dingen, geheel en al waar te zijn tegenover zich zelf.

Hoe anderen, niet minder eerlijk, voorzeker, dan hij, dien strijd mochten oplossen, bij Pierson kon de uitslag niet twijfelachtig zijn. Bij hem had het streven naar waarheid sints lang het karakter aangenomen van hetgeen hij in *Richting en Leven* „den hartstocht der werkelijkheid" genoemd heeft. Hij achtte haar destijds het kenmerk van de geheele „moderne richting." Toch werd ook van „moderne" zijde die karkterizeering gewraakt. Maar voor hem was zij de zeer wezenlijke uitdrukking, niet alleen van de vrees om met illusies, hoe vriendelijk en poëtisch ze hem mochten tegenstralen, zijn godsdienstige behoeften tevreden te stellen, maar bovenal van zijn diepen weerzin tegen al wat onnatuurlijk was en opgeschroefd. Opgeschroefdheid en zelfopwinding duchtte hij als de meest gevaarlijke vorm van onwaarheid. Met hoeveel gloed zijn overtuiging hem ook mocht bezielen, door hoeveel passie zijn gemoed ook beheerscht

werd, — en „passie" is voor hem ook lijden geweest — nooit heeft hij den indruk gemaakt van een dweper te zijn. Alle dweepzucht, moderne of orthodoxe, stond hem tegen. Voor elke overdrijving hoedde hij zich zorgvuldig, zoo zorgvuldig, dat deze hartstochtelijke mensch op menigeen den indruk van koelheid, een enkele maal zelfs van onverschilligheid heeft kunnen maken.

Was het alleen zijn merkwaardige zelfbeheersching die hem in het leven bewaarde voor iedere woeste uiting der meest hevige aandoeningen van zijn gemoed, en die hem, zoo dikwijls hij zijn eigen overtuiging uitsprak of de meeningen van anderen kritiseerde, zorgvuldig waken deed tegen de holheid van het pathos, tegen de onbillijkheid der verdenking of de grofheid der beleediging?

Het was, meen ik, nog iets anders. Het sterkste tegenwicht tegen hartstochtelijke overdrijving vond Pierson in de fijne artisticiteit die zijn gansche wezen kenmerkte. Die kunstzin openbaarde zich niet alleen in den meesterlijken vorm waarin hij zijne gedachten uitsprak, zij doordrong zijn ziel, zij was bij hem een der onmisbare elementen van elke overtuiging. De „goede smaak" was voor hem een deugd, behoorde, voor zijn gevoel, tot het wezen der echte zedelijkheid. In zijn denken, in zijn leven, in zijn schrijven, heeft hij altijd het harmonische gezocht. Het klassieke maathouden was een zijner idealen geworden.

En dit artistieke kon te gemakkelijker bij hem het tegenwicht worden van gloed en drift en bezieling, omdat het zich bij hem, onder anderen, zoo gaarne openbaarde in den vorm van humor. De humor liet hem geen rust. Van humor — later noemde hij het liever „ironie", maar hij bedoelde er hetzelfde mee — was zijn gansche wezen doortinteld. „De humor zit mij in het bloed," heeft hij eens geschreven, en, al mocht hij een enkele maal, ter verontschuldiging tegenover een tegenstander, van „zijn humoristischen demon" spreken, hij wist wel dat die demon eigenlijk een zijner schutsengelen was. Het kan verwonderen dat Pierson, die aan het schrijven van een roman zich gewaagd heeft, zich nooit opgewekt gevoeld heeft tot het schrijven van een blijspel. Hij zag zoo snel den komischen kant der dingen, hij wist aan dit komische zulk een geestig relief te geven.

En die humor heeft zijn aandeel gehad aan zijn uittreden

uit de kerk. In de plichten waartoe zijn betrekking hem riep, trof hem dikwijls iets zoo wonderlijk onnatuurlijks dat, bij den glimlach die onwillekeurig zijn lippen plooide, de lust en de kracht om ze met ernst te vervullen hem wel ontgaan moest. „Stel u voor," schreef hij aan zijn orthodoxen ambtgenoot de la Saussaye, die zich boos had gemaakt over zijn geestige caricatuur van dominee X in „Onverdraagzaamheid", — „stel u voor een mensch die een ander mensch zegent, gij mij, bij voorbeeld, of ik u." Die humor moge somtijds zijn kritiek hebben doen verzeilen op de klip der overdrijving die hij bij elke andere gelegenheid zoo nauwgezet poogde te vermijden; hij had hem lief, niet zooals sommige menschen een zwakheid vertroetelen die ze niet overwinnen kunnen, maar als een „heerlijke gaaf", waarvan hij de werking gevoelde als een kracht, wier werk hij waardeerde als een troost. „Is die glimlach zonde?" voegde hij dienzelfden collega toe. „Wat rest ons meer bij den weemoed, die overigens de atmosfeer is van ons aller studeervertrek?"

En aan Pierson's ironie lag altijd diepe ernst, vaak innige droefheid, ten grondslag. Toen hij, het eerste deel van Huet's brieven in ons tijdschrift aankondigend, zich bijna uitsluitend bepaalde tot het afschrijven en bespreken van een Franschen brief door den „candidat wallon„ uit Leiden aan zijn oom, den ouden dominee L'Ange, geschreven, — toen was het niet zijne bedoeling Huet belachelijk te maken door uit te weiden over een accident uit diens studentenleven. Maar weemoed vervulde hem bij de gedachte aan de teleurstelling die zijn zoo begaafden vriend bespaard had kunnen worden, zoo aan zijne aspiraties eene andere richting gegeven was; en met droeven humor vond hij in diens brief het antwoord op de vraag „hoe men in de Protestantsche kerk herder en leeraar kan worden."

Het fijnste staaltje wellicht van dien humor, waarvan in bijna alles wat hij schreef een klein trekje te voorschijn treedt, is zijn Gidsartikel „Wetenschappelijk Nederlandsch", van 1873. Pierson woonde toen te Heidelberg. De redactie zond hem, ter aankondiging, drie professorale redevoeringen, die, bij de aanvaarding van het hoogleeraarsambt, te Leiden en te Groningen waren uitgesproken. De oraties behandelden vraagstukken van godgeleerdheid en wijsbegeerte en hadden, in die dagen, door hun inhoud zeer de aandacht getrokken. Menigeen

was benieuwd te weten wat de oud-theoloog Pierson, buitengewoon hoogleeraar in de wijsbegeerte aan de beroemde Duitsche Universiteit, van deze professorale gedachten zou te zeggen hebben. Men maakte zich gereed tot het ernstig lezen en overdenken zijner kritiek. Maar toen de criticus aan het woord kwam, bleek het op eens dat noch de diepzinnige quaestie der „eenheid van den geest", noch het vraagstuk van het recht der godgeleerde wetenschap hem, bij het lezen der oraties, geboeid hadden. Hij vond eenvoudig dat de drie nieuwe hoogleeraren geen meesters waren in de kunst van schrijven. Over hun stijl wilde hij hen kapittelen. Hij ontrafelde hun volzinnen, gispte hun woordenkeus, ontleedde lachend hun metafers en doopte hun welsprekendheid, na ze eerst van haar deftigen tooi ontdaan te hebben, met den naam van „wetenschappelijk Nederlandsch".

Wat wilde Pierson, toen hij de Gidslezers en de geleerde schrijvers der drie oraties met deze vroolijke kritiek verraste? Sprak uit dit hekelen van den vorm wellicht hooghartige onverschilligheid voor den inhoud der ernstige denkbeelden die in deze redevoeringen waren ontwikkeld? Had hij afleiding gezocht voor zijn studie in een vermakelijk en vernuftig spel, een collegiale plagerij? In het minst niet. Op den bodem van zijn humor lag diepe eerbied voor de taal als voertuig der gedachte, innige liefde voor de „moedersprake" van zijn land en zijn volk. Hij leed onder de zorgeloosheid waarmee dit kleinood door de officiëele woordvoerders der hoogste wetenschap was behandeld. Hij riep het, van zijn Duitschen leerstoel, zijn landgenooten toe, dat ze hun taal in eere moesten houden, dat logica en goede smaak, waarheid en kunstzin ook in Nederland over de tong der redenaars en de pen der schrijvers hadden te regeeren. En zoo mocht ook van deze ironie gelden wat hij eenmaal van een kritiek uit vroeger jaren getuigd had: „Ja, het was ironie, maar geen onwaardige, want zij werd nedergeschreven met een bedroefd hart."

Heb ik, in wat hierboven geschreven werd, te uitvoerig stilgestaan bij een periode uit Pierson's leven die sinds lang tot het verleden behoort en waarvan de jongeren die hem ge-

kend en zijn invloed ervaren hebben nooit eenigen indruk hebben kunnen ontvangen? Ik geloof het niet. Want het is geheel en al dezelfde Pierson dien ik terugvind in dat laatste Gidsartikel „Over Ethica," waarmee hij zijn schrijversloopbaan heeft besloten. Gelijk men vroeger gesproken heeft van „Pierson's afscheid van de theologie," en hij zelf van zijn „afscheid van de kerk," zoo zou men aan dit artikel ten opschrift kunnen geven: „Pierson's afscheid van de officiëele zedekunde." Een volzin als deze: „Voor mijn deel mag Kant's imperatief een goed heenkomen zoeken," is sprekend genoeg om dien titel te rechtvaardigen. En dan vind ik in de motieven die hem tot die daad gebracht hebben dezelfde overwegingen, het zelfde temperament, dezelfde manier van de dingen te bezien die, dertig jaren geleden, hem geleid hebben tot zijn breuk met de kerk. Ook hier dat zelfde streven naar eenvoud in de opvatting, naar waarheid en natuurlijkheid in gevoelen en spreken, die zelfde vrees voor opwinding en overdrijving, die weerzin tegen al wat opgeschroefd is of ook maar opgeschroefd schijnen kan. „Wij hebben de ethica," schrijft hij, „eenvoudiger op te vatten dan tot dusver de theologen het doen en zullen dan licht in eenvoudiger taal van haar spreken." Iets verder: „Tegen overdreven godsdienstzin te waarschuwen acht men terecht gepast. Wat baat het als men nu aan het dwepen slaat met de ethiek? Op elk gebied blijft dwepen gevaarlijk en tegen den goeden smaak."

Was het ook niet de oude humor die hem voor zijn kritiek den meest treffenden vorm deed vinden, toen hij het beeld schetste van den bankier aan wien hij zijn geld had toevertrouwd en die het hem teruggaf met de openhartige verklaring, dat, zoo hij de macht van den kategorischen imperatief niet had gevoeld, hij zich met het geld uit de voeten zou gemaakt hebben. Men heeft dien bankier een caricatuur, Pierson's ironie onwaardig genoemd, toen hij aan die teekening toevoegde: „Ik ben er thans goed afgekomen, maar het is goed voor éèns; ten tweeden male vertrouw ik mijn bezit liever toe aan een bankier die geen kategorischen impratief noodig heeft om eerlijk te blijven." Ach, waarom moest Pierson, — en dat nog wel in die droeve dagen toen zelfs het gerucht van den strijd niet meer tot zijn bewustzijn kon doordringen, — in de laatste vergadering der „moderne theologen" nog eens

à faire genomen worden over dit „miskennen der waardigheid van serieuse wetenschap", dit in de hand werken van „vooroordeel en oppervlakkigheid"? Waarom moesten mannen, toch zoo ervaren in de fijne ontleding der zielkundige verschijnselen, hier van „losse invallen" en „vluchtige fantasiën" spreken, waar Pierson toch zoo duidelijk en zoo ernstig, daarbij zoo openhartig den nadruk leggend op het persoonlijke van die behoefte, geschreven had: „Ik ben nu eenmaal zoo. Ik kan mij niet gedrongen voelen als niets mij dringt; ik wil niet „betreuren", als ik in het minst niet bejammer, maar zoo wil ik evenmin eerbied voorwenden voor „Du sollst", wanneer ik feitelijk alleen mijn volle vertrouwen geef aan iemand die mijn geld, mijn eer, mijn vrouw, wat ook tijdelijk in zijn bewaring is, heilig kan achten zonder een „Du sollst" te behoeven."

Het is misschien maar gelukkig dat Pierson ditmaal zelf niet in het worstelperk heeft kunnen verschijnen, gelijk vroeger, toen, in dienzelfden kring, zijn „Levensbeschouwing" werd aangevallen. Nog zie ik hem vóór mij staan, „unus contra omnes", altijd humaan en kalm antwoordend op de aanvallen die tegen zijn boek gericht werden, — zoo kalm, in schijn althans, dat vele jongeren, hem onvergeefelijk koel en onverschillig vonden, — nu en dan met heftig gebaar een nieuwe sigaar opstekend, — wat die jongeren ook al een miskenning achtten van het gewicht der brandende quaesties, doch wat voor hem, zooals hij bij latere gelegenheden wel eens gezegd heeft, een krachtig middel was voor zelfbedwang. Och, wat moet de „humoristische demon" in hem wakker geworden zijn, toen hij daar hoorde (er werd natuurlijk ook beter gesproken) van „den pelsjas van het godsdienstig geloof", waarmeê men zich wilde beveiligen tegen „het koude evangelie van Pierson's agnosticisme," of toen, op zijn bekentenis, dat hij den drang tot adoratie niet loochende doch voor die adoratie geen object had aan te wijzen, geantwoord werd met de vermaning: „laat ons maar vast aanbidden, al weten we niet goed wat!" Er zijn er onder de jongeren van die dagen die het nog altijd betreuren dat zij van het „woord op zijn pas" dat hij in *Een Levensbeschouwing* had willen spreken, den zeer wezenlijken ernst hebben miskend.

Ook aan de ironie waarmede hij in „Over Ethica" den kategorischen inperatief heeft bejegend, ligt een wèl overwo-

gen ernstige overtuiging ten grondslag. Hij heeft haar, aan het slot van zijn artikel, in fijne en zangerige lyriek uitgesproken, en haar kort geformuleerd in deze vraag: „Waarom aan het spontane in de zedekunde niet een groote plaats ingeruimd? Het staat ons overal zoo wèl aan... Wij waardeeren het zoo hoog in de kunst.”

Zie ik wel, dan is het dit geloof aan de hooge waarde van het spontane dat voor Pierson, uit den innerlijken strijd dien hij, door al zijn werken, door al zijn studeeren heen, tot het einde toe heeft gestreden, ten slotte de bevrediging heeft doen geboren worden waarvan zijn laatste Gidsartikel zoo onweersprekelijk getuigt. Of die bevrediging blijvend zou geweest zijn zoo hij langer geleefd had, is een vraag die men aarzelen mag bevestigend te beantwoorden. De herinnering aan opvattingen waarbij hij zich vroeger een tijd lang had nedergelegd, om ze toch later weer prijs te geven, de altijd doorklinkende levensleuze: „niet dat ik het alreede gegrepen heb!„ rechtvaardigen die aarzeling. Maar een rustpunt had hij toch gevonden, een rustpunt voor gemoed en denken beide; een verzoening was tot stand gekomen, die het steunpunt voor vernieuwde krachtsontwikkeling wezen kon.

Men overzie eens den weg dien hij heeft afgelegd sints den tijd toen, ook in dit tijdschrift, Scholten's „Monisme” door hem bestreden werd. Het abstracte godsbegrip van den grooten Leidschen hoogleeraar, voor wiens persoon Pierson niet slechts hooge vereering, maar hartelijke genegenheid heeft gekoesterd, kon voor hem geen voorwerp wezen van aanbidding of religieuse liefde En wat de hoogleeraar aan die schepping der rede toevoegde om haar aanbiddelijk te doen worden, scheen hem wetenschappelijk en wijsgeerig niet te rechtvaardigen en alleen door beeldspraak, langs ongeoorloofden weg, te verkrijgen. Daarom bleef hij zijn dualistisch standpunt handhaven, het terrein van weten en gelooven nauwkeurig van elkaar scheidend, en het geluk van ook monist te kunnen worden tot de zaligheid rekenend die een mensch alleen „in hope” genieten kan.

In *Richting en Leven* staat hij nog ongeveer op hetzelfde standpunt. Het godsdienstig geloof wordt daar aanvaard als „onmiddellijk gegeven”; het kwam er alleen nog maar op aan om uit den inhoud van dat geloof zorgvuldig alles te verwij-

deren wat behoorde tot de begrippen en de verschijnselen waarover rede en wetenschap uitsluitend hebben te oordeelen.

Na zijn uittreden uit de kerk zich vrijer gevoelend tegenover elke metafysica, kon Pierson nu den inhoud van dat „godsdienstig gevoel" van zelf eenvoudiger gaan opvatten, het herleiden tot het geloof aan de absolute waarde van het zedelijk streven, aan „het objectieve der tegenstelling tusschen heilig en onheilig". Maar ook dit geloof diende gerechtvaardigd te worden, en hij zocht voor dit idealisme een steunpunt in de resultaten van wijsbegeerte en wetenschap.

In dit stadium schreef hij — het was in 1871 — het bekende Gidsartikel „Een keerpunt in de wijsgeerige ontwikkeling", dat zeker niet tot het best geslaagde van zijn wijsgeerigen arbeid behoort en dat schoon spel gaf aan de kritiek, maar dat altijd merkwaardig blijft als bijdrage tot de kennis zijner persoonlijkheid en tot de geschiedenis van Pierson's idealisme. Busken Huet, die er in de „Javabode" over schreef, zag het dadelijk in en drukte het puntig uit: „Wat dr. Pierson een keerpunt in de wijsgeerige ontwikkeling noemt, is, wel bezien, zijn eigen zielsproces." Hij vergeleek den schrijver bij een mensch die „na een geheelen dag in de gewelven eener duistere steengroeve te hebben omgedoold, eindelijk vèr voor zich uit het daglicht weder ziet rijzen...... Goddank! de nachtmerrie is geweken." Dit licht, men herinnert het zich, was voor Pierson door de natuurwetenschap zelve ontstoken. Aan het fysiologisch idealisme, dat hij in Heidelberg, bovenal door zijn omgang met Helmholtz, had leeren kennen, en dat immers, bij het ontleden onzer zinnelijke waarneming en van onze kennis der verschijnselen, zooveel plaats leert inruimen aan het subjectieve, het zuiver „waardeerende" in ons oordeel en ons bewustzijn, — meende hij het recht te mogen ontleenen om aan zijn zedelijke „waardeeringsoordeelen" een niet minder hoogen graad van objectiviteit toe te kennen.

„Naar Genève" schreef Huet spottend boven zijn dagbladartikel, en Pierson kon rustig antwoorden, dat hij nooit gevraagd had waarheen een denkbeeld hem voeren kon, altijd bereid was geweest, zoodra hij gemeend had een weg te moeten inslaan, dien weg ten einde toe te volgen. Maar hij zal niet ongevoelig gebleven zijn voor de kritiek van dien „jongeren tijdgenoot", en vragen als deze: „Waarom mag aangenaam

of onaangenaam desnoods slechts subjectieve waarde hebben, en heilig of onheilig niet? Hoe komt men aan dat ééne objectieve gebied, met uitsluiting van elk ander? Zoo wijs en dwaas bijwijlen in elkander vloeien (en sommige Gids-artikelen gebieden zulks als mogelijk te erkennen), waarom loopen goed en kwaad, als twee evenwijdige lijnen, eeuwig uiteen? — lagen te zeer voor de hand dan dat Pierson, nu Huet ze formuleerde, er niet de bezwaren in herkennen zou die reeds bij hemzelf tegen de juistheid zijner redeneering gerezen waren.

Toen hij dan ook, in 1875, zijne *Levensbeschouwing* uitgaf, sprak hij niet alleen, tegenover elke theorie omtrent het mysterie van het bovenzinnelijke, met volle overtuiging zijn „ignoramus" uit en aanvaardde hij het „agnosticisme" als het eenige standpunt dat zijn rede hem toeliet in te nemen, maar onderwierp hij ook de idee der zedelijke bestemming van den mensch en het „gij zult niet" der Tien Geboden aan eene rustige en ingrijpende kritiek. Van „nachtmerries" was geen sprake meer. En wat hij aan die kritiek als positieve „levensbeschouwing" toevoegde, gaf hij niet meer als een soort van „credo" waarvoor men zich had op te winden, maar enkel — de uitdrukking was, in hare bescheidenheid, misschien al te nuchter, — als een „woord op zijn pas.".

Dat het zedelijke, op Pierson's standpunt, nu voorgoed van elke soort van metafysica was losgemaakt en den steun van geen wetenschappelijk idealisme meer behoefde, bleek vooral hieruit dat het ethische steeds meer voor hem samenviel met het artistieke en hij er voortdurend meer toe kwam om het zedelijk gevoel als een eigenaardigen kunstzin, als eene genialiteit van het gemoed, te erkennen en te waardeeren. Die appreciatie had voor de zedelijkheid niets vernederends. Integendeel. Zij rees, voor zijn gevoel, te hooger, naarmate hij, in de laatste vijftien jaren, het artistieke zulk een nieuwe, hooge vlucht zag nemen, een vlucht waardoor bovenal ook de letterkunde werd aangeraakt, en die zich uitstrekte tot het leven der maatschappij. Bovendien trad, bij deze opvatting, het spontaan karakter der zedelijke aandoeningen sterker op den voorgrond en, gelijk ik hierboven zeide, door de hooge waarde der spontaneïteit werd Pierson steeds meer getroffen, op haar beteekenis voor het leven der menschen en der volken achtte hij zich telkens weder geroepen de aandacht zijner landgenooten te vestigen.

Miskenning van de waarde dier spontaneïteit was voor hem het eigenaardig kenmerk van ieder konservatisme. Op zijn humoristische manier riep hij het, in zijn aardig stukje „Zomervacantie", den konservatieven toe: „Dit is uw conservatisme, dat gij geen flair hebt of ooit zult hebben en hen die op dit punt rijker zijn bedeeld, terugstoot, ontmoedigt, verdacht maakt; dat gij naar de ganzen op het Kapitool niet wilt luisteren, en u eerst wapent als een notariëele akte u bewijst dat de vijand voor de poort staat."

Dat Pierson's denkbeelden zich in den laatsten tijd hebben ontwikkeld, of beter nog, zich steeds meer hebben vastgezet in den geest hierboven aangeduid, zal zeker niet geloochend worden door wie van zijne vele merkwaardige Gids-artikelen der laatste jaren de herinnering heeft behouden. Uit die artikelen zou een heele bloemlezing zijn bijeen te garen van gedachten en uitspraken die deze opvatting bevestigen. Men leze, in zijn aankondiging van *Willem de Clercq naar zijn dagboek*: „Onze verstandelijke armoede leidt tot altijd hooger waardeeren van het artistieke, en dus van het onbewuste, dat raadt, vermoedt, vooruitgevoelt, onverklaarbare maar waarachtige indrukken ontvangt .... en ten slotte uit zijn schoot de wereld van de kunst doet voorkomen: éénige wereld;" of, in „Zomervacantie": „Wij moeten durven liefhebben. Dit durven zal altijd alleen de vrucht kunnen zijn van de overtuiging dat liefde geen empirischen grondslag heeft of hebben kan." In hetzelfde artikel: „Het is een groote troost, dat het instinctieve, het onbewuste in ons leven nog altijd zulk een plaats inneemt." In zijn studie „Over Opzoomer": „Wij zijn vele dingen óok, maar slechts één ding zijn wij zonder eenige nadere bepaling. Het is gewoonlijk juist dat waarvan onze zelfbewustheid het minst krachtig getuigt."

Doch waartoe uit den grooten rijkdom van gedachten welke in die bijdragen liggen uitgestrooid, er enkele te kiezen wier formule zich leent voor een citaat? Het is vooral de geest die uit alle u tegenademt, die den indruk geeft van Pierson's artistieke levensbeschouwing der tien laatste jaren. En wie deze artikelen herleest, die begrijpt ook onder welken invloed die hooge waardeering van het spontane, al heeft zij altijd bij hem bestaan, zich sterker dan vroeger, bij Pierson heeft doen gevoelen en opwekkingen als de bovenaangehaalde

hem heeft ingegeven. Het is niet alleen het artistieke streven der jongeren geweest, waarvan de kracht en de frischheid hem bekoorden. Het was ook de herinnering aan iets heel ouds, aan een verschijnsel dat hij in zijn jongensjaren had leeren kennen, zijn nog eens medeleven met de vromen van het „Réveil", met da Costa en Willem de Clercq, eene herinnering waarvan hij den blijvenden indruk teruggaf in deze woorden: „het is het gemoed dat het leven belangrijk maakt". En het was, eindelijk, ook nog, zijn steeds toenemende liefde voor „het volk", het democratische element van zijn gemoed, dat zich op zoo bijzondere wijze wist te huwen aan het aristocratische van zijn geest en zijn smaak. „Het oor op de borst en het hart des volks! Daar ontdekt waar het hapert!".... „te leven in de wetenschap, dit allereerst wetende, dat de vruchtbaarste gedachten in het hart des volks moeten ontkiemen." Die woorden waren voor Pierson geen holle phrasen. Zoo ze van een al te hoog gestemd idealisme getuigen, dan heeft hij toch bewezen dat dit idealisme hem ernst was, toen hij, zonder vrees van zich te compromitteeren of zijne gehechtheid aan de traditiën van zijn volk verdacht te maken, binnen den kring der sociaal-democraten zich begaf, om er een daad van menschenliefde te vervullen en, ten behoeve van een jongen man die hem toescheen zijn schuld te zwaar te boeten, een daad van edelmoedigheid uit te lokken.

„Zal in deze eeuw van rationalisme", vraagt Pierson, aan het slot van zijn laatste Gidsartikel, „het menschen h a r t weder ontsloten en Eros zijn plaats hergeven worden in het hart aller psychologie?" — Het was zijn allerlaatste woord. Na die vraag gesteld te hebben legde hij de pen neder. Met die vraag op de lippen is hij gestorven. Het zal niet aan hem gelegen hebben, noch aan zijn woorden noch ook aan zijn daden, zoo door hen die in hooge mate zijn invloed hebben ervaren, die vraag niet bevestigend wordt beantwoord.

Door persoonlijke herinneringen geleid, en onder den indruk der herlezing van eenige zijner Gids-artikelen, heb ik, in deze Junidagen, — te midden, helaas! van vele storende bezigheden — een woord van vereering willen wijden aan den gestorven vriend. Het was niet onnatuurlijk dat mijn aandacht

bovenal getrokken werd door wat toch eigenlijk zijn gansche leven vervuld heeft. Vluchtig beschreef ik daarbij den weg, door hem zelven trouwens in vele Gidsartikelen aangewezen, waarlangs de jeugdige predikant van Leuven en Rotterdam tot zijn „van kunstzin doortrokken agnosticisme" gekomen is, — en deed ik uitkomen welke persoonlijke eigenschappen, welk eigenaardig temperament het betreden van dien weg en het bereiken van dit eindpunt voor hem tot een zedelijke noodwendigheid gemaakt hebben.

Dat mijn schets slechts op ééne enkele zijde van zijn leven en denken het licht heeft doen vallen, was onvermijdelijk. Heb ik van die ééne zijde misschien nog maar een schaduw laten zien? Ach, bij een zoo rijke natuur als de zijne zou alleen het volle relief den indruk van een werkelijk beeld kunnen geven. Toch meen ik wel nu en dan zijn harteklop te hebben doen hooren.

Hij heeft er zelf voor gezorgd dat dit geluid zijner ziel zijn levensbeschrijvers niet ontgaan kon. Pierson heeft veel over zich zelf geschreven, den weerklank van zijn innerlijk leven vrij uit laten gaan tot de menschen. Hij heeft dit niet gedaan uit bijzondere ingenomenheid met eigen aandoeningen, eigen gedachten, eigen zieleleven. Maar sterk leefde in hem de overtuiging, dat zijn strijd door velen werd meegestreden, dat het hier niet gold een toevallige worsteling, door bijzondere omstandigheden of een bijzonderen aanleg hem opgedrongen, maar een strijd der geesten, een moeitevol zich loswringen van dezen tijd uit het oude naar het nieuwe. Zijn leven is een stuk historie geweest. En dat hij dit telkens heeft gevoeld, getuigt voor het krachtig bewustzijn waarmee hij al de phases van zijn leven is doorgegaan. Anderen hebben met Pierson die geestelijke revolutie in het leven geroepen, haar geleid en doorleefd; in hem heeft zij eene gestalte aangenomen, door hem wordt zij het best vertegenwoordigd.

En daarom juist is de invloed van dien levende zoo groot geweest, heeft hij zoo lang, zoo telkens weder en op zoo velen suggereerend gewerkt. Zijn wonderbare veelzijdigheid heeft voor die suggestie een zeldzaam groot gebied geopend. Op het terrein van studie, wijsbegeerte, kunst en maatschappelijk leven heeft zij zich doen gevoelen. Dat Pierson, zoo éénzijdigheid hem in ééne enkele richting gedreven had, hem, bijvoor-

beeld, aan één vak van wetenschap zijn gansche leven had doen wijden, op dat éene gebied iets meer blijvends, een werk van onvergankelijke beteekenis, een school van leerlingen, zou hebben achtergelaten, spreekt van zelf. Maar een mensch heeft nu eenmaal niet de keus van zijn aanleg, evenmin die van zijn eerste opleiding, en slechts voor een klein deel die van de omstandigheden waaronder hij leven en werken moet. En toch zijn het deze bovenal die over de richting van zijn leven en den aard van zijn arbeid beslissen. Bovendien, — is veelzijdige aanleg menigmaal een oorzaak van zwakheid en oppervlakkigheid, — waar ze zoo krachtig, zoo geniaal, zoo zelfbewust optreedt als bij Pierson, daar zou het kinderachtig zijn hare schaduwzijde op te zoeken, in plaats van dankbaar het rijke veelkleurige licht op te vangen dat van haar uitstraalt.

Dat licht heeft geschenen. Gelukkig wie er zijn oog en zijn hart in heeft mogen baden, gelukkig ook nog nu het is ondergegaan achter den horizont van het onbekende, verzinkend in het angstig donker van den dood.

Want van Pierson mag nu gelden wat hij zelf eenmaal, Opzoomer herdenkend, schreef: „Geen tegenwoordigheid zoo indrukwekkend als de tegenwoordigheid dier afwezigen voor wie de tijd van onderzoek voortaan gesloten is. Hoe zouden zij thans spreken? hoe onze dagen beoordeelen? hoe in nieuwe behoeften willen voorzien? in welke geesten hunne erfgenamen herkennen?"

Die vragen zullen nog menigmaal rijzen bij hen die hem gekend hebben, die van hem hebben geleerd en wier aandacht, — trots alle wisseling van werkzaamheid en leven, — geboeid blijft door de hooge problemen waaraan deze denker, deze kunstenaar zijn edelste krachten had toegewijd.

Ze zullen voortwerken, voortdenken, voortleven, — anders, heel anders misschien ten slotte, dan hij, — maar toch, veel jaren lang, ook met hem, met Allard Pierson.

A. G. van Hamel.

DE VADER.

Hij had niemand meer op de wereld dan dien eenen zoon, den laatst overgeblevene der drie. De beide oudsten waren gestorven, klein nog doodgegaan in de barre winters der Schotsche Hooglanden. Deze slachtte hem, mager, taai en vlug, met lederen longen. Het gezicht had hij van de moeder. Zij was een meisje uit de Laaglanden geweest, fleurig als een bloem, vroolijk als een vogel, een fijn schepseltje, dat David Machiel op de kermis te Oban had zien dansen, op 't eerste gezicht liefgekregen, en met rust noch duur gelaten had voor ze zijne vrouw was geworden.

Maar hierboven, in het gebergte en den mist van Moidart, wilde zij niet aarden. De Noordewind was scherp als een messteek in haar teedere borst, de menschen zagen streng en spraken harde woorden: zij was eenzaam in haar huis, achter de smalle ruitjesvensters, waarop de sparren van den hof zomer en winter een groen schemerlicht neerzeefden: en gaandeweg verschuchterd tegenover haar gesloten stroeven man, was zij even stilzwijgend geworden als hij, al hare vroolijke liedjes vergeten. En toen, kort na elkander, hare beide kinderen stierven, scheen zijzelve ook maar te willen doodgaan. Daar werd het derde kind geboren; en toen zij zag hoe het op haar geleek, haar bruin krulhaar had en haar donkere tintel-oogen, en hoe het driftig schreeuwde, met voetjes en vuistjes van zich afslaand — toen lachte ze op uit hare pijn, en begon weer te leven.

Zij was dol op het kind. Zij had het des nachts tegen haar hart, den geheelen dag in hare armen, kon uren lang

zitten met den kleine op haar schoot, verrukt toekijkend hoe hij schopte met zijn ronde rozige beentjes, tegen hem kirrend en lachend, hém zoenend over zijn heele warme blootgewoelde lijfje. Zij zoogde hem tot de tijd voor spenen al lang voorbij was, en hij driftig toebeet met scherpe, melkwitte tandjes; en lachend, terwijl de tranen haar langs de wangen liepen, preste ze het gretige wicht tegen haar boezem, met een beweging van jaloersch verdedigen, wanneer haar man, die het niet langer aan kon zien, den jongen wilde wegnemen.

Hij dacht aan de beide kleine dooden, en zweeg.

En toen de jongen al grooter begon te worden bleef dat zoo. Zij wilde hem niet afstaan, geen oogenblik, aan niemand, zelfs aan zijn vader niet. Zij was zijne verzorgster, zijn speelkameraad, zijn lijfeigene.

Zij kleedde hem aan en uit, voerde hem, droeg hem als hij niet loopen wou, liet alles liggen en staan als hij riep, vond kleine woordjes die alleen hij en zij verstonden, dacht er niet aan hem ooit te verbieden of te verbeteren. Zij kon niet laten van haar zoon.

Vóor hij zes jaar oud was, stierf zij. Toen, te midden van zijn diep en scherp verdriet om de vrouw die hij had liefgehad, voelde Machiel iets, bijna als een vreugde, omdat het kind nu hèm zou toebehooren. Nu eerst begon in waarheid zijn vaderschap, het recht van zijn groote liefde, onzelfzuchtig en sterk, zonder gemakkelijke zwakheid en zelf-minnende vertroetelingen — een weinig hard wel in het gevoel van dure verantwoordelijkheid. Hij was er om zijn kind op te voeden tot een man, zich zelven genoeg, rechtvaardig, godvreezend.

Dat was het doel, waarop zijn geheele leven gericht moest zijn, al zijn denken en doen, de geringste handelingen van elken dag. Sinds den dood der vrouw was zijne jongere zuster bij hem gekomen — meewarig teeder. Hij zond haar weg, haar vrouwenzachtheid vreezend voor den jongen, behielp zich met een knorrige doove bes, die rumoerde met haar potten en pannen, zijn eten liet aanbranden en niet omzag naar het kind.

Hij wilde zelf voor hem zorgen, alleen. En, dadelijk beginnend, noodzaakte hij den vertroetelden kleine bijtijds uit bed te komen, zichzelf te wasschen, te kammen, aan- en uit te kleeden, te eten wat hem werd voorgezet, te komen wanneer hij werd geroepen, te doen wat men hem zei. En in

plaats van te spelen op straat en te visschen in de beek moest hij met de andere jongens naar school, lang stilzitten op een bank en schrijven en lessen leeren.

De jongen, die altijd alles gedaan had wat hij verkoos en niet anders dan dat, dus plotseling tegengehouden, verboden, gedwongen, was eerst geheel en al verbijsterd, te verschrikt om tegen te spartelen. Maar, toen hij goed begrepen had, dat dit nu altijd zoo blijven zou, dat hij zou moeten doen wat hij niet verkoos en laten wat hij graag wilde, toen stelde hij zich te weer als een dolle, vechtend voor zijn lieve vrijheid, zijn spelen, zijn prettige gewoonten, zijn eigen zin. Hij gooide zich op den grond, zich vastgrijpend aan de tafel, aan de bank, aan de deurposten, van zich afschoppend en slaand, bijtend naar de hand die hem op wou trekken, rolde gillend heen en weer, paars in het gezicht, bijna stikkend van het hartstochtelijk schreeuwen.

De vader, bleek als een doek, greep een handvol berkenrijs van den haard en sloeg er op, waar hij hem maar raken kon, over zijn rug, over zijn naakte beenen, over zijn handen, overal, net zoo lang tot de jongen ophield met gillen, stil lag, zich overeind liet zetten, bevend en getemd, en gehoorzaamde. Hemzelven was het daarbij troebel voor de oogen geworden. Hij kon het in huis niet meer uithouden, ging het veld op, altijd dat roodbekreten, gezwollen gezicht en die schuwe oogen voor zich. Toen hij laat thuis kwam, sliep de jongen al. De vader trok het gordijn weg, bleef naast de bedstee zitten, halve nachten lang, bekommerd starend op het bekreten gezicht, op het tenger lijf dat soms opschokte in onrustigen slaap. Het koude zweet brak hem uit: hij boog zich over den jongen heen, en streek hem het vochtige haar van de slapen in onbeholpen, schuchtere liefkoozing.

En naarmate het kind ouder werd, probeerde hij met hem te redeneeren, hem het hoe en waarom beduidend van gehoorzaamheid en gezag, uitsprekend in de stil-groote woorden der eenvoudigen van geest het denkbeeld van den plicht, het leven naar bestemming in plaats van begeerte, het stellen van anderer naast het eigen recht, de zelfopgelegde, in last en leed gehouden, trouw aan het als hoogste goed erkende.

De jongen stond voor hem, zich verbijtend van driftigen onwil, rebelleerend tegen die ideeën van zelfverzaking als tegen

iets onzinnigs en onverdragelijks, — een jong hoogmoedig dier, dat begeert, en sterk is, en nemen zal wat hem lust: en in zijn stug-hangend hoofd was slechts de ééne idee, dat zijn vader hem dwingen kon omdat hij nu eenmaal de sterkste was, maar dat hij zelf ook eens groot en sterk zou zijn — en zijn eigen gang zou gaan en zijn eigen zin doen.

De vader begon gebogen te gaan, de zoon schoot op. Hij was intelligent, snel in het opnemen, ordenen, verbinden der denkbeelden, alles zonder inspanning onthoudend: op school stelde de meester hem ten voorbeeld aan de andere jongens. De vader was wèl tevreden.

Wanneer hij des avonds bij de schouw zat, pijnlijk-stijf van den langen arbeid op den akker, van het in zon en wind en regen zwoegen op de taaie schol, en hij hoorde door de doodsche stilte van het vertrek zijn zoons pen over het papier krassen, dan hief hij de zwaargeworden oogleden op, in een blik van verbaasde bewondering over dat lichte, snelle werk. En kijkend naar het intelligente gezicht in den lichtkring der lamp, spanden zich zijn grove stijve trekken, en rimpelde zijn voorhoofd in zorgelijke nadenking over een toekomst voor den jongen, te goed om, als hijzelf, lijf en ziel te verslijten tegen den harden grond. Zoodat eindelijk, na lang overtellen van zijne karige spaarduiten, narekenen van de kansen in veld en stal, begrooten van de marktprijzen, hij besloot zijn zoon te laten studeeren. Een oude schoolmeester uit den omtrek wilde hem de klassieke talen leeren: zoo zou hij misschien een beurs kunnen verwerven. Toen de jongen het hoorde werd hij vuurrood van vreugde. Hij zou naar Edinburgh gaan, wandelen langs prachtige huizen en winkels schitterend van rijkdom en licht, tusschen vele honderden van mooi gekleede mannen en vrouwen, die zonder haast voortbewegend, praatten en glimlachten, luisterend naar de muziek in de straten. „Je zult dominé worden”: besliste de vader. Voor David Machiel als voor zoovelen van zijn sober, intelligent en streng geloovig volk, was het dienaarschap Gods het hoogste menschelijke bestaan.

De knaap dacht even na.

„Dat is me om het even.”

Hij ging nu des avonds naar den schoolmeester; de zware boeken die de oude hem leende op den rug.

Het was ver, anderhalf uur heuvel op, heuvel af; de herfstavond viel, buiig en kil, de nevel drong hem in de keel met een duffen moeras-smaak; hij stond telkens op sprong van terug te keeren, te draven naar huis, naar licht, warmte, veiligheid: maar de gedachte aan Edinburgh dreef hem verder.

Toen kwam de winter, de dwarrelende, verblindende, wegen en stegen bedelvende sneeuwjacht, de snijdende wind, de vorst, die het water in het hart der heuvels tot ijzer maakt en den rotssteen splijt, de zwarte stormnachten zonder maan of ster, wanneer alles glijdt en glibbert en het dooit bij stroomen.

Ronald trapte er door heen, half-blind, kil tot in het merg, de tanden op elkaar geklemd, vloekend tegen het ellendige, naakte, wilde land. Hoe goed kon hij het begrijpen dat zijn moeder er niet geaard had! Als hij maar eens weg was — ver, voor goed, om nooit weer terug te komen!

De vader zette de lamp in het venster, een vèr-schijnend teeken, den veiligen weg wijzend. Telkens stond hij op, opende de deur, luisterde en tuurde naar buiten, de duisternis in: en eindelijk nam hij den versleten plaid, den met ijzer beslagen stok, ging zijn zoon tegemoet. Hij liep hoe langer hoe driftiger, bijna den geheelen weg, niet gerust voor hij het dansend schijnsel der lantaarn op zich toe zag komen. Maar hij zei niet anders dan:

„Was het werk goed?"

En na het antwoord zwegen beide weer, naast elkaar gaande door de kilte en de duisternis.

De zoon dacht aan den tijd wanneer al die ellende voorbij zou zijn, en hijzelf een student, daarginds in de blinkende stad. De vader dacht er ook aan.

Hij dacht den geheelen dag aan niets anders.

Hij was altijd spaarzaam geweest, nu werd hij bijna gierig, elken duit tweemaal omdraaiend, zich de weinige vreugden van zijn sober bestaan, in den loop der jaren tot behoeften geworden, ontzeggend, uitzuinigend op kleinigheden, met vrouwelijke vindingrijkheid en zelfopoffering.

Op de markt was hij inhalig, koppig, doodblijvend op een dubbeltje, wist van de korenkoopers nog een paar stuivers boven den met moeite bedongen prijs af te halen — ontdekte

hier een gebrek, daar een kwaal in een koebeest dat hem leek, den al half gesloten koop telkens weer beknibbelend.

En van dauw tot duister in de weer op den akker, op de weide, op den deel, werkte hij voor zijn zoon, zijn toekomst makend met eigen handen en hersens, bij stukjes en beetjes, met gespaarde duiten en gewonnen penningen.

Eindelijk kwam het examen.

Ronald slaagde, verwierf een beurs.

Dàt geluk!

Het scheen den zestiger of nu eerst het leven begon.

In den herfst vertrok de student. De oude Machiel bracht hem met de boot tot Kiulochmoidart, waar tweemaal in de week de postwagen afrijdt, het eenige middel van gemeenschap tusschen de eenzame meren en bergen van het westen en de bewoonde wereld.

Het was een kille nevelige dag; de roeislagen der mannen in de boot klonken dof over het roerlooze, leigrijze water.

Geen van beiden sprak.

De zoon dacht aan de toekomst — de vader aan het verleden.

Op het oogenblik van scheiden scheen hij iets te willen zeggen; maar hij bedacht zich, reikte zijn zoon zwijgend de hand en roeide weg, zonder nog eenmaal naar hem te zien.

Nu was zijn huis leeg.

Des avonds wanneer de doove werkvrouw de deur achter zich had dichtgetrokken, bleef hij geheel alleen.

Hij zat bij het vuur, zonder zijn pijp, die hij uit zuinigheid had afgeschaft, nu en dan spuwend in de asch.

In de doodsche stilte hoorde hij het getik der hangklok als luid bonsen; een muis knabbelde aan het houtwerk: buiten in de sparren zuchtte en kreunde de nachtwind.

De oude zat stil, in elkaar gezakt, de moegewerkte handen afhangend tusschen de knieën. Hij dacht aan de toekomst, hoe Ronald zijn eerste preek zou houden in de oude dorpskerk, hoe hijzelf, onder de gemeente gezeten, de heilige eeuwige woorden zou hooren en de goedkeuring zien op de strenge mannengezichten, en den vromen ernst der vrouwen. Dan zou

hij gelukkig zijn, achtend als niets die vele offers van geld, gemak en alvast slinkende krachten.

Des winters kwam eenmaal in de week de postkar door het dorp, heuvel na heuvel afgeschoten, in den daverenden galop van twee forsche bruine paarden, al uit de verte aangekondigd door het woedende gebas der hofhonden. De vrouwen kwamen in hun deur, stonden uit te kijken, de eene hand boven de oogen, de andere het voorschoot al ophoudend. Daar zwenkten de bruinen den draai van den heirweg om: en Macpherson, de postmeester, een kort kogelrond, pioenrood manneke, wierp, zonder de teugels aan te trekken, den wachtenden links en rechts hun brieven toe, met toeroeping en groeten in zijn hard klaarklinkend Gaelic: „Jean — vrouw! een brief van je zoon den sergeant" — „Een postwissel Tammas — vang op! ik heb er een steen aangebonden" — „Geordic — houd dien kwaden hond van je binnen het hek!"

Sedert het vertrek van den student ging de oude Machiel elken keer de post opwachten, te verlangend naar nieuws van zijn zoon om den brievenlooper thuis te verbeiden.

De eerste week wierp Macpherson hem een brief toe. „Van je zoon in Edinburgh, David!" Het waren slechts eenige weinige regels: de jongen schreef dat hij goed was aangekomen en dat Edinburgh prachtig was.

De tweede week kwam er niets; de derde evenmin: toen hij weer kwam, riep de postmeester hem al van verre toe: „niets voor jou, David!" Toen schaamde hij zich voor de anderen en bleef weg.

De winter duurde eene eeuwigheid op den eenzamen hof.

Eindelijk toch kwam de lente, de lange vacantie der Schotsche universiteiten, de dag waarop de student weer thuiskomen zou.

Lang voor het postuur was de oude Machiel reeds te Kinlochmoidart: maar toen de lichte wagen in een wolk van stof kwam aangewerveld zat alleen Macpherson er in.

Langzaam roeide de vader weer huiswaarts — nu kon hij er nog in drie dagen niet zijn. Hij wilde niet meer gaan de volgende maal, wachtte gespannen: in de klare morgenstilte hoorde hij het bassen der honden aan de overzij van het meer — dat was de post!

Over een uur, een goed uur — anderhalf als men het ruim nam, zou de jongen er zijn.

Het werd middag en niemand kwam.

Maar in den avond werd de klink der deur opgelicht. De oude rees overeind van zijn stoel, toornig en blijde tevens — bevend. Het was de postlooper, en hij reikte den oude een brief over — een groote vierkante enveloppe, op een hoek waarvan gedrukt stond: „O' Kelly's Tooneelgezelschap.″ Machiel draaide den brief heen en weer, verbijsterd — het was zijn zoon's hand.

Eindelijk brak hij het schrijven open.

Er waren maar een paar regels: verdwaasd bleef de oude er op staren, den zin niet vattend — hoewel hij de woorden éen voor éen gelezen had.

Zijn zoon schreef, dat het ambt van godsdienstleeraar hem ten eenenmale strijdig met zijn inborst en aanleg gebleken was: en dat hij, de universiteit derhalve verlatend, de loopbaan van tooneelspeler had gekozen.

Op den stoel, waarop hij als een blok was neergevallen, bleef de oude man zitten zonder gedachte, zonder gevoel, bijna zonder beweging, alleen nu en dan instinctmatig zijn ijskoude handen uitstrekkend naar het vuur.

Maar ineens als een gloeiende priem porde eene gedachte hem op — Ronald's beurs, het geld hem voor eervolle studie gegeven!

Het genotene werd tot een diefstal, wanneer het nu niet teruggeven werd.

Hij schreef naar de autoriteiten, belovend alles terug te geven: uit het antwoord vernam hij, dat de student daags vóor zijn heimelijk vertrek ook nog de gelden voor den pas begonnen termijn had meegenomen.

En daarop kwamen rekeningen: ongehoorde, ongelooflijke voor den soberen boer.

Hij zeide niets, hij zou betalen.

Hij gaf zijne laatste spaarpenningen, verkocht zijn vee en zijn te veld staanden oogst, beleende zijn moeders sieraden, het zilveren horloge dat zijn vader hem vermaakt had.

En, tegen het eind van den zomer, op een stralend-blauwen dag, ging hij te voet naar de verre stad om op het postkantoor den laatsten wissel te verzenden.

Hij kwam in den laten avond thuis.

En, recht naar een zelden-geopende kast gaande, nam hij er een zonderling voorwerp uit — een gebroken barbaarsch beschilderd stokpaard: en meer nog — een zweep, een paar kleine schoenen, — arme dingen door de lang doode moeder daar heimelijk weggeborgen, sprekend van een klein lichaam, kinderspelen en veel teederheid, en die hij zelf, ze daar wel wetend toch, en streng man als hij was, altijd had bewaard: met die ontroerde vroomheid van hen die gelooven en hen die liefhebben, makend van waarlooze dingen heiligdommen, om de gedachtenis die er aan is gebleven.

Nu nam hij alles — het kapotte speelgoed, de beduimelde en gescheurde boeken, het portret van den student in muts en toga; en zonder er zelfs nog éens op te kijken, wierp hij het in het vuur.

Hij zag het vlam vatten, gloeien, zwart worden: toen nam hij den bijbel, op welks titelblad de namen van zoovele Machiels stonden geschreven, zeven geslachten door, van vader op zoon; onder zijn eigen naam stond: „Ronald, zoon van David Machiel en Lily Robertson.”

De oude man nam een pen, en met een streep, recht en scherp als een houw, sloeg hij den naam door.

Dus, in den avond van zijn leven, bleef hij alleen, verweduwd en verweesd, armer na het verloren liefde-goed dan de ellendigst-eenzame die nooit genegenheid en trouw kende.

Hij wilde den naam van zijn zoon niet meer hooren, geen medelijden om hem zien op de aangezichten, niet meer aan hem denken.

En — toch dacht hij altijd aan hem, altijd.

Aan den muur was er een verbleekte plek, waar zijn portret gehangen had: hij zag die plek, waàr hij ook zat.

En hij leed, zóo als een verminkte lijdt, die krimpt van de pijn in het afgezette lid, sedert lang al verrot in een hoek van het slagveld.

Tweemaal was er een brief van Ronald gekomen: en tweemaal had hij het schrijven ongelezen verbrand.

Nu had hij in tijden niets meer van zijn zoon vernomen.

En in het dorp was men hem vergeten, alsof hij nooit bestaan had.

Maar op een dag verspreidde zich daar een van die geruchten, die als zaad van onkruid en veldbloemen komen aangewaaid, niemand weet hoe, niemand weet van waar: en de menschen vertelden elkander dat Ronald Machiel, de weggeloopen student, terecht was gekomen in een dorp ergens in het Verre Westen van Amerika. Hij was van alles geweest, overal waar de fortuin hem heen schopte — tooneelspeler, kermiszanger, licht-matroos, sjouwerman, veehoeder; en na onnoemelijke ellende, na ontberingen en vernederingen ongeteld, was hij er nog in geslaagd schoolmeester te worden. Hij werkte hard, en verdiende maar net genoeg om er het leven bij te houden. Hij was algemeen geacht daarginds.

Eindelijk vernam ook de doove werkvrouw het gerucht; en al haar moed bijeenrapend, ging zij naar Machiel en zeide hem alles.

Bij den eersten klank van zijn zoons naam was de oude man opgerezen, bleek als een doode, met harde oogen.

Maar de vrouw barstte in snikken uit, en haastig, zonder adem te scheppen, kreet zij hem alles toe, de ellende, de ballingschap, den honger en den dorst, den ruwen arbeid — en eindelijk nu, het sober-eerlijk en moeitevol bestaan.

Haar altijd door aanziende met die oogen waarvoor zij wègsidderde, ging hij, zonder een woord te spreken, de deur uit.

En hij liep, liep zonder doel en zonder rust, niet eens wetend waar, over wegen die hem schemerden voor de oogen. Als het waar was! als hij toch nog een eerlijk man geworden was? Och Ronald, mijn zoon, mijn zoon!

En in den avond, zijn laatste schaamte overwinnend, klopte hij aan bij de oude werkster, vroeg haar alles nog eens, en bijzonderheden — en van wien zij het wist?

En hij vernam eindelijk, dat het gerucht afkomstig was van een vreemdeling, die eenigen tijd te voren door het dorp was getrokken; zelfs herinnerde de oude vrouw zich, naar de beschrijving, die zij nu van hem hoorde, dat hij bij Machiel aan huis om een glas water gevraagd had.

Nu begon de vader overal te zoeken naar den vreemde: te voet liep hij alle dorpen van den omtrek af, vroeg in alle herbergen, aan de voerlui der diligences, aan de gidsen, aan

de bemanning der stoombooten die de westelijke meren bevaren; hij beschreef het uiterlijk van den vreemde aan de vrouwtjes die hij in hare deur zag staan, aan de jongens op weg naar school, aan de straatwerkers, de visschers aan den waterkant, de schepers die hun kudde over de heuvels drijven: hij kreeg hier een vage bewering, daar een stellige ontkenning — een schouderophalen van dezen, een aarzelenden raad van genen. Drie weken lang zocht hij dus, zonder rust, zonder ophouden.

Hij kwam thuis zwart van magerte en uitputting, met hòlliggende oogen en stukgeloopen voeten.

Hij had den vreemdeling niet gevonden.

Toen, op raad van Ronalds ouden leermeester, zette hij een oproeping in de couranten. En nu begon een radeloos wachten, van hoop en vrees, een koortsig ongeduld naar elke post, die hij thuis niet af kon wachten, telkens den bezwaarlijken weg afhaastend over het meer, den zonnegloed, den regen, den mist, den storm door om toch maar een uur eerder te weten, zéker te zijn; en telkens ellendiger keerde hij weer terug. Hadde hij toch die brieven maar niet verbrand! Hij kòn er niet aan denken, hij balde de vuisten tegen zichzelven in een vervoering van zelfverwijt, wanhoop en hartstochtelijk verlangen naar den door eigen schuld verlorene.

En de dagen kwamen en gingen — altijd ledig — en de telkens-weer teleurgestelde hoop begon te sterven in het hart van den ouden man.

Dan — het was meer dan een jaar na het verdwijnen van den vreemdeling — hoorde hij dat een Amerikaansch jacht was binnengeloopen in de baai van Roshoen; hij haastte zich er heen.

Maar toen hij na urenlangen moeilijken tocht de hoogten van het rotsstrand bereikte, zag hij de baai daar in de diepte effen en leeg; en alleen, heel in de verte, een bruinig ròokwolkje.

Als gebroken liet de oude zich neerzakken in het heikruid. Hij had niet veel hoop gehad — en toch scheen het hem nu, alsof hier zijn zéker heil was geweest: met het gevoel dat de allerlaatste kans verloren was, bleef hij hulpeloos de rookpluim nastaren — een allengs krimpend bruin vlekje tegen het ijle blauw der Septemberlucht: eindelijk was het verdwenen. De

oude zat nog steeds te staren naar den ledigen horizon — een azuren flonkerlijn, even gekarteld door de forsche golvenkoppen die komen opdringen uit den Atlantischen Oceaan; daarachter lag Amerika.

En langzamerhand werd het hem of zijn bewustzijn hem ging ontglijden, bijna als in een beginnenden slaap — maar anders toch, met een onuitsprekelijk gevoel van spanning en onwerkelijkheid tegelijk — alles in de rondte zonk weg — en hij zag, hij zag — hoè wist hij niet — maar hij zàg den zwarten romp van een schip opsteigerend tegen duistere klippen — opeens een bliksemschel opschietend licht — en, naast en boven elkaar gepakt — op het dek in het touwwerk een drom doodsbleeke gezichten. Toen, een enkele ontzettende schreeuw, en met den zinkenden boeg schoot een geheele menigte de diepte in.

Eene seconde lang bleef alles zwart en stil: de volgende, met een slag als van losbrekenden donder barstte een wolk van vuur en vlammenden rook de hoogte in, warrelde, zwaaide en viel in een gloeienden vonkenregen neer op de kaap, het strand en de bloedrood verlichte branding. Om wat een uiteengeslagen rotsblok leek, begonnen opkrinkelende vlammentongen te rekken en te krimpen, en over het purperduister der zee kwam iets bleekroods naar het strand toe bewegen — langzaam, dikwijls verdwijnend, — een gezicht en een paar naakte uitslaande armen. Op hetzelfde oogenblik scheen de zon Machiel in de oogen en de zee blonk, blauw en ledig, tot aan den horizon toe. Verbijsterd zag Machiel voor zich neer, op zijn opgetrokken knieën, op den grond: hij bemerkte zijn handen, bloedig gereten, vastgeklauwd in het heidekruid: een ondragelijke pijn, als van een brandwond, schroeide hem het gezicht: en hij had een rauw gevoel in zijn borst, alsof hij uit alle kracht gegild had. Instinctmatig gingen zijn oogen terug naar de stout-uitspringende rotskaap, daarginds, héél in de verte — een donkere stip in wit schuim van branding: en ineens, wist hij, wist hij dat hij gezien had, gezien, gezién, zóo gezien dat hij het in alle eeuwigheid zou blijven zien, ingebrand in zijn oogen, in zijn hersens, een werkelijkheid waarachtiger dan aarde en zee en zon — dat hij gezien had zijn zoon, uit schipbreuk en branding op het reddende licht aangezwommen.

Hij kwam! o algenadige God! hij kwam, zijn zoon, zijn zoon!

Wanneer?

Het deed er niet toe.

Hij kwam.

Hij gevoelde twijfel noch aarzeling, hij wìst.

Hem was het Tweede Gezicht gebeurd: de geheimzinnige genadegift zijns volks, die, Fata Morgana des geestes, de dingen, achter den horizont der komende tijden verborgen, opspiegelt in het nù. Zijn zoon kwam.

En hij zou hem wachten, hier, voor hem ontsteken en immer wakend houden het leidende licht van zijn vizioen.

Tusschen de zwerfblokken en rotsige hellingen der kaap stond eene verlatene visschershut; vier granieten muren, en een dak van dennenstammen.

Daar ging hij wonen.

En wachtte.

Om hem was de eenzaamheid.

Grauw, woest, naaktgestroopt door den bitteren zeewind, staat de barre bazaltkust uit de branding omhoog.

Bij vloed klotst het zeewater in de hol-echoënde ravijnen, waar nacht en dag de scherpe kreet der meeuwen snerpt.

De bergtoppen der verte staan als in een rook van regen en rafelende wolkenflarden.

Hier en ginds blinkt langs den gladgespoelden voet der rotsen een smalle reep strand op, bleek-lichtend tegen het nattig-zwart graniet.

Tallooze klippen en riffen boren uit het wielende schuim der branding omhoog. En, wèg deinend tot in de onafzienbare onnaspeurlijke verten, van horizon tot horizon uitgegoten, ligt de eenzame oneindigheid der zee.

De baaierd van water en steen is ledig als op den dag der wording. Er scheert geen zeil langs de zee, er is geen dak op het land — geen pad — geen vonder — geen groenbebouwd veld — geen spoor van den mensch, die zich een eigen leven verovert in het groote bestaan der natuur, vervormend de aarde naar zijne behoefte aan schutsel, spijs, drank, veiligheid, vreugde.

En die éène woning op de landspits, grijs tusschen de grijze rotsen, laag, vensterloos, plat onder het dak van dennestammen,

heiplaggen en kantige keien, geleek minder een stuk menschenwerk dan een rotsklomp, een brok van de kust, in nachten van onweer en wild orkaangeweld losgerammeid uit den granietwand daarboven, en de diepte ingeploft in de barnende zee, waar ontelbare getijden van ebbe en vloed het omkorst hadden met schelpdieren, omhangen met zeegras en slierend wier: de landwind zaaide er paarsbloeiend heidekruid over, en de bleeke bloesemsterren van het sedum.

En de eenzame mensch die er onder schuilde was als een das in zijn hol, een meeuw in haar nest, — een toevallig en zeer gering iets, heden gekomen en morgen gegaan, zonder ook maar een spoor achter te laten in de geweldige, van eeuw tot eeuw onverwrikte orde dier wereld van graniet.

Alleen de gestadige vlam, die van avondschemer tot morgenschijn de duistere zee bestraalde, gaf levensteeken van eene gedachte en werkenden wil. Elken avond ontstak de oude zijn wachtvuur, dáár op de spits der kaap, lìchtmakend die uiterste vastheid van den veiligen grond midden in duisternis en gewoel van wateren. En elken morgen ging hij uit om weer brandhout te zoeken.

In de diepe enge ravijnen, waar de zeewind niet binnengiert en de over de rotsen zwervende schapen den berkenopslag niet afvreten, sprokkelde hij rijs en bladeren, sneed het hooge taaie heikruid, bremstruiken en struweel van bramen: de jonge boomen die hij er velde schoten krakend het ravijn in: de vloed kwam en beurde ze omhoog: en hij sleepte ze achter zijne boot naar de landspits.

Maar na dagen van regen en storm uit het westen roeide hij het strand langs, tusschen de klippeneilandjes waar drijfhout opgestuwd lag.

Daar dobberden ledige vaten, stukken mast, stangen, planken, namelooze overblijfsels van wrakken, die op een of andere verre klip door de branding waren uiteengeslagen: en er dreven takken nog omlooverd met de in het zeewater verkleurde bladeren, waar wier en glanzige tropische schelpen tusschen hingen; eiken en platanen, met wortel en tak uit het dichtst der Amerikaansche wouden gescheurd en zeewaarts gestuwd door de bruine gezwollen rivieren van den herfst.

Den geheelen dag zwoegde de oude, her- en derwaarts zwervend tusschen de klippen, klimmend, wadend, hangend aan de

rotsen. De wind en het scherpe schuim sloegen hem in het gezicht, zijn naakte knieën waren bloedig geschramd tegen het kantige graniet; hij bewoog moeielijk in zijn doorweekte, zwaarhangende kleeren: en pijnlijk, hongerend, kil tot in het merg zijner beenderen, roeide hij des avonds de hoog-beladen boot huiswaarts.

Dan, voor hij zich den tijd gunde het avondmaal te bereiden, haalde hij, van onder het afdak dat hij zelf had gebouwd, het zorgvuldig gedroogde brandhout, ontstak het wachtvuur daarginds op de spits der kaap. Hij schikte de takken terecht, klemde den stapel tusschen zware steenklompen, dat de wind hem niet verstrooide.

Dan, langzaam gaand, en omziend telkens of hij ook iets mocht ontdekken daarginds op de grijzende zee, ging hij eindelijk huiswaarts.

Hij spreidde zijn natte kleeren voor het vuur en begon zijn avondmaal te bereiden; de haverbrij roerend in den pruttelenden pot, de aardappels van het veldje achter de hut poffend in de asch. Soms had hij een paar van die kleine regenbooggloorde visschen, die eerst na zonsondergang, wanneer de lijn niet meer te onderscheiden is, tusschen de schaduwende rotsen gevangen worden: of een steenbot, gespietst in het ondiepe water der scheren. Hij roosterde ze, aan een groenen tak geregen, boven de vlam.

Een enkele maal had hij ook een vogel geschoten.

Als hij gedaan had, rekende hij het smeulende hout in, ging nog eenmaal naar buiten, uitstarend door den bruisenden nacht.

Er was niets.

Het wachtvuur straalde.

Hij ging weer naar binnen en viel neer op den hoop varens, zeegras en mos, die met een paar zakken en een versleten paardedeken bespreid, door planken in den hoek der hut bijeengehouden, hem tot bed was.

Hij sliep niet zwaar, ondanks zijne vermoeienis, vooral in stormige nachten, wanneer hij, telkens wakker schokkend, door het kleine glasruitje in de deur een snellen lichtschijn meende te zien wegflikkeren. Hij rukte de deur open, worstelde naar buiten tegen den bolderenden beukenden orkaan in. De zee brulde, vale schuimkoppen vlogen door de duisternis.

Er was niets.

En den volgenden morgen, met het aanlichten van den dag, begon hij opnieuw aan zijne niet-eindigende taak.....

De dagen gingen voorbij.

De oude telde ze niet meer.

Hij verloor gaandeweg het menschelijk begrip van den tijd als de opeenvolging der uren, dagen, maanden, jaren — de strikt-gemeten poozen die, met een eigen naam genoemd, onverzettelijk geordend, een duur van menschelijk denken en doen afperken van de omringende eeuwigheid.

Hier was geen maat, geen grens, geen getal: de dagen kwamen als de wolken en de golven, onophoudelijk, altijd opnieuw, de volgende na de vorige.

En hij leefde naar rijzende en dalende zonnen, naar ebbe en vloed, naar het wassen en slinken der maanschijf.

Hij kende seizoenen aan het bloeien der brem, het verwelken van de heide, aan het trekken hoog door de lucht der vogelzwermen, die met vreemd geschreeuw kwamen neerstrijken op de kaap, om te rusten van hun Noordpool-tocht.

Hij was alleen, te eenenmale alleen.

Hij zag nooit een mensch, dan soms met tusschenpoozen van weken en maanden, een enkelen herder die naar een verdwaald schaap zocht, een jager op het spoor van een otter of een das, een moegezworven landlooper die hem een leger vroeg voor den nacht.

Hij had in zoo lang niet meer gesproken, dat hij de taal bijna vergeten was.

Het lange, ongekamde haar hing langs zijn verweerd gezicht, als grijzig zeewier langs een rotspunt. Zijne kleeren, ontelbare malen doorweekt en weer droog gewaaid, vervaald van het bijtend water, verschoten in de zon, gescheurd en weer dichtgehaald, overplekt met zout en vischschubben, hadden geen schijn meer van menschwerk; als een vuilige vacht hingen ze hem om het lijf.

Zijn bed was als het leger van een vos of een hert; zijn drank het water dat door de rotsspleet siepelde, zijn voedsel wat hijzelf vond en ving.

En, langzamerhand verwilderd in die eenzaamheid, schuw, half-suf, van dag tot dag zijn oud lichaam meer verslijtend, bleef hij alleen nog maar voortbestaan door den wil om zijn terugkeerenden zoon te redden.

De tiende winter kwam.

Weken lang was de zon niet zichtbaar geweest: land, lucht en water verdwenen in een kille grijsheid die golfde en wolkte en soms in lang-aanhoudende regens neergedruild kwam.

De oude, verscheurd door hoest, kromgetrokken door de rheumatiek, had eenige dagen in een hoekje gelegen, alleen des avonds er uitkruipend om het vuur op de rostpunt te ontsteken. Maar zijn houtvoorraad begon op te raken en hij ging uit, strompelend en voor zich uittastend door den mist. Hij had lang werk voor hij wat groen dennehout had gekapt, aan den ingang van het ravijn, en kwam, den takkebos op den gekromden rug, zweetend niettegenstaande de klamme kou, voetje voor voetje teruggekropen.

De nevel was als een zilveren klok over hem heen, mede voortbewegend: in den nauwen kring zag hij alleen den grauwen rotsgrond der kaap, beplekt met rottende varens en zwartgeworden mos, en soms, vlak bij, de beweging van eene loodgrijze golf.

Het begon te somberen: hij spande zich in tot haastiger gaan: en op eens gleed hij uit, sloeg met de armen in de lucht, viel en brak zijn been vlak onder de dij.

Van pijn verloor hij het bewustzijn.

Toen hij weer tot zich zelven kwam, was het nacht.

Een scherpe Noordoosten-wind sneed hem door het lijf. De nevel was opgetrokken; aan den floersigen hemel schemerde hier en ginds eene ster.

Hij trachtte op te komen, te kruipen naar de hut die op weinigen afstand zwartte tegen het luchtgrijs.

Maar hij zonk weer ineen, bijna opnieuw zijn bewustzijn verliezend van de ondragelijke pijn: en hij bleef liggen, kreunend, met dichtgevallen oogen.

Dáar, opéens, schoot een bliksemschel licht de hoogte in, en opsteigerend tegen de klippen zag hij den zwarten romp van een schip, en overal, op het dek, in het want, tusschen het duistere touwwerk, naast en boven elkaar gepakt, een drom doodswitte gezichten.

Hij stiet een gil uit, die niets menschelijks meer had: en zich vastklemmend aan de steenen begon hij zich voorwaarts te sleuren, het lamhangende been kneuzend en openrijtend tegen de rots, hijgend, woest huilend van wanhoop.

Weer vloog de vuurpijl omhoog. Hij zag de hellende masten, de menschentrossen in het want, samengebald nu tot een zwarten bleek beplekten klomp, den gapenden boeg van het schip, reeds half onder water.

Het was te laat.

Toen in dien alleruitersten nood, in de razernij van zijn machtelooze, radelooze vaderliefde, doorbliksemde hem een gedachte van redding.

Hij kroop terug naar de hut, heesch zich over den drempel.

Naast de deur stond het kruitvat, nog half vol.

Hij trok het omver: en er achteraankruipend, het voortstootend met zijn hoofd, rolde hij het naar het vuur toe.

Daar scheurde een ontzettende schreeuw door den nacht, het doodsgehuil van een geheele menigte.

Als hadde zijn zoon hem kunnen hooren, gilde de vader terug:

„Wacht, wacht!"

En het kruit vloog in de vlammen....

— — — — — — — — — — — — —

Bij het aanlichten van den ochtend kwam een man gekropen van achter den rookenden puinhoop op de landspits: een tijdlang zat hij met zijn rillend lijf tegen een brok muur gedrukt: toen trok hij zijn aan flarden gereten hemd vaster om de borst, en ging op het strand toe.

Het was Ronald Machiel.

George W. Sylvius.

HET CLERICALISME IN DEN ITALIAANSCHEN STAAT.

't Is een goed ding dat wij, arme menschenkinderen, altijd onder den indruk van hetgeen onmiddellijk om ons heen voorvalt, nu en dan eens omhoog worden getrokken of een wijden horizon te zien krijgen. Zulk een horizon opent Zola, wanneer hij in zijn *Rome* bij monde van den jongen abt Pierre Froment in 't begin van zijn boek, ons een nieuw godsdienstideaal voor oogen stelt, namelijk een hernieuwd, hervormd, herboren Apostolisch Katholicisme, waarvan Leo XIII de initiator zoude zijn.

't Doet er niet toe of wij voor ons overtuigd zijn, dat oude zakken niet de plaats zijn voor nieuwen wijn, met andere woorden dat, zoo er een nieuwe godsdienst in wording is, deze niet zijn middenpunt zal vinden in den Heiligen Stoel, waarvan politieke macht altijd het hoofdstreven is geweest; zeker blijft het, dat het Katholicisme, hier in Italië althans, in aanhang wint. De terugblik op wat men zich nu voorstelt betere tijden te zijn geweest, de afwisselende, onzekere, ongemotiveerde houding van het laatste Ministerie, in zake het Vatikaan, en daartegenover de sterke consequentie die al de pauselijke daden kenmerkt, behooren zeker onder de oorzaken van het afnemen van het volksvertrouwen aan de eene zijde, het toenemen daarvan aan de andere.

'k Geloof niet dat het misplaatst is om, voor wij het clericalisme in Italië wat nader in oogenschouw nemen, eerst nog eens het beeld van Leo XIII ons voor den geest te halen, zooals Zola het zoo meesterlijk heeft geschetst.

„En waarom zou, in deze moderne wereld, waarin alles ten „gunste van het wonder spreekt, het Katholicisme niet herboren „kunnen worden, niet weer groene twijgen voortbrengen en „frissche krachten, onverwelkelijke bloesems dragen?"

Zoo meent Pierre Froment, de jonge abt, die zoo teleurgesteld terugkwam uit Lourdes, met al zijn realistische knoeierijen.

De terugkeer tot de oude Heidensche slavernij, nu vertegenwoordigd door het kapitalisme; de teleurstelling die de wetenschap aan het menschdom heeft bereid, door noch aan zijn dorst naar recht in dit leven, noch aan zijn hoop op een toekomstig te gemoet te komen; de koude die het bevangt bij de uitspraak der wetenschap, dat de eenige troost en belooning na een leven vol strijd en offers is: een factor geweest te zijn in den algemeenen arbeid — dit alles heeft den godsdienst krachtiger dan ooit doen ontwaken, dit alles wijst op *een nieuwen godsdienst*. De macht van de democratie, namelijk de maatschappij der toekomst, is in wording; maar ieder voelt het, de mensch kan bij brood alleen niet leven, ook al zal ieder zijn brood hebben; men zoekt, men vraagt, men tast, men steekt de handen uit naar het onzichtbare en toch onontbeerlijke; men dorst naar het oneindige. En dan ziet de jonge geestelijke den ascetischen Leo XIII voor zich, den idealen Paus, de mystieke figuur met zijn wijden geest en zijn edelmoedig hart, zooals hij hem in zijn brieven, zijn documenten, zijn encyclieken heeft bestudeerd. Is deze niet de man tot wien aller oogen zich richten? Is in hem niet de aanvang vertegenwoordigd van een godsdienst in overeenstemming met de democratische denkbeelden, met andere woorden van den eenig denkbaren godsdienst, de wedergeboorte van het primitieve Christendom, van het Katholieke Socialisme?

Wij hooren dan hoe zijn geheele vroegere leven, door zijne opvoeding in Rome, zijn nuntiusschap te Brussel, zijn lang episcopaat in Perugia hem hiertoe heeft voorbereid, en hoe hij, van 't oogenblik zijner verheffing tot Paus, zijn sociaal denkbeeld heeft ontwikkeld.

In den moeielijken toestand, door Paus Pius IX geschapen, komt dadelijk het tweezijdig streven van Leo XIII uit. Hij is de onverzettelijke behoeder van het dogma en te gelijk de buigzame politicus die, zoover het mogelijk is, verzoenend wil optreden. Beslist breekt hij met de moderne philosophie, gaat tot vóór de Renaissance, dus tot de Middeleeuwen terug, en herstelt in de Katholieke scholen de Christelijke leer in den geest van Thomas van Aquino, den zachtmoedigen leeraar. Dan — als op deze wijze het dogma in veiligheid is gebracht —

is zijn politiek er een van evenwicht; van alle omstandigheden weet hij partij te trekken. Hij verzoent den Heiligen Stoel met Duitschland, brengt toenadering tot Rusland teweeg, bevredigt Zwitserland, verlangt Engeland's vriendschap, schrijft aan den Keizer van China om de Katholieke zendelingen in bescherming te nemen, komt in Frankrijk tusschenbeide en erkent de Republiek. Van den aanvang af ligt in al zijn handelingen een denkbeeld, en dat is: de wereldlijke macht van het Pausdom, de alleenheerschappij over alle zielen, Rome tot het middenpunt en de heerscheres der wereld.

Zijn doel is: arbeiden aan de eenheid der Kerk, alle afwijkende sekten tot haar terugbrengen, om haar onoverwinnelijk te maken in den socialen strijd, die wordt voorbereid. In Rusland tracht hij het zedelijk gezag van het Vatikaan te herstellen; in Engeland de Anglikaansche kerk te ontwapenen, haar tot een soort van broederlijken wapenstilstand te brengen; maar vooral in het Oosten worden de schismatische kerken behandeld als kinderen in de verte, naar wier terugkeer zijn vaderhart verlangt. Over welke macht zou Rome niet beschikken op het oogenblik dat zij over alle Christenen der wereld zou heerschen? En tot welk eene hoogte is zij zelfs nu niet reeds geklommen? Het Jubileum van den Paus is in alle Christelijke Staten gevierd; het toestroomen van duizenden, zoowel als ontelbare brieven en geschenken, waren de sprekende bewijzen van het enthousiasme! En dan wordt het sociale denkbeeld van Leo XIII verder ontwikkeld. Toen hij nog bisschop van Perugia was, had hij een brief geschreven waarin hij steeds wijst op het humanitaire socialisme. Paus geworden, verandert hij een oogenblik van denkbeeld en vaart tegen de revolutionairen uit, wier vermetelheid hem beangstigt. Maar het gevaar begrijpende van het socialisme te laten in handen der vijanden van de Kerk, gaat hij op den eerst ingeslagen weg voort, luistert naar de populaire bisschoppen in de landen waar socialistische propaganda wordt gemaakt, tracht zich te mengen in de Iersche geschillen, trekt den banvloek in, waarmede in de Vereenigde Staten de Ridders van den arbeid waren geslagen, gaat de verspreiding der socialistisch-katholieke boeken niet meer tegen. Deze evolutie vindt men nu terug in de encyclieken: *Immortale Dei*, over de menschelijke wijsheid; *Sapientiae*, over de plichten der Christelijke burgers; *Rerum*

Novarum, over den toestand der arbeiders; en 't is vooral 't laatste dat de kerk als 't ware hernieuwt. De Paus constateert de overdrevene ellende der arbeiders, de vele arbeidsuren, het ontoereikend loon. En deze hand, openlijk aan de armen en nederigen toegestoken door den Vicaris van Christus, wat beduidt zij anders dan een nieuw verbond, de aankondiging van eene nieuwe heerschappij van Christus op aarde?

In 't geschil met Italië — 't is waar — scheen de Paus niet te begrijpen dat zijn geestelijke macht groot genoeg is om de heerschappij over Rome te ontberen, maar deze houding is slechts een politiek noodzakelijke, die veranderen moest als 't uur daarvoor slaan zou. Nooit was de H. Vader zoo groot geweest als juist na het verliezen der wereldlijke macht, nooit had zijn zedelijke macht zoo wijd hare stralen verspreid.

Een Paus, te midden van een gewapend Europa, heerschend over een klein terrein, waar hij door een vreemde macht zou moeten worden ondersteund, hoe klein is dat denkbeeld! Neen de oplossing moet deze zijn: óf de Paus machthebber over de geheele wereld, óf alleen bekleed met het geestelijk gezag!

't Is goed dat Zola, die niet voor niets Rome is komen zien en die begrepen heeft welk een onding een hernieuwd bestaan van een Kerkelijken Staat zou zijn, de herwinning van Rome door den Paus handig wegmoffelt, door het als eene politieke manœuvre voor te stellen; dit toch is een denkbeeld dat, niettegenstaande al de taktlooze en gewetenlooze politiek in de laatste jaren door het gouvernement gevoerd, voor geen verstandig Romein of zelfs Italiaan meer denkbaar is. 't Behoort tot de droombeelden die men zich buitenaf, waar men over de intieme toestanden des lands niet kan oordeelen, mag vormen, niet hier te midden van 't Vereenigde Koninkrijk dat Rome tot hoofdstad heeft. Er mogen ook zoovele stemmen zijn die den „goeden ouden tijd" prijzen, en die om het heden des te zwarter te maken, de blanke zijde van het verleden doen uitkomen, maar tusschen dit en het terugverlangen van den ouden toestand ligt een hemelsbreed verschil. Een Republiek, een Federale Staat, alles is denkbaar, alles is mogelijk, maar nooit een *papa re*, nooit een terugkeer tot vervlogen tijden.

Intusschen willen wij — dit vooropgesteld — wat nader doen zien hoe feitelijk het Katholicisme, en hiermede het

clericalisme, hier in Italië toenemende is, en hoe de laatst afgetreden regeering, schoon slechts een schakel in den keten, hiertoe het hare heeft bijgebracht.

Er zijn er, die Crispi en Leo XIII gaarne met elkaar vergelijken; 't is zeker zeer vleiend voor eerstgenoemde; maar wat daarvan zij, zeker is het dat onverzettelijkheid den grondtoon van beider karakter uitmaakt. Het antagonisme dezer twee personen droeg dan ook nu en dan zelfs een persoonlijk karakter.

De eerste onaangenaamheden hadden reeds plaats bij de verkiezing van Leo XIII tot Paus. De Heilige Vader wilde den zegen niet, zooals tot nog toe gebruik was, van de St. Pieterskerk geven, en dáár niet gekroond worden; hij had van de verkiezing zelve geen officieele aankondiging bij 't Gouvernement gedaan, wat Crispi, die toen Minister was, aanleiding gaf aan 't Vatikaan te laten weten, dat, zoo de Paus zich nog in de St. Pieterskerk mocht laten kronen, hij — Crispi — niet voor de publieke orde kon instaan. In deze boodschap lag al dadelijk iets vinnigs. Een maand daarna viel Crispi, en pas na negen jaar kwam hij weer aan de groene tafel. Deze negen jaar behooren, wat de clericale politiek betreft, tot de rustigste. Depretis, een slimme vos, die bijna al dien tijd aan 't roer was, wist in de moeielijke verhouding met het Vatikaan een voorzichtigen en gematigden geest te bewaren; ook Zanardelli, schoon meer revolutionair, was toch in zijn clericale politiek tactvol en verstandig.

Crispi daarentegen heeft gedurende zijn verschillende ministerschappen eene vreemde, springerige politiek gevolgd, die de clericalen noodzakelijk tot verzet moest prikkelen; eene persoonlijke meer dan eene ministerieele politiek.

In 1887 schijnen de relaties prachtig, en Crispi spreekt zelfs de bekende woorden: „Leo XIII is geen gewoon man, de tijden komen tot rijpheid, de harde punten worden afgeslepen, Staat en Kerk zouden elkander nader kunnen treden."

De Vatikaansche tentoonstelling wordt een heugelijk feit genoemd, de Katholieken worden met zekeren nadruk uitgenoodigd „den hoogen Kerkvader te eeren." 't Heeft er iets van of men den Paus eerstdaags in 't paleis van Braschi, den zetel van het Ministerie, verwacht. Vervolgens raadt Crispi den Koning aan, een geschenk bij gelegenheid van het jubileum te zenden; en de Paus antwoordt: 'k neem het gaarne aan van

den ..... Koning van Piemont. Daar zijn de poppen aan 't dansen. Crispi wordt baas, ontkent de toenadering, zet den burgemeester af, brengt de oprichting van het monument van Giordano Bruno tot stand, proclameert in een zijner redevoeringen de opperheerschappij van de *Dea Ragione*. Maar wij komen weder in eene andere phase. Gedurende zijn derde, (en God geve) laatste ministerschap, in eene politieke redevoering te Napels vóór de Kamerverkiezingen van Mei '95, waarbij de Regeering van den clericalen kant op hulp meende te mogen rekenen, wordt niet meer de *Dea Ragione*, maar nu *Dio e la patria* aangeroepen; het uitspreken van Gods naam in eene politieke rede is hier in Italië namelijk, in alle geval op de wijze waarop Crispi dat deed, eene hulde aan de clericalen gebracht. En meer dan dit: er worden concessies gedaan aan Godsdienstige vereenigingen; aan de aartsbisschoppen van Milaan, Bologna enz. wordt het *exequatur* toegestaan. Dan komt de brief van den Paus aan zijne kudde over de houding gedurende de verkiezingen aan te nemen. Schoon de brief op zich zelf weinig nieuws bevatte, namelijk de aanmaning tot onthouding van de stemmingen, voor zoover de kiezers hiermede niet in tegenspraak handelen met hunne maatschappelijke betrekking en particulier belang, was deze aanmaning, als een vernieuwd verzet tegen de regeering, Crispi toch onaangenaam, en eene onverkwikkelijke polemiek was het gevolg. De onderhandelingen over verschillende concessies, die op 't punt stonden gedaan te worden, werden ingetrokken; het 25 jarig bestaan van Rome als behoorend tot het vereenigd Koninkrijk Italië, met andere woorden de val van 's Pausen wereldlijk gezag, werd officiëel door het Parlement tot een nationaal feest gestempeld.

Daarna wordt de wonderlijke rede van Crispi bij de onthulling van Garibaldi's standbeeld gehouden, waarbij de verhouding tusschen 't Vatikaan en 't Gouvernement in herinnering wordt gebracht en uit elkaar gezet. Was er iets meedoogenloozers te bedenken, dan op het oogenblik dat de Paus uit zijn vensters het feestgejoel *voor zijn val* mocht aanzien, hem toe te roepen: och ge hebt het daar zoo goed, wees toch blij dat gij vrij zijt van de zorgen en moeielijkheden die mij ten deel vallen!

Maar ook spoedig komt het tegenwoord en zendt de Paus den welbekenden brief van protest tegen de Septemberfeesten

de wereld in, waarin voor het eerst zijn wereldlijke macht weer ronduit wordt ter sprake gebracht. Onderwijl hebben de gemeentelijke verkiezingen plaats, die zeér ten voordeele der clericalen uitvallen, en kort daarna het groote incident met den Koning van Portugal, wiens bezoek aan den Koning van Italië door den Paus wordt verhinderd.

Van eene verzoening tusschen Kerk en Staat is dus na de gebeurtenissen der laatste jaren minder dan ooit sprake geworden, maar — de Kerkvader is 85 jaar! En zoude onder nóg minder verzoeningsgezinde omstandigheden, en grooteren drang van buiten Italië, niet het supreme conflict kunnen ontstaan, en besloten worden het volgend conclave *buiten Rome* te houden? En wat zouden daarvan de gevolgen kunnen zijn?

Wij stippen dit even aan om er op te wijzen hoe alle kleine incidenten en taktlooze handelingen van de zijde van 't gevallen ministerie zeer mogelijk tot de verhaasting van een conflict, waarvan de gevolgen op 't oogenblik niet te berekenen zijn, en waartegen Italie innerlijk niet bestand is, hebben bijgedragen. Maar — wij herhalen het — de gevolgde clericale politiek is slechts een schakel in den keten, — den grooten keten die het Katholicisme langzamerhand vaster en hechter begint te slaan om het sceptische Koninkrijk Italië. De reden van haar ontstaan, of liever van hare voortzetting en versterking, is veel verder en dieper te zoeken dan bij een enkel ministerie; ze is te verklaren uit de geschiedenis van Italie zelve, uit de wijze waarop het sints 25 jaar bezig is zich te vormen.

Het waren dagen van enthousiasme toen, na de vrijmaking van Noord en Zuid, ook de Kerkelijke Staat, ook het langbegeerde Rome toetrad, en in September 1870 de pauselijke sbirren moesten wijken voor de roodgehemde Garibaldianen.

Het was een schoone strijd geweest, een strijd waarin al wat Italië aan moedige, flinke, doortastende mannen bezat, had deelgenomen; een opvlamming van de edelste hartstochten, een geven van zich zelf, zijn krachten, zijn geld, zijn goed. Wie de ouden van dagen — want na 25 jaar worden de deelnemers dagelijks schaarscher — van die tijden hoort vertellen, voelt een geur van frischheid, van zuiverheid, van kracht over zich heenwaaien. Geen verlangen om uit te blinken, om de eerste te zijn, om macht te hebben, waren de drijfveeren,

maar heilige liefde voor het land, voor het arme, onderdrukte, teruggehouden, achterlijke volk. En toen de illusie verkregen, de droom werkelijkheid was geworden, welk een veld van arbeid vóór zich! En met welk een moed toog men aan 't werk! Italië, het schoone Italië, waar heel Europa zijne poëzie kwam halen, maar om thuis gekomen God te danken zelf niet tot de lazzaroni of polenta-eters te behooren, Italië zou nu ook sociaal groot en geacht worden! Al de oude verpestende miasmen zouden verdwijnen, het land zou vruchtbaar, het volk zelfbewust worden. Weg met de verderfelijke priesterheerschappij! De priester behoort in de kerk, niet in de school, niet in het huisgezin! De kinderen zouden verlichtend onderwijs, de boeren hun lapje grond om te bebouwen krijgen; de steden moesten brandpunten worden van beschaving en ontwikkeling, want kon niet de Italiaan — vlug en ontvankelijk als hij is — in korten tijd inhalen wat de Noordlander langzaam had aangeleerd? En Rome, het oude, eeuwige, geliefde Rome, *la città dell'anima;* het Rome van Cesar, van Augustus, van Paus Gregorius en Paus Julius, het zoude nu het Rome worden van Victor Emmanuel, *den Vader des Vaderlands,* van Humbert zijn zoon, van Victor Emmanuel III, zijn pas geboren kleinzoon. Moeielijkheden waren er, natuurlijk, want alles moest nog gedaan, maar de krachten en het goed waren er ook. Had niet de geestelijkheid Italië in bezit gehad? Het land van melk en honig, tot nu toe alleen afdruppelend op het vulgus, maar de groote heeren vetmestend, behoorde nu aan den Staat; met de in-bezitneming der kerkelijke goederen was de rijkdom, de welvaart van het volk verzekerd!

Ziehier het verschiet zooals 't zich 25 jaar geleden voor den jongen Staat scheen te openen. En men toog aan het werk.

Wij willen niet in bijzonderheden treden omtrent al de fouten die in deze 25 jaar gemaakt zijn, de schittering naar buiten, de grootsche opzet van leger en vloot, het koloniaal bezit; noch omtrent de goede zaken waarin men bleef steken omdat men zijn krachten had overschat; alleen willen wij een overzicht geven van wat onmiddellijk met ons onderwerp in verband staat, namelijk het gebruik der geestelijke goederen, die den grondslag zouden uitmaken tot de materieele welvaart van Italië.

De goederen door den Staat aan de kerken en kloosters ontnomen, vertegenwoordigen, naar de berekening die ik door verschillenden menschen hoorde maken, een waarde van tusschen de 50 en 70 milliarden. In hoeverre dit juist is, valt moeielijk te beoordeelen, te minder daar het voor een groot deel een quaestie was en is van vraag en aanbod. Maar — hoe ook — met deze schatten van bebouwden grond, zoude het kleine landbezit, dat ideaal der economen, regel worden; ieder zou zijn aandeel krijgen, door middel van de gemeentelijke administratie. Een net van kleine bezittingen zoude over Italie uitgebreid worden; en wie weet, over eenigen tijd de dagelijksche polenta ten minst des Zondags vervangen worden door het ideaal van Hendrik IV, de „poule au pot.“

De verwezenlijking van 't plan was, hoe schoon ook op 't papier, een zeer moeielijk, zoo niet onoplosbaar vraagstuk; en de uitkomst deze: dat de inbezitneming der kerkelijke goederen door den Staat, Italië armer in plaats van rijker heeft gemaakt. De redenen zijn vele en ingewikkeld. Als de voornaamste mag men echter aannemen dat de opeenvolgende regeeringen, spoedig en véél geld noodig hebbende, zich met alle verbeteringen te gelijk wilden bemoeien, tijd noch hoofd hadden de zaken op de gewenschte wijze te ontwikkelen, en de goederen dikwijls in hun geheel aan den meestbiedende verkochten; deze vervielen aldus, 't zij aan grondbezitters, die ze voor een appel en een ei overnamen, 't zij aan gemeenten die er naar eigen goedvinden mee handelden, en de spreuk in praktijk brachten: Wien veel heeft, dien zal veel gegeven worden.

Daarbij, 't zij uit gebrek aan energie, 't zij uit gebrek aan kapitaal en de steeds bezwarende economische toestanden in 't algemeen, werden de gronden minder goed bearbeid dan door de kloosterbroeders, die schoon zich niet bemoeiend met nieuwe uitvindingen op landbouwkundig gebied, toch hun arbeid met zorg verrichtten, daar 't hunne eigene zaak was, terwijl de boeren en daglooners der groote grondbezitters slechts betaalde werktuigen zijn; en hoe betaald!

Voor twee jaar, bij den opstand van Sicilië, die zoovele achterlijke toestanden aan 't licht heeft doen komen, is het verderfelijke grondbezitterssysteem hier in Italië, en voornamelijk in Sicilië, in alle couranten besproken.

Maar nog even dient dit ter herinnering: De eigenaar ver-

huurt bij groote perceelen zijn grond aan pachters, die ze weer bij kleinere stukken aan onder-pachters verhuurt. Daar de winst van den onder-pachter dikwijls al gering is, ligt 't voor de hand dat de boer of daglooner die den eigenlijken arbeid verricht, wordt uitgemergeld, en het land nog bovendien zijn eisch niet krijgt. De eigenaar verteert zijn geld, waaraan maar al te dikwijls bloed kleeft, te Rome of Napels en een gedeelte van 't jaar in zijn villa of paleis. Zoo zijn er dorpen die alleen bestaan uit een paleis en krotten; in het eerste heerscht ongekende weelde, in de laatste ontbreekt het allernoodigste, men kan ze vergelijken met die in de Neder-Veluwe en de Friesche venen; alleen is het contrast grooter, daar ze onmiddellijk om het paleis heen liggen.

Behalve dat het vervallen van de kloostergoederen aan den Staat de *latifandi* of uitgestrekte landbezittingen deed vergrooten en in aantal toenemen, was er nóg een nadeel, namelijk dat het met den verkoop niet overal vlotte, en er dus stukken grond ongebruikt en onbebouwd bleven liggen, die in den loop der jaren steeds aan waarde verliezen.

Wat in Sicilië op groote schaal plaats had, was het geval door geheel Italië; uitgezonderd in Lombardije en in de Romagna waar het kleine grondbezit toenam, heeft de verwisseling van bezitters meer onheil dan heil aangebracht; en niet alleen was hiervan de betere bebouwing oorzaak, maar het, ofschoon ook dikwijls onrechtmatig verkregen goed, wierp ten minste ten tijde van het kerkelijk bezit voor de omliggende bevolking zijne rente af, in den vorm van liefdadigheid. Er bestond geene andere dan deze kerkelijke liefdadigheid. Ook de weldaden der rijke wereldlijke heeren gingen door de handen der geestelijken; want ze werden minder verstrekt uit medelijden met wien het minder had, dan wel om voor zich zelf een beter plaatsje in het Paradijs te bedingen. Hóe die liefdadigheid uitgeoefend werd, zullen wij straks nader zien. Eerst willen wij nog een blik slaan op de wijze waarop de onteigening der kerkgoederen plaats had.

De kloosters werden in twee rubrieken verdeeld; die welke zich *contemplatie* ten doel stelden, en die welke een socialen werkkring hadden, als: ziekenzorg, opvoeding, begraven, doodenmissen lezen enz., en die dus eigenlijk ineenvloeien met de zoogenaamde *opere pie* of inrichtingen van liefdadigheid, welker

regeling tot op den huidigen dag door den Staat niet geheel tot een einde is gebracht.

Deze laatste rubriek van kloosters liet de Staat uit welbegrepen eigenbelang in stand, en zij kregen vrijheid zich als zoogenaamde *enti morali* of zedelijke lichamen door den Staat te doen erkennen en onder zijne bescherming te stellen. In sommige gevallen werden de goederen hun ontnomen en kregen zij ter vergoeding de zoogenaamde waarde daarvan (dikwijls niet veel meer dan de helft) in Staatspapieren terug; in andere gevallen moesten zij eene hooge rente aan den Staat betalen (12 pCt.), verder gratis de genoemde diensten blijven verrichten, welker bezoldiging anders aan de armenzorg van Staat of gemeenten zoude zijn vervallen. De Staat zoude zich zelf dus het grootste nadeel hebben gedaan door deze kloosters of vereenigingen te ontbinden.

Wat de contemplatieve monnikenorden betreft, deze werden alle in naam opgeheven, maar feitelijk op de volgende wijze behandeld:

Zoo de kloosters kunstschatten bevatten, vervallen of waardeloos geworden waren, of zoo er andere lokale redenen bestonden, werden de oude kloosterlingen door den Staat als een soort van huisbewaarders aangesteld. Wilden zij gaarne een grond er bij behouden om in eigen onderhoud te voorzien, een zoogenaamden *orto*, dan konden ze dien van den Staat huren.

Wie in Italië was, zag om Rome en zelfs in de stad of elders de bruin- of witgekapte monniken spitten en planten om hunne cellen en kapellen heen. Er is iets ongemeen rustigs, aartsvaderlijks in dit gezicht. Zoolang in de Nieuwe Maatschappij nog het nuchtere en gejaagde den boventoon blijft voeren, zijn de Middeneeuwsche langgebaarde Capucijners, Trappisten, Dominikanen, langzaam in hunne bewegingen, verouderd in hunne gewoonten, zich niet bemoeiende met of bekommerende om het gewoel buiten hun *orto*, nog een weldaad voor 't oog, en soms zelfs, een rustpunt voor 't gemoed.

Van de kloosters en ook kerken die feitelijk werden opgeheven, is een groot deel herschapen in scholen, kazernen, hospitalen enz. In de groote vierkante mooi begroeide binnenplaatsen, met een architectonisch, gebeeldhouwden put in 't midden, ziet men nu, in plaats van monniken die al heen en weer sloffende

hun rozenkrans baden en zich in 't zonnetje koesterden, exerceerende soldaten of spelende kinderen. De oude bewoners die een goed heenkomen moesten zoeken, kregen echter tot hun dood een pensioen van 300 tot 600 lire.

Wat is nu 't geval? Verbod om het ordekostuum te dragen bestaat er niet; evenmin kan samenwonen worden verboden; de uitgedrevenen komen dus met hunne pensioenen tot hunne broeders terug, en nieuwe kloosterlingen doen de gelofte. Brengen zij geen geld mee, welnu, dan leven zij nog gedeeltelijk mee van de pensioenen door den Staat uitgereikt. Och, de monnik leeft zoo goedkoop met zijn eigengebouwde groenten en aalmoezen, of betaling van diensten bij begrafenissen enz. Daarbij — is er wat in het klooster te zien van kunst, oudheden of andere merkwaardigheden [1]) dan wordt ook hiermede een aardig sommetje verdiend.

En dan — rijke clericalen geven hun steun; want geld *is* er in Italië en niet weinig ook; oude kloosters en landerijen worden aangekocht, scholen en hospitalen opgericht — kloosterscholen kunnen niet verboden worden, als de onderwijzers hun Staatsexamens afleggen — en als van ouds door handigheid, fanatisme en liefdadigheid wordt een groot deel van den invloed herwonnen. Het volk in zijn socialen nood en zijn teleurstelling ten opzichte der beloften van den Nieuwen Staat tamelijk weerloos, wordt weer opnieuw afhankelijk van de Kerk, welker materieele hulp het in zijn overmoed heeft gemeend te kunnen ontberen. Toch — één ding blijven de geestelijke heeren in het oog houden: de nationale rijkdom moet niet worden vermeerderd; alles moet belet wat Italie tot een bloeienden Staat zoude kunnen maken. Er worden dus geene verbeteringen in den landbouw aangebracht, geene fabrieken opgericht, niets gedaan voor de maatschappelijke welvaart, die *op den duur* het volk onafhankelijk zoude maken, en 't Vereenigd Koninkrijk Italië bloeiend. Ja, zijn sociale moeielijkheden worden — 'k zeg niet van humanitair — maar van Kerkelijk standpunt met gretige oogen gevolgd; en: — heden ik, morgen gij! — is de stille gedachte.

---

[1]) Zoo is er hier te Rome een Capucijner Klooster, waarvan eenige onderaardsche vertrekken versierd zijn met geraamten, doodskoppen en doodsbeenderen; altaars en nissen, wand en zolderversieringen, ja zelfs lampen en dergelijke bestaan uit saamgevoegde knokkels.

Wat Rome aangaat, en als uitgangspunt van het clericalisme heb ik dit in de eerste plaats op 't oog, zijn er in de nieuwe wijken geheele straten die uit kloosters bestaan. Hier wonen dus vrije burgers door de Staatswetten, en vreemdelingen (hun aantal is hier groot) door hunne nationaliteit beschermd, die kerken, oratoriums enz., oprichten. De 366 kerken die Rome bezit, schijnen nog niet voldoende te zijn, of liever daar deze grootendeels onder contrôle van den Staat staan, verkiest charbonnier d'être maître chez lui.

De Staat die zich met alles, en mogelijk te recht, heeft willen bemoeien, maar dit dikwijls onhandig deed, staat nu voor gevallen als deze: erfenissen mogen volgens de wet niet vermaakt worden aan inrichtingen van welken aard ook, tenzij deze als zedelijk lichaam door den Staat zijn erkend, wat ze recht op bescherming geeft ja, maar ze ook aan inmenging bloot doet staan. Ten einde aan deze zoo hatelijke inmenging van Staatswege te ontkomen, zonder daarom van de erfenissen der geloovigen afstand te doen, laten de leden van een geestelijke vereeniging zich niet als zedelijk lichaam inschrijven, maar zorgen dat de bepaalde som op naam van een of twee personen wordt vermaakt, die de hoofden der inrichting zijn of met haar in verband staan. De Staat is machteloos hiertegen. Gevallen dat van zulk een erfenis misbruik wordt gemaakt, komen hoogst zelden voor; ten eerste omdat het clericale net de betrokken personen te veel houdt omstrikt; ten tweede omdat de Kerk zijn naaste vriend en bloedverwant is. Ook heeft men, nadat zulk een geval van misbruik zich eens had voorgedaan, dit er op gevonden: de erfenis aan twee personen te vermaken, wat natuurlijk de vervreemding moeielijker maakt.

Ik ben opzettelijk wat lang blijven stilstaan bij de omzetting der kloostergoederen in Staatsbezitting, daar dit samenhangt met den invloed, materieel en moreel, dien de Kerk bezig is te herwinnen. In hoeverre die invloed bij een ander procédé van in bezitneming een minderen omvang zouden hebben, is natuurlijk niet met juistheid na te gaan. Dit echter is de meening van velen die met Italië's inwendige toestanden bekend zijn: zoo de Staat, in plaats van de goederen onder zijn eigen beheer te nemen, dit aan de geestelijkheid had overge-

laten, deze dwingend er eene hooge rente voor te betalen en ze in kleine perceelen te verhuren, dan zoude de geestelijkheid *nolens volens* de belangen van den Staat hebben bevorderd, inplaats van, zooals nu, langzamerhand, buiten dezen om, en in haar vuistje lachend, een groot deel dier goederen toch weer in handen te krijgen.

Een ander zwaartepunt van de macht der Kerk ligt in de reeds met een enkel woord aangestipte instellingen van liefdadigheid. De mensch, meer bepaald de Italiaan, nog meer bepaald de Romein, vraagt het allereerst naar zijn *panem et circenses.* Hij kan een held en een martelaar worden als 't noodig is; maar tot den gewonen sleurgang van 't leven teruggekeerd, keert hij zich tot wien hem het beste dient, het krachtdadigst helpt. Liefdadigheid in den meest uitgebreiden zin is, van de oudste tijden af, de groote macht van het Katholicisme geweest.

Goede gaven — ziekenverpleging, dak en voedsel, — ze werden het volk toegeworpen met de vermaning: „ziet ge mijn zoon, niemand helpt u, dan de alleen zaligmakende Kerk!" Geven, geven en nogmaals geven was het wachtwoord; en schoon het *nemen recht* heette, en in het groot geschiedde, de afdruppeling op de armen en behoeftigen was zóó gestadig, zóó van zelf sprekend, zóó humaan, dat ze grootsch was niettegenstaande de herkomst. De Katholieke Kerk begreep altijd zoo bij uitstek hoe hare zonen aan zich te binden; zwakheden vergevende, omdat de menschelijke natuur ze móest begaan; hulp reikende daar de taak der Kerk ineengeweven was met de lijdende menschheid, en hare priesters geen andere belangen dan deze behoorden te kennen. Geven en helpen is dus *traditie,* en het is deze traditie, die aan de wereldlijke macht van den Paus, en wel meer bepaald hier in Rome, als het middelpunt, hare grootste populariteit gaf. Wij willen dit wat nader in het licht stellen.

De armen van Rome!

Wie hier in Rome geweest is, al is 't slechts veertien dagen, weet, t'huisgekomen, hiervan iets te vertellen, heeft er een oordeel over; dikwijls scheef en oppervlakkig, dit geef ik toe, maar toch altijd overeenkomend op dit punt, dat de uitgestoken

handen talloos zijn; dat de kinderen in grooten getale op bedelen worden afgericht; dat overal vrouwen staan met kleine kinderen op den arm en aan de rokken, die u naloopen, u den zegen der Madonna toewenschen in de hoop op een *soldo*, en u soms een vloek nazenden als die hoop bedrogen wordt. Wie 's avonds en 's nachts, zelfs door de fatsoenlijkste buurten huiswaarts keert, ziet menschen op een stoep, tegen een muur, of waar ook uitgestrekt, soms met een bundeltje als hoofdkussen, soms op de harde koude steenen ineengedoken, om toch niets van de eigen menschelijke warmte verloren te laten gaan. Wie andere buurten bezoekt, die van den Trastevere (de overkant van den Tiber) of van het klassieke Rome bezijden den *Palatijn* en het *Forum Romanum*, en bijv. de *piazza della Consolazione* oversteekt, kan daar een eigenaardig schouwspel te zien krijgen. Op de hooge stoep voor een Kerk en tegen de huizen aan, liggen groepen van mannen, vrouwen, kinderen, alles door elkaar. Ik zag er verleden zomer, tusschen negen en tien uur 's avonds, een honderdtal. Moeders met kinderen aan de borst, of tegen haar aangeleund om een zacht plaatsje te vinden, zij zelven rechtop tegen den muur gezeten; mannen die al snorkend de nachtrust zijn ingegaan; stoeiende jongens, andere die water halen aan de naastbijzijnde fontein; groepen die nog zitten te keuvelen of hun lompen in orde brengen; anderen die hun stuk brood kauwen, waartusschen wat gekookte tomaten of andere groenten zijn gelegd; dat alles doet denken aan de conventioneele, sterk gekleurde, quasi-romantische platen en schilderijen van het oude Pauselijke Rome dat velen verdwenen wanen, maar dat men, hoe langer men hier woont en ziet en hoort en zoekt, uit alle hoeken en gaten nog te voorschijn ziet komen als even zoovele sociale spoken die u aangrijnzen.

't Is alleen 's zomers, dit moet ik er bij voegen, dat men zulke talrijke groepen van menschen den nacht *à la belle étoile* ziet doorbrengen; de bewoners der *Campagna Romana* namelijk moeten eenige maanden lang de koortsaanbrengende dampen ontvluchten, en komen dan te Rome hun heil zoeken, dáár of in den omtrek werken. Maar ook 's winters, óók in andere buurten, ook een arm klein kind alleen, óók de oude vrouw, menschen die in de stad te huis behooren, ziet men zonder dak.

De armoede, de geijkte, gepatenteerde armoede, die zich

niet schaamt een aalmoes te vragen, maar er recht op meent te hebben van giften te leven, deze armoede nu is eene speciale erfenis van het Pausdom; en toch, of misschien juist dáárom, is in geen land, onder geen regeering zooveel gegeven, zooveel philantropie uitgeoefend, als onder datzelfde Pausdom.

Ik spreek hier niet van de particuliere liefdadigheid, die — zoolang de Staten economisch nog geen ideaalstaten zijn — niet anders dan als een natuurlijke uiting van menschenliefde kan worden beschouwd; de liefdadigheid die, al moge de regeering zich er zijdelings in mengen om misbruiken te voorkomen, toch altijd een persoonlijk, een individueel karakter blijft behouden; maar ik heb hier op het oog de publieke officieele weldadigheid, die in naam eener collectieve massa wordt uitgeoefend en op geheele klassen eener bevolking wordt toegepast. Deze nu droeg tijdens het Pausdom zooals wij zeiden een zeer speciaal karakter; eenerzijds plukt Italie hiervan nog de heilzaamste vruchten; anderzijds, in den vorm van toenemende luiheid en armoede, de allerbitterste. Waar niets gedaan wordt om de maatschappelijke huishouding op vasteren grondslag te brengen, is *geven* niets anders dan Danaïdenwerk, en dit Danaïdenwerk werd tijdens het latere Pausdom op groote schaal verricht.

De redenen liggen voor de hand als wij een blik werpen op Rome, zooals het bij het plebisciet van 1870 uit handen van Pius IX overging in die van Victor Emmanuel. Het bestuur van Rome verschilde met dat van elk andere stad van Italie zoowel als van Europa. De Romeinen leefden zonder politieke rechten, zonder eigenlijk gemeentebestuur. De burgerlijke rechten, schoon uit de Romeinsche ontstaan, waren verward en met de kanonieke rechten in tegenspraak. In het Kapitool hield een zoogenaamde *Romeinsche Senaat* zitting, maar deze was niet meer dan de schim eener gemeentelijke vertegenwoordiging. De economische toestand van Rome beantwoordde aan den municipalen. Het moge overdreven zijn dat de eigenlijke bron van inkomsten bestond in den verkoop van reliquiën en indulgenties, een algemeen bekende zaak is het, dat de handel zich beperkte tot voorwerpen van kunstindustrie, nl. in marmer, mozaïekbewerking en goudsmederij, sints eeuwen een eigenaardigheid van Rome. Van de bevolking, die minder dan de helft der tegenwoordige, dus ongeveer 200.000 inwoners bedroeg,

behoorde slechts 2 pCt. tot de bezittenden; 112.000 (waarvan 65.000 volwassenen) behalve de komenden en gaanden, die altijd talrijk in Rome zijn geweest, waren zonder eenig bedrijf; dus meer dan de helft der bevolking leefde van de giften, 't zij der regeering, 't zij van de weinigen in wier handen de kapitalen, de macht en de invloed waren. Dit is de statistiek die bij volkstelling van 1871 is opgemaakt.

Daar het niet met de politieke inzichten van het Pausdom strookte zich met de oorzaken of het voorkomen der ellende te bemoeien, trachtte het door een uitgebreide en geregeld werkende organisatie der officieele hulp ten eerste de rust te bewaren, ten tweede door het aankweeken van rechtstreeksche afhankelijkheid, het vertrouwen en aanzien der souvereine macht te vermeerderen. Hiermede staan in nauw verband de luisterrijke volksfeesten, illuminaties, processies en dergelijke prachtvertooningen op kerkelijke herinneringsdagen, waarbij uitdeelingen op groote schaal plaats hadden. Men leest hiervan curieuze bijzonderheden of hoort ze van de Romeinsche oudjes.

Zoo werd tijdens de regeering van Pius IX, op den verjaardag zijner kroning, voor elk kind waarmede de moeders zich aanmeldden, vijf *soldi* verstrekt. De nog ongeboren kinderen telden ook mee. 't Was een zeer in gebruik zijnde bedriegerij elkaars kinderen te leenen en zich het voorkomen te geven zwanger te zijn.

Dan — behalve aan de gepatenteerde armen — werd er een heirleger van subsidies verleend aan arme adellijke families. Een zoogenaamde „geheime aalmoezenier" was belast met deze uitdeelingen, die niet minder dan 3000 kronen per jaar bedroegen, ja tot 100.000 kronen opliepen. Hieronder waren begrepen bruidschatten van arme meisjes, „vooral van haar", zooals blijkt uit de boeken van een pauselijken beambte, „die de ketters ontvluchtende, in Rome haar toevlucht zoeken".

Het totaal der uitgaven, zoowel aan instellingen als subsidies, kunnen wij niet mededeelen, maar iemand die eene speciale studie van de geschiedenis der Romeinsche liefdadigheid tijdens het Pausdom heeft gemaakt, Querino Querini, berekent dat de jaarlijksche som voldoende moet geweest zijn om aan al de behoeftigen van Rome het strikt noodige tot levensonderhoud te verschaffen.

Ziehier de vormen van liefdadigheid zooals zij zich gedurende

het Pausdom openbaarden, dat populair maakten, en nu nog, meer dan men buiten Italië weet of vermoedt, door velen doen betreuren. Hoe dikwijls — in en buiten Rome — heb ik niet hooren vertellen van den tijd, toen de wijn nog 2 *soldi* den liter kostte, toen er nog geene, of zoo goed als geene belastingen waren, toen men nog luisterrijke feesten en schitterende optochten te zien kreeg! Naast het kaf, dat noodzakelijk luiheid en armoede tengevolge moest hebben, vindt men echter het koren met zijn heilzame vruchten. Ik bedoel de *opere pie* of liefdadigheidsinstellingen: de hospitalen, weezeninrichtingen, toevluchten voor ongelukkige of verlaten kinderen, voor hen die kosteloos of bijna kosteloos een ambt kunnen leeren, tijdelijk een tehuis vinden, en nog zoo vele vormen van hulp meer, die Rome in zulk een aantal bezit, als 'k geloof geene andere stad ter wereld.

Deze *opere pie* zijn over 't algemeen uitstekend ingericht, hebben — schoon ook nooit toereikend voor de aanvragen — over flinke fondsen te beschikken; en nog steeds zijn het de Katholieken ('k gebruik deze benaming natuurlijk in tegenoverstelling van de ongeloovigen, niet van andere gezindheden) die voortgaan nieuwe instellingen in 't leven te roepen. Zoo al niet onmiddellijk van de Kerk uitgaande, of onder 't bestuur van een geestelijke staande, worden zooveel mogelijk clericale elementen er *in*, Staatsinmenging er *buiten* gehouden. Ja zelfs in de inrichtingen die geheel een anti-clericalen geest ademen is het moeilijk genoemde elementen — geheel te weren. Het zijn namelijk de liefdezusters, die het best de behandeling van zieken, zwakken, kinderen, hulpbehoevenden kennen; haar kerkelijk en zieleheil is in haar liefde-ambt vervat; zij doen met toewijding wát zij doen. En bepaalde pleegzusters bestaan hier niet eens buiten degenen die de gelofte hebben afgelegd.

In de hospitalen bijv. is men wel bijna genoodzaakt hare hulp in te roepen, schoon dan ook het gevaar voor oogen ligt dat zij haar invloed gebruiken ten bate der alleen zaligmakende Kerk en langzamerhand trachten de administratie in handen te krijgen. Ik ken gevallen waar men zich buiten alle geestelijke inmenging heeft willen houden, en toch eindigde met daartoe terug te keeren.

En juist hier hebben wij de stille, weinig geruchtmakende, sociale werkzaamheid die tot in de fijnste vezelen van het

volk doordringt. Wie door middel der couranten het rijzen en dalen van den clericalen thermometer wil nagaan, bemerkt van dit alles niets. Deze behandelen slechts de dagelijksche politiek; en daar er geene clericalen in het Parlement zijn, hunne organen weinig hebben in te brengen, zich slechts zijdelings met Staatszaken bemoeien en voor 't meerendeel slecht geschreven zijn, kan men zich uit deze lectuur volstrekt geen denkbeeld vormen van de stille macht die het clericalisme uitoefent.

En nu zal men vragen: welke staats-, gemeente- of particuliere inrichtingen staan tegenover deze werkzaamheid der geestelijkheid? Deze toch zouden de meest doeltreffende bestrijding zijn. Weinige, zeer weinige. Door vele gemeenten zijn de oude instellingen overgenomen, en worden door haar onderhouden.

De zeven groote hospitalen in Rome, die eigen fondsen hebben, worden bestuurd door eene commissie die door het gemeentebestuur wordt gekozen; maar om de hierboven besproken redenen blijven het clericale instellingen, en dan — sints verleden jaar is het aantal clericalen in den gemeenteraad, te Rome als door geheel Italië, toegenomen en hiermede hun invloed vermeerderd.

Verder bestaat er van gemeentewege eene „Vereeniging van openbare hulp", waaraan de geestelijkheid geenerlei deel heeft. Ze heeft overal vertakkingen onder de namen van „'t Roode, 't Witte, 't Groene, 't Gouden Kruis." 't Zijn geene hospitalen, maar 't zij gratis, 't zij tegen betaling, wordt er hulp gezonden, aan wie daarom vraagt.

De vereeniging is echter onvoldoende om in de niet-clericale of anti-clericale behoeften te voorzien; daarbij heeft ze het gebrek alleen over mannelijke hulp te beschikken.

Wat de particuliere liefdadigheid aangaat, deze *is* er, maar te schaarsch, niet georganiseerd, niet gesteund door de sympathie en den geldelijken bijstand van het publiek. Eene vereeniging als bij ons die van „Liefdadigheid naar Vermogen", door het geheele bezittende publiek van Amsterdam gesteund, bestaat hier niet. Wie hier op deze wijze werkt, doet het alleen of met enkelen. Ik leerde eenigen kennen, mannen zoowel als vrouwen, die met stillen heldenmoed hun weg gaan, tijd

en krachten gevende aan hun werk van liefde. Men bewondert hen te meer naar mate er minder over hunne sociale werkzaamheid wordt gesproken. Hunne eenige belooning is, ten minste iets van al het leed om zich heen te verzachten. Zij wachten niet op de sympathie van het publiek, zij slaan de handen aan 't werk en doen wat zij kunnen. Maar men moet zoeken met de lantaarn van Diogenes, om te weten te komen wáár die menschen zijn en hóé zij werken.

Zoo maakte ik kennis met een dokter, die mij naar zijne kleine operatie-zaal bracht, waaraan vier doctoren en vier dames werkzaam zijn. Kinderen tot tien jaar worden hier kosteloos chirurgisch behandeld, krijgen de noodige medicijnen, en een bord rijstemelk. Het aantal behandelde kinderen bedraagt dagelijks tusschen de tien en twintig. Er is echter geen geld om er een klein kapitaal aan toe te voegen, ten einde de kinderen, in geval van ernstige operatie, eenige dagen te kunnen houden.

Eene andere inrichting is die van eene dame, Anna Capozzi, die kinderen zonder te-huis tot zich neemt. Deze vrouw doet wonderen met de weinige geldelijke hulp die zij ontvangt. Dikwijls ziet men haar met haar kar en paard, die zij tot dit doel van een goeden vriend kreeg, om vijf uur 's morgens rondrijden, om op groentemarkten, in kazernen, groote magazijnen, hotels voorraad op te doen. Op deze wijze geeft men hier gaarne. Soms komt zij met honderd kilo brood te huis. Maar zij heeft honderd veertig kinderen te verzorgen en geen stuiver waarop zij kan rekenen. Toch doet het vertrouwen in haar werk, zegt zij, haar altijd het hoofd omhoog houden. „En als gij sterft?" vroeg iemand haar. „O, God is goed", was haar antwoord; „dan zal er wel iemand anders komen die voor mijn arme kinderen zorgt".

Ik haal deze voorbeelden aan om te doen zien dat er hier nobele menschenvrienden zijn, als overal elders. Het is dan ook niet zoozeer het gebrek aan goede menschen die eene grootere sociale werkzaamheid tegenhoudt, als wel dat het streven op iets anders is gericht. Er kan — zoo is de redeneering — niets van duurzaam belang ondernomen worden, vóór de politieke toestanden beter zijn; en op dit aanbeeld slaan ook de grootste altruisten zich de handen stuk. Daarom ook werd een

man als Ruggiero Bonghi door geene enkele politieke partij begrepen. Hij had het er geene naar den zin gemaakt, omdat hij datgene zag, wat hooger en verder ligt, en waartoe de politiek moet worden opgevoerd.

Zijn liefste werk was zijn sociale werk. Maar wie zag daarvan het gewicht in? Wie sprak er na zijn dood over, anders dan ter loops, en nadat men eerst kolommen vol geschreven had over zijn intellectueelen arbeid? En nog — zijne twee groote gestichten voor de zeshonderd kinderen van arme of overleden onderwijzers, wat zal er van worden? Het zijn moderne inrichtingen, geheel op humanitaire leest geschoeid; aan de kinderen wordt niet vóór alles geloof en gehoorzaamheid ingeprent, die kanker voor het individu, maar ze worden vrij ontwikkeld, zooveel mogelijk ieder naar eigen aanleg. Toch — niettegenstaande den persoonlijken en politieken invloed dien Bonghi had, niettegenstaande de geldelijke hulp der Koningin en nog zoovele voordeelen waarover weinigen konden beschikken, is 't zeer de vraag of de inrichting op deze ideale wijze zal kunnen worden voortgezet. Ik hoorde reeds mompelen van vereenvoudiging, van zekere wijzigingen, die haar zouden maken tot een dier conventioneele weeshuizen, waaraan de levendmakende adem ontbreekt. Van dit, tot het vallen in de clericale grijphand, is slechts een stap. Maar wie zal de taak van „papa Bonghi", zooals zijn pleegkinderen hem noemden, overnemen? De mannen van kracht en energie worden door hooge politiek in beslag genomen; liefdadigheidswerk, dat toch in dezen zin opgevat, sociaal werk mag worden genoemd, komt niet in aanmerking, behoort tot de tweedehandsrubriek.

Blind zijn de Italianen, stekeblind, met al hun intelligentie en natuurlijken aanleg. Vooruitgang zoeken zij in 't Parlement, niet in de maatschappij; in 't onderwijs, niet in de opvoeding. Onwetendheid is hier de kanker niet. Met de 75 pCt. analphabeten hier begrijpt het volk toch veel meer en veel beter dan bij ons; 't gebrek aan goed onderwijs bestaat, maar wordt door de leerlustigen met hun helderen en vluggen Latijnschen geest ongelooflijk spoedig ingehaald. Maar wat niét is in te halen, is een slechte opvoeding. En waar mannen en vrouwen van ontwikkeling (vooral de eersten) niet beseffen dat eene betere maatschappij een droombeeld blijft, waar opvoeding is in school noch huis; zoolang men meent dat alles *van zelf*

komt, zoo de politiek maar in goede richting is, wat wilt ge dan dat het meerendeel daarvan begrijpt? Aan de toekomst van Italië mag men niet twijfelen, daar de kern der natie eene goede is, maar vóór alles moeten de Italianen leeren inzien dat méér dan het pure intellect, hart en gemoed ontwikkeling behoeven. Zoo een hoogere zedeleer ingang vindt, houdt het dogma der clericalen het van zelf niet daartegen uit, daar het verouderd is en geene vrijheid van denken duldt. Nu strekt zich de clericale hand uit, en wordt gegrepen; men moet toch *iets* hebben om zich aan vast te klemmen. Hier zijn de lijders van het volk nog in het stadium waarin Holland 20 of 25 jaar geleden verkeerde, toen men ook meende dat in verbetering van onderwijs *alles* gelegen was. Alleen met dit onderscheid, dat de opvoeding in huis beter was en deze zich niet, zooals hier, vereenzelvigde met die der priesters.

Mijn onderwerp leidt er mij van zelf toe nog eenige woorden over de scholen te zeggen. Ook hier wordt de geestelijke invloed sterker. Vooral de Jezuïeten, met hun groot aanpassingsvermogen, winnen steeds. Ze begrijpen het best de behoeften van hun tijd, hun onderwijs behoort tot het beste in Italië. Het *Collegio massimo*, de grootste school hier in Rome (welker kostleerlingen men herkent aan hun dwaas kostuum: zwarte rok, witte das en boord, en cylinderhoed), bestaat, personeel en leerlingen te samen genomen, uit een paar duizend personen. Kinderen van vijf of zes jaar af ontvangen hier hunne opvoeding tot dat zij klaar zijn voor de Universiteit.

Liberalen, Afgevaardigden, menschen die er rond voor uitkomen geen priestervrienden te zijn, zenden hunne kinderen hierheen. En 't is niet alleen om het betere onderwijs, maar ook uit een moreel oogpunt dat velen hun kinderen naar de priester-, in plaats van naar de Staatsscholen zenden. Hier ten minste — is de redeneering — worden den kinderen nuttige stelregels ingeprent; al geschiedt dit ook op dogmatische wijze, zij kunnen al licht, meenen de ouders, een kleinen dam vormen tegen het toenemende bederf van onzen tijd.

Op de Staatsscholen kunnen de kinderen — op verzoek — ook godsdienstonderwijs ontvangen, maar dit bepaalt zich dikwijls tot schimpen op de clericalen en het opdringen van eigen politieke meening. Zoo is er een Afgevaardigde in het Parlement

— vroeger hoofd eener school — die het kruis verbrandde voor de oogen der kinderen. Dergelijke dingen wil de rustige burger niet. Dat zijn kinderen niet te clericaal worden, daarvoor meent hij te huis zelf wel te kunnen zorgen; maar wat godsdienstig respekt moet hun toch worden ingeboezemd. En onderwijl oefent de priester zijn invloed uit. Van de disharmonie die hierdoor in het karakter van het kind ontstaat, heeft de Italiaan geen begrip. Karaktervorming gaat buiten zijne sfeer.

De gemeentescholen, waar de opvoedingstaak het best wordt begrepen, vooral in het Noorden, zijn de bewaarscholen. Hier zijn vrouwen aan 't woord, de natuurlijke leidsters der jeugd, en hier kan de politiek nog geene rol spelen. Maar wat blijft er van het gestrooide zaad over, als het kind reeds op zijn achtste jaar aan die leiding wordt onttrokken?

En dan — wáár mannen en vrouwen recht hunne taak begrijpen (en vooral op het land zijn er helden en heldinnen van het lager onderwijs, die voor hunne vijf- of zeshonderd lire per jaar een leven leiden van opoffering en toewijding) worden zij door het gemeentebestuur nog dikwijls tegengewerkt. Wie het boek van Edmondo de Amicis: „De roman van een onderwijzer" in handen kreeg, heeft een denkbeeld van den toestand van het lager onderwijs op het land. In plaats van dien stand zedelijk en maatschappelijk te verheffen, wordt alles in het werk gesteld om hem afhankelijk te maken van de invloedrijke personen in de gemeente. Vooral de arme meisjes hebben het hard te verantwoorden. De wil, de grillen, de... affectie van burgemeester of wethouder worden haar dikwijls als richtsnoer harer handelingen opgedrongen.

Ook hier is dus weer de toewijding van enkelen als een druppel in de zee. Een krachtig onderwijzerskorps, fier zijn rechten en plichten omhoog houdend als de opvoeders van het volgend geslacht, bestaat niet. En de priester doet er zijn voordeel mee.

Wij zijn aan het einde van onze beschouwing. Om den clericalen invloed beter voor oogen te stellen, hebben wij zaken moeten aanroeren, welker grondige behandeling een afzonderlijk opstel zoude vragen. Zoo de scholen. Toch hopen wij dat deze conclusie voor onze lezers duidelijk is:

De toeneming van het clericalisme in Italië zoude zijn te weren, daar zij niet voortkomt uit den onbedwingbaren hang om den priester aandeel in het maatschappelijk leven te geven. Maar hiertoe zoude noodig zijn dat het Vereenigd Koninkrijk Italië materieel en moreel op den weg van den vooruitgang ware. Nu strekt het volk — teleurgesteld, arm, belast — in arrenmoede de hand uit, en ziet, eene andere grijpt haar en laat haar niet los. Men herkent die, maar weet er niet aan te ontkomen; en onderwijl wordt de greep vaster en krachtiger. Mazzini zeide: het Katholicisme heeft zijn tijd gehad; elke poging om het te hernieuwen zal vruchteloos blijken; want wat uit 't hart is voortgekomen en zich toen met den Mammon heeft verbonden, is ten doode gedoemd, en kan niet uit zijn asch herrijzen. Maar Mazzini geloofde in een nieuwen godsdienst, in dien der humaniteit, die boven het Protestantisme, boven het Jodendom staat; hij meende dat de tijd daarvoor was aangebroken, hij zag het lichten overal; weinig vermoedde hij dat het jonge Italië, dat zijne erfenis aanvaardde, zijne taak zoo slecht zoude begrijpen, zijn hoogste idealen in het slijk sleuren, of ze zoude omzetten in ellendig politiek twistgeschrijf; en evenmin dat een der grootste genieën van onze eeuw, een geestelijke reus als Emila Zola, een boek over Rome zoude aanvangen met de bekentenis: zoo er een nieuwe godsdienst in aantocht is, dan is het een vernieuwd Katholicisme, en de initiator daarvan de Heilige Vader.

Rome, 6 April 1896.

C. E. de Vries Robbé.

DE ROO VAN ALDERWERELT'S DENKBEELDEN OVER ONZE LEVENDE STRIJDKRACHTEN.

III.

Ontwerpwet op de Militie en Schutterij.

Zooals reeds in de Inleiding werd medegedeeld, zond De Roo van Alderwerelt bij brief van 20 Februari 1876 den Generaal Knoop een ontwerpwet op de militie en schutterij. Die brief, het ontwerp, de critiek van den Generaal Knoop en het antwoord daarop van De Roo, zijn als bijlage B hier achter afgedrukt. Het gedrukte wetsontwerp was ter verduidelijking voorzien van enkele, terzijde gestelde, aanteekeningen in het handschrift van De Roo, die nu als noten aan den voet der bladzijden zijn opgenomen. Die noten moeten met het antwoord op den brief van Generaal Knoop als een soort van Memorie van Toelichting worden beschouwd; terwijl daarenboven ook toelichting wordt gevonden in De Roo's artikel: „Over algemeenen oefenplicht," [1]) voorkomende in het eerste deel van de „Vragen des Tijds" van 1876, en gedagteekend: 10 December 1875.

Bij het hier volgend algemeen overzicht van de voornaamste bepalingen der ontwerpwet is met de genoemde toelichtingen rekening gehouden; dit algemeen overzicht is verdeeld in de onderwerpen: dienstplichtigheid, samenstelling, kaders, oefening, dienst der schutterijen in tijden van gevaar en oorlog.

[1]) Zie no. 37 der lijst Bijlage A.

Dienstplichtigheid. Alle ingezetenen zijn dienstplichtig, of wil men liever oefenplichtig, van hun 20ste tot hun 45ste jaar bij de militie of de schutterij; zulks door loting uit te maken. Op die wijze wordt de geheele mannelijke bevolking geoefend, meer of minder volledig naarmate van de indeeling bij militie of schutterij; het minst volledig ten plattenlande. Onder den grooten druk der militaire lasten zal volgens De Roo: „algemeene oefenplicht in de volgende jaren het wachtwoord „worden, en dan zal het Zwitsersche stelsel het ideale zijn."

De grootte der lichting voor de militie moet telken jare zoodanig worden vastgesteld, dat men daardoor de totale bij de wet, voor huur- en militieleger samen, bepaalde sterkte verkrijgt. Het leger is toch verdeeld in een staand- of huurleger van vrijwillig dienende soldaten en in een militieleger. Van het militiecontingent wordt jaarlijks een gedeelte, tot een maximum van 1000 man, voor de zeemilitie bestemd.

Alle dienstplichtige ingezetenen, die niet reeds bij de militie of op andere wijze in militairen dienst zijn, behooren tot de schutterijen, welke verdeeld worden in: actieve-, reserve- en landstormschutterijen. De diensttijd voor de militie en de actieve schutterij bedraagt 5 jaar, voor de zeemilitie 4 jaar; daarna voor allen 5 jaar dienst bij de reserveschutterij, om dan tot en met hun 44ste jaar tot de landstorm-schutterij te behooren; die landstorm-schutterij is in tijd van vrede niet tot dienst verplicht.

Ruiling tusschen de twintigjarigen door de loting aangewezen voor militie of schutterij, is billijk. Is het daarenboven wel een bezwaar dat de meest gegoede jongelieden zoodoende bij de schutterij zullen komen, vooral daar die wapenmacht in de eerste plaats is geroepen tot handhaving der inwendige rust? Bovendien kan toch ook voor ontwikkelde jongelieden de dienst in het leger aangenaam worden gemaakt, zoodat ruiling met een schutterplichtige voor hen lang niet algemeen zal plaats hebben; tevens kan bepaald worden dat een schutterplichtige, die voor een militieplichtige optreedt, aan zekere eischen van kennis moet voldoen. De plaatsvervanger van beroep verdwijne, het karakter van militieleger gaat er door verloren. Plaatsvervangers en gewone vrijwilligers van beroep vinden hun aangewezen plaats bij de landmacht, die volgens Art. 178 der Grondwet (die van 1848) bestemd is om naar

omstandigheden te dienen in of buiten Europa. Tegen het behouden der nummerverwisseling, mits iedere twintigjarige, hetzij bij de militie, hetzij bij de schutterij moet dienen, kan geen overwegend bezwaar zijn, „want niet om de beperking „in het stelsel van vervanging, maar om algemeene volks„weerbaarheid is het te doen." Het wetsontwerp bepaalt dan ook dat ruiling mits vóór de inlijving is toegestaan.

Samenstelling. Het aantal Militaire Afdeelingen waarin het Rijk verdeeld is, wordt gelijk genomen aan dat der groote legerafdeelingen (divisiën); in elke Militaire Afdeeling is steeds dezelfde divisie gelegerd, die wat de infanterie betreft zijn miliciens geheel, wat de andere wapens betreft zooveel doenlijk uit die Afdeeling trekt. De Militaire Afdeelingen worden verder verdeeld in brigades-, bataljons- en compagniesdistricten, zoodanig dat uit elk bataljonsdistrict één bataljon militie en één bataljon actieve schutterij wordt verkregen.

De samenstelling der militie- en schutterijkorpsen wordt geregeld bij de wet; de georganiseerde korpsen van beiderlei soort staan onder de bevelen van den Minister van Oorlog. De schutterijen zijn in de eerste plaats gemeentesgewijze georganiseerd; de schutterijen van verschillende gemeenten kunnen echter tot een korps (compagnie of bataljon) worden vereenigd. In elke gemeente voegt men de schutterplichtigen van de actieve- en van de reserveschutterij tot afzonderlijke afdeelingen samen, doch voor elk bataljonsdistrict worden die gemeentelijke afdeelingen vereenigd tot 1 bataljon actieve en 2 bataljons reserveschutterij. Een dier beide bataljons reserveschutterij draagt den naam van keur-reservebataljon en is samengesteld uitsluitend uit manschappen, welke bij de militie hebben gediend.

De schutterij is bestemd voor den dienst der infanterie, vestingartillerie en genietroepen, voor beide laatste wapensoorten in den regel in die gemeenten waar dergelijke korpsen van het leger garnizoen houden. Ook de mogelijkheid van het oprichten van afdeelingen cavalerie en bereden artillerie, als zich daarvoor vrijwillig een genoegzaam aantal schutterplichtigen aanbieden, is niet uitgesloten.

Kaders. De regeling der kadervorming, zoowel voor militie

als schutterij neemt in het wetsontwerp van De Roo uit den aard der zaak een ruime plaats in. Voor de kadervorming bij de militie wordt in de eerste plaats gerekend op de vrijwilligers voor de militie. Die vrijwilligers, bij hun indiensttreding 17 tot 20 jaar oud, moeten minstens kunnen lezen en schrijven; zij blijven de twee eerste jaren van hun diensttijd onder de wapenen, doch zijn dan ook vrij van allen verderen dienst in tijd van vrede, tenzij ze vrijwillig verder willen dienen. Zij genieten verschillende voorrechten: vrij in de keuze van het korps, hoogere soldij dan de milicien, gratificatie voor elk jaar actieven diensttijd. enz. Die vrijwilligers kunnen ook als aspirant-sergeant of aspirant-officier in dienst treden na een afgelegd examen; zij worden in de kazerne afzonderlijk gehuisvest.

Het kader wordt in vast en tijdelijk kader onderscheiden. Het vaste kader, dat aangevuld wordt uit het tijdelijke kader, bestaat uit de officieren, onderofficieren en korporaals, die den militieplichtigen leeftijd hebben overschreden, buitendien de officieren afkomstig van de Koninklijke Militaire Academie. De overgang van het tijdelijke tot het vaste kader wordt bij Koninklijk besluit geregeld; de officieren moeten bij dien overgang aan een vast te stellen examen voldoen. Zoowel de officieren van het vaste als van het tijdelijke kader worden door den Koning benoemd; de regelen voor het bevorderen, ontslaan en op pensioen stellen van de officieren van het vaste kader worden bij de wet; die voor het bevorderen en ontslaan van de officieren van het tijdelijke kader bij Koninklijk besluit geregeld.

De onderofficieren en korporaals van het vaste kader hebben hoogere soldij dan die van het tijdelijke; de onderofficieren van het vaste kader mogen huwen, terwijl het Rijk moet zorgen voor de kleeding, het onderhoud en het onderwijs van hunne zonen, volgens wettelijk vast te stellen bepalingen. Na tienjarigen diensttijd hebben die onderofficieren recht op een burgerlijke betrekking; zoolang zij alsdan niet in zulk een betrekking zijn geplaatst en den dienst hebben verlaten, genieten zij half pensioen.

Officieren, onderofficieren en korporaals van het vaste of tijdelijke kader, ingedeeld bij de reserveschutterij, behouden hunne rangen of graden.

Vrijwilligers voor de militie of lotelingen kunnen na 6 maand dienst tot korporaal, en na verderen 6 maand dienst als zoodanig tot onderofficier worden benoemd; die vereischte diensttijd wordt tot op de helft verminderd voor de aspirant-sergeanten en aspirant-officieren. Om officier bij het tijdelijke kader te worden moet men 6 maand dienst als sergeant hebben gedaan, aan een vast te stellen examen voldoen en daarna 6 maand als officier dienen.

Hoewel de leden van het tijdelijke kader hetzelfde gezag uitoefenen als die van gelijken rang of graad bij het vaste kader, zoo voert, waar zij samen optreden bij gelijkheid van rang of graad, het lid van het vaste kader het bevel.

Dit wat betreft het kader bij de militie; de regeling voor het schutterijkader is uit den aard der zaak moeilijker, tenzij men ruime jaarlijksche toelagen kan geven. De officieren der schutterij worden door den Koning benoemd, de regeling voor hun bevordering, ontslag en overgang bij het tijdelijke of vaste militiekader worden bij Koninklijk Besluit vastgesteld. Gewezen of gepensionneerde officieren, niet ouder dan 50 jaar, welke ook voor oorlogstijd voor die betrekking geschikt worden geacht, worden tot commandanten der korpsen schutterij aangewezen; zijn zij niet in voldoenden getale beschikbaar, dan worden officieren van het leger, die boven de sterkte bij hun wapenen worden gevoerd, met dat bevel belast. De commandanten der bataljons actieve- en reserveschutterij hebben geen hoogeren rang dan dien van majoor, met uitzondering van de commandanten der keur-reservebataljons, die tevens als militiecommissaris in het bataljondistrict optreden en den rang van luitenant-kolonel hebben.

In den regel worden de betrekkingen van adjudant en van adjudant-onderofficier bij alle bataljons schutterij door officieren en onderofficieren der militie vervuld. De benoemingen bij schutterijen in den officiersrang, geschieden op voordracht van de bevelhebbers in de militaire afdeelingen in overleg met den Commissaris des Konings in de provincie. Het mindere kader wordt door die bevelhebbers, op voordracht der betrokken korpscommandanten, benoemd.

Alle kader der actieve schutterijen, voor zoover het niet vroeger bij het Nederlandsche of Nederlandsch-Indische leger heeft gediend, moet telken jaren vóór den aanvang van de

oefeningen der schutterijen, 4 weken bij de militie dienst doen, met de bezoldiging voor hun rang of graad bij de militie vastgesteld.

Jaarlijksche vaste toelagen genieten de commandanten der keur-reservebataljons, en verder van de actieve schutterijen: de korpscommandanten, adjudanten, kwartiermeesters, adjudant-onderofficieren, tamboers en hoornblazers, voor zoover zij tot de schutterij behooren. Al de verdere officieren en onder-officieren der actieve schutterijen genieten voor elke oefening, die zij bijwonen, presentiegeld. Hij die tot officier bij de schutterij wordt benoemd, heeft recht op een gratificatie voor eerste uitrusting; de commandanten der bataljons actieve- en keur-reserveschutterij, hebben aanspraak op fouragegelden en schadeloosstelling voor de aanschaffing van een dienstpaard.

Het bedrag van die toelagen, presentiegelden, gratificatiën, schadeloosstellingen en fouragegelden, worden bij Koninklijk Besluit geregeld; de hoegrootheid van een en ander wordt door De Roo niet opgegeven, doch zal, zelfs matig berekend, een vrij aanzienlijke som opleveren; trouwens zonder geldelijke opofferingen krijgt men geen bruikbaar schutterijkader.

Oefening. Zoowel militie als schutterij worden van Rijkswege gekleed, uitgerust en gewapend; de schutterkleeding is, behoudens een slechts van nabij zichtbaar onderscheidend teeken, gelijk aan die der militie. Dit bevordert ook zeker het aanzien der schutterij, eveneens de wederkeerige detacheering van kader en manschappen der militie en schutterij.

Als eerste oeleningstijd voor de militie stelt De Roo als maximum 12 maanden; uit zijne vele geschriften is echter bekend dat hij voor het meerendeel der miliciens een korteren oefeningstijd voldoende oordeelt. Het zoogenaamde blijvend gedeelte wordt jaarlijks bepaald in verband met de bij de wet op de legerorganisatie vastgestelde vredessterkte der verschillende onderdeelen van het leger.

Herhalingsoefeningen kunnen telken jare, hoogstens voor 6 weken, plaats hebben in het tweede, derde en vierde dienstjaar. Vrijgesteld hiervan zijn o. a. zij die deel uitmaakten van het blijvend gedeelte en zij die na hun eerste oefeningstijd volgens bij Koninklijk Besluit te geven voorschriften, blijk van voldoende geoefendheid geven.

Lotelingen welke als adjunct-artsen, adjunct-apothekers en adjunct-kwartiermeesters hun diensttijd wenschen te volbrengen moeten eerst een bewijs leveren van geschiktheid voor dien werkkring, daarna 6 weken dienstdoen, om vervolgens als zoodanig met den graad van sergeant te worden aangesteld. Evenzoo kunnen hulponderwijzers worden benoemd tot adjunct-onderwijzers bij het schoolonderwijs der miliciens.

De schutterplichtigen, welke geen rang of graad bekleeden, komen voor eerste oefening in het eerste jaar van hun diensttijd 6 weken in kampen bijeen, om aldaar onder leiding van kader uit het leger te worden geoefend. Zij worden alsdan op den voet der lotelingen bezoldigd en gevoed en genieten bovendien desverlangd een geldelijke schadeloosstelling van minstens één gulden 's daags.

Overigens houden de schutterkorpsen van de actieve schutterijen jaarlijks twintig oefeningen, waarvan voor de infanterie minstens de helft schietoefeningen tot het verschieten van 100 patronen per man. De duur van elke oefening is minstens 2, hoogstens 4 uur, de heen- en terugmarsch naar de oefeningsplaats er niet onder begrepen.

De compagnieën waarvan één vierde of meer der schutters verder dan drie kilometer (in rechte lijn gemeten) van de oefeningsplaats wonen, houden alleen schietoefeningen; de schutterplichtigen dier compagnieën, voor zoover zij geen rang of graad bekleeden zijn niet in uniform gekleed of gewapend. De geweren en munitie worden vóór elke schietoefening uit de gemeentelijke bewaarplaats verstrekt.

Vrijgesteld van alle oefeningen, behalve wapenschouwingen, zijn de schutterplichtigen, die vóór hunne indeeling 3 maanden als tijdelijk vrijwilliger voor de militie bij het leger hebben gediend, verder de leden van scherpschutterskorpsen die gedurende een geheel jaar de oefeningen van zulk een korps met voldoenden uitslag hebben bijgewoond. Niet verplicht om aan eenige oefening deel te nemen zijn de schutterplichtigen die 5,5 kilometer of meer van de oefeningsplaats van hun korps zijn verwijderd.

De dienst der reserve-schutterijen bepaalt zich tot vier wapenschouwingen 's jaars, of wel tot één wapenschouwing op vier achtervolgende dagen in een kamp. Gehuwde schutters, die geen rang of graad bekleeden en ook zij die alleen aan schiet-

oefeningen deelnemen en niet gekleed of gewapend zijn, zijn van die wapenschouwingen vrijgesteld.

Het kader der actieve schutterijen, voor zoover het niet bij het leger hier te lande of in de koloniën heeft gediend, is tot het houden van 20 theoretische oefeningen per jaar, elk van twee uur, verplicht.

De gemeenten, ten deele gecombineerd, en c. q. met geldelijken steun van het Rijk, zijn verplicht tot de oefening harer schutterijen beschikbaar te stellen en te onderhouden: oefeningsterreinen, schietbanen en lokalen voor theoretische oefeningen.

Dienst der schutterijen in tijden van gevaar en oorlog. Zoodra krachtens Art. 184 der Grondwet (van 1848) de militie geheel of ten deele buitengewoon wordt bijeengeroepen, kunnen de actieve en reserve-schutterijen marschvaardig gemaakt en buitengewoon geoefend worden. Die oefeningen geschieden voor de actieve schutterijen op de gewone terreinen, voor de reserveschutterijen in kampen. De ongehuwden der reserve-schutterijen, welke vroeger gediend hebben bij de zeemilitie, of wel bij de cavalerie, artillerie of genietroepen der legers in Nederland of Nederlandsch-Indië, kunnen alsdan tot oefening worden opgeroepen bij de marine of bij het leger, bij voorkeur bij de korpsen waarbij zij vroeger dienden.

In tijden van gevaar en oorlog kunnen de schutterijen geheel of gedeeltelijk mobiel worden verklaard. De keur-reservebataljons en de korpsen vestingartillerie en genietroepen der actieve schutterij zijn dan bestemd tot bezetting der liniën en forten terwijl de overige gemobiliseerde schutterkorpsen alsdan zooveel mogelijk tot hunne verdere oefening in kampen worden vereenigd.

De mobiele schutterijen worden als korpsen van het leger beschouwd; kader van leger en schutterij kunnen naar omstandigheden bij een dier deelen der nationale weermacht worden ingedeeld.

De landstorm-schutterijen kunnen dan eveneens, geheel of gedeeltelijk, mobiel verklaard en tot het in staat van verdediging brengen van liniën of stellingen gebezigd worden; de ongehuwden kunnen zoo noodig tot het voltallig maken van de reservebataljons worden ingedeeld. Zoodoende werkt de geheele weerbare bevolking van 20- tot 45-jarigen leeftijd

mede, ter verdediging van den Vaderlandschen bodem!

Wanneer thans, in 1896, een regeling der levende strijdkrachten moest worden ontworpen, volgens dezelfde beginselen als waarop het wetsontwerp van De Roo berust, dan waren er minder bezwaren te overwinnen. Hij toch was door verschillende, thans niet meer van kracht zijnde, grondwettelijke bepalingen gebonden. Zoo was o. a. de door de Grondwet (van 1848) voorgeschreven gemeentelijke inrichting der schutterijen een lastige zaak, door De Roo zoo goed mogelijk met de indeeling in korpsen in overeenstemming gebracht, doch die bij een uitvoering zijner wet nog wel tot moeilijkheden aanleiding zoude hebben gegeven.

Voor allen die het met De Roo eens zijn dat de algemeene dienst- of oefenplicht, vooral voor een klein volk, de eenige goede grondslag is voor de vorming der levende strijdkrachten, is uit De Roo's geschriften in allerlei opzichten nog veel te leeren. Het hier behandelde wetsontwerp van het voormalig lid van de Tweede Kamer der Staten Generaal J. K. H. de Roo van Alderwerelt mag daarbij zeer zeker in algemeenen zin, dat is zonder te veel aan bijzondere bepalingen te hechten, nog steeds worden gerekend als te zijn van dezen tijd.

A. L. W. Seyffardt.

Bijlage A.

GESCHRIFTEN VAN J. K. H. DE ROO VAN ALDERWERELT.

(Gerangschikt naar tijdsorde hunner verschijning.)

No.	Jaartal.	
1.	1854.	Handleiding tot de kennis der Vaderlandsche Geschiedenis. Groningen. J. Oomkes Jzn.
2.	1857.	Geschiedenis van het 7de Regiment Infanterie. Arnhem. J. F. Thieme.
3.	1858.	Brief aan een lid van de Tweede Kamer der Staten-Generaal over het bevordering-stelsel bij het Nederlandsche leger met aanwijzing der middelen om daarin verbetering te brengen. 's-Hertogenbosch. Gebroeders Muller *(anoniem)*.
4.	1860.	Beschouwingen over de oefeningen der infanterie, bepaaldelijk ook der infanterie-militie door ××× Rotterdam. H. Nijgh.
5.	1862.	De vestingoorlog en de vestingbouw in hunne ontwikkeling beschouwd. 's-Gravenhage. M. J. Visser.
6.	1862.	De Kadettenscholen in Zwitserland. 's-Gravenhage en Leiden. M. J. Visser en Van den Heuvel van Santen. (Overdruk uit het Vaandel. 1862—63.)
7.	1862.	Onze Schutterij. 's-Gravenhage. M. J. Visser.
8.	1864.	Bijdragen tot de kennis van ons verdedigingsstelsel. Breda. Broese & Co. (Overdruk uit de Militaire Spectator. 1863 en 1864).
9.	1864.	Bedenkingen tegen het ontwerp van wet tot regeling der Schutterijen. Schiedam. H. A. M. Roelants.
10.	1864.	Over het verleden onzer Schutterijen. Bijdragen tot de kennis van het Staats-, Provinciaal- en Gemeentebestuur in Nederland. Xde Deel.
11.	1864.	De Sleeswijk-Holsteinsche oorlogen van 1848 en 1864; een leerrijk voorbeeld voor Nederland. Tijdspiegel. 1864. I en II.
12.	1865.	Een blik op de hedendaagsche oorlogsmarine. Tijdspiegel, 1864 II en 1865 I.
13.	1865.	Militair Wetboek voor het Nederlandsch-Indische leger. (Boekbeoordeeling). Gids. 1865 I.
14.	1865.	Pontonnierswetenschap. (Boekbeoordeeling). Gids. 1865 I.
15.	1865.	Het achtste Hoofdstuk der Grondwet. Gids. 1865 I.
16.	1865.	Indische militaire belangen. (Boekbeoordeeling). Gids. 1865 III.
17.	1865.	Het Nederlandsche leger volgens de Grondwet. Bijdragen tot de kennis van het Staats-, Provinciaal- en Gemeentebestuur in Nederland. XIde Deel.
18.	1866.	Een Duitsch werk over de permanente versterkingskunst. (Boekbeoordeeling). Militaire Spectator 1866.
19.	1866.	Nederland bij een oorlog tegen Pruisen. Schiedam. H. A. M. Roelants. (Overdruk uit het Vaandel. 1866).
20.	1866.	Onze Zeemacht. Schiedam. H. A. M. Roelants.
21.	1866.	Studiën over de samenstelling der legers. Tijdspiegel. 1866 I.
22.	1866.	De Nederlandsche Militaire Strafwetgeving in de tweede helft der negentiende eeuw. Gids. 1866 I.
23.	1866.	Stieltjes en zijne krijgskundige plannen. Gids. 1866 II.
24.	1867.	Het Pruisische krijgswezen in hoofdtrekken geschetst. Het Vaandel. 1867.
25.	1867.	Algemeene dienstplichtigheid. Vereeniging ter beoefening van de krijgswetenschap. 1866—67. (22 Februari en 29 Maart 1867).

26. 1867. Het stelsel van afkoop van den militiedienst. Bijdragen tot de kennis van het Staats-, Provinciaal- en Gemeentebestuur in Nederland. XIVde Deel.
27. 1868. Het Indische budget van Oorlog. Gids. 1868 III.
28. 1868. De geschiedenis der Mariniers. (Boekbeoordeeling). Gids. 1868 III.
29. 1868. Een oude strijd. (Bespreking van drie brochures over fortenbouw). Militaire Spectator. 1868.
30. 1868. De Cavalerie. Schiedam. H. A. M. Roelants.
31. 1869. Kantteekeningen op een Gidsartikel (van generaal Knoop in het April-nummer van de Gids 1867). Het Vaandel. 1869.
32. 1869. De organisatie onzer Schutterijen. Bijdragen tot de kennis van het Staats-, Provinciaal- en Gemeentebestuur in Nederland. XVde Deel.
33. 1869. Een gedenkboek van Neêrlands wapenroem. (Boekbeoordeeling). Tijdspiegel. 1869 I.
34. 1869. Volksweerbaarheid. Tijdspiegel. 1869 II.
35. 1874. De versterking van Parijs. Eene bladzijde uit de parlementaire geschiedenis van Frankrijk. Amsterdam. P. N. van Kampen & Zoon. (Overdruk uit de Gids. 1874.)
36. 1876. De ondergang van het Tweede Keizerrijk. Schiedam. H. A. M. Roelants. Twee deelen.
37. 1876. Over algemeenen oefenplicht. Vragen des Tijds. 1876 I.

N.B. In deze lijst is niet opgenomen kunnen worden wat De Roo in Dagbladen of wel anoniem in Tijdschriften, bijv. de Nieuwe Militaire Spectator, mag hebben geschreven.

Bijlage B.

BRIEF AAN GENERAAL W. J. KNOOP.

Den Haag, 20 Februari 1876.

Hooggeachte Generaal!

Alleen voor enkele personen van wier discretie ik overtuigd ben, heb ik een ontwerpwet op de militie en schutterijen laten drukken; niet ingericht overeenkomstig ideale wenschen, maar zóó als ik geloof dat eene wet moet zijn, zal ze door beide Kamers worden aangenomen. Niet de beste wet, alzoo; maar de beste waarvoor Athene vatbaar schijnt. Bij artikel 29 zal u toepassing zien gegeven aan een uwer lievelings-denkbeelden, dat alleen bij zulk een algemeene organisatie kan worden toegepast. Op die algemeene

organisatie komt het ten slotte aan; op volksweerbaarheid, door algemeene oefening. Of men nu ruiling tusschen militie en schutterij al dan niet wil toelaten, is, in mijn oog, bijzaak. Laat artikel 10 weg, en de organisatie blijft. Ik kan mij niet begrijpen, hoe de menschen zich over die plaatsvervanging, in dezen vorm althans, warm kunnen maken. Want al die redeneeringen over zedelijkheid, over afkoop van plicht door geld enz., hebben in mijn oog, ofschoon op zichzelven juist, met het punt in quaestie niet veel te maken. De wereld te veranderen, gaat nu eenmaal niet. Het geld speelt een te grooten, een nadeeligen rol; volkomen juist; maar, wat daaraan te doen?

De overige wetten, in dit wetsontwerp genoemd — wet op de legerorganisatie, wet op de militaire indeeling, en op de schutterij-organisatie — zijn ook gereed; maar ten aanzien van enkele détails bestaat bij mij nog twijfel, waardoor het drukken wordt vertraagd. De goede organisatie van de pontonniers en van den genie-trein is niet gemakkelijk; ten minste als men ook wat op de finantieën — thans overigens bijzaak — wil letten.

Bij gelegenheid verneem ik gaarne uw gevoelen over dit ontwerp; terwijl ik mij steeds hoogachtend noem

Uw zeer d. v.

DE ROO VAN ALDERWERELT.

ONTWERPWET OP DE MILITIE EN SCHUTTERIJ.

Hoofdstuk I.

ALGEMEENE BEPALINGEN.

ART. 1.

Dienstplichtig hetzij bij de *militie*, hetzij bij de *schutterijen* zijn alle ingezetenen van den 1sten Jan. van het jaar, waarin zij hun 20ste jaar intreden tot den laatsten December van het jaar, waarin zij hun 44ste jaar volbrengen.

ART. 2.

De militie wordt zooveel mogelijk uit vrijwilligers samengesteld. Bij gebrek aan genoegzame vrijwilligers wordt zij voltallig gemaakt door loting uit de ingezetenen, die op den 1sten Januari van elk jaar hun 20ste jaar zijn ingetreden.

De inschrijving geschiedt een jaar te voren.

ART. 3.

De hoegrootheid van elke door de loting te verkrijgen lichting der militie, wordt jaarlijks voor het volgende jaar bij de wet bepaald.

Bij de berekening van de hoegrootheid der lichting wordt als grondslag genomen de totale legersterkte, zooals die bij de wet op de legerorganisatie voor de onderofficieren en minderen zal worden vastgesteld, en wordt deze verminderd met het getal der op 1°. Jan. van het jaar, waarin de berekening plaats vindt, feitelijk aanwezige gewone vrijwilligers [1]), vrijwilligers voor de militie en lotelingen, tot de 4 jongste ligtingen behoorende.

ART. 4.

Het aandeel der provinciën in de jaarlijksche lichting wordt door Ons bij een in het Staatsblad te plaatsen besluit bepaald en berekend naar evenredigheid van het getal der in elke provincie voor de lichting van dat jaar ingeschrevenen.

Van dit getal worden vooraf afgetrokken zij, die op 1°. Juli van dat jaar niet meer in leven of bij eene, voor vernietiging niet meer vatbare uitspraak, van den dienst bij de militie vrijgesteld of voor altijd uitgesloten zijn.

ART. 5.

Een deel van elke lichting der militie, niet grooter evenwel dan 1000 man, kan door Ons voor den dienst ter zee worden bestemd.

De zeemilitie is samengesteld uit lotelingen en vrijwilligers voor de militie, die zich vrijwillig aanmelden om daarbij te dienen.

ART. 6.

Alle dienstplichtige ingezetenen, die niet reeds bij de militie dienen of op andere wijze in militairen dienst zijn, behooren tot de schutterijen.

De schutterijen zijn verdeeld in *actieve-*, *reserve-* en *landstorm*-schutterijen.

ART. 7.

Te rekenen van het tijdstip van inlijving duurt de dienst voor de ingelijfden bij de militie en de actieve schutterijen 5, voor die bij de zeemilitie 4 jaren.

ART. 8.

De dienstplichtigen, die hun diensttijd bij de militie en de actieve schutterijen hebben volbracht, gaan bij de reserve-schutterijen over. De diensttijd bij de reserve-schutterijen bedraagt 5 jaren.

ART. 9.

De dienstplichtigen, die hun diensttijd bij de reserve-schutterijen hebben volbracht, gaan bij de landstorm-schutterijen over. De landst. schutt. zijn in tijd van vrede tot geen dienst verplicht.

ART. 10.

Een ieder, die voor de militie is aangewezen, kan met een schutterplichtige van dezelfde klasse van oproeping, overeenkomstig de bepalingen dezer wet, van dienstplicht verwisselen [2]).

---

[1]) Gewone vrijwilligers zijn vrijwilligers volgens art. 178 Grondwet, in een afzonderlijk korps te vereenigen. Bij afschaffing der eigenlijk gezegde plaatsvervanging zal dit korps, *moyennant finances*, wel te vormen zijn. Zulk een korps is bovendien noodig om *kader* te kunnen verkrijgen. *Pour faire un civet* etc.

[2]) De bedoeling is te bepalen, dat men alleen mag ruilen vóór de inlijving. Werd, later, ruiling vergund, het geval kon zich voordoen, dat men bij de militie, voor een geoefende, een ongeoefende in de plaats kreeg. De schutterplichtige, die voor een militieplichtige optreedt, zal voorts moeten kunnen lezen en schrijven.

Art. 11.

Met het oog op de rekruteering en de mobilisatie der militie en der schutterijen, is het grondgebied van het Rijk verdeeld in zoovele *Militaire Afdeelingen* als het getal divisiën van het leger bedraagt.

In elke Militaire Afdeeling is steeds dezelfde divisie van het leger gelegerd.

De divisiën worden, wat de infanterie betreft, geheel, en wat de overige wapens aangaat, zooveel mogelijk samengesteld uit miliciens, die in de afdeeling, waar de divisie gelegerd is, met der woon gevestigd zijn.

Art. 12.

De Militaire Afdeelingen zijn verdeeld in *brigade-, bataillons-* en *kompagnies*-districten.

De grootte der bataillons-districten wordt zoodanig bepaald, dat uit de dienstplichtigen van 5 achtereenvolgende klassen van 20-jarigen, na aftrek van de manschappen voor de zeemilitie, de artillerie, cavallerie en genietroepen, één bataillon infanterie-militie en één bataillon actieve schutterij samen te stellen zij.

Het getal kompagnies-districten is voor elk bataillons-district even groot en bedraagt niet minder dan 4 per bataillons-district.

Art. 13.

De wijze van indeeling van het Rijk in Militaire Afdeelingen, brigade-, bataillons- en kompagnies-districten wordt, met inachtneming van de vorenstaande bepalingen, bij de wet geregeld.

Art. 14.

Het voor elke provincie bepaalde aandeel in de lichting der militie wordt jaarlijks door Ons bij een in het Staatsblad te plaatsen besluit over de kompagnies-districten verdeeld naar evenredigheid van het getal der dienstplichtigen, die in de gezamenlijke gemeenten van het kompagnies-district voor de lichting van het jaar zijn ingeschreven.

Bij groote gemeenten, uit meer dan een kompagnies-district bestaande, geschiedt de aanwijzing van het getal dienstplichtigen over de geheele gemeente.

De 2de zinsnede van art. 4 is op de beide vorige alinea's van toepassing.

Art. 15.

Het aandeel van elke gemeente wordt door Gedeputeerde Staten der provinciën bij een in het Prov. Blad te plaatsen besluit bepaald in evenredigheid van het getal der in de gemeente voor de lichting van het jaar ingeschrevenen.

Daarbij geldt de 2de zinsnede van art. 4.

Art. 16.

In elke Milit. Afdeeling is een *Hoofdmagazijn*, in elk bataillons-district een *districts-magazijn.*

Waar dit door Ons wenschelijk wordt geacht, kan met één magazijn voor twee of meer districten worden volstaan.

In elk bataillons-district is de depôt-kompagnie gelegerd van het bat. militie, dat zich uit dat district rekruteert.

Art. 17.

In elk bat[ons] district is een *militieraad,* in elke gemeente een *schuttersraad.*

Waar dit door Ons wenschelijk wordt geacht, kan met één militieraad voor twee of meer districten, met één schuttersraad voor twee of meer gemeenten worden volstaan.

Hoofdstuk II.

VAN DE VRIJWILLIGERS VOOR DE MILITIE.

Art. 18.

De vrijwilligers voor de militie moeten zijn ingezeten, lichamelijk voor den dienst geschikt en van een goed zedelijk gedrag. Zij moeten op den 1en Januari van het jaar hunner indiensttreding den leeftijd van 17 jaar bereikt, dien van 20 jaar niet overschreden hebben en kunnen lezen en schrijven.

Art. 19.

Bij de berekening volgens art. 3 van de jaarlijksche sterkte der lichting komen vrijwilligers voor de militie, die op den 1en Jan. van het jaar, waarin de berekening plaats vindt, jonger waren dan 20 jaar, niet in aanmerking.

Art. 20.

De vrijwilligers voor de militie verbinden zich voor den tijd van 5 jaren of langer met dien verstande, dat de dienstverbindtenis zich, behalve voor hen, die een rang of graad bekleeden, niet verder mag uitstrekken dan tot het einde van den militieplichtigen leeftijd [1]).

De vrijwilligers voor de militie blijven de 2 eerste jaren van hun diensttijd onafgebroken onder de wapenen, doch zijn verder, in tijd van vrede, tot geen dienst verplicht.

Het staat hun evenwel vrij, overeenkomstig de daaromtrent door onzen Min. van Oorlog te geven voorschriften, gedurende een grooter deel van hun diensttijd in het leger te verblijven.

Art. 21.

Voor de vrijwilligers bij de militie wordt geen hand- noch aanbrenggeld te goed gedaan.

Art. 22.

De vrijwilligers voor de militie, ook zij, die volgens art. 23 als aspirant-sergeant of aspirant-officier in dienst treden, zijn vrij in de keuze van het korps, waarbij zij wenschen te dienen.

De vrijwilligers voor de militie zijn van de lotelingen door een distinctief teeken onderscheiden en genieten eene hoogere soldij dan deze.

De hoogere soldij wordt niet toegekend aan de vrijw. voor de militie, bedoeld bij art. 19 dezer wet, komende deze daarvoor eerst in aanmerking met den dag, waarop zij den dienstplichtigen leeftijd hebben bereikt.

Art. 23.

Vrijwilligers voor de militie kunnen, mits voldoende aan een door Onzen Min. van Oorlog vast te stellen examen, in dienst treden als *aspirant-sergeant* of *aspirant-officier.*

De graad van aspirant-sergeant of aspirant-officier kan ook verleend worden aan vrijwilligers voor de militie of aspirant-sergeanten, die zich reeds in dienst bevinden, mits zij aan het in de vorige alinea bedoelde examen hebben voldaan.

---

[1]) De militie moet, zal die wapenmacht het karakter van militie zuiver behouden, uit geen oudere menschen dan van 25 jaar bestaan.

Overigens zijn deze vrijwilligers voor de militie geheel iets anders dan tot hiertoe onder dien naam werd verstaan.

Art. 24.

De aspirant-sergeanten en aspirant-officieren zijn van de overige vrijwilligers voor de militie door een, voor de beide cathegoriën verschillend, distinctief teeken onderscheiden en worden in de kazernes afzonderlijk gehuisvest, maar overigens op den voet van vrijwilligers voor de militie bezoldigd en behandeld.

Art. 25.

Bij het eindigen van hun diensttijd ontvangen de vrijwilligers voor de militie, mits in het bezit zijnde van een bewijs van goed gedrag, ingericht volgens de door Onzen Min. van Oorlog te geven voorschriften, voor elk jaar effectieven dienst, eene gratificatie, waarvan het bedrag jaarlijks wordt vastgesteld bij de wet, die de sterkte der lichting bepaalt.

Bij de berekening der gratificatie worden gedeelten van een jaar niet in aanmerking genomen.

Art. 26.

Afgescheiden van de hiervoren bedoelde vrijwilligers voor de militie kunnen jongelieden, die aan de bij art. 18 vastgestelde vereischten voldoen, zich als *tijdelijk vrijwilliger voor de militie* voor den tijd van 3 maanden verbinden [1].

Deze tijdelijke vrijwilligers voor de militie worden gedurende dien tijd als gewone lotelingen bezoldigd en behandeld. Worden zij, bij de loting, voor de militie aangewezen en treden zij daarbij persoonlijk op, dan wordt de verplichte eerste oefeningstijd voor hen met 3 maanden verminderd.

Hoofdstuk III.

VAN DE SAMENSTELLING.

Art. 27.

De vrijwilligers voor de militie en de lotelingen van de militie te land worden tot korpsen samengevoegd.

De manschappen der zeemilitie worden op 's lands schepen en vaartuigen van oorlog geplaatst om daarop te dienen op de wijze, bij de artt. — dezer wet bepaald.

Art. 28.

De schutterijen zijn in de eerste plaats gemeentesgewijze georganiseerd.

De schutterijen van verschillende gemeenten kunnen tot een korps worden samengevoegd.

Art. 29.

In elke gemeente worden de schutterplichtigen van de actieve en die van de reserve-schutterijen tot afzonderlijke afdeelingen gevormd.

De gemeentelijke afdeelingen actieve- en reserve-schutterij worden in elk bataillons-district tot 1 bataillon actieve- en 2 bataillons reserve-schutterij samengevoegd, met dien verstande, dat een der bataillons reserve-schutterij uitsluitend wordt samengesteld uit de manschappen, die bij de militie hebben gediend.

---

[1] Zie art. 77.

Laatstbedoeld bataillon draagt den naam van *keur-reserve-bataillon*. Het andere bataillon reserve-schutterij van het district heet *reserve-bataillon* [1]).

ART. 30.

De schutterijen zijn hoofdzakelijk bestemd voor den dienst van de infanterie, de vesting-artillerie en de genie-troepen.

Korpsen vesting-artillerie en korpsen genie-troepen worden in den regel alleen opgericht in gemeenten, waar dergelijke korpsen, tot het leger behoorende, in garnizoen zijn.

Korpsen cavallerie en bereden artillerie worden bij de schutterijen alleen daar opgericht, waar zich een door Ons te bepalen getal schutterplichtigen vrijwillig voor dezen dienst aanmeldt.

ART. 31.

De samenstelling van de militie- en schutterkorpsen wordt bij de wet geregeld.

De georganiseerde militie- en schutterkorpsen staan onder de bevelen van Onzen Minister van Oorlog.

Hoofdstuk IV.

VAN DE KADERS.

a. Bij de Militie.

ART. 32.

Het kader bij de militie wordt verkregen uit de vrijwilligers voor de militie en de lotelingen.

Het bestaat uit:

1. Het *tijdelijke* kader.
2. Het *vaste* kader.

Tot het vaste kader behooren de officieren, onderofficieren en korporaals, die den militie-plichtigen leeftijd hebben overschreden, alsmede de officieren, die van de Militaire Akademie afkomstig zijn.

De overigen vormen het tijdelijke kader [2]).

ART. 33.

Het vaste kader wordt aangevuld uit het tijdelijke kader, en, voor zoover de officieren betreft, bovendien uit de leerlingen der Militaire Akademie.

---

[1]) Derhalve levert elk Bat^{ons}-district:

1 Bat^{on} militie.
1 Bat^{on} actieve schutterij.
1 Bat^{on} reserve.
1 Bat^{on} keur-reserve.

Bij het tegenwoordig cijfer van 45 Bat^{ons} zou men dus verkrijgen:

180 Bat^{ons},

te zamen ongeveer 150,000 man of bij toepassing van art. 97, 180,000 man.

De Bat^{ons} militie samen te stellen uit:

4 veld-, 1 depôt- en 1 school-compagnie.

Bij de laatste worden alle miliciens van het Bat^{on} gedetacheerd, die niet kunnen lezen en schrijven.

[2]) Het tijdelijke kader, 25 jaar oud zijnde, moet naar de schutterij overgaan, daar anders geen kader voor de reserve aanwezig is.

De regelen omtrent den overgang van de leden van het tijdelijke kader bij het vaste kader worden, voor zoover de aanvulling van het vaste kader niet bij de wet is geregeld, door Ons gesteld met dien verstande, dat de officieren van het tijdelijke kader, om bij het vaste kader te kunnen overgaan, aan een door Ons vast te stellen examen zullen moeten voldoen.

ART. 34.

Vrijwilligers voor de militie en lotelingen kunnen, na 6 maanden dienst, tot korporaal, na 6 maanden dienst als korporaal, tot sergeant worden benoemd.

Voor aspirant-sergeanten en aspirant-officieren wordt slechts de helft van dezen diensttijd gevorderd.

ART. 35.

Voor de benoeming tot officier bij het tijdelijke kader wordt een diensttijd van 6 maanden als sergeant vereischt.

Zij, die daarvoor in aanmerking wenschen te komen, zullen bovendien hebben te voldoen aan een door Ons vast te stellen examen.

De aanneming der benoeming tot officier bij het tijdelijke kader brengt de verplichting mede om, te rekenen van den datum der benoeming, 6 achtereenvolgende maanden als officier te dienen.

ART. 36.

Bij gemis aan vacatures in de graden van korporaal, sergeant en officier kan aan de aspirant-sergeanten en aspirant-officieren den titulairen graad worden verleend. De diensttijd, in den titulairen rang volbracht, geldt, wat de bevordering betreft, als effectieven diensttijd.

ART. 37.

De officieren, onderofficieren en korporaals van het tijdelijke kader hebben, wat de uitoefening van het gezag betreft, dezelfde rechten en zijn op denzelfden voet bezoldigd als de leden van het vaste kader.

Waar officieren, onderofficieren en korporaals van het tijdelijke en vaste kader te samen optreden, wordt, bij gelijkheid van rang, het bevel door de leden van het vaste kader gevoerd.

ART. 38.

De officieren van het tijdelijke en van het vaste kader worden door Ons benoemd.

Het kader beneden den rang van officier wordt door de bevelhebbers der korpsen, volgens de daaromtrent door Onzen Min. van Oorlog te geven voorschriften, benoemd en ontslagen.

ART. 39.

De officieren van het vaste kader worden door Ons bevorderd, ontslagen of op pensioen gesteld, volgens de regelen, bij de wet bepaald.

De regelen, betreffende de bevordering en het ontslag van de officieren van het tijdelijke kader worden door Ons gesteld.

ART. 40.

Bij het vervullen van alle burgerlijke betrekkingen, waarbij de benoeming door Ons of van Onzentwege geschiedt, komen, bij gelijkheid van aanspraken, diegenen het eerst in aanmerking, die den rang van officier bij het tijdelijke kader hebben bekleed.

De tot uitvoering dezer bepaling vereischte voorschriften worden door Ons gegeven.

ART. 41.

De korporaals en onderofficieren van het tijdelijke kader ontvangen, bij het einde van hun diensttijd, boven hetgeen hun, volgens art. 25, als gewoon vrijwilliger voor de militie mocht toekomen, voor elk dienstjaar in hun graad, eene gratificatie, waarvan het bedrag voor elken graad door Ons wordt vastgesteld.

De slotbepaling van art. 25 is hierbij van toepassing.

ART. 42.

De korporaals van het tijdelijke kader, die bij het vaste kader overgaan, verbinden zich voor een tijdvak van 3 jaren en kunnen daarna, in hun rang, tot geen nieuwe dienstverbindtenis worden toegelaten [1]).

De onderofficieren van het tijdelijke kader, die bij het vaste kader overgaan, en de korporaals van het vaste kader, die tot onderofficier worden bevorderd, verbinden zich voor een tijdvak van 10 jaren.

Latere dienstverbindtenissen kunnen voor een tijdvak van 2 jaren of langer worden aangegaan.

ART. 43.

De onderofficieren en korporaals van het vaste kader ontvangen eene hoogere soldij dan voor die graden bij het tijdelijke kader is vastgesteld en zijn van hunne ranggenooten bij het tijdelijke kader door een distinctief teeken onderscheiden.

Het is aan de onderofficieren van het vaste kader vergund een huwelijk aan te gaan.

Het Rijk zorgt voor de kleeding, het onderhoud en het onderwijs van de zoons van gehuwde onderofficieren volgens de daaromtrent bij de wet op de legerorganisatie te maken bepalingen. [2])

ART. 44.

De onderofficieren van het vaste kader hebben, wanneer door hen een 10-jarige diensttijd is volbracht, aanspraak op de burgerlijke betrekkingen, bij de aan deze wet gehechte tabel La. A voor hen aangewezen.

De regelen tot uitvoering dezer bepaling worden door Ons gesteld.

ART. 45.

Zoolang de bij art. 44 bedoelde onderofficieren, den dienst verlaten hebbende, niet in eene der daar bedoelde betrekkingen zijn geplaatst, ontvangen zij eene jaarlijksche toelage, gelijkstaande met de helft van het pensioen, aan hun rang verbonden.

Deze toelage houdt op met den dag, waarop zij in eene der bovenbedoelde betrekkingen in functie treden.

ART. 46.

Korporaals, onderofficieren en officieren van het tijdelijke kader, die den dienst op eervolle wijze verlaten hebben, kunnen ten allen tijde weder bij hun vroeger wapen en in den vroeger verkregen rang bij het vaste kader in dienst treden, wanneer zij physiek voor den dienst geschikt, niet ouder dan 35 jaar zijn, en overeenkomstig de hieromtrent door Onzen Min. van Oorlog te geven voorschriften, de noodige waarborgen aanbieden, dat van hen nog goede diensten zijn te verwachten.

---

[1]) Dan doen zij dus nog 2 jaar dienst bij de reserve.

[2]) In elke Militaire afdeeling eene *pupillen-kompagnie*, van jongens van 10—17 jaar. Zij worden daar opgeleid om, des verkiezende, als aspirant-sergeant of aspirant-officier in dienst te treden.

Zijn er, wanneer zij zich tot indiensttreding aanmelden, geen vacatures in hun rang aanwezig, dan worden zij, tot tijd en wijle deze ontstaan, als overcompleet in hun rang gevoerd.

Art. 47.

De officieren, onderofficieren en korporaals van het tijdelijke en het vaste kader behouden, als zij bij de reserve-schutterij worden ingdeeld, hunne rangen of graden.

Art. 48.

Bij de berekening van het pensioen-bedrag van de leden van het vaste kader, wordt de tijd gedurende welken zij bij het tijdelijke kader hebben gediend, in rekening gebracht.

b. Bij de Schutterijen.

Art. 49.

De officieren der schutterijen worden door ons benoemd.

De regelen voor hunne bevordering, hun ontslag en hun overgang bij het tijdelijke en het vaste kader der militie worden door Ons gesteld.

Bij de benoeming en de bevordering der officieren van de schutterijen gelden, zooveel doenlijk, dezelfde bepalingen, die voor de officieren van het tijdelijke kader zullen worden vastgesteld.

Art. 50.

Tot kommandanten van de korpsen schutterij worden gewezen of gepensioneerde officieren aangewezen, die niet ouder zijn dan 50 jaren en de noodige waarborgen aanbieden, dat zij die korpsen, ook in geval van oorlog naar behooren zullen kunnen aanvoeren.

Zijn deze niet beschikbaar, dan worden officieren van het leger met het bevel over de korpsen schutterij belast. De bij het leger op die wijze ontstaande vacatures worden onmiddellijk aangevuld.

Art. 51.

De kommandanten van de bataillons actieve schutterij en van de reserve-bataillons hebben geen hoogeren rang dan dien van majoor.

De kommandanten van de keur-reserve-bataillons hebben den rang van Luitenant-kolonel en treden, bij alle zaken de rekruteering en de mobilisatie betreffende, als Chef van het bataillons-district en militie-commissaris op.

Art. 52.

De functiën van adjudant worden bij alle bataillons schutterij door luitenants van de depot-compagniën der militie, die van adjudant-onderofficier door onderofficieren dier kompagniën waargenomen, tenzij de Bevelhebber der Militaire Afdeeling het wenschelijk mocht achten die betrekkingen aan officieren en onderofficieren van de schutterbataillons op te dragen.

Art. 53.

Onverminderd de bepalingen van de vorige art. geschieden de benoemingen van den kommandant en de verdere officieren der korpsen schutterij, op eene voordracht van den Bevelhebber der Militaire Afdeeling, in welke het korps zich bevindt, opgemaakt in overleg met onzen Commissaris in de betrokken provincie.

Art. 54.

Het kader beneden den rang van officier, wordt, volgens de daaromtrent door Onzen Min. van Oorlog te geven voorschriften, op voordracht van de betrokken korps-kommandanten, door den Bevelhebber der Militaire Afdeeling, waaronder het schutterskorps ressorteert, benoemd en ontslagen.

Art. 55.

De officieren, onderofficieren en korporaals der actieve schutterijen, die vroeger niet bij de legers in Nederland of in de koloniën en bezittingen van het rijk in andere werelddeelen hebben gediend, doen jaarlijks vóór den aanvang der jaarlijksche oefeningen van het schutterkorps, waartoe zij behooren, gedurende 4 weken dienst bij de militie.

Het tijdstip dier detacheering wordt jaarlijks door den Bevelhebber der Militaire afdeeling, in overleg met Onzen Commissaris in de betrokken provincie, bepaald.

Art. 56.

De volgens het vorig artikel gedetacheerde officieren, onderofficieren en korporaals, worden gedurende den tijd hunner detacheering, op denzelfden voet bezoldigd en behandeld als hunne ranggenooten van het tijdelijke kader en staan wat de uitoefening van het gezag betreft, met dezen gelijk.

Zij hebben bovendien, wanneer zij zich, ten gevolge dezer detacheering, naar eene andere gemeente moeten begeven a s waar zij met der woon gevestigd zijn, aanspraak op reis- en verblijfkosten volgens een door Ons vast te stellen tarief.

Aan hen, die langer dan 4 weken wenschen te dienen, kan zulks, behoudens de daaromtrent door Ons te maken bepalingen, worden vergund.

Art. 57.

Bij de actieve schutterijen genieten de korps-kommandanten, de kwartiermeesters, de adjudanten en adjudanten-onderofficier, de sergeanten-tamboer, korporaals-tamboer, en tamboers of hoornblazers, doch alleen voor zoover zij tot de schutterijen behooren, eene vaste jaarlijksche toelage.

Aan de verdere officieren en onderofficieren der actieve schutterijen wordt, voor elke oefening, die zij bijwonen, een presentie-geld, jaarlijks uit te betalen, toegekend.

Het bedrag van de toelagen en de presentie-gelden wordt door Ons bepaald.

Art. 58.

De kommandanten der keur-reserve-bataillons, tevens hoofd van het bataillons-district, genieten eene vaste jaarlijksche toelage, waarvan het bedrag door Ons, doch niet beneden dat van de kommandanten der actieve bataillons, wordt vastgesteld.

Art. 59.

Onverminderd het bepaalde bij de twee vorige artt. omtrent de toelage en presentie-gelden hebben zij, die tot officier bij de actieve of reserve-schutterijen worden benoemd, recht op eene gratificatie voor eerste uitrusting.

De kommandanten van de bataillons actieve schutterij en die van de keur-reserve-bataillons hebben bovendien aanspraak op eene schadeloosstelling ten behoeve van de aanschaffing van een paard en op fourrage-gelden.

Het bedrag van de in dit artikel vermelde gratificatiën, schadeloosstellingen en fourrage-gelden, wordt door Ons geregeld.

Art. 60.

De officieren, onderofficieren en korporaals der actieve schutterijen kunnen, wanneer zij in de termen vallen om bij de reserve over te gaan, bij de actieve schutterij blijven dienen.

Zij verbinden zich, bij de actieve schutterij in dienst blijvende, voor den tijd van 1 jaar of langer.

Hoofdstuk V.

VAN DE KLEEDING, UITRUSTING EN WAPENING.

Art. 61.

De militie en de schutterijen worden van Rijkswege gekleed, uitgerust en gewapend.

De verstrekte voorwerpen van kleeding, uitrusting en wapening blijven eigendom van het Rijk.

Voor het onderhoud dier voorwerpen is hij, die ze in gebruik ontving, aansprakelijk.

Art. 62.

De uniform-kleeding der schutterijen is, behoudens een slechts van nabij zichtbaar onderscheidend teeken, gelijk aan die der militie. [1])

Art. 63.

De gemeenten zorgen voor de noodige lokalen tot bewaring van de kleeding en de wapenen der schutterplichtigen.

Art. 64.

De vorenstaande bepalingen zijn niet toepasselijk op de kleeding van de leden van de korpsen cavallerie en bereden artillerie, waaromtrent door Ons afzonderlijke voorschriften zullen worden gegeven.

Hoofdstuk VI.

VAN DE OEFENING.

a. Bij de Militie.

Art. 65.

De militie-lichting van het loopende jaar wordt tot eerste oefening 12 maanden onder de wapenen gehouden tenzij Wij zulks niet noodig achten.

Art. 66.

Een deel der militie kan onder de wapenen worden gehouden.

De hoegrootheid van dit blijvend gedeelte wordt jaarlijks door Ons bepaald in overeenstemming met de sterkte, die bij de wet op de leger-organisatie voor den vredesvoet van de verschillende onderdeelen van het leger zal worden vastgesteld.

---

[1]) Zijn de schutterkorpsen kennelijk van de militie onderscheiden, de vijand valt bij voorkeur op de eersten aan. De Franschen bij Metz op de landweer, kenbaar aan de schacots.

Art. 67.

Het bij het vorig art. bedoelde blijvende gedeelte wordt samengesteld uit:

a. De achterlijken, wat militaire geoefendheid betreft;
b. De lotelingen, die niet kunnen lezen en schrijven; [1]
c. De militiens, die voor een ander zijn opgetreden;
d. De hoogste Nos. der loting.

De vrijwilligers voor de militie zijn, voor zoover zij op den 1sten Jan. van het jaar, waarin de hoegrootheid van het blijvend gedeelte door Ons wordt bepaald, den leeftijd van 20 jaar hebben bereikt, in de sterkte van het blijvend gedeelte begrepen; de leden van het tijdelijke kader (vrijwilligers voor de militie of lotelingen) niet.

Art. 68.

De 4 oudste lichtingen komen in gewone tijden jaarlijks eenmaal te samen om gedurende 6 weken in den wapenhandel te worden geoefend, tenzij Wij het raadzaam mochten oordeelen dit samenkomen geheel of gedeeltelijk achterwege te laten.

Van dit samenkomen zijn vrijgesteld de lotelingen, die bij het einde van hun eersten oefeningstijd, volgens door Ons te geven voorschriften, bewijzen van voldoende geoefendheid gegeven en zij, die deel uitgemaakt hebben van het blijvend gedeelte, alsmede de na te melden adjunct-artsen, adjunct-apothekers, adjunct-kwartiermeesters en adjunct-onderwijzers.

Art. 69.

De lotelingen, die hun diensttijd als adjunct-arts, adjunct-apotheker of adjunct-kwartiermeester wenschen te volbrengen, kunnen na een diensttijd van 6 weken voor eene benoeming tot dien rang in aanmerking komen, mits zij volgens de daaromtrent door Ons te geven voorschriften, het bewijs leveren, dat hunne opleiding met de vereischten van den door hen beoogden werkkring in overeenstemming is geweest.

De adjunct-artsen en adjunct-apothekers worden in de hospitalen en infirmeriën, de adjunct-kwartiermeesters in de magazijnen werkzaam gesteld.

Art. 70.

De lotelingen, die in het bezit zijn van eene acte als hoofd- of hulponderwijzer, kunnen, na een diensttijd van 6 weken, zoo zij dit verlangen, tot adjunct-onderwijzer benoemd en aangewezen worden om bij het schoolonderwijs der militiens behulpzaam te zijn.

Art. 71.

De adjunct-artsen, adjunct-apothekers, adjunct-kwartiermeesters en adjunct-onderwijzers hebben den graad van sergeant en genieten de voor dien graad bij het wapen, waarbij zij zijn ingedeeld, vastgestelde bezoldiging.

Zij worden door Ons benoemd, met dien verstande dat het jaarlijksche cijfer der militiens, die op de voorschreven wijze hun militieplicht volbrengen, niet grooter zal mogen zijn dan 2 procent van het cijfer der lichting van dat jaar.

---

[1] Geen straf voor de nalatigheid der ouders. maar eene weldaad. Mits bij elk bat^on eene schoolkomp^ie zij, waarbij alle militiens worden gedetacheerd, die niet kunnen lezen en schrijven.

Wanneer zij in hun werkkring niet voldoen en dien ten gevolge door Ons als adjunct-arts, adjunct-apotheker, adjunct-kwartiermeester of adjunct-onderwijzer worden ontslagen, blijven zij onderworpen aan de verplichtingen van de lotelingen der lichting, waartoe zij behooren.

b. Bij de Schutterijen.

ART. 72.

Het getal jaarlijksche oefeningen der schutterkorpsen van de actieve schutterijen bedraagt 20, waarvan, bij de infanterie-korpsen, minstens de helft tot schietoefeningen bestemd zijn. [1])

Elk geweerdragend schutterplichtige der actieve schutterijen verschiet jaarlijks 100 patronen.

ART. 73.

De tijd van duur van elke oefening bedraagt, de marsch naar de oefeningsplaats en de terugmarsch daaronder niet begrepen, niet minder dan 2, niet meer dan 4 uren.

De dagen en uren der oefeningen worden door de kommandanten der schutterkorpsen, in overleg met burgemeester en wethouders der betrokken gemeenten, zoodanig bepaald als het minst bezwarend voor de meerderheid der schutterplichtigen te achten is.

Daarbij is in acht te nemen, dat het tijdstip van den aanvang der oefeningen niet vroeger wordt gesteld dan 14 dagen na de terugkeer van de krachtens art. 55 gedetacheerde officieren, onderofficieren en korporaals van het schutterkorps.

ART. 74.

Het kleinste onderdeel der actieve schutterijen, dat, bij de infanteriekorpsen, tot oefening bijeenkomt, is de kompagnie.

De kompagniën infanterie worden, met het oog op de oefeningen, verdeeld in klasse A en klasse B.

Tot de klasse A behooren alle kompagniën, wier oefeningsplaats zoodanig is gelegen, dat ¼ of meer der daartoe behoorende schutters, het kader inbegrepen, verder dan 3 kilometers (hemelsbreedte) daarvan verwijderd is.

De overige kompagniën behooren tot de klasse B.

De indeeling der kompagniën in de twee klassen geschiedt bij algemeenen maatregel van inwendig bestuur en wordt telkens herzien nadat de uitkomsten der algemeene 10-jarige volksstelling bekend zijn.

ART. 75.

De kompagniën van de klassen A zijn alleen tot schietoefeningen verplicht.

Bij deze oefeningen zijn de schutterplichtigen, voor zoover ze geen rang of graad bekleeden, niet in uniform gekleed noch gewapend, doch van een herkenningsteeken voorzien.

Voor elke schietoefening worden de geweren uit de gemeentelijke bewaarplaats verstrekt.

ART. 76.

De schutterplichtigen van de actieve schutterijen, die geen rang of graad bekleeden, worden in het eerste jaar van hun diensttijd gedurende 6 weken in een of meer kampen, gelegen in de Militaire Afdeeling, waar-

---

[1]) Zie art. 76.

onder hun korps ressorteert, vereenigd en daar onder de leiding van officieren en onderofficieren van het leger geoefend.

Zij worden gedurende dien tijd op den voet van de lotelingen bezoldigd en verpleegd en ontvangen bovendien, voor zoover zij dit verlangen, eene geldelijke schadeloosstelling, waarvan het bedrag door ons, doch niet beneden de som van 1 gulden voor elken dag van verblijf in het kamp, wordt vastgesteld.

De schutterplichtigen, die de kampoefening hebben bijgewoond, zijn in dat jaar vrijgesteld van de bij art. 72 voorgeschreven oefeningen.

Art. 77.

De schutterplichtigen, die vóór hunne indeeling bij de schutterijen, overeenkomstig art. 26 dezer wet, gedurende 3 maanden als tijdelijk vrijwilliger voor de militie hebben gediend, zijn, voor zoover ze geen rang of graad bekleeden, van het bijwonen van alle oefeningen der schutterijen ontheven.

Zij nemen evenwel, ook gedurende hun diensttijd bij de actieve schutterijen, deel aan de wapenschouwingen van art. 82.

Art. 78.

Leden van scherpschutterskorpsen, die, volgens de daaromtrent door Ons te geven voorschriften, het bewijs kunnen leveren, dat zij de oefeningen van zoodanig korps gedurende een geheel jaar met goed gevolg hebben bijgewoond, zijn, wanneer zij bij de schutterijen worden ingedeeld, voor zoover ze daarbij geen rang of graad bekleeden, van het bijwonen van alle oefeningen ontheven.

De slotbepaling van art. 77 is op hen toepasselijk.

Art. 79.

Schutterplichtigen, wier woning meer dan 5.5 kilometers (hemelsbreedte) van de oefeningsplaats van hun korps verwijderd is, zijn niet verplicht aan eenige oefening deel te nemen.

De vrijstelling wordt hun, op hunne aanvrage, op de voordracht van burgemeesters en wethouders hunner gemeente, door Onzen Commissaris in de provincie verleend.

Deze schutterplichtigen zijn niet gewapend noch van uniform-kleeding voorzien.

Art. 80.

De vorenstaande bepalingen omtrent de oefeningen der schutterijen zijn niet van toepassing op de korpsen cavallerie en bereden artillerie, omtrent welke door Ons afzonderlijke voorschriften zullen worden gegeven.

Art. 81.

De korpsen reserve-schutterij worden viermaal in het jaar, op de door den bevelhebber der Militaire Afdeeling, in overleg met Onzen Commissaris in de provincie, te bepalen tijdstippen, tot het houden eener wapenschouwing vereenigd.

De schutterplichtigen verschijnen bij die wapenschouwingen in uniform gekleed en gewapend.

De bepaling van art. 73 omtrent den tijd van duur der oefeningen geldt niet voor de wapenschouwingen.

Art. 82.

De wapenschouwingen kunnen ook, doch alleen op Onzen specialen last, op vier achtereenvolgende dagen en in de kampen, bedoeld bij art. 76 dezer wet, worden gehouden.

De schutterkorpsen, die tot het houden eener wapenschouwing in een kamp vereenigd zijn, worden op den voet van de korpsen van het leger verpleegd.

Art. 83.

Van het bijwonen der bij de twee vorige artt. bedoelde wapenschouwingen zijn, voor zoover ze geen rang of graad bekleeden, ontheven: de gehuwde schutterplichtigen en de schutterplichtigen, behoorende tot de kompagniën van de klasse *A*.

Art. 84.

Bij alle wapenschouwingen en oefeningen, ook bij de na te melden theoretische oefeningen, kan door den Bevelhebber der Militaire Afdeeling de leiding worden opgedragen aan officieren en onderofficieren van het leger, die daartoe, zoo noodig, tijdelijk bij de schutterkorpsen kunnen worden ingedeeld.

Art. 85.

De gemeenten zijn verplicht, ten behoeve van de oefeningen harer schutterijen, oefenings-terreinen en schietbanen, ingericht overeenkomstig de daaromtrent door Ons te geven voorschriften, beschikbaar te stellen, en in voldoenden staat te onderhouden.

Wanneer Wij voor twee of meer aan elkander grenzende gemeenten één oefenings-terrein of één schietbaan voldoende achten, wordt door Ons bepaald in welke gemeente zij aanwezig zullen zijn en heeft de aangewezen gemeente voor de inrichting en het onderhoud van het oefenings-terrein of de schietbaan te zorgen.

De kosten worden door de verschillende betrokken gemeenten, naar evenredigheid van de sterkte harer schutterijen, gedragen.

Art. 86.

Indien Wij, na onderzoek door Gedeputeerde Staten en de Provinciale Staten gehoord, oordeelen, dat eene gemeente door de kosten tot oprichting van de bovenbedoelde oefenings-terreinen en schietbanen te zwaar zou worden gedrukt, kunnen die kosten door Ons geheel of gedeeltelijk ten laste van 's Rijks kas worden gebracht.

Art. 87.

De officieren, onderofficieren en korporaals der actieve schutterijen kunnen, voor zoover ze vroeger niet bij de legers in Nederland of in de koloniën en bezittingen des Rijks in andere werelddeelen hebben gediend, tot het houden van theoretische oefeningen worden verplicht.

Het getal der theoretische oefeningen bedraagt 20 in het jaar. Elke oefening duurt niet langer dan 2 uur.

De 2e en 3e zinsnede van art. 73 zijn op deze oefeningen toepasselijk.

Art. 88.

De theoretiche oefeningen worden uitsluitend gemeentesgewijze gehouden.

Van wege de gemeenten wordt voor een geschikt lokaal tot het houden der theoretische oefeningen zorg gedragen.

Hoofdstuk VII.

VAN DE DIENST DER SCHUTTERIJEN IN TIJDEN VAN GEVAAR EN OORLOG.

Art. 89.

Zoodra, krachtens art. 184 der Grondwet, de militie geheel of ten deele buitengewoon wordt bijeengeroepen, kunnen de actieve en reserve-schutterij marschvaardig gemaakt d. i. volledig gekleed, uitgerust en gewapend en tot het houden van buitengewone oefeningen verplicht worden.

Deze oefeningen vinden, voor zooveel de actieve schutterijen betreft, op de gewone oefenings-terreinen dier schutterijen plaats, voor zooveel de reserve-schutterijen aangaat in de kampen, bedoeld bij art. 76 dezer wet.

Voor de in deze kampen vereenigde schutterkorpsen geldt de 2de zinsnede van art. 82.

De verdere voor deze buitengewone oefeningen noodige voorschriften, worden door Ons gegeven.

Art. 90.

Gelijktijdig met de marschvaardig making van de batons actieve en reserve-schutterijen kan het personeel van de depôt-kompagnie van elk district bij het keur-reserve-bataillon overgaan. [1])

Art. 91.

De schutterplichtigen, die volgens art. 89 zijn opgeroepen, genieten voor zoover zij geen rang of graad bekleeden, voor elke buitengewone oefening, welke zij bijwonen, indien zij dit verlangen eene vergoeding uit 's Rijks kas, gelijkstaande met het bedrag, dat volgens art. 76 voor de daarbij bedoelde schutterplichtigen door Ons is vastgesteld.

De officieren enz. genieten het voor hunne rangen bepaalde presentie-geld.

Art. 92.

Gelijktijdig met de oproeping in art. 89 bedoeld, kunnen de *ongehuwden* van de reserve-schutterij, die vroeger hebben gediend bij de zeemilitie, cavallerie, artillerie of genie-troepen van de legers in Nederland of in de koloniën en bezittingen van het Rijk in andere werelddeelen, tot oefening worden opgeroepen.

Zij worden, opgeroepen zijnde, door de zorg van den kommandant van hun korps onverwijld opgezonden:

de gewezen zeemilitiens naar het meest nabij gelegen wachtschip der marine;

de overigen naar de meest nabijzijnde afdeeling van het wapen en bij voorkeur van het korps, waarbij zij vroeger hebben gediend.

Art. 93.

De schutterplichtigen, bij het vorige artikel bedoeld, worden, in de rangen of graden, welke zij bij de schutterij bekleeden, bij de zeemilitie of bij het leger en bij hun vroeger wapen in dienst gesteld en op gelijken voet als de militiens bezoldigd en verpleegd.

---

[1]) Het kader van de school-kompie gaat dan bij de reserve-batons over. Zoodat de 2 reserve-batons beiden eene toevoeging krijgen van militaire elementen.

Elk bataillon militie bestaat uit: 4 veld-kompagnien, 1 depôt-kompagnie en 1 school-kompagnie.

ART. 94.

In tijden van gevaar en oorlog kunnen de schutterijen geheel of gedeeltelijk mobiel verklaard worden.

De mobilisatie geschiedt bij een door Ons te nemen en in het Staatsblad te plaatsen besluit.

ART. 95.

Zoodra het besluit tot mobilisatie is uitgevaardigd stellen de kommanten der schutterkorpsen, zonder nadere bevelen af te wachten, hunne korpsen in beweg'ng en geleiden die, op de kortst mogelijke wijze, naar de punten, die reeds in tijd van vrede voor dit geval aan elk korps door Onzen Min. v. Oorlog zullen zijn aangewezen.

Bij de aanwijzing dier punten is in 't oog te houden, dat de keurreserve-bataillons en de korpsen vesting-artillerie en genie-troepen der actieve schutterijen, bestemd zijn tot bezetting der liniën en forten en dat de overige gemobiliseerde schutterkorpsen zooveel mogelijk tot hunne oefening in kampen moeten worden vereenigd.

ART. 96.

De mobiele schutterijen worden beschouwd als korpsen van het leger.

Officieren, onderofficieren en korporaals van het leger kunnen daaraan worden toegevoegd.

Omgekeerd kunnen officieren, onderofficieren en manschappen der gemobiliseerde schutterijen bij de korpsen van het leger worden ingedeeld.

ART. 97.

Gelijktijdig met de mobielverklaring der reserve-schutterijen kunnen ook de landstorm-schutterijen, geheel of gedeeltelijk, mobiel verklaard en tot het in staat van verdediging stellen des lands gebezigd worden.

Zoo noodig kunnen alsdan de *ongehuwden* van de landstorm-schutterijen bij de reserve-bataillons, tot voltalligmaking van dezen, worden ingedeeld.

Het bedrag der schadevergoeding, aan de leden der gemobiliseerde landstorm-schutterijen toe te kennen, wordt door Ons bepaald.

ART. 98.

Met het in werking treden dezer wet houden Onze vroegere besluiten, betreffende de wijze van dienen van vrijwilligers voor de militie en lotelingen, op van kracht te zijn.

Geene veranderingen kunnen voortaan ten dien aanzien worden gemaakt dan bij de wet.

BRIEF AAN J. K. H. DE ROO VAN ALDERWERELT.

's-Gravenhage, 24 Maart 1876.

Waarde en Hooggeachte Kameraad!

Ik heb, pas dezer dagen, uw ontwerp van wet over Militie en Schutterij kunnen bestudeeren: ik was bezig aan een stuk over 1787, dat eerst af moest; en ik ben niet zoo gelukkig als gij, die twaalf uur per dag kunt werken. Thans heb ik mij met uw arbeid kunnen bezig houden.

Eer dat wij verder gaan, een enkele vraag: het is immers uwe bedoeling, dat ik het gedrukte stuk behoud? zoo niet, laat het mij dan weten, dan zend ik het u terug.

In uw arbeid is zeer veel goeds; en ook, zoo als gij wel begrijpt, veel dat mij niet aanstaat. Ik heb, hier en daar, enkele punten aangeteekend; een volledige beoordeeling geef ik niet; ook niets anders dan mijne opinie; en wanneer ik, hier of daar op stelligen toon zeg: „het is zoo", dan wil dit altijd zeggen: „ik meen dat het zoo is".

En nu ter zake.

In hoofdstuk I „Algemeene bepalingen (Art. 1—17) komt in Art. 2 voor: „de militie wordt zooveel mogelijk uit vrijwilligers samengesteld" enz. — De vraag is: is er kans om die vrijwilligers te verkrijgen.

Daartoe raadpleeg ik hoofdstuk II (Art. 18—26) dat over die vrijwilligers handelt; en dan lees ik daar, onder anderen: dat zij moeten kunnen „lezen en schrijven" (Art. 18); — zij moeten zich verbinden voor vijf jaar; de twee eerste jaren onafgebroken onder de wapens blijven; en verder geen dienst doen in tijd van vrede (Art. 20); — zij krijgen, of bezorgen, geen hand- of aanbrenggeld (Art. 21); — zij mogen het korps kiezen, waarbij zij willen dienen (Art. 22); — zij kunnen aspirant-sergeant of aspirant-officier zijn, mits examen (Art. 23); — die aspirant-sergeanten of aspirant-officieren worden in de kazerne afzonderlijk gehuisvest, en krijgen een distinctief teeken (Art. 24); — en eindelijk krijgen de vrijwilligers voor de militie eene gratificatie voor ieder jaar effectieve dienst (Art. 25).

Zal dat alles wel baten? — Ik twijfel er hard aan. Wel zal het de dienstplichtigen aangenaam zijn als zij hooren, dat zij een korps mogen kiezen, een distinctief teeken dragen, hoogere soldij en een gratificatie krijgen; dat zal hen lekker maken, — even als de wolf in de fabel, als hij aan de zegeningen denkt, die hij, als hond zal genieten:

„Le loup dèja se forge une félicité,
qui le fait pleurer de tendresse"; enz.

Maar even als die wolf geheel en al ontnuchterd wordt, wanneer hij hoort, dat hij, als hond, aan de ketting moet liggen; even zoo zal de milicien er voor terugdeinzen om vrijwilliger te worden,

als hij hoort, dat hij dan twee jaar, onafgebroken, onder de wapens moet blijven. Zooals gij het inricht, zullen die vrijwilligers voor de militie bijna even fabelachtige wezens blijven, als thans.

Ook aspirant-sergeanten, of aspirant-officiers, zullen er niet veel zijn; want zij, die daarvoor de kennis en de geschiktheid hebben, zijn bij de schutterij overgegaan.

Waar nog vrijwilligers voor de militie uit getrokken kunnen worden, dat is uit de „pupillen-scholen", waarvan gewaagd wordt in de noot bij Art. 43. Zulk een instelling zou zeer goed zijn.

Art. 10. „Een ieder, die voor de militie is aangewezen, kan met een schutterplichtige van dezelfde klasse van oproeping, overeenkomstig de bepalingen dezer wet, van dienstplicht verwisselen."

Dat deugt niets. Dat stelt de schutterij samen, uit het vermogende en ontwikkelde gedeelte des volks; en de militie, uit de mindere standen, uit de proletarieërs. Het is plaatsvervanging, onder een anderen vorm dan de thans bestaande; en in één opzicht ten minsten, nog minder goeden vorm: nu heeft men nog de kans, dat een plaatsvervanger een goed en beproefd oud-soldaat is; — die kans is wel niet zeer groot, maar die is er toch; — bij Art. 10 is die kans er niet.

Art. 11. Militaire afdeelingen: voor elke divisie, één; en onveranderlijk. — Zeer goed.

Art. 12. De militaire afdeeling, geplitst in brigade-, bataillons- en kompagnies distrikten. — Die brigade- en bataillons-distrikten kan goed zijn; maar de onderverdeeling tot in kompagnies-districten gaat wat ver: de bevolking, wat het getal aangaat, wisselt soms te veel af; zoo dat de wet over de indeeling (Art. 13) te dikwijls zou moeten worden veranderd.

Art. 16. „In elke militaire afdeeling is een hoofdmagazijn; in elk bataillons-distrikt, een distrikts-magazijn".

Het laatste is zeer goed, als het goed wordt uitgevoerd; want daarop komt het aan. — Wat moet er in zulk een distrikts-magazijn voorhanden zijn? — Alles wat noodig is voor de kleeding, wapening en uitrusting der bataillons van het distrikt; maar ook niets meer; zoo dat, bij een mobilisatie, dat magazijn dadelijk leeg wordt. Maar wat moet er dan in het hoofdmagazijn komen? — Ik vrees dat ge daarin weer een geheele wagentrein, met zijn ap- en dependentieën wilt hebben; die ongelukkige passie voor kaissons en ziekenwagens! Zijn er geen schuiten, en schepen, en karren, te krijgen?

Hoofdstuk II. Van de vrijwilligers voor de militie (Art. 18—26). Daarover is reeds gehandeld. Het laatste artikel (26) spreekt van „tijdelijke vrijwilligers voor de militie": vrijwilligers voor drie maanden, om vrij te zijn van de oefeningen bij de schutterij. — Dat kan goed zijn voor de schutterij; voor het kader der militie is het een last. Trouwens het is een punt van ondergeschikt belang.

Hoofdstuk III. Van de samenstelling (Art. 27—31). — In de noot staat, dat er in ieder distrikt is: 1 bataillon militie; 1 bataillon actieve schutterij; 1 bataillon reserve-schutterij en 1 bataillon keur-reserve-schutterij. Dat laatste bestaat uit alle manschappen, die vroeger gediend hebben bij de militie (Art. 29). Dit zal iets goeds zijn; wat men er ook tegen geschreeuwd hebbe.

Er zijn thans 45 bataillons militie; met de schutterij is er vier maal zooveel, dus 180 bataillons; een 150.000 man, en, door oproeping van den landstorm, kan dit gemakkelijk, 180.000 man worden. Voegt men nu hier nog bij, de bataillons geheel uit vrijwilligers bestaande, en de kavalerie, artillerie en genietroepen, dan zal men wel tot een 200.000 man komen, mogelijk meer.

Een imposant cijfer; wij zouden met de helft al zeer tevreden zijn; mits, goed.

Waarom een zoo groote sterkte? — Het antwoord is, denkelijk: omdat dit noodig is voor het bezetten en verdedigen van de verschillende deelen van ons land. — Maar dat antwoord beduidt niets: „c'est bon pour la galerie"; en meer niet. Het is een dwaasheid om te zeggen: dáár moeten wij zooveel duizend man hebben, en dáár weer zoo veel duizend man, enz.; die cijfers hebben niet de minste waarde. Voor het bezetten en verdedigen van een linie, van een vesting, heeft men niet volstrekt, een bepaald getal soldaten noodig: dat getal is uitermate rekbaar; men kan even goed volhouden, dat men van Naarden tot aan den Lek 40.000 man noodig heeft, als dat men er met 20.000 kan volstaan. In het eigenlijke Holland heeft men zeer weinig aan de getalsterkte; ieder oogenblik heeft men dáár stellingen, waar honderd man even sterk zijn als duizend; de kwaliteit doet hier veel meer dan de kwantiteit. Daarom, wat heeft men aan zoo'n reusachtig leger van 200.000 man. Als men daarmee achter de Utrechtsche linie is, dan is men er meê verlegen; hoe zal men die massa goed verzorgen en huisvesten? Men zal de hospitalen

maar werk geven. Een klein, maar goed leger, verdient verreweg de voorkeur.

In de noot wordt gezegd: dat het bataillon militie bestaat uit 4 veld-, 1 depot- en 1 schoolcompagnie; en dat bij de laatste alle miliciens van het bataljon worden gedetacheerd, die niet kunnen lezen en schrijven. Dat laatste is zeer goed; mits, natuurlijk, dat het getal van die onwetenden niet te groot is.

Maar nu volgt later (Art. 90 en de noot), dat, bij eene mobilisatie, de depot- en de schoolkompagnie, overgaan bij de schutterijbataljons. Maar als er dan geen depot meer is, waar worden dan nieuw opkomende manschappen gekleed, gewapend en geoefend? of rekent men dat dit overbodig is? Is men zeker, dat er, nog tijdens den oorlog, geen nieuwe lichting zal opgeroepen worden? De oorlogen duren wel kort in onze dagen; maar, dat zij altijd binnen het jaar zijn geëindigd, daarvan heeft men toch niet de zekerheid; en, in allen gevalle, de manschappen die men uit de landstorm bij het leger wil trekken, die dienen toch ook wel een weinig ontbolsterd te worden.

Art. 31. „De zamenstelling van de militie- en schutterkorpsen wordt bij de wet geregeld". — Goed; maar het „hoe" is hier de kapitale vraag. — „De georganiseerde militie- en schutterkorpsen staan onder de bevelen van onzen Minister van Oorlog". — Zeer goed.

Hoofdstuk IV. „Van de kaders. A. bij de militie". (Art. 32—48). De redactie van Art. 32 is onduidelijk; maar dat is gemakkelijk te veranderen. De onderscheiding tusschen vast kader en tijdelijk kader, bij de militie, kan goed zijn; dat doet ook minder af; wat meer af doet is, dat de middelen om een goed en voltallig kader te hebben, ook hier wel wat te wenschen overlaten. Maar dat is, thans, een vrij algemeen gebrek.

Art. 40, dat aan de officieren van het tijdelijk kader de meeste aanspraken geeft op burgerlijk betrekkingen, is goed; — als het geen doode letter blijft.

Art. 41 bepaalt, dat de onderofficieren en korporaals van het tijdelijk kader, bij het einde van hun diensttijd, een gratificatie ontvangen voor ieder jaar dienst; — ook goed, als die gratificatie wat beduidt.

Art. 43. De onderofficiers en korporaals van het vaste kader, hebben hooger soldij dan die van het tijdelijke; ook een distinctief

teeken; de onderofficieren van het vaste kader mogen ook trouwen. — Over dat trouwen zijn de gevoelens zeer verdeeld. Volgens het strikte recht moet men vragen: waarom mogen de korporaals dan ook niet trouwen? — De zoons van gehuwde onderofficieren, pupillen, — zeer goed: wij gelooven niet, dat het goed is, veel getrouwde onderofficiers te hebben; maar, van die er zijn, moet men de zoons verzorgen en tot militairen opleiden.

Art. 44. Na tien-jarige diensttijd hebben de onderofficieren van het vaste kader, aanspraak op burgerlijke betrekkingen; — zeer goed; al weer als het geen doode letter blijft.

B. Bij de schutterijen (Art. 49—60). Art. 50. De kommandanten van de korpsen schutterij zijn gewezen officieren, beneden de 50 jaar, of officieren in activiteit. — Zeer goed.

Art. 52. De adjudant bij de schutterij kan zijn een officier, de onder-adjudant een onderofficier van het leger. — Zeer goed.

Art. 53. De militaire Bevelhebber en de Commissaris des Konings, vereenigd, doen de voordracht tot officier bij de schutterij. — Zeer goed.

Art. 54. De onderoffiiciers en korporaals van de schutterij worden aangesteld door den militairen bevelhebber, op voordracht van den korpskommandant. — Goed.

Art. 55 en 56. De officieren, onderofficieren en korporaals der schutterij, doen, ieder jaar, vier weken dienst bij de militie. — Goed. Maar, zullen er veel liefhebbers zijn, voor het kader der schutterij? — Art. 57, 58 en 59 spreken van toelagen, gratificatiën en eerste uitrusting voor officieren en onderofficieren van de schutterij. — Dit alles is onbepaald en duister: men weet niet of die gelden zoo belangrijk zijn, dat zij aanmoedigen om bij het kader te komen, en niet belangrijk genoeg, om te zwaar te drukken op de schatkist; en toch, een van beide is te vreezen. Bovendien; de geldelijke voordeelen, verbonden aan het bekleeden van een rang bij het kader, zullen nooit groot genoeg zijn, om die rangen te doen begeeren door het vermogende en voorname gedeelte van de bevolking; dat zal verkiezen gewoon schutter te zijn, en er allerlei loopjes op vinden, om zich, zoo veel mogelijk, aan de schutterlijke diensten te onttrekken; allengs zal de meening zich vestigen, dat de diensten neerkomen op de mindere standen, en dat de aanzienlijken daar vrij van zijn; en dat is iets, dat groot kwaad doet; juist niet, om de mindere geoefendheid, die

daaruit voortvloeit: dat is een bijzaak; — maar om dat, op die wijze de schutterij wordt verkleind en nadeel toegebracht in haar naam en waarde.

Hoofdstuk V. „Van de kleeding, uitrusting en wapening". (Art. 61—64). Art. 61. Van rijkswege, de kleeding, uitrusting en wapening van de schutterij en van de militie. — Goed maar kostbaar; toch goed.

Art. 62. De uniform van de schutterij nagenoeg gelijk aan die van de militie. — Goed.

Hoofdstuk VI. „Van de oefening. *A.* Bij de militie". (Art. 65—71). In de hoofdzaak overeenkomende met het thans bestaande; wat er bijgevoegd is, is goed.

B. Bij de schutterijen (Art. 72—88). In het algemeen, goede bepalingen; en juist daarom, hebben zij minder kans van te worden aangenomen; en eens, aangenomen, van goed te worden uitgevoerd. Vooral is goed, Art. 76, bepalende dat de manschappen van de actieve schutterij, het eerste jaar, zes weken in een kamp zullen worden geoefend, door officieren en onderofficieren van het leger. — Aan welke militaire wetten zijn, gedurende die zes weken, die schutters onderworpen?

Hoofdstuk VII. „Van de dienst der schutterijen in tijden van gevaar en oorlog". (Art. 89—98). — Goed.

Een enkele opmerking. — Volgens Art. 95 moet een goed deel van de gemobiliseerde schutterij „zooveel mogelijk in kampen worden vereenigd voor hunne oefening". — Gambetta heeft dat in 1870 gedaan, en dat was zeer goed; maar in Frankrijk had men terreinen voor die kampen; en die heeft men, weinig of niet, in het eigenlijke Holland, en daar heen moeten toch de schutterijen. Hooge, drooge, gezonde grond, geschikt voor een kamp, behoort tot de zeldzaamheden in het eigenlijke Holland; het zal, gewoonlijk, op de duinstreek neerkomen; en ook die is niet gunstig voor de gezondheid. Het „zooveel mogelijk in kampen" is dus maar een uitdrukking om te verbergen, dat dit maar schaars mogelijk is.

Na die bijzondere aanmerkingen — wier gegrondheid ik misschien niet altijd zal volhouden — besluit ik met twee algemeene aanmerkingen op uwe wet.

Vooreerst, de geldelijke zijde; gij telt die, geloof ik, te ligt; gij doet zoo als Thorbecke, die van geldzaken eigenlijk niets af

wist, ze met een „suprême dédain" behandelde, en maar zeide: „voor die behoeften moeten de middelen worden gevonden." Voor niemand doe ik onder in vereering voor Thorbecke; maar dit belet niet, dat, naar mijne meening, hij hier verkeerd oordeelde: een behoefte is, altijd, maar betrekkelijk; het is meer of minder een behoefte; en de middelen om aan die behoefte te voldoen, kunnen wel eens meer nadeel aanbrengen, dan de voldane behoefte, voordeel. Vooral in Staats-uitgaven moet men, op verstandige wijze, zuinig zijn; men mag geen vier gulden geven, voor wat men voor drie kan krijgen. Men moet vooral niet uit het oog verliezen, dat men de uitgaven niet te zwaar laat drukken op de krachten en hulpmiddelen van het land.

Hebt gij dit wel in het oog gehouden? — Ik verbeeld mij dat de inrichting van ons leger en schutterij, zooals gij die wilt, een aardig duitje zal kosten. Nu weet ik wel dat dit, op dit oogenblik, weinig bezwaar zou uitmaken tegen de verwezenlijking van uwe ontwerpen: men deinst niet terug van geldverspillingen; veel uitgeven, is flink; bezuinigen willen, is kleingeestig; — uit dien hoek waait thans de wind. Maar zijt zeker, dat dit slechts een voorbijgaande dwaasheid is, die, misschien, door een erge reactie wordt opgevolgd.

Mijne tweede aanmerking is, dat gij *te* logisch redeneert. Ik herinner mij, dat ik u, voor jaren, in een gesprek, eens gezegd heb, dat men ook van de logika kan misbruik maken; en dit is, geloof ik, het euvel daar gij nog wel eens aan mank gaat. Uwe redeneeringen sluiten als een bus; alles is daarbij op regelen en beginselen gegrond; maar de werkelijkheid is te veel uit het oog verloren; gij handelt te veel als Rousseau toen hij zijn „Contrat social" optimmerde. Het is niet genoeg, dat een ontwerp goed is; het moet ook goed kunnen worden verwezenlijkt; anders heeft men er weinig aan. Men moet altijd in het oog houden, dat men te doen heeft met bestaande zaken; en met menschen, die dikwijls alles behalve logisch zijn in hunne gevoelens en in hunne handelingen. Die menschen verstandiger, krachtiger, edeler te maken, dat moet het hoofddoel zijn van ons streven, — maar tot dat doel komt men niet door enkele redeneering.

Ik behoef u geen verontschuldiging te maken, over dit lange schrijven; en over de uiting van meeningen, soms afwijkende van

de uwe: ik zou mij, bij uwe meeningen niet zoo lang hebben opgehouden, had ik ze onbelangrijk geacht; ik zou uw ontwerp van wet niet zoo ernstig hebben bestreden, op sommige plaatsen, wanneer ik niet de overtuiging had, dat het op andere plaatsen zeer goed is.

Ontvang de betuiging der gevoelens van hoogachting, waarmede ik blijf,

Uw toegenegen kameraad,
W. J. Knoop.

Brief aan Generaal W. J. Knoop.

Den Haag, 28 Maart 1876.

Hooggeachte Generaal!

Mijn allervriendelijksten dank voor uwe opmerkingen, die ik, als alles wat uit uwe pen komt, met veel genoegen heb gelezen. Vergun mij, dat ik over eenige punten eenige nadere opheldering geef. Verveelt u mijn geschrijf, de papiermand kan uitkomst geven.

1°. Vrijwilligers voor de militie is slechts een andere naam, meer met de Grondwet overeenkomende, voor de tegenwoordige vrijwilligers. Het kan zijn dat ze niet komen zullen; maar dan zijn we nog even ver als nu.

2°. Het behoud der nummerverwisseling. Daarover kan men „à perte de vue" redeneeren. Maar mijne regeling heeft het groote voordeel, dat ze uitvoerbaar, bereikbaar is; u ziet dat dezer dagen wel uit de dagbladen. De absolute afschaffing der vervanging, is, naar mijn inzien, meer als een soort van doctrinaire utopie te beschouwen, die toch nooit iemand zal kunnen verwezenlijken, noch hier, noch in België, noch in Engeland. Op het terrein van praktische staatkunde — ik behoef u dit niet te zeggen — is het nooit de vraag wat absoluut goed, maar wat bereikbaar is. Ik zou dus nooit de afschaffing voorstellen, zelfs indien ik er voor ware. Maar ik ben er, zooals u weet, op de gronden in mijn opstel van de „Vragen des Tijds" ontwikkeld, tegen. Het is ook niet juist, te beweren, dat op die wijze de militie alleen uit proletariërs zal zijn samengesteld. Dat is, inderdaad, schroomelijke overdrijving. De kleine burgerij in de steden dient, nu reeds, zelve; bij mijn stelsel zal dit nog meer het geval zijn. De militie bestaat voor

$^1/_5$ uit plaatsvervangers en nummerverwisselaars; bestaat dan $^4/_5$ van ons volk uit proletarieërs?

3°. De kompagnies-distrikten. Deze indeeling is noodig, om grootere kringen dan de gemeente te krijgen. Anders kan men het contingent niet uitbreiden. Vele gemeenten kunnen nu reeds hun contingent niet leveren; zoodat wij onze 10.400 man nooit compleet hebben. Maar daarom behoeft elk distrikt niet juist eene kompagnie te leveren. In Pruissen is dit wel het geval; maar dan ontstaat het bezwaar waarop u wijst; dat is daar echter weder, door eene andere vrij gecompliceerde regeling, weggenomen.

4°. De magazijnen. In het hoofdmagazijn moet alles aanwezig zijn, wat noodig is om de divisie te mobiliseeren. Door de ondervinding wijs geworden, is dat nu, eindelijk, in Frankrijk ook zoo begrepen; daar had men, nog in 1870, ons dwaze stelsel van ophooping in een paar magazijnen, waar men de zaken in geen zes maanden uit kan krijgen. — Of men geen schuiten, schepen en karren kan krijgen, vraagt u; wel zeker, en deze zullen bij duizenden noodig zijn voor de latere aanvoeren; maar die heeft men niet, met een tooverslag; vraag dat maar eens aan Booms. Voor de eerste uitrusting aan munitie enz., moet alles, in vredestijd, in het magazijn zijn; en zoo opgelegd; dat alles in 24 uren er uit kan. Zoo is het in Duitschland; en wij, die van al die zaken geen praktische ondervinding hebben, moeten, naar mijn bescheiden meening, niet wijzer willen zijn dan zij, die bij zoo vele oorlogen ondervinding hebben opgedaan, en in zulke zaken een zeer praktische blik hebben, terwijl zij tevens geen cent noodeloos uitgeven. De tijd, dat men met een fransche slag zich van de zaken kan afmaken, onder de magtspreuk: „dat alles komt in oorlogstijd te regt", is voorbij; niemand gelooft, gelukkig, meer aan dat teregt komen; niets komt teregt, wat niet behoorlijk is voorbereid; allerminst bij ons, waar men den slag om zich te redden, „de se débrouiller", ten eene male mist. Er zal toch, kwam er oorlog, bij ons verwarring genoeg zijn. Juist daarom moet men, al wat daarvoor vatbaar is, in vredestijd regelen, en daardoor de verwarring tot een minimum reduceeren.

5°. De legersterkte. In uw betoog daarover, is wel veel waars, maar de geheele redeneering berust toch, naar mijn inzicht op een valsche bazis.

Als men, om eene linie goed te verdedigen, 40000 man noodig

zou hebben, maar men heeft er slechts 20000, volgt daaruit dan, dat de linie niet verdedigbaar is? — Natuurlijk niet, men redt zich dan met hetgeen men heeft. Maar moet men daarom nu die onvolkomenheid tot stelsel verheffen? Pas op; want met uwe redeneering kan men gemakkelijk bewijzen dat ons leger veel te sterk is. Zijn 20000 man zoo goed als 40000, waarom dan niet verder gegaan? Dan zijn 10000 ook even goed als 20000; 5000 even goed als 10000.

Die quaestie van benoodigde troepen is niet zoo eenvoudig. Men kan zich daarvan niet zoo, met een fransche slag, afmaken. Met beweeringen als: „in het eigenlijke Holland heeft men zeer weinig aan getalsterkte," of: „de qualiteit doet meer af dan de quantiteit," komt men geen stap verder. Dat zijn, vergeef het mij, algemeenheden, waarmede men geen legersterkte kan bepalen.

Die bepaling moet gegrond zijn op nauwkeurige kennis van onze verschillende linieën, en van de toestanden waarin ons leger komen kan. Men schermt altijd met dat eigenlijke Holland, — réminiscence van vroegere eeuwen, — maar men ziet voorbij dat wij in die hollandsche terreinen niet vechten zullen. Ik weet niet of u onze linieën, en speciaal onze Utrechtsche, zoo dikwerf op het terrein bestudeerd hebt als ik. — Kaarten-studie beteekent niets —; maar dan zal het u, als mij, duidelijk zijn, dat het bij die linie — de Utrechtsche — vooral aankomt op de langdurige verdediging van de voorgelegen hooge terreinen, en dan heeft men, alleen bij Utrecht, aan 50000 man niet te veel. Eene Waal-verdediging, het afslaan van eene landing, vorderen evenzoo vrij groote legers. De begrippen omtrent de verdediging van onze linieën zijn nog in hunne kindsheid. Men ziet in eene linie nog niets dan strooken water door dijken doorsneden, alsof we nog leefden in de 17de eeuw; maar dit begrip is, voor den tegenwoordigen tijd, klinkklare onzin, die alleen bewijst, dat men hier niet op de hoogte is van hetgeen in de laatste jaren op het gebied van den vestingoorlog heeft plaats gevonden. Ik heb daarover eene uitvoerige nota gereed gemaakt, die ik bij de vestingbegrooting zal voegen, en waarvan ik u een afdruk zenden zal.

Overigens blijf ik op die 200000 man niet dood. Het komt in de eerste plaats op algemeene oefening der natie aan. Dit is mijn stelsel; in tegenstelling van het ultra-militaire stelsel, dat alleen op het *leger* let, en dat leger, door afschaffing der plaatsvervanging, zoogenaamd

verbeteren wil. Daarin ligt eigenlijk het zwaartepunt der quaestie. Ik wil een gewapend volk, én een leger; omdat een leger alleen nooit iets geeft waar het geldt, de onafhankelijkheid van een land te verdedigen. De zuivere militairen willen alleen een leger; dit willen zij goed maken door afschaffing der plaatsvervanging; en de rest van de bevolking willen zij ongewapend laten; — naar mijn inzien, een pernicieus stelsel.

Ik zou de 45 keur-reserve-bataillons, met de 45 depot-kompagnieën, de vestingartillerie en genietroepen, als bezettingen willen aanwijzen. Dan wordt het geheele leger, namelijk 45 bataillons à 4 kompagnieën, beschikbaar te velde. In reserve blijven dan 45 actieve bataillons schutterij en de 45 gewone reservebataillons, die spoedig genoeg noodig zullen zijn tot aanvulling der verliezen, door zieken, gewonden, enz. Al die jonge troepen smelten weg, en die groote cijfers op het papier zullen nog maar zeer matige cijfers geven in de werkelijkheid.

Voor de oefening van die 90 bataillons, die in reserve zijn, zijn terreinen volstrekt noodig; en die zijn wel te vinden, als men maar wil; ook achter de linieën. Hoog behoeven die terreinen niet te zijn; wel, droog; en droog zijn ze allen te maken, als men de middelen maar aanwendt. Maar ook in dit opzicht, zijn we soms ware Abderieten. Zie, de Maliebaan; nu het noordelijk deel gedraineerd is, is het volkomen droog; waarom wordt de rest nu niet gedraineerd?

6°. De geldzijde. Geld zal de organisatie kosten; maar minder dan eene, door sommigen gewenschte, aanzienlijke uitbreiding der militie. Ik tel dit bezwaar niet ligt; maar ik deel de meening van Thorbecke, dat, als de behoefte werkelijk bewezen is, het geld gevonden moet worden. Een huisvader moet de teering naar de neering zetten; geen economist heeft ooit dien regel voor een Staat aangeprezen; en hij zou, bij een zoo bloeienden financieelen toestand als de onze, hier ook hoegenaamd geen zin hebben.

Maar onze kostbare organisatie zal — zegt u — door reactie kunnen worden gevolgd. Juist om te beletten dat deze reactie tegen de hooge oorlogsuitgaven — die zeker komen zal — ons treffe, wil ik, al wat daar voor vatbaar is, regelen bij de wet. Ik heb drie wetten gereed gemaakt, drie hoofdwetten namelijk; van de kleinere die noodig zijn, bij voorbeeld omtrent den staat van voorbereiding, oorlog en beleg, de onteigening, enz., spreek ik niet. Drie hoofdwetten:

1°. Organisatie militie en schutterij;

2°. Wet op de legerorganisatie;

3°. Wet op de militaire indeeling des Rijks; waarbij tevens het magazijn-stelsel, en de quaestie der oefeningsterreinen wordt geregeld.

Bij 2°. behoort nog — maar deze is slechts van kleinen omvang — eene wet op de organisatie, of formatie, der schutterijen of schutterkorpsen.

Zullen die wetten ooit tot stand komen? — Het is twijfelachtig. Maar, zijn ze er eenmaal, volgens dezelfde gedachte ontworpen, één goed ineensluitend geheel vormende, laat dan de reactie maar komen: die tornt er tegen op, en zal er de handen wel afhouden.

Uw verwijt, dat ik te logisch — met andere woorden te doctrinair — redeneer, is inderdaad zoo ongegrond mogelijk. Zoudt u inderdaad gelooven, dat ik, na eene tien-jarige ondervinding van het parlementaire leven, nog veel illusieën had omtrent hetgeen in ons land tot stand is te brengen? Met veelmeer recht kan men zeggen, dat zij, die à tort et à travers op afschaffing der plaatsvervanging aandringen, doctrinaire enthousiasten zijn, die geen rekening houden met de werkelijkheid. Mijne wet op de militie en de schutterij zou alleen tot stand te brengen zijn, onder deze voorwaarden:

1°. dat ze door een sterk ministerie wordt voorgedragen, dat daarvan een Kabinetsquaestie maakt: voorwaarde van optreding van den Minister van Oorlog;

2°. dat zij door mij verdedigd wordt;

3°. dat, als ze verworpen wordt, het Kabinet aftreedt, en de Kamer, of de Kamers, ontbonden worden.

De overige wetten gaan van zelven. Zij zijn meest — daaruit kan u blijken, hoe weinig doctrinair ik ben — op het bestaande gebaseerd, behoudens kleine aanvulligen en verbeteringen. Maar het bestaande wordt daardoor vastgelegd, gesecureerd tegen de reactie, en tegen de knutselarijen van opvolgende Ministers van Oorlog, die met hunne eindelooze en dwaze veranderingen, zonder logika en zonder beginselen, de zaken hoe langer hoe meer in de war hebben gestuurd. Onze Ministers van Oorlog waren tot hier toe de grootste vijanden van ons krijgswezen; en mij is een Minister het liefst, die niets doet: dan bederft hij, ten minste, niets.

Ik eindig met verschooning te vragen voor mijn langdurig gekeuvel; ook, voor deze of gene scherpe opmerking, die mij wellicht hier of daar ontsnapt mocht zijn. Het humeur wordt er niet beter op, wanneer men, veel meer man van handeling dan van de phrase, zijn leven te midden van het eindeloos gebabbel van ons Parlement moet doorbrengen.

Met de meest oprechte hoogachting,

U.H.Ed.G's. D. v. Dien.
De Roo van Alderwerelt.

HET GRIEKSCH ALS LEVENDE TAAL.

Er kan geen twijfel bestaan of de studie der klassieke talen, en vooral van Grieksch, is hoogst nuttig tot het vormen van een waarlijk ontwikkeld persoon. Vroeger zou men zeggen „noodzakelijk", en ik voor mij zou hierin nog gaarne meegaan, *maar* ik misken de bezwaren niet, aan die stelling verbonden. In elk geval, waar men nog vrij algemeen toegeeft dat de klassieke studie in hooge mate een vrije en algemeene ontwikkeling bevordert, daar is de wijze, waarop zulk een taal moet worden onderwezen en zelfs uitgesproken, geen ondergeschikt vraagstuk. Velen houden het Grieksch nog voor een „doode" taal, en ook op grond daarvan houden velen nog vast aan hetgeen zij de „oude" uitspraak noemen. Zoo diep is deze meening ingeworteld, dat het bijna een paradox schijnt het tegendeel te beweren.

Maar laat ons eerst nagaan in hoeverre de studie van het Grieksch nuttig en noodzakelijk kan worden genoemd. Als het doel der opvoeding uitsluitend is, tot een bepaald beroep op te leiden, tot een bepaalde broodwinning en niet meer, ja dan kan men zonder twijfel de studie der klassieke talen tijdverlies noemen. Maar dan zou men ook een stap verder kunnen gaan, en zoowel meetkunde als algebra en andere vakken afschaffen, waarvan het nut evenmin terstond in een aantal guldens kan worden omgezet. Is de ware ontwikkeling echter nog méér dan dat, geven de klassieke talen werkelijk een vorming die voor 't geheele leven waarde heeft, dan kan het Grieksch daarbij niet gemist worden.

Als wij een blik slaan in het grijze verleden, dan zien wij hoe de Romeinen de heerschappij van het Latijn overal, tot

zelfs bij de Grieken en Oostersche volken, hebben trachten uit te breiden. De Grieksche taal evenwel, machtig door haar eigen kracht, behield hare plaats en deed haren zegevierenden intocht in Rome. „Het overwonnen Griekenland overwon den onbeschaafden overwinnaar" is de openhartige bekentenis van een Romeinsch dichter. Geen Romein werd geacht een waarlijk breede opvoeding te bezitten zonder kennis van Grieksche taal en Grieksche letterkunde. Zelfs de stijve Cato, die eerst al deze nieuwigheden bestreed, was in zijn ouderdom gedwongen Grieksch aan te leeren. De gevolgen daarvan bleven niet uit, de geheele Latijnsche letterkunde immers ontwikkelde zich onder Griekschen invloed, Grieksche vormen en gedachten bezielden de beste Latijnsche dichters, en tot een zekere hoogte kan men zeggen dat geen enkel voortbrengsel der Romeinsche letterkunde oorspronkelijk is, en vrij van den machtigen invloed van den Helleenschen geest. Gedurende de tijden der Hervorming en vroeger, in 't algemeen in de eeuw die men de Renaissance kan noemen, gaf alweer de studie van het Grieksch den krachtigsten stoot tot eene herleving op elk gebied; en nog tot op den huidigen dag heeft het Grieksch — schoon telkens teruggedrongen en bestreden — zijn oude plaats weten te behouden.

Wel heeft het nooit aan menschen ontbroken, die minachting betoonden voor een wetenschap welke zij zelve niet bezaten. In den Vicar of Wakefield komt een bekende plaats voor, waar iemand zegt: „Gij ziet mij, jong mensch; ik leerde nooit „Grieksch, en ik vind niet dat ik het ooit gemist heb. Ik „heb een doctorshoed zonder Grieksch, ik heb tienduizend „gulden 's jaars zonder Grieksch, ik kan goed eten zonder „Grieksch, in het kort, daar ik geen Grieksch ken geloof ik „ook niet dat er iets goeds in is". [1])

Natuurlijk behoort zulk een uitlating tot het gebied van de zuivere satire. Een tweede reden voor de minachting van het Grieksch, of liever van de weinige achting en zorg, die aan het Grieksch geschonken werd, was het eenvoudige feit dat betrekkelijk slechts weinigen er ernstig mede kennis maakten. Graeca non leguntur. Deze oude spreuk gold vele eeuwen. Men kende het Grieksch òf weinig òf alleen door middel van het Latijn en Latijnsche vertalingen. Bestudeerde men het Grieksch,

---

[1]) Vgl. J. Gennadius in „The Forum" van 1894.

dan deed men het meestal als een doode taal, en met miskenning van den band die het oude en nieuwe Griekenland verbindt. Deze continuïteit der Grieksche taal vormt den grondslag van dit mijn opstel, en daarom wil ik beginnen met een korte schets der verschillende tijdperken, waarin men het rijke leven der Grieksche taal kan verdeelen.

Het oude Grieksch vervalt natuurlijk in verschillende perioden. Op de mythische of voorhomerische periode volgt de Ionische periode, ongeveer van Homerus tot aan de Persische oorlogen (1000—500 v. C.), waarin de grondslag tot de literatuur gelegd werd. Hierop volgt de Attische periode of het gulden tijdperk der letterkunde, dat men kan rekenen tot Alexander den Groote (333). Dan komt de Alexandrijnsche periode, ongeveer van 300 v. C. tot aan het begin onzer tijdrekening, de periode der geleerdheid, die onlangs in het werk van Susemihl een zoo uitstekende bearbeiding gevonden heeft. De Romeinsche periode, die men tot Justinianus (ongeveer 500 na C.) kan rekenen, bracht nog een groot aantal schrijvers voort, maar met de studie van dit tijdperk houdt gewoonlijk de studie van het Grieksch op.

De volgende tijdperken, als meestal door de geleerden en zelfs door bekwame Hellenisten verwaarloosd, moet ik daarom wat uitvoeriger behandelen. Men kan de periode, die thans aanbreekt, de Byzantijnsche noemen, en dan rekent men haar gewoonlijk tot het jaar 1453, het jaar der inneming van Constantinopel door de Turken; deze indeeling is een historische, maar kan toch óók voor de taal en literatuur worden aanvaard, omdat de tijd der Turksche overheersching tevens een groot verval van beide meebracht. Tegenwoordig begint men de Byzantijnsche periode véél nauwkeuriger dan ooit te bestudeeren en te kennen; te Leipzig verschijnt er zelfs een door den hoogleeraar Krumbacher te München geredigeerd Byzantijnsch tijdschrift, uitsluitend aan die studiën gewijd, en in navolging daarvan is door de Keizerlijke Akademie te St. Petersburg een dergelijk orgaan gesticht, dat in twee talen, Grieksch en Russisch, wordt uitgegeven.

Het zou onwaar en smakeloos zijn te ontkennen dat dit tijdperk in het algemeen verre achterstaat bij den bloeitijd der oude Grieksche letterkunde. Geleerdheid en vernuft alleen zijn niet voldoende, voor het scheppen van grootsche werken wordt een tijd van grootsche bewegingen vereischt, en die ontbraken

hier meestal. Toch niet geheel. Uit dezen modder is menige parel op te duiken, en voor de geschiedenis van de beschaving der middeneeuwen in het bijzonder ligt hier nog een groot veld braak, wachtende op den arbeid van menig snuffelaar en verzamelaar.

Vooreerst hebben wij de Grieksche Anthologie, waaraan ten onzent een Grotius zijne krachten beproefde. Dan, in de poëzie, de werken van Prodromos en anderen, hoogst merkwaardig voor de cultuurgeschiedenis. In het prosa wijs ik slechts op Malalas, op Procopius, op de beide gekroonde hoofden Constantinus (in het purper geboren) en Anna Comnena, op Zonaras en Ducas, en vele anderen. Een figuur als Photius, wiens woordenboek Naber ten onzent uitgaf, steekt verre uit boven zijne tijdgenooten. Op ieder gebied bijna treffen wij in den loop der eeuwen Grieksche schrijvers aan. Gedeeltelijk zijn hunne werken uitgegeven, zooals in het te Bonn verschenen Corpus scriptorum historiae Byzantinae de historische, in de Patrologia Graeca de godgeleerde werken, enz., gedeeltelijk wachten zij nog op eene uitgave, vooral op eene editie waarvan de tekst kritisch bewerkt is. Dikwijls immers kan men zien hoe er door overhaasting of door onvoldoende kennis van het Grieksch in al zijne perioden fouten zijn begaan, die gemakkelijk zijn te herstellen.

Het algemeen bestaande vooroordeel van het groote verval der Grieksche taal gedurende de middeneeuwen berust ook op onvoldoende studie; wel is de taal vervallen, maar het verval was op verre na niet zoo groot als men gemeenlijk aanneemt. In hunne grootste slavernij — zegt de onsterfelijke Gibbon — waren de onderdanen van den Byzantijnschen troon toch in het bezit van een gouden sleutel, die de schatten der oudheid kon ontsluiten, van een klankvolle, rijke taal. De volkstaal was min of meer bedorven, en vooral gemengd door de menigte kooplieden en vreemden, die b. v. Constantinopel bezochten. Maar de Grieken, die dit bederf konden vermijden, gebruikten in hunne gesprekken nòg de taal van Aristophanes en Euripides. Vooral was de sierlijkheid van taal bij de vrouwen te vinden, die meer van het openbaar verkeer waren afgesloten.

De Turksche periode zelf, die wij van 1453 tot 1821, het eerste jaar der Grieksche revolutie, kunnen rekenen, had dit eigenaardigs dat de geleerdheid en de zuiverheid van taal zich

meer en meer tot den clerus beperkte. Behalve de theologische en geleerde letterkunde ontbrak het echter sedert de 15e eeuw nimmer geheel aan voortbrengselen van den volksgeest, die een verwonderlijk getuigenis afleggen van de taaiheid van het Helleensche volk en van de Helleensche taal, een taal die (met de IJslandsche) wellicht de eenige in Europa is die op zoo weinig verandering naast een zoo grooten bloei en een zoo veelbewogen leven kan bogen. Immers tot het einde der 15e eeuw behoort het Kretische epos, de Erotokritos (of Rotokritos) van Vincent Cornaro, en reeds van dien tijd dateeren ook de oudste van de reeks schoone volksliederen, die veel te weinig algemeen bekend zijn, en opgenomen werden in de verzamelingen van Fauriel, Passow en Wilhelm Müller [1]). Die volksliederen of zoogenaamde klephtenliederen, die tot zelfs de opmerkzaamheid van een Goethe hebben opgewekt, bevatten paarlen van de schoonste poëzie, het zijn echte voortbrengselen van den Griekschen geest die zich nooit, zelfs in het tijdperk der drukkende slavernij, geheel verloochende.

Verder behoort tot de 16e of 17e eeuw het Kretische drama, waarvan nog zeer weinig bekend is. Door Sathas zijn in 1879 te Parijs eenige Kretische drama's, o. a. de Erophile van Chortatzis, uitgegeven, en deze zijn zoowel uit een oogpunt van taal als van literatuur hoogst belangrijk. Zij sluiten zich waardig aan bij de door Jeannarakis uitgegeven volksliederen van Kreta. Enkele andere voortbrengselen dezer periode ga ik met stilzwijgen voorbij, om even eerbiedig stil te staan bij den grooten patriot die deze geheele periode afsluit, maar tegelijk de voorlooper en inwijder is van het nieuwere en nieuwste tijdperk, met den Griekschen Luther, den onsterfelijken Adamantios Korais.

Korais of Coray, zooals de in Frankrijk levende arme Griek zich noemde (1748—1833), was een man van de grootste veelzijdigheid, immers hij was zoowel arts als philoloog, en evenmin onbekend met theologische en rechtgeleerde studiën. Evenals Luther op een bekende plaats van zich zelf zeide:

1) Voor dit en al het volgende volsta ik met te verwijzen naar het tweede deel mijner Histor. Grammatik der Hellenischen Sprache, in 1892 bij Brill te Leiden verschenen. — Over het IJslandsch vgl. men Noreen in Paul's Grundris der German. Philologie, bd. I blz· 426 vgl., en Boltz in Hellas IV blz. 105 vlg. (Island und Hellas).

„Ich habe keine gewisse sonderliche eigene Sprache im Deut- „schen, sondern gebrauche der gemeinen deutschen Sprache, „dass mich beide, Ober — und Niederländer, verstehen mögen", zoo heeft ook Korais geen nieuwe eigen Grieksche taal geschapen, maar wèl de vaak verwaarloosde en bedorven taal gezuiverd, geregeld, en geleid op een zekere baan, waarop zij met vaste schreden verder gaan kan. Hij is en blijft de grondlegger der hedendaagsche geschreven taal. Uit zijne „Mengelingen" (in zes deelen) kan men reeds duidelijk zien dat het Nieuw-Grieksch geen plat mengelmoes is, zelfs niet in zijne meest vulgaire vormen, maar dat het een phase is van de oude algemeene taal (de zoogenaamde *κοινή*, waarvan de taal van het N. Testament het meestbekende monument is), weinig veranderd, en geschikt om door de pen van bekwame auteurs — niet terug te keeren tot den ouden rijkdom van vormen, hetgeen met alle natuurwetten en met het leven eener taal in strijd zou zijn — maar wèl, bij alle onvermijdelijke wisselingen, een graad van schoonheid te bereiken, die voor de schoonheid der antieke taal niet behoeft onder te doen.

Het groote onderscheid tusschen de oude en de nieuwe taal bestaat hierin, dat de syntaxis met die der andere moderne talen overeenkomt, en dus in plaats van synthetisch, allengs analytisch is geworden. Veel overoude vormen en uitdrukkingen zijn overigens blijven hangen. En natuurlijk zijn er voor de honderden en duizenden moderne begrippen ook evenzooveel nieuwe woorden ingevoerd, waartoe de buigzaamheid der Grieksche taal zich bij uitstek leent. Dit proces gaat nog dagelijks voort. Wat de letterkunde betreft, behoef ik slechts te verwijzen naar de werken van Nicolai, van Rangabé en Sanders, van Boltz en anderen, om te doen zien dat de nieuwste literatuur volstrekt niet in ieder opzicht voor de oude behoeft te zwichten. Eenige der schoonste lyrische gedichten van den gezant te Berlijn, Cléon Rangabé, door mij vertolkt in den Spectator, zijn een waardig vervolg op de (helaas) voor ons grootendeels verloren rijke lyrische poëzie der grijze oudheid. Ook op het gebied van het historisch drama, van den roman, enz., heeft de nieuwere letterkunde meesterstukken opgeleverd, die niet achterstaan bij de meeste producten der antieke. Het komt er maar op aan dat men niet met vooringenomenheid alles wat tot de klassieke literatuur behoort bij voorbaat als

een onovertroffen meesterstuk gaat beschouwen. Aan dit euvel gaan nog velen mank.

Het bovenstaande zeer korte overzicht moge voldoende zijn om te bewijzen dat het volslagen onkunde is wanneer men het Grieksch een „doode" taal noemt. Ja, eigenlijk is het Latijn evenmin een doode taal, voor zoover men in het algemeen die uitdrukking bezigen mag. Een taal kan uitsterven, en in dien zin kan men van een „doode taal" spreken. Zoo is b. v. het Keltisch, of de verschillende dialecten die men onder dien naam samenvat, tot een zekere hoogte een „doode taal" te noemen (behalve dat het nog hier en daar in Wales, in N. Frankrijk, enz. voortleeft). Zeer zeker een doode taal in Europa is het nog niet ontcijferde Etrurisch of Etruskisch, met zijn vreemde vormen en hooge beschaving. Maar het Latijn? Het boeken- of geleerden-Latijn zou men eenigszins een doode taal kunnen noemen, doch het Latijn in al zijn volheid en rijkdom is volstrekt geen doode taal; het hangt er maar van af dat men niet uitsluitend het oog heeft op de taal van Cicero en van de aristocratie te Rome. In het breede gesproken leeft het Latijn nog heden ten dage voort in de zes Romaansche talen, vooral in het Italiaansch, en de nauwkeurige studie van die talen, weer gesplitst in een tal van dialecten, doen ons zelfs dikwijls vormen ontdekken die ongetwijfeld moeten behoord hebben tot den Latijnschen taalschat, maar die niet voorkomen in de ons bekende literatuur, trouwens een klein gedeelte van hetgeen door de ouden geschreven is. Alleen het boeken- of geleerden-Latijn derhalve zou men misschien „dood" kunnen noemen, en toch weer niet geheel en al, want latere wijsgeeren (b.v. Spinoza) hebben vormen gebruikt en zelfs gemaakt, die niet behooren tot den oud-Latijnschen taalschat.

Dit alles is in nog veel hoogere mate met het Grieksch het geval. Vooreerst kennen wij, ook hier, slechts een zeer klein gedeelte van die overrijke taal. Wat ons overbleef van de antieke literatuur is een torso, een schoone torso wel is waar, maar toch altijd niets meer dan een torso. Ten tweede, en dit is het voornaamste, het Grieksch is door de eeuwen heen voortdurend gesproken en geschreven, het is nimmer dood geweest, integendeel het heeft altijd een zeer rijk en zeer beweegelijk leven ontwikkeld. Dit leven van de Grieksche taal is

het leven van het Grieksche volk. In den ouden tijd, toen de Grieken zich ontworstelden aan alle pogingen van vreemde overheersching, was ook het voertuig hunner gedachten een zuivere en reine taal, niet doorspekt met vreemde vormen. In de middeleeuwen, in een tijdperk van slavernij, vervalt ook de taal en neemt vele vreemde bestanddeelen in zich op. Doch sinds den vrijheidsoorlog is het merkwaardig te zien welk een algemeen streven er is ontstaan naar zuiverheid van taal, en hoezeer men moeite heeft gedaan om b.v. de talrijke Turksche woorden te verwijderen. Wat in Griekenland de nationale, rassen- en godsdiensthaat tegen de Turken en het Turksch deed, datzelfde gebeurde in Noord-Nederland met het Spaansch; het is merkwaardig, hoe weinig Spaansche woorden onze taalschat in zich heeft opgenomen, in vergelijking b. v. met Engelsche of Italiaansche of zelfs Portugeesche. De haat was de machtige factor die dit verhinderde. En evenzeer kan men het tegenovergestelde bewijzen, dat nl. de liefde, ook die in den meest stoffelijken zin des woords, een middel kan worden tot taalvermenging: men vergelijke b. v. de taal van de fraaie minneliederen, die in het Grieksch den minnehandel schilderen tusschen Johanniter-ridders en Rhodische meisjes. [1])

Maar genoeg, en gaan wij van de middeneeuwen over op den tegenwoordigen tijd. Een kort bezoek te Athene reeds — en bij mijne twee reizen daarheen kon ik telkens slechts kort in de hoofdstad vertoeven — overtuigt u van dit éène, machtige, onloochenbare feit dat het Grieksch in geheel zijn rijkdom en volheid is blijven voortleven, dat het nog heden ten dage rijk is aan overoude vormen, en dat voor eene wezenlijke en diepe kennis der oude taal de studie der nieuwe, dat omgekeerd voor de studie der nieuwe de kennis der oude taal onmisbaar is. Het proces, waardoor het oud-Grieksch tot nieuw-Grieksch is geworden, is reeds begonnen in den klassieken tijd en duurt dagelijks voort. Naast overoude vormen staan de meest moderne. En daar juist op dit gebied nog vele vooroor-

---

[1]) Das A. B. C. der Liebe, eine Sammlung Rhodischer Liebeslieder, zum ersten Male heraug. metr. übers. und mit einem Wörterb. versehen von W. Wagner. Leipz. 1879. Vooral het middeneeuwsche Gr. ridderepos, de Digenis Akritas, en dgl. werken vertoonen tal van vreemde bestanddeelen.

deelen heerschen, is het de moeite waard om door een paar voorbeelden dit feit duidelijk te bewijzen. [1])

Terwijl men sommige werkwoordsvormen reeds sedert de 5e of 6e eeuw in modernen vorm gebruikt, worden de oude of klassieke vormen nog altijd gebruikt in sommige gedeelten van Kreta, in Zuid-Italië, en op eenige Grieksche eilanden. Terwijl de oude vormen van de verbuigingen reeds in de 3e en 2e eeuw vóór C. verward en dooreengemengd begonnen te worden, heeft het dialect van Chios, het Pontische dialect, enz., nog verschillende van die buigingsuitgangen zeer zuiver bewaard. Terwijl in het algemeen de meeste oude dialecten verdwenen schijnen te zijn, is het een onbetwistbaar feit dat het hedendaagsche Zakonische dialect in den Peloponnesus de meeste eigenaardigheden van het oude Dorische dialect bewaard heeft, of dat (om met Deville te spreken) „le tzaconien est l'héritier „de ce dialecte laconien, qui se parlait autrefois précisement „dans les mêmes localités.″ Uit deze weinige voorbeelden, die ik opzettelijk niet vermeerder, blijkt reeds ten duidelijkste dat de boekenstudie van het Grieksch, zooals die tot vóór een tiental jaren in Europa gewoonlijk heerschte, niet voldoende is en niet voldoende zijn kan. Allerminst kan een boekenstudie voldoende zijn, die zich slechts tot één bepaalde periode van een taal beperkt, en handelt alsof er geen enkel ander tijdperk bestaat. Het kan niet anders of bij een diepe studie van taal, en vooral van levende taal, moeten er allerlei feiten aan het licht treden, die een geheel ander, een geheel nieuw licht werpen op hetgeen ons tot dusver slechts uit de studeerkamer bekend was. Toen ik vóór 4 jaren mijne in het Duitsch geschreven grammatica der Helleensche taal, waarin ik het eerst beproefde al de verschillende tijdperken van het Grieksch vergelijkend te behandelen, voltooide, eindigde ik het nabericht met de volgende woorden: „Terwijl ik dit werk voltooi heb ik „reeds veel stof verzameld voor een derden arbeid, waarin ik „nog meer in het bijzonder het bewijs hoop te leveren, dat de „kritiek en de exegese der klassieke auteurs, zonder vergelijking „van het nieuw-Grieksch, onvolledig en vaak onjuist zal blijken, „en dat dus de geheele richting der philologie in dit opzicht

[1]) Uitvoerig behandelt dit Hatzidakis' Einleitung in die neugriechische Grammatik. Leipzig 1892.

„veranderen moet." — Dat dit een stoute stelling was, ben ik de eerste om te erkennen, maar het berouwt mij niet ze te hebben neergeschreven. Amicus Cobetus — schreef ik toen, met wijziging van de bekende spreuk — magis amica veritas. En het is alweer de geniale eenzijdigheid van onzen grooten, van onzen eenigen Cobet, die zeer veel kwaad heeft gedaan aan die opvatting van het Grieksch als een levende taal. Immers het gezag van Cobet was, en terecht, zoo groot dat hetgeen hij zeide en beweerde somtijds te veel op gezag werd aangenomen, en in elk geval dat de door hem voorgestane richting — de kritiek der teksten van klassieke schrijvers — een aantal bewonderende volgelingen meesleepte, en onverschillig maakte voor andere studie.

Maar waar veel licht is, daar is ook veel schaduw, en men begint tegenwoordig meer en meer in te zien dat zelfs de groote Cobet niet vrij is te pleiten van groote misvattingen. Op enkele daarvan zij het mij vergund hier te wijzen. Vooreerst Cobet's gebruik van de Erasmiaansche uitspraak van het Grieksch. De toekomst zal nog meer dan thans zonneklaar aantoonen dat die doode schooluitspraak van het Grieksch niet goed te verdedigen is. [1]) In de tweede plaats Cobet's meening, die ik het best weergeef met zijn eigen woorden: „Hetgeen gij schrijft van het Sanscrit (aldus luidt het in een zijner brieven) doet mij denken aan mijne halfbakken Grecisti hier, die zoowat Nieuw Grieksch hebben geleerd en mij daar breed van opsnijden; ik heb hun beloofd het te zullen aanleeren, indien zij mij iets, wat ook, uit het oude Grieksch verklaarden, dat men *zonder* het nieuwe niet weten kon." [2]) Wel is waar kan men zeggen dat dit los daarheengeworpen woorden zijn, maar deze zijne meening wordt door geheel zijn leven en door al zijne werken bevestigd. En toch is zij geheel onjuist. Immers men kan vrij gemakkelijk aantoonen dat de tekstcritici door gebrek aan kennis van het levende en van het latere Grieksch fouten hebben begaan, die zij anders hadden kunnen vermijden.

---

[1]) Vgl. echter wat daarover door Kontos, Cobet's leerling en vriend, geschreven is in het tijdschrift *'Αθηνᾶ* III 1 blz. 7.

[2]) Brieven, blz. 349. Vgl. mijn Epistola critica ad Naberum, getiteld: Cobeti de lingua neograeca judicium, verschenen in Hellas IV 170 vlg., waar deze uitspraak van Cobet uitvoerig door mij weerlegd is.

Dat ik in mijne meening over Cobet niet alleen sta moge blijken uit de woorden van een geleerde als Beckering Vinckers, die zich, naar aanleiding van Cobets oordeel in de Mnemosyne over sommige resultaten der vergelijkende taalstudie (het is bekend hoe hij mannen der taalvergelijking geestig met den naam van Comparativi bestempelde), niet zeer malsch uitdrukte door het volgende neer te schrijven: „'t Is te hopen dat de vele jongeren van den, anders met recht gevierden, hoogleeraar te veel onafhankelijkheid en te veel achting voor zich zelven zullen hebben om bovenstaand, uit louter vooroordeel voortgevloeid, minachtend vonnis, door hun meester over de resultaten der nieuwere woordafleidkunde gestreken, goedgeloovig aan te nemen." [1]) En ook elders toont dezelfde vaderlandsche geleerde aan dat er tusschen den betoogtrant der philologen van de oude school en dien der streng wetenschappelijke aanhangers der nieuwe linguistische richting een hemelsbreed verschil bestaat.

Deze laatste woorden werden in 1884, dus twaalf jaar geleden, neergeschreven, en het ware oneerlijk te ontkennen dat er, niet alleen sedert dien tijd maar reeds veel vroeger, zeer veel veranderd is. De invloed van onzen Kern en zijne school heeft zich doen gelden, en het tegenwoordige jongere geslacht heeft nieuwe denkbeelden en nieuwe begrippen ontvangen, die vruchten zullen dragen in de toekomst. Maar op het gebied der beide klassieke talen in het bijzonder is er nog veel bij het oude gebleven, en eene hervorming van het onderwijs in de Grieksche taal, waarvoor door mij zoowel in het bovenaangehaalde werd als in het (thans hervatte) tijdschrift „Hellas", orgaan der Philhelleensche Vereeniging, en in menig ander tijdschriftartikel zoo vaak een lans gebroken is, bleef tot dusver zoowel in Nederland als daarbuiten eene vox clamantis in deserto. Met eene bespreking van zulk eene hervorming, en van de voordeelen of bezwaren die er aan verbonden zijn, wensch ik dit artikel te besluiten.

De brug tot eene hervorming van het onderwijs in het

---

[1]) B. V. drukt zich met een Grieksch citaat hier nog sterker uit, maar ik laat het liever aan de lezers over dit zelf te vertalen. — Taal en taalstudie, Haarlem 1884, blz. XI, zie ook aldaar blz. XXVIII.

Grieksch — aldus schreef ik voor vijf jaren [1]) — is zonder twijfel de verandering der uitspraak, want daardoor zal niet alleen de klassieke literatuur beter begrepen en dieper opgevat worden (men denke slechts aan de woordspelingen bij de prosaschrijvers en dichters), maar ook de nieuwere letterkunde vergeleken; in het algemeen zal men door behandeling van het Grieksch als een levende taal groote resultaten kunnen bereiken.

De volledigste hervorming zou natuurlijk deze zijn, te beginnen met de hedendaagsche auteurs te behandelen, en daarna als het ware op te klimmen tot de antieke. Een geleerde Engelsche dame, die ook over de uitspaak van het Grieksch geschreven heeft, Miss Dawes, geeft in overweging te beginnen met de werken van Trikoepis, Rangabé, Bikélas, Lambros, Vlachos, e. a. en pas daarna allengs aan te vangen met de lectuur der klassieken. In elk geval bestaat er tegenwoordig eenvoudige literatuur genoeg, afgezien nog van de eigenlijke schoolboeken zooals zij in Griekenland bij het eerste onderwijs gebruikt worden; [2]) eenvoudig natuurlijk in dien zin dat zij geschikt is om op school te worden ingevoerd. Zoo herinneren wij aan de prozabewerking van Homerus' Odyssee door Sakellarios, aan de bloemlezing van A. Vlachos met de vertellingen van Rangabé e. a., in de zuiverste taal geschreven, enz. Daarna zou men kunnen voortgaan met de lectuur van geschikte stukken uit vroegeren tijd (b. v. uit het Nieuwe Testament), en dan pas beginnen met de eigenlijke Attische letterkunde, en later met Homerus. Dit is slechts een schets, maar ieder kenner der oude en der moderne literatuur kan zulk een schets in zijn hoofd nader uitwerken.

Een zoodanige hervorming is evenwel op het oogenblik onmogelijk, reeds om de eenvoudige reden dat niet alle leeraren genoegzaam bekend zijn met de moderne taal en hare bloeiende letterkunde. Men zou dus een middenweg kunnen inslaan, en zoowel in de hoogere als in de lagere klassen de nieuwere taalvormen voorloopig kunnen gebruiken om de belangstelling der leerlingen op te wekken (b.v. door Atheensche couranten), om de oude taal beter te verklaren en vele plaatsen der oude

[1]) Histor. Gramm. d. hellen. Sprache Ie deel, blz. 22 vlg.

[2]) Zie mijn Verslag eener wetenschappelijke zending naar Griekenland in den zomer van 1892, opgenomen in het Staatsblad van 22 Nov. 1892, No. 275.

auteurs toe te lichten, om door de analytische vormen der nieuwe taal een betere aansluiting met de overige moderne talen te krijgen, en wat dies meer zij.

Wat Engeland betreft, waar het Grieksch niet op de minst barbaarsche wijze wordt uitgesproken, heeft de onlangs overleden hoogleeraar John Stuart Blackie te Edinburgh de volgende eischen geformuleerd tot hervorming van het Grieksch onderwijs:

1. De Universiteiten moeten verklaren dat zij de willekeurige uitspraak van het Grieksch niet langer willen dulden, en dat alle personen die Grieksch hebben geleerd na vijf jaar zóó voorbereid tot de akademie kunnen worden toegelaten, dat zij elk Helleensch geschrift, hetzij van Xenophon of Trikoepis, kunnen lezen volgens de regels der Grieksche uitspraak, ons sedert de dagen der Alexandrijnsche grammatici door de onafgebroken traditie van het geheele Helleensche volk overgeleverd.

2. Aan ieder professoraat der Grieksche taal in Schotland en Engeland moet een praktische klasse, van hoogstens 25 studenten, worden toegevoegd, onder leiding van een *geboren Helleen*, tot oefening in de omgangstaal van het Grieksche volk, en tot onderwijs in de letterkundige, staatkundige en kerkelijke geschiedenis van Griekenland sedert de inneming van Constantinopel tot op onzen tijd.

3. Alle universiteitsbibliotheken, leeskamers, enz. zullen regelmatig eenige Helleensche couranten of tijdschriften ontvangen, opdat men daardoor een levend begrip krijge van de continuïteit der Grieksche taal, als een middel om alle hedendaagsche politieke en sociale verhoudingen uit te drukken.

4. Men zal trachten beurzen te krijgen om die studenten te ondersteunen, welke bereid zijn om door een oponthoud in het land zelf kennis van het Grieksch als een levende taal op te doen, en tot dat doel een cursus mede te maken aan de universiteit van Athene, onder voorwaarde dat zij na een bepaalden tijd moeten terugkeeren en zullen medewerken tot verbetering van het onderwijs in het Grieksch aan de universiteit, tot welke zij behooren.

Wij kunnen misschien wel, voegt Blackie hieraan toe, wijzigingen invoeren in de hedendaagsche uitspraak, maar het zal altijd onmogelijk zijn een vast stelsel aan te nemen voor de veranderingen der uitspraak b. v. van Pherecydes (6e eeuw v. C.) tot Chrysostomus (4e eeuw na C.). Men zal dus in het

algemeen de overlevering van het Grieksche volk zelf moeten volgen. De voordeelen van deze hervorming zullen belangrijk zijn; het Grieksch zal populair worden, in plaats van schoolsch en pedant, en binnen een veel korter tijdsverloop kunnen worden aangeleerd.

Er zal een nuttige band worden aangeknoopt met Griekenland en het Oosten; immers voor de beschaafde wereld — zegt hij ten slotte — ligt het kleine maar voor ontwikkeling zeer vatbare Griekenland daar als een soort van bolwerk tegen Russische invloeden en Turksche barbaarschheid" [1])

De vrijzinnige Schot, die deze woorden neerschreef, behoort niet meer tot de levenden. In Engelsche bladen en tijdschriften, zooals The Graphic, werd hem nog onlangs (en het deed mij goed zulks te zien) hulde gebracht voor zijn flink optreden op allerlei gebied, doch de beste hulde aan de nagedachtenis van mannen als Blackie dunkt mij het volgen van hun voorbeeld. Men behoeft daarom niet dat voorbeeld blindelings te volgen. Het jurare in verba magistri, zooals de Romeinsche dichter het treffend noemt, zal door een verstandig mensch nooit worden toegejuicht. Maar men kan het goede aannemen dat in Blackie's woorden gelegen is, en wanneer hij hier en daar heeft overdreven kan men dit op rekening stellen van een zekere levendigheid in zijn karakter, die hem blijkbaar ook in zijne geschriften medesleepte. De hoofdzaak is en blijft dat hij streed voor het Grieksch *als een levende taal*, en in dien strijd schaar ik mij ten volle aan zijne zijde. En een van de eerste en voornaamste gevolgen van die opvatting van het Grieksch als een levende taal zal moeten zijn, zoo hoor ik reeds zeggen, *de invoering der Grieksche uitspraak* op onze scholen, zoowel gymnasia als universiteiten.

Men kent de geschiedenis van deze eenigszins onverkwikkelijke kwestie. Vóór de Renaissance was overal, bij Hellenisten zoowel als bij de Hellenen zelf (dit laatste natuurlijk) slechts éene uitspraak van het Grieksch in gebruik. Met de uitgave van zijn werkje over de juiste uitspraak der Latijnsche en Grieksche taal, of liever zijn dialoog tusschen twee dieren, bracht Erasmus het eerst eene hervorming daarin te weeg, en werd de vader der naar hem genoemde Erasmiaansche

[1]) Blackie, Phases of the living Greek language in: Transactions of the R. Society of Edinburgh, vol. XXXVI Part I No. 34.

uitspraak. [1]) Door den heer Flament is bibliograpisch aangetoond dat, al wordt Erasmus de vader genoemd der Erasmiaansche uitspraak, deze laatste echter een „kind was, na den dood des vaders geboren.” Immers alle boeken, op de Latijnsche scholen in gebruik, leerden de Grieksche uitspraak van het Grieksch. Doch in het jaar 1626 werd aan Gerardus Johannes Vossius door de Staten van Holland opgedragen een nieuwe Latijnsche en Grieksche spraakkunst samen te stellen, en in dat werk (waarvan de heer Flament alleen de laatste uitgave te zien kreeg) is het eerst door Vossius de Erasmiaansche uitspraak van het Grieksch ingevoerd. Door denzelfden heer Flament is evenzeer aangetoond dat het stelsel van Vossius slechts zeer langzaam, en niet in de scholen van België, werd ingevoerd; terwijl hij er in zijn lezenswaard artikel op wijst hoe inconsequent door de aanhangers der Erasmiaansche uitspraak te werk is gegaan. [2])

Die inconsequentie trouwens duurt voort tot op den dag van heden. Feitelijk is de toestand in de scholen der verschillende landen van dien aard, *dat men het Grieksch uitspreekt volgens de schijnbaar overeenkomstige klanken van het alphabet der eigen taal.* Dit is zeker niet de bedoeling van Erasmus geweest, voor zooverre (hetgeen ik voorloopig betwijfel) zijn werkje wezenlijk een ernstige poging is geweest tot het hervormen der Grieksche uitspraak. Verschillende gronden pleiten daartegen, door mij reeds vroeger uitvoeriger uiteengezet; het feit dat Erasmus zelf geen gebruik maakt van de door hem voorgestane nieuwe uitspraak en andere feiten, daarmee in verband staande, rechtvaardigen wellicht de onderstelling dat de geheele bovengenoemde dialoog niets meer dan een onschuldig bedoelde grap is geweest. Maar hoe dit ook zij, zeker is het dat sedert het invoeren der zoogenaamde Erasmiaansche uitspraak in Europa (na jaren lang pennestrijds) een hopelooze verwarring is ontstaan, dat elk volk het Grieksch op zijn eigen „houtje” is gaan

[1]) Dat hij zelf die uitspraak niet toepaste meent men o. a. te kunnen bewijzen door het feit dat hij in zijne Colloquia (Gesprekken) — zie b. v. de editie te Amst. uitgegeven in 1693, blz. 539 — een Echo teruggeeft door het antwoord van den een te laten rijmen op het laatste woord van den ander. En nu kunnen de Grieksche woorden, daarin voorkomende, niet rijmen tenzij zij worden uitgesproken volgens de Grieksche uitspraak.

[2]) Het geheele artikel verscheen, in het Grieksch, in het tijdschrift Hellas Ie Jaarg. 1889, blz. 95—102.

uitspreken, dat daardoor het vooroordeel als zou het Grieksch een „doode" taal zijn ten krachtigste in de hand is gewerkt, en dat er een Chineesche muur is ontstaan tusschen het Oosten en het Westen, aangezien de vreemdeling die in Griekenland komt of in Europa een Griek ontmoet, hem niet begrijpt en als het ware een nieuwe taal moet gaan aanleeren, terwijl omgekeerd de Grieken, die in Europa komen, nagenoeg geen woord begrijpen van het Grieksch, dat op de Europeesche scholen gedoceerd wordt. [1])

Waar dus de Erasmiaansche uitspraak of liever het bonte mengelmoes van „uitspraken" van het Grieksch, dat men onjuist als zoodanig betitelt, geen eigenlijk wetenschappelijken grondslag heeft en ook als zoodanig niet meer ernstig wordt verdedigd, ligt de gevolgtrekking voor de hand dat met een weinigje goeden wil van de zijde der docenten, hoogleeraren en leeraren, de Grieksche uitspraak van het Grieksch, die door de aanwezigheid van Grieken in de meeste hoofdplaatsen van Europa vrij gemakkelijk te leeren is, binnen een betrekkelijk korten tijd zou kunnen worden ingevoerd. Trouwens zij is te Edinburgh, te Budapest, gedeeltelijk te Odessa, en elders, reeds sedert vele jaren onderwezen. [2])

Er heeft zich echter een wetenschappelijk en theoretisch bezwaar opgedaan, dat ik ten slotte nog moet bespreken, en dat ernstig onder de oogen moet worden gezien, omdat het door vele ernstige en wetenschappelijke mannen herhaald wordt. Men erkent dat de Erasmiaansche uitspraak onhoudbaar, althans onverdedigbaar is, vooral waar zij het accentstelsel van de taal ten eenenmale verwaarloost. Maar — zegt men — ook de hedendaagsche uitspraak is de „echte" niet, zonder twijfel is de uitspraak der taal in den loop der eeuwen aanmerkelijk

[1]) Vooral niet wanneer, zooals hier en elders (ik meen echter nergens in Duitschland) het geval is, de accentuatie der taal eenvoudig wordt weggelaten. Dit vooral is een cardinaal punt, want het accent is de ziel van een woord. Om één voorbeeld te noemen, het woord „dag" spreekt men hier te lande gemeenlijk uit „hèmera" met het accent op de eerste lettergreep. De Helleen zegt „iméra" met het accent op de tweede, en zal het eerstgenoemde woord „hèmera" niet eens als Grieksch herkennen.

[2]) Toen ik in den zomer van 1892 te Athene in de groote zaal der vereeniging „Parnassos" mijne Gr. voordracht had gehouden over het doel en streven der Philhelleensche Vereeniging, was daarbij o. a. een jong Amerikaansch hoogleeraar tegenwoordig, die mij zijne volle instemming betuigde met dat doel en beloofde daarvoor in Amerika te zullen werken.

gewijzigd; waarom dus het slechte afschaffen, als wij het goede tóch niet kunnen krijgen? Deze bezwaren verdienen nog even, en ten slotte besproken te worden, voordat wij afstappen van het onderwerp. Natuurlijk heeft dit vraagstuk, evenals alle andere, een practische en eene theoretische zijde. De practische moeielijkheid is vrij gemakkelijk op te lossen. Immers alle andere talen spreekt men, ook wanneer men oude taalvormen en literatuurwerken in oudere taal geschreven behandelt, toch op de moderne wijze uit. Gemeenlijk denkt men er niet aan de werken van Hooft en Vondel, of zelfs van Henrik van Veldeke (12e eeuw), van Jacob van Maerlant (13e eeuw) en anderen met een andere uitspraak te lezen dan met die van onzen tijd. Evenmin zal men dit in het Engelsch doen met Chaucer, in het Duitsch met het Nibelungenlied, in het Fransch met den Chanson de Roland, den Chanson de la Rose, en dergelijke gedichten. Wanneer alleen deze zijde van het vraagstuk gold, dan zou het spoedig kunnen worden opgelost met de enkele vraag: waarom doen wij met het Grieksch hetgeen wij met geen enkele andere levende taal doen? Waarom volgen wij niet de Grieken zelf, evenals wij dit doen met de Franschen, Duitschers, Engelschen en andere natiën? Maar de theoretische zijde is moeielijker.

Het kan theoretisch worden aangetoond dat de hedendaagsche uitspraak [1]) wel is waar in 't algemeen tot de klassieke oudheid teruggaat, en niet pas dagteekent van de middeneeuwen zooals men vroeger aannam, maar daarnaast kan men evenzeer aantoonen dat verschillende klinkers, tweeklanken en medeklinkers waarschijnlijk vroeger andere klanken hebben vertegenwoordigd, m. a. w. dat het klankstelsel der taal, evenals dat bij alle talen het geval is, hoogstbelangrijke wijzigingen heeft ondergaan. Hiermee treden wij op zuiver wetenschappelijk terrein, maar staan tegelijkertijd voor een berg van moeielijkheden. Vooral daar het Grieksche schrift (alphabet) niet zulk een graad van volkomenheid bereikt heeft als het Indische schrift.

Het Indische, nl. het oud-indische, schrift heeft een hoogen graad van nauwkeurigheid. Wel is waar waren er in het oude Indië, evenals elders, verschillende dialecten, en zelfs de taal

[1]) Natuurlijk zijn al deze termen slechts bij benadering juist. Er is in phonetischen zin nooit één eensluitende uitspraak, nauwkeurig beschouwd. Zelfs niet één taal. De taal van ieder individu vertoont individueele afwijkingen.

der voornamen, het Sanskrit, werd niet overal op dezelfde wijze uitgesproken, maar alleen reeds de vorm, waarin Indische woorden ons door de tijdgenooten van Alexander den Groote overgeleverd zijn, is voldoende om te bewijzen dat die plaatselijke verschillen onbeduidend waren, en dat de toenmalige uitspraak zich niet merkbaar onderscheidde van de uitspraak, die de Mahratta Brahmanen volgen, als zij Sanskrit spreken of lezen. Het eenige groote onderscheid bestaat in de accentuatie. [1]) Wanneer men nu deze getuigenis van den hoogleeraar Kern, die zelf in Voor-Indië geweest is en de taal in het land zelf heeft hooren spreken, vergelijkt met de getuigenissen van geleerden, die evenzeer over het Sanskrit geleerde werken hebben uitgegeven maar die taal niet (althans voor zooverre mij bekend is) in het land zelf hebben bestudeerd, dan ziet men hoe zij tot allerlei hulpmiddelen hun toevlucht nemen om de kennis van het levende woord, de viva vox, aan te vullen en voor anderen duidelijk te maken. Getuigenissen van de inlandsche taalgeleerden, transscripties in vreemde talen, de etymologie der woorden, en nog zooveel meer wordt te hulp geroepen om de uitspraak van klinkers en medeklinkers te verklaren, die men aanneemt dat thans verloren is gegaan. [2])

Een dergelijk iets is ook het geval in het Grieksch, dat niet eens kan wijzen op eene zoo volledige en nauwkeurige transscriptie der klanken als waardoor de heilige taal der Indiërs in zoo hooge mate uitmunt. Het alphabet eener taal is, zooals men weet, slechts een gebrekkig middel om alle klanken en klankverbindingen dier taal uit te drukken, en deze gebrekkigheid geldt niet alleen voor die Europeesche talen die het Latijnsche alphabet nog niet hebben aangenomen, zooals het Grieksch, het Russisch, het Turksch, maar evenzeer voor de andere. Hoezeer het Engelsch in zijne schrijfwijze van de uitspraak afwijkt is bekend.

Van het standpunt der zuivere wetenschap zou men dus moeten komen tot eene phonetische reconstructie, d. w. z. tot eene kunstmatige uitspraak volgens de regelen der wetenschappelijke klankleer, niet alleen van het oud-Grieksch maar van

---

[1]) Kern in het Tijdschr. Hellas, Ie jaarg. blz. 4.

[2]) Zie b.v. Benfey, Gramm. der Sanskritsprache, Leipz. 1852, blz. 4 vlg. Whitney, Sanskrit grammar, Leipz. 1879, blz. 8 vlg., enz. enz.

alle oudere literatuurwerken, in welke taal ook. Bij die phonetische reconstructie zou men, om juist te wezen of liever om de juistheid bij benadering nog grooter te maken, weer verschillende tijdperken moeten gaan onderscheiden. Bij het Indisch zou men b. v. de Veda's (Weda's) niet op dezelfde wijze moeten lezen als de tooneelstukken van Kâlidâsa, van wien men aanneemt dat hij eenige eeuwen na onze jaartelling leefde. Bij het Grieksch zou men Homerus anders moeten voordragen dan de tooneelstukken van Aristophanes, en deze weer anders moeten lezen dan de taal der Openbaring. Bij het Latijn (en onze uitspraak van het Latijn mocht ook wel eens hervormd worden) zou men de taal van Plautus anders moeten uitspreken dan b. v. de werken uit de eeuw van Augustus, bloeitijd der Latijnsche letterkunde. En men schatte de moeielijkheden van zulk eene reconstructie niet gering, de klanken eener taal zijn talrijk terwijl de meeste schriftsystemen niet voldoende zijn om ze volkomen juist weer te geven.[1])

Wanneer dus, om te resumeeren, eene wetenschappelijke phonetische reconstructie der Grieksche klanken vooralsnog groote, misschien onoverkomelijke bezwaren, inhoudt; wanneer men moet toegeven dat het stelsel, in Europa op de scholen gevolgd, onwetenschappelijk en onhoudbaar is; wanneer men in betrekkelijk geringen tijd de hedendaagsche, overoude en op mondelinge traditie berustende uitspraak der Grieksche taal kan aanleeren en invoeren, die niet meer moeielijkheden voor de orthographie dan b. v. het Engelsch aanbiedt zal opleveren, en waaraan onbetwistbaar groote voordeelen verbonden zijn; wanneer dit alles waar is, dan breke men eindelijk eens met den ouden sleur, en passe op het Grieksch de Grieksche uitspraak toe, waardoor de eerste stap ter hervorming van het onderwijs in het Grieksch als levende taal gedaan is. Alle hervorming moet hiervan uitgaan, en wanneer men nagaat welk een berg van literatuur sedert het verschijnen van Erasmus' dialoog over de uitspraak van het Grieksch geschreven is, hoe de Grieken zelven sedert eeuwen voor deze hervorming hebben gestreden, hoevele pogingen daartoe weer in deze eeuw door mannen als Ellissen, d'Eichthal, Rangabé, Boltz, Télfy en zoovele

[1]) Men vgl. de geschriften van Lepsius, vooral diens Allgem. Linguist. Alphabet, Berlin 1855 (waarover indertijd Dr. C. Leemans in De Gids handelde). Op het streven van Lepsius kom ik te gelegener tijd terug.

anderen zijn aangewend, met hoeveel sympathie het optreden der Philhelleensche Vereeniging te Amsterdam indertijd in alle werelddeelen is begroet, al heeft zij dan ook om allerlei uiterlijke moeielijkheden haar werk voorloopig moeten staken — dan rijst de vraag of het niet meer dan tijd is dat eindelijk in Holland zelf, het vaderland van den grooten Erasmus, wiens grootheid niet op het schrijven van dien éénen dialoog berust, de zoogenaamde Erasmiaansche uitspraak van het Grieksch eens en voor altijd worde afgeschaft. [1])

Overal verheffen zich tegenwoordig stemmen tot vereenvoudiging en hervorming van het taalonderwijs, het regent nieuwe methoden en vooral nieuwe leerboeken, waar het de gewone moderne talen betreft, en het streven om de spraakleer gemakkelijker en practischer te maken is bij tal van onderwijzers merkbaar. Maar het Grieksch, de eerbiedwaardige taal van Homerus, de taal van het oudste drama in Europa, de taal waarin de apostel Paulus op den Areopagus de Atheners toesprak, de oudste taal van het Christendom, zoowel als de taal der renaissance van kunst en letteren in Europa, wacht nog steeds als een slapende prinses den kus af van den prins, die haar zal doen opstaan en opwekken tot een nieuw leven. Het herstellen van de studie van het Grieksch als een levende taal zou de schoonste hulde zijn, die Europa kan bewijzen aan het herboren Griekenland.

H. C. MULLER.

---

[1]) Een voor zoover ik kan nagaan zeer volledige bibliographie over dit onderwerp kan men vinden in het Grieksche werk van Theod. Pappadimitrakópoelos „Onderzoek der Erasmische bewijzen voor de uitspraak van het Grieksch", Athene 1889, blz. 15 en vlg. Daar worden niet minder dan 66 grootere en kleinere werken genoemd, behalve ontelbare tijdschriftartikelen. Vergis ik mij niet, dan werden indertijd op de scholen van Engeland de jongens zelfs met stokslagen gedwongen het Grieksch zóó en niet anders (op Erasmiaansche wijze) uit te spreken.

HONORÉ DE BALZAC. [1]

V.

Men kan den romantisch-wijsgeerigen arbeid van Balzac verdeelen in groote en kleine werken. Hier wensch ik echter mij te houden aan de volgende splitsing: romans, novellen en de *Contes Drolatiques* [2]). De laatste vertellingen vormen een geheel op zichzelf, en er is inderdaad nog een ander onderscheid dan het verschil in afmeting waar te nemen tusschen de meer en de minder uitgebreide verhalen. De strekking der *Etudes Analytiques* vond haar toelichting reeds in wat over Balzac's inzichten in het algemeen gezegd werd.

Tot de romans, — natuurlijk is de grens tusschen groote en kleine verhalen niet scherp aan te geven, — reken ik een twee dozijn werken, geen van allen zonder de bewijzen van een merkwaardig talent, en waarbij men meesterstukken vindt als *Eugénie Grandet, le Lys dans la Vallée, la Peau de Chagrin, le Père Goriot.* De novellen zijn een zes dozijn in aantal, en zeer afwisselend in omvang; men heeft een korte schets als *Facino Cane,* en uitgebreide vertellingen als *Honorine* en *la Vieille Fille.*

Het aantrekkelijke der romans ligt voor een deel in de verscheidenheid van hun inhoud. Ik sprak er reeds uitvoerig over hoe veelzijdig Balzac is in zijn onderzoek van aandoeningen en hartstochten. Doch de verscheidenheid bestaat niet slechts bij de romans allen te saam beschouwd, doch ook, vaak althans, zoo men iederen roman op zichzelf nagaat.

---

1) Zie *De Gids* van Juni.

2) De tooneelstukken blijven hier buiten beschouwing.

Laat ons het welbekende boek *le Père Goriot* nemen, en zien wat daarin te vinden is. Men heeft als voornaamste figuren, den ouden heer Goriot, den jongen Rastignac, en Vautrin, den apostel van het verzet. Goriot en Vautrin hebben hun passie: de een is een hartstochtlijk vader, de ander een hartstochtlijk opstandeling tegen de maatschappij.

Rastignac is geen zoo krachtig eenzijdige natuur, maar wat hem belangrijk maakt, is de strijd tusschen plicht en lust, tusschen de erkenning van de braafheid, die hem als kind was ingeprent, en het verlangen naar weelde en aanzien. Op het tweede plan staan de dames der groote wereld: madame de Beauséant, madame Nucingen, madame de Restaud, en ieder van dezen heeft haar eigen fysionomie. Madame de Beauséant is in waarheid een groote dame, met de hoogheid van karakter die bij haar hoogen rang behoort. Zij is voornaam, in haar trots niet zonder hulpvaardigheid, en zij weet haar ongeluk met waardigheid te dragen. Delphine Nucingen is minder voornaam, en in het geheel een ziel van minder beteekenis. Zonder geheel gevoelens van teederheid en dankbaarheid te missen, laat zij haar ijdelheid boven alles gaan; zij houdt van haar vader, maar met een passieve liefde, die niet tot opofferingen in staat is. Zij houdt van Rastignac, maar vooral wellicht, wijl hij haar den toegang tot den faubourg St. Germain opent. Zij is echter zeker beter dan haar zuster Anastasie de Restaud, bij wie het gevoel voor haar vader geheel niet meer bestaat, en die geen andere drijfveer heeft dan de liefde voor een lichtzinnigen minnaar.

Behalve deze figuren van het eerste en het tweede plan ziet men de schare der bezoekers van het *boarding house* van madame Vauquer, met Bianchon, Poiret, mademoiselle Michonneau als belangrijkste personen.

Er is dus een groote verscheidenheid in karakters en hartstochten. En ook in maatschaplijk *milieu*: men heeft de voorname wereld, men heeft een verwijzing naar den braven burgerstand, waartoe Rastignac behoort, en eindelijk de schunnige wereld van het goedkoope *pension* Vauquer.

Hoe is de intrige samengesteld? Ook hier is wederom rijkdom. Het drama is de verbinding van *twee* drama's. Het boek had even goed kunnen heeten *Eugène de Rastignac* als *le Père Goriot*, en misschien nog met meer recht den eersten naam

kunnen dragen. Want er is grooter verwikkeling in het zieleleven van den jongen strijdenden man, dan in het gemoed van den grijsaard. Goriot ondergaat slechts één aandoening, de albeheerschende liefde voor zijn dochters, waarin hij slechts een enkel oogenblik tot bezinning komt; Rastignac echter leeft in een strijd tusschen eer en lust, en in zijn ervaringen schildert Balzac het karakter van de samenleving in zijn tijd, die door geld en eigenbelang enkel bewogen wordt. Maar het schoone van de intrige is, dat de twee levens in elkander grijpen. Het drama-Goriot is een der oorzaken van het drama-Rastignac. Noch de bittere lessen van madame de Beauséant, noch de cynische welsprekendheid van Vautrin hebben zulk een invloed op den jongen man, leeren hem zoo nadruklijk, dat de eerwaardige gevoelens, in een braaf gezin aanbevolen en gekweekt, in de hoogere maatschappij niet geteld worden, als het deerniswaarde schouwspel van den ouden vader, die alles voor zijn dochters opoffert, en noch door zijn omgeving gewaardeerd wordt, noch van zijn dochters zelf dankbaarheid ondervindt. Het is het drama-Goriot, dat Rastignac leert, hoezeer ijdelheid en eigenbelang de drijfveeren zijn van de groote wereld, waarin hijzelf zoo graag wil leven, en al blijft hij braaf genoeg om niet ten koste van een misdaad een rijk huwlijk te willen doen, het is toch door het lot van den ouden Goriot, dat hij de zedelijkheid der hoogere maatschappij leert verachten, en zich het recht toekent een plaats in haar te veroveren, niet door eerlijken en ingespannen arbeid, maar door intrigeeren en het hof te maken aan een voorname dame.

Zoo is er in dezen roman verscheidenheid van figuren, verscheidenheid van *milieu* en rijkdom van verwikkeling. En er is ook rijkdom van incidenten. Het behoort tot de kunst van Balzac om het exceptioneele met het gewone te vereenigen. Men kan zijn romans geen *sensation-novels* noemen, maar gaarne brengt hij hevige gebeurtenissen in zijn werken te pas, en voorzeker met groote virtuositeit, want men wordt geboeid en denkt er niet bij, dat de schrijver ons het ongewone als het natuurlijke wil opdringen, en uit gebrek aan het doorzicht, waarmede ook in het gewone leven merkwaardigs genoeg te vinden is, de belangstelling van zijn lezer enkel met zeldzaamheden wil winnen. Zoo is ook *le Père Goriot* geen *sénsation-novel,* en bevat het toch gebeurtenissen, die men niet tot de

alledaagsche rekent. Ik bedoel niet eenmaal het geharrewar der aanzienlijke heeren en dames, — Balzac, al mag men hem zeker een voorliefde voor gravinnen en hertoginnen toeschrijven, zou beweren, dat de hoogere standen een belangrijk deel van de maatschappij zijn, en een belangrijke plaats in haar afbeelding moeten hebben; dat hij bovendien hier, waar hij juist de geschiedenis behandelt van een jongen man, die onder de aanzienlijken wil leven, de groote dames en heeren niet missen kon —, ik bedoel de gebeurtenissen die zich aan Vautrin verbinden. Men heeft daar te maken met niets meer of minder dan met een groot misdadiger, opstandeling tegen de maatschappij, hoofd van een bende dieven en moordenaars, die een moorddadig duel organiseert, die een jongen man leiden en tot misdaad verleiden wil; die slachtoffer wordt van de list der politie, bedwelmd met vergif, en eindelijk gevangen genomen. Zulke gebeurtenissen brengt Balzac in een roman, die een realistische schildering van het maatschaplijk leven heeten moet, en voorzeker doet hij het met virtuositeit, want niemand zal beweren dat hij met een goedkoop effekt opgang wil maken, en zijn boek wint er door aan rijkdom van coloriet. Het zoogenaamd ongewone, aldus is blijkbaar Balzac's inzicht, is veel minder ongewoon dan men denkt in rustige burgerkringen. Een groot deel der maatschappij leeft met een geest van verzet tegen de bestaande orde, en in een werk, dat een beeld der maatschappij zal zijn, moet ook de beteekenis van het verzet met nadruk worden aangegeven.

In plaats van door het ongewone een jachtmaker op goedkoop effect te schijnen, wint Balzac een schoon voordeel. Waar hij de groote stroomingen van het maatschaplijk leven door belangrijke personen vertegenwoordigt, vindt hij tevens de woordvoerders dier richtingen: hij maakt het natuurlijk, dat de handelende figuren zelf van zijn drama met verstand en welsprekendheid hun inzichten over de maatschappij verdedigen. Hij kan zijn figuren laten filosofeeren en maakt ze toch niet tot sprekende poppen en ideeënkapstokken, zelfs wanneer zij zijn eigen opvattingen over wereld en leven verkondigen. Zoowel de voorname madame de Beauséant als de galeiboef Vautrin zeggen dingen, waar Balzac het voor een groot deel mede eens is, maar zij zeggen het ieder op hun eigen manier, in hun eigen rol en naar hun eigen karakter, en wij krijgen theorieën

te hooren, zonder dat wij ophouden in de sprekers menschen en medespelers in het drama te zien, zonder dat wij ons gevoelen alsof de schrijver zijn scheppingen enkel als ziellooze spreekbuizen voor zijn eigen meening gebruikt.

En ook hebben Balzac's romans, behalve hun verscheidenheid van milieu, personen en verwikkeling, nog het aantreklijke van het boeiende der intrige. Er is voortdurend beweging in de handeling; niet alleen de beschrijvingen, de gedachten houden u bezig, maar voortdurend wordt uw belangstelling voor wat er gebeurt, en uw nieuwsgierigheid naar wat er gebeuren zal, opgewekt. De geschiedenis van Rastignac's omkeer in wereldopvatting is gestoffeerd met oogenblikken van onzekerheid en strijd, en terwijl wij sympathie gevoelen voor den jongen man, die door zulke ervaringen zijn idealisme bedreigd ziet, blijven wij in spanning over den afloop van het ziele-proces.

Het is niet in alle romans, dat Balzac den lezer door verscheidenheid van inhoud lokt. Een zijner meest beroemde werken is arm aan gebeurtenissen, arm aan beweging van uitwendig leven. Ik bedoel *Eugénie Grandet*, den roman van het jonge meisje, de dochter van den gierigaard, het meisje dat geen ander incident in haar jeugd heeft, dan de kennismaking met haar neef, en verder de jaren doorbrengt vooràl levend in gedachten over haar liefde. Het eentonig bestaan in een armoedig huis, naast een vrome moeder, en een vader, die slechts om zijn geldzaken denkt, laat gelegenheid slechts voor een leven van gemoed en droomerijen, maar voor daden is er weinig plaats. Wat is het heftigste oogenblik? Dit, dat haar vader haar het sieraad van haar neef wil ontnemen. Wat haar grootste daad? Deze, dat zij weerstand biedt aan den toorn haars vaders. Grandet zelf, de gierigaard, heeft zijn drukten, de bezigheden van zijn speculaties, maar het bestaan van zijn dochter heeft waarde alleen door het inwendige leven, en ook dit inwendige leven gaat met weinig afwisseling verder.

Ook het tooneel van *le Lys dans la Vallée* is niet gestoffeerd met verscheidenheid van personen, gebeurtenissen en coulissen. Zeer zeker vindt men er vele dramatische toestanden in, maar het uitwendige leven verloopt met weinig afwisseling; ook deze roman is vooral een verhaal van inwendig bestaan. Het is de analyse van het gemoedsleven van Felix de Vandenesse en

Henriette de Mortsauf die ons bezighoudt, en voorzeker is er een rijke beschrijving van landschap, doch als men van handeling spreken wil bij dezen roman, dan is zij bijna uitsluitend een handeling van gevoelens en niet van daden.

Maar deze twee werken zijn uitzondering. In den regel heeft Balzac behoefte aan beweging en rumoerigheid. De wereld is voor hem geen comtemplatie, maar een bont tooneel van daden en personen en gebeurtenissen. Zelfs brengt hij het rumoerige, het geaccidenteerde ook daar te pas, waar de meeste schrijvers het niet gezocht hebben. Geen andere romanschrijver heeft zich zoo te buiten gegaan aan de schildering van financieele operaties, van gerechtelijke verwikkelingen en politieke knoeierijen. Hij zwelgt in het bestudeeren van subtiel geïntrigeer; hij spaart zijn lezer niets van het geharrewar, waarin een scherpzinnige booswicht zijn slachtoffer vangen kan, en wil hem dwingen alle slingerpaden van het labyrinth der bedriegerijen te volgen. Al te veel zelfs, naar den zin van menigeen, stelt hij de wereld als een wereld van geknoei voor; al te veel, niet slechts wijl zulk een pessimisme den meesten tegenstaat, maar wijl de meesten al spoedig afgemat worden, als zij hun aandacht zoo lang en met zulk een inspanning op de verwikkeling gericht moeten houden. Balzac vergt zooveel van de aandacht des verstands, dat hij dikwijls aan het gemoed geen voedsel meer geeft.

Doch niet altijd gaat het zóó, want hij heeft nog andere middelen om zijn wereld rijk te maken. Hij heeft te beschikken over een sprookjesfantasie, en met wonderbaarlijk talent weet hij sprookje en realisme te vereenigen; het mystieke en het tastbare te verbinden. *Seraphita* wil ik hier niet als voorbeeld noemen, dit boek is te didaktisch om een wijsgeerige fantasie te kunnen heeten, al bevat het zeer veel schoons van verbeelding, maar *la Peau de Chagrin* is de merkwaardig fraaie oplossing van het vraagstuk om een sprookje te geven en tevens een realistisch beeld van de maatschappij te leveren. En de wonderbare eigenschap van den tooverhuid is niet het eenige motief, waardoor Balzac rijkdom in zijn verhaal brengt: het leven dringt van alle kanten op; de tooneelen zijn zéér verscheiden. Het tooneel in de speelzaal; de wonder-fraaie orgie bij den bankier; het stille bestaan van Raphaël in zijn armoede; zijn verliefdheid op de koude Foedora; de teedere liefde van Pauline,

en daarna het angstige, teruggetrokken leven van den held, als hij gemerkt heeft dat de huid inderdaad zijn wonderdadige macht bezit, — het is een overstelpende pracht van denken en gevoelen en verbeelding; van beschrijving en drama; van sprookje en werkelijkheid.

Ik raak hier twee eigenschappen van Balzac, die nog niet vermeld werden: zijn talent van dramatiseeren en zijn talent van beschrijven. Hij is uiterst bekwaam in de kunst om zijn menschen met elkaar te doen spreken, en laat zich niet afschrikken door het probleem om een groot gezelschap bijeen te brengen, en daarin de personen ieder met hun karakter te doen uitkomen. Misschien heeft hij in *la Peau de Chagrin* wel het grootste kunststuk van deze soort geleverd, in zijn schildering van de gesprekken op het woeste heeren-diner, waar de dronkenschap uitvallen van dwaasheid en genialiteit dooreenwerkt en ieder zijn eigen woorden geeft zonder te vragen, wat een ander er van zeggen zal. Doch men kan hetzelfde machtige talent menigmaal elders terug vinden, zelfs in minder beroemde werken.

Un Début dans la Vie geeft ons een gezelschap in een diligence te zien; verscheiden jonge lieden en enkele ouderen. De jongelui zijn grappenmakers en ijdeltuiten; zij hebben er pleizier in de ouderen te mystificeeren en zich voor te doen als personen van gewicht, terwijl zij van maatschappelijken stand zeer gering zijn. Een klerk houdt zich alsof hij in vreemde landen officier is geweest en met een hoogen rang teruggekomen. Hij verhaalt van zijn avonturen, als had hij ze werkelijk beleefd. Een jong schilder van aanleg doch zonder naam, geeft zich uit voor een beroemd artist, en wordt geholpen in zijn mystificatie door een jongmaatje, dat de liefhebberij heeft spreekwoorden op komische manier te verdraaien. Het geval wil, dat in de diligence incognito de edelman medereist, dien zij bezoeken moeten, en die het zijne van hen denkt. En ook is er bij een zeer jong onervaren ventje, dat de anderen om hun gemak van optreden benijdt, en om te laten merken dat hij ook wat beteekent, geheimen vertelt, die hij ten zeerste had moeten bewaren. Met de uiterst virtuositeit is de onschuldige opsnijderij van den klerk en de schilders, en de minder onschuldige ijdelheid van den anderen jongen, samengewerkt tot een levendig, beiden ernstig en humoristisch tooneel, dat tevens de handeling van het drama verder brengt.

In *Le Deputé d'Arcis* is deze kunst niet minder voornaam. Men vindt daar een soirée, vol menschen met een eigen karakter en eigen belangen. Een geestige praatzieke dame vertelt breedvoerig wat zij is te weten gekomen van den geheimzinnigen vreemdeling, die het stadje in beweging brengt. Opmerkingen over haar verhaal worden gemaakt door eenige jonge meisjes, de schoonheden der plaats, de een rijk en gecourtiseerd, de ander arm en niet gecourtiseerd, en een oude juffrouw die zeer hatelijk is. Er zijn heeren bij, die beleefd willen zijn; de een heeft geen plannen ten opzichte der dames, de ander is pretendent voor het rijke meisje en doet alle moeite haar gunst te winnen. Maar de erfgename heeft instructie van haar moeder om den pretendent op een afstand te houden en zij is koel tot onbeleefdheid toe. Er ligt een heel bedrijf van een burgerlijke komedie in dit hoofdstuk.

Hetzij Balzac een gezelschap van veel personen, hetzij een gesprek tusschen slechts enkelen schildert, altijd kan men de kunst bewonderen, waarmede hij van iedere persoon een individu weet te maken, en het eigenaardige van dien individu in de verwikkelingen van het gesprek in het oog houdt, en als men zijn virtuositeit in dit opzicht ziet en bewondert, is men verbaasd dat hij als schrijver voor het theater niet tot grooter naam is gekomen, doch men verbaast zich niet over zijn lust om ook op het Parijsche tooneel een plaats te veroveren.

Evenwel, ook anderen hebben ervaren, dat dramatiseeren in een roman, en dramatiseeren voor het theater niet hetzelfde is. Thackeray, die gelijk vele Engelsche novellisten, er ver in was om levendige tooneelen in zijn boeken te brengen, ook Thackeray is het niet gelukt met een komedie voor het theater te slagen, en hij heeft moeten berusten bij het oordeel van een Londenschen *manager*, die hem aanried zijn vermaardheid niet op de planken in gevaar te brengen.

Indien men in het dramatiseeren der gesprekken bij Balzac zonder voorbehoud een talent van den eersten rang erkent, en hem daarin den meerdere mag noemen van de na hem gekomenen, het gaat zoo gemakkelijk niet hem te critiseeren, wanneer men zijn wijze van beschrijven van het uitwendige der levende of doode natuur nagaat. In dit deel van het vak bestaat er tusschen Balzac en de lateren het groote en reeds genoemde

verschil, dat Balzac causeerend beschrijft en Zola en anderen episch-lyrisch zijn. Balzac ziet alles als artist. Hij is gevoelig voor *ensemble* en voor bijzonderheden; hij is uiterst gevoelig voor bijzonderheden, die de karakteristiek van het geheel uitdrukken, maar toch ontvangt men slechts bij uitzondering van zijn beschrijvingen een totaal-indruk. Indien er niet zulk een aandrang in zijn schrijfwerk was, men zou zich vervelen als men hem volgt in zijn beschrijvingen, en niets gevoelen voor de tallooze bijzonderheden die hij oplet. Thans verveelt men zich niet; men gaat mede met de belangstelling van den kunstenaar, die het niet laten kan u telkens weder op nieuwe kleinigheden te wijzen; hij omvangt u met zijn eigen enthousiasme voor de vele curiositeiten in zijn museum, maar niettemin gelukt het hem niet u de verzameling dier curiositeiten als een bijeenbehoorend geheel te doen zien. Ik zeg nog eens, de beschrijvingen doen den artist kennen, en ge verveelt u niet, terwijl ge slag op slag schoone en treffende bijzonderheden te zien krijgt, de vertooner voortdurend geestige en diepzinnige opmerkingen maakt en gaarne een toon van humor in zijn bericht brengt. Maar men krijgt geen geheel voor oogen, tenzij ge uit een enkele karakteristieke bijzonderheid den aard van het geheel gevoelt. Ik kan een ieder aanraden de uitvoerige beschrijving van den chevalier de Valois nauwkeurig te bestudeeren. Zij is mooi, onderhoudend, geestig en leerzaam. En toch is het juist gezegd van hem, die beweert, dat al krijgt men alles van den ouden edelman te zien en zelfs te hooren, al weet Balzac in haast iedere bijzonderheid het karakter van den eigenaar uit te drukken, — men heeft den chevalier niet voor oogen. Men weet, dat zijn gelaat eigenaardige ooren, wangen, neus, oogen en mond heeft; toch zal het u met den besten wil niet gelukken de eigenaardige fysionomie van den edelman te zien. Balzac beschrijft een mensch als of hij u een landkaart had te verklaren. Hij noemt u alle steden, alle rivieren, alle bergen. Hij kent en zegt het aantal inwoners, de breedte der stroomen, de hoogte der ketens. Hij geeft u met enkele woorden een fraaie karakteristiek van de ligging, van den loop, van de uitzichten. Het belangrijke drukt hij uit door u te zeggen welke waarde die stad voor de geschiedenis heeft, hoe die rivier den handel helpt, hoe dat gebergte een geologisch wonder is. Hij vertelt u er de anecdoten bij en

maakt kleine grapjes. Ge zult zeer voldaan van zijn voordracht weggaan, maar nog niet een totaal-indruk van het land ontvangen hebben. Zijn talent is ook hier onmetelijk, maar toch bereikt hij er niet mede, wat wij tegenwoordig van een bebeschrijving verlangen: een totaal-indruk, die reeds van den aanvang is aangegeven, terwijl de aanwijzing tot het einde wordt volgehouden en wij tevens de gewaarwording van den artist voor zijn visie gevoelen. Hij heeft de analyse en niet de synthese in zijn beschrijving, en daarentegen is de synthese voortreffelijk in het dramatische optreden der personen.

Ik heb in het voorgaande vele deugden van Balzac's groote romans genoemd. Geprezen moest worden de verscheidenheid van den inhoud, van karakters, van hartstochten, van milieu; den rijkdom der verwikkeling en der incidenten, de spanning van het verhaal. In enkele werken was Balzac groot buiten deze bonte verscheidenheid om, en vond hij kracht in soberheid. Hij ontving roem om zijn fantasie, om zijn dramatiseering, en om zijn eigenaardige kunst van beschrijven. Indien er niet afzonderlijk over zijn pathos en zijn vernuft gesproken werd, laat ik die dan nog als belangrijke deugden van zijn werk noemen.

En niettegenstaande dezen schitterenden rijkdom van groote eigenschappen mag men, naar mijn meening, de groote werken van Balzac, zijn romans, niet het schoonste deel van zijn nalatenschap noemen. Te veel, naar mij voorkomt, zijn velen getroffen door het gigantische der onderneming van de *Comédie Humaine*, te zeer heeft men de fabelachtige werkkracht van den schrijver als de deugd van zijn arbeid beschouwd; te zeer het geweldige van den aandrang als de kwalificatie van de uitkomst opgevat. Ook Balzac, al genie als hij was, was mensch, en hij is het niet ontloopen om ook aan menschelijke zwakheden onderworpen te zijn.

Want zondert men enkele romans uit, *la Peau de Chagrin*, *Eugénie Grandet*, *le Lys dans la Vallée*, dan is er haast geen enkel groot werk of men kan er de sporen van haast in waarnemen. Zeer zeker overdacht Balzac zijn werken; zeer zeker corrigeerde hij tot blind wordens toe, maar dit alles neemt niet weg, dat hij den eersten aanleg van zijn verhalen vlug achtereen schreef, en bij de uitwerking bleef hij gebonden aan dien eersten aanleg. Hij moest doorschrijven, of

hij wilde of niet, en op ieder oogenblik dàt gebruiken, wat hem op ieder oogenblik in het hoofd kwam en de moeite waard scheen om neergeschreven te worden.

Hij moest schrijven, en de inspiratie niet verachten van die vaardigheid welke men routine noemt. Hij had niet de gelegenheid om gewichtige veranderingen in de compositie aan te brengen, noch schikte het hem uitingen te besnoeien, die op zich zelf belangrijk waren, indien zij den voortgang van het drama ook in den weg stonden.

Het is, naar ik mij verbeeld te zien, een veel voorkomend verschijnsel in de groote romans van Balzac, dat de aanvang veel beter is dan het vervolg.

Neem *le Cousin Pons*, en zie hoe voortreffelijk het begin is. De oude neef, van zwak talent als artist, maar met een groot instinct om schoone dingen te gevoelen, den eigenaardigen hartstocht van den verzamelaar, en een beminnelijk gemoed. Zie hoe van alle kanten de goedaardige oude heer beschouwd is, met welk een belangstelling en doorzicht Balzac de ziel van den armen neef heeft onderzocht. Ga na met wat een uiterste zorgvuldigheid het psychische samenstel uiteen is genomen, en welk een teedere sympathie de schrijver aan het voorwerp van zijn onderzoek betoont. De uiterste vlijt van den psycholoog, de teederste fijnheid van gevoel, de meest nauwkeurige studie van den schilder, zijn aan de creatie besteed, en het portret is voortreffelijk. En het blijft voortreffelijk, waar de oude neef zijn bezoek brengt aan de rijke familie en tracht hun een dienst te bewijzen. Het is zeer schoon om te zien als de verzamelaar in zijn manie komt en zich opwindt over een mooien antieken waaier, en de familie niets begrijpt, noch van het kunstvoorwerp, noch van het gevoel voor iets schoons, noch van de beteekenis van haar ouden en schunnig gekleeden bloedverwant.

Dit alles is zeer schoon. Maar het blijft niet zoo. De virtuositeit gaat achteruit en vervalt in routine. En deze routine openbaart zich in het theatraalmaken der figuren en het verwikkelen der intrige. Pons en zijn brave onnoozele vriend Schmucke houden op menschen te zijn, en worden larmoyante poppen: enkel goedaardige, onnoozele braafheid. Alle andere personen zijn duivels in menschengedaante, die knoeien en liegen en stelen en papieren vervalschen en moorden zonder

gewetensbezwaar. Het verhaal zet zich voort in een haast niet te volgen en zeker overladen verrijking van de intrige, die, — al weder de routine —, het stokpaardje van Balzac berijdt, de stelling, dat de goedaardige braafheid op deze wereld het slachtoffer wordt van de handige en slimme boosheid.

Niet veel anders is het met *la Cousine Bette.* De inleiding is zeer schoon, want zeer schoon is de oude vrijster beschreven met de stille vreugde over haar geluk, nu zij iemand heeft die zij als een moeder verzorgen kan en tevens als geliefde beminnen. Maar wanneer de korte tijd van haar geluk voorbij is, dan komt wederom een lang boek vol theatraalheden. Bette is enkel wraakzucht, baron Hulot enkel lichtmis; zijn vrouw enkel opoffering, zijn kinderen enkel eerbied. Niettegenstaande de vele deugden en de groote tooneelen van dezen beroemden roman, is *la Cousine Bette* voor een groot deel met routine en overdrijving afgewerkt, en vindt men de zuivere virtuositeit haast alleen in den aanvang.

Hoe is het met *César Birotteau?* Den meesten, die het boek lazen, zal het moeite gekost hebben zich door de tweede helft heen te slaan, waar Balzac zich in een labyrinth van financieele knoeierijen begeeft, door te komen slechts voor hem, die met de meest oplettendheid de leiding van den gids volgt en liefst reeds eenige kennis van het wetboek heeft. Maar de meesten hebben zulk een kennis niet, en zij zullen vinden dat de schrijver misbruik maakt van zijn bekendheid met den doolhof der financieele wereld en zijn boek langer maakt meer met routine dan met kunst.

Le Médecin de Campagne is een boek met veel schoons; met name bevat het een episode, *le Napoléon du Peuple,* dat een waar juweeltje heeten mag. Maar licht men deze episode uit, — en dit kan, want zij staat buiten het drama —, dan vindt men wederom het meest superieure van het boek in den aanvang, waar de analyse wordt gegeven van een officier uit den napoleontischen tijd.

En gelijk men vaak het beste in het begin vindt, zoo kan men menigmaal een sterke verslapping van het talent aan het eind waarnemen. *Un Début dans la Vie* vangt aan met een geestige causerie over den postwagen van Parijs naar de departementen. Het gaat voort met het reeds genoemde geestige tooneel in den postwagen, en voortreffelijk is de ijdelheid van

den jongen man ontleed en gedramatiseerd, die om zich zelf belangrijk te maken de onbescheidenheid begaat, waardoor hij zich zelf in 't ongeluk brengt. Doch na deze catastrofe wordt het boek slap. Het is waar dat Balzac in zijn schildering van den ouden heer Cardot, die het weet te vereenigen om een beminlijk en bemind vader en tevens een oude lichtmis te zijn, een zeer aardig en zorgvuldig bewerkt portret geeft, maar in de lotgevallen van den ijdelen jongen man op het notariskantoor, zijn tweede fout in het leven, vindt men een herhaling van het leven der klerken en een soirée bij een actrice, zooals Balzac dat meer gedaan heeft, terwijl de vele jaren van Oscar's bestaan als soldaat met enkele bladzijden worden afgedaan. Ook het slot van *Un Ménage de Garçon* is haastig bewerkt: zoo uitvoerig als de daden beschreven worden, waardoor Philippe Bridau tot fortuin komt, zoo beknopt en overhaast krijgt men zijn ondergang te vernemen.

En men zou nog van meer voorbeelden kunnen aanwijzen, hoe Balzac in zijn groote werken aan ongelijkmatigheid lijdt, hoe hij het best is in den aanvang en zich door zijn plaatsruimte moet heen slaan met een routine van overdrevenheid in dramatiseering en in verfijning van de intrige; hoe hij het niet laten kan een uitvoerige beschrijving te geven, waar het verhaal ze best missen kan, en omgekeerd geen gelegenheid meer heeft zijn verhaal met dezelfde zorg af te werken als hij het tot dicht bij het einde had voortgezet. Het is, naar mij voorkomt, voor een ieder, die geen doctrinaire Balzacien is, maar al te duidelijk, dat de groote man, niettegenstaande zijn genie en zijn verwoed corrigeeren, niet altijd virtuoos was; hoe hem het gedwongen snel werken zeer benadeeld heeft, en hij menigmaal meer met kunst- en vliegwerk van routine, dan met frisch gevoelden arbeid zijn bladzijden heeft gevuld.

Men zal echter vragen of Balzac zelf deze tekortkomingen niet gevoelde. Maar als men nagaat, hoeveel buitengemeens er over blijft, ook als men alle genoemde bezwaren gelden laat, kan men begrijpen dat hij tevreden was, en er lag iets in zijn karakter, dat hem wellicht een eigenaardigheid van zijn kunst moest doen goedkeuren, die ons, ons Hollanders althans, geenszins een deugd toeschijnt. Balzac, het is niet tegen te spreken, was overspannen van aard, en al naturalist en realist

als hij is, denkt hij liever aan het ongewone dan aan het middenslag. [1]) Het is een uitzondering als men gelijk in *Un Début dans la Vie* in Oscar Husson een jongen man vindt, die op geen wijze een ongemeen verschijnsel is, en in Moreau een man, die slecht en goed beiden in zich heeft. Balzac kan het haast niet laten om de middelmatigheid op de een of andere wijze ongewoon te maken. César Birotteau moet een held van eerlijkheid zijn, nu hij als vernuft weinig waard is. Agathe Bridau is een heldin van moederliefde. Menschen van middelmatig vernuft en karakter zijn bij Balzac al zeer spoedig monsters van kleingeestigheid en wraakzucht. De burgerlui van *les Petits Bourgeois* en *Les Employés*, behoorende tot kringen, waarin gij en ik, waarde lezer, leven, zijn ergerlijk van kleinzieligheid, en als er een bij is, gelijk Phellion, die nobelheid in zich heeft, dan toont hij die op belachlijke manier. Het draaglijke begint voor Balzac bij een mensch als Rastignac, die wel geen man van den eersten rang is, maar toch een *petit grand homme*, met wien men een verstandig woord spreken kan.

Zoo was Balzac wat overspannen en had hij een voorliefde voor het ongewone, en dit bracht hem allicht tot een voorliefde voor het overdrevene. En daaruit kan men verklaren hoe hij zoo menigmaal verviel in een stijl van voorstellen, dien wij theatraal en melodramatisch noemen. Het hinderde hem niet, dat hij van zijn gepassioneerden monomanen maakt. Hij vond er geen bezwaar in om zijn creatie een groftrekkig masker voor te doen en hem met dat zelfde masker door de handeling heen te slepen: deze overdrevenheid was sympathiek aan zijn natuur, en hij kon meenen dat hij hooge kunst leverde door figuren van een zeer sterke eenzijdigheid te geven. Ik zie dat er critici zijn, die Balzac nog heden om dit overdrevene bewonderen, [2]) maar voor onze kalme Hollandsche burgerlui is dit melodramatische noch waarheid, noch de beste kunst. Voor ons is het hinderlijk een mensch als één kracht, als één idee, als

---

[1]) Zelfs Zola, die Balzac zoo bewondert, geeft dit volmondig toe. Hij zegt, zelf op zijn beurt ook overdrijvende —: „pour Stendhal comme pour Balzac le génie est l'état ordinaire des personnages."

[2]) Paul Flat, in zijn *Essais sur Balzac;* en Marcel Barrière in *L'oeuvre de Balzac.*

één abstractie voorgesteld te zien; wij zien liever een samenstel van vele neigingen, trekken en hartstochten; wij meenen dat zóó de kunst dichter bij de waarheid is, en een zwaarder probleem oplost.

Zoo zal dan Balzac het theatrale en melodramatische van Goriot, van Balthasar Claës, van baron Hulot en barones Hulot niet als een tekortkoming, doch veeleer als een deugd hebben beschouwd. En zijn uitspinnen van financieele knoeierijen en ander geïntrigeer, waarin hij ons toeschijnt van zijn handigheid misbruik te maken, scheen hem wellicht een zeer leerzame en daardoor onderhoudende inlichting over de ware toedracht van zaken in de tragedies van het maatschappelijk leven. Misschien ook trachtte hij met deze uitvoerigheid een aanmerking te weerleggen, die, ik zeg het met verbazing, hem door de critiek gemaakt werd [1]), de aanmerking namelijk, dat zijn werken arm van intrige waren. Zeker zijn *Eugénie Grandet, la Recherche de l'Absolu*, ook *le Lys dans la Vallée*, zeer eenvoudig van plan, maar die niet tevreden is met de *La Cousine Bette, les Petits Bourgeois, Une ténébreuse Affaire*, die is al zeer moeilijk te voldoen.

Maar hetzij Balzac deze eigenaardigheden als tekortkomingen erkende, hetzij niet, voor ons bestaan zij en hebben zij een eigenaardig gevolg. Als men aan de groote werken van Balzac terugdenkt, en zich een algemeen beeld van de wereld tracht te vormen zooals zij ons dat geven kunnen, krijgt men den indruk, dat men te maken heeft met een zeker aantal belangrijke menschen, levende vóór een achtergrond van de groote massa. Zij leven niet in, doch buiten en vóór de massa. Men gevoelt te weinig verband tusschen de figuren en den achtergrond. Een schilder zou zeggen, verbeeld ik mij, dat er geen atmosfeer is in Balzac's groote werken. En dat komt daarvan, naar mij voorkomt, dat hij bijna altijd zijn belangrijke figuren met te scherpe trekken bedeelt, en hetzij daardoor, hetzij door de aandacht te sterk op hen te richten, hen te zeer los maakt van hun dagelijksche omgeving. Als men terugdenkt aan het Parijs van Balzac, dan ziet men de groote dames, madame de Beauséant en haar vele vriendinnen; men ziet Rastignac, Lucien de Rubempré, de Vandenesses, de Marsay, du Trailles, en al die

[1]) Marcel Barrière *L'Oeuvre de Balzac*, blz. 455.

voorname heeren en intriganten, maar al weet Balzac zeer goed en al weten wij het van hem ook, dat er nog vele andere menschen bestaan, het gelukt ons niet de Parijsche wereld als één samenhangend geheel te zien: het is zoo ik reeds zeide: men ziet groote figuren, niet in verband staande met den achtergrond.

Deze eigenaardigheid treft nog meer, wanneer wij denken aan een ander romanschrijver, die eveneens vele personen in zijn werk brengt, en eveneens de wereld eener groote stad schildert, Thackeray bedoel ik. Ook bij Thackeray heeft men te maken met menschen van groot maatschaplijk aanzien. Er zijn edellieden in overvloed in zijn werk, en er is een groot aantal personen behoorend tot den middenstand. Er is een dooreenwerking van die standen, welke ons het geheel als een samenhangende menigte doet gevoelen.

De zaak, hier aangeroerd, is er een van kunst, niet van maatschappelijk inzicht. Balzac wist evengoed als Thackeray dat de deelen der maatschappij in verband met elkander staan. Maar omdat hij aan het eene deel meer aandacht en voorliefde schonk dan aan het andere is een zekere heterogeniteit in den totaal-indruk gekomen. Balzac hield niet van den middenstand, al wilde hij er deugden in erkennen, en was hij niet blind voor de gebreken van de hoogere klassen. Hij leefde met zijn gedachten liefst in een wereld van overbeschaving in vernuft en gevoelens, van overbeschaving in omgang en gesprekken, en hij heeft zich nooit geheel kunnen losmaken van het gevoel, dat nog wel iets van de hooge ridderlijkheid uit den feodalen tijd bij de edellieden van zijn periode te vinden was. Wanneer men niet wist, dat hij een ernstig gemeende sociaal-historische theorie had over de betrekking van dezen tijd tot den feodalen, zou men hem van een weinig *snobbisme* verdenken.

Thackeray nu was geenszins vervuld van afkeer voor den middenstand, geenszins geneigd iets merkwaardigs in het karakter der edellieden te vinden. Ook in de handelingen en gesprekken van gewone menschen had hij plezier, en zoo hij het snobbisme als een nationale ondeugd voortdurend aanwijst, deze kwaal doet hem zijn sympathie voor zijn creaties niet verliezen. Voor hem zijn Pendennis en Warrington menschen van een niet minder belangrijke ziel, dan Lord Steyne en de heeren en dames uit den kring van dien edelman. En dit,

geloof ik, is de reden, dat wij bij Thackeray een betere uitdrukking van de samenwerking der deelen van het geheel vinden, en een bekwamere hanteering van de massa. Het ongewone ontbreekt niet bij Thackeray, noch intrige en geïntrigeer. Pendennis is even goed als Rastignac voor het dilemma gesteld of hij in een eerzaam burgerlijk bestaan dan wel in de groote wereld zijn heil wil zoeken. Het plannetje door Major Pendennis voor zijn neef uitgedacht is een verwikkeld overleg, niet minder fijn dan de berekeningen van Balzac's heeren. Colonel Amory is een misdadiger, Francis Clavering een verloopen edelman. Maar al dit ongewone bestaat midden in een massa van gewoonheid en wij bevreemden ons bij Thackeray niet over een overmaat van groote lieden en genieën. De gewone menschenziel is voor Thackeray belangrijk genoeg, en hij heeft de behoefte niet om in zijn verbeelding en zijn werken een groote plaats voor het ongewone open te houden.

Maar indien Thackeray in dit opzicht zuiverder realist is dan Balzac, Balzac wint het, zoo als reeds gezegd werd, in de veelzijdigheid der hartstochten, die hij onderzoekt, en wellicht is zijn groote belangstelling voor een deel oorzaak van het overdrevene in zijn werk. Om een bijzonderen hartstocht in al zijn kracht te vinden moest hij wel in den man, die de passie in werking toonde, haast die passie alleen en niet veel anders zoeken, en hem daardoor voor een monomaan, een uitzondering aanzien.

VI.

Zelfs Balzac's genie dan kon de nadeelen van het gedwongen snel schrijven niet ontgaan, waar hij een groot werk wilde maken. Maar laat dat genie een geval hebben, dat in een korte ruimte kan worden afgewerkt; laat hem dan al zijn invallen in die korte ruimte bijeenbrengen, zonder dat hij met routine zijn bladzijden behoeft te vullen; geeft hem de gelegenheid zoolang door te gaan als de opgewektheid van den aanvang hem drijft, en er zal iets zeer schoons voor den dag komen.

Inderdaad, als er hier een splitsing werd gemaakt van groote en kleine werken der *Comédie Humaine,* van romans en novellen, het was niet om de afmeting zelve, maar omdat met het verschil in afmeting een zeer belangrijk verschil in zorgvuldigheid

van bewerking samengaat. Indien de romans ons menigmaal schijnen kunstmatig gerekt te zijn, de novellen gaan zonder verslapping van het begin tot het einde door, en geven, zoo niet de meest kolossale, dan toch de schoonste stukken der groote verzameling.

Niet de meest kolossale, doch de schoonste, en wat ons treft bij het lezen van Fransche critici, is dat zij zelf dit verschil niet aanwijzen. [1]) Bijna allen zijn zij onder den indruk van de gigantische onderneming der *Comédie Humaine*, en zien zij om het geweldige van het plan en van het genie de waarde der uitkomsten voorbij. Doch naar mijn inzicht behoort men, zeer zeker ook hulde aan het genie te brengen, maar wel degelijk zorgvuldig te onderscheiden tusschen het schoonere en minder schoone, en deze onderscheiding voert tot het oordeel, reeds gemeld, dat de korte vertellingen fraaier werken zijn dan de groote, de novellen fraaier werken dan de romans.

Het verschil ligt niet altijd in methode van componeeren. Ook in de novellen heeft men vaak beschrijving, vertelling, bespiegeling, onderrichting dooreen. Ook in de novellen is Balzac causeur. *Melmoth réconcilié* begint met een geestig praatje over de varieteit van de soort mensch, die men bankier noemt. Ook in zulk een korte vertelling kan Balzac het niet laten de levensgeschiedenis van zijn hoofdpersonen nauwkeurig op te halen. In *Massimilla Doni* moet hij nog eens zeggen, hoe jammer het is, dat de studie der blazoenen niet meer beoefend wordt. In *le Curé de Tours* en *l'Interdiction* krijgen wij weder geïntrigeer en verdrukking van de onnoozelen door de boozen. Maar het verschil ligt hierin, dat Balzac in de novellen in alle kwaliteiten op zijn best is, en maar zeer zelden den indruk maakt zich met een huismiddeltje te helpen, waar de kunst en de inspiratie hem in den steek lieten. De novellen zijn gecondenseerd mooi en gaaf werk.

De novellen zijn aanzienlijk in aantal, en groot is het deel van dit getal, dat tot het beste behoort. Men kan er een twintigtal noemen, die allen zeer schoon zijn, *Adieu, l'Interdiction, la Maison Nucingen, la Messe de l'Athée, Melmoth réconcilié, Massimilla Doni, le Colonel Chabert, le Curé de*

---

[1]) George Moore heeft voor eenige jaren over de kleine verhalen een studie geschreven.

Tours, Jésus Christ en Flandre, le Bal de Sceaux, — dit zijn er een tiental en men zou nog een tweede tiental er bij kunnen noemen.

Laat ons eenige dier vertellingen van naderbij beschouwen, en nemen wij daartoe eerst *l'Interdiction.*

Het is onze oude vriend Rastignac die het verhaal opent. In zijn jacht naar een positie heeft hij geoordeeld dat zijn *liaison* met Delphine Nucingen lang genoeg heeft geduurd, en hij thans beter doet door de gunst van de marquise d'Espard te zoeken. Deze voorname dame zal beter dan madame Nucingen hem in de wereld vooruit brengen. En thans is hij in de gelegenheid haar een dienst te bewijzen. Madame d'Espard, die reeds jaren lang niet met haar man samenwoont, heeft bij de rechtbank een gemotiveerd aanzoek ingediend om haar echtgenoot onder curateele te stellen, en verlangt den rechter zelf te spreken en hem dit aanzoek toe te lichten. Deze rechter is de oude Popinot, groot jurist, uiterst onpartijdig, zeer liefdadig, zeer bescheiden en van weinig wereldsche vormen. Hij is een oom van Horace Bianchon, den steeds verschijnenden geneesheer uit de *Comédie Humaine;* Horace Bianchon is een oude vriend van Rastignac en ter wille van die vriendschap weet hij zijn oom over te halen, dat hij, tegen de rechterlijke gewoonte in, madame d'Espard gaat bezoeken.

Nu is de curateele-aanvrage met zulk een behendigheid gemotiveerd, dat het recht geheel op de zijde der aanvraagster schijnt te zijn. De markiës d'Espard leeft als een arme man en voedt zijn zoons armoedig op. Jaren lang geeft hij groote sommen aan een arme vrouw en haar zoon, die als rijke lieden zijn gaan leven. Hij heeft een manie om Fransche toestanden met Chineesche te vergelijken; rechters noemt hij mandarijnen; en het lijkt alsof sommige menschen hem in die manie steunen om hem des te beter te kunnen afzetten.

Op zulk een wijze is de aanvrage gemotiveerd, en de rechter Popinot ziet de zaak ernstig in. Echter heeft hij een zekere verdenking tegen madame d'Espard. Hij vindt het niet onmogelijk dat deze dame boven haar middelen leeft, schulden heeft gemaakt, en daarom invloed op het vermogen van haar man wil krijgen. Zoodat, als hij haar gaat bezoeken, hij het voornemen heeft, haar met slimme vragen door den mand te laten vallen.

Nu volgt een kostelijk tooneel. Popinot met zijn slechte kleeren en burgerlijke manieren lijkt madame d'Espard een onnoozele hals toe, dien zij zonder moeite naar haar hand kan zetten. Zijn vragen komen haar als dwaasheden voor, en zij antwoordt zonder nadenken, zonder te merken dat zij zelf het is die geleid wordt in plaats van te leiden. Zonder het te merken erkent zij dat zij ver boven haar middelen leeft, en nooit een volmacht van haar man ontving om gelden te beheeren of aan te nemen. De rechter weet genoeg: madame d'Espard heeft schulden, en dit feit brengt de gansche aanvrage in verdenking.

In tegenwoordigheid van Bianchon, Rastignac en den chevalier d'Espard, broeder van den markies, verhaalt de markiezin, hoe haar echtgenoot den baron Jeanrenaud en zijn moeder rijk heeft gemaakt.

„M. (le chevalier) d'Espard, qui a suivi cette affaire, m'a menée à l'Oratoire, où cette femme va au prêche, car elle est protestante. Je l'ai vue, elle n'a rien d'attrayant, elle ressemble à une bouchère; elle est extrêmement grosse, horriblement marquée de la petite vérole; elle a les mains et les pieds d'un homme, elle louche, enfin c'est un monstre.

— Inconcevable! dit le juge, en paraissant le plus niais de tous les juges du royaume. Et cette créature demeure ici près, rue Verte, dans un hôtel! Il n'y a donc plus de bourgeois?

— Un hôtel où son fils a fait des dépenses folles.

— Madame, dit le juge, j'habite le Faubourg Saint Marceau, je ne connais pas ces sortes de dépenses: qu'appelez-vous des dépenses folles?

— Mais, dit la marquise, une écurie, cinq chevaux, trois voitures: une calèche, un coupé, un cabriolet.

— Cela coûte donc *gros*? dit Popinot étonné.

— Enormément! dit Rastignac intervenant. Un train pareil demande, pour l'écurie, pour l'entretien des voitures et l'habillement des gens, entre quinze et seize mille francs.

— Croyez-vous, madame? demanda le juge d'un air surpris.

— Oui, au moins, répondit la marquise, qui ne put s'empêcher de sourire de la vulgarité du juge.... Je crois que leurs revenus doivent monter à plus de soixante mille francs. Le fils a, d'ailleurs, de très-beaux appointements.

— S'ils dépensent soixante mille francs, dit le juge, combien dépensez-vous donc?

— Mais, répondit madame d'Espard, à peu près autant.

Hier loopt de groote dame er voor het eerst in. Zij erkent zestig duizend francs uitgaven, en had vroeger haar inkomsten als minder dan de helft opgegeven. Maar zij houdt den rechter voor een dommerik en gaat verder in op zijn list.

— Ces gens, madame, dit Popinot, peuvent être traduits devant le juge extraordinaire.

— Telle était mon opinion, reprit la marquise enchantée. Menacés de la police correctionnelle, ils auraient transigé

— Madame, dit Popinot, quand M. d'Espard vous quitta, ne vous donna-t-il pas une procuration pour gérer et administrer vos biens?

— Je ne comprends pas le but de ces questions, dit vivement la marquise. Il me semble que si vous preniez en considération l'état où me met la démence de mon mari, vous deviez vous occuper de lui et non de moi.

— Madame, dit le juge, nous y arrivons. Avant de confier à vous ou à d'autres l'administration des biens de M. d'Espard, s'il était interdit, le tribunal doit savoir comment vous avez gouverné les vôtres. Si M. d'Espard vous avait remis une procuration, il vous aurait temoigné de la confiance, et le tribunal apprécierait ce fait. Avez-vous eu sa procuration? Vous pourriez avoir acheté, vendu des immeubles, placé des fonds?

— Non, monsieur; il n'est pas dans les habitudes des Blamont-Chauvry de faire le commerce, dit-elle, vivement piquée dans son orgueil nobiliaire et oubliant son affaire. Mes biens sont restés intacts, et M. d'Espard ne m'a pas donné de procuration.

Hier valt de markiezin ten tweede male in den strik; ten tweede male is de taktiek der groote dame niet bestand tegen de sluwheid van den burgerlijken rechter. Zij heeft ver boven haar middelen geleefd, nooit iets verkocht of met iets gehandeld, en moet dus wel in groote schulden zijn. Zij begrijpt eindelijk dat met Popinot niet te spotten valt, en ziet er van af om hem door hoogheid van manieren te overbluffen en naar haar zin te buigen. En de rechter weet genoeg; hij begrijpt dat de markiezin veel schulden heeft, en zal met des te meer ernst het leven van den echtgenoot onderzoeken.

En dit onderzoek toont al spoedig, dat de markiezin slechte

plannen had. De markies heeft niets van een gek, doch is een zeer verstandig en hooghartig edelman. Bij een studie over de geschiedenis van zijn geslacht bleek hem, dat het fortuin der d'Espard's zijn oorsprong nam in een onrechtmatige confiscatie van goederen eener protestantsche familie. Ten zeerste getroffen door deze ontdekking besloot hij de misdaad van zijn voorvader te herstellen. Hij zoekt de afstammelingen van het beroofde geslacht op, en vindt na veel moeite een arme vrouw en haar zoon als eenige overgeblevenen. Tevergeefs tracht hij zijn vrouw te doen gevoelen, dat teruggeven hier slechts eerlijkheid is; in zijn edele opvatting vindt hij geen gehoor bij zijn echtgenoot, en hij besluit alleen in afzondering te gaan leven en uit zijn eigen inkomsten de restitutie te voldoen. Zóó is het met zijn armoede. Zijn Chineesche manie is een ernstige studie, ten deele ondernomen om een armen vriend van dienst te zijn. De markies d'Espard, wel verre van een dwaas te zijn en een curator noodig te hebben, is een uitnemend verstand en een schoon karakter. Toch, Balzac geeft het ons te verstaan, baat hem noch zijn edelmoedigheid, noch de sympathie van den braven rechter. Madame d'Espard, die begrepen heeft, dat Popinot haar doorzag, weet te bewerken dat hem de behandeling der zaak wordt ontnomen, en zij aan een anderen, een eerzuchtigen rechter komt, die wel zal zorgen, dat madame d'Espard haar zin krijgt.

Indien ik uit deze fraaie novelle een tooneel nam om de dramatische kracht van Balzac te toonen, het is niet omdat er nog geen schoonere voorbeelden bestaan. Er is een gansche vertelling in den vorm van een gesprek, *la Maison Nucingen*, en naar mijn meening is geen werk uit de *Comédie Humaine* zoo machtig van dramatiek als dit verhaal. Ik bedoel niet dat het de grootste momenten, de hoogste poses, den meesten pathos bevat, doch nergens elders heeft Balzac zoozeer zijn virtuositeit getoond om een aantal personen geruimen tijd achtereen, ieder met een eigen individualiteit, te laten discussieeren. Wel is waar heeft een der heeren, Bixiou, het leeuwenaandeel in het gesprek, maar ook de anderen blijven niet achterwege, en telkenmale vallen zij in met hun eigen stijl van spreken.

Het leeuwenaandeel heeft Bixiou, een van Balzac's meest geniale creaties. Gelijk Rastignac, gelijk de Marsay, is ook

Bixiou een figuur die in verscheidene drama's der *Comédie Humaine* optreedt. Elders gewoonlijk bijfiguur, is hij hier hoofdpersoon. Gelijk Rastignac en de Marsay is hij gestempeld door den geest van zijn tijd. Hij is een der mannen van wien Balzac zegt dat hij zijn periode begreep, en wien het slechts aan de ambitie en de energie ontbreekt om met alle middelen vooruit te komen. Rastignac, in de provincie geboren, moet uit harde ervaring leeren, dat men niet door de braafheid carrière maakt. De Marsay heeft zulk een ervaring niet noodig, en gebruikt van den aanvang een ieder uit zijn omgeving om op te klimmen tot de macht. Bixiou is Parijzenaar gelijk de Marsay en heeft zich reeds als zeer jonge man er aan gewend zijn wereld aan te zien voor wat zij is. Maar in tegenstelling tot Rastignac en de Marsay is hij artist, is hij de man van den meesten geest. Hij is de spotter, de vernuftige cynicus, schitterend in caricatuur met het woord, gelijk hij van beroep caricaturist met het krijt is. Geen man van den eersten rang, ook naar Balzac's inzicht, is hij den meesten de baas in inzicht in zijn tijd: hij ziet de heerschappij van het geld in haar kleinste openbaringen ook, en geen is beter dan hij bij machte om een fijne financieele verwikkeling te ontwarren. Altijd eenigszins *gamin* en *blagueur*, maar toch ook *bon enfant* van gemoed, heeft hij te veel cynisme en te veel geest om tot groote daden te komen: hij erkent wel grootheid van karakter, maar hij gelooft niet in de overwinning der braafheid en daarom wordt ook de braafheid door hem bespot. In staat als weinigen om de beteekenis van den flinken Rabourdin te begrijpen, doet hij mede aan de kleingeestige samenzwering tegen dien bureau-directeur, en het is zijn talent van spotten dat den pijnlijksten slag geeft aan dien braven ambtenaar. *En France on rit de tout, même de Dieu,* — van dezen nationalen trek is Bixiou het sterkste voorbeeld.

Zou men het gelooven? Deze geniale creatie heeft den naam van haar vader benadeeld. Bij monde van Taine heeft men het vernuft van Balzac met dat van Bixiou vereenzelvigd. Doch Balzac zelf heeft zijn geesteskind wel degelijk gevonnist als een schepsel van den tweeden rang, en nog wel andere middelen gevonden om zijn vernuft te toonen. De geestige opmerkingen in zijn beschrijvingen ingelascht, de spot van de *Petites Misères* is fijner, zoo niet scherper dan het lachende cynisme van den boulevard-caricaturist. Toch is het zeer de

moeite waard om Taine's beoordeeling van Balzac's vernuft te hooren: men krijgt zeer zeker een fraaie omschrijving van veel der geestigheid van *la Maison Nucingen*, want het is dit werk, waaraan Taine het vernuft van den romanschrijver getoetst heeft.

„Zijn geestige figuren hebben *zijn* geest. Zoek niet bij hen de afgemeten en ingehouden ironie, dat wapen van het verstand en den goeden smaak, noch beschaafde fijnheid, noch nauwkeurigheid van stijl, noch het rustige en zelfbewuste gemak van een welopgevoed man, die zeker is van zijn gedachte, zijn rang in de wereld en zijn manieren. Hun kracht is een heftige opbruising, die met spatten werkt, en dooreengooit trivialiteit en poëzie, het bargoensch van de beurs en lyrische taal; een soort van ongezonde en machtige dronkenschap, zooals men krijgen kan van zwaren en aangezetten wijn. Zij zijn artisten en straatjongens in hun gesprekken, zij raken aan alles en laten niets heel, philosophie en politiek, waarheid en deugd. Parijs heeft hun alle denkbeelden in handen gegeven en zij ravotten er mede als dolle sceptici, zooals kinderen wel graag poppetjes zouden knippen van een Grondwet of een Bijbel.

„„Tu feras pot-bouille avec une actrice qui te rendrait heureux, voilà ce qui s'appelle une question de cabinet. Mais vivre avec une femme mariée!... c'est tirer à vue sur le malheur.""

„En elders:

„„Reprochez-vous à ce pauvre Rastignac d'avoir vécu aux dépens de Mme de Nucingen? D'abord, abstraitement parlant, comme dit Roger-Collard, la question peut soutenir la *critique de la raison pure*; quant à celle de la raison impure...""

„En dat gaat twee honderd bladzijden zoo door: woordspelingen, zonderlinge en snijdende gedachten, onbetamelijkheden, lawaaige beeldspraak, caricaturen onverwachts aangevat en onverwachts afgebroken; door elkaar heen gaan de stijl van den bankier, van den redenaar, van den politie-commissaris en den schilder; hun taal gelijkt op een Parijschen vuilnishoop, waar men door elkaar heen allen afval vindt, van den uitersten rijkdom en de uiterste armoede; gescheurde kanten en koolbladen. Dat maakt een krachtig brouwsel, ik geef het u toe, maar geef *mij* toe, dat het bedorven is."

„„Mon effervescence première, zegt een van hen, me cachait le méchanisme du monde; il a fallu le voir, se cogner à tous

les rouages, entendre le cliquetis des chaînes et des volants, se graisser aux huiles."" Een ander roept hem toe: „„Ta plaisanterie est vieillotte! ta phrase est plus connue qu'un remède secret!""

„Ik sla nog mooier staaltjes over. Deze stijl komt voort uit de ontgoocheling. Het leven heeft hen verhard en tevens gebroken; zij noemen het bestaan leelijk en vuil, en met woede en genot beiden werpen zij slijk tegen de schoone droomen, die aan den drempel der jeugd verrijzen. Gezegd moet worden, dat de ontnuchtering om hen zoo aan te grijpen, de leelijkste gedaante heeft genomen, die van den schuldeischer; wissels, protesten, deurwaarders zijn hun dagelijksch gezelschap en hun woorden dragen er de sporen van; achter al hun luchtkasteelen zien zij Clichy in de verte. Om hun optreden recht droevig te maken, geeft Balzac hun een zekere wijsbegeerte; zij redeneeren over hun eeuw, over het leven, over de geschiedenis, met bittere woorden als overwonnenen, of met grove als tyrannen, maar altijd in den stijl van menschhatende losbollen, die tusschen twee flesschen champagne in zich vermaken met den mensch te beleedigen en de maatschappij te ontleden. Ziedaar een nieuw vermaak, een vinding van Parijs, van Balzac en van de negentiende eeuw: de philosophie van de walging, voorgedragen in de taal van professoren en keukenmeiden, midden tusschen gebroken glazen en schuldbekentenissen in, door artisten die half bankier, half ziek, en half schavuit zijn."

Taine is hier, gelijk vaak in zijn studie over Balzac, eenzijdig. Hij heeft in de *Comédie Humaine* wel het naturalisme maar niet het idealisme gezien; wel den geleerde, maar niet den dichter; wel den rationalist, doch weinig slechts van den mysticus. En terwijl hij thans met uitnemende meesterschap den cynischen stijl van Bixiou en zijn vrienden omschrijft, verzuimt hij te toonen, hoe de zelfde spotter een schitterend artist in vertellen kan wezen, en indien zijn vertellingen ook niet vrij zijn van bitterheid, men mag hun teekening, noch coloriet, noch fijnheid, noch rijkdom, noch leven ontzeggen. Laat mij, waar ik *la Maison Nucingen* als geheel slechts noemen kan als een meesterlijk dramatisch gesprek, met een enkel citaat het talent van vertellen toonen. Het is Bixiou, die spreekt:

„Isaure, blanche comme une Alsacienne,.... dansait à

merveille. Ses pieds.... étaient remarquables par leur petitesse; par ce jeu particulier que les vieux maîtres ont nommé *flic flac* et comparable au débit agréable de mademoiselle Mars, car toutes les Muses sont soeurs, le danseur et le poète ont également les pieds sur terre. Les pieds d'Isaure conversaient avec une netteté, une précision, une légèreté, une rapidité de très bon augure pour les choses du coeur.... Isaure ne s'élévait pas sur ses pointes, elle restait terre à terre, se balançait sans secousses, ni plus ni moins voluptueusement que doit ce balancer une jeune personne....

„Godefroid n'avait pas eu l'avantage de parcourir l'Europe sans observer à fond les danses étrangères. Sans cette profonde connaissance en chorégraphie, qualifiée de futile, peut-être n'eût-il pas aimé cette jeune personne; mais de trois cents invités qui ce pressaient dans les beaux salons de la rue Saint-Lazare, il fut le seul a comprendre l'amour inédit que trahissait une danse bavarde. On remarqua bien la manière d'Isaure Aldrigger; mais dans le siècle où chacun s'écrie: „Glissons, n'appuyons pas!" l'un dit: „Voilà une jeune fille qui danse fameusement bien" (c'était un clerc de notaire); l'autre: „Voilà une jeune personne qui danse à ravir" (c'était une dame en turban); la troisième, une femme de trente ans: „Voilà une petite personne qui ne danse pas mal....!" "

Hier nu hebben wij Balzac in zijn ongunstige meening over de moderne maatschappij. Maar niet over alles oordeelt hij zoo, en de novellen geven ook wel eens tooneelen van vrede en reinheid. Weinig vertellingen zijn zoo opgewekt en onschuldig als het allerbekoorlijkste verhaaltje *la Bourse.* Wat een dwaze en toch begrijpelijke angst heeft de jonge schilder, als hij vreest dat de oude dame en het lieve meisje, die hem zoo vriendelijk ontvangen, niets anders dan bedriegsters zijn. Hoe vaderlijk, zou men zeggen, gevoelt Balzac voor de jeugdige liefde van Schinner en het mooie meisje. Hoe brengt hij ons in spanning om de oplossing van het raadsel te vernemen. Want het is waar, er is een raar ding gebeurd. Avond aan avond brengt Schinner bezoeken bij de vriendelijke familie, maar bijna altijd verliest hij met kaartspelen, — en dat kan nog een ongunstige fortuin zijn —, maar wat zeker is, op een goeden avond mist hij zijn beurs, en er is geen twijfel aan of hij heeft ze op het speeltafeltje laten liggen, en toch beweert

Adelaïde dat zij er niets van weet. Schinner is verbaasd; dan gaat hij nadenken, en langzamerhand komen de zwartste vermoedens bij hem op. Wat zijn dat eigenlijk voor menschen, die oude dame, die zich barones noemt, en dat jonge meisje, beide zoo armoedig gekleed, en die zich toch een voorname houding geven? En wat beteekent het, dat iederen avond die oude militair komt kaartspelen, en altijd verliest? Waarom is Adelaïde zoo familiaar met dien zee-officier? Schinner durft zich niet bekennen, wat hij vreest, maar hij blijft geruimen tijd weg uit het gezin. Maar dan, — ook dat is niet goed. Het meisje is zoo jong, en als niet alles met haar in orde is, zou het dan niet juist zijn taak zijn om haar te redden; moest zijn liefde haar niet aan de deugd teruggeven? Zoo redeneert de verliefdheid: Schinner zal voor goeden genius spelen, en hij brengt wederom een bezoek bij de barones en haar dochter. En de avond is heerlijk. Schinner gevoelt dat hij met brave menschen is en schaamt zich over zijn vermoedens. Zij leggen wederom een kaartje, de schilder verliest een kleinigheid, hij wil betalen en wat ziet hij voor zich liggen? Een prachtige nieuwe beurs, van hetzelfde model als zijn vroegere, maar veel mooier bewerkt met gouddraad en zijde. En al zijn geld is er in. In eens begrijpt Schinner alles. Er is een vriendschappelijk bedrog gepleegd. Vroeger had hij een dienst aan de dames bewezen; hij had het portret van den baron gecopiëerd, en nu heeft Adelaïde een tegengeschenk willen geven. Stilletjes had zij zijn versleten beurs weggenomen, en naar dat model een nieuwe gemaakt met opoffering van haar spaarpenningen. Dat alles begrijpt Schinner in eens; zijn verliefdheid is er niet minder om, hij is overtuigd van Adelaïde's wederliefde, en roept zonder bedenken tot de barones: „Je vous la demande pour femme!"

En het geheim van den zee-officier wordt ook opgelost. Vriend van den gestorven baron, wilde hij de weduwe ondersteunen, doch zij weigerde geld aan te nemen, en de huisvriend had niets ander weten te verzinnen dan opzettelijk met kaartspelen te verliezen.

Zoo kan er in het verdorven Parijsche leven ook nog wel eens een onschuldige liefdesgeschiedenis gebeuren.

Evenwel, het moet gezegd worden, zulke volkomen onschuldige geschiedenissen zijn evenzeer uitzondering als zulk een eenvoudig meisje. Emilie de Fontaine in *le Bal de Sceaux* toont

wel, hoe licht een jonge dame haar eigen geluk vertreden kan. Zij is niet slecht, deze dame; zij zou het geluk gevonden hebben, was zij niet een bedorven kindje geweest, en daardoor van een ijdelheid, een onberedeneerdheid en een brutaliteit, die haar scherpe woorden ingeven, waar wat nadenken en bezadigdheid waren noodig geweest, en die onherstelbaar leed veroorzaken. Zij heeft zich nu eenmaal in 't hoofd gezet, dat haar echtgenoot niet minder dan een *pair* mag zijn, en inderdaad maakt zij ook kennis met een jongen man, die in alle opzichten schijnt te voldoen. Schijnt, want niemand weet nauwkeurig hoe het met hem is. Hij is zeker voortreffelijk van opvoeding en beschaving, en naar zijn naam te oordeelen zal hij ook wel een *pairie* krijgen. Maar wat doet hij eigenlijk, waarvan leeft hij? Emilie echter vertrouwt ten volle, dat alles in orde zal zijn, en beschouwt zich als verloofd. Maar wat gebeurt? Op zekeren dag doet zij boodschappen met haar zusters, en in een modemagazijn ziet zij haar geliefde in het kantoor zitten en zaken beredderen. Daar valt haar fantasie geheel in duigen, en afgaande alleen op haar gepikeerdheid, geeft zij den jongen man een scherp woord, waarin van liefde nïets meer te bemerken is. Dat is het eerste kwaad, dat zij zich door haar ijdel humeur toebrengt. Waarom had zij niet gewacht tot aan het licht kwam, waarom haar geliefde een betrekking als handelsbediende had?

En het komt aan het licht. Deze jonge man is niet alleen beschaafd en welopgevoed, doch ook braaf en opofferend. Om zijn broeder vooruit te helpen is hij in den handel gegaan, en hij is een engel voor zijn zuster. Wat zal Emilie nu doen? Zij heeft haar lot in handen. Maximilien is blijkbaar nog niet geheel ontmoedigd; alles kan nog terecht komen. De jonge man zegt wel een bitter woord, maar misschien alleen om een kibbeling en een verzoening uit te lokken. Doch Emilie, al weet zij nu hoe flink en braaf haar geliefde is, kan niet laten zich zeer beleedigend te uiten, en het is voor goed gedaan. Maximilien laat zich niet meer zien en Emilie heeft haar geluk verspeeld.

Maar een ongunstige meening over een bedorven kind, en zelfs veroordeeling van de maatschappij sluiten het geloof aan heldenmoed niet uit. Indien er op de wereld veel, zeer veel zelfzucht is, de opoffering is niet enkel sprookje. De wonderfraaie vertelling *Adieu* brengt hulde aan een schoon karakter.

Bij den terugtocht van het groote leger uit Moskou, is Philippe de Sucy vol zorg, dat generaal de Vandières en zijn jonge vrouw Stéphanie gered zullen worden. Het gelukt hem beiden op een vlot te brengen, dat de Beresina oversteekt, doch hij zelf wordt daarbij van zijn geliefde gescheiden. *Adieu* is het laatste wat hij van haar hoort. Jaren aaneen verneemt hij niets van de jonge vrouw, tot hij toevallig haar ontdekt in een landhoeve; maar hoe is zij daar? De angsten en de ellenden van den terugtocht hebben haar het verstand ontnomen; zij is geheel zonder geheugen. *Adieu, adieu,* roept zij steeds, maar zonder uitdrukking, en ook Philippe herkent zij niet.

Wanneer de minnaar goed begrijpt, hoezeer Stéphanie's geest geschokt is, tracht hij door een groot middel genezing aan te brengen. Zoo de ongelukkige vrouw nog eens de gansche omgeving der Beresina om zich zag, zou zij dan niet tot bewustzijn komen, en haar vrienden herkennen?

Inderdaad beproeft Philippe deze gedachte tot een kuur uit werken. Hij verandert den aanleg van zijn landgoed en bootst zooveel hij kan het Russische landschap na. Stéphanie wordt in een reiswagen er heen vervoerd. Zij komt aan; er klinken kanonschoten; soldaten loopen heen en weer, en Stéphanie ontwaakt. Zij ziet om zich; langzamerhand komt er besef in haar blik; zij meent nog in het vreeslijke oogenblik te zijn. Philippe is bij haar, zij herkent hem en noemt zijn naam, maar op het zelfde oogenblik breekt haar ziel; de schok is te groot geweest; *adieu!* roept zij nog eenmaal, en zij sterft in Philippe's armen.

Er is in deze vertelling een treffende beschrijving van de ellenden der soldaten op den tocht uit Moskou, en van de gruwelijke tooneelen bij het overtrekken van de Beresina. Maar nog treffender is de onverschrokken en toch aandoenlijke schildering van Stéphanie's waanzin. De schoone en beschaafde vrouw is in een dier veranderd, gedreven alleen door enkele animale instincten. De minnaar ziet haar, hoe zij door het bosch loopt, dartel als een eekhoorn, als een geboren bewoonster van het woud, als een wezen, dat nooit menschlijkheid had gekend. Bevallig en onschuldig als zij is gebleven, heeft zij de gratie van een zachtaardig wouddier, dat vreesachtig is, maar door vriendelijkheid kan worden gewonnen, en de menschen leeren kennen. En zij leert ook Philippe kennen

als iemand, voor wien zij niet bang behoeft te zijn, maar nooit, ook geen enkel oogenblik, is er besef, dat hij de zelfde is, die haar beminde en redde. Er is hier een wonderbaarlijke vereeniging van vreezeloos realisme en bevallige schildering.

Even rijk en zorgvuldig van bewerking is *Massimilla Doni*. Hoor, hoe twee oude melomanen over hun passie spreken. Het zijn vrienden, en tegenstanders in muzikale neiging. Beiden zoeken een verfijnd genot: het genoegen van drama en hartstochtuitdrukking bestaat niet meer voor hen, maar Capraja komt in verrukking door een roulade, en de hertog de Cataneo ziet den hemel als twee stemmen volkomen unisoon zijn. Hoor het, hoe deze heeren over hun smaak kibbelen.

...La roulade est la plus haute expression de l'art, c'est l'arabesque qui orne le plus bel apartement du logis: un peu moins, il n'y a rien, un peu plus, tout est confus. Chargée de réveiller dans votre âme mille idées endormies, elle s'élance, elle traverse l'espace en semant dans l'air ses germes qui, ramassés par les oreilles, fleurissent au fond du cœur... La roulade est donc l'unique point laissé aux amis de la musique pure, aux amoureux de l'art tout nu...″

— Vous vous trompez, *caro* Capraja, dit le duc. Il existe en musique un pouvoir plus magique que celui de la roulade.

— Lequel? demanda Capraja.

— L'accord de deux voix, ou d'une voix et du violon, l'instrument dont l'effet se rapproche le plus de la voix humaine, répondit le duc. Cet accord parfait nous mène plus avant dans le centre de la vie, sur le fleuve d'éléments qui ranime les voluptés et qui porte l'homme au milieu de la sphère lumineuse où sa pensée peut convoquer le monde entier. Il te faut encore un thème, Capraja, mais à moi le principe pur suffit: tu veux que l'eau passe par les mille canaux du machiniste pour retomber en germes éblouissantes; tandis que je me contente d'une eau calme et pure, mon oeil parcourt une mer sans rides, je sais embrasser l'infini!

— Tais-toi, Cataneo, dit orgueilleusement Capraja. Comment! ne vois-tu pas la fée qui, dans sa course agile à travers une lumineuse atmosphère, y rassemble, avec le fil d'or de l'harmonie, les mélodieux trésors qu'elle nous jette en souriant? N'as-tu jamais senti le coup de la baguette magique avec laquelle elle dit à la Curiosité: „Lève-toi!″ La déesse se dresse

radieuse du fond des abîmes du cerveau, elle court à ses cases merveilleuses, les effleure comme un organiste frappe ses touches. Soudain s'élancent les Souvenirs, ils apportent les roses du passé, conservées divinement et toujours fraîches. Notre jeune maîtresse revient et caresse de ses mains blanches des cheveux de jeune homme: le cœur trop plein déborde, on revoit les rives fleuries des torrents de l'amour. Tous les buissons ardents de la jeunesse flambent et redisent leurs mots divins, jadis entendus et compris! Et la voix roule, elle resserre dans ses évolutions rapides ces horizons fuyants, elle les amoindrit; ils disparaissent éclipsés par de nouvelles, par de profondes joies, celles d'un avenir inconnu que la fée montre du doigt en s'enfuyant dans son ciel bleu.

— Et toi, répondit Cataneo, n'as tu donc jamais vu la lueur directe d'une étoile t'ouvrir les abîmes supérieurs, et n'as-tu jamais monté sur se rayon qui vous emporte dans le ciel au milieu des principes qui meuvent les mondes?

Zoo verfijnd-opgewonden spreken deze oude heeren over hun muziekale verrukkingen.

Doch waar men spreekt van zorgvuldige bewerking, mag men vooral niet verzuimen *le Curé de Tours* te noemen. Wellicht is er onder al de werken van de *Comédie Humaine* geen tweede van zulk een kunst en van zulk een doorzicht. Daar is een oude, goedaardige, naïef-egoïste pastoor, levend met zijn gedachten in een wereld van kleine verlangens en ambitiën. Jaren lang heeft hij zijn vriend en collega benijd, wijl deze zoo goed woonde, in een mooi gestoffeerde kamer bij een juffrouw, die hem alle kleine verzorgingen gaf met de meeste nauwlettendheid. Hij heeft het niet kunnen nalaten, de goede pastoor Birotteau, om te verlangen naar die aangename kamer, dat lekkere bed, die fraaie bibliotheek. Niets zou hij meer te wenschen hebben, als hij zelf eigenaar van al die heerlijkheid was. En dat geluk komt, zijn vriend sterft; hij wordt erfgenaam en treedt niet zonder zelfverwijt maar toch met genot in zijn erfenis. Doch wat maakt dat geluk tot ellende? Hij heeft geen rekening gehouden met het karakter van de oude juffrouw, die zijn huishoudster is, en nog minder met zijn anderen collega, den *abbé* Troubert, die een zeer kalm en welwillend man schijnt. Maar de oude juffrouw is ook een mensch; zij is beleedigd door Birotteau, die merken laat, hoe weinig amusant hij haar gezelschap vindt, en Troubert is een groote en onverzoenlijke intrigant, in wiens

handen Birotteau machteloos is. Langzamerhand wordt de bediening slordig; Birotteau ziet zijn kleine geriefijkheden verloren gaan, en hij merkt een geest van vijandschap op bij de oude dame, vroeger een lam. Al zijn genoegen is weg. Hij is niet de man om te strijden tegen hatelijkheden, en hij besluit om te verhuizen. Maar daar blijkt, dat hij volgens huurcontract dan al zijn bezittingen aan de oude jufvrouw zou moeten afstaan. Thans begrijpt hij eerst goed, dat er een complot tegen hem bestaat en de abbé Troubert zijn vijand is. Een aanzienlijke familie kiest zijn partij, neemt hem bij zich op, en raadt hem aan te procedeeren. Doch nu blijkt de macht der geestelijkheid. Nauwelijks heeft de familie de Listomère zich voor Birotteau verklaard, of men merkt dat groote belangen van het geslacht in gevaar worden gebracht; men merkt ook dat Troubert veel meer invloed heeft dan men vermoedde. De Listomère's zien zich tot allerlei vernederingen gedwongen. De markiezin beweegt Birotteau van zijn proces af te zien en uit haar huis te gaan. De arme pastoor, in schrik voor een haat, dien hij thans pas begrijpt, volgt haar zin, maar zijn lijden is niet uit. Hij wordt uit Tours overgeplaatst naar een stadje, waar hij geen vrienden heeft. Als kort daarop de markiezin sterft, en een jaargeld aan haar armen vriend vermaakt, ontwaakt wederom de haat van den priester Troubert, thans bisschop geworden. Birotteau is zijn vijand, en niets mag hem gespaard blijven. Troubert offert veel op om den ongelukkigen pastoor te verpletteren. Het testament der markiezin wordt in zijn geldigheid betwist. Er wordt gezegd, dat de pastoor zijn geestelijken invloed misbruikt heeft om zichzelf te bevoordeelen. De arme man wordt geschorst, de rechtbank veroordeelt hem, en de meest onschuldige en goedaardige man ter wereld staat als een schurk bekend.

Uit zulke motieven is deze merkwaardige vertelling opgebouwd, en ik kan iedereen die kennis wil maken met uiterst fijn en intiem psychologisch onderzoek, aanraden om het karakter van den goedaardigen, en toch egoïsten, bekrompen pastoor Birotteau in Balzac's novelle te bestudeeren.

Indien er bleek reden te zijn om een onderscheid te maken tusschen Balzac's groote en kleine werken, tusschen de romans en de novellen der *Comédie Humaine*, ik moet niet verzuimen melding te maken van eenige verhalen, die naar hun afmeting

tusschen beiden instaan, en die men ook naar de zorgvuldigheid van hun bewerking als een overgang van de eerste op de tweede soort kan beschouwen. *Les Employés* is zeker een geniaal boek, met een allergeestigste schildering van het leven der ambtenaren op een ministeriëel bureau; Rabourdin en zijn mooie en geestige vrouw zijn beiden fraaie creaties; maar alweer, naar mij voorkomt, maakt Balzac misbruik van zijn handigheid om een verwikkeld geïntrigeer uit te spinnen, en verzwakt hij door die uitspinning het treffende van zijn drama. *Le Cabinet des Antiques* is verbazend van doorzicht in zijn schildering van den ouden en van den jongen edelman; maar het boek is in zijn genialiteit niet gaaf; de handeling is onnoodig gerekt; wanneer het drama op zijn einde loopt, brengt de schrijver plotseling een groote hoeveelheid type-studiën van nieuwe figuren aan, die niemand meer verwacht en verlangd had, en deze geheel overbodige uitwerking van het slottooneel dempt het effekt in plaats van het te versterken. Men kan niet laten te meenen, dat Balzac nog een zeker aantal bladzijden vol moest maken om aan de voorwaarde van een bestelling te voldoen, en dat, toen het drama sneller afliep dan hijzelf berekend had, hij nog eenige *hors d'oeuvres* inlaschte; *hors d'oeuvres,* op zichzelf zeker kostbaar werk, maar die men daar ter plaatse niet meer wenschte. Ook wordt tegen het einde het heroïsche der figuur van den opofferenden Chesnel niet zonder een zekere melodramatiek onderhouden.

Mag men zulke aanmerkingen ook maken op *La Vieille Fille* en *Pierette?* Ik geloof dat ook deze verhalen gebreken van compositie hebben, en dat het jonge meisje uit de tweede vertelling wat overdreven in haar aandoenlijke lijdzaamheid geschilderd is. Toch zijn zij beiden zoo rijk in doorzicht en innigheid, dat men ze, en vooral *La Vieille Fille,* als eerste-kwaliteitswerken van Balzac kan laten gelden.

VII.

Ook Balzac heeft menigmaal de klacht moeten hooren, dat hij een onzedelijk auteur was. Er kwam in zijn boeken zoo veel van overspel, en zoo vaak gebeurde het, dat de boosheid over de braafheid triomfeerde. En op die beschuldiging placht hij te antwoorden met het voor de hand liggende antwoord,

dat hij ook veel deugdzame vrouwen in zijn werken bracht, en hij het niet helpen kon zoo brave menschen bedrogen werden door slechte.

Nu is de wereld in den loop van vijftig jaar wel wat veranderd, en een deel van de aanklacht zullen de meesten tegenwoordig laten vallen. Een zekere mate van realisme is het eigendom ook van de eenvoudigen geworden; men ziet het niet graag meer, dat de deugd in de romans stelselmatig beloond wordt, en men zal, erkennende dat Balzac de braafheid als een schoone zaak heeft geëerd, hem niet meer kwalijk nemen, dat César Birotteau het slachtoffer wordt van du Tillet, Nucingen en Molineux.

Wij zullen hem dit niet meer kwalijk nemen, hoewel wij niet zullen ontkennen, dat er, gelijk reeds opgemerkt werd, in zijn schildering van de overwinning der slechte menschen een zekere eentonigheid is. Pons en zijn vriend Schmucke worden meedoogenloos geplunderd door alle menschen in hun omgeving. De kolonel Chabert bezwijkt voor de harteloozebedriegerijen van zijn voormalige vrouw. De bekwame Rabourdin, [1]) die een schoon plan heeft, is machteloos tegenover het gekonkel van de bureauklerken en de kleine burgerlui uit zijn omgeving. Paul de Manerville, [2]) een goedaardig jongmensch, wordt de prooi van een eerzuchtige schoonmoeder en een slimmen notaris. David Séchard [3]) kan met geen mogelijkheid zijn uitvinding tegen de listen van bedriegers verbergen. Michu [4]) is zonder middel op behoud tegen de streken van Corentin en la Peyrade. De markies d'Espard zal het niet kunnen uithouden tegen de logen van zijn vrouw en zijn broeder. [5])

Maar Balzac was nu eenmaal pessimist en had zijn redenen om te gelooven, dat de braafheid er minder op moest worden, nu de monarchie en de godsdienst hun invloed verloren hadden. Voor hem was het nu eenmaal feit, dat de meeste menschen door zelfzucht worden gedreven en de maatschappij geen dwang tegen de zelfzucht heeft aan te bieden. Doch te zeer, naar het

---

[1]) *Les Employés.*

[2]) *Le Contrat de Mariage.*

[3]) *Illusions perdues.*

[4]) *Une ténébreuse Affaire.*

[5]) *l'Interdiction.*

ons voorkomt, te zeer stelt hij het voor, alsof steeds een ernstig opzet de menschen leidt in het benadeelen van hun medemenschen; te weinig houdt hij rekening met het inzicht dat het vormen van een ernstig plan, het vasthouden van dat voornemen en het krachtvolle arbeiden aan de uitvoering, een hoeveelheid energie in beslag nemen, die bij de meeste gewone menschen niet aanwezig is; ook in dit opzicht was hij wat overdreven, en heeft hij, zooals hij naar ik meen zelf het uitdrukte, de slechtheid geïdealiseerd, althans van een vage neiging tot een zelfbewuste kracht verheven.

Balzac was nu eenmaal pessimist, en zooals ik zeide, wij zijn allen te gader realist genoeg geworden om een schrijver zijn gang te laten gaan, als hij de braafheid door de boosheid overwinnen laat, zoo de voorstelling slechts natuurlijk is. Wij zullen er echter nota van nemen, dat Balzac bij al zijn bewondering voor de deugd, klaarblijkelijk met veel behagen de bewegingen der boosheid waarneemt, en hem niet zoo zeer beklagen, dat hij in een periode van boosheid leefde.

Maar dat andere vraagstuk van de zedelijkheid, dat de decentie raakt en de huwelijkstrouw, — al maakt ook dit vraagstuk de gemoederen niet zóó warm meer als tien of twintig jaren geleden, nog altijd is het aan de orde, en nog altijd zal het ook naar aanleiding van Balzac ter sprake komen.

Inderdaad zal niemand ontkennen, dat het overspel in Balzac's werken een zeer voorname plaats inneemt. Beatrix de Rochefide, Julie d'Aiglemont, de princes de Langeais, de hertogin de Cadignan, Delphine Nucingen, Anastasie Restaud, Honorine de Bauvan, al deze voorname heldinnen uit de *Comédie Humaine* zijn gehuwd, maar hebben een minnaar of willen er een hebben. Madame de Mortsauf is een uitzondering, en een heldin juist wijl zij een uitzondering is. Madame Bargeton is in Angoulème zeer familiaar met Lucien de Rubempré, en laat hem te Parijs uit ijdelheid slechts loopen. Madame de Listomère neemt het Rastignac kwalijk als hij blijkt niet als minnaar tot haar te komen. Al deze dames, op Henriette de Mortsauf na, kennen zich het recht toe een minnaar te hebben, en beschouwen het huwelijk slechts als een middel om een positie in de maatschappij te krijgen.

Het kon nu eenmaal niet anders zijn bij Balzac. Als hij met recht de ontdekker heet van *La femme de trente ans*, en

deze ontdekking de theorie insluit, dat de vrouwen van zijn land eerst tien jaar na hun huwelijk volwassen zijn, en dan eerst den grooten hartstocht van hun leven hebben, hoe kon het dan anders gaan of menigmaal moest het voorwerp van dien hartstocht niet de echtgenoot zijn, die of zonder liefde gekozen was of met de liefde van een hart dat zich zelf nog niet kende; hoe kon het anders of het overspel moest een der groote thema's zijn van hem, die de zeden van zijn tijd wilde schilderen? Als de zeden zoo waren, hoe kon hij dan nalaten ze in zijn werk op te nemen, daar toch het huwelijk een der belangrijkste maatschappelijke instellingen is?

En zeker mag men niet zeggen, dat hij die zede, de hebbelijkheid van het overspel goedkeurde. Zelfs wanneer hij in de *Physiologie du Mariage* als lachend wijsgeer optreedt, verzuimt hij niet om de neiging tot ontrouw een nationale ondeugd te noemen. En in de drama's der *Comédie Humaine* worden de nadeelen van den ontrouw niet voorbijgezien.

Balzac's tijd schijnt inderdaad al zeer los geweest te zijn op het punt van huwelijkstrouw. Zelfs zulk een vrome dame als de gravin de Vandenesse [1]) schroomt niet zich in een amourette te begeven, al is de verhouding *purement moral*. Niet alleen dames uit de Parijsche wereld, maar ook gehuwde schoonheden in de provincie [2]) plegen ontrouw, alsof het van zelf spreekt. Getrouwe echtgenooten als madame Jules, [3]) madame de Soulanges, [4]) madame Hulot, [5]) welke beide laatsten zelfs de ontrouw van hun echtgenoot vergeven, zijn zeldzaam. En de mannen zijn niet beter dan hun vrouwen. Veelal verdragen zij het met groote kalmte, zoo hun vrouw een minnaar heeft, gelijk de heer Bargeton, graaf de Beauséant, hertog de Maufrigneuse. Baron Nucingen [6]) en de heer de la Baudraye [7]) zien er zelfs voordeel in. De mannen zijn niet beter dan de vrouwen, en voor de jonge lieden spreekt het van zelf, dat zij minnaar trachten te worden van een voorname gehuwde dame. Niet

---

[1]) In *Une fille d'Eve*,

[2]) *La Muse du Département*; *Illusions perdues*.

[3]) *Ferragus*.

[4]) *La Paix du Ménage*.

[5]) *La Cousine Bette*.

[6]) *La Maison Nucingen*.

[7]) *La Muse du Département*.

alleen zoeken zij bij zulk een vrouw een schoone liefde, maar ook de middelen om fortuin te maken. Rastignac geeft het op om door eerlijken arbeid tot rijkdom en aanzien te komen, en besluit om den minder eervollen weg van een aanzienlijke hofmakerij in te slaan. Bij Delphine Nucingen vindt hij niet alleen liefde, maar ook een protectie, die hem helpt om vooruit te komen. Rastignac's ouders en zusters denken er niet aan hem eenig verwijt van zijn handelwijze te maken. Ook Lucien de Rubempré zoekt in madame Bargeton niet enkel een geliefde doch ook een voorname beschermster.

Zoo is de wereld, waarin men huwt, bij Balzac, althans in de hoogere standen; bij de burgerlieden vindt men beter huwelijkstrouw. Zoo dan is die wereld bij Balzac en ik heb nergens vermeld gevonden, dat hij de zeden der wereld van zijn tijd onjuist voorstelde. Nogmaals, Balzac noemt de neiging tot ontrouw een ondeugd van zijn volk en laat niet na de slechte gevolgen van het overspel te toonen, al is het niet tegen te spreken dat hij zich met het meeste genoegen vermeit in geschiedenissen van hofmakerij.

Daarentegen is de *Comédie Humaine* niet grof in de schildering der zinlijkheid; zij bevat geen ruwe tooneelen van ontucht en passie. De gewaagdheid der toestanden is grooter dan de gewaagdheid der tooneelen, en zelfs als ruwe tooneelen zijn aangegeven is de teekening sober. Zola is als artist van de zinlijkheid oneindig verder gegaan dan Balzac in de *Comédie Humaine*. Balzac verbergt van verscheiden zakén niet *dat*, maar hij zegt niet altijd *hoe* zij gebeuren. In zijn groote zedengeschiedenis heeft hij haast enkel in de *Physiologie du Mariage* uiting gegeven aan de zinlijkheid van zijn eigen natuur. Misschien heeft de onmatige herseninspanning zijn animaliteit gedempt, — de *Physiologie* en de *Drolatiques* liggen in het begin van zijn carrière —, doch het feit is dat vele schrijvers na Balzac met grooter realisme de zinlijkheid geschilderd hebben dan hij die indertijd de naturalist bij uitnemendheid heette.

Zijn nu de romans en de novellen zedelijk of onzedelijk?

Naar mij voorkomt wordt bij de bespreking van het vraagstuk der zedelijkheid veelal verward tusschen de kunst van het boek en de werking die het op zijn lezers hebben kan, alsmede de kunst en de kwestie of men het boek aan een ieder in handen zal geven. En er wordt door de beide partijen van

het geding niet weinig overdreven. De voorstanders der zedelijkheid overdrijven, waar zij een boek afkeuren, wijl het zaken behandelt, die zij zelf kennen en met hun vrienden wel bespreken, die door de grootste kunstenaars in hun werk zijn gebracht; de voorstanders van het realisme overdrijven, waar zij hun tegenpartij van schijnheiligheid beschuldigen en zich beroepen op het groote woord waarheid. Een beroep op de waarheid toch staat menigmaal gelijk met de aankondiging van een onhebbelijkheid.

Maar een andere zaak is het of men een boek mooi vindt, een andere of men het aan zijn dochter in handen zal geven.

Inderdaad, mooie boeken worden niet altijd alleen om hun kunst gelezen. De artisten, die spotten met de zedelijkheid van het publiek, vergeten dat hun werken nog iets anders dan kunst geven, dat zij mededeelingen doen en verbeeldingen wekken, en dan nog wel onder het motto litteratuur en kunst de wereld ingaan, terwijl het nu eenmaal erkend wordt, dat met kunst en litteratuur de beschaafden zich moeten ophouden. Maar het is wel bekend dat niet alles wat kunst is, als kunst genoten wordt, dat er een zekere aanleg en ontwikkeling noodig zijn slechts de kunst te zien en te gevoelen, en dat velen, zoo niet de meesten, meer gewaarworden van de voorstelling en de gedachten, dan van de kunst, waarmede beiden worden aangeboden.

Zelfs is het de vraag of het de bedoeling van den schrijver is, dat men hem leest om de kunst alleen. Door middel van zijn kunst slaagt hij er in te roeren en te treffen, de voorstellingen aanschouwelijk, de toestanden aangrijpend, de gevoelens sterk te maken, en het zijn er slechts enkelen, die uit hun indruk een zeker bestanddeel afzonderen, dat men de gewaarwording van kunst of schoonheid noemen kan, en van dat bestanddeel op zich zelf genieten: de meesten maken die scheiding niet, de meesten ondergaan de werking van de kunst onbewust, voor hen is de kunst geen doel, doch middel.

Daarom, naar mijn meening, mag men het geen vader kwalijk nemen zoo hij weigert ook schoone werken van Balzac aan zijn dochters in handen te geven. Hij kan zijn redenen hebben om het niet goed te vinden, dat haar denken en verbeelden bevolkt wordt met de toestanden van ontrouw en hofmakerij, waar de stichter van de *Comédie Humaine* zoo uitvoerig over

schrijft, en het verkeerd achten haar in gedachte vertrouwd te maken met verhoudingen, die het waarschijnlijk beter voor haar is, dat zij steeds als een verafgelegen misdaad blijft beschouwen. En nu kan men wel zeggen, dat Balzac de slechte gevolgen van de ontrouw niet verborgen houdt, maar zeker ook maakt hij het zieleleven van zijn overspelige vrouwen zeer interessant en daardoor aantrekkelijk.

Ik zal nu niet zeggen, dat Balzac onzedelijk is, doch herhaal slechts, dat hij veelal leeft in een wereld van verhoudingen, waarmede vertrouwd te zijn niet eens ieders voordeel is, en dat het zeer goede redenen kunnen zijn, die iemand weerhouden, *Le père Goriot* of *Le Lys dans la Vallée*, een jonge vrouw in handen te geven. Met de gemeenplaatsen, dat de kunst altijd rein is en de waarheid altijd goed werkt, redt men zich niet: mooie boeken werken niet op een ieder als kunst alleen, en niet een ieder kan er tegen met juiste beschrijvingen van werkelijke toestanden om te gaan.

Zoo is het met de kwestie der zedelijkheid.

Wat nu de decentie aangaat, — naar mij voorkomt, is de afkeer van velen tegen een boek, dat zij indecent noemen, daarin gelegen, dat zij in hun kritiek van het boek onbewust zich laten leiden door de gedachte, hoe stuitend voor hun gevoel het zou zijn, om dat boek aan hun dochters of dames van hun kennis voor te lezen; hoezeer zij dan zouden zondigen tegen de houding van betamelijkheid door de zede in den omgang met beschaafde en eerbare oudere en jongere vrouwen voorgeschreven.

Maar ook hier ligt dan een verwarring. Want men kritiseert dan het boek naar de vooropgezette meening, dat het door een ieder gelezen zou moeten worden, en er is niets wat een schrijver belet om een boek te schrijven, dat voor sommigen wel, voor anderen niet bestemd en geschikt is.

Want wanneer men gaat vragen voor welk publiek een zoogenaamd indecent boek wel bestemd is, dan moeten wij een veel grooter aantal lezers aanwijzen, dan velen wellicht aangenaam is. Bijna alle volwassen mannen, kan men zeggen, behooren het een schrijver niet kwalijk te nemen, zoo hij kunst maakt van sexueele verhoudingen, en met open woorden spreekt over dingen, die men in gezelschap van beschaafde dames niet of bedektelijk vermeldt.

Want men kan wel zeggen, dat alle volwassen mannen de

jaren in hun leven gehad hebben, waarin zij zoo niet met daden, dan met woorden en gedachten en verbeelding in een atmosfeer van grove sexualiteiten verkeerden. De gesprekken van jonge mannen bevatten menigmaal in één uur meer rauwheden dan de heele cyclus van de Rougon-Macquart, en waar de toestand zóó is, betaamt het geen man een verwijt te maken aan hem, die de drama's der sexueele verhoudingen in hun ware werkelijkheid onderzoekt. Slechts dan, wanneer een schrijver grof is om grof te zijn en te poseeren met grofheid, slechts dan zou men hem mogen berispen, doch anders kan men hem het niet aanrekenen, dat hij in een der belangrijkste thema's van het menschelijk leven zijn aanleiding zoekt.

Want hier wordt niet beweerd, dat alle liefde enkel en alleen zinlijkheid is, — Balzac zelf heeft ons beter geleerd, zoo geen ander het deed —, doch dat met de liefde meestal de zinlijkheid, bewust of onbewust, veel te maken heeft. En ook dat de sexueele liefde een der belangrijkste dramatische motieven is, omdat geen andere aandoening zoozeer den strijd tusschen lust en plicht, tusschen den drang der neiging en de noodzakelijkheid der zelfbeheersching opwekt.

Dit alles moet erkend worden door hem die zuiver oordeelen wil, en hij behoort niet voorbij te zien, hoe groot een deel der beroemde literatuur door de indecentie wordt ingenomen. Aristofanes, een deel van Plato, Romeinsche lyrici; stukken van Molière en Shakespeare; Rabelais en Sterne, — al deze namen zijn verbonden aan de letterkunde der onbetamelijkheid en niettemin behooren zij, óók door die letterkunde zelf, tot de besten der wereld. En niet kan men zich van hen afmaken met de bewering, dat deze dichters in een anderen tijd en andere zeden leefden, want nog heden worden zij gelezen en nog heden bewonderd. De *Lysistrate* is een wonder van komedie maar een wonder ook van onbetamelijkheid, en ik zal geen moeder aanraden om al te druk aan haar zoon-gymnasiast te vragen, wat toch eigenlijk Corinna's zangen zijn waarvan de Génestet spreekt, en vooral niet met te grooten ijver naar de „ondeugendste elegietjes" een onderzoek in te stellen.

Ik kom dus tot het besluit, dat er een groot aantal lezers is, die om de indecentie van een boek het noch mogen afkeuren, noch den schrijver lastig vallen, — in beginsel althans; overdrijving is hier gelijk altijd, af te keuren; er kan een

grofheid voorkomen, die de grenzen ook van een zeer liberalen goeden smaak overschrijdt —, en het bestaan van beroemde gevallen bewees, dat een boek indecent kan zijn en schoon tevens. En zoo dit historische bewijs er niet was, zou men de mogelijkheid van te voren toch niet kunnen ontkennen, want het indecente levert zoo goed als andere motieven stof aan den artist, en zelfs levert het meer stof, wijl, zooals werd opgemerkt, geen rijker thema van treurspel en blijspel bestaat dan de sexueele verhouding, wijl bij geen andere dan de zinlijke passie zoozeer de strijd tusschen lust en zelfbeheersching optreedt, want geen andere passie is zóó algemeen en zóó sterk.

Deze uitvoerige beschouwing over de zedelijkheid en de decentie moest hier bij Balzac vooropgezet worden, waar ik mijn studie eindigen wil met de apotheose van zijn genie, en zijn genie zich geen grooter monument heeft gesticht dan in een der meest indecente boeken ter wereld, in de onvergankelijke *Contes Drolatiques*.

Als bewijs voor de juistheid mijner beschouwingen kunnen deze verhalen voorzeker gebruikt worden. Alleen een dwaas kan het een vader verwijten die ze aan zijn dochter onthoudt. Alleen een goedkoope waarheidsvriend kan beweren, dat men de *Contes* in alle eerlijk gezelschap kan voorlezen. Geen der dames uit Balzac's eigen tijd en omgeving, ook George Sand niet, had vrede met deze uitspattingen van zijn verbeelding, en toch nam geen hunner hem iets van de *Comédie Humaine* kwalijk, behalve alweer de *Physiologie du Mariage*, die eveneens van een zeer weinig ingehouden zinnelijkheid is.

Maar al behooren de *Contes Drolatiques* tot de meest onbetamelijke literatuur ter wereld, zij behooren tevens tot de schoonste. Indien de gansche *Comédie Humaine* verdween, en de *Drolatiques* alleen bleven over, dan nog zou men Balzac kennen als een zeer groot kunstenaar en in de gansche *Comédie* is er geen deel te vinden, dat van zulk een virtuositeit getuigt als de *Contes*. Balzac zelf was dan ook van meening, dat deze verhalen alleen genoeg waren om hem onsterfelijk te maken, en deze meening zal men tegenwoordig nog éér bevestigen dan in zijn eigen tijd. Want — het zij dan een gebrek of een deugd — zeker durft men thans eerder dan vroeger met zijn bewondering voor deze alleronstichtlijkste verhalen voor den dag komen, en een meesterstuk wordt thans een werk

geheeten, dat men voorheen ternauwernood noemen durfde [1]).

Behalve kunst, zijn de *Contes* ook een kunststuk. Balzac heeft in deze verhalen niet de taal van zijn eigen tijd gebruikt, doch hij nam de phraseologie, de dictie en de spelling van drie eeuwen geleden, hij nam de taal van Rabelais. Maar het heeft er niets van, dat hij daarmede slechts zijn bekwaamheid wilde toonen; hij heeft de taal genomen die het best bij zijn stof hoorde; het middel, dat het best tot zijn doel voerde.

Er ligt inderdaad een wonder in de taal der *Drolatiques*. Geen waar artist, zou men zeggen, kan en zal een andere taal schrijven dan die, waarbij hij is opgegroeid, welke hij zijn gansche leven heeft gehoord, waarvan hij de millioenen schakeeringen als levende krachten heeft leeren kennen. Geen waar artist zal de gedachte niet verafschuwen om te spreken in een dialect, dat zijn tijd heeft uitgediend en dus door de levende geschiedenis tot het graf is veroordeeld. Het is een vergrijp aan de werklijkheid, een miskenning van de natuur, een zonde tegen het oprechte gevoel, om met het doode leven te willen scheppen, en van te voren is hij veroordeeld, die zulk een daad wil ondernemen.

Maar indien zulk een theorie alles vóór zich heeft, de ervaring leert, dat ook de schoonste theorie ter wereld onvolmaakt is, en ook op de fraaiste regel minstens één uitzondering bestaat. Met de *Drolatiques* heeft Balzac iets gewaagd, wat tegen alle ware artisticiteit schijnt te strijden, en op een wonder van kunst is zijn waagstuk uitgeloopen. Men kan niet anders doen dan toegeven dat bij uitzondering iemand zoo doordrongen werd met de ziel van het verledene, dat hij de taal dier begraven periode hanteerde, alsof hij geen andere ooit had gehoord [2]).

De uiterste deugd van dit hanteeren, de virtuositeit, zal wel niemand kunnen ontleden. Maar het is niet onmogelijk eenige

[1]) Sainte Beuve, in een artikel naar aanleiding van B.'s dood geschreven, noemt de *Contes* niet. Taine, in ongeveer 1860, vermeldt ze zeer zeker met lof, doch in enkele woorden slechts. George Moore verzweeg ze geheel, toen hij voor eenige jaren een opstel over kleine werken van Balzac schreef. Brandes daarentegen (1883) roemt ze met veel nadruk. Latere critici, Flat en Barrière, zijn onomwonden in hun ingenomenheid.

[2]) Balzac zelf zeide van de *Contes*: Ce livre n'est pas un pastiche comme on le dit,.... mes contes sont écrits *currente calamo* dans l'esprit du temps. *Oeuvres complètes*, XXII, blz. 470.

eigenaardigheden en voordeelen van het zestiende-eeuwsche dialect te noemen en toe te lichten. De phraseologie is in haar grondslag eenvoudiger dan de moderne en zelfs een weinig houterig. Zij neemt eenigszins den gang aan van den stijl der kronieken en processtukken, maar het stijve der beweging wordt tot een deugd door de komische tegenstelling van de onbeholpen deftigheid in zinbouw en de vrijheden van denken en zeggen, terwijl ook de constructie zelf menigmaal haar deftigheid varen laat en de frase met allerlei invallen verlengt. Ook hier is, gelijk in zooveel oud werk, een mengsel van geleerdheid en onbeholpenheid; van primitieven eenvoud en voornaam raffinement. De oude stylist zoekt zijn rijkdom niet in verbreeding van den grondslag der periode, in verwijding van de formule der frase, maar in allerlei kleine vrijbuiterijen buiten die formule, waardoor zijn lustige overmoedigheid des te treffender wordt. En treffend ook is die vrijmoedigheid, wijl hij tevens bewijst een bekwaam vakman te zijn. En dit is alweder een der eigenaardige bekoringen van dien stijl. De verteller, die u doet lachen door zijn zotheden, is geen hansworst, hij is een man die weet hoe het behoort, en wien het lust eens voluit te schateren. Ge zijt bij hem in voornaam gezelschap, hij toont de beste juweelen van zijn vaardigheid; geen ander dan een man van den schoonsten aanleg en den meesten vlijt kan met zooveel gratie zulke kunstige passen maken.

Het is moeilijk hier veel te citeeren, maar toch kan ik wel een enkel citaat aanbieden. Hier volgt een dartele beschrijving — dartel in styleering en zegging — van de hoofdstraat van Tours.

„Et cela étoyst vray, comme il est vray que Tours ha esté et sera tousiours les pieds dedans la Loyre, comme une iolie fille qui se baigne et ioue avecque l'eaue, faisant flicq flacq en fouettant les ondes avecques ses mains blanches; car ceste ville est rieuse, rigoleuse, amoureuse, fresche, fleurie, parfumée mieulx que toutes les autres villes du monde, qui ne sont pas tant seulement digne de luy peigner ses cheveulx, ni de luy nouer sa ceincture. Et comptez, si vous y allez, que vous luy trouverez, au milieu d'elle, une jolie raye, qui est une rue délicieuse où tout le monde se pourmène, où touiours il y ha du vent, de l'umbre et du soleil, de la pluye et de l'amour. Ha! ha! riez doncques, allez-y doncques! C'est une rue tousiours royale, tousours impériale, une rue patrio-

ticque, une rue à deux trottoirs, une rue ouverte des deux bouts, bien percée, une rue si large que jamais nul n'y a crié: „Gare!" une rue qui ne s'use pas, une rue qui mène à l'abbaye de Grand-Mont et à une trenchée qui s'emmanche trez-bien avecques le pont, et au bout de laquelle est ung beau champ de foire; une rue bien pavée, bien bastie, bien lavée, propre comme ung mirouer, populeuse, silencieuse à ses heures, cocquette, bien coeffée de nuict par ses iolis toicts bleus; brief, c'est une rue où ie suys né, c'est la royne des rues, tousiours entre la terre et le ciel, une rue à fontaine, une rue à laquelle rien ne manque pour estre célébrée parmy les rues! Et, de faict, c'est la vraye rue, la seule rue de Tours. S'il y en a d'autres, elles sont noires, tortueuses, estroites, humides, et viennent toutes respectueuses saluer ceste noble rue, qui les commande. Où en suis-je? car, une foys dans ceste rue, nul n'en veut yssir, tant plaisante elle est. Mais ie desvoys cette hommaige filial, hymne descriptive, venue du cueur, à ma rue natale, aux coins de laquelle manquent seulement les braves figures de mon bon maistre Rabelais et du sieur Descartes, incogneus aux naturels du pays."

Als met de phraseologie is het ook met de dictie: vereenigd zijn primitieve eenvoud met raffinement. De schrijver toont ook hier zijn dartelen overmoed in het knutselen van woorden en uitdrukkingen, in het overnemen van intieme zeggingen, in het opeenstapelen van aardige woordjes. En het is met zulk een geknutsel, dat hij menigmaal de grootste innigheid bereikt. Hoe fantaseert de onschuldige Blanche over de moederweelde? Het is niet mogelijk méér dartel en innig tevens te zijn:

„Ung enfant est nostre compagnie naturelle; c'est nostre ioye à nous de le fagotter, embobeliner, empacqueter, vestir et desvestir, amitonner, dodiner, bercer, lever, couchier, nourrir; et ie sens que, si en avoys seulement la moitié d'ung, ie le baiseroys, esmunderoys, emmailloteroys, desharnacheroys, et le feroys saulter et rire, tout le iour, comme font les dames."

Ook in de spelling ligt een zekere bekoring, wijl zij ons menigmaal de afleiding der woorden beter toont dan de moderne schrijfwijze. Alles te zamen geven phraseologie, zegging en spelling aan de taal der *Drolatiques* een zekere vrijmoedigheid, die haar buiten de conventies van het salon plaatst, en haar

zeker het geschikte voertuig maakt tot de uiting van die vrijmoedige gedachten en fantasiën, welke het geestelijk leven van een periode vullen, opgaande in den onbedwongen cultus van de instincten.

Waar het niet aangaat hier den onstuimigen levenslust der vertellingen met aanhalingen te toonen, ben ik verheugd in een der epilogen een brok te vinden dat gelijken overmoed heeft en ook in een algemeen tijdschrift mag gezien worden. De schrijver verwijt zijn Muse, dat zij zoo vaak bij tragische verhalen verwijlt, en spreekt haar aldus toe.

„Ha, folle mignonne, toy qui es enchargiée d'esgayer la maison, tu has esté, maulgré mille deffenses iteratifves, te veautrer dedans ce bourbier de mélancholie?.... Pourquoy guaster par des larmes pernicieuses tes yeulx noirs, si plaisans quand y petille le sel d'ung conte, que les papes te pardonnent tes dires à l'umbre de tes rires, sentent leur aame prinse entre l'ivoire de tes dents, ont le cueur tiré par la fine rose que darde ta langue, et trocqueroyent leur pantophle contre ung cent des soubrires qui broyent sur tes lèvres le vermillon du bon sang?"

Hij raadt haar voortaan aan de vroolijkheid alleen zich te houden.

„Garse rieuse, si tu veulx demourer touiours fresche et ieune, ne ploure iamais plus. Songe à chevaulchier les mousches sans brides, à brider avecques de belles nuées tes chimères caméléonesques, à métamorphoser les réalitez vifves en figures vestues d'iris, caparassonnées des resves cramoisys, emmanchiées d'aësles pers à yeulx de perdrix. Par le Corps et le Sang, par l'Encensoir et le Sceau, par le Livre et l'Espée, par la Guenille et l'Or, par le Son et la Couleur, si tu retournes en ce bouge d'élégies où les eunuques raccollent des laiderons pour des sultans imbéciles, ie te mauldis, ie te trentemille, ie te fais ieusner de miesvreries et d'amour, ie te....

Maar indien de Muse dikwijls droevig is geweest, het heeft ook niet aan vroolijkheid aan haar droomen ontbroken. En in allen geval het nieuwe Tiental [1]) is gereed, de dichter voelt zich verlicht, en hij juicht over zijn vrijheid.

„Brouf! La vécy à cheval sur un rays de soleil en com-

[1]) De *Contes Drolatiques* zijn verdeeld in bundels van tien verhalen elk. Balzac had het plan tien zulke *Dixains* te schrijven. Het is echter bij drie gebleven.

pagnie d'ung Dixain, qui s'esclaffe en météores aëriformes! Elle se ioue dedans leurs prismes, en courant si dru, si hault, si hardy, si à contre-sens, à contre-fil, à contre-tout, que besoing est de la cognoistre de longues plumes pour suyvre sa queue de syrène aux facettes d'argent, laquelle frétille emmy les artifices de ces rires nouveaulx. Vray-Dieu! elle s'y est ruée comme ung cent d'escholiers dans une haye pleine de murons, au desbotter des Vespres. Au diable le magister! Le Dixain est parachevé. Foing du travail! à moy, compaignongs!"

Waar Balzac zichzelf verwijt, dat hij in zijn *Contes* niet altijd vroolijk, doch ook dikwijls droevig is, raakt hij een zeer belangrijken trek van zijn werk, die hem allerminst tot schande strekt. De zaak is, dat de *Drolatiques* met al hun overmoed van taal, met al hun onbetamelijkheid, volstrekt niet enkel grap en lustigheid zijn. De grootste en schoonste verhalen bevatten veel tragedie. Indien Balzac beweerde, dat hij in den geest der zestiende eeuw schreef, had hij er wel bij mogen voegen, dat hij zich niet hield aan den geest van den humor dier eeuw. Hij is geen navolger van Rabelais, vooreerst omdat het geen navolgen is, indien men met zulk een zelfstandigheid van gevoel een stijl overneemt, maar ten tweede omdat hij het genre veranderd en uitgebreid heeft. Hij heeft de tafereelen uit den ouden tijd niet enkel gezien als gevallen van klucht, maar er tooneelen van den hoogsten pathos van gemaakt.

Inderdaad, de *Drolatiques* doen denken aan de antieke komedie, aan de komedie van Aristophanes. Ook deze dichter was in taal en in voorstelling van een alles aandurvenden overmoed. Ook deze dichter beminde de uitgelaten vroolijkheid, den al-doordringenden lach. Maar Aristophanes was niet enkel lacher, noch zijn de komedies enkel klucht. Hun karakter is veeleer de veelomvattendheid van aandoening, dan de aandoening der vroolijkheid alleen: er is ernst in de *Vogels*, er is zeer veel en groote smart in de *Wolken*. De vrijheid aan den komediedichter geschonken, vat Aristophanes op als de vrijheid om *alles* te doen, en niet alleen om alleen en met alles te te lachen.

En zoo ook is het met de *Drolatiques*. Indien de tijd dier verhalen de periode was van de onbedwongen dierlijke instinkten,

die onbedwongenheid zelf veroorzaakte groote tragedies, en zóó-zeer heerschte de dierlijkheid niet alleen, dat voor hooge gevoelens geen plaats meer was. Het tegendeel moeten wij gelooven; er bestond veel ridderlijkheid en opoffering. Het was een tijd, waarin men voor zijn aandrang zeer veel over had; en in de liefde lag gewoonlijk een geval van leven of dood.

Dit is door Balzac zeer diep en schoon gevoeld, en de *Drolatiques* zijn daardoor niet enkel uitspattingen van een dierlijke natuur, maar ook werken van heldhaftige menschelijkheid en diep en teeder gevoel. Zij bevatten een groote verscheidenheid van aandoeningen, en iedere aandoening is groot. Zoo Balzac ons in zijn romans menigmaal toeschijnt door overdrijving het leven van gewone menschen poëtisch te willen maken, en met een gedwongen taal kleine gevoelens overmatig op te schroeven, in den tijd van de *Drolatiques* was de grootheid der gevoelens natuur, en de volbloedige taal droeg in zich zelf de kracht van dien tijd. Meer dan de romans en de novellen zijn de *Contes* een menschelijke komedie, en een heroïsche.

Le Péché Véniel heeft het zeer bekende thema van een ouden man, die een jong meisje huwt; een thema zeer geschikt om bewerkt te worden tot een plechtige vertelling, lachend met den *bon rire gaulois*. Maar Balzac maakt er meer van dan lach, hij brengt er aandoenlijkheid en pathos in. De oude, domme verliefde ridder is niet enkel een verliefde gek, dien wij uitlachen, hij is een goede oude heer, dien wij beklagen om zijn dwaasheid, al kunnen wij niet nalaten te lachen ook, als wij zien hoe hij door zijn vrouw geringeloord wordt. Blanche is niet een zinnelijk schepsel slechts, zij is een naïef goedaardig kind met besef van nobele gevoelens. De komedie wordt er des te treffender door, dat de hoofdpersonen beide sympathie bij ons vinden. En de pathos ontbreekt er niet in. Er is een schoone ernst in de liefde van Blanche en haar minnaar: de ernst, die den minnaar tot een pelgrimstocht brengt om het zieleheil van zichzelf en zijn geliefde te koopen; de ernst, die Blanche trouw maakt aan haar eerste en korte liefde, en haar in den eersten minnaar den bruidegom voor het leven doet zien.

De connétable d'Armignac is voorzeker meer canaille dan Blanche. Maar in deze vertelling wordt het heroïsche gemaakt niet door het nobele maar door het woeste der hartstochten. Om haar minnaar te redden lokt de edelvrouw een anderen

ridder in de val. Maar de ware minnaar wordt toch gedood, de bedrogen ridder om zijn moed in gunst aangenomen en de moorddadige echtgenoot wint niets met zijn brieschende woede.

Een groote en nobele tragedie echter ligt in *le Frère d'Armes* besloten. Daar is een ridder die op een tocht uit moet, en zijn wapenbroeder oproept om de eer van zijn gezin en zijn vrouw te bewaken. En de wapenbroeder zweert het. Hij zal met zijn eigen leven de dame beschermen, althans haar lijf, want haar hart, — dat ligt buiten de macht der ridderlijkheid. En een geluk is het, dat hij zoo heeft gesproken. Want hij kan niet beletten, dat de dame op hem verliefd wordt. Zal hij bezwijken voor de verleiding, nu de dame aandringt en haar trouw verbreken wil? De ridder blijft standvastig. Hij verzint een grove list om zich zelf voor oneer te behoeden, en het gelukt hem het gevaar af te wenden tot zijn vriend terugkomt. Hij heeft woord gehouden: hij geeft de dame aan haar echtgenoot terug, ongeschonden van lijf, zoo ook niet ongedeerd van hart.

Zoo vindt men ook het groote en teedere, het heroïsche, in *la Fausse Courtisane;* in *le Succube de la Rue Chaulde,* in *Berthe la Répentie*, in *la belle Impéria mariée.*

Het zij hier ten slotte herhaald, dat de *Contes Drolatiques* het schoonste deel zijn van Balzac's nalatenschap. De *Comédie Humaine* is een geweldige onderneming, in haar gigantische opgave om de moderne maatschappij in al haar uitingen te schilderen. De *Comédie Humaine* is een kostbaar bezit, wijl het telkens en telkens weder de bewijzen geeft van een zeer groot talent, en een zeer grooten en rijken geest. De *Comédie Humaine* bevat eenige groote en vele kleine meesterwerken. Maar toch doet zij in genialiteit onder voor de *Contes Drolatiques.* In deze wondervolle vertellingen, waarin Balzac over een tijd schreef, die de zijne niet was, en een taal sprak, die hij moest opgraven, schonk hij ons zijn meest levende kunst en de grootste en schoonste menschelijkheid. En voorzeker, als deze naturalist, die den mensch vooral als een wezen van hartstocht opvatte, pessimist was, geheel ongunstig heeft hij over de menschen niet gedacht, want ook de *Drolatiques* toonen naast zeer veel dierlijks en ruws en laags, ook een machtigen aandrang tot het heroïsche, die de menschen tot méer maakt dan zinlijke wezens alleen.

CH. M. VAN DEVENTER.

LETTERKUNDIGE KRONIEK.

Sonnetten, verzen en terzinen, geschreven door HENRIËTTE VAN DER SCHALK. (Amsterdam, Scheltema & Holkema, 1895.)

De keeren tel ik niet meer dat ik dit boek opengeslagen, mij er in verdiept heb en de pen heb opgenomen om mij van den indruk, die het op mij gemaakt heeft, rekenschap te geven.

Hoe kwam het, dat, bij elke nieuwe poging om deze verzen te bestudeeren, ze in mij op te nemen, het was of een hand mij terugdrong, als ware het verboden terrein waarop ik waagde den voet te zetten? Ik heb het toegeschreven aan den zonderlingen typografischen vorm waarin Henriëtte van der Schalk heeft goedgevonden hare verzen het publiek aan te bieden. Die grauwe kaft, die breede bladen door roode lijnen in ongelijke vakken verdeeld, het middenste vak alleen bedrukt met dicht op elkander gedrongen regels, geven aan het boek iets kouds en stroefs, dat telkens wanneer men het weer ter hand neemt, terugstoot en waar men zich telkens opnieuw over heen moet zetten.

Of was misschien iets anders schuld dat ik mij tegenover deze verzen niet op mijn gemak gevoelde, als stond ik tegenover een vreemde, die zelfs na herhaalde ontmoeting en na elke hernieuwde poging tot nadere kennismaking een vreemde voor mij bleef? „Il semble" — zegt Maeterlinck [1]) — „que tous ceux qui précèdent un poète dans la vie *n'aient jamais qualité* pour apercevoir une beauté qui est plus jeune qu'eux. Un poète n'est jugé justement que par ceux qui l'entourent et par ceux qui le suivent." Is er soms in deze verzen „een schoonheid jonger dan ik", en sta

[1]) Introduction à un essai sur Jules Laforgue.

ik er dus te ver van af om er over te mogen spreken? Ik zou het willen gelooven en dan zou het mij geen moeite kosten om te zwijgen en mij door jongeren te laten leeren omtrent hetgeen in Henriëtte van der Schalk's werk te bewonderen en te genieten valt. Maar ook de jongeren die anders zich niet onbetuigd plegen te laten, waar zij de gelegenheid zien een hunner te verheerlijken, zwijgen of, als zij spreken, is het met zoo weinig geestdrift, met zooveel terughouding, dat het den schijn heeft als zijn zij het met zichzelven nog niet eens wat zij van deze nieuwe kunstuiting te denken hebben [1]).

De dichteres schijnt in deze bladen iets te willen geven als het dagboek van haar ziel, die geen vrede heeft met het gepraat van menschen die haar niets aanbrengen en haar eenzaam achterlaten, van een ziel zoekende naar openbaring van het verborgene, verlangende naar vrijheid. In een groot gedicht — zoo vernemen wij — wil zij zeggen hoe zich van jongs af haar hart bewoog, de gedachten die haar ontnomen en de gedachten die haar gegeven zijn, de evolutie van haar geestelijk wezen, den langen weg van door haar afgelegde dagen, aan elk van welke

een brok beklijft
van zijn oud zelf, als aan een doornenheg
de vlokken hangen blijve' uit wol'ge vacht.

Wat ze te zeggen heeft, zal — zoo meent zij — wezen een „redelijk en wijdverstaanbaar woord" en klinken zal het

helder, als door bosschen wordt gehoord
geluid van slagen, dat gespierd en droog
zijn kloeke rythmen door de stilte boort....

Als droge slagen van een houthakker — het is niet juist zóó dat men zich den klank van het lyrisch vers het liefst denkt. Toch zijn het inderdaad allereerst de droogheid en stroefheid, zoowel in

[1]) Wel heeft, nadat enkele van deze verzen in 1893 in *De Nieuwe Gids* verschenen waren, P. Tideman in de aflevering van Mei 1894 van hetzelfde tijdschrift Henriëtte van der Schalk genoemd „de eerste puur Hollandsche Dichteres, het krachtbeginsel van wat nu en voortaan klinken zal binnen de ommuring dezer grenzen" — maar verder dan deze zeer algemeene uitspraak ging hij niet.

den klank en de wijze van uitdrukking als in den vorm van het vers, welke maken dat men van deze sonnetten en terzinen niet den indruk van verheven blijdschap, van hoog en schoon voelen ontvangt, die van poëzie onafscheidelijk pleegt te zijn.

De dichter is een die de dingen schooner ziet, de aandoeningen fijner voelt dan de gewone mensch, en wat hij zoo teerder en schooner voelt en ziet, beeldt hij uit in het vers, laat hij klinken met den diepsten en zwaarsten klank dien hij uit zijn instrument, de Taal, kan halen.... Liever dan verschooning te vragen voor deze gemeenplaatsen, geef ik verder het woord aan een die voor hetgeen hij te zeggen heeft geen verschooning behoeft, aan Shelley, die in zijn *A defence of poetry*, naar Verwey's vertaling van zijn werk, over de poëzie en den dichter onder meer de volgende dingen heeft gezegd:

„Poëzie is de teboeksteller van de beste en gelukkigste oogenblikken van de beste en gelukkigste menschen.... Het is de doordringing als het ware van een goddelijke natuur door onze eigene; maar haar voetstappen zijn als die van een wind over de zee, die de kwijnende kalmte uitwischt en waarvan maar de sporen blijven als de rimpelingen van het zand. Deze en soortgelijke gevoelstoestanden worden hoofdzakelijk ondervonden door menschen van de teerste gevoeligheid en de warmste verbeelding.... Het enthousiasme van deugd, liefde, landsliefde en vriendschap, hoort bij zulke gevoelingen; en zoolang ze duren ziet men zijn zelf als wat het is: een deel van het heelal.

„Dichters zijn niet enkel als geesten van de allerfijnste saamstelling onderhevig aan deze gewaarwordingen; maar zij kunnen al wat zij bevatten kleuren met de vluchtige verven van die etherische wereld; een woord, een trek in de voorstelling van een feit of een hartstocht, zal de tooversnaar raken, en weer opwekken in hen die ooit zulke aandoeningen beleefd hebben, het slapende, het koude, het begraven beeld van het verleên. Poëzie maakt dusdoende onsterflijk al wat er best en allerschoonst in de wereld is; zij grijpt vast de verdwijnende schijnen die de droomwaken van het leven doorwaren.... Poëzie ontredt aan de vergetelheid de neêrdalingen van de godheid in den mensch."

Beantwoorden nu de dichteres Van der Schalk en haar poëzie

[1]) Amsterdam, S. L. van Looy, 1891.

aan de karakteriseering, door Shelley in bovenstaande bladzijde van de poëzie en van den dichter gegeven? Vinden wij in dit werk „de teerste gevoeligheid en de ruimste verbeelding"? Zijn hier gevoelstoestanden „gekleurd met de vluchtige verven eener etherische wereld"? En hebben wij bij de lezing dier gedichten het gevoel, getuigen te zijn van hetgeen Shelley noemt „de neêrdalingen van de godheid in den mensch"?

In zijn zeer korte beoordeeling van dit boek [1]) zegt Albert Verwey van de dichteres Van der Schalk: „Zij heeft niet de Verbeelding die ziet, maar het Inzicht waardoor het helder wordt. Aan haar dictie, tegen alle zuivere verbeelding en logische gedachteschakeling in, zijn eigen de incongruënte saamstellingen van beeldbrokken, als scherven, of verdwaalde stralen, of vreemd binnenzeilende schepen." En, sprekende van het derde en volgende gedeelten van deze verzameling, waar de wijsgeerige bespiegelingen door Spinoza en Dante haar geopenbaard, haar de stof voor hare verzen leverden, zegt Verwey: „Het hoofd doet zijn werk van verstandelijke verheldering, het hart is er vreemd aan."

Zoo is het inderdaad, en dat verklaart waarom wie in poëzie een indruk van verheven blijdschap, van hoog en schoon voelen zoekt, zoo vaak onaangedaan blijft bij de lezing van Henriëtte van der Schalk's verzen. De „teerste gevoeligheid en de reinste verbeelding" ontbreken er in den regel aan.

In den aanvang schijnt men iets anders te mogen verwachten. Het sonnet, waarmee de bundel opent, staat daar aan den ingang als een fraai uitgevoerd beeld, en het breed golvend rythmus van het gedicht, zijn heldere dichterlijke gedachtengang schijnen het werk van een dichteres die, bewust van hare roeping en van haar poëtisch vermogen, ook verder tot bewonderend luisteren zal weten te dwingen. Aldus teekent zij het ontwaken van hare ziel:

De volle dagen komen met bedaarde
  stappen schrijdend, als hooge witte vrouwen
  uit tooversprooken: bloem in handen houen
ze en licht is om hun hoofden, goud-behaarde.

De dagen liggen open als verklaarde
  geheimen tusschen vrienden die 't lang wouen
  zeggen en zwegen, lang: tot hun vertrouwen
volgroeid was en elk zijn ziel openbaarde.

[1]) Tweemaandelijksch Tijdschrift van Maart 1896.

Dagen als bloemen, open-volle nachten
daartusschen, als in maanlicht blanke tuinen
en midden tusschen deze vele ga ik
met stralende oogen levens-op. Nu sta ik
me dunkt, als opperste van rijen duinen
en zie wijd weg: dit is het lang verwachte.

Maar reeds in het tweede sonnet waarschuwt de dichteres dat haar niet eigen zijn „de makkelijke en onbenepen wellende sprakingen", niet de „joelende woorden", noch „de gegrepen handen en de heftige oogen" (de uitingen van gevoel en van hartstocht dus), maar wel „de magistrale en als kalmatie werkende aandacht". Dat kalme woord der aandacht acht zij noodig in deze onrustige tijden, nu de menschen in duisternis ronddwalen tusschen het oude en het nieuwe, nu

't oude is een gapend pakhuis, leeg van waren,
en vormloos vaag, wat zelf zich 't nieuwe looft.

Terwijl velen nog met hun gedachten schuilen in het uitgewoonde bouwvallige paleis van het verleden — wat in hetzelfde sonnet twee regels vroeger, een „gapend pakhuis" was, is nu een „paleis" geworden — maken anderen zich marschvaardig voor een reis naar verre wolken, die zij voor een land vol wonderen aanzien. Maar ook dat zoeken in de wolken, wier vormen als de vormen van het leven telkens wisselen, is een onvruchtbaar en verloren werk. Haar hart echter, het hart van de dichteres, kent geen angstvallig hangen aan wolken, het ziet wat door wolken breekt; en nu komt zij met een „klare stem die altijd rustig spreekt", de twijfelende menschen

vertroosten met gezangen
van wat nooit wisselt en in niets ontbreekt.

Haar aard brengt er haar toe steeds vanzelf te gaan naar de kern der zaken en zoo is zij tot de overtuiging gekomen dat liefde de wet des levens is, —

De mensch heeft lief zoolang hij ademhaalt,

heet het in een later gedicht — en goedheid het wezen van alle dingen.

En nu spreekt, nu redeneert zij verder, zonder veel aandoening te toonen noch aandoening te wekken, over datgene waartoe het verstandig denken haar brengt: over de zwakheid en de smart van het alleen-staan, over de hulp der liefde, over het geluk van onzelfzuchtigheid, over de waarde der zachtheid, verkondigend — zoo als zij zelf het uitdrukt — hoe de menschelijke ziel geneigd is tot deugd, hoe door liefde en wijsheid haar geluk bestendigd wordt, de wijze gelukzalig en anderen een zegen leeft. Zij zal u vertellen dat de kennis van de waarheid het grootste geluk is voor de ziel en, in een daaropvolgend sonnet, „hoe de gesteldheid der ziel moet zijn om dat weten te verkrijgen”. Deze laatste onderrichting kleedt zij aldus in:

Maar om dit weten te verkrijgen, moet
  de ziel waken over al haar gedachten
  om zulke af te weren die haar aanbrachten
de wrevel en ontstemming van 't gemoed
  die de vijanden zijn van de aandacht en
van 't edele peinzen......

Heel verstandig en heel duidelijk, zelfs ondanks het totaal gemis aan leesteekens; maar zou iemand, die in een of ander zedekundig betoog dezelfde vermaning in gewoon (niet poëtisch) proza wilde geven, er, op ééne omzetting na wellicht, iets aan hebben te veranderen?

In andere van haar gedichten intusschen legt de dichteres het anders aan. De waarheid, de zedekundige of wijsgeerige les, de aandoening of gewaarwording waarvan zij spreekt, blijven even eenvoudig, doch nu is de zinvorming, de dictie niet die van het gewoon proza, maar zooals Verwey het noemt „tegen alle zuivere verbeelding en logische gedachteschakeling in.” Men moet naar de beteekenis van de woorden gissen, de ingewikkelde constructie weer loswikkelen, om na heel veel tobbens tot de ontdekking te komen van de volstrekt niet ongemeene wijsheid of gewaarwording, die de kern van het met zooveel omhaal uitgesproken en in zoo duistere en stroeven vorm gegoten betoog uitmaakt.

Bijvoorbeeld. De dichteres heeft in een vorig gedicht uitgesproken hoe ledig zij zich voelt te midden van een zeker soort menschen, wier woorden niets meenemen en niets aanbrengen, „als dieven rondgaan in een leeg, leeg huis.” Maar groot is haar vreugde

wanneer zij bespeurt dat er andere menschen zijn, gelijken zoowel als grooteren, met wie haar eigenlijk wezen zich verwant gevoelt. En nu drukt zij deze eenvoudige gewaarwording aldus uit:

Liefste van dingen zijn de binnen eigen
die zoo lang 't bevriendelooze leden
dat zij de monden pijnlijk toededen
verrukt te voele' opleve' in nieuw niet zwijgen.
Oogen gespeend van uiterlijkheden
worde' ooren die haar hooren stil te neigen,
en schatte' uit die mijnen van aandacht stijgen
voor de gelijken en de opheden.

In welke bochten moet een menschelijk brein zich kronkelen om zulke taal voort te brengen! En dezelfde dichteres die op deze wijze bladzijden vol verzen schrijft, waarbij, wanneer men tracht ze hardop te lezen, de tong aan het verhemelte blijft kleven en de adem stokt, geeft nu en dan te midden van al die dorheid in een enkelen regel, in een enkel beeld, schoonheden te genieten die aan de belofte van het inleidend sonnet herinneren, maar ook de stroefheid van dictie van die andere bladzijden slechts te sterker doen uitkomen. Bijvoorbeeld in dezen aanhef:

Zooals wanneer over 't geliefd gelaat
eve' een trek glijdt die, tragiesch meer dan stroef,
zijn schoonheid maakt nog treffender maar droef
om aan te zien, wijl hij de ziel verraadt
die zich zou vorme', als leed de lijnen groef....

Of waar zij, sprekend van de zachtmoedigen, die voor anderen leven, zegt:

't leed is hun lief, als liefde 't heeft gegeven,
zij schreien vaak, maar blijve' in 't harde leven
der zachtheid kindren, eeuwig goed en rein.

Of in deze goed geformuleerde waarheid:

Maar 't half gekende trekt zoo machtig aan:
die paden toch schijne' altijd meest belommerd,
waarvan geen mensch goed weet wáárheen zij gaan!

Waren de vergelijkingen en de beelden steeds zoo duidelijk van zegging, het rythmus zoo zuiver, de taal en de zinbouw zoo

normaal, wie weet hoeveel de dichteres ons in haar „als kalmatie werkende aandacht" van haar levensinzicht zou hebben kunnen mededeelen. Nu blijven wij voor het werk van Henriette van der Schalk telkens staan als vóór een raadsel, als voor de deur van het gedachtenpaleis, waarachter schatten verborgen mogen liggen, maar waarvan de toegang ons ontzegd is.

Wat zal de ontwikkelingsgang van de jonge kunstenares zijn? Zal zij den metrischen vorm voor de uiting van hare gedachten blijven kiezen, op het gevaar af van onbegrepen te blijven? Zal zij, zooals zij het noemt, „verenkeld" blijven staan en de smart die uit het verenkeld-voelen volgt, ondervindend, zich zelve mogen troosten met hare eigene vermaning:

En wie alleen wil zingen, moet niet klagen
wanneer zijn stem dan onwelluidend blijkt,
en niet zoo ver, als in een koor, kan dragen....?

MUZIKAAL OVERZICHT.

Tooneelspelers, zangers en andere reproduceerende kunstenaars van naam hebben in den regel dit voor boven dichters en componisten, dat zij bij hun optreden in de kunstwereld veel meer gehuldigd worden. Daarentegen staan zij bij dezen (namelijk bij de voortreffelijken onder hen) weder in zooverre ten achteren, dat zij geen sporen van hun talent nalaten. Hunne kunst gaat met hen in het graf, en zelfs zoodra zij van het tooneel hunner werkzaamheid zijn afgetreden, verbleekt reeds langzamerhand de glans van hetgeen zij op hun gebied schoons en goeds hebben verricht.

Dit geldt ook van de voortreffelijke kunstenares, die den 20sten Mei jl. te Frankfort a/M. op hoogen leeftijd overleed, van de in haar tijd beroemde pianiste Clara Schumann.

Er zullen thans nog enkelen onder ons zijn, die het voorrecht hadden haar te hooren, doch van lieverlede verdwijnt de herinnering aan haar spel en blijft alleen haar naam als die van een eertijds gevierde kunstenares over. Die naam zal evenwel niet spoedig vergeten worden, daar hij verbonden is aan dien van den genialen toonkunstenaar, wiens gade zij was.

Robert en Clara Schumann! Er was een tijd, dat deze namen op aller lippen zweefden, wanneer er over muzikale kunst gesproken werd. Het was toen kort na het tragische uiteinde van den beroemden componist de verspreiding en de waardeering zijner werken een hooge vlucht namen en deze werken in Duitschland een populariteit verwierven, welke voor die van de meest geliefden

onder de Duitsche componisten van vroeger tijd niet onderdeed en zelfs den roem van den zoo gevierden Mendelssohn verduisterde.

Doch: „die tijd is lang voorbij," zooals een bekend lied zegt. Gelijk het dikwerf in die gevallen gaat, is ook hier na een tijd van opwinding, tot in het overdrevene toe, de reactie gevolgd en is men tot het tegenovergestelde uiterste vervallen, door van die werken bijna geen notitie meer te nemen. Dit neemt echter niet weg, dat het kunstenaarspaar Robert en Clara Schumann een zeldzame en bewonderenswaardige verschijning in de geschiedenis der toonkunst is, waarvan de herinnering zal blijven voortleven.

Uit de verschillende mededeelingen omtrent den levensloop van Clara Wieck (de meisjesnaam van mevrouw Schumann) blijkt, dat zij, na degelijk onderwijs van haar vader, den in zijn tijd beroemden klavier-paedagoog Friedrich Wieck, te hebben genoten, op haar negende jaar voor het eerst in het openbaar een bewijs van haar talent gaf door mede te werken in een concert van een piano-virtuose, met wie zij variatiën voor klavier van Kalkbrenner voordroeg, en op haar elfde jaar voor de eerste maal in he *Gewandhaus* te Leipzig optrad. Daarna deed zij kunstreizen, bezocht Weimar, Kassel en Frankfort en gaf in 1832 (toen bijna dertien jaar oud) weder een concert in Leipzig, waar zij o. a. Chopin bij het publiek inleidde door de voordracht van diens variatiën op het thema *La ci darem la mano* uit Mozart's Don Juan.

De stukken, die zij aanvankelijk speelde, waren bijna uitsluitend bravourstukken, die toenmaals aan de orde van den dag waren (compositiën van Kalkbrenner, Herz, Pixis e. a.). Met haar dertiende jaar echter begon zij haar talent ook aan de uitvoering van degelijker werken te wijden en gaf voor de eerste maal een proeve daarvan, toen zij op den 9den November van het jaar 1832 met Moscheles en Rakemann Bach's Dmoll-concert voor drie klavieren speelde (waarbij Mendelssohn de orkestpartij op de piano voordroeg) en omstreeks denzelfden tijd in het openbaar trio's van Beethoven en Schubert ten gehoore bracht.

In den winter van 1836 en daarna in 1838 gaf zij concerten te Weenen en in het voorjaar van 1839 trad zij op bijna twintigjarigen leeftijd reeds als een beroemdheid te Parijs op. De critiek van die dagen prees de jonge virtuose zeer. Liszt, die haar in

Weenen hoorde, ontdekte in haar „une supériorité réelle, un sentiment profond et vrai, une élévation constante". Een ander bevoegd criticus noemde haar in de *Gazette Musicale*: „le Thalberg féminin" en zeide: „Elle possède un talent sage, pur, élégant, consciencieux; elle ne vise point à l'enthousiasme et ne cherche pas non plus à l'exciter. Comme son jeu est plastique, sa phrase est aisée, noble, tranquille mais splendide."

Naar de getuigenis van verschillende beoordeelaars heeft haar spel ook in latere jaren dit karakter behouden. Door temperament mede te sleepen en door den glans der virtuositeit te verblinden, vermocht zij niet. Hare individualiteit neigde meer tot plastische schoonheid. Dit komt ook overeen met de beoordeeling van haar spel in een artikel „Liszt in Wien" in Schumann's *Neue Zeitschrift für Musik* van 1838, waarin van Clara Wieck gezegd wordt, dat, in tegenstelling van Liszt's „leidenschaftlichste Deklamation" bij haar „natürliche Schwärmerei" op den voorgrond treedt.

Het belang, dat Schumann in Clara Wieck stelde, betrof aanvankelijk slechts de jeugdige virtuose, wat met het oog op haar leeftijd ook verklaarbaar is. Hij had haar leeren kennen ten huize van haar vader, die hem onderricht in het klavierspel gaf en bij wien hij sedert 1830 woonde. Op een concert in zijne geboorteplaats Zwickau (16 November 1832), waar een compositie van hem werd uitgevoerd, hoorde de toen twee-en-twintig-jarige jongeling voor het eerst de dertien-jarige Clara in het openbaar spelen, en van toen af ontstond zijne belangstelling in alles wat de jonge kunstenares betrof en is er in zijne brieven meermalen sprake van haar. Die belangstelling openbaarde zich ook in een compositie *Impromptu sur une Romance de Clara Wieck pour le Pianoforte*, die hij in het begin van 1833 uitgaf en waartoe aanleiding had gegeven een thema met variatiën, dat kort te voren van de jeugdige componiste in het licht was verschenen.

De sympathie voor de kunstenares ontwikkelde zich langzamerhand tot een innige genegenheid voor de jonkvrouw en openbaarde zich voor het eerst in zijne intieme brieven van 1836. Zijne genegenheid werd beantwoord, en toen begon de strijd van eenige jaren om het bezit van de geliefde. In het volgende jaar deed hij bij den vader aanzoek om hare hand, doch Wieck gaf een ontwijkend antwoord, hetzij dat hij, met het oog op het groote talent

van zijne dochter, andere, hoogere plannen koesterde, hetzij dat, naar zijne meening, Robert's toenmalige bronnen van inkomst en ook diens naaste toekomst nog te onzeker waren, dan dat er van een huwelijk sprake had kunnen zijn. Dit laatste erkende Schumann zelf. Althans hij schreef den 15den December 1837 aan zijne schoonzuster, dat de oude heer wel eenigszins gelijk had in zijne meening, dat zij eerst nog meer moesten verdienen om behoorlijk te kunnen leven. Daarom deed hij dan ook pogingen om zich een nieuwen, ruimeren werkkring te verschaffen. Een zoo groote kunstenares als zijne Clara behoorde, volgens hem, in een grootere stad dan Leipzig, en ook hij wenschte voor zijn werkkring een andere plaats. Uit dien hoofde had hij, in overleg met Clara, het plan gevormd zich in Weenen te vestigen, waar zij hoog stond aangeschreven (zij was reeds tot Keizerlijk-Koninklijke kamervirtuose benoemd) en met haar spel veel zou kunnen verdienen. Ook zijn naam was daar bekend en hij zou daarheen het in 1834 door hem opgericht muzikaal tijdschrift kunnen overbrengen. Onder die omstandigheden twijfelde hij niet, of Clara's vader zou zijne toestemming geven, en vol goeden moed daarop begaf hij zich in October van het jaar 1838 naar Oostenrijk's hoofdstad.

Maar het Weenen van die dagen was niet meer hetgeen het ten tijde van Haydn, Mozart en Beethoven geweest was. Rossini beheerschte er de muzikale wereld en voor de ernstige Muze had men er geene ooren. Men ontving Schumann overal voorkomend maar voor zijn blad kon hij geen uitgever vinden, en juist de medewerking van een Oostenrijkschen uitgever was er noodig om van de autoriteiten de vereischte vergunning voor de uitgave van het tijdschrift in Weenen te kunnen erlangen. Schumann bezat, zooals hij zeide, te weinig slangenaard om te midden van de vele kleingeestige partijschappen, die er te Weenen bestonden, vasten voet te verkrijgen, en na een halfjarig verblijf keerde hij naar Leipzig terug, zonder het door hem gewenschte resultaat bereikt te hebben.

De kansen voor zijn huwelijk met Clara waren er niet beter op geworden. Ofschoon hij als kunstenaar meer en meer bekend werd en verschillende schoone compositiën had uitgegeven, zijn tijdschrift zich in bloei mocht verheugen en hij daarenboven nog een klein vermogen bezat, scheen dit den ouden Wieck nog niet voldoende te zijn om hem zijne dochter toe te vertrouwen, want toen Schu-

mann opnieuw bij hem kwam om zijne toestemming te vragen, weigerde Wieck zoo beslist, dat de jonge man zich genoodzaakt zag, de tusschenkomst van het gerecht in te roepen. „Wij hebben den ouden heer voor het gerecht moeten dagen — schreef hij den 5den September 1839 aan een zijner vrienden — omdat ik geen... von Rothschild ben en hij daarom niet ja wil zeggen. Wij verwachten nu dit ja binnen eenigen tijd van het gerecht." Het duurde echter nog een jaar, voordat dit uitspraak deed en Wieck's verzet tegen de verloving voor ongegrond en nietig verklaarde. Kort daarop (12 September 1840) werd Schumann, die inmiddels van de Universiteit te Jena het diploma van Doctor in de philosophie had verworven, met zijn geliefde Clara in den echt verbonden.

Van dien strijd om het bezit der geliefde getuigt menige schoone klaviercompositie uit de jaren 1836—1840. Schumann zeide dan ook: „Gewiss mag von den Kämpfen, die mir Clara gekostet, Manches in meiner Musik enthalten sein. Das Concert, die Sonate, die Davidsbündlertänze, die Kreisleriana und die Novelletten hat sie beinah allein veranlasst." Maar ook de heerlijke liederen uit het jaar 1840 zijn uitingen van de gevoelens van Schumann in deze hartsaangelegenheid en drukken de zielsstemming uit van den minnaar, die zich na langen strijd eindelijk het gewenschte doel nader ziet gebracht. Men denke slechts aan de onder den titel *Myrthen* uitgegeven liederen, beginnende met het bekende „Du meine Seele, du mein Herz", die de componist aan „zijn geliefde bruid" heeft opgedragen.

Zij, die als Clara Wieck zoo vele triomfen vierde, heeft als Clara Schumann niet minder blijken van waardeering van de zijde van het publiek ontvangen. In den loop van haar bijna zestienjarig huwelijk deed zij nog verscheidene kunstreizen, soms alleen soms in gezelschap van haar echtgenoot. In het laatst van het jaar 1853 bezochten zij samen ook ons land en werden hier met groote eerbewijzingen ontvangen.

Clara heeft haar man veertig jaren overleefd. Ook na zijn dood (29 Juli 1856) vervolgde zij de virtuozenloopbaan en liet zich op verschillende concerten in Duitschland en het buitenland hooren. Zij nam met hare kinderen eerst haar hoofdverblijf in Berlijn, woonde daarna van 1863 tot 1874 te Baden-Baden en vestigde

zich later te Frankfort a/M., waar zij in 1878 leerares werd aan het door Dr. Hoch gestichte conservatorium.

Talrijk zijn de lauweren, die zij op hare kunstreizen heeft geoogst, maar de schoonste lauweren heeft zij zichzelf gevlochten door de wijze, waarop zij zich beijverde, de werken van haar echtgenoot door hare vertolking bij het publiek ingang te doen vinden. Vele van die compositiën, o. a. het concert voor piano, het quintet, het quartet en de trio's voor piano en strijkinstrumenten, verkregen het eerst naam door haar. Even groot als haar aandeel in de verspreiding der kunstscheppingen van haar man was ook het aandeel dat zij in het ontstaan daarvan heeft gehad. Is eerst onder den invloed van Schumann de kunstenares tot volledige ontwikkeling gekomen, niet minder groot is haar invloed op den componist geweest, die zij tot menige schepping, vooral de compositie van liederen, geïnspireerd heeft.

De periode, waarin Schumann zich in zijne muzikale scheppingen het gelukkigst en krachtigst geuit heeft, valt samen met het tienjarig tijdvak (1834—1844), waarin hij als redacteur van het door hem opgerichte *Neue Zeitschrift für Musik* voor de belangen der kunst optrad. De groote beteekenis van Schumann als schrijver op muzikaal gebied is door zijn roem als componist op den achtergrond gedrongen maar dit neemt niet weg, dat hetgeen hij in eerstgemelde qualiteit verricht heeft niet alleen voor den tijd, waarin hij schreef, ongemeen vruchtdragend is geweest doch ook thans nog hooge en blijvende waarde bezit. In de muzieklitteratuur zullen zijne geschriften steeds een voorname plaats innemen.

Reeds vroeg vindt men bij hem sporen zijner begaafdheid als schrijver over zijne kunst, maar zijne eigenlijke werkzaamheid als zoodanig begon eerst in het jaar 1834 met de oprichting van het reeds genoemde tijdschrift.

Wat de eerste aanleiding tot de oprichting van dit blad was, heeft Schumann zelf ons medegedeeld in het voorwoord van zijne in 1854 door hem uitgegeven *Gesammelte Schriften.* In het laatst van het jaar 1833 vormde zich in Leipzig een gezelschap van jongere musici, die iederen avond bijeenkwamen tot gezellig samenzijn maar niet minder ook om van gedachten te wisselen over hunne kunst. De weinig verblijdende muziektoestanden in het Duitschland van die dagen wilden die jonge heethoofden niet langer lijdelijk

aanzien en zij besloten de wapens aan te gorden om daarin verbetering te brengen en de poëzie in de kunst weder in eere te herstellen. Zoo ontstonden de eerste afleveringen van een nieuw tijdschrift voor muziek.

Inderdaad zag het er toenmaals in Duitschland met de muziek treurig uit. Weenen, waarvan nu bijna een eeuw lang, door Gluck, Haydn, Mozart, Beethoven, het muzikale leven was uitgegaan, gaf nog den toon aan, maar een toon, die van de vroegere zeer verschilde. De invloed van Beethoven's machtigen geest was nog slechts bij weinige hooger strevende musici waar te nemen, en in het bijzonder wat het klavierspel en de klaviermuziek betreft was het brillante doch overigens oppervlakkige schering en inslag. Met het op den voorgrond treden der virtuositeit werd de innerlijke waarde der compositiën bijzaak, en ofschoon in de werken van een man als Hummel, destijds de meest beteekenende onder de virtuozen (ik spreek hier van Beethoven's laatste levensjaren en van den tijd kort na zijn dood), ook muzikale gedachte werd aangetroffen, zoo lag toch ook zijne richting in uiterlijk effect en droeg ook hij veel bij tot het bederf, waarin de kunst verviel. Trots de degelijkheid van bewerking, waarvan zijne compositiën blijk geven, waren zij er toch te veel en te duidelijk op aangelegd om de technische vaardigheid van den speler te doen uitkomen, dan dat men uit het oogpunt van kunst daarvan een zuiver genot kon hebben. Maar vond men bij hem (en ook bij zijne tijdgenooten Cramer en Field) ten minste nog gedachte, bij virtuozen als Herz, Hünten, Kalkbrenner, Pixis, die toen zeer in de mode waren, ontbrak die ten eenenmale. De kunst dreigde in oppervlakkigheid onder te gaan, en daartegen was het dat Schumann en zijne vrienden met jeugdige geestdrift de wapens opnamen. Hun doel was, de waardeering der meesterwerken van den ouden tijd levendig te houden, den nadeeligen invloed der meestal nietszeggende muzikale producten van den jongst verloopen tijd op het groote publiek te ontzenuwen en een beteren tijd te helpen voorbereiden, door voor jonge vooruitstrevende talenten het pad te effenen.

Doch er was nog meer. Deze jonge kunstenaars waren ook verbitterd over de flauwe, nietszeggende kunstcritiek van die dagen, voornamelijk vertegenwoordigd door de toenmalige *Allgemeine Musikalische Zeitung* onder redactie van G. W. Fink. Dit blad, dat

toen het meeste aanzien en den meesten invloed had, was een karakterloos blad en meende onpartijdigheid te toonen door bij het voortreffelijke den nadruk te leggen op de enkele schaduwzijden en daarentegen bij het middelmatige en oppervlakkige alleen de weinige lichtzijden te doen uitkomen. Door dit omlaagschroeven aan den eenen kant en opvijzelen aan den anderen kant kwam men tot een *niveau*, dat het standpunt der redactie ten opzichte van den kring van lezers van het blad al zeer gemakkelijk maakte doch bij hen, die een hooger idee van de kunst hadden, een alleronaangenaamsten indruk maakte. Bij de kunstenaars van naam van die dagen — Mendelssohn, Marschner, Reissiger o. a. — stond het blad zeer slecht aangeschreven. Eerstgenoemde liet zich daarover nog jaren later uit, toen hij van het muzikale publiek in Berlijn zeide: „Dit publiek doet evenals de vroegere redacteur Fink in zijn tijdschrift; het weet bij het voortreffelijke een gebrekkige zijde in het licht te stellen en het knoeiwerk *niet zonder verdiensten* te vinden. Niets kan mij meer verdrieten dan dit; elke blaam op het voortreffelijke geworpen en elke aanmoediging van het geknoei maakt op mij altijd den indruk, alsof iemand mij persoonlijk beleedigde."

De erkenning van dit flauwe standpunt der critiek was niet een van de minste redenen, welke de jonge kunstenaars deden besluiten een zelfstandig, onafhankelijk kunstorgaan te stichten. Geheel anders was *hun* streven; hier was het om *karakter* te doen. Toen Schumann de medewerking van Dr. Töpken in Bremen als correspondent verzocht, schreef hij hem: „Sind Sie nog der Alte, d. h. der mit Freuden alles Edlere in der Kunst unterstützt, so glauben wir keine Fehlbitte zu thun, Sie dazu ein zu laden. Sie leben in Verhältnissen, dass Sie streng und rücksichtslos urtheilen können, und das sind denn die Leute, die wir wollen und gerne haben." Doelende op het karakterlooze van de crietiek uit dien tijd, zegt hij, dat het hem onverklaarbaar voorkomt, dat niets reeds lang aan die „strooplikkerij", zooals hij het noemt, paal en perk is gesteld, en verzoekt zijn vriend, zich niet te ontzien en er maar flink op los te slaan.

Alleen de verheffing der kunst beoogde Schumann met zijn tijdschrift, en daarbij ging bij hem de zaak vóór den persoon. Waar hij van dat standpunt uit niet prijzen kon, schroomde hij niet,

rondweg zijne meening te zeggen, ofschoon hij zich het gelukkigst gevoelde, wanneer hij met lof van iets kon gewagen en aanmoedigen kon, want de grondtrek van zijne critiek was „welwillendheid.” Aan een zijner vrienden schreef hij, dat het hem leed deed, wanneer hij zich ongunstig moest uitlaten over hetgeen hij energisch meende te moeten verwerpen. „Wist gij — zeide hij bij die gelegenheid — met welk een tegenzin ik een zoo miserabele compositie onder handen neem, dan zoudt ge medelijden met mij hebben.”

Eigenaardig is de vorm, waarin Schumann soms uitdrukking placht te geven aan zijne meeningen over kunst en kunstwerken. Hij deed dit door zich onder verschillende namen te verbergen, waarvan Florestan, Eusebius en Raro het meest voorkomen. Niet eerst in het nieuwe tijdschrift gebruikt hij die pseudoniemen maar reeds vroeger, o. a. in zijn artikel in de „Allgemeine Musikalische Zeitung” van December 1831 over Chopin's variatiën op een thema uit Mozart's Don Juan, worden die fictieve personen sprekende ingevoerd. Zij werden genoemd als leden van een *Davidsbond*. Daarbij moet niet gedacht worden aan een werkelijk bestaand genootschap van gelijkgezinde kunstenaars en kunstvrienden; die bond was, evenals de genoemde personen, een fictie, een humoristisch-phantastisch denkbeeld van Schumann en bestond, zooals hij zeide, alleen in het hoofd van den stichter. De leden van dien bond voerden, gelijk de naam reeds aanduidde, strijd tegen de Philistijnen, d. i. uitgaande van een idealistische wereldbeschouwing trokken zij te velde tegen het middelmatige, nuchtere en bekrompene. Om nu de verschillende opvattingen over kunst tegenover elkander te stellen, kwam Schumann op het denkbeeld om personen van tegenstrijdig karakter en inzicht bij gelegenheid met hunne verschillende meeningen voor den dag te laten komen. Van die denkbeeldige personen, die in zekeren zin een afspiegeling waren van Schumann's eigen wezen, zijn Florestan met zijne levendige, vooruitstrevende natuur, en Eusebius, met zijn bescheiden, meer in zich zelven gekeerden aard, de voornaamste, en tusschen die twee tegenstrijdige karakters, die ook in kunstopvatting verschillen, stond, als middelaar, meester Raro.

Wat nu in het algemeen Schumann's werkzaamheid als schrijver over muziek betreft, moet men zich die niet zoo voorstellen, alsof hij in die hoedanigheid de grondbeginselen wilde duidelijk maken,

waarnaar hij als componist handelde. Wel was hij in zijn eersten tijd wat de Duitschers noemen een „Stürmer", in zooverre als hij met woord en daad streed tegen het oppervlakkige en geestelooze der muzikale producten van zijn tijd, maar van een nieuwe richting, van een omverwerpingstheorie was bij hem in het geheel geen sprake en hij behoefde die dus niet uiteen te zetten of te verdedigen. Ook was zijn arbeid over het algemeen niet critisch, in den eigenlijken zin van het woord, maar, evenals zijne werkzaamheid als toonkunstenaar, van productieven aard. Wanneer hij zich over compositiën of over muzikale onderwerpen uitliet, dan gaf hij in de meeste gevallen daarover zijne beschouwingen niet als man van het vak maar deed dit op poëtisch-phantastische wijze en dichtte als het ware het onderwerp, dat hij te behandelen had, nog eens op zijn manier na.

De hierboven aangegeven strekking van het tijdschrift is in de eerste jaargangen, die, over het geheel genomen, ook de meest belangrijke zijn, veelvuldig te erkennen. Het jonge tijdschrift maakte al spoedig na zijne verschijning grooten opgang en vond veel medewerking; de frissche, onafhankelijke geest, waardoor het zich kenmerkte, stak dan ook gunstig af bij de nietszeggende en karakterlooze critiek, die men tot dusver gewend was. Schumann was de ziel van het tijdschrift. Tot de redactie behoorden overigens, met hem, Ludwig Schunke, Friedrich Wieck en Julius Knorr. Eerstgenoemde stierf kort na de oprichting van het blad en de vaste medewerking der beide anderen hield ook spoedig op, zoodat Schumann, wilde hij het bestaan van het tijdschrift niet in de waagschaal stellen, genoodzaakt was in 1835 de redactie alleen op zich te nemen, hetgeen zijn tijd natuurlijk niet weinig in beslag nam. Langzamerhand echter ontstond er bij hem een zekere apathie ten opzichte van zijn blad, die niet zonder invloed op den inhoud daarvan bleef en zich het eerst openbaarde na zijne mislukte poging om het tijdschrift in Weenen uit te geven. Wellicht is dus aan dit feit de bij hem opkomende onverschilligheid voor dit product van jeugdig enthousiasme eenigszins toe te schrijven, doch meer nog zal zij hare oorzaak hebben gevonden in het zich meer en meer bij hem openbarende verlangen om zich geheel en ongestoord aan het componeeren te kunnen wijden. In verschillende brieven van dien tijd uit zich dit verlangen. Hij gevoelde zich

zeer gelukkig in zijn werkkring doch wenschte toch zich van het tijdschrift geheel te kunnen losmaken. In 1844 kwam het eindelijk daartoe. In de maand Juli van dat jaar, kort voor zijne verhuizing van Leipzig naar Dresden, legde hij de redactie van het blad neder. Zij ging toen over op Oswald Lorenz en daarna (1° Januari 1845) aan Dr. Franz Brendel. Onder dezen redacteur werd het tijdschrift later het orgaan van de aanhangers van Wagner.

De uitgebreide litteraire werkzaamheid van Schumann gedurende dat tiental jaren heeft allerminst invloed gehad op de scheppende kracht van den toonkunstenaar. Integendeel, in dit tijdvak heeft zich die het gelukkigst en krachtigst geopenbaard en heeft hij zijne voortreffelijkste werken geschreven. In zijne latere werken moge hij zich meer meester in den vorm getoond hebben, wat frischheid en oorspronkelijkheid betreft spannen de werken, die uit de hier besproken periode afkomstig zijn, de kroon, en dit ligt zeker voor een niet gering deel hieraan, dat hij zich bij deze werken voor het grootste deel op een terrein bewoog, dat met de eigenaardigheid van zijn talent en van zijn wezen het meest strookte. Schumann's Muze heeft een stillen aard; zij past niet voor de groote menigte, zij schittert niet en ontvouwt haar schoonheid en rijkdom het heerlijkst in werken, die een meer intiem karakter hebben. Tot deze behooren de compositiën, die hij op het gebied der kamermuziek geschreven heeft en waartoe ik zoowel zijne liederen als zijne compositiën voor piano alleen en voor piano en andere instrumenten reken.

Als componist is Schumann met het klavier begonnen, en tot aan het jaar 1840 (dus elf jaar ongeveer) heeft hij bijna niets anders dan muziek voor dat instrument geschreven. Dit is niet te verwonderen, wanneer men in aanmerking neemt: dat het klavier het eenige muziekinstrument was, waarmede hij van jongsaf vertrouwd was; dat hij aanvankelijk het plan had de virtuozenloopbaan te volgen, en dat het in zijn aard lag, zich zoolang bij een en hetzelfde genre te bepalen, totdat hij er iets van beteekenis in geleverd had. Daarbij kwam nog de innige betrekking, waarin hij tot de virtuose Clara Wieck stond en die hem aanleiding gaf, zijne muzikale gedachten bij voorkeur door middel van het klavier uit te drukken.

Onder deze piano-compositiën nemen de in de jaren 1837 en

1838 gecomponeerde *Phantasiestücke*, *Novelletten* en *Kreisleriana* de voornaamste plaats in. Zij behooren, ook volgens Schumann's eigen getuigenis. tot het beste wat hij in dit genre geschreven heeft, en hebben, met de iets later gecomponeerde *Faschingsschwank aus Wien*, bij het klavierspelend publiek een groote populariteit verworven.

Met de *Phantasiestücke* schiep Schumann een eigen genre van compositie, evenals Mendelssohn dit met zijne *Lieder ohne Worte* gedaan had. Zij boeien niet alleen door het specifiek muzikale maar ook door de wijze, waarop daarin verschillende stemmingen zijn weergegeven. Dit laatste trachtte Schumann nog duidelijker te maken door aan de verschillende stukken opschriften toe te voegen, als: *Aufschwung*, *der Abend*, *Traumeswirren* enz. Hij wil dit echter niet zoo verstaan hebben, alsof hij zich eerst een bepaald object dacht en dit dan in tonen wilde beschrijven. Juist omgekeerd. Eerst na de voltooiing der stukken werden de opschriften er bijgevoegd als een vingerwijzing voor de poëtische opvatting. „Ik maak eerst de compositie geheel zelfstandig — zeide hij — en breng haar daarna in verband met een bepaalde stemming, door er een opschrift aan te geven." Voor hem was de muziek het essentieele; het daarbij gevoegde concrete begrip daarentegen slechts een nadere aanduiding van de grondstemming, waarvan hij tijdens het componeeren van het stuk vervuld was geweest.

De *Novelletten* danken hun ontstaan aan bijzondere gebeurtenissen. Dit weten wij uit een uitdrukking in een zijner brieven, volgens welke deze compositiën behooren tot die „waartoe Clara aanleiding gegeven heeft."

Op de Novelletten volgden de *Kreisleriana*. Zij overtreffen de vorige compositiën door het meer energieke, door grooter rijkdom van phantasie, door grootere beheersching van de stof. Zooals het opschrift reeds aanduidt, werd Schumann hier geïnfluenceerd door het gelijknamige phantastiche geschrift van Theodor Amadeus Hoffmann. Evenals deze humoristische schijver, half musicus, half dichter, hierin het lijden van den excentrieken kapelmeester Kreisler met woorden heeft afgeschilderd, heeft Schumann in zijne Kreisleriana de verschillende gemoedsbewegingen, waaraan hij in dien voor hem zoo veelbewogen tijd onderhevig was, in tonen trachten uit te drukken.

Niet minder belangrijk is deze periode uit Schumann's leven

wegens de heerlijke liederen, die er in zijn ontstaan. Nadat hij zich langen tijd uitsluitend op de compositie van pianomuziek had toegelegd, begon de zin voor het lyrische element bij hem te ontwaken, en hier was ook weder zijne neiging voor Clara Wieck van beslissenden invloed. In het jaar 1840, waarin hij na langen strijd de wenschen van zijn hart zou zien bevredigd, ontstonden meer dan honderd liederen, en daaronder is het beste wat hij op dit gebied geschreven heeft. Op de *Myrthen*, die hij aan zijn geliefde bruid heeft opgedragen en die aanvangen met het bekende lied „Du meine Seele, du mein Herz", heb ik reeds gewezen. Verder moeten nog genoemd worden de liederen op tekst van Justinus Kerner en Joseph Freiherr von Eichendorff, die uit Rückert's *Liebesfrühling* en uit de *Dichterliebe* van Heine en *Frauenliebe und Leben* van Chamisso. Onder deze liederen zijn verscheidene parelen; meerendeels zijn zij echter minder geschikt om voor de groote menigte gezongen te worden. In een kleinen, uitgelezen kring van toehoorders goed voorgedragen missen zij daarentegen hunne uitwerking niet.

De jaren 1841—1843 waren bij Schumann hoofdzakelijk gewijd aan het componeeren van *symphonische* werken (in den ruimsten zin van het woord). Daaronder verdienen in de eerste plaats genoemd te worden het quintet en het quartet voor piano en strijkinstrumenten. Vooral het quintet getuigt van Schumann's genialiteit. Het staat niet alleen bovenaan onder de werken, welke Schumann in dit genre componeerde, maar ook onder die, welke na Beethoven op dit gebied geschreven zijn. Het is een van die muzikale scheppingen, die men nooit moede wordt te hooren, en dit komt wel voornamelijk door de schitterende oorspronkelijkheid en den frisschen geest, die het geheele werk ademt en die tot aan het einde toe niet verflauwen.

Tot de hier besproken periode van Schumann's redacteurschap behoort eindelijk ook nog de schepping van een zijner omvangrijkste werken op vocaal-instrumentaal gebied. Ik bedoel de compositie van *Das Paradies und die Peri*, naar het gelijknamige gedicht uit *Lallah Rookh* van Thomas Moore. Het is Schumann's eerste compositie voor zang en orkest en, niettegenstaande enkele onbeholpenheden in de behandeling van de zangstem en enkele minder gelukte gedeelten (hoofdzakelijk het gevolg van de omstandigheid,

dat de Duitsche vertaling van Emil Flechsig, die zich nauw aan het oorspronkelijk gedicht aansloot, nog voor compositie geschikt gemaakt moest worden), een van de schoonste compositiën, welke in dit genre bestaan. Er gaat een groote bekoring van uit door de innigheid en waarheid van uitdrukking en evenzeer door de locale (Oostersche) kleur, die Schumann in zijn werk heeft weten te leggen. Hij heeft den grondtoon van het gedicht meesterlijk getroffen en in zijne muziek weergegeven. Wil men dit werk, dat wel het meest heeft bijgedragen om Schumann's roem te vestigen, onder een kunstsoort brengen, dan zou men het tot het genre „Oratorium" moeten rekenen, en toch is het geheel iets anders dan dit. Niet aan het onderwerp ligt dit, want dat kan bij een oratorium ook een wereldlijk karakter hebben, zooals o. a. Händel en Haydn hebben getoond, maar het heeft zijn oorzaak in de *bewerking*. In de *Peri* is geen sprake van breed aangelegde en uitgewerkte koren, gelijk men die in de oratoria van Händel of van Mendelssohn vindt en die daar het gewichtigste deel uitmaken, maar de nadruk is hier in de eerste plaats gelegd op den solozang en de instrumentale begeleiding daarvan. Daaruit, en uit het zeer poëtische waas, dat over dit werk ligt, volgt dan ook, dat niettegenstaande het voor solo, koor en orkest geschreven is, het toch eigenlijk eerst in een kleinen doch uitgelezen kring van toehoorders de echte waardeering zal vinden, evenals ook een kleine kring van uitvoerenden het meest geschikt zal zijn om er de schoonheden van te doen uitkomen.

Dit zijn de voornaamste werken, welke Schumann in het hier besproken tiental jaren gecomponeerd heeft. En wie zich een juist denkbeeld van den meester en van zijne beteekenis in de muziekgeschiedenis wil vormen, die kan, dunkt mij, niet beter doen dan den kunstenaar na te gaan in zijn leven en streven gedurende *dat* tijdperk. Hij zal hem daarin leeren kennen als een vurig bestrijder van al het oppervlakkige en geestelooze, dat het gebied der toonkunst was binnengedrongen, en zien, hoe hij zich beijverde, het poëtische in de toonkunst in eere te herstellen, en in dien zin als kampvechter voor den vooruitgang optrad, daarbij niet alleen door het woord opwekkende maar ook door zijn eigen kunstscheppingen het voorbeeld gevende. Dat hij later — verschrikt geworden, dat zijne beoordeelaars hem op gelijke lijn stelden met vertegenwoor-

digers der romantiek, zooals Berlioz e. a., en verblind door een verschijning als Mendelssohn, wiens streven gericht was op een muzikale hervorming naar classiek model — halverwege is omgekeerd en reactionnair is geworden, doet daaraan niets af. Wat hij in die periode van frischheid en kracht in het belang der kunst verrichtte, heeft veelvoudige vruchten voortgebracht, en in dien zin kan met volle recht van hem gezegd worden, dat zijne daden voor de toonkunst zegenrijk zijn geweest.

HENRI VIOTTA.

BUITENLANDSCH OVERZICHT.

Mac Sphinxley.

Juni.

18 Juni werd Mac Kinley door de conventie der republikeinen te Saint Louis tot haar kandidaat voor het presidentschap uitgeroepen.

In de Vereenigde Staten — de herinnering is misschien niet overbodig — vertegenwoordigen congres en president het volk ieder op zijn manier. „The house of representatives," het onderhuis van het congres, wordt gekozen naar het zielenaantal, en daar hebben dus de dichtbevolkte staten van het Oosten de overhand; naar den Senaat daarentegen vaardigt iedere staat, groot of klein, twee leden af, en de nieuw ontgonnen streken van het Westen, zoodra zij als staat in de unie zijn opgenomen, hebben evenveel te beteekenen als New-York of Pennsylvania. Maar de presidentskeus heeft plaats door een combinatie van stemmen: iedere staat brengt door zijn gedelegeerden zooveel stemmen uit als hij vereenigt in senaat en huis van vertegenwoordiging. Hier heeft dus de volkrijke streek nog wel overwicht, maar het wordt toch getemperd omdat het aantal van de nieuwe staten voortdurend groeit.

De conventie der partij is een voorproef van de samenkomst der gedelegeerden voor de verkiezing; alleen vaardigt iedere staat naar dezen partijdag het dubbel af van het aantal dat hem bij de definitieve keus toekomt; want het programma wordt er opgemaakt, en hoe meer zielen hoe meer indruk de beslissing maakt.

In Juli vereenigt zich de conventie der democraten te Chicago. Zij is thans van minder belang, omdat de delegaties der Staten, voor de presidentsverkiezing in November als een geheel gekozen,

als een geheel hun stemmen uitbrengen, en de meerderheid der staten tot de republikeinsche partij behoort.

De vraag was, — en zij is op de bijeenkomst te Saint Louis beslist — of de republikeinsche partij nog de kracht bezat om, zoo niet al haar aanhangers, tenminste de overgroote meerderheid van haar aanhang bijeen te houden.

En het was meer een kwestie van politicians dan van politiek.

Republikeinen en democraten zijn verouderde namen, zij hebben een tijdlang hun beteekenis gehouden, hoewel geheel verschillend van de oorspronkelijke, door de tegenstelling tusschen Noordelijke en Zuidelijke staten, zoolang er nog diende uitgemaakt, welke weg er moest gevolgd worden bij de reconstructie van de overwonnen Zuidelijke staten. De republiekeinen streden voor de suprematie van het Yankeedom, de democraten waren de Zuidelijken.

Die politieke vraagstukken zijn op den achtergrond geraakt, een nieuwe groepeering van belangen eischt de aandacht: het Westen van Amerika is mondig geworden en laat zijn stem hooren.

Een twintig, dertig jaar geleden ging „the far West" nog volgzaam mede met de staten waarvan Nieuw Engeland in het Oosten de kern is. De bevolking was uit het Oosten gekomen; voor hen was New-York de eerste stad; zij leefden in de herinneringen van den grooten burgeroorlog, zij beschouwden zich als de voorhoede van het beschavingsleger dat in het Noord-Oosten zijn hoofdkwartier had. Wel werd in de nieuwe steden van het Westen geklaagd over de spoorwegtarieven, en over den exploitatiegeest en de hebzucht van de handelstaten aan den Atlantischen Oceaan; maar men had de kapitalen van het Oosten noodig, en men schikte zich in het onvermijdelijke.

Een ander geslacht is thans opgegroeid dat de steden en toestanden van daar ginds niet meer kent. Het centrum van Amerika is verplaatst, het is de lijn van den Missisippiloop genaderd, en spoedig zal het denkelijk dien vader der stroomen overtrekken.

Thans komt het er op aan de overmacht en de voogdij van het Oosten te verbreken. Het Westen is rijk door zijn zilver en zijn landbouwproducten; wanneer het daarvoor de volle, en liefst nog iets meer dan de volle, waarde kon krijgen, zoo zou het bovenaan staan in het werelddeel. Maar de handelstaten, met hun kapitalistenmacht, houden het geld krap en de graanprijzen gedrukt; vooral zij houden

het zilver minderwaardig, omdat zij voor hun handelsbetrekkingen met Europa den goudstandaard behoeven. En wat beteekent Europa voor Amerika? Kan Amerika niet op eigen beenen staan en de qualiteit van zijn eigen munt bepalen?

Het is met andere woorden de oppositie van den mijn- en landbouwenden stand tegenover den handelstand, en de oogenblikkelijke belangen van het Westen, met de vooroordeelen die er uit ontspruiten, scharen zich bijna geheel aan de zijde van de belangen en vooroordeelen van het katoenvoortbrengende Zuiden.

Hun samengaan zou een omkeer in de geschiedenis beduiden, en het Oosten zou een strijd voor het bestaan hebben te voeren tegen een combinatie van Zuid en West.

De heele partijcampagne is dus gevoerd met het oog op dit éene doel: de breuk in de partij te verhinderen. Het contrast tusschen de statengroepen moest verzacht en weggestreken worden; en een man uit den staat Ohio was de aangewezen candidaat voor het presidentschap.

Ohio ligt juist op de helft van Oost en West, en zijn heele bestaan is in twee helften. Zond het afgevaardigden van de eene partij naar het congres, dan koos het, ter vergoeding, voor het huis van wetgeving in den eigen staat mannen van de andere partij; en liet het zich vinden om democratische afgevaardigden te nemen, dan kon men bijna zeker wezen dat zijn gedelegeerden bij de vierjaarlijksche presidentskeus op een republikeinschen candidaat zouden stemmen. Ohio, zooals de Amerikanen zeggen, is de ideaal *straddle* staat. En van dat Ohio heet de ideaal *straddle* man Mac Kinley.

Op Mac-Kinley is niets te zeggen, en van hem valt evenmin iets te vertellen. Hij was schoolmeester en rechtspraktizijn; dan lid van het congres. Een goed man en een eerlijk man. Met twee karakteristieken: hij is majoor, een graad heusch verdiend in den burgeroorlog; en hij is de vader van de afgeschafte Mac-Kinley-wet, — maar bij dit vaderschap speelt het toeval zijn rol.

De Mac-Kinleywet — het heeft maar een haar gescheeld dat zij anders heette — bracht hem de candidatuur voor het presidentschap. Zij beschermde de landbouw en nijverheid der Vereenigde Staten door hooge rechten. Deze Mac-Kinley was dus de Amerikaan die Amerika voor de Amerikanen zou behouden, de concurrentie van het getyranniseerde Europa zou weren, en die zou

maken dat de werkman en de boer loon en prijzen zouden behalen voldoende om hen als een onafhankelijk burger van het nieuwe werelddeel te doen leven.

Voor al het overige beduidde Mac-Kinley's naam niets. Hij had in zijn lange leven dìt en dàt gezegd, zich over goud en zilver zus en zoo uitgelaten; maar wie zegt niet wel eens wat meer of minder dan hij verantwoorden kan?

In allen geval Mac-Kinley wist nu te zwijgen.

Een onbetaalbaar man voor politicians die moeite hebben om hun partij bijeen te houden. Volslagen oncompromitterend. *Straddle!* De onderhandelingen gingen achter zijn rug om. Na lang loven en bieden, na een flinke pressie van den kapitalistenkant kwam de formuleering van het programma tot stand dat de quaestie van den muntomloop, en denkelijk alle andere hangende quaestiën, ongeveer zoo laat als zij reeds waren.

En Mac-Kinley zal, waarschijnlijk, van het jaar 1897 af als president toekijken hoe de zaken gaan, zonder goed te doen, zonder veel kwaad te zien gebeuren: het rechte zinnebeeld voor een tijdperk van overgang in de Vereenigde Staten.

Verweg, daar ergens in Egyptenland, ligt er een te staroogen op het woestijnzand. Het monster bijt niet, en het spreekt niet. Men mag er tegen kloppen. Er is geen leven in: 't is een symbool.

B*.

UIT CANTON. [1]

Een Reis-Impressie.

Leemgeel, zacht verroodend in avondglans, lag Hongkong tegen het rossige, statig-rijzende rotsgebergte. Dit sombere gevaarte stijgt met immenze lijnen omhoog, hier en daar vrediger golvend, met glooiende dalen, en schiet dan rechtop in een hoogen, steilen piek. De rotsen zijn donkergoud, met rood als van fel avondrood, de stad is leemgeel van een stil, heilig geel.

Beneden, klein tegen het roodgouden hooge, ligt de drukke stad met een front van lang-rijende gele huizen tegen de zee. Zij ligt in een damp van witten schijn, opstijgend uit de electrisch verlichte straten, en er ruischt rumoer van stemmen en ratelende ricksha's. Hooger, hier en daar, tegen kuische hellingen, rustig-eenzaam staan de gele bungalows, met hun door de avondzon in brand gegloeide ramen uitziende ver over de zee.

De lange kadestraat is in wit licht van hoog opgehangen ballons met gloeilampen, waaruit melancholieke, intenze manestralen de hooge facades van hotels en offices doodsbleek slaan in het gloeiende geel alom. Klein en wriemelend onder dat

[1]) Men zie in dit stuk toch vooral geen heimelijke tegenspraak van den heer Emants, die indertijd in dit tijdschrift, een paar jaar geleden, een stuk over Canton schreef, dat ik zeer respecteer, al vindt deze acteur veel leelijk wat ik mooi vond. Ik vertel eenvoudig, evenals de heer Emants deed, eerlijk een impressie uit Canton, en wat is natuurlijker dan dat twee menschen subjectief dezelfde dingen op verschillende manieren zien, en er verschillende indrukken van krijgen, die zij dan ook, beiden oprecht blijvende, op verschillende wijzen uiten? H. B.

witte licht van boven gaan proppen menschen, in schelle kleuren, hel rood en blauw, van de tulbanden der Sikhs, van de engelsche soldatenjassen, van wuivende chineesche gewaden.

Ik stond op het dek van de „Hankow", de groote rivierstoomboot naar Canton. Overal, wijd in het rond, de booten in de haven; met een sereene kalmte lagen zij op het vlakke water, heel stil. Het tuig om hunne masten stond ragfijn in de ijle atmosfeer, als teêre takjes van dunne boomen, en alles aan hen was zacht-duidelijk te zien en stond zich stil te geven in den langzaam dalenden avond. Zij lagen vertrouwd en moê in de wijde, wijde haven, alsof zij, eindelijk gekomen, daar nooit weer weg zouden gaan en alles daar goed was.

Op de fransche mailboot, vlak over ons, werd een seinlichtje in de voorste mast geheschen; het wiegelde even zwaaiend omhoog en bleef toen peinzen over de zee. Alleen het vage geruisch van de kade verbrak de heilige zeeëstilte, waar alle winde-adem ingehouden.

Plotseling een hoog, droef-klagend geluid, — dit is in een stille haven als een bange smart over de ziel, die huivert, — een ver echoënd galmen over de bergen in het Westen, — en langzaam verdween een groote, donkere boot, uitvarend naar den rooden horizon als een sombere, zwarte vogel. Toen een knarsend geratel van ankerkettingen, en een nieuw, snijdend fluitgeluid vlak bij mij. Nog in de vrede van de stilte vooraf voelde ik mij pijn doen door dit felle. Langzaam draaide onze boot, en ook wij stoomden de haven uit, naar hooge, roode bergen in het Zuidwesten.

En opeens zag ik de stad als iets moois dat weggaat. O! het roodomgloeide geel, het heilige geel van die avondstad tegen de rossig gouden rots! De lantarenvlammetjes flikkerden vér rijend weg, de witte balonnen straalden fel-weenende lichtbundels over de zee, en een blanke damp beefde boven de huizen. Een groote wijding lag over de gele bungalows, hoog tegen hellingen. Zij stonden als matgouden tempels in den avond.

Verder en verder stoomde de boot weg naar de Paarlrivier, en niets meer bleef over schijnen van Honkong dan een droom van geel en rood.

In de verte van de havenkom gloeiden de lichtjes der booten, als roode oogen die ons natuurden.

De sereene, rustig-ruischende zee, waarin ik zacht vooruit zweefde. Nu waren wij in den mond der Paarlrivier, met álom de bergen. De bergen, de goede, vertrouwde bergen van China, die de vrienden zijn van mijne ziel, die ik ken, alsof zij heel intieme menschen waren met oude, lieve namen, zóó innig heb ik gevoeld hun diepste wezen, zoo eerlijk en oprecht hebben zij aan mij gegeven de luchtige reinheid van hunne droomende lijnen, het statig rijzen van hun stijgende wil, het hoog-deemoedige van hun roerlooze, vrome rust.

Dichtbij, aan den rechter oever stonden zij steil-hoog, roodgoud in de donkerende lucht, en op hunne toppen brandden vlammende vuren, die de hemelen deden beven van rossigen weerschijn. Statig rezen de vlammen in die hooge regionen. [1])

Maar aan den linkeroever was het wezen der bergen zachter, en droomden de vredige vormen liefelijk op in de schemering, met de teedere lijnen van hunne omtrekken bevende van gevoel in de ijle atmosfeer. De avond daalde met zacht-suizende schaduwen, en van uit de zee stegen fijne, aetherische nevelen, wolkend tegen de bergen, stil vergaand tegen het rood goud, met groote innigheid. Alles begon te wuiven, te weifelen, te deinzen. Een sneeuwwit zeiltje lichtte ergens op in de verte, intens rein, en was weer weg, of het te ongelooflijk was, zóó wit-puur. Het landschap werd een eindelooze droom. De kleuren vervloeiden, goud gloeide langzaam weg in geel-wit, rood verschemerde in grijs, in de intenzer rijzende nevelen, die wijd en wijd uitwaaiden hunne wuivende gewaden. Het zacht-melodieuze ruischgeluid der golven was zalig-vibreerende van gevoel. Overal was fluisteren, suizen, ruizelen, verdroomen, en dat alles in een absolute rust. De zee was een groote, groote ziel. En in een wijding van kuisch getemperd avondlicht daalde een immenze liefde van den Hemel neder.....

Ik stond zwijgend op het dek. Wel kende ik dien plechtigen tijd van bidstonde in de chineesche zeeën, als alles luidloos verglijdt in droomen, als de witte nevel puur en blank over het water gaat, en de innigste essence van de natuur éven klaar op durft schijnen in de eerwaardige schemering, vlak voor de oogen van de verwante menschenziel, die in haar wil

[1]) Later naar de oorzaak van die vuren op de bergen vragende hoorde ik dat deze door de Chineezen zelven werden ontstoken bij gelegenheid van een godsdienstig feest in Januari, welk is mij niet precies bekend.

vergaan. Ik huiverde. Want dit kan een mensch niet lang dragen, het wijd-strekkend uitspreiden van de ziel, het rekkend reiken om in eindelooze liefde het Al te omvatten. Dit is de alleruiterste spanning van het wereld-verlangen. En bevend ging ik naar beneden, in de kajuit.

Hier was alles weer gewoon. Een deftige, gedekte tafel, met blinkend zilver en kristal. Roode rustbanken. Alles hôtel-achtig. Heel gewoon even een bittertje drinken en een courant lezen. En toen een uitstekend diner met een alleraangenaamst causeerenden kapitein. Het had nu niet heel veel meer van China. Alleen, op den achtergrond, een staand rek met geweren en revolvers, met het opschrift „loaded", deed een beetje unheimisch aan. Er konden eens zeeroovers onder de tusschendekspassagiers zijn, wat wel eens gebeurd is.

Na afloop van het diner ging de kapitein weer naar boven, op de brug. De kajuit was behagelijk warm, en hel verlicht met electrische gloeilampen. En nu dat speciaal oostersche genot te savoureeren, om na het diner een bizonder fijne Manila te rooken, half droomend op een zachte rustbank, onder het dreunen van de machine! Zoo veilig, zoo héélemaal-er-uit, zoo heerlijk ver vàn het gedoe en gescharrel thuis over kunst en literatuur, zoo geen kwestie meer van kibbelen en leuteren over dát is mooi en dat niet, zoo goddelijk in je ééntje in een heel vreemd land overal mooie dingen te gaan zien, met menschen in blauwe en gele zijden gewaden om je heen! Dingen van architectuur, van beeldhouwkunst, van schilderkunst, en oude, oude literatuur van groote wijzen, die nooit het woord artiest hebben gehoord! En dan dat in-gezellig egoïstische, er niets van behoeven te zeggen, maar héél alleen en vrij te zijn — het gaat hun allemaal niets aan — er zoo schijnbaar onverschillig bij te blijven en een fijne sigaar op te steken, terwijl toch in de ziel van binnen alles in uiterst reinen staat in essence is bewaard! Later vertel je 't dan wel eens, zoo bij gelegenheid. Er is niets geen haast bij, zoo met al die vredige bergen om je heen, en al dat groote van zee en horizonnen.

Ik heb daar zóó heel lang op die bank liggen genieten, onder den exquisen geur van allerfijnste sigaren, van tijd tot

tijd eens uitziende door een raampje, en dàn overal omhoog sterren, sterren, sterren, en alom zachte bergen in weinig, vaag maanlicht, waar alles goed was en tevreden. En een bizonder reine schittering op heel zacht, egaal water. Zoo alsof alles zóó hoorde in die kalme rust, en zoo is het overal, en anders is er niets in de wereld. En o! zoo veilig, want zoo vér van alles, ongenaakbaar..... En toen ik daarna op mijn bed lag in mijn hut, was al het geziene van de avondschemering weer voor mijn ziel. Zij verdroomde in die vage zaligheid, als de bergen en de zee. En, ik wil het wel bekennen, dit is voor mij het allerhoogste genot geworden, het niet-uiten, maar het heel stille ondergaan, het onmerkbaar zweven tusschen bewustheid en vergeten, een zielestemming lucht en aetherisch, als in een avondlandschap, als de nevelen hunne wijde, vage gewaden spreiden over de slapende bergen en de zachte, vlakke zee.....

'sOchtends vroeg het ontwaken in helder daglicht, in een groot geluid van stemmen, hooge, schelle keelgeluiden van sjouwers en roeiers. De „Hankow" lag voor Canton, vlak aan de kade. Een nette kade, europeesch, met stemmige rijen boompjes, langs europeesche huizen, waartusschen een kerkje. Maar verderop de donkere chineesche stad, eenvormig laag, met hier en daar de sombere, vierkante torens der pandjeshuizen, of de sierlijke oprijzing van een slanke, smalle pagode, als een vreemde, hoog-ranke bloem met veel klokjes.

Aan de andere zijde de wijde, breede rivier, vol sampans en andere schuiten, een aparte stad van bootjes op het water, vol wriemeling van menschen, en rumoer van schreeuwen. Links buigt zich een zijstroom landwaarts in, een enorme zilveren streep, schitterend vér door de vlakte, met hier en daar een groot gouden zeil glorieus in de zon.

De rivier was luid levend van stemmen en beweeg; het lawaai kwam op mij af als een wind. En nu, in den vroegen morgen, een licht blij zijn, een verlangen om óók hevig meê te doen, vooruit te gaan, óók te gebaren en te spreken. De nevelen van droom wuiven wèg van de ziel, die stil en zwijgend blijft van binnen; het gewone, krachtige leven trilt in het lichaam, gretig ademt de mond de frissche ochtendlucht, en de zintuigen trillen scherp, en voelen intens.

Na een uitstekend ontbijt stapte ik aan wal, en bracht de beleefde „purser" van de boot mij naar het hôtel Shameen. Een donker hôtel, quasi first class, met muffe kamers. Na eene kleine wandeling door de europeesche nederzettingen in Shameen (het europeesche gedeelte van Canton), bestaande uit eenvormige, saaie boulevards, stapte ik vóór het hôtel in een draagstoel, een nauw, vuil hokje van bamboe op bamboestokken, gedragen door drie smerige kerels. De gids van 't hôtel, een poenerige, vereuropeeschte chinees, die slecht engelsch sprak, voorop.

En toén de tocht door de chineesche stad Canton, een stad als alle anderen in China, die ik gezien heb, niet mooier, niet leelijker. De straten eng en smal en donker door de overneigende daken der huizen, die elkaar van weerszijden raken, en overal een benauwing van onbestemde, maar verdachte stanken. Wie er voor het eerst komt wordt er geslagen van walging, zóó sterk dat hij niet meer in staat is, het mooie overal te zien. Maar reeds kende ik dien schijn van benauwing en rotting, van vroeger, uit zooveel andere chineesche steden.

En er is een zeer schoone ziel in die sombere donkere chineesche steden vol vuil en stanken. Zij liggen treurig en grauw, als de half-vergane ophooping van een verdoemd volk, en het lijkt er alles slijk en duister en slechtheid. Maar ik weet, onder al dat hideuze liggen schatten van schoonheid verborgen, en leeft een ziel van glans en schitterende kleur.

Hier ging ik weer langs de winkels van zijde en goud, waar de rijkste couleuren ópfonkelen in het half-duister, waar de blinkende gouden draken glorieus uitgloeien op intens rood, waar aandachtig, als vroom geziene werklieden stil gebogen zitten over lappen blauwe, gele, groene, roode zijde, met teêre hand het goud en zilver bordurend tot precieuze bloemen en bizarre vogels, fijn en gevoelig als trokken zij etsen. Hier ook weêr de winkels van houtsnijders, en lakwerkers, en antiquairs, vol dingen van kunst en hoogere industrie, als wel onbestaanbaar lijken in die omgeving van stof en modder. En waar het zonlicht niet door kan dringen vlamt het helle rood van lappen en neêrhangende tabletten, en schittert het goud van stijlvolle karakters. Beestachtige, gekromde koelies loopen als gevloekten onder zware lasten, met schelle kreten, maar hier en daar wuift statig het langzaam waaiende gewaad van een ge-

goeden chinees, die met voorname stappen van zijn geel zijden pantoffelschoenen over den beslijkten grond gaat, als liep hij over rozen. Zóó, door geschreeuw en gelach, door duisternis en stank, door ópschittering van sublieme kleuren, wuiving van hemelsblauw en lichtgroen en vurig paarsch, ging het in het bedompte, overhuifde stoeltje een klein uur lang door de nauwe straten, somtijds hooge trappen op en af, op de schommelende beweging der dragers, als op een deining van zee.

Ik liet even ophouden vóór den winkel van een sjachelaar in antiquiteiten. De draagstoel met een schok neer, en voorzichtig uit het nauwe hokje gekropen. Een hoop volk nieuwsgierig achter mij aan. Een bejaarde chinees wachtte mij voor den drempel op, met diepe buiging, en groet van op de borst saâmgebrachte handen. Even zag ik in spanning door den winkel, met de mij eigen geworden flair van verzamelaar, en wist toen al direct wat ik ook verwachtte, dat de antiquiteiten hier evenzooveel noviteiten waren. En weêr als zóóveel keeren stond ik in bewondering voor de kostbare gebaren van den beleefden chinees, en voor de sereene ernst op zijn gezicht, toen hij mij het met zware eeden voorzette, dat deze — pik-splinternieuwe — Kangsai vaas een antiquiteit was uit de Handynastie, van fabelachtige waarde, dat dit blinkend geschuurde koperen wierookvaatje een schat was uit de dynastie der Soeng, en dat dit gewone theekopje, waarvan hij de éénig bestaande vier exemplaren bezit, [1]) afkomstig was uit het paleis te Peking. Want het is eigenlijk niet om boos te worden, het is eerder om voor te knielen, die sublieme gave van fantasie, die de chinees bezit, en ik was volkomen zeker, dat de antiquair op dat moment zelf geloofde wat hij zeide, zoo liefdevol zagen zijne oogen door een enormen bril al die dingen aan, en zoo teêr en gevoelig ging zijn magere, lang-genagelde hand er streelend over. O! die heerlijke gave om de emotie van iets in waarheid te kunnen doorvoelen en te gebaren door de enkele fantasie er van, hoe zalig moet een leven daarmede zijn, wat een immens geluk moet zoo'n chinees zich daar altijd meê kunnen geven!

En dan, al is alles nieuw, hoe mooi zijn al die dingen hier, hoeveel voornamer dan bijna alles in een galanteriewinkel in

[1]) Een chineesche „set" van kopjes bestaat uit vier, en somtijds tien of acht, maar niet zes of twaalf.

Holland! Die wierookbakjes met hun teêre pootjes, die simpele speksteentjes met die kleine, maar grandiooze lijntjes, die gracieuze poppetjes met die gevoelige gebaartjes, die glanzende witte vazen als blanke bloemkelken! En nu dat fijne Kwan Yin beeldje, dat de sjachelaar mij voorhoudt, wat is dat weêr een keurig figuurtje, hoe mooi is het opgerezen uit die fraai gestyleerde lotusbloem, hoe lucht en rein wuift het lichte gewaadje in zachte plooien er om heen, hoe subliem is het gebaartje, waarmede twee vingertjes der linkerhand prediking wijzen! En ik kocht het elegante poppetje, dat hoogstens vijf en twintig cents waard was, voor drie dollars, omdat ik wist dat ik, in Canton onbekend zijnde, voor een globe-trotter werd aangezien, en het dus toch niet voor minder zou krijgen. En nóg zie ik het verslagen gezicht vóór mij van den chinees, die jammert, dat hij er zoo'n schade bij heeft, en op die manier zijn zaak op de flesch zal gaan. Die fantasie, dat representatie-vermogen, die kostelijke mimiek in dit land, waar elk wezen een volleerd, eminent tooneelspeler is, een land van opperste kunstenaars! Is China misschien niet één immens tooneel?...

En nu weer verder, door slijk, modder en drek, langs smerige, fielterige gezichten, door getier en gevloek, half ziek van den walgelijken stank overal, en in beraad om in Godsnaam maar liever terug te keeren.....

Tot dat men mij weer neêrzet voor een tempel. De tempel der vijfhonderd Lo-Han's.

Eerst een paar poorten door, waar menschenmassa's krioelen om stalletjes van vruchten en stinkende eetwaren, en dán een labyrinth van lange, rechte alleeën.

Het was er vol blauwigen wierookdamp, en in dien zachten schijn blonk overal donkerrood van oud goud. Aan weerszijden in lange, lange rijen zaten op steenen terrassen, dicht naast elkaar, kolossale gouden beelden, en de gangen openden zich rechts en links tot andere, overal uniforme alleeën, waarin de roerlooze, plechtige samenkomst van mysterieuze, heilige wezens. Voor elk der vijfhonderd beelden stond een groot wierookvat en een kandelaar; wierook brandde in de vaten, en zóó droomde overal een blauwe damp op, waarin het goud lichtte van een vreemden, mystieken glans. Op elk kruispunt van gangen stond een pagode, in den vorm van een lotusterras, waarin een oud, zwart boeddhabeeld aan elk der vier zijden

statig nederziet op de eerwaardige vergadering van wijzen daarbeneden. Op de hoeken bloeiden slanke porseleinen vazen, als bloemkelken.

Vijfhonderd expressieve gezichten van hooge wijsheid, devoot biddend in roerlooze rust, of verdroomd in intense meditatie, vér van de dingen der wereld of enkelen verschrikkelijk stormend, in woedenden haat tegen de doodsvijanden, de passies, met afschuwelijk verwrongen trekken!

Het was er heel plechtig, van een sombere, gewijde stilte. Dat kwam plotseling uit de benauwing en het leven van zooeven als een wijding van droom.

O, die eindeloos kalme, gouden wijzen, hoe ontzaglijk zaten zij, in een sfeer van vreemde zaligheid, hoe passieloos was veler gelaat, hoe wonder was die roodgulden glans, lichtend in die hooge, koude stilte!

Naast mij, bóven, waar ik laag onder stond, zag een matgouden Ló-Han vreemd-lachend mij aan, zooals ik nooit weêr zal vergeten, met een lach, die over andere dingen in andere werelden gaat, en met een subliem gebaar wees hij op zijn open-gegane borst, waar een heel klein, schitterend beeldje zat, de voetjes op een lotus gevouwen, de oogen starende op de punten van twee opgestoken vingers, verloren in immense zaligheid; zóó wees hij mij met een wonderen lach op zijn bevrijde, pure ziel van binnen!

Vóór en achter, links en rechts, overal liepen de alleeën door, en in alle richtingen, zoover ik zien kon waar ik stond, waren de statige wijzen, in onbeweeglijke rijen, peinzende donkergoud in een droom van zachtwolkend blauw.

En het was als een stuk uit een oude Soetra:

„Alzoo hebbe ik gehoord: Toen der tijde woonde de Gezegende (Boeddha) in Srâvastî, in de allee van Geta, in den tuin van Anathapindaka, te samen met een gezelschap van Boeddha's, dertienhonderd, met ouderen, groote discipelen en Arhats, zooals Sâriputra, Mahamandgelyama, Mahakasyapa, Mahakapphina, Suddhipanthaka, Nanda, Ananda, Râhula, Bharadvâga en Arismuddha. Hij woonde te zamen met dezen en vele andere groote discipelen en vele nobele Boddhissatva's, als Mangrusî, den prins, en alle anderen.

En hij woonde te zamen met Sakra, den Indra, den koning der Dewa's en met den Brahmaan Sahârnpati. Met dezen, en

vele anderen, honderdduizenden Naguta's [1]) van godenkinderen, woonde Bhagavat in Srâvastî. [2]).....″

En deze tempel was als een gezicht in heel oude, vervlogen tijden, toen de sereene Shakyamuni zijne onsterfelijke predidikingen zeide, met duizenden vrome discipelen in roerlooze rijen devoot om hem heen. Hoe groot, hoe gelukkig, zoo pas uit al die menschen, de menschen leken nu wel als vér uit een nachtmerrie, krioelende wezentjes, wat veilig, hier zoo vér van allen, in die koude laan met gouden goden!

„O-Bi-To″ zeide een schelle keelstem.

Een smerig, gluiperig kereltje, miserabel in een vuil grijs lompenkleed. Een puntig dievensnoet, vér, vér van beneden.

Ik wist wat hij hebben moest, en gaf hem een „kah″ [3])

Gretig greep de vieze hand mijn geldstuk.

„Gegroet, vrome Bikshu″ zeide ik, met een sneer, dien hij voelen moest.

Maar onverstoorbaar kalm, zijn vuile snuit in een plooi van Nirvâna'sche rust, antwoordde hij weder:

„O-Bi-To″, „O-Bi-To″..... [4])

Amithaba, de Dhyâni Boeddha, de in-zich-zelf bestaande, vóór de formatie der wereld, Amitâbha, de „abstracte Wijsheid″!

En ik voelde een grooten angst, nu deze havelooze schooier dien subliemen naam op de lippen had, zooals ik zelf wel van véél sublieme dingen spreek, ik, die mijzelf van binnen nauwelijks durf zien, in de duistere afgronden der onbewustheden. Is daarom China mij zoo sympathiek, of liever, zoo vreemd verwant, omdat het een symbool is van een menschenziel? Omdat er van uit het sombere en droeve van duistere onbewustheden de hoogste wijsheid wordt gezongen, en in de gure, donkere wijken een roerloos, statig Boeddhabeeld van immenze wijsheid de handen biddend op de borst vouwt, in allerdiepste contemplatie?

---

[1]) Staat hier voor: „eindeloos velen″.

[2]) Uit den aanhef der „Sukhâvatî-vynha-mahayana-sûtra (iets verkort in dit citaat).

[3]) 10 cents engelsch = 100 chineesche cash.

[4]) O-Bi-To (Amithaba) is de gewone zegswijze der priesters, die zij voor alle gevallen, en als antwoord op alle mogelijke gezegden gebruiken. Zij denken dat het eindeloos uitspreken van dit heilige woord hun door transcendenten, mystieken invloed tot Nîrvana kan brengen.

Angstig peinzend ging het weer door de sombere straten, en ik wist niet eens meer wat ik zoeken kwam, ik, droomende zwerver, ver van de dingen van mijn land.

Het liefs van zonnige duinen was nu zoo lang reeds weg, en de weiden met gouden koeien, en de weggetjes waar een wagen met paard aankomt in de verte. Het is alles somber en tragisch, alles roept hier van den dood, en mijn grootste geluk was hier immers altijd doodstil liggen aan de zee, met vage nevelen op het water, en overal stervende lijnen en wijkende horizonnen......

Tot een plof mij weer wakkerschrok. Ik was voor den tempel van den stervenden Boeddha. [1])

Een met onkruid begroeid voorhof over; dán langs twee pagodevormige wierookbranders, de voordeur van den lagen, breeden tempel binnen. Het is niet in een statige, groote zaal, in pracht van architectuur en kleuren, dat het beeld hier ligt. Een paar gangen door, een trap op, en ik kwam in een kleine, vierkante kamer, in donker, droef licht. Hier stond een armoedig chineesch bed met vuile, groene gordijnen. Ik sloeg ze terug en hing ze over de stijlen. En ik zag een levensgroot, gouden boeddhabeeld dat — o! wondere chineesche naïeveteit — met een deken bedekt was, voor de koude. Ook de deken trok ik weg. Géén beeld van heel fijne afwerking als de oude porseleinen, — een dik, bijna grof gezicht, met grooten neus, en lompe, vette oorlobben. Het haar in krullige vlamknoppen, donkerblauw. Dikke, logge lijnen had het lijf, als dat van een vleezigen, massalen werkman, die één brute kracht is. Maar toch zàg ik het en was het duidelijk, ik zag het, en zal het niet licht vergeten..... „Zóó moet het zijn" dacht ik, „zóó is het grandioze, zachte, teedere einde....."

Want de gouden boeddha lag met het hoofd zóo rustigjes op een luchtig gebogen arm.... o! hoe rustig en zalig en in sereene kalmte, — de beenen zóó zachtkens gevleid over elkaar, en over het slapende gezicht lag zulk een wijding van eindelooze vrede, dat ik dadelijk voelde, dat hier een ziel verzweefde, en dit lichaam vergloried lag in den glans van haren schaduw.

Zacht, zacht lag daar de boeddha vóór mij, hoe zalig was

[1]) De Chineezen in Canton noemen het „slapende boeddha", maar dit is verkeerd. Het beeld komt geheel overeen in houding met de siameesche en birmaansche, die den stervenden boeddha voorstellen.

hij daar gelegen, ja, nu wist ik het — hoe heerlijk dit te weten! — dit was geen lijden, geen bange dood, dit was enkel het lucht-droomend verglijden van een bevrijde ziel....

In een donkere, vuile kamer was het, in sombergeel, treurend licht, ergens op een verdieping van een armoedigen tempel, in de duistere stad van modder en immondices, waar ik zooeven nog walgde.

Toen ben ik haastig weggegaan, na eerst de deken zelf weer over het gouden lijf te hebben geslagen, en de groene gordijnen dichtgedaan. Dit is niet iets om veel van te zeggen, om lang naar te zien. Maar iets om heel stil te bewaren van binnen, om voorzichtig mede te dragen door het leven, en niet meer van te spreken.

En weêr ging het, een uur lang, door de donkere stad, en in mijn moeheid zag ik niets meer dan vage schaduwen. Alleen nog even héél helder, op een breede, open plek, op zij gezien een blanke pagoda, een blanke bloem, rank oprijzend, hoog boven de lage, schuitvormige daken, met zeven gestyleerde terrassen boven rijen zeskantige bladen, en gekroond door een spits van in de wind even zacht klingelende klokjes. Een wondere bloem van steen en porcelein, opbloeiend uit het vuilbruine der huizenmassa's....

Toen heb ik getiffind, in een koude, leege zaal, en later in een donkere hôtelkamer gezeten, met vreemde stadsgeruchten roezemoezend in de verte, en angstig gillen van stoomfluiten dicht bij, op de rivier. Moe van warmte, lam van benauwdheid als ik was, viel ik in een zwaren slaap, donker en leeg, een groote, zwarte onbewustheid, als een afgrond.....

Na het diner 's avonds, werd ik door een jong engelsch student van de „consular service", met wien ik aan één tafeltje had gezeten, geïnviteerd om de „flower-boats" op de Cantonrivier te gaan zien, een chineesche, drijvende buurt van „haut plaisir". Daar hij Canton-chineesch sprak, een dialect waarvan ik maar heel weinig machtig ben, nam ik die invitatie met graagte aan.

En nu ging het in een sampan, onder een rieten dakje gezeten, over een breede, donkere rivier. Voorbij de stad was het alles donker, en van een vreemde melancholie, die ik nergens anders voelde dan op chineesche rivieren. Een zacht

drijven met korte stootjes, onder het droevig gepiep van riemen in de haken, en van buiten niets te zien dan donker water alom. Tot opeens in de verte een rumoer klonk van stemmen en gezang. En wij kwamen bij een groote, opeengehoopte massa, die ik eerst voor een stad hield, maar die uit honderden naast elkaar vastgemeerde booten bestond. [1]) Bamboebruggen op palen vormen wegen tusschen de rijen schuiten, die allen stil liggen.

Met veel moeite liepen wij op die ruwe wegen voort. De eerste schuiten die wij voorbijgingen waren klein en slecht verlicht, en ik zag vrouwen in zwarte jakken met een sigaret in den mond. Maar verder blonk veel licht, en nu kwamen wij bij wonderlijke huizen — want op booten lijken zij niet in het duister — met fijn houtsnijwerk van bloemen en vogels. De deuren open, en binnen alles hel verlicht, veel menschen in kleurige gewaden, en vreemde vrouwenfiguren in schitterende zij. In een der laatste gingen wij binnen. Een aanzienlijke Chinees, de secretaris van den onderkoning van Canton, gaf daar een feest. De boot leek wel een langwerpige smalle, lichte doos met menschen. De eerste indruk was rood en goud. Langs de muren veel spiegels in vergulde lijsten, en veel roode tabletten met gouden karakters. Overal europeesche kronen en lustres, met veel glazen breloques. Overal schitterde en fonkelde kristal en licht.

Langs de wanden, als in chineesche ontvangzalen, stoeltjes van zwartbruin hout, rijk ingelegd met parelmoer, en rijk besneden. Naast elke stoel een laag tafeltje, voor de thee. In het midden een fijn geörnamenteerde tafel op drakenpooten, waarop allerlei porseleinen schalen met lekkernijen, en waarom rijkgekleede chineezen met wondere, frêle wezentjes — bloemen? feeën? — van lichte, tintelende couleur, met vreemde droomgezichten, nog niet gezien.

Mijn beleefde nieuwe kennis stelde mij voor aan een immensen, loggen chinees, met enormen, vooruitstekenden buik en vuurrood gezicht, een vette, lomplachende vleeschklomp. Ik boog zoowat en mompelde iets van het weinige mandarijn dialect wat ik kon — en dat een hooggeplaatst chinees door het geheele rijk verstaan moet. Maar ik heb niet gehoord wat hij toen zeide, want ik keek naar die vreemde, ongeloofelijke

[1]) In September 1894 is deze geheele bootenbuurt door brand vernield.

wezentjes om de tafel. Ze waren allen zoo klein en broos in de fonkelende rose en hemelsblauwe gewaden met teêre bloemen en vogels daarover geborduurd, rose omzoomd met blauw, en rood met goud, en helgroen met fel geel, alles schitterend en tintelend in 't intenze licht, wijde korte gewaden over wijde broeken, met vage, vermoede vormen er héél even doorkomend. En dan die gezichten, allen zoo poederwit en bloemenrood, en die ópgaande wenkbrauwbogen, en die kleine zwarte amandeloogen die niet schijnen te zien wat om hen heen is, maar enkel vage, verre mysterieën! De slanke droomwezentjes van porseleinen vazen en van op zijden waaiers en schermen en bizarre teekeningen. En alles even sterk uitkomend van kleur, als rijstpapier zoo intens, kleuren alleen in China te zien. Er stond er een op, met veel geruisch, en kletteren van jaspis sieraden, en nu zweefde het kleurig schepseltje naar ons toe als op het rythmusje van een heel langzame droommuziek. De zijden miniatuurschoentjes van een héél klein kindje raken maar even den grond, en het toch zoo lichte lichaampje, te zwaar voor die babyvoetjes helt links en rechts telkens over, en wiegt in het wankelend evenwicht, met telkens uitstrekken van een wijden mouw, als een vlag van een équilibriste. Dit kleine, zijden figuurtje, als uit een droom gekomen, dit heel teêre, frêle wezentje komt bij den kolossalen chinees staan als zijn kindje ver beneden zijn schouder reikend, en wil den vleezigen reus, die haar lief is, weer meêtrekken naar de tafel, om te eten.

Maar hij zeide haar iets, wat ik niet verstond, waarop zij ons met haar zwarte oogjes aankeek, eerst half-bang, toen verwonderd, toen guitig, en opeens in een schel gelach uitschaterde.

De dikke chinees scheen een héél goed vriend van mijn kennis te wezen, wat deze mij dan ook verzekerd had, want ineens vroeg hij mij wat in gebroken, maar toch verstaanbaar engelsch:

„Please sit down there, with my friends. Do you like a mistress?"

En daarna een bulderend gelach. Nu zag ik pas dat hij een beetje dronken was.

„Hoe zou ik durven? Hoe zou ik durven?" riep ik, dezen keer voor de eerste maal dit in China gebruikelijk antwoord eens heuschelijk meenend.

Want die zijden, kleurige schepseltjes daar zijn geen vrouwen. Het zijn geschilderde, met zijde omhangen automaatjes, ze zijn broos als vlinders, de kleur zit er in fijn poeder op, ze geven stellig af als je er aankomt. Hoe dit ooit aan te roeren — zou er geen griezelige, bleeke wond overblijven als bij een kapel, — zou die mooie kleur er niet afgaan, en dan al die heerlijke, zachte zijde, zou het niet kreuken, zou het niet scheuren en vlekken, en dan die curieuze, porseleinen gezichtjes, me dunkt ze zouden breken en in scherven vallen als de poppetjes op zoo'n waaier als je er even aan stoot.

Wat een vreemd festijn, die logge, groote kerels, meestal met dikke buiken en opgezette tronies, die daar vreemde vruchten eten en uit miniatuurkopjes thee en wijn drinken met porseleinen poppen, die dadelijk breken!

Wij werden opgenomen in den kring. Naast mij zat een figuurtje in roode zij, met sterk riekende bloemen in 't haar, en een smalle band van blauwe ijsvogelveeren, bezet met groote paarlen, over een smal, wit-gepoederd voorhoofd. Zij zat mij aan te kijken alsof ik een vreemd, zwart monster was in mijn europeesche jasje, en begon telkens met andere zulke vrouwtjes uitbundig te lachen over zóóiets ongerijmds. Onze gastheer liet de muziekinstrumenten komen, en het wezentje naast mij begon met haar kleine, roodporseleinen vingertjes in iets als een kleine guitare te tokkelen. Vreemde, maar heel zangerige wijsjes, en een vreemde stem er tusschen, zingend in heel hooge noten ongehoorde faussetten.

Het ging er alles heel netjes toe. Niets van de ruwe grofheid als op europeesche bacchanalen, al was het nog een ietsje anders dan in een europeesche salon. Deze vlinderachtige dametjes zijn dan ook de meest ontwikkelde van China, en onderwezen in literatuur en muziek.

De booten — ik spreek hier enkel van de besten niet van de kleineren — zijn geen publieke lokalen, maar worden door een of meer rijke chineezen afgehuurd, en de feestvierenden zijn allen gasten. Behalve een toiletkamertje zijn er geen andere vertrekken dan de feestzaal. Na het festijn gaan allen naar huis.

Mijn nieuwe vriend was in druk gesprek met de Chineezen, maar ik zeide niet veel, en zat, een geurig kopje „siaochoeng" thee savoureerend, de porseleinen vrouwtjes aan te staren, die

ik nog nooit zóó gezien had. Ik kende alleen van Canton-vrouwen de korte, dikke „girls", die overal in China, in de Straits en in Indië zijn te vinden, gekleed in de glimmende zwart bombazijnen jakken. Maar dézen waren de echte chineesche feeën uit de oude sprookjes en legenden, die op feniksen en reigers door de lucht zweven, of voorbijdrijven op wolken, als Ho Sien Kou, het wondere, lichte wezen, dat nooit at, en in het volle daglicht eindelijk ten hemel voer, als te lucht en broos voor deze aarde. Ik trachtte te vergeefs mij voor te stellen, dat die gekleurde, teere poppen courtisanes waren, zoo vaag en vreemd bewogen ze, zoo klein en tenger leken ze, zoo curieus automatisch waren hun gebaartjes, als werden ze onzichtbaar door touwtjes bewogen. Toen de dikke secretaris zijn zware hand op de fijne, zijden schoudertjes van zijn meisje legde, had ik een gevoel alsof ik een porseleinen voorwerp zag breken. Maar ze weerde hem af met een keurige wending van haar wit zijden waaier, en lachte met een hoog geluid, te hoog fausset om natuurlijk te zijn, maar dat bizonder mooi wordt gevonden in een chineesche vrouw. — Hoe'n vreemd gevoel was het, toen later zoo'n wezentje achter elk der gasten kwam te staan, zooals gebruikelijk is, om wijn te schenken. Telkens als het gepoederde roode handje bij mijn kopje kwam, en een zijden wijden mouw even ruizelend mijn jas effleureerde, week ik onwillekeurig terug, en keek bezorgd of er niets was afgegeven, en geen roode of witte vlek was gekomen op het zwarte laken.....

Het was laat toen wij, na vele stijkages en buigingen, afscheid namen van de overbeleefde Chineezen en hun raadselachtige schoonen. En toen ik weer in de donkere sampan zat en over de doodstille, duistere rivier gleed, had ik moeite te gelooven, dat ik de schitterende, kleurige poppetjes van de oude vazen en rijstpapieren plaatjes werkelijk levend had gezien, en dat alles misschien niet enkel een vertooning meer geweest was op dat immenze tooneel, dat China is.

De stad, toen wij naderden, lag donker en somber, met hier en daar een schaarsch lichtje, een groote opeenhoping van zwarte vormen in de duistere droefheid, die over al de chineesche steden ligt, als een vloek. Het gezicht op zoo'n ontzachelijk groote stad, doodstil onder den zwarten nacht, vanuit de wijde, duistere rivier, is beangstigend met een vreemde

beklemming. De intens roode en blauwe lichtfiguurtjes weken weg voor mijn denken, en opeens dacht ik om de vijfhonderd gouden wijzen, statig gezeten in den damp van blauwen wierook en om de heilige, zalige Boeddha, die daar lag te sterven in het donkere kamertje, achter armoedige, groene gordijntjes, dáár ergens in die zwartgrijze massa, zoo somber en dreigend vóór mij, de mysterieuze, fabelachtige stad van wonderen, die Canton heet.....

Henri Borel.

DE MIMEN VAN HERODAS.

Egypte, de bakermat der sphinxen, was ten allen tijde het land der raadselen. Nòg heeft de zegswijze der ouden haar kracht niet verloren: uit Egypte komt altijd iets nieuws. Zijn het thans ook al geen sphinxen of pyramiden, geen nijlpaarden of ibissen die de bewoners der beschaafde wereld, hooger-òp levend, in verbazing zetten — een sarkophaag, naar het heet van Alexander den Grooten, met fijn beeldhouwwerk versierd, een mummie gewikkeld in belangwekkende papyrus-rollen, verbazen en verrassen de menschheid. Zij doen de geleerden en allen die belangstellen in de oudheid, juichen over een vondst waarop men niet had mogen rekenen. Want al verbeelden wij ons vaak de oude wereld nog al redelijk goed te kennen, toch moet het toeval ons nog dikwijls iets aan de hand doen, dat ons een anderen blik gunt op geheel of slechts gedeeltelijk bekende zaken. Was het in 1777 de ontdekking in een varkenskot van het Homerische hymne van Demeter door Matthaeï, en nòg vroeger dikwijls boekbanden en orgelpijpen hersteld met kostbare perkamenten of palimpsesten in kloosters, die ons onbekende geschriften deden vinden of wèl bekende beter deden waardeeren — in onzen tijd was het (een jaar of vijf geleden) de mummie van Sarapus, Sarapions zoon, in het jaar 13 vóór Christus gestorven, die ons ongedacht een schatkamer met pretieuse verrassingen opende.

Weinig vermoedden de personen die vóór 19 eeuwen den doode in zijn laatste omhulsel wikkelden, hoe het gebrek aan linnen dat hen tot beschreven papyrus-vellen hun toevlucht deed nemen, aan de Europeesche wetenschap na zóóveel jaren een bron van genot zou verschaffen. Hunne verlegenheid deed

uit dit Egyptisch graf, door tusschenkomst van Arabische dieven, den bestuurders van het Britsch Museum de gelegenheid aan de hand om de geleerde wereld te verblijden door een gewichtige letterkundige openbaring.

Vooraf ging de publiceering van het veelbesproken stuk „de Republiek der Atheners" van Aristoteles, tot nog toe onbekend, hoewel dikwijls genoemd, o. a. door Cicero, die het in zijn bibliotheek bezat. Als hongerige gieren op een prooi, stortten zich de philologen op het Grieksche stuk om het na te pluizen en te emendeeren, te verklaren en uit te geven. Het vinden van zulk een kostbaar werk is een *te* groot evenement om niet allen in rep en roer te brengen, die, na eeuwen van zoeken en schaven en vijlen, weinig meer op het reeds afgejaagd philologisch terrein te doen vinden en die met frisschen moed op een nog onbetreden gebied de schreden zetten. Tevens werd in het licht gezonden de inhoud van vijf papyrussen, fragmenten bevattend van de Ilias, een grammaticaal extract, wellicht getrokken uit een werk van den beroemden Tryphon, verder het slot van een rede van Hyperides, en last not least, zeven mimiamben van een dichter, dien wij Herodas zullen noemen, al is het niet uitgemaakt dat de spelling van dien naam geheel juist is.

Aan de Engelsche uitgevers: Kenyon en Rutherford is ieder die iets gevoelt voor de oude wereld, dank verschuldigd voor hunne moeite, al zullen ook tal van generaties van geleerden hun verstand op den gruwelijk verminkten tekst kunnen spitsen, vóór die geheel gezuiverd, hersteld en aangevuld is — àls dat ooit het geval zal zijn. En des te schooner is hun arbeid, omdat zij de wereld zoo spoedig deelgenoot maakten van hun vondst. In tegenstelling met zoovele bibliothecarissen op het vasteland, die hun voorrecht van eersten uitgever misbruiken door het „nonum prematur in annum" in werkelijken zin toe te passen op de schatten aan hunne zorg toevertrouwd; die zelfs het „nonum" overschrijden, de wereld laten wachten, de nieuwsgierigheid prikkelen en dan ten slotte tòch nog niets uitgeven — in tegenstelling met die egoïsten brachten Kenyon en Rutherford het woord van hun landgenoot Shelley in praktijk: „Men verdubbelt zijn roem door dien te deelen met anderen."

Uit het donkere graf, uit het doodenomhulsel treedt een frissche, levende gedaante te voorschijn, een schepsel van leven

en bloed dat het geraamte weer bezielt en doet bewegen — al draagt het hier en daar de onmiskenbare sporen, verkeerd te hebben in verdrukking en al is het er niet zonder kleêrscheuren, in den werkelijken zin, afgekomen. Men ontwikkelt niet ongestraft een bekleedsel, dat 19 eeuwen in de grafgewelven een rust genoot — een rust des doods.

Wij kenden den thans wedergevonden dichter, althans van naam. Men wist vóór de vondst van 1891 dat er een gedistingeerd Grieksch dichter bestaan had, door den één Herodas, door den ander Heroondas genoemd. Daar de eerste spelling op twee, van elkander onafhankelijke plaatsen (bij Plinius en bij Stobaeus) wordt gelezen, bestaat er meer waarschijnlijkheid dat deze vorm de juiste zal zijn, dan dat Heroondas, hetwelk alleen bij Athenaeus voorkomt, de richtige lezing zal wezen. Op den laatst gevonden papyrus evenwel wordt 's dichters naam niet aangetroffen, en de onzekerheid blijft dus bestaan. Dat wij hier echter werkelijk te doen hebben met het werk van den eertijds gevierden dichter Herodas, dien Plinius prijst en dien hij als meester blijkt te waardeeren, door hem in éénen adem te noemen met den ons wèl bekenden Callimachus, bleek uit het terugvinden van vijf der tien fragmenten, die reeds op naam van Herodas stonden, onder de meer dan 800 verzen welke ons door de mummie werden teruggegeven. Wat er over was, beteekende weinig. Door de achtenswaardige vlijt en nooit genoeg te waardeeren peuterlust van een snuffelend geslacht van anthologen en notitie-makers, waren scherven en splinters uit de algemeene verwoesting van de antieke geesteskamer gered. In het alluvium van proza en poëzie, naar het litteraire moeras door den stroom des tijds meegesleept, waren onder veel onnutte en waardelooze dingen, ook wel kostbare en fraaie steenen aangeslibt. En voor een zeer bescheiden deel was die snuffelijver ook onzen dichter Herodas ten goede gekomen. Enkele brokstukken bezat men, waaruit men wel wilde, maar niet kòn besluiten tot aaneengeschakelde stukken, dramatische scènes. Thans is de identiteit bewezen, en ook Plinius is door de sprekende feiten gerechtvaardigd, wanneer hij de gedichten van Herodas op gelijke waarde schat als die van Callimachus, met wier beider werken hij de pennevruchten van een vriend, Antoninus, vergelijkt.

Weten we omtrent bepaalde navolgingen van Herodas bitter

weinig, iets meer kunnen wij nagaan ten aanzien van de dichters die hij tot voorbeeld kan hebben gehad.

Reeds in de 5e eeuw v. C. kennen wij het bestaan van mimen, d. w. z. korte stukjes „nabootseerkunst," om een woord van Vondel te gebruiken. Sophron van Sicilië en zijn zoon Xenarchus schijnen het geweest te zijn, die dergelijke genrebeelden in gecadanceerd proza schilderden en omlijstten. Hunne namen zijn ons bekend, van hunne werken niets. Beter ging het ons met Theocritus, die, naar ons wordt meegedeeld, Sophron navolgde. Deze laatste schreef echter proza; Theocritus verzen en wel in een heerlijk mengsel van natuur en geraffineerde kunst. Sainte-Beuve noemt de herdersdichten van Theocritus (en Vergilius) „halve waarheden in de schildering van natuur en zeden." „La nudité énergique et naïve" is het, die Sainte-Beuve het meest in Theocritus verklaart te beminnen. En dàt is het, wat hem ook Herodas, zoo hij dien gekend had, zeker zou doen liefhebben. Maar als Herodas Theocritus nabootst in fijne trekjes, afgekeken aan het werkelijke leven, dat belangstelling wekt waar men het ook bespiedt — dan mist men wat Theocritus zoo aantrekkelijk maakt: de grootsche of liefelijke schilderingen van natuur en veld, van wouden en bergen, van hemel en zee.

In hoeverre evenwel beiden, Theocritus, en, dóór hem, Herodas den invloed ondergingen van Sophron van Syracuse, is niet uit te maken.

Men weet dat Sophrons mimen verdeeld waren in twee soorten: mannelijke en vrouwelijke (*ἀνδρεῖοι* en *γυναικεῖοι*) al naar mate mannen of vrouwen er de hoofdrol in vervulden. Wij kunnen zien hoe Herodas zich tot de laatste soort het meest voelt aangetrokken, en juist niet door de edele eigenschappen van het betere deel der schepping. Meer nog dan Euripides zou hij den naam verdienen van Misogynus, vrouwenhater. Zijne vrouwen zijn ja, eenvoudig, oprecht, maar — in het verdorvene; weinig geflatteerd, en slechts hare oprechtheid in het verkeerde strekt haar tot verontschuldiging. Zij hebben van den dichter een gemakkelijkheid en een natuurlijkheid gekregen, die ons inpakt, ons om den tuin leidt. Cynisch brutaal, verbazingwekkend gemeen zijn ze (op een heel enkele uitzondering na) niet. Ze afficheeren zich niet, want ze zijn natuurlijk. In cynisme toch treedt brutaliteit op den voorgrond.

De kunstenaar teekent naar het levend model, maar zijn model zet zich niet in een bestudeerde houding, want zij weet niet dat zij er voor zit. Door dit alles geeft de dichter zijn lezers de illusie personen te ontmoeten die hun reeds bekend zijn. Daarom zijn ze typen.

In choliamben (hinkiamben), voor het eerst gebruikt door Hipponax, den vlijmend-scherpen bultenaar-dichter, om wiens diep-wondende verzen zich tegenstanders verhingen, goot ook Herodas zijn verzen, waarbij het venijnige, bijtende langzamerhand was verzacht tot onschadelijken spot, tot ironie. Het werd de taal voor de elegante, dichterlijke feuilletons, soms pikant en ondeugend, soms ernstig; onder vaardige hand worden ze sierlijk, geschikt voor een aardig genrebeeld.

Schlegel karakteriseert de hinkiamben in de volgende regels, waaruit men terstond een denkbeeld krijgt van den stootenden, hokkenden dichttrant (verzen als pijlen met weerhaken) die echter in het Grieksch bij lange na niet den hortenden indruk teweeg brengt, dien het Duitsche versje geeft. Wellicht is dit met opzet zoo gedicht, om door overdrijving de gewilde uitwerking te verkrijgen.

Der Hinkiambus ist ein Vers für Kunstrichter,
Die immerfort voll Naseweisheit mitsprechen,
Und eins nur wissen sollten: dass sie nichts wissen.
Wo die Kritik hinkt, muss ja auch der Vers lahm sein.
Wer sein Gemüth labt an Gesang der Nachteulen
Und wenn die Nachtigall begint, das Ohr zustopft,
Dem sollte man's mit scharfer Dissonanz abhaun.

Dat de Hexameter, de statig voortschrijdende dactylische versmaat, recht geschikt voor beschrijvingen, minder gepast klinkt voor meer familiare samenspraken, had reeds Aristoteles opgemerkt. In de dagelijksche spreek- of schrijf-taal zal men dan ook eerder een stuk iamben (ongewild aangebracht) vinden dan een brok van een hexameter. En zoo is het licht te verklaren dat Herodas voor zijn genrebeelden, geschetst en gegroepeerd naar het dagelijksch leven, ook de minder deftige versmaat koos.

Vóór de gewichtige ontdekking van 1891 waren allerlei onderstellingen opgebouwd omtrent de woonplaats en den leeftijd van den dichter. Bij de vermelding door Plinius vinden wij

in een uitgave (van Cortius, 1734), als noot, een paar kolommen philosophie en uitweiding over den daar genoemden Herodas, waarvan door de Egyptische vondst geen enkele syllabe eenige waarde behoudt. Th. Bergk, de geleerde uitgever van de Poëtæ lyrici zag in Herodas een tijdgenoot van Xenophon (± 400 v. C.) en wel alleen op dezen grond dat de naam Gryllos, dien ook één der zoons van Xenophon droeg, in één der fragmenten voorkomt. Anderen plaatsen hem in den lateren Romeinschen tijd. Deze — omdat in één der stukjes een vader zijn zoontje het woord „Maro" laat spellen, toevallig den achternaam van den dichter Vergilius. Gene — omdat de zinswendingen en ideeën van den dichter Catullus veel overeenkomst hebben met die van Herodas. Maar de taal der liefde, de taal der koppelaarsters, van winkeliers die hun waar aan den man willen brengen, van dames die over de meid klagen, van moeders, ontevreden over hare jongens, zal wel in hoofdzaak altijd dezelfde geweest zijn en steeds dezelfde blijven. Doet niet de taal van de Entremetteuse uit n°. 1 (een nummer, waarvan wij echter de vertaling niet zullen geven) denken aan „La vieille damnée" van Scarron; de klachten over de dienstboden in n°. 6 aan Laurillard's: „'t Is erg met de meiden!" Vindt men niet bij Gyp, bij Lessing in de Minna von Barnhelm, bij Schiller in Wallensteins Lager scènes, die, uit de lijst genomen, als genre-stukjes dienst kunnen doen op dezelfde wijze, waarop Herodas' mimen dat deden?

Hoe? — 't Is moeilijk met zekerheid te zeggen, al kan men zich in gissingen verdiepen. Wellicht waren deze en dergelijke letterkundige voortbrengselen in gebruik als „lever de rideau," misschien ook deden ze dienst als vertooningen of voordrachten bij diners en gezellige bijeenkomsten. De kortheid der stukken zou pleiten tegen de geschiktheid voor een opvoering. Maar zijn Vergilius' korte herdersdichten óok wel niet opgevoerd of gezegd op de planken, en om meer moderne voorbeelden te noemen, zijn Coquelin's monologen en van Zuylens voordrachten zooveel meer omvattend? Voor een groot tooneel zijn de miniaturen van Herodas zeker ongeschikt; het zijn voortbrengselen van kunst, die men niet op de openbare, druk bezochte markt te koop biedt, niet te midden van het gewoel der groote menigte nasnuffelt, maar op zijn gemak geniet. De stukjes van Herodas hebben allen het eigenaardige kenmerk van het Alexandrijnsche tijdvak. De invoed van het groote, het ge-

wichtige verdwijnt; de *kracht* gaat verloren. Het enthousiasme is vervlogen, de smaak voor het kleine, het „niedliche," het „coquette" treedt er voor in de plaats. Van goden en helden is de belangstelling der poëzie overgegaan op de nederigen in den lande en de alle-dag-menschen. Zij daalde neer uit den hemel op aarde, de poëzie, en zocht zich bij voorkeur een terrein van waarneming in het burgerlijke en kleine. In de hymnen van Callimachus en in het heldendicht „De Argonauten tocht" van Apollonius uit Rhodus toont zich o. a. die smaak voor familiare scènes ook in het verheven gebied der goden. De Alexandrijnsche dichters houden zich gaarne met genrebeelden bezig. Zij copiëeren de natuur. Van daar hun realisme. Ja, men kan verder gaan en vele dier scènes, in het bijzonder die van onzen dichter Herodas, vergelijken met schilderwerken van de Hollandsche school, genrebeelden in den trant van Adriaan van Ostade, van Mieris, Terburg en Dusart. De laatste schonk ons een stuk, waarvan men zou kunnen denken dat hij de scène in den schoenmakerswinkel (No. 7) gekend had en die had willen illustreeren. Adriaan van Ostade gaf ons een school, welke afbeelding bij Herodas' derde mime als titelplaat zou kunnen dienen. De gallerij van Herodas' genrestukken ontleent haar groote aantrekkingskracht en bekoring aan de wijze van uitvoering. Het smijïge, het soepele van de taal leent zich tot een lossen dialoog of een vlug loopende alleenspraak; het levendige van de voorstelling wekt op en sleept mee. Door allerlei volksuitdrukkingen, spreekwoorden en zegswijzen, familiare vergelijkingen worden wij een oogenblik verplaatst in die voor ons vreemde wereld, welke toch in algemeen menschelijke trekken geheel dezelfde is als onze tegenwoordige. Men vindt in de klassieke litteratuur dikwijls gewag gemaakt van Coïsche gewaden en sluiers, beroemd om hunne fijnheid, doorzichtigheid en coquetteerende kracht om veel te bedekken en toch veel te laten zien. Zoo is het ook met de kunst van Herodas. Wezenlijke poëzie zal men er tevergeefs zoeken, het zijn verzen ja — maar slechts door den gebonden vorm. De inhoud is proza, somtijds zelfs plat-proza, èn in gedachten, èn in woorden. De taal is die van het dagelijksch leven, die van winkel en straat, van school- en huis-vertrek, van tempel en rechtbank. Doch wie gaat naar van Zuylens voordrachten luisteren om verheven poëzie te hooren zeggen? Wie verwacht bij de Fransche monologen hoog zwevende dichterlijke gedachten?

Uit het hierboven gezegde blijkt dus reeds, dat bij Herodas aanknoopingspunten te vinden zijn aan het Alexandrijnsche tijdvak, dat is dus aan de 3e eeuw vóór Christus, het bloeitijdperk van het Grieksche kunstleven in de hoofdstad van het Egyptische rijk, toen dit zich ontplooide en op een hoogen trap van ontwikkeling kwam te staan onder de Ptolemaeën.

Enkele aanwijzingen duiden zelfs vrij nauwkeurig den tijd van zijn bestaan en zijn woonplaats aan. Beider behandeling is moeilijk te scheiden. De dichter komt vàn, of althans woont òp het eiland Cos, dat verraadt ons ook de (wel niet geheel zuivere) Ionische taal zijner gedichten, die ons voert naar de eilanden der Aegeïsche zee, naar Lesbos, Ephesus, in elk geval naar een brandpunt van letterkundig leven en streven. Het is bekend dat Cos een centrum was van wetenschap en letteren in de periode der Ptolemaeën. Er bestond een soort van dichter-club of kunstenaars-vereeniging, waartoe (doch vóór Herodas) ook Theocritus, Philetas, Callimachus en Aratus kunnen of zullen behoord hebben. Wij weten o. a. dat Philetas er woonde, aan wien Ptolemaeus I zijn zoon, den lateren Ptolemaeus II Philadelphus ter opvoeding toevertrouwde. Wij hooren ook, dat Cos in enge verbinding stond met Egypte, waaraan het in de 3e eeuw v. C., waartoe wij ons bepalen, onderhoorig was. Er bestond zelfs een dagelijksche veerdienst tusschen Alexandrië en Cos. Zoo verklaren zich ook in Herodas' scènes enkele enthousiaste vermeldingen van het Alexandrijnsche leven. De dichter was in de hoofdstad thuis, dweepte er mee, en toont de opgewondenheid van een provinciaal voor de heerlijkheden van de stad, die voor hem *de* stad is. Egypte was Grieksch, aan de kust ten minste — evenals Algiers thans Fransch is (niet in den zin van een Fransche bezitting). Zoo moet ook Alexandrië in veel opzichten de gedachte gewekt hebben aan een Grieksche stad — al was het publieke leven er ook eenigszins anders, daar men er vrouwen en kinderen op straat zag krioelen, iets wat in Griekenland niet in die mate het geval was. Dit (voor een Griek) eenigszins stuitend verschijnsel, gevoegd bij de nadeelen der vermenging van het Egyptische en Grieksche ras, deed het Alexandrijnsche gepeupel in de oogen van zuivere Grieken als bijzonder diep gezonken beschouwen. Men lette niet meer op het Egyptisch element; men gaf er niet meer om. Ja, het was zelfs zóó ver gekomen

met de wegcijfering van het inlandsch belang, dat de directeur van het binnenlandsch bestuur den titel voerde van „Beheerder der Vreemdelingenzaken.”

Dat al wat er aan dichters en kunstenaars op Cos leefde gaarne den blik naar de kunstbeschermende hoofdstad richtte en daarbij niet het minst naar het prachtlievend hof, spreekt wel vanzelf. Herodas behoeft volstrekt niet in Alexandrië gewoond, nog minder aan het hof verkeerd te hebben; want zóóveel kennis van de hoofdstad als Herodas' gedichten verraden, bezat een bewoner van Cos wel vanzelf.

Onder de bekende heerlijkheden van de groote stad worden in één der stukjes een paar instellingen opgenoemd, die omtrent Herodas' leeftijd tamelijk vaste gegevens aanbieden. Vooreerst het *τέμενος Θεῶν ἀδελφῶν*, d. w. z. het heiligdom van de broeder-en-zuster-goden. Hiermee wordt bedoeld de tempel door Ptolemaeus Euergetes gewijd aan de nagedachtenis van zijn voorganger Ptolemaeus Philadelphus en diens echtgenoote en zuster Arsinoë. Wanneer wij nu weten dat Ptolemaeus Philadelphus tot aan zijn dood in 247 regeerde, dan is tevens uitgemaakt dat het gedicht eerst nà dien tijd kan zijn ontstaan, en dat de dichter dus in het midden der 3e eeuw gewerkt heeft. Ongetwijfeld mag men aannemen dat onder Philadelphus' bestuur poëten als Callimachus, Philetas, en Herodas een gulden tijd beleefden. De goudmijnen van Zuid-Egypte, een tropisch Siberië, werden reeds door de oude inboorlingen van het land met goed gevolg geëxploiteerd, en Ptolemaeus Philadelphus trok er evenveel voordeel van, als later de Romeinen, die naar de mijnen hunne veroordeelden zonden tot een droevige verbanning waarvan men zelden terugkeerde.

Uit die bron van ellende voor de arme gestraften ontsprong voor Philadelphus de stroom van weelde, die hem door Theocritus doet geprezen worden om zijn vrijgevigheid jegens priesters, dichters en vrienden, die hem hoffunctiën in het ontelbare deed scheppen, waarvan nog elke nieuw gevonden papyrus ons weer onbekende soorten doet kennen. Voor hem, die door den één wordt genoemd een tweede Salomo, genietend van den roem zijns vaders; door den ander een oude Roi Soleil; door een derde één dier pleizier-koningen, die alleen bij ongeluk iets goeds uitrichten — voor hem was één der grootste liefhebberijen de inrichting welke in de tweede plaats door Herodas wordt

genoemd, en mèt het Heiligdom der broeder-en-zuster-goden, een tijdsbepaling mogelijk gemaakt. Het is 't Mouseion dat ik bedoel. Het Museum, waarin het critiseerend en jaloersch geleerden-gezelschap zich in litteraire twisten en haarkloverijen vermeide, het Moeseion, door een spotvogel genoemd: „een volière der Muzen, waarin boekgieren gevoederd worden." De bewoners van dat studeerend oude-mannenhuis vervielen, helaas! zooals Mahaffy, de bekwame beschrijver van het Helleensche leven, het uitdrukt tot „captious criticism, querulous pedantry, ostentatious learning." Er waren geleerden die zich daarom uit Alexandrië terugtrokken, hunne vrijheid te lief hadden, en elders leefden, bijv. op Cos. Daar konden zij, zonder door die afscheiding een geestelijke verstomping te ondergaan, zich van de drukke menigte afhouden en werken, ver ook van de vittende ijverzucht der hofbrood-etende geleerden, die, nu zij elkander het brood uit den mond niet konden misgunnen, elkander de geestelijke spijze benijdden. Evenwel kwam bij al dit werk geen nationaal belang in het spel. Daaraan is het dan ook wel meê toe te schrijven, dat de litteratuur, dáár beoefend, geen stand hield, weinig „school" maakte. De geleerden waren menschen uit allerlei streken toevallig samengekomen. Hun werk was geen nationaal gewas. De een wiedde vaak uit, wat de ander had geplant. Men treft er dan ook tweeërlei richting aan: dichters die mythen behandelen waaraan zij zelf niet gelooven, die goden bezingen welke zij zelf niet eeren, alles ter wille van de smeer, afdruipend van den hofkandelaar. En óók vindt men er die, als Herodas, tot een ander uiterste overslaan, en realist worden à outrance. Theocritus was de eenige, die de klippen ontzeilde en een nieuw genre schiep. Uit zijn frissche beschrijving van bosschen en bergen waait ons een verkwikkende wind tegemoet, geheel verschillend van de bedompte atmosfeer der studeercellen en de muffe boekenlucht. Hij blijft voor ons zijn aantrekkelijkheid behouden, maar de oude mannetjes en snuffelaars uit het Moeseion vonden Callimachus met zijn taaie geleerdheden vrij wat belangwekkender.

Hoe het zij — het Museum bestond, toen Herodas zijn mimiambe, bij ons als No. 1 genummerd, dichtte. Immers hij noemt die stichting op onder de merkwaardigheden van Egypte's hoofdstad. Daar men nu doorgaans aanneemt dat het Museum is gesticht onder Ptolemaeus Philadelphus, en het ook zeer

wel mogelijk is dat het reeds onder Ptolemaeus Soter, zijn voorganger, bestond, komen wij tot dezelfde gevolgtrekking waartoe ons ook de vermelding van het heiligdom van Philadelphus en Arsinoë deed besluiten : dat Herodas in het midden van de derde eeuw leefde en dichtte.

Een vertaling wensch ik te geven van vier der zeven redelijk gave mimiamben, die ons zijn overgebracht door de mummie van Sarapus. Hier en daar was woordelijk vertalen onmogelijk. Ook de bedoeling van den dichter zuiver weêr te geven, ging soms niet. Een drietal der stukken behandelen onderwerpen, niet oorbaar voor een hedendaagsch publiek, en worden dus geheel weggelaten. Verder rijzen moeilijkheden op door de vele lacunes en bedorven plaatsen, die zoo goed mogelijk door verschillende geleerden (Crusius, R. Meister, Kenyon, van Herwerden en anderen) zijn aangevuld, doch soms op persoonlijke gissingen moesten berusten door den een geopperd, door den ander aangenomen, door een derde verworpen. En die gissingen zijn vele; want om de Egyptische vondst kristalliseerde zich langzamerhand een geheele litteratuur, vooral van tekstverbeteringen; een sneeuwbal van conjecturen, die kans heeft in den loop der tijden aan te wassen tot een lawine. Wie weet welke openbaringen de Egyptische graven ons nog zullen brengen? Wie kan zeggen hoeveel letterkundige schatten vele thans nog verborgen dooden in hunne lijkwade omsloten houden? Een afwachtende houding voegt ons, daar, na de zoo verrassende ondervinding een ongeloovig schouderophalen ongepast zou zijn.

Uit Egypte kan nog steeds iets nieuws komen.

I. De Schoolmeester.

Een stuk, waarin een vrouw uit het volk de hoofdrol vervult, al draagt de scène haar naam niet. Een *μῖμος γυναικεῖος* dus, waarin de hoofdpersoon niet juist sympathiek is door zachtheid, meegaandheid en meewarigheid. Zij brengt haar jongen, een aartsdeugniet, opgroeiend voor galg en rad,

bij den meester, die hem flink moet straffen. Immers, slecht gezelschap zoekt hij bij voorkeur; hij voert kattekwaad uit op teugellooze wijze; speelt met centen, waarvoor hij zelfs zijn oude grootmoeder geld weet af te troggelen. Is er iets kwaads verricht, dan zegt ieder die het verneemt terstond: „dat heeft natuurlijk Kottalos, de zoon van Metrotimé gedaan." Straf verdient hij. Een flink pak moet hij hebben. De schoolmeester Lampriskos is daarvoor de aangewezen man. Nu, die heeft het meer bij de hand gehad. De strafoefening begint en de bullepees doet haar plicht. Medeleerlingen moeten helpen en den weerspannigen boosdoener vasthouden. Aardig treft het, dat onder de lava van Herculanum ter illustratie van deze voorstelling een schilderstuk is bewaard, dat juist deze scène voorstelt. Wel een bewijs, dat in de oude wereld dergelijke rechtsplegingen niet tot de zeldzaamheden behoorden.

Doch de passieve figuur van den mishandelden deugniet wekt nog niet in die mate ons medelijden, als de actieve verschijning van de wreede moeder ons van afkeer doet ijzen. Want niettegenstaande de striemen op het lichaam van haren jongen zwellen, verklaart zij zich nog niet voldaan; — de maat van geduld moet wèl tot overloopens toe vol zijn, wanneer toorn en boos overleg een moederhart zóó onnatuurlijk wreed maken.

Personen:

Lampriskos, schoolmeester.
Metrotimé, een burgervrouw.
Kottalos, haar zoon.

Stomme personen: *Euthiës, Kokkalos, Phillos, scholieren.*

Een schoollokaal, waarin beelden van de Muzen. Lampriskos in den katheder.

Metrotimé (met haar zoon Kottalos aan de hand).

Zoo waar ik wensch, Lampriskos, dat de lieve Muzen
In ruime mate u vreugd in 't leven mogen schenken,
Zoo waar kom 'k met de vraag: och, ransel flink dien
Totdat zijn booze ziel 't besterve op zijn lippen. (deugniet,
Rampzaalge, die ik ben! mijn huis is leeggeplunderd,
Om centen voor zijn spel. Want 't bikkelspel, Lampriskos,

Stelt hem niet meer tevrêe. Hij streeft naar grooter boosheid.
Maar, waar de schooldeur is en waar de meester uithangt,
Die op het eind der maand zïjn schoolgeld op komt vragen,
(Al jammer 'k honderd-uit!) — dàt weet hij niet te zeggen.
Maar de verzamelplaats van weggeloopen slaven,
Van sjouwervolk en zulk geboeft', weet hij te vinden,
En wijst z'aan andren óók. — Zijn arme lei, waarop ik
Mij afsloof elke maand weer nieuwe was te strijken,
Ligt in een hoek ter neer, bij 't ledekant, gesmeten.
En àls hij 't ding soms ziet (als zag hij daar een boeman!)
Dan *schrijft* hij er niet op, maar trekt ze vol met krabbels.
Maar 't speelgoed in zijn zak, de knikkers in hun netje,
Die glimmen als de kan voor olie, uit de keuken.
Hij kan geen lettergreep, geen simple Alpha spellen,
Tenzij men op zijn minst 't hem vijfmaal voor wil schreeuwen.
Toen, voor een dag twee, drie, zijn vader hem liet schrijven
Den heldennaam Maroon — wat schrijft de domme vlegel?
Hij maakt er „Simon" van, den grootsten aller dieven!
Toen zei ik tot me zelf: „Wel mensch, wat ben 'k een domkop,
„Dat ik dien rakkerd niet tot ezeldrijver opleid,
„Maar dat 'k hem leeren laat het lezen, schrijven, reeknen,
„Nog hopend hem tot steun, als 'k oud zal zijn, te hebben!"
Wanneer zijn moeder hem, of ook zijn goede vader
(Die blind is, d'arme sul, en doof aan beî zijn ooren)
Eens naar een versje vraagt, dat past voor zoo'n kwajongen,
Dan gaat het drup-voor-drup, als was er een lekkage:
„A-pól-lo-Já-ger" en zoo voorts; „Je grootje," zeg ik,
„Zou jou, ellendeling, dat zeker beter vóórdoen,
„En die kan nog niet eens het A B C van buiten."
Maar willen we volstrekt wat krachtiger gaan spreken,
Dan mijdt hij dagen lang den drempel onzer woning,
En zet zijn grootje af, een arme, oude weduw,
Of dàn weer is hij zoek; zit schrijlings met zijn beenen
Hoog op den nok van 't dak, kijkt loerend naar beneden.
Hoe denkt ge dat bij dit gezicht mijn hart moet kloppen?
Niet om den deugniet zelf, die kan mij weinig schelen,
Maar 't heele pannendak, als knapkoek moet het breken,
En als de winter komt, kan *ik* voor hem betalen,
Hoewel 't mij hartzeer kost, vier duiten elken dakpan.
Want 't heele huis is 't eens, en roept vol overtuiging:

„Dat's 't werk van Kottalos, dien zoon van Metrotīmé."
En wáár is 't; 't moet gezegd. Ik zou 't niet durven loochnen,
En zie hoe haveloos zijn heele plunje er uitziet.
Geen wonder ook, hij zwerft den ganschen dag in vrijheid,
Gelijk een visscherman van Delos op het water.
De dagen van de maand, voor feest of rust gegeven,
Hij kent ze op zijn duim; geen wichlaar kent ze beter.
Geen slaap sluit hem het oog, wanneer hij kan vermoeden,
Dat men in korten tijd een schoolfeest zal gaan vieren.
Kortom, wanneer gij wilt dat u de negen Muzen
Haar zegen op uw werk welwillend zullen schenken —
Geef hem vooral niet zacht....

Lampriskos. Neen, moeder, spaar je wenschen!
Hij krijgt, wees maar gerust. Hei, Euthiës, waar ben je?
En Phillos, Kokkalos? Komt, tilt hem op je schouders.
Jouw streken, kereltje, verdienen een belooning.
Is 't jou niet meer genoeg met bikkeltjes te spelen,
Zooals je makkers hier? Moet jij je centen wagen,
Om met hazardspel bij de sjouwerlui te dobblen?
Nu, 'k zal je zediger dan menig meisje maken.
Je doet geen vlieg meer kwaad, daar wil ik wat om wedden!
Je hebt het zelf gewild! De bullepees hier, jongens!
Het instrument waarmee 'k den jongens, kromgesloten,
't Hun toegedachte geef. — Kom, reik het aan, wat gauwer!
Vóórdat de toorn bij mij de gal doet overloopen.

Kottalos. Ach, meester, sla me niet! Ik smeek het bij de Muzen,
En bij uw grijzen baard en bij uw dochter Kottis.
Tenminste, sla mij niet *hier*mee, maar met dat andre.
(Hij wijst op een ander afstraffigsinstrument.)

Lampriskos. Neen, jongen, jij bent slecht, zóó zelfs, dat geen (verkooper
Van jou iets goeds, ook 't minst, tot lof zou kunnen zeggen.
En zelfs niet in een land, waar men niet veel gewoon is.
(De strafoefening begint.)

Kottalos. Zeg meester, welk getal hadt gij mij willen geven?

Lampriskos. Doe mij die vragen niet, maar vraag het aan je (moeder.

Kottalos. Nu, moederlief, hoeveel?

Metrotimé. Zooveel je huid kan dragen.

Kottalos. Lampriskos, 'k heb genoeg, houd op!

Lampriskos. Dàn ook beloven,

Dat jij niets wéér zult doen van al je booze streken.
Kottalos. Ik zweer, Lampriskos, bij de dierbre Muzenzusters,
Ik zal geen kwaad meer doen, ik doe er hier een eed op!
Lampriskos (opnieuw zijn bullepees hanteerend).
Wat een brutalen mond die jongen op durft zetten!
Eén woord nog, en dan komt de muilkorf op de proppen.
Kottalos. Nou kijk, *ik* houd me stil. Houd *jij* nu op met ranslen.
Lampriskos. Zoo jongens, laat nu los.
Metrotimé. Neen, meester, 'k zou nog doorgaan,
Al zwiep en striem je dóór tot 't vallen van den avond.
Lampriskos. Hij is nu bont en blauw en heeft haast zooveel strepen
Als een gevlekte slang. Met 't leesboek in zijn handen
Zal hij een kleinigheid van twintig striem nog krijgen,
Al las hij beter zelfs dan d'eigen Muze Clio.
Nu kereltje, pas op! Een schildwacht voor je lippen!
Metrotimé. Kom meester, 'k ga naar huis, en 'k zal mijn man (vertellen
Wat ik hier heb gezien. Maar 'k kom terug met boeien,
Opdat de Muzen, die hij schandelijk heeft bejegend,
Hem hupplend voor zich zien met saamgesnoerde voeten.

II. De vrouwen in den tempel van Asklepios.

Het vierde nummer is een origineel stuk. Het is een brok naïeve kunst-kritiek uit den mond van een paar vrouwen uit het volk, sprekend uit naam van den dichter, die in deze inkleeding zijn gedachten kenbaar maakt over de kunstwerken in den tempel op Cos aanwezig. Twee vrouwen komen aan den god der geneeskunst Asklepios, den Heelende, als bewijs harer dankbaarheid voor een genezing, een haan aanbieden. Terwijl het offer door den tempeldienaar wordt bezorgd, hebben zij gelegenheid rond te zien en de schilder- en beeldhouw-werken te bespreken. Wij zijn er getuigen van hoe zij zonder aanmatiging in haren eenvoud den indruk weergeven, dien zij ontvingen. Naïeve bewondering, natuurlijk enthousiasme, grappige verrassing weet de dichter in haar woorden te leggen. Enkele der kunstwerken waren ons van elders bekend: den knaap bijv. die een gans wurgt, een arbeid van den beeldhouwer Boëthus, vinden wij vermeld bij Plinius. En verder zouden wij uit de opsomming kunnen afleiden —

zoo wij het reeds niet van elders wisten — dat de verzameling, bijeengebracht in den tempel van Asklepios op Cos een merkwaardige collectie is geweest, waarin verscheidene meesterwerken voorkwamen. Als gelukkig ingekleede kunst-kritiek heeft deze mimiambe dus bovendien nog waarde, behalve hare waardij als scène op zich zelf.

Personen: *Kokkalé,* een vreemdelinge die in den tempel komt offeren.
Kynno, een burgeres van Cos.
Een priester of tempel-dienaar.
Kydilla, slavin van Kynno.

De scène speelt in den tempel van Asklepios op Cos.

Kokkalé. Gegroet Asklepios, gij heerscher over Thrikka,
En die het lieflijk Cos en Epidaurus uitkoost
Als woonplaats, — wees gegroet! Ook zij die u gebaard heeft,
Corōnis en den God Apollo breng 'k mijn groeten.
En Hygieia ook, wier beeld uw hand daar aanraakt,
En verder Pan-aké, I'ëso, Epiōné,
Gij, dochters van den God, die allen hier geëerd wordt.
En gij, die van Laomĕdon 't huis en de wallen
Verwoest hebt, gij, die kunt de zwaarste ziekten heelen,
Machāon, wees gegroet, en ook gij, Podalirus,
Wees mij gegroet met al de goden en godinnen,
Die wonen aan uw' haard! Asklepios, wil 't offer,
Dat ik u hierbij breng, den haan, genadig nemen.
De bron, waaruit ik put, vloeit niet zoo overvloedig,
Want anders had 'k een koe of 't vetgemeste varken
Als offer graag gebracht, en niet een simpel haantje,
Omdat gij, godheid, ons van ziekte hebt genezen
Terwijl ge uw zachte hand mild zeegnend op ons uitstrekt.
Kynno. Plaats aan den rechterkant van 't beeld van Hygieia,
't Geschenk dat dankbaarheid u voor den god deed kiezen.
Kokkalé (komt nader bij, en let nu op de beelden).
Mijn lieve Kynno wat een pracht van mooie beelden!
Wie heeft dien steen bewerkt, en wie dat beeld gegeven?
Kynno. Zie je op het voetstuk niet die letters ingebeiteld?

De zonen van Praxiteles, die beiden maakten 't,
En Euthiās, de zoon van Praxon heeft 't geschonken.
Kokkalé. De godheid moge hen genadiglijk beschermen!
De kunstnaars om hun werk, de schenker om zijn gave.
Maar lieve! zie dat kind daar, kijkend naar dien appel,
Je zoudt haast zeggen dat ze sterven zou van jammer,
Als zij de vrucht niet krijgt. En dan die oude man daar!
O Kynno, bij de Parcen, kijk dien kleinen jongen,
Hoe hij daar bezig is dien vetten gans te wurgen!
Was 't werk hier vóór ons niet gemaakt van ijskoud marmer,
'k Zou zeggen: aanstonds spreekt hij. Werklijk, na een poosje
Zal 't menschdom zeker nog in steen het leven brengen.
Gut Kynno! zie je daar dat beeld van Battalé wel?
Precies zooals zij is. Als iemand haar niet kende,
Behoeft hij maar alleen dit beeld eens aan te kijken,
Hij heeft 't origineel geheel niet meer van noode.
Kynno. Kom lieve, ga nu mee, en 'k zal je iets anders toonen,
Zoo mooi als jij 't nog nooit zag in je heele leven.
Kydilla — ga jij eens den tempeldienaar roepen!
Zeg — 'k heb het tegen jou! die daar met open mond staat.
Waarachtig, denk je dat z' *iets* maalt om mijn bevelen?
Ze blijft er roerloos staan, en staat mij aan te gapen,
Met oogen glazig-rond. Een kreeft heeft ze niet grooter.
Ga, zeg ik, daadlijk heen, en roep den tempeldienaar.
Jij vreetzak! Of 't gewijd, of òngewijd mag heeten,
Niets is 't, waarvoor jij deugt; je blijft als steenklomp liggen.
Ik roep den god, zoowaar, Kydilla! tot getuige,
Dat jij me aan 't koken brengt, trots al mijn zelfbeheersching,
Maar ik verzeker jou: de dag zal éénmaal komen,
Dat jij in grooten angst je slavenkop zult krabben!
Kokkalé. Kom Kynno, laat uw toorn niet al te hevig woeden.
Ze is immers een slavin, en de ooren van die wezens
Houdt luiheid altijd doof.
Kynno. Jawel! Maar 't wordt steeds erger.
Kokkalé (*tot de slavin*).
Zeg jij; blijf hier!
(*Tot Kynno*). De deur van 't heiligdom is open.
En 't binnenste is te zien. Kijk, Kynno, wat een schatten.

Kynno. Een tweede Athene heeft dit alles, zou men zeggen,
Zoo schoon gevormd! Zij moog goedgunstig mij beschermen!
Kokkalé. Dat naakte jongske dáár, — als ik hem eens ging knijpen,
Zou 't op zijn blanke vel geen blauwe plekken laten?
Want 't is alsof het vleesch hem warm op't lijf gespierd ligt.
— Die zilv'ren offertang; wanneer soms Pataeciscus,
De zoon van Lamprion of Myllus hem zagen,
Wat zouden zij verbaasd hun blikken laten weiden,
En zweren dat dit werk van echt metaal gemaakt was.
En dan die os! — die man die 't beest aan 't touw moet leiden,
Die vrouw daarachter ook! Die man met 't vogeluitzicht,
En met dien wipneus daar! Is 't niet of allen leven?
Als 'k niet van meening was, dat 't voor een vrouw niet paste,
Geloof me, 'k schreeuwde luid, zóó doet die os mij schrikken.
Want kijk eens hoe hij loert, mij van ter zijde aanblikt.
Kynno. Ja lieve, wáár is 't wel en levend wat de kunstzin
Van den Ephesiër Apelles wist te scheppen;
Van hèm zal men niet licht met grond *dit* kunnen zeggen:
„Het ééne zag hij goed, geen oog had hij voor 't andre."
En kwam 't hem in den zin, zelfs goden te gaan scheppen,
Hij deed het met plezier. Maar wie zijn werk kan aanzien
En dan niet stom staat van verbazing en van eerbied,
Verdient dat men hem hangt met één been aan een droogstok.
Tempeldienaar. Uw offer, vrouwtjes, is geheel en al in orde.
't Belooft u niets dan goeds. Asklepios had nimmer
In iemand, meer dan u, zijn godlijk welbehagen.
Heil, Heil Paeëon u. Wees dezen vrouwen gunstig
Om 't prachtig offer dat door haar aan u gebracht werd.
En zegen haar geslacht, haar mannen, haar verwanten.
Heil, heil Paeëon u! Zoo moge 't zijn beschoren!
Kokkalé. Zoo zij 't, Almachtige! En mochten we in gezondheid
Tot uwen tempel wéér met rijker offers keeren,
En dan.... met man en kroost!
Kynno. Kokkalé, snijd den vogel
Recht netjes en geef ook den armen tempeldienaar
Een boutje van den haan; leg d'offerkoek stilzwijgend
In 't slangenhol; maak 't deeg (zooals behoorlijk) vochtig,
En wat er overblijft, dat zullen *wij* genieten,
En bovenal, vergeet niet 't wijbrood mee te nemen,
Want die gewijde spijs brengt wis ons lichaam zegen.

III. De twee vriendinnen of: Het vertrouwelijk gesprek.

Niet minder levendig is het tooneeltje dat in de volgende mime wordt afgespeeld. Een dame, Metro, bezoekt een vriendin Koritto, met het doel inlichtingen te verkrijgen omtrent een voorwerp dat wèl wordt genoemd, maar met een woord dat wij niet kennen, en waarvan de verklaring ons ontsnapt. De een houdt het voor een lederen ceintuur, een ander ziet er een keurslijf in; trouwens het doet er weinig toe. Koritto hoort met schrik dat het voorwerp, kort geleden in haar bezit, en welwillend, doch onder geheimhouding aan een ander afgestaan, zijn weg reeds verder heeft gevonden. De andere, Metro, zag het bij de nieuwe bezitster, en is verlangend den naam van den fabrikant te weten. De dame spreekt met vuur en opgewondenheid over het bewuste voorwerp; looft de fijne bewerking, roemt den naam van den kunstenaar, die door zijn werk de godin Athene eer aandoet, en verklaart, dat zij alle denkbare moeite in het werk heeft gesteld, om beide exemplaren, die de fabrikant bij zich had, machtig te worden — doch het andere was besteld!

't Is een meesterlijk stuk — de ernst waarmee het geschreven is redt den dichter van gevaarlijke klippen. Een handig en talentvol actrice heeft bovendien, zoo dit in de Helleensche wereld noodig ware, door vlug en levendig spel veel kunnen bedekken, heeft veel te denken gegeven: zij behoefde haar toeschouwers den tijd niet te gunnen tot het nemen van aanstoot, gesteld dat zij daartoe geneigd waren.

Personen: *Koritto* / *Metro* } twee vriendinnen.
Twee slavinnen.
De scène speelt in het huis van Koritto.

Koritto. Ga zitten, Metro!
(*Tot een slavin*). Jij, sta op, geef deze dame
Een stoel. 'k Moet alles zelf beschikken, want jij doet niets,
Luiwammes, uit je zelf! Zoowaar, een steenklomp ben je,

Geen hulp in 't huisgezin! Maar, als 'k je meel ga wegen,
Dan tel je angstvallig na, de korreltjes — en valt soms
(Ook zóóveel maar) er af — dan is het brommen, knorren,
Den ganschen dag, zoodat de muren er van dreunen.
Nu poets je dezen stoel, en boent en wrijft hem glimmend,
Net nu hij noodig is, canaille! Wees maar dankbaar,
Dat deze dame hier er bij is, anders had-je
Er lekker van gelust met deze zelfde handen.

Metro. Koritto, lieve kind, ik vaar in 't zelfde schuitje.
Ook *ik* kef als een hond, en mopper gansche dagen
En nachten tegen dat gebroed. Maar om te komen
Tot 't doel van mijn bezoek....
(zij ziet om naar de slavinnen.)

Koritto (*tot de slavinnen*).
Maak jelui je uit de voeten,
Nietswaardigen, geschikt tot babbelen en luistren,
En anders slechts tot pret.

Metro. Koritto, 'k wou je vragen,
(Maar zeg het mij oprecht) wie is 't die voor je maakte
Die prachtige ceintuur, je weet van fijn, rood leder?

Koritto (*verschrikt*). Waar heb-je die gezien?

Metro. Wel, Nossis had haar gistren
't Is heusch een mooi cadeau!

Koritto. En Nossis, hoe had *die* haar?

Metro. Als ik je dat vertel, zul-jij me niet verraden?

Koritto. Metro, ik zweer het u bij 't kostbaar licht der oogen,
Geen mensch zal uit mijn mond iets daaromtrent vernemen.

Metro. Euboulé gaf haar die, maar.. niemand mocht het weten.

Koritto. Die vrouwen! O! dat wijf zal mij in 't ongluk storten,
'k Had medelij met haar, toen zij er mij om smeekte,
En 'k gaf haar de ceintuur vóór ik die zelf gebruikte.
En zij — als was 't een vondst van straat, gaf haar weêr daadlijk
Cadeau. En dan, aan wie...? Zoo'n vrouwmensch ga voor mijn part,
Gerust uit onzen kring, en laat zij zich een andre
Vriendin in onze plaats verkiezen; *ik* bedank haar!
'k Zal nooit of nimmermeer die Nossis wàt ook leenen.
En — ('k zeg een woord dat wel misschien wat hard mag klinken,

Ten minste voor een vrouw!) — maar had ik duizend dingen,
('k Hoop dat het onafwendbaar Noodlot 't niet mag hooren!)
Dan zou 'k er nog niet één, al was 't kapot, haar schenken.
Metro. Koritto, kom, laat niet de gal zóó overloopen
Wanneer j' eens iets verneemt wat minder goed mag schijnen.
Een recht verstandig mensch weet alles te verdragen.
Ik ben door mijn gepraat de schuld van 't ongenoegen,
Men moest mij uit den mond de booze tong ontwortlen.
Maar à propos van 't geen ik straks u reeds gevraagd heb,
Wie stikte die ceintuur? Kom, zeg 't als jij me liefhebt!
Wat lach-je en kijk-je m' aan? 't Is of je mij voor 't eerst ziet.
Wat 's dat voor nuffigheid? Koritto, maal niet langer,
'k Bezweer-je, zeg mij nu den naam toch van den maker!
Koritto. Mijn God! wat deftig woord: „bezweren!" — Kerdon is het.
Metro. Maar welke van de twee: je weet er zijn twee Kerdons.
Blauwe oogen heeft de één; hij woont naast Myrtaliné,
Maar *die* is niet in staat een cither-pen te maken.
En d'ander (in de buurt van Hermodorus woont hij,
Bij 't uitgaan van de straat) mocht *vroeger* wat beteeknen,
Nu is hij oud en òp. Kylaethis was hem vroeger
Bijzonder goed gezind. — Nu, dat kan *ons* niet schelen!
Koritto. Neen, géén van beiden is 't, zooals je reeds vermoeddet.
Maar deze komt, geloof 'k, van Erythae of Chios.
Het is een kleine man, een kaalkop. Net Praxinos,
Ze lijken als twee droppels water op elkander.
Alleen wanneer hij spreekt, dàn kun-je pas beslissen
Of 't Kerdon is en niet die andre, dien je vóórhebt.
Hij arbeidt in zijn huis, verkoopt zijn waar in stilte —
Want tegenwoordig rilt een elk voor de douanen.
En werk is 't....! neen maar haast zoo mooi als van Athene.
Men denkt háár kunst te zien, en niet het werk van Kerdon.
Ten minste, toen 'k ze zag (hij kwam met twee stuks bij me)
Keek ik mij d' oogen uit het hoofd haast van verrukking.
't Is alles heerlijk zacht, de riempjes *zijn* geen riemen,
Zóó mollig, soepel is het werk dat hij u levert.
Een werkman die het ons meer naar den zin kan maken
Dan *hij*, je vindt hem niet, hoe lang gij ook moogt zoeken.
Metro. En wáárom hield-je er één, en liet-je d'andre glippen?

Koritto. Waaròm 'k die niet behield? Ik zal 't je zeggen, Metro.
Ik wendde alles aan: mijn overredingsgave,
'k Gaf hem ja, zelfs een kus; ik streek hem op zijn kaalkop,
Ik schonk hem zoeten wijn, 'k was lief en vriendlijk voor hem,
Maar — verder ging ik niet. Ik hield mij in de perken.
Metro. Nu, als hij 't had gevraagd, dan had je 't moeten toestaan.
Koritto. Ja, 'k had het moeten doen, maar 't tijdstip was niet gunstig.
Want Bittas' dienstmaagd stond aan onzen steen te draaien
Voor 't malen van haar meel, zooals ze dag en nacht doet,
Om vier obolen op háár molen uit te sparen.
Metro. Hoe vond die Kerdon toch den weg naar uwe woning?
Koritto zeg me dat, en wil er niet om liegen.
Koritto. Wel, Artemies, de vrouw van Kandas, onzen looier
Zij gaf hem mijn adres, en wees hem onze woning.
Metro. Och, altijd weet die vrouw iets nieuws weêr te verzinnen!
Maar daar je z'allebei nu niet hebt kunnen krijgen,
Zoo was het goed geweest als j' uit had kunnen vorschen,
Wie d'andere had besteld, die hij niet af wou geven.
Koritto. 'k Heb hem genoeg gesmeekt! Hij deed er mij een eed op,
Dat hij 't niet zeggen mocht. Ja, Metro, in dit opzicht,
Deed hij heel anders dan een vrouw gedaan zou hebben.
Metro. Dan moet ik Artemies noodzakelijk gaan spreken,
Want 'k wil dien Kerdon ook persoonlijk leeren kennen.
Koritto, houd je goed!
Koritto. Slavin, doe jij de deur dicht!
En tel de kippen na, of ze allen wel in 't hok zijn.
Werp ze wat eten voor, want zij vernielen alles,
Die beesten, ook al zorgt g'er voor als eigen kinderen.

IV. De Schoenmaker.

Bij de vorige mime sluit zich het laatste nummer aan. Hoewel hier en daar bijzonder verminkt, vormt het toch nog een begrijpelijk geheel en onderging niet het lot van het daarop volgend, onleesbaar fragment, zóó geschonden, dat er niets van te maken is.

Metro, naar alle waarschijnlijkheid de burgeres van Cos, die

wij in de vorige scène ontmoetten, leidt in den winkel van den lederwerk-artist Kerdon, een paar harer vriendinnen als nieuwe begunstigers binnen. Metro is blijkbaar een goede bekende en vaste klant van Kerdon geworden. Hare hulpvaardigheid in het aanbrengen van nieuwe begunstigers legt haar geen windeieren. De laatste woorden van den winkelier in deze mime bewijzen het:

„Den mantel die ons warmt, dien moet men goed verzorgen.” Hij zal haar beloonen voor hare moeite, en wel door de schenking van een paar fijne dames-laarsjes. Nu — dat mag wel. Want Kerdon is duur, peperduur: een schoenmaker à la mode zou thans de prijzen, die *hij* eischt, zeker niet durven vorderen. Hij is een handig koopman, een slimme vogel. Hij weet zijn waar aan te prijzen. Hij maakt zijn klanten opmerkzaam op kleur, leersoort, afwerking — alles is fijn, chic. Dat 't duur is, kan niet anders. De looiers drijven de lederprijzen op. Zij verdienen slapende hun geld, terwijl de handwerksman, die hun waar verwerkt, dag in dag uit kan sloven en zwoegen van den vroegen morgen tot den laten avond, zonder naar verhouding voor zijn moeite beloond te worden. Daarbij zijn de tijden slecht. Aan zijn kroost, rakkerds en deugnieten, heeft hij niets. Hun moet hij den hongerigen mond openhouden, terwijl dertien slaven hem enorm veel kosten. En terwijl hij zoo voortbabbelt laat hij één zijner bedienden doozen met schoeisel uitpakken en toonen: allerlei soorten, waarvan vele namen ons volstrekt onbekend zijn. Een prijs wil hij niet vragen; de dames moeten zelve maar bieden. Natuurlijk laten zijne bezoeksters zich zoo niet vangen. Eindelijk moet hij wel uit den hoek komen, en staat, bij het zien van het verschrikt gezicht der dames, ter wille van Metro, een rabat toe. Hij past het schoeisel aan; we zien hem voor onze oogen geknield op den grond bezig met het lieve voetje zijner cliënte. Intusschen roept hij een andere vrouw, die aan de deur staat te kijken, eenige verwenschingen toe. Onder dergelijke opgewekte, naar het leven afgeluisterde gesprekken wordt de koop gesloten. Het drietal verlaat het schoenenmagazijn, terwijl Metro, die een weinig achterblijft, door de belofte van een paar mooie dameslaarsjes als belooning te vriend wordt gehouden.

De schildering is één der levendigste tooneeltjes, ook één der meest modern getinte, door Herodas gedicht. Het is een schildering die aan natuurlijkheid niets te wenschen overlaat, die

toch ook weer het realisme niet tot weerzinwekkende uitingen doordrijft. De schoenmaker is een figuur, die wij ook bij latere schrijvers, bijv. bij den Romeinschen dichter Martialis, weervinden, en wij mogen vermoeden dat ook anderen hem van Herodas hebben afgezien — al zijn die nabootsingen dan ook niet meer tot ons gekomen. Kerdon is zijn naam waardig. 't *Is* een slimme vos; hij weet te vleien en te klagen; hij liefkoost en toont zich verontwaardigd; is somtijds galant en dan weer neerbuigend — hij is de echte sluwe koopman van alle tijden en van alle volkeren, en als zoodanig een blijvend type.

Personen. *Metro,* een burgeres van Cos, klant van Kerdon.
Kerdon, schoenmaker.
Twee vrouwen.

Stomme Personen. *Pistos,* Kerdon's bediende.
Drimylos, slaaf.
Euétéris, harpspeelster.

Het stuk speelt in den winkel van Kerdon.

Metro. Ik breng u, Kerdon, hier deez' beide jonge dames.
Kunt ge in uw magazijn iets moois haar laten kijken,
Een werk, uw kunstnaarshand recht waard?
Kerdon. Wel zeker, Metro!
'k Ben u ten hoogste dankbaar. — Zet voor deze dames
De groote bank eens neer! Zeg, Drimulus, jou meen ik!
Kom, slaap je? Pistos! Stomp hem flink eens in zijn bakkes,
Totdat hem al de lust tot slapen is verdwenen.
Of snoer hem liever nog den halsband met de prikkers
Rondom zijn nek.
(*Drimulus schrikt op.*)
Zeg, slaapkop, zou jij j'ook eens reppen,
Of ben je er op gesteld weer boeien voort te sleepen?
(*Drimulus veegt de bank af.*)
Wat, veeg je'm nu pas af? 'k Zal jou wel later krijgen?
— Nu, Metro, zet u neer! Jij Pistos, maak daarboven
Die doos eens open; neen, niet die, maar dáár, die andre,
En haal er 't mooie werk van Kerdon uit, je meester,
Die elken dag je voedt; en breng 't mee naar beneden.
O lieve Metro! kijk, dàt werk *moet* gij bewondren.
Zeg, slungel, open die sandalen-lâ voorzichtig.

Zie, Metro, dit eens eerst. Hoe sierlijk loopt dit zooltje,
Gij, dames, let óók wel. Hoe stevig zit dat hakje,
Hoe netjes afgewerkt met riempjes is het maaksel,
Hier is niet 't ééne mooi en 't andre afgeroffeld,
Neen, alles is hier fijn en op zijn mooist vervaardigd.
En dan de kleur.... (zoowaar! u moge door de godheid
Naar uwen hartewensch genot in ruime mate
Volop gegeven zijn).... een kleur als van dàt leder
Vindt gij toch nergens weer. Safraan-kleur kan niet glanzen,
Noch gele was, als dit. — Aan Kandos, onzen looier,
Betaalde Kerdon heusch drie minaas voor het leder.

(*De vrouwen lachen ongeloovig.*)

Ja dames, 'k zweer bij al wat heilig is en edel
Dat 'k geen syllabe lieg; niet zóóveel wil 'k bedriegen.
En mocht ik 't soms tòch doen, dan moge 't leven Kerdon
Geen oogenblik genot of voordeel langer schenken.
Dan moge ééns mijn kind de dankbaarheid vergeten,
Die 't mij verschuldigd is! — De looiers echter, wenschen
Maar altijd grooter winst, terwijl ze minder zwoegen;
Genieten van ons werk het voordeel, en baas Pikdraad
Komt van den honger om, schoon hij zich altijd afslooft.
Van 's morgens vroeg tot aan den laten avond zit ik
Op 't bankje vóór mijn werk; mijn oogen zien geen slaap meer
Van 't eerste oogenblik dat buurmans haan gaat kraaien.
En, wat ik nog niet zei: 'k heb dertien knechts te houden;
Ja dames! Want mijn kroost... 't zijn louter luie rekels,
Die als het regent slechts dit éène liedje zingen:
„Drup, Zeus, iets op ons neer!" en verder nederzitten
Als muschjes in een nest hun propertje zich warmend.
Maar praatjes (zegt men wel) die vullen nog geen gaatjes,
Doch 't geld beheerscht de markt. Kan *dit* paar niet behagen,
Welnu, hij haalt er dan een ander, nòg een ander,
Totdat g'u overtuigt dat Kerdon niet kon liegen.

(*tot zijn bediende*)

Breng alle doozen hier waarin sandalen liggen.
Want dames, vóór gij weer teruggaat naar uw woning
Dient gij toch eerst 't genot van 't zien gesmaakt te hebben.
Hier hebt gij 't nieuwste wat er is in alle soorten.
Dit komt uit Sicyon, *dàt* is Ambracisch schoeisel,
Dit glad verlakt; *die* weer van papagaaie-kleuren,

Hier zijn van henneptouw gevlochten lichte muiltjes,
Dáár ziet g' Iönische salon-pantoffels, muilen,
Nachtschoentjes, laarsjes ook, van leer zoo rood als kreeften.
Hier hebt ge uit Argos ook sandalen; dáár bottines
Scharlaken rood van leer; ook flinke jongenslaarzen,
Dans-schoenen heb ik ook — wàt 't hartje moog begeeren
Van ieder uwer, spreekt! Gij dames zult bemerken,
Waarom de honden graag in lekker leder knauwen.
Eén der dames. Hoeveel verlangt gij voor het paar, dat gij zooeven
Daar in uw handen hadt? Maar maak ons niet aan 't schrikken,
Want door een hoogen prijs zult g'op de vlucht ons jagen.
Kerdon. Doe als 't belieft eens zelv' een bod, en wil bepalen
Den prijs, die 't in uw oog u waard en billijk toeschijnt.
Want als *gij* dit wilt doen, kan *ik* u niet bedriegen.
Ja dames, zoo gij wenscht een waarlijk kunstnaars werkstuk
Dan biedt g'een flinken prijs, dat zweer ik bij mijn haren,
Waartusschen reeds de maan in volle glorie opkomt.
(*ter zijde*) Schenk, Hermes, God van winst, en Overreding, Peitho,
Ons thans uw bijstand! want — als 'k dezen niet kan vangen,
Dan weet ik waarlijk niet hoe 't potje nog zal koken!
De ééne dame. Wat mompelt g'in uw baard, en noemt den prijs niet daadlijk
Dien gij hebt vastgesteld?
Kerdon. Nu dan één enkele mina.
Die is dit paar vast waard.
(*De dame slaat verschrikt de oogen ten hemel.*)
Ja, of g'uw blik laat rollen
Van boven naar benêe — al kwam Athene zelve,
Geen cent kreeg zij er af, wanneer zij kwam als koopster.
De dame. *Nu* is 't geen raadsel meer, o Kerdon, dat uw winkel
Gevuld is met veel schoons en vele kostbre zaken.
Bewaar z'en houd ze vast. De twintigste van Stiermaand
Viert Hekalé het feest van 't huwlijk harer dochter.
Dan is behoefte aan schoeisel — wil 't geluk u dienen,
Men komt dan ook misschien tot u, mijn brave koopman.
O zéker komt men hier! Naai vast een leeren buidel,
Dat niet de muizen u 't gewonnen geld ontrooven!
Kerdon. Al komt ook Hekalé, al komt haar moeder mèt haar,
Zij krijgt dit paar niet mee, voor minder dan een mina.
Let dames, als 't u belieft, op 't geen ik heb gesproken!

Andere dame (*coquetteerend*).
Maar Kerdon, is niet 't lot u uitermate gunstig,
Dat 't u beschoren heeft de voetjes aan te raken,
Die al de Liefdegoôn omzweven? Kom — gij haalt nu
Een dubble winst met ons, wanneer gij niet te duur zijt.
Haar geeft gij 't éene paar; en hoeveel moet dat andere
Wel kosten, als *ik* 't neem? Noem wéér een prijs; een flinken!
Kerdon. Zoowaar er goden zijn, er worden vijf stateeren
Mij daaglijks voor beloofd, en wèl door Euétéris
Die met haar instrument, de harp, de huizen langs trekt,
Zij dwingt en dreint en biedt, maar *ik* kan haar niet uitstaan,
(Ook zelfs al bood ze mij vier goudene dareiken)
Omdat zij steeds mijn vrouw zoo liederlijk bejegent.
Maar omdat *gij* het zijt: 'k laat z'u voor drie dareiken.
En *die* ook nog er bij, ter wille alleen van Metro,
En... van *uw* mooien mond! Eén kusje mij zou brengen
In 't hemelrijk bij Zeus! — Schoon 'k anders ben als marmer.
Uw tongetje *is* geen tong. Het is een bron van weelde!
Ach, hij voor wien gij dag en nacht uw mond wilt oopnen,
Leeft van der goden zaligheid niet ver verwijderd.
Geef mij uw voetje eens hier! 'k Zal 't op de zool eens passen.
Precies! Daar hoeft niets bij, daar wordt niets afgenomen.
Wat mooi is past ook steeds aan mooie, fijne voetjes.
Athene zelve sneed dit schoentje, zou men zeggen.
(*tot de andere dame*):
Mag 'k nu ook eens *uw* voet? — Nu, die dit voor u maakte,
Hij is een os in 't vak: weet niets van schoenen snijden.
(*Hij maakt de oude sandalen los, en past de nieuwe aan.*)
Als 'k u dit paar op maat besteld had aangemeten,
Dan had (bij Kerdons baard!) 't niet beter kunnen passen.
(*tot een vrouw aan de deur; misschien wel de harpspeelster Euétéris*)
Zeg jij daar aan de deur, die als een merrie hinnikt,
Wil jij soms voor dit paar mij *tien* dareiken geven?
En dames, als gij soms iets anders mocht behoeven,
Hetzij sandalen dan, of wat ge in huis moogt dragen,
Zendt dan uw dienstmaagd maar, ik wil het gaarne leevren.
(*De dames verlaten den winkel. Metro blijft wat achter.*)
Gij Metro, kom gerust na enkle dagen bij me,

Dan geef ik u de keus uit mooie, hooge laarsjes.
„Den mantel die ons warmt, dien moet men goed verzorgen."

Deze analyses en deze vertalingen mogen voldoende zijn om van de eigenaardige kunst van den Helleenschen dichter een denkbeeld te geven, evenals van de buigzaamheid van zijn talent. Merkwaardig is het, op te merken welk een levenskracht die late voortbrengsels der Grieksche poëzie, reeds verarmd en afgeleefd, nog bleken te bezitten. Van het Aziatisch Griekenland vonden zij haren weg naar Rome — waar ze wellicht zijn vertaald en vertoond, waar ze ongetwijfeld zijn nagevolgd. In Rome groeide uit die kleine stekjes (met vele veranderingen) de groote plant der krachtige mimen, een plant waartegen door de zorgvolle leiders der eerste Christenheid als tegen een vergiftige en gevaarlijke werd gewaarschuwd. Dat zij ongelijk hadden mag men (van hun standpunt gezien) niet beweren. Want zelfs Martialis, de epigrammen-dichter, die niet bevreesd was iets te schrijven wat aanstoot kon geven, verklaart dat een vrouw die mimen durft gaan zien, voortaan geen enkel gedicht, hoe plat en hoe gekruid ook, ongelezen behoeft te laten. En bij dien stand van zaken heeft zeker de spijtige vraag van den Gallischen Presbyter Salvianus recht van bestaan: „Waar zal het aantal belangstellende bezoekers grooter zijn, bij een predikatie of bij een mimen-voorstelling?"

Uit den ondeugenden kleinen knaap: de mimiambe, was in den loop der tijden een verdorven boosdoener, de mime, gegroeid. Tegen den omgang met dezen was het zaak te waarschuwen.

N. J. Singels.

EEN LIBERTIJN UIT DE XVIe EEUW.

De zestiende eeuw is niet alleen de heldentijd der Nederlanden, de tijd toen de handen moedige daden verrichtten en de harten klopten voor vrijheid van geweten en onafhankelijkheid van den Staat; het was in grooter mate nog een eeuw van bemoeiïng met godsdienstige en maatschappelijke hervormingen. Eens dat de band was gebroken, die het katholieke Europa onder een kerkelijke wet verbond en het geweten was ontslagen van de leer, die het zoo lang in toom had gehouden, liepen de menschen uiteen als een kudde schapen, die herder en hond verloren had. Vroeger was alle onderzoek, elke zwerftocht op het gebied van godsdienst en zedeleer verboden; nu was vrijheid de leus, eigen denken de wet. En of men den verloren tijd zocht in te winnen! Er was geen weg zoo duister en ongekend of men waagde er zich op, geen nieuwsgierigheid zoo vermetel of men was er van bezeten, geen hervorming zoo radikaal of men sloeg ze voor. Luther had al wel te pogen orde te houden in die wispelturigheid en de losgelatenen het pad te wijzen, langs waar ze mochten afwijken; men had gisteren de lieve vrijheid niet herwonnen om ze morgen weer zoo gedwee op te offeren. De gematigde nieuwsgezinden konden zich wel vergenoegen met een hervorming binnen de kerk en behoefte voelen aan een toom, die de gemoederen in rust, en staat en godsdienst in orde hield; er waren er zooveel anderen, die hun recht van denken en onderzoeken in allen ernst opnamen en die vonden dat er ook wel wat anders te verbeteren viel dan bijbelteksten en wat meer te hervormen dan kerkelijke gebruiken. Zij loterden aan alle instellingen, menschelijke zoowel als goddelijke, en wat hun niet hecht voorkwam

veroordeelden zij. Zij braken en bouwden en keerden onderst boven met onverbiddelijke logiek, niet lettend op het van ouds geëerbiedigde, dat zij in puinen deden storten, onvervaard het oog gericht op het nieuwe rijk, dat zij wilden stichten.

Door de omwoeling van denkbeelden, door de beweging in de geesten, door den kamp en de zegepraal van grondig verschillende leerstelsels is de zestiende eeuw, met haar nasleep in de zeventiende, een geweldiger en algemeener verschijnsel dan de Fransche omwenteling; door de prediking van radikale hervormingen, door de najaging van de stoutste, duizelingwekkende idealen staat die zelfde tijd boven onze dagen van socialistische en revolutionaire bemoeiïngen. Het was de beroerlijke tijd bij uitmuntendheid.

De kerkelijke en staatkundige geschiedenis leert ons de beweging der massa's, de gewichtigste slagen geleverd met het zwaard of met het woord; wij zien den grooten hoop meegesleept door de vlammende preek, door het aanjagende lied, het hekelende boek, leven en land ten offer brengen aan de nieuwe of oude leer; maar wij zien ze soms ook de Roomsche voor de Evangelische kerk verlaten, of van de hervormde naar de katholieke terugkeeren met een gemak, dat ons laat vermoeden, dat er zeker wel andere drijfveeren dan eigen overtuiging in werking traden. Met een zelfde bevolking is Antwerpen of Gent of Amsterdam nu eens in meerderheid orthodox en dan weer eens hervormd. Er moeten door de gemoederen der menschen al zeer verschillende stroomingen geloopen en er moeten nevens de martelaren in den Heer, de helden waarvan de souterliedekens zingen, nog veel meer wankelende geesten te vinden geweest zijn, wier leus was: wie het land heeft heeft mij. En dan, wie weet welk vergelijk in die fel bewogen tijden de menschen troffen tusschen overtuiging en eigenbelang, welke vergoelijking zij vonden tot hun ommekeer, hoe het getij van ijver en ontmoediging daalde of steeg in hun geest, hoe teleurstelling of tegenspraak hen tot omkeer bracht. En wie weet ook of in die tijden van opruiming van oude vooroordeelen en geloofsartikels sommigen zich niet verhieven boven den strijd om tekst en dogma en zich een reiner ideaal van geloof en plicht vormden, dat hun toeliet onverschillig te blijven tusschen de strijdende partijen en zich even weinig aan te dragen van hun zegepraal als van hun nederlaag.

Dat er zulke buiten de gelederen staande mannen geweest zijn weten wij, al ware het slechts door den naam van libertijnen, die voor hen uitgevonden werd. Wat iemand, die met dien naam door de strenggeloovigen gedoopt werd eigenlijk was, welke strijd of vlotting er in een gemoed der XVIe eeuw wel eens moest plaats grijpen; hoe ijver in schijn, onverschilligheid of afkeer in wezenlijkheid verbloemde en in welke doornstruiken en voetklemmen van verdenking, bespieding en vervolging een afdwaler van de groote wegen zich verwarren moest, schenen mij vraagpunten van voldoende belang om het geestesleven van zulk een man van dichter bij na te gaan, wanneer een gelukkig toeval ons voldoende inlichtingen verschaft om dit met goed gevolg te beproeven.

En zulk een man was Christoffel Plantijn. Hij was geboren in 1514, zegt zijn grafzerk; in 1520, zeggen andere oorkonden. Het eene jaartal zoowel als het andere is door hem zelven opgegeven en hij heeft er nog zooveel meer verschillende verklaard, dat daar stellig uit blijkt, hoe hij zelf niet wist wanneer hij het daglicht zag. In elk geval kwam hij in 1549, in de volle kracht des levens, naar Antwerpen. Hij was afkomstig uit een dorpje bij Tours in Frankrijk, verloor zijn moeder heel vroeg en trok dan met zijn vader naar Lyons, waar deze laatste in dienst trad bij een kanunnik der hoofdkerk. Met den neef van dien geestelijke, die naar Orleans ging studeeren, verhuisden vader en zoon naar deze stad. Wanneer de student terug naar huis keerde ging vader Plantijn mede en liet zijn zoon achter zonder geld, zonder middelen van bestaan. De jongen moest zijn weg door het leven zelf maken; hij was gelukkiglijk gewapend voor dien strijd, begaafd met een werkzaamheid, een leerlust en een leerkracht, die alleszins verbazend zijn. Hij ging het boekdrukken leeren te Caen, waar hij, de zoon van een dienstknecht, een vrouw uit den werkenden stand huwde. Het jonge paar vertrok eerst naar Parijs waar de man het boekbinden leerde, en dan, na de geboorte der eerste dochter, naar Antwerpen, waar hij zich als boekbinder vestigde en waar hij in 1555 een boekdrukkerij oprichtte, die tien of twaalf jaar later de beroemdste van heel Europa was.

Algemeen is het geweten dat Plantijn een goed deel van

zijn roem en zijn welstand verschuldigd is aan het aanzienlijke werk, den veeltaligen Bijbel, dien hij op last van Philips II uitgaf en aan de kerkelijke boeken, Missalen en Brevieren, die hij voor de katholieke geestelijkheid drukte; men weet dat hij de man van vertrouwen van dien koning en van die geestelijkheid was. Wat men tot voor korten tijd wist noch vermoedde is dat hij terzelfder tijd de voornaamste drukker was van twee der kettersche gemeenten, die toen in de Nederlanden ontstonden en dat hij zelf achtervolgens tot deze beide secten behoorde.

Weinige jaren geleden ging er een eerste licht op over zijn betrekkingen tot de apostels dezer nieuwe leerstelsels. Uit de geschreven kronijken der secte *het Huisgezin der Liefde*, toebehoorende aan de bibliotheek van Leide, putten Dr. Nippold en Dr. Tiele inlichtingen, waaruit bleek hoe Plantijn met Hendrik Niclaes en zijn aanhangers verkeerde, en toen ik zelf in de gelegenheid was kasten en schuiven van het huis van Plantijn tot in hun meest verscholen hoekjes te onderzoeken vond ik er een heele reeks brieven en andere stukken in ten duidelijkste bewijzende, dat hij in vroeger jaren een aanhanger was van Hendrik Niclaes en in later jaren behoorde tot een anderen tak der Herdoopers, dien van Hiël of Barrefelt.

Hendrik Niclaes was de stichter van eene der tallooze anabaptistische secten ontstaan in de zestiende eeuw. Hij was geboren in 1502, te Munster, zegt men; in elk geval, te oordeelen naar het platduitsch dat hij schrijft, in den noordwestelijken hoek van Duitschland. Zijn vader was een vurig geloovige katholiek; hij zelf van jongs af geneigd tot godsdienstige droomerijen en dweperijen. Als kind hield hij zich bezig met allerlei diepzinnige bespiegelingen over de zending van den Heiland op aarde, over de loskooping der erfzonde door Christus' dood, over de hergeboorte van den mensch tot een leven van zondeloosheid in navolging van den godmensch. Eene vraag schijnt hem herhaaldelijk voor den geest gezweefd te hebben: Wij zijn de prooi der zonde geworden door Adam's val, Christus is op de aarde neergedaald om ons te verlossen; hoe komt het dat die Almachtige het doel zijner zending niet bereikte? Toen Luther begon te prediken las hij zijne schriften,

maar deze bevielen hem niet: zij leerden niets over den grond der ware gerechtigheid, niets over de vraag waarom Christus ons allen niet heeft zalig gemaakt. Hij verkeerde niettemin met de Lutheranen, las den Bijbel en werd als verdacht van ketterij in hechtenis genomen. Dit bewoog hem zich metterwoon in Amsterdam te vestigen; daar ook werd hij in 1532 gevangen genomen, maar al spoedig losgelaten. Hij bleef nog negen jaar in dezelfde stad en verhuisde in 1541 naar Emden, waar hij tot in 1561 bleef wonen. Hij was een koopman in goeden doen en reisde dikwijls voor zijne zaken naar Brabant en Antwerpen.

Gedurende zijn verblijf in Emden rijpten zijne plannen van godsdienstige hervorming en ging hij over tot het stichten zijner secte, die hij noemde het *Huisgezin der Liefde;* hij trad niet in het openbaar als prediker op, maar in bijzondere gesprekken en meer nog door zijne schriften poogde hij zijne denkbeelden te verspreiden.

Toen in 1561 het gemeentebestuur van Emden hem voor zich daagde en hij gegronde vrees voor zijne vrijheid voelde, vluchtte hij uit die stad en zond te zijner verdediging een brief aan het magistraat, waarin hij loochende ooit eenig kettersch of oproerig boek geschreven te hebben. Hij nam dan de wijk naar Kampen; eenige jaren later hield hij zich te Keulen op waar hij verbleef tot aan zijn dood, die rond 1570 viel.

Na zijn vertrek uit Emden beproefde hij met de meest verkleefde zijner aanhangers een laatste en ernstige poging om zijn leer te verspreiden; zijne talrijke schriften werden overzien en herdrukt; aan heel de kleine kerk werd een duidelijk afgeteekende ordening gegeven. Dit alles schijnt echter niet bijzonder veel gebaat te hebben. De secte bleef binnen een kleinen kring beperkt. In Amsterdam, Rotterdam, Dordrecht, Emden en Kampen alsook in Antwerpen, Keulen en Parijs woonden de aanhangers van het *Huisgezin der Liefde,* overal kleine gemeenten vormende, wier leden elkander kenden en in het geheim ontmoetten, maar nergens in het openbaar optraden. Ook in Engeland werd de leer verspreid en in dit land vindt men er tot in de helft der zeventiende eeuw volgelingen van. Gedurende Niclaes' levensloop bestond reeds verdeeldheid in de rangen der leden en na zijn dood verloor de gemeente alle belang

voor de geschiedenis. Alles te zamen blijft zij slechts merkwaardig als een der vele eigenaardige verschijnsels dier jaren van geweldige gisting in de gemoederen, van onbeholpen rondtasten zoowel als van vermetel doortasten naar hervorming en ommekeer van het bestaande. Voor ons ligt haar grootste belang hierin, dat Plantijn, een man van groote beteekenis en algemeene beroemdheid, met haar in de nauwste betrekking heeft gestaan.

Aan het herdoopen hechtte Hendrik Niclaes geen bijzonder belang, maar niettemin behoort hij tot dezelfde richting als de Anabaptisten. Familisten, zooals Niclaes' aanhangers hieten naar den naam der secte *Familia Charitatis*, Joristen, Anabaptisten, Herdoopers het waren alle onderverdeelingen van een groot geheel, de radikalen onder de hervormers.

Zij die in vollen ernst opnamen den nieuw verkondigden regel: lees den Bijbel en put er zelf de leer voor geloof en leven uit, en die door aard en gemoed gedreven werden naar stelsels uit den heele, vonden dat nu men toch aan het hervormen was men maar in eens tot ten einde toe moest gaan. Geen afschaffing van enkele sacramenten en kerkelijke gebruiken, maar volledige zuivering van den tempel; geen uiterlijke eeredienst, maar alleen de godsdienst in het gemoed; geen scheiding van den Paus en loochening zijner onfeilbaarheid, maar afschaffing van alle priesterlijke hierarchie; geen middelpersonen meer tusschen den mensch en zijn God, maar een innig en rechtstreeksch verkeer met de bron van alle goed en alle waarheid, een leven met Christus en in Hem, die de waarheid en het leven is: dit alles en zooveel meer nog gesteund op teksten uit den Bijbel, op woorden van den grooten meester.

Zooals altijd waren er hier onder de radikalen ook tal van tinten, de gematigdste van dien uitersten linkervleugel bleven of werden een soort van kalme ingetogen lieden, die God in stillen eenvoud dienden, die liefde tot elkander en reinheid van levenswandel voor het eenige noodzakelijke gebod hielden: de doopsgezinden van de latere jaren en van onze dagen. Zoo waren ook, wij zijn er van overtuigd, de zoo fel gescholden libertijnen der zestiende eeuw.

De meest doordravende der radikalen waren de mannen, die

in al de ergerlijke buitensporigheden vervielen, waarvan de geschiedenis der anabaptisten ons verhaalt, die met Jan van Leiden te Munster huishielden, of die zooals Munzer en de zijnen de hervormingen op maatschappelijk gebied voor hoofdzaak hielden en onder den naam der kerkelijke hervorming het rijk der gelijkheid van recht en van bezit wilden invoeren. Ik geloof dat deze geestdrijvers, zooals men ze noemde, de meeste namen leverden voor het eindelooze martelaarsboek der Wederdoopers. De geïllumineerden waren niet zeldzaam in hunne rangen en de profeten evenmin. Ieder hunner, die een eigen opvatting van godsdienst en zedeleer had, te zeer verschillend van het bestaande dan dat zij door een redelijk mensch zou kunnen gevonden of aangenomen worden, verkondde dat zij hem door God was ingegeven en riep zich zelven tot uitverkorene des Heeren, tot profeet of korter nog tot God uit.

En men zag dan de oude geschiedenis, die altijd nieuw blijft, weer herbeginnen: menschen die de oude kerk waren ontloopen uit afkeer voor het bijgeloof vervielen nu in veel aanstootelijker dwalingen; puriteinen, die de gehoorzaamheid aan den paus voor een verloochening der menschelijke rede hielden, verafgoodden hunne leiders als bovennatuurlijke wezens en volgden hen blindelings. En zij, de profeten, achtten zich alles, ook het onzinnigste, geoorloofd, omdat zij zich zelven verklaarden en door hunne aanhangers uitgeroepen werden tot wezens met goddelijke macht en wijsheid bekleed.

Hendrik Niclaes was een dier profeten. Hij had God gezien, en in zijne visioenen was hem de leer veropenbaard, die een einde zou stellen aan alle ongerechtigheid en eindelijk de zoo lang uitgebleven redding van het menschdom zou voltrekken. Wat die leer eigenlijk was is nog al moeilijk te zeggen. Niclaes als vele andere profeten was een mystieker, een die de bron van zijn geloof in zich zelven vond en die zijne gemoedstemming voor goddelijke ingeving hield. Dat het niet helder is in die geesten, dat zij niet duidelijk uitspreken kunnen wat opwelt in hun ziekelijk brein en in hun week gemoed is licht te verstaan. Hunne opvattingen zijn droomerijen, hunne beschouwingen van leven en wereld scheppingen der verbeelding; hun denkvermogen is te zwak om vasten vorm te geven aan

die begoochelingen en zoo vervallen zij in een brabbeltaal, waar geen redelijken zin aan te vinden is, in een opeenstapeling van holle woorden, van zinnebeeldige voorstellingen, die alleen voldoening kan geven aan de behoefte hunner aanhangers om de wereld in het fantastisch licht der mystiek te beschouwen en diepzinnigheid te zoeken, waar niets dan verwarring en duisternis bestaat. Wij kunnen er niets in vinden dan de bewuste of onbewuste toepassing van het stelsel om met een overvloed van nevelachtige woorden en onduidelijke figuren een zin te willen geven aan den onzin en voor profetische ontheffing te doen doorgaan wat wel verre van boven de menschelijke rede te staan er beneden of er buiten staat.

Ik heb het Evangelie van Hendrik Niclaes zijn *Spegel der Gerechticheit*, het boek waar nog slechts twee exemplaren van bekend zijn, doorlezen en nagegaan wat zijn overige schriften behelzen, ik beken dat ik er niet ten volle in gelukt ben mij een duidelijk denkbeeld te vormen van wat zijn stelsel was. Wij kunnen in elk geval de volgende hoofdpunten uit al die duistere beeldspraken en dien mystieken onzin opdelven.

In den begin was God en mensch één, en hemel en aarde waren slechts één rijk; de mensch leefde in goddelijke volmaaktheid. Zijn zucht naar kennis van goed en kwaad voerde hem ten val en bracht de zonde in de wereld. Christus was als een mensch van vóór den val door God naar zijn volmaakt beeld geschapen; hij heeft den dood en de zonde overwonnen en den dag der liefde aangekondigd, waarop de hereeniging tusschen God en mensch zou hersteld worden. Hendrik Niclaes is door den Almachtige gezonden om op aarde de blijde boodschap te brengen dat die dag aangebroken is.

De vereeniging van Christus en mensch, de versmelting van beider harten zal verwezenlijkt worden in het *Huisgezin der Liefde*. Daar alleen heerscht volmaaktheid. Hij die het stichtte sprak niet zijn eigen woord maar het woord Gods, dat geloof eischt en geen tegenspraak duldt. Onderworpenheid, deemoed, zelfverloochening zijn de eerste plichten van den herboren en met Christus vereenigden sterveling. Liefde is het hoogste gebod, de eenige wet. Vrede moet heerschen op aarde; zelfzucht, haat, oorlog moeten verdwijnen, en met hen alle ongeluk. In het *Huisgezin der Liefde* kunnen menschen van alle landen, standen en godsdiensten samenwonen. Niemand bezit daar persoonlijken

eigendom, niemand wordt door wetten tot het goede gedwongen, allen zijn priester en koning; de uiterlijke gebruiken van den godsdienst zijn afgeschaft. De heilige Schrift moet naar den geest niet naar de letter worden opgevat, al wat zij behelst is slechts zinnebeeldig en doelt op een werkelijkheid verwezenlijkt in het *Huisgezin der Liefde*. Hendrik Niclaes heeft den verholen zin van het heilige boek vernomen van God, die zich erbarmende over het menschdom, hem heeft uitverkoren, zich in hem vermenschelijkt heeft en hem met zich vergoddelijkt heeft om de waarheid te veropenbaren en het rijk Gods op aarde te stichten.

Nu de ware leer verkondigd is is het ieders plicht haar aan te hooren en zijn eigen menschelijke wijsheid tot zwijgen te brengen. Zij die niet luisteren naar deze vermaning zullen voor Gods gerecht gedaagd, van de aarde uitgeroeid en in de hel begraven worden.

Doop en avondmaal, zooals zij in de Roomsche kerk bestonden, worden afgeschaft; alle andere sacramenten worden aangenomen, en niemand is verplicht te treden uit de kerk waartoe hij vóór zijne bekeering behoorde.

De meeste dier punten heeft Niclaes' leer gemeen met die der andere Anabaptistische Secten en meer bepaaldelijk met die van David Joris. Voor al die Zieners is het rijk Gods aangebroken, en zij de uitverkorenen, die het moeten aankondigen. De reiniging en zaligmaking van den mensch gebeurt noch door studie der Schrift, noch door naleving van godsdienstige oefeningen : hij moet afschuw gevoelen voor zijn zonden, zich zelven tot een rein leven begeven; in andere woorden den ouden mensch afleggen en den nieuwen aannemen, gelooven in den herboren Christus. Dit is hoofdzaak, al het overige bijzaak. De andere aartsketters van zijn slag waren er weinig op bedacht hunne volgelingen in te richten tot een kerk met vaste wetten, gebruiken en overheden; Hendrik Niclaes zorgde er voor dat in het *Huisgezin der Liefde* alles tot in de minste bijzonderheden en zoo voor wereldlijke als kerkelijke zaken geregeld werde. Het moest worden bestuurd door een lange reeks van priesterklassen. Bovenaan staat de Opperbisschop Hendrik Niclaes, dan komen de vier-en-twintig Voornaamste Ouderlingen, zooveel als zijne kardinalen, dan achtereenvolgens de Ouderlingen van Vrede en Volkomenheid ook Serafijnen of Aartsbis-

schoppen genaamd, de Priesters van den Stoel der Majesteit Gods of de Bisschoppen, de Priesters der Heerschappij met God, de Priesters der Ordening des Heeren en eindelijk de Priesters van Gods Lusthof. Al deze waardigheidbekleeders worden gewijd door de hoogere prelaten, zij bereiden zich tot die wijding door vasten, bidden, lezen van stichtelijke boeken. Het Duitsch (Nederlandsch) is de heilige spraak, zij alleen wordt gebezigd in den kerkedienst. Het jaar begint 14 dagen vóór Paschen, het bestaat uit 13 maanden van 28 dagen, met aanvullingsdagen die terzelfder tijd feestdagen zijn, alle zeven, alle vijf-en-twintig en alle vijftig jaar. Alle vijftig jaar worden de jongste uitgaven der heilige schriften van het *Huisgezin der Liefde* met den oorspronkelijken tekst vergeleken om vervalsching te voorkomen. De zevende en de achtste dag der maand zijn heiligdagen; vier hooggetijden zijn er in het jaar: Paschen, Sinxen, het Feest der Volmaaktheid en dat der Genade. Aan de priesters worden tienden betaald. Het huwelijk, de rechtsgedingen, de armenhulp, de erfenissen, alles wordt tot in de minste bijzonderheden geregeld.

De leer moge zoo buitensporig zijn als zij was, de leeraar was onbesproken van gedrag, verzorgende zijn wereldlijke zaken, ijverende voor het kind zijner fantazie. Geen verdenking van losbandige zeden kleeft op hem evenmin als op zijn aanhangers. Geen spoor van liederlijke leerstelsels is in zijne schriften te ontdekken, en aldus onderscheidt hij zich gunstig van zijn meer beruchten voorganger David Joris. Hij was, wat zoovelen voor hem en na hem waren: een heropbouwer van het hemelsch Sion, een die droomde van den hemel op aarde, die niet aannemen wilde dat er zooveel verkeerds hier beneden bleef bestaan, zooveel zonde onder de menschen, zooveel leed en gebrek in de wereld, wanneer hare bewoners maar te willen hadden om gelukkig te zijn. Ware de liefde de hoogste wet en de heele aarde een huis der liefde, binnen hetwelk ieder weinig aan eigen baat en veel aan het welzijn der huisgenooten dacht, dan verdween bij tooverslag alle kommer en alle jammer. Christus had gepredikt dat alle menschen gelijk waren voor God en elkander moesten liefhebben als broeders, en zijne volgelingen hadden elkander gehaat, verdrukt en uitgezogen. Een inniger band moet hen voortaan samenhouden; niet gelijk voor God, maar gelijk in God, gelijk met God moeten de

menschen worden; dan zal voor goed de zonde en het lijden verdwijnen en zal het rijk van peis en gerechtigheid gesticht zijn. — Zoete droom in zijne onmatigheid, verheven ideaal in zijn uitzinnigen vorm!

Wanneer rond 1550 een voorbijganger op de heerbaan tusschen Amsterdam en Antwerpen Hendrik Niclaes ontmoette zal hij zeker niet vermoed hebben, dat de eerzame koopman, die daar het land doortrok op zoek naar klanten, benevens zijne waren nog een pak schriften met zich voerde, waarin van heel wat anders spraak was dan van wereldschen handel, en dat er in zijn hoofd nog heel andere bekommeringen woelden dan die om tijdelijke winst en verlies. Hij zal niet gegist hebben, dat, indien de man daar wat afgetrokken voortreed, het was omdat hij in zijn hoofd het plan overwoog om de wereld om te keeren, om alle menschen samen te brengen in één huisgezin, waarvan hij de vader zou zijn; dat hij droomde van een toekomst, waarin door zijn bemiddeling alle menschen goed zouden zijn, aan Goden gelijk en met God vereenigd tot een enkel en zelfde wezen.

Het ongeluk was dat heel die herschepping van het menschdom door menschen en niet door engelen moest verwezenlijkt worden. Er sloop oneenigheid en scherpe twist in het Huisgezin der Liefde; de volgelingen eener leer, die onbaatzuchtigheid, zelfverloochening als eersten plicht voorschreef waren gedurig aan het kibbelen en aan het schelden over geldzaken, beschuldigden elkander van bedrog en diefstal. Het hoofd eener gemeente, waarin allen gelijk moesten zijn, hij die begonnen was met allen uiterlijken eeredienst voor waardeloos te verklaren, riep zich zelven tot alleenheerscher over zijne aanhangers uit en richtte een kerk in, die al de kleingeestige vormen, al de hatelijke onderscheidingen van rechten en rangen bezat, waartegen hij was opgekomen. Er kwam scheuring en onder de afvalligen waren twee der drukkers van de secte, Plantijn en Augustijn van Hasselt. Een derde dissident was Hendrik Jansen van Barrefelt zich zelven noemende Barrefelt of Hiël (Gods leven).

Barrefelt was een eenvoudig burgerman, jonger dan Hendrik Niclaes, die rond 1550 zijn ijverigste aanhanger in Holland

was, maar zich later van hem afscheidde en rond 1580 te Keulen woonde. Hij stichtte een nieuwe gemeente en verkondde een andere leer. Hij schreef een groot getal boeken, die in het Fransch en in het Duitsch vertaald werden, en tot op het einde der zeventiende eeuw telde hij aanhangers in Holland en in Duitschland. In 1687 verscheen er nog een volledige hoogduitsche uitgave zijner schriften te Amsterdam, in 1690 nog een nagelaten en derde deel zijner *Zendbrieven*. Waarom hij zich afscheidde en waarin het verschil zijner leer met die van Hendrik Niclaes bestond is niet zeer duidelijk. Het schijnt echter wel dat Barrefelt een vijand was van al den kerkelijken omhaal door den stichter van het *Huisgezin der Liefde* in de gemeente gebracht en van de zelfverheffing der oversten daarmee gepaard. Hij was meer nog dan Hendrik Niclaes een anarchist, driehonderd jaar voor dat de naam was uitgevonden; maar een mystieke en vreedzame anarchist, die gelukkiglijk de propaganda door de daad niet aanpreekte en er niets dan afschuw voor zou gevoeld hebben. Hij was eenvoudig van gemoed, predikte dezelfde levensregels als Hendrik Niclaes, het eenwezige leven, zooals hij het noemde, tusschen God en mensch als hoogste doel van het godsdienstig streven, en zelfverloochening als eerste wet. Eeredienst, verdeeling in secten zijn ijdele menschelijke dingen, waarover de eenwezige zich niet dient te bekreunen. Hij is een reine mystieker, die God in zich zelven zoekt, die zich alleen om reiniging des harten bekreunt en zich niets aandraagt van wat menschen en kerk zeggen als hij zich zelven slechts gelijk maakt aan het goddelijk ideaal, dat hij in zich draagt.

En weer kwam hier de scherpe tegenspraak tusschen de leer en hare toepassing voor den dag, de bittere spot, dien de wezenlijkheid drijft met de hoog opgedreven voorspiegeling. Zij waren uitgegaan om het rijk van Christus te stichten en meenden er aan te bouwen en zij werkten aan het vestigen der alleenheersching van den mensch; zij wilden alles terugbrengen tot God en vergoodden niets anders dan zich zelven. Van het oogenblik dat de mensch geen ander richtsnoer meer dient te volgen dan zijn eigen opvatting en God in hem denkt en handelt is het de menschelijke geest die alles regelt, het menschelijk gemoed dat oordeelt wat goed en kwaad is. Die eeredienst van God in den mensch is niets anders dan het rein humanismus zooals de onafhankelijke geesten van de

meest ongeloovige aller tijden het opvatten en belijden; het is de loochening van allen formeelen godsdienst, het louteren der zedeleer, het veredelen van het leven volgens menschelijke begrippen. En zoo kwam het dat de mystieken dier dagen tezelfder tijd de twee scherp tegenover elkander staande namen van geestdrijvers en van libertijnen verdienden, waarmede hunne strenggeloovige tijdgenooten hen poogden te brandmerken. En zulk een mystieker en zulk een libertijn was Christoffel Plantijn.

Wij zegden dat hij in 1549 te Antwerpen aankwam. De kronijk van het *Huisgezin der Liefde* in handschrift ter bibliotheek van Leiden bewaard, vertelt het volgende van zijn betrekkingen tot den „Dienst":

„In welckerem Tyde, dath Hendrik Niclaes unde synem Denste, binnen der Stadt Andtwerpen oick einer thoe-fiele, die ein geboren Franscois was, unde nömede sick Christoffel Plantyn, unde was ein Boecke-binder, die met syne Hende synen Nodtrüft winnen möste; unde dessen-sulven was ein kloeck unde listich Man in der Saken, die he to synem vordele bekomen konde te bedenen edder daerinne tho handelen, unde was oick to salcks wel beredet."

Plantijn, verhaalt de kronijk verder, leerde nu (Neder)Duitsch en nam ijverig kennis van de geschriften van Hendrik Niclaes. Bij zijn vrienden te Parijs gaf hij daar hoog van op en won ze voor de leer. Toen hij gehoord had dat het hoofd der secte nog een groot boek en eenige kleine wilde laten drukken sprak hij er met zijn nieuwe Parijsche geloofsgenooten over, die hem in staat stelden een drukkerij te Antwerpen op te richten, waarin hij het groote boek van Hendrik Niclaes den *Spegel der Gerechticheit* en meerdere kleine drukte.

Eenige jaren later reisde Plantijn naar Parijs en bleef daar een tijd lang wonen bij Pierre Porret, met wien hij zoo zeer bevriend was dat zij elkander broeders noemden, zoodat de menschen werkelijk meenden dat zij zonen van een zelfden vader waren. Toen hij aldus van huis was deden zijne werklieden wat zij wilden en ondernamen op eigen hand een verdacht boeksken te drukken. Terwijl zij daarmede bezig waren werd dit overgebracht aan den Markgraaf, die de ge-

zellen gevangen nam en al de goederen van Plantijn aansloeg; maar zijn schuldeischers legden beslag op de opbrengst van den verkoop om te verkrijgen wat hun toekwam. Zijn vrouw ging hem dan te Parijs opzoeken en verbleef met hem ten huize van Porret. Hij zelf reisde naar Kampen waar Hendrik Niclaes toen woonde en hij nam zijn intrek bij den drukker Augustijn van Hasselt.

Eenigen tijd daarna keerde Plantijn in het geheim naar Parijs terug over Antwerpen en vond naderhand in deze laatste stad hulp bij de Bomberghe's, kooplieden en drukkers. Zij bevrijdden hem van zijn schuldeischers en richtten voor hem een veel grooter drukkerij in. Nu was hij er boven op, in weinige jaren had hij zestien persen in werking, werd de grootste drukker van Antwerpen, richtte boekhandelshuizen in andere steden op en kwam bij vele volkeren in groot aanzien.

Zeer breedvoerig wordt daarbij verteld hoe een rijk juweelier van Parijs aan het Huisgezin der Liefde een schat van edelsteenen had nagelaten, hoe Porret en Plantijn zich wisten meester te maken van de kostelijkste dier juweelen en hoe de laatste, ondervraagd door Hendrik Niclaes, loochende er iets anders van ontvangen te hebben dan drie steenen en dit dan nog in betaling van hem verschuldigde gelden. Verder nog hoe Plantijn Augustijn van Hasselt aan het hoofd eener drukkerij stelde, eerst te Vianen en daarna te Wesel, met welke drukkerij Augustijn later naar Keulen ging, altijd om in dienst van Hendrik Niclaes te werken.

Toen dit gedeelte der kronyk geschreven werd had Plantijn zich afgescheiden van Hendrik Niclaes en onbewimpeld wordt de groote drukker beschuldigd van in al zijn betrekkingen tot het Huisgezin der Liefde nooit iets anders beoogd te hebben dan eigen baat; in de zaak van den Parijschen juweelier wordt hij uitdrukkelijk van diefstal beschuldigd. Wij kunnen die uitingen van onwil en wrok tegen den afvalligen broeder ter zijde laten om ons alleen met de historische feiten bezig te houden.

Wij bezitten de stelligste bewijzen, dat wat de kronijk van het *Huisgezin der Liefde* verhaalt van Plantijn's verkeer met Hendrik Niclaes volkomen waar is. Alle jaartallen, alle feiten betrekking hebbende tot zijn leven, die nergens bekend gemaakt waren en die wij enkel te weten zijn gekomen uit de archieven der aartsdrukkerij of uit die van het Belgische Rijk zijn

gekend door den kronijkschrijver. Hij weet dat Plantijn eerst boekbinder te Antwerpen was, vooraleer zijn later ambacht ter hand te nemen; hij weet dat de groote drukker zich ijverig toelegde op het leeren onzer taal; hij kent den vriend Pierre Porret uit Parijs, dien Plantijn inderdaad gewoon was zijn broeder te noemen; hij weet van het verboden boekje door de gasten van den drukker ter pers gelegd; van zijn vlucht naar Parijs in 1561, van het aanslaan zijner goederen, van het hernemen zijner zaken op grooteren voet in 1563 door tusschenkomst der Bomberghe's, alle bijzonderheden die nu bewezen zijn en die toen aan niemand anders konden bekend zijn dan aan hen die op vertrouwelijken voet met Plantijn omgingen.

Deze laatste was dus van vóór 1555 een volgeling van Hendrik Niclaes, hij drukte het heilige boek der gemeente *Den Spegel der Gherechticheit* en andere kleinere werken; hij ijverde voor de secte en won haar aanhangers te Parijs en waarschijnlijk ook te Antwerpen. Hij bleef haar trouw allerminst tot in 1567. Van dit jaar en van de maand Augustus dagteekent de eenige brief van hem aan Hendrik Niclaes, die ons overgebleven is en die uitsluitend over boekhandelszaken loopt, een reden waarom hij gespaard bleef. Een tijd langer moeten hun betrekkingen geduurd hebben vermits Augustijn van Hasselt in een brief van 10 Maart 1567, die ons ook is bewaard gebleven, zich verontschuldigt naar Vianen te zijn gaan wonen. Daar hij eerst na dit jaar uit Vianen naar Wesel vertrok en in deze laatste stad zijn betrekkingen met Plantijn bleven voortduren is het bewezen, dat een tijd nadat die brief geschreven werd Plantijn nog behoorde tot het *Huisgezin der Liefde.*

In of rond 1567 was er in Plantijn's leven en in den politieken toestand des lands een ommekeer gekomen, die waarschijnlijk niet zonder invloed bleef op zijne godsdienstige gedragingen. In 1563 toen hij uit Parijs was teruggekeerd vond hij bij Cornelius en Karel van Bomberghe, Goropius Becanus en Jacques de Schotti, allen erg van ketterij verdacht, den noodigen geldelijken onderstand om zijne drukkerij te vernieuwen en op veel grooteren voet in te richten. Hij ving dus voor goed zijne luisterrijke loopbaan aan; hij zorgde eerst de fraaiste gegoten

en gesneden letters te bezitten, die er in Europa gemaakt werden; hij gelastte Parijsche teekenaars en graveurs hem een stel gesneden titelplaten en omlijstingen te bezorgen zooals er geen smaakvoller bestonden; hij was er op bedacht een reeks nuttige en roemrijke werken onder handen te nemen, leverde een verzameling klassiekers in zakformaat, verzamelde stoffen voor zijn *Dictionarium Theutonico-Latinum,* waaruit het eerste woordenboek onzer moedertaal moest geboren worden, en ontwierp zijn groot werk, den Koninklijken Bijbel in vijf talen, het typografisch monument der eeuw, het boek dat beantwoordde aan den dringendsten eisch van een tijd, waarop klein en groot zich met bijbelteksten bezig hield.

Toen de vier jaren, gedurende welke hij met zijn vennooten verbonden was, verstreken waren, ontbond hij de maatschappij „J'aime beaucoup mieux de faire moins doresnavant que d'estre subject à des gens de qui à l'avanture, je ne serois pas seur ni de volonté ni du faict de la réligion catholique à laquelle je me suis tousjours maintenu et maintiendray avec la grâce de Dieu jusques au dernier souspir de ma vie sous l'obéissance de la saincte église catholique et romaine et de la Majesté de nostre Roy très catholique," zoo schreef hij den 30^n Aug. 1567 aan Çayas, den secretaris van Philips II.

Na de beeldenstormerij was de onderdrukking der ketterijen strenger en strenger geworden; Alva was aangekomen en voor hen die niet in de gunst der overheid stonden was er veel zuurs en weinig zoets te verwachten. En Plantijn had behoefte aan de bescherming der wereldlijke en kerkelijke macht en hij deed het noodige om die te verwerven. Zijn plan tot het drukken van den veeltaligen Bijbel was nu gerijpt. Kardinaal Granvelle was zijn voorspreker bij den koning geweest. Philips II had hem een voorschot van 21000 gulden toegezegd en had hem in 1568 zijn eigen biechtvader, den uitstekenden orientalist en godgeleerde Arias Montanus gezonden om de leiding der uitgave van het reuzenwerk op zich te nemen. Het jaar daarop ging hij met Paulus Manutius een overeenkomst aan en kort nadien verkreeg hij van den koning voor de landen der Spaansche kroon het monopolium der kerkelijke boeken, Brevieren en Missalen, die voor heel de katholieke kerk moesten herdrukt worden volgens de verbeterde lezing van het Concilie van Trente. En dan volgden de werken der kerkvaders, het

Corpus juris en andere rechtsgeleerde schriften, prachtige plaatwerken in groot getal, wetenschappelijke boeken van allen aard. Zijn huis werd een soort academie, waar geleerden uit vele landen en van alle vakken elkander ontmoetten en gretig hunne schriften aanbrachten, omdat zij nergens met gelijke zorg en pracht werden uitgegeven. De twaalf jaren, die er verliepen van 1564 tot 1576 waren de glanzendste van Plantijns roemrijk bestaan: van allen geëerd en gesteund was hij een man van het hoogste aanzien geworden. De koning had hem den post van vertrouwen opgedragen de boekdrukkers te onderzoeken in zake van gedrag en vakkennis en hun toelating te geven tot het uitoefenen van hun ambt; Alva en Arias Montanus lieten bij hem hun index der verboden boeken verschijnen en aan deze allen wist hij een onbeperkt vertrouwen in te boezemen. Arias Montanus, die hem van zeer nabij gedurende lange jaren had gekend, getuigde van hem: „Christoffel Plantijn heeft de grootste diensten bewezen aan de drukkunst. Niemand kan bewondering genoeg schenken aan de bekwaamheid van zijnen geest, aan zijn bewonderenswaardig vooruitzicht, aan zijn vlijt en onvermoeibare werkzaamheid. Nooit heb ik een zoo behendig man gezien en een die tezelfder tijd zoo goed en zoo deugdzaam was. Elken dag ontdek ik nieuwe hoedanigheden in hem." Hij loofde hem vooral voor zijne groote zedigheid en voor het ongeloofelijk geduld dat hij toonde jegens hen die hem benijdden.

In 1576 komen de donkere dagen: eerst de Spaansche furie, dan de verandering van regeeringen en vorsten, de onrust elken dag, de oorlog overal, de macht der gekozen landvoogden wankelend, het gezag van den koning gebroken.

Plantijn stond in even hooge gunst bij Willem van Oranje, bij aartshertog Matthias en bij d'Alençon als bij Philips II; hij was hun officieele drukker zooals hij die van het Calvinistische stadsbestuur van Antwerpen was; hij maakte dichtstukken om hunne komst binnen de stad te vieren, zooals hij loftuitingen zonder perk voor den Koning had ten beste gehad. Met onverdroten ijver werkte hij immer voort en breidde hij zijn drukkerij uit. In 1576 had hij zich metterwoon gevestigd in het huis bij de St. Janspoort, dat met zijn achterdeur op de Vrijdagmarkt uitkwam, het prachtige en ruime gebouw, dat nu het Museum Plantin-Moretus is geworden; hij voorzag

een goed deel van Europa van kerkelijke boeken en was de grootste uitgever van letterkundige en wetenschappelijke werken der wereld. Hij was ook een rustelooze geest; hij had nog geen groote onderneming voltooid of hij zon op een andere en volgde alleen zijn zucht om altijd meer en altijd beter werk te leveren, zonder te letten op de geldmiddelen, die er toe noodig waren.

Maar ondanks de gunst der nieuwe heeren, die hij verworven en den hoogen rang, dien hij in zijn vak ingenomen had, ondanks zijn onverzwakten moed en zijn onverflauwden werklust was hij niet in staat te worstelen tegen het ongeluk der tijden. De koning hield zijne beloften niet, de oorlogen en de onlusten stremden den handel, de koopwaar hoopte op in de magazijnen en het geldkoffer liep ledig. De schuldeischers werden dringender en er kwam een oogenblik, dat de groote nijveraar het hoofd moest buigen voor het onweer. De nieuwe universiteit van Leiden zocht toen naar een goeden drukker en Plantijn's boezemvriend Justus Lipsius zorgde er voor dat het ambt hem werd aangeboden. In 1583 verlaat hij Antwerpen om zich te Leiden te vestigen, zijn drukkerij in de eerste der twee steden aan het bestuur van zijnen schoonzoon Jan Moretus overlatende. Toen in 1585 de stad in handen van Parma gevallen was keerde hij terug en werkte nog vier jaar met verzwakte krachten voort. Hij stierf den 1n Juli 1589 en werd in een praalgraf in de hoofdkerk te rusten gelegd. Op de schilderij, die zijn gedenkteeken versiert, prijkt op het middenpaneel het laatste oordeel, op een der luiken staat hij afgebeeld met zijn heiligen patroon. Hij was en bleef voor het oog der menschen de groote katholieke drukker, die het volle vertrouwen van koning en paus genoot. Geen der burgers, die zijn lijk naar de kerk begeleidden, geen der geestelijken, die rond zijn baar den lijkzang aanhieven, vermoedde welke geheimen er begraven werden onder den zerk van den man, wien zij de laatste eer bewezen.

Eén echter wist het wel en die ééne was Barrefelt. Toen hij den dood van Plantijn vernomen had schreef hij den 16n Juli 1589 aan dezes schoonzoon en opvolger: „Ich hebbe schriven unde an seggen gehadt van den over ganck van ul.

vader unde mijn hertsvrient t welcke mijn ein groote drovenise in vele saecken maeckt, also dat mijn dencket dat ick geen liever vrunt op deser warlt mochte verlysen. Ja mijn denckt dat ick nu alleen in de warlt ben, toch ick vinde noch menschen genoch mer ick vinde mijnen vrunt tot behulpelickheit in de godtlicke duechde niet, dan um dat ick secker ben dat sijn siel unde mijn siel niet verscheiden en sijnt, so ben ick met hem in godt vrolick, unde danck godt dat hij sijn siel inder lijsamheit Christi tot den enden toe bewart heeft unde verhope dat hij de mijn, unde alle de geene de eré siel de lijdsamheit Christi over geven, oick bewaren sal tot den einde, daer toe dat men sijn lijdsamheit wel tot ein exempel ofte voerbeelt moch nemen van den sulven lijdsamen geest Christi met hem unde alle heligen Godts deelachtich to worden."

Vier jaar later, den 6n Mei 1593, herdenkt de stichter der secte van de Eenwezigheid nog zijnen ouden vriendt in een brief aan denzelfden Jan Moretus: „Och," zoo luidt zijne ontboezeming, „wat een saligen tijt waset noch bij u salige vaderstijden. Wij hadden meest alle weecken brijven van markanderen. Och als ick noch om den olden tijd dencke, so denck ick o godtsaligen tijt hoe sijnt gij dus van de boosheit onder gebracht, godt heeft u salige vader liefgehadt dat hij hem in een saligen tijt van der erden wech nam opdat hij de groote boesheid nieten solde sien, die nu in ere cracht staet, unde noch alle dagen boesser wordt, also dat hem geen godtlicke duechde en mach laeten sien, daer voer mijn niet toe te doen is dan lijdsamheit te bewijsen".

Uit die woorden blijkt dat Barrefelt in regelmatige briefwisseling en vriendschappelijk verkeer met Plantijn stond. Ongelukkelijk zijn al hunne brieven vernietigd op drie na, waarvan de oudste gedagteekend is van 27 November 1580, de twee anderen van 10 Juni en 18 Juni 1589. Deze laatste zal Plantijn wel niet zelf meer gelezen hebben. De eerste handelt over drukkerszaken en bepaaldelijk over het herdrukken van Barrefelts hoofdwerk *het Boeck der Ghetuygenissen van den verborghen Ackerschat* en de *Sendtbrieven*. „Dewijls dat ick wo langer wo merder de blintheyt der mensche bevinde, so dochte mijn, wij wolden sien, ofte wij een wienich van den Schatboeck konden gedruckt crijgen, idt war 3 of 4 hondert tam hogesten unde laeten de sulve leggen, daer sij wel wesen,

und dan wolden wij idt epistelboeck voert dan na anfangen unde drucken dan vrij de helefte mer von unde de wolden wij uth laeten gaen, so hijr unde daer under de bekenden unde besoeckent daer unde daerna dan dat de komerschap treck heeft doe na solden wijse ande marcket brengen".

Door de „komerschap" wordt hier verstaan Barrefelts kerkelijke gemeente. Zoo spreekt hij in zijn talrijke brieven aan Jan Moretus immer op verbloemde wijze van het belang zijner kerk. Den 2n December 1591 bijvoorbeeld schrijft hij: „Ick hope umtrijnt idt nijejaer datter dan ein grooter monster gedaen sal wesen de seir schoon van varuwe sal wesen, unde dan mach men sien wat den tijd lert. Un int secret tegen ul. geseijt so is den varuwer de dese monsters varuwet unsen alder ousten varuwer geweest de ul. seer wel kent, Augustijn genamt, de dus in stilheijt ein cleine varuwerij heeft van ein kup." De verwerij is een drukkerij, de kuip is een pers, de monsters zijn boeken. Ondanks die geheime taal vertrouwde Plantijn het niet die brieven van Barrefelt te bewaren, noch de zijne aan hem gericht in zijn kladboeken te schrijven, zooals hij voor andere deed. Jan Moretus, die waarschijnlijk aan de secte toehoorde en in elk geval zeer wel met hare geheimen bekend was, dreef de voorzichtigheid zoover niet. Hij vernietigde de brieven niet, maar stopte ze in een verborgen lade weg waar wij ze driehonderd jaar later bijeengerold weervonden.

Rond 1580 werd Plantijn dus reeds de aanhanger en vertrouweling van Barrefelt en zijn gewone drukker. Het *Boeck der Ghetuijgenissen vanden verborgen Acker-schat* is met dezelfde letters gedrukt als de Vlaamsche werken uitgegeven door Plantijn; in de hoofdletters vinden wij de kleine beschadigingen weer, die wij in de Plantijnsche drukken opmerken. Het boek is niet in de Plantijnsche drukkerij te Leyden gedrukt, zooals Dr. Nippold meent, vermits deze drukkerij eerst in 1583 tot stand kwam en dat zooals wij zagen het boek van vóór 1580 dagteekent. Marnix van Sint Aldegonde vergist zich dan ook wanneer hij, sprekend van Barrefelt, in 1595 zegt in zijne *Ondersoeckinge ende grondelycke wederleghinghe der geestdrijvende leere* dat er „onlangs" weer een nieuwe profeet is opgestaan die zich zelven Hiël noemt. Niet alleen drukte Plantijn Barrefelt's boeken, maar van een deel ervan althans bezorgde hij, volgens het getuigenis van Barrefelt, zelf de Fransche vertaling.

En nu rijst natuurlijk de vraag op: hoe is het mogelijk dat een man met zulk een buitengewoon helderen geest als Plantijn zich kon laten medesleepen door dweepers van zoo bekrompen verstand als Barrefelt, door droomers met zulke uitzinnige inbeeldingen als Hendrik Niclaes? Wat kon hij vinden in hun stelsels dat voldoening gaf aan zijn gemoed en licht verspreidde op zijn levensbaan?

Moeielijk op te lossen is die vraag! Er lag in den grooten drukker een sterke neiging naar mysticisme en beide de leerstelsels van Niclaes en van Barrefelt waren doordrongen van de zucht om het leven te beschouwen van een geestelijk standpunt, om een dieper wortelende volmaking te bereiken dan die waarmede de wereld zich over het algemeen bevredigde. Vooroordeelen van kerkelijken of staatkundigen aard had hij niet; met den mond beleed hij het katholicismus wel; uit het hart kwam hem geen enkel woord van gehechtheid aan die leer; hij diende Philips II of Willem van Oranje alnavolgens de eene of de andere de macht in handen had. Hij leefde voor zijn taak van drukker en uitgever, die hij zeer hoog opvatte; hij was een man van de wetenschap waaraan hij de grootste diensten bewees, een man van de kunst die hij in zijnen werkkring aanmoedigde en benuttigde in hooge mate. Aan die verheven bemoeiïngen had hij genoeg. Om uiterlijke eer noch om geld gaf hij. Als hij slechts degelijke en fraaie boeken kon laten verschijnen, ondernemingen van groote wetenschappelijke beteekenis kon op het getouw zetten, verbeteringen aanbrengen in zijnen werkkring voelde hij zich beloond en gelukkig. Hij was daarbij een dichter, aan wien het altijd speet, dat Apollo hem zoo weinig gelegenheid had gegeven „de caresser les filles de Mémoire" en hoe zelden zich die gelegenheid ook aanbood toch beproefde hij nog van tijd een brokje te rijmen. Ziedaar de man waarin de mystieke en de intellectueele geest, de practische zin en de fantazie in gelijke mate verbonden waren. Hij vond in de godsdiensten, die tegen elkander aanbonsden en elkander beschimpten en verscheurden, geene bevrediging voor zijn geest en zijn gemoed en hij trok zich terug in een nederig klein kerkje, waar voldoening aan de behoefte van zijn hart werd gegeven, waar van zijn verstand geen te zware offers werden geeïscht en waar de leer werd verkondigd dat het er niet op aankomt welken godsdienst

men voor het oog der menschen belijdt, wanneer men in zijn gemoed God maar naar overtuiging hulde brengt en in het leven naar volmaking streeft.

Dat hij zich later afscheidde uit de gemeente van Hendrik Niclaes laat zich begrijpen; de nieuwe koning van Sion, die al de heerschzucht van Jan van Leiden zonder iets van zijn verbluffend zelfvertrouwen bezat, moest hem al spoedig te leur stellen. Barrefelt daarentegen, die alle kerkelijke tucht en orde liet wegvallen om alleen de leer van ootmoedigheid, de leer van Thomas a Kempis en de vereenzelving van den mensch met God, de leer van zoovele mystieke secten uit alle tijden en landen, te prediken, was de tolk zijner eigen opvatting van het gemoedsleven.

Het verkeer van Plantijn, den ondernemenden en hoog ontwikkelden geest, met Barrefelt, den nederigen werkman, den onbeholpen schrijver van nevelige droomerijen, was dan ook veel vertrouwelijker dan er ooit een tusschen den grooten drukker en Hendrik Niclaes bestaan had; het duurde tot het einde des levens van den eene; wij zagen hoe moeilijk de overblijvende zich kon troosten over het heengaan van zijn geestverwant. Veel ijveriger dan voor het *Huisgezin der Liefde* toonde Plantijn zich voor de leer der Eenwezigheid. Niet alleen vertaalde hij Barrefelt's schriften, maar hij maakte bij gelegenheid propaganda voor deze leer en zette dan hare grondslagen duidelijker uiteen dan het hoofd der gemeente het vermocht. Het treft ons nochtans hoe hij, die anders zoo scherp zijne denkbeelden uitspreekt en een stijl schrijft helder als kristal, eens dat hij zijn mystieke leer begint te omschrijven in de declamatorische langdradigheid harer eerste verkondigers vervalt en een trant aanneemt, die een familietrek verraadt met den gezwollen en suffenden woordendreun der predikers van het nieuwe licht van zijnen en van alle tijden.

Aan Ferdinand de Ximenez van Keulen schrijft hij den 8n Augustus 1587: „Ik heb u den eersten en noodzakelijken grondslag geleerd om volgeling van Jesus Christus te worden en aldus zijn school te kunnen bezoeken en zich aan zijne wetten, statuten en ordonnanciën te onderwerpen: dit is de ware verzaking aan zich zelve, waarbij geen aanmatiging noch eigenwaan kan behouden worden, maar enkel eene eenvoudige en zuivere belijding van hetgeen wij hebben ontvangen door

de werken van den geest van Jesus Christus, zoodat wij er toe komen te gevoelen dat wij ons eigen leven niet meer leven, maar dat het Christus is die leeft en spreekt in ons, zonder dat wij ons iets anders toekennen dan louter nederigheid en eenvoud des geestes, onderworpen aan den wil van onzen Heer en meester, onder wiens rechtvaardigheid en barmhartigheid wij ons onderdanig schikken, en ons in volle overeenstemming met hem laten geleiden. Want zoolang wij zoover niet gekomen zijn is Gods leven, dat is Jesus Christus, onze vijand; met hem echter moeten wij samenspannen tegen de genoegens en het verlangen van het vleesch en van zijne helpers, die zich onze goede vrienden noemen en die wij voeden zoolang wij ze door die verzaking en die onderworpenheid niet overmeesterd hebben en overgeleverd aan Gods rechtvaardigheid om ze af te schaffen, iets wat onmogelijk te verstaan is en waar nog minder het uitwerksel van te gevoelen noch zelf van te verklaren is door pen en inkt noch door mondeling onderhoud voor hem die niet voorafgaandelijk gelooft en hoopt.″

Wanneer wij zulke samenvatting der leer te lezen krijgen komt het ons nog al vreemd voor hen die ze verkondden door hunne tijdgenooten voor duivelskinderen te hooren uitroepen en te hooren gewagen van hunne gruwelijke ketterijen. Alleen het ijveren tegen al wie de hand dorst slaan aan de onkreukbaarheid en de onfeilbaarheid der H. Schrift kan zulke heftigheid verklaren. Men vloog elkander in het haar voor een verschillende uitlegging van een woord en men moest zich dus nog veel bitterder en onverzoenlijker gestemd voelen voor profeten, die kwamen verklaren, dat heel de Schrift maar een symbool was en niet naar de letter maar naar den geest diende opgevat te worden. Het is wel waar dat soortgelijke zinnebeeldige verklaringen ook geldig zijn in de orthodoxe kerken, maar hier zijn zij gestaafd door gezag en overlevering en de hoofden van het *Huisgezin der Liefde* en van de Eenwezigheid konden zich op niets dergelijks beroepen.

Coornhert verhaalt, dat er in den zomer van 1577 iemand in zijn huis te Haarlem kwam, dien hij sedert zeventien jaar kende en die een visionnaris was of, zoaals Coornhert het hiet, iemand die zich met wonderbare gezichten ophield. Deze verklaarde vlakaf dat hij God was. Een maand later kwam er een tweede soortgelijke God tot hem. Coornhert trachtte met

degelijke bewijsredenen die menschen te overtuigen dat zij een titel aannamen, waarop zij geen recht hadden. Dat een der verlichtste geesten van die dagen zich die moeite getroostte bewijst hoe in dien tijd de buitensporigste verzinsels ernstig werden behandeld.

Dat er hier en daar een volgeling van Hendrik Niclaes gevonden werd, die naar de letter opvatte wat de meester, die zooveel van zinnebeelden hield, verkondde, moge waar zijn; de meer verlichten, de mannen als Plantijn hebben er zeker nooit aan gedacht al de buitensporigheden en al de utopiën der profeten voor punten van geloof en regels van gedrag aan te nemen.

Niets in Plantijns levenswandel noch in zijn schrijven laat er aan denken dat zijne overtuiging in zake van godsdienst eenigen laakbaren invloed op zijn zeden hebbe gehad. Hij was een man, die bij groot en klein, binnen en buiten zijn land, de hoogste achting genoot en ze ook verdiende; zijn broederlijke gehechtheid aan Pierre Porret gedurende heel zijn leven heeft iets roerends; Arias Montanus, wij zagen het reeds, was onuitputtelijk in zijn lof; Justus Lipsius was zijn boezemvriend; Abraham Ortelius en andere beroemde mannen hielden niet minder van hem; kardinaal Granvelle was zijn groote beschermer; koning Philips II zijn hooge begunstiger; Kilianus onze oudste taalgeleerde en Jan Moretus dienden hem gedurende een halve eeuw; hij stond aan het hoofd eener drukkerij, die in haren grootsten bloei honderd-zestig werklieden telde en die hij met vaste hand wist te besturen zonder morren of onwil te verwekken; het magistraat van Antwerpen noemde hem tot zijnen drukker; de senaat der Academie van Leiden riep hem binnen de muren dier stad; de koning van Frankrijk poogde hem naar Parijs, de hertog van Savooien naar Turijn te lokken; de algemeene vereering, die hij binnen en buiten zijn huis genoot, bleef hem onverzwakt behouden tot aan zijn dood. De eerbied, dien zijne afstammelingen en opvolgers voor hem gevoelden, was zoo groot dat van geslacht tot geslacht het bij hen een wet bleef al wat tot zijn drukkerij en zijn huis behoord had ongeschonden en onverdeeld bijeen te laten. Aan dien eerbied zijn wij het wonderbaar behoud verschuldigd zijner

prachtige woning en werkplaats. Hij is de eenige nijveraar van vroeger eeuwen, wien men soortgelijke hulde heeft gebracht.

Zeker men had bewondering voor den man met zijn ongemeene begaafdheden; maar men waardeerde ook, en te recht, zijn karakter, zijn doen en laten in het gewone leven. Hij was een onvermoeibare werker. Zijne leus *Labore et Constantia* „door Arbeid en Volharding" was voor hem geen ijdel woord, het was de juiste aanduiding van de middelen, waarmede hij over alle moeilijkheden had weten te zegepralen. In de woeligste dagen, die ons land gekend heeft, wist hij een nijverheid en een handel te doen bloeien, die meer dan eenige andere vrede en zekerheid schijnen noodig te hebben en zijn werkplaats te verheffen verre boven al diegene, die toen in Europa bestonden. Hij was zeker een man van zaken en verdedigde zijn geldelijke belangen met gepaste warmte, maar van inhaligheid of eerzucht kan niemand hem beschuldigen of verdenken; zijne vérreikende plannen brachten hem meer dan eens in geldnood, maar alhoewel de koning hem groote sommen schuldig bleef en hij groote opofferingen te doen had om geld te vinden verloor geen schuldeischer een stuiver aan hem.

Hij was een man van groot aanzien, zijn huis was heel de wereld door bekend en het leek wel een paleis door zijn omvang. Bij zijn afsterven liet hij goederen na voor een waarde van ruim een millioen frank. Hij zelf leefde op bescheiden voet. Zijn eenige trots was de pracht van zijnen alm, de zorg waarmede zijne boeken gedrukt, zijn kantoor gehouden werd: hadde hij geweten dat zijn huis eens een Museum, dat zijn geschriften een openbaar archief zouden geworden zijn, hij hadde alles niet onberispelijker kunnen inrichten en onderhouden. Zijne kinderen en zijne schoonkinderen waren en bleven als hij onvermoeide maar eenvoudige werklieden. Aan Çayas, die hem naar inlichtingen vroeg over zijn dochters, schreef hij den 6[n] December 1570, dat de oudste Margaretha de vrouw van Ravelingen toen 23 jaar oud was, dat hij ze op twaalfjarigen ouderdom naar Parijs had gezonden om bij den schrijfmeester des konings schoonschrift te leeren, maar dat haar zwak gezicht haar die studie had doen opgeven; de tweede Martina was van haar dertiende tot haar twintigste jaar werkzaam geweest aan het onderhouden van het lijnwaad en was met Jan Moretus getrouwd; de derde Catharina stond

van haar dertiende jaar aan het hoofd van een handel van kant en linnen voor rekening van Pierre Gassen van Parijs; de vierde, die dertien jaar oud was, droeg dagelijks de drukproeven naar het huis van Arias Montanus en las de kopij dier proeven voor den doctor in vijf talen. Drie dezer dochters huwde hij uit aan beambten van zijn huis: aan den proeflezer van Ravelingen, den drukker Jan Moretus en den bestuurder van Plantijns boekhandel te Parijs Gillis Beys. Aan Catharina, die na haar huwelijk met Jean Gassen te Parijs was gaan wonen, schreef hij den 23ⁿ November 1571: „Sta 's morgens vroeg op, doe of help het huishouden doen, telkens gij er vrijen tijd toe hebt: maak een ronde door het huis zoo dikwijls het gelegen valt, van den winkel naar de keuken of elders, om te zien of er niets te doen is. Steek de hand aan alle werk en houd u zooveel mogelijk bezig, zonder ooit iets van wat gij kunt verrichten de meiden op te leggen al waren er bij halfdozijnen. Want gij moet de mode niet volgen en u niet overgeven aan de luiheid, onachtzaamheid, zorgeloosheid of dwaasheid der anderen, maar alleen doen wat God en de zeden vereischen. En vooral wacht u wel u gelijk te stellen met de dochters des huizes (hare schoonzusters) in deze of andere zaken. Let wel op, dat zij in het huis haars vaders wonen, zijne erfgenamen zijn en onder niemands dan zijn bevel en bestuur staan.‟ En zoo gaat het voort, bladzijden lang, altijd voort met aanbevelingen van zachtaardigheid, bescheidenheid, oppassendheid. In heel zijn rijk gevulde leven is er geen vlek te vinden, geen wanklank te vernemen, indien men het verschil van gevoelen daar laat, dat tijdgenooten en nakomelingen over zijn godsdienstige meeningen konden hebben. Het is het bestaan van een man, die zich voor iedereen verdienstelijk maakt, door iedereen doet achten en beminnen, die niemand aanvalt, van niemand kwaad spreekt en met menschen van allen stand in vrede leeft.

Hij zelf schetst ons zijn ideaal in zijn sonnet: *le Bonheur de ce monde*:

LE BONHEUR
de ce monde.

—* Sonnet. *—

Avoir une maison commode, propre et belle,
Un jardin tapissé d'espaliers odorans,
Des fruits, d'excellent vin, peu de train, peu d'enfans,
Posséder seul, sans bruit, une femme fidèle.

N'avoir dettes, amour, ni procès, ni querelle,
Ni de partage à faire avecque ses parens,
Se contenter de peu, n'espérer rien des Grands,
Régler tous ses desseins sur un juste modèle.

Vivre avecque franchise, et sans ambition,
S'adonner sans scrupule à la dévotion,
Domter ses passions, les rendre obéissantes.

Conserver l'esprit libre et le jugement fort,
Dire son Chapelet en cultivant ses entes,
C'est attendre chez soi bien doucement la mort.

Wij nemen gaarne aan dat er in dien wensch naar een stil eenvoudig leven de verzuchting te hooren valt van den afgetobden werker, die genoeg heeft van 's werelds afmattende zorgen en kommerbarende grootheid en reikhalzend uitziet naar de dagen van rust en afzondering; maar zooals wij Plantijn kennen moest zijne opvatting van het geluk met deze schildering overeenkomen, alhoewel hij het nooit dan in zijn droomen genoten heeft.

Er is, ja, wij moeten het bekennen een schrille tegenspraak tusschen dien onbesproken en onberispelijken handel en wandel in het gewone leven en zijn houding in het geestelijke. Die gunsteling van Granvelle en Philips II, die zich bij hen doet gelden als een warmen katholiek en die in geheime betrekking met een aartsketter en in wekelijksche briefwisseling met een anderen staat, die drukt en propaganda maakt voor hunne leer: het is moeilijk overeen te brengen en aan te nemen.

Het past in elk geval weinig bij onze opvatting van oprechtheid. Wij weten wel dat in die dagen van scherpe vervolging en bloedige beteugeling van de geringste afwijking der orthodoxe leer er wat meer moed dan nu noodig was om voor eigen gedachte uit te komen, wanneer die verschilde van de heer-

schende zienswijze; wij weten dat Hendrik Niclaes het voorbeeld gaf der loochening van zijn overtuiging, dat hij en Barrefelt geen belang hechtten aan kerkelijke gebruiken en hun volgelingen aanmaanden niet uit de kerk te treden, waartoe zij door hunne geboorte behoorden. En toch kunnen wij niet anders dan dit vertoon van ijver voor een geloof, dat men niet deelt, afkeuren als onwaardige huichelarij. Het is een vlek in Plantijn's leven, een fout die hij voorzeker licht achtte, omdat volgens zijn overtuiging de uiterlijke eeredienst zonder belang was en het er niet op aankwam welk geloof men met den mond beleed, welke kerk men met het lichaam bezocht, als de godsdienst in het hart maar rein was en als het gedrag maar overeenstemde met hetgeen de geest voor waar en goed hield.

Er ligt bij dit alles iets potsierlijks in de rol door den katholieken aartsdrukker gespeeld. Arias Montanus, die zijn index laat drukken in het huis van waar meer verboden boeken waren uitgegaan dan uit al de andere drukkerijen der Spaansche Nederlanden te samen; de machtigste helper van een kettersche secte gelast met toezicht te houden over de onberispelijkheid zijner vakgenooten; de drukker van den monumentalen bijbel, die het als den roem van zijn leven laat uitbazuinen dat hij den meestverzorgden en zuiversten tekst der heilige schriftuur geleverd heeft, en die aan heel die schriftuur geen andere dan een zinnebeeldige beteekenis toekent, en ze aanziet als de voorbode van de wezenlijk heilige boeken die hij ook drukte! Het heeft wel den schijn en meer dan den schijn dat Plantijn een comedie gespeeld hebbe gedurende het grootste deel van zijn leven. Men begrijpt niet hoe dit mogelijk was in die dagen van inkwisitie en ketterjacht en men verbeeldt zich gemakkelijk hoe zwaar en hoe gevaarlijk die rol moet geweest zijn. En inderdaad Plantijn stond herhaaldelijk aan verdenking en beschuldiging bloot. Voortdurend zweefden er kwade vermoedens rond hem, nimmer echter berokkenden zij hem ernstig leed.

Wij hebben reeds met een enkel woord vermeld de aanklacht tegen hem uitgebracht in 1562. Den laatsten Februari

van dit jaar werd de schout van Antwerpen gelast door de landvoogdes Margaretha van Parma een onderzoek in te stellen tegen Plantijn, in wiens werkhuis een kettersch boekje: *Briefve instruction pour prier* was gedrukt. Uit dit onderzoek bleek dat de beschuldiging gegrond was; alleenlijk bevond men dat Plantijn sedert vijf of zes weken naar Parijs vertrokken was en dat in zijne afwezigheid drie zijner werklieden bedoeld schriftje hadden vervaardigd. Niettemin ontving de schout bevel een grondiger onderzoek in te stellen betreffende het gedrag van Plantijns huisgezin, wiens leden vermoedelijk „n'étaient pas du tout nets quant à la religion." Plantijn had waarschijnlijk het onweer zien aankomen en zich bij tijds uit de voeten gemaakt. De drie gasten werden in hechtenis genomen en de meester werd onplichtig bevonden, alleenlijk werden zijne goederen verkocht op aanvraag van zijne schuldeischers. Hij bleef weg tot in September 1563 en wij weten dat hij een deel van dien tijd bij Hendrik Niclaes te Kampen en het overige te Parijs overbracht.

Gedurende zijne afwezigheid was een nieuwe aanklacht tegen hem ingekomen. Over het drukken van het boekje *L' A B C ou Instruction chrestienne pour les petits enfans reveue par vénérables docteurs en Théologie*, in 1562 met zijn adres verschenen, had hij zich ditmaal te verantwoorden; hij beweerde en bewees dat hij geen schuld had in de uitgave en dat overigens *l'Instruction chrestienne* goedgekeurd was door den deken der Sinter-Goelenkerk van Brussel.

Den 2n Februari 1566 ontvangt de schout opnieuw bevel opzoeking te doen in de drukkerijen van Antwerpen en bepaaldelijk bij Plantijn, in wiens winkel verscheiden kettersche boeken te verkrijgen zijn.

In 1567 komt zijn naam, alsmede die van drie zijner vennooten, voor op de lijst der Antwerpsche Calvinisten door Spaanschgezinde ketterjagers opgesteld. In Maart 1568 worden nieuwe aanklachten tegen hem uitgebracht. Aan Çayas zond hij alsdan een verklaring van ongeschonden verkleefdheid aan de Roomsche Kerk; aan Jean Moflin, kapellaan der koninklijke schutters te Madrid, die hem verwittigd had van wat tegen hem was ingebracht schrijft hij: „Ik ben U zeer dankbaar voor uw bericht, maar verzeker U dat ik nooit vriendschap, verkeer, verstandhouding of overeenkomst heb gehad met wie het ook

zij in iets dat tegenstrijdig zou zijn met den Roomsch-katholieken godsdienst."

Hij had al wel die verklaringen af te leggen, de verdenkingen rezen telkens op nieuw tegen hem op, maar zij stuitten telkens ook weer af op het vast vertrouwen, dat hij aan zijn katholieke vrienden en beschermers inboezemde. Den eersten Februari 1586 schreef Arias Montanus hem nog: „Mijn waarde Plantijn, velen hebben u belasterd, maar dit is al lang geleden, nu zijn uwe godsvrucht, uwe volharding, uwe deugd en uwe bezorgdheid voor de belangen van den katholieken godsdienst klaar gebleken voor al de oversten der kerk." Dit werd hem geschreven in den tijd toen hij in wekelijksche briefwisseling stond met Barrefelt!

Wanneer de Calvinisten meester waren in de stad en hij hun gewone drukker was geworden kon hij dit algemeen gekende feit niet loochenen. Hij nam dan zekere voorzorgen om aan de ergste beschuldigingen te ontsnappen. Zoo deed hij zijn schoonzoon van Ravelingen de boekjes: *Tyrannies et cruautez des Espagnols perpetrées ès Indes Occidentales* door Bartholomeus de las Casas en *Diverses lettres interceptées du cardinal Granvelle* drukken. Hij verbood zijne werklieden eenig gedrukt vel buiten het werkhuis te ontdragen op boete van zes gulden en bij zijn Spaansche vrienden Çayas, Arias Montanus en anderen beriep hij zich ter verontschuldiging van zijn gedrag op de harde noodzakelijkheid der treurige tijden. „De stormen die in de bergen zijn opgestaan," schreef hij in October 1579 aan Çayas, „hebben de vloeden doen zwellen. Te vergeefs zouden wij pogen openlijk te weerstaan aan hunne woede of ze te bedwingen door werktuigen in plaats van ze te vermijden en ons aan het gevaar te onttrekken. Te vreezen is het, nadat zij alles medegesleept, verwoest en vernield zullen hebben, oogsten, weiden en alle levensmiddelen, dat zij dan de velden zoo kaal en zoo overdekt met onvruchtbaar zand zullen achterlaten dat menschen of dieren er geen voedsel zullen vinden. Wat doet de zeevaarder wanneer een orkaan opstijgt? Hij poogt niet hardnekkig de zware golven te breken, maar voorzichtig en met gereven zeilen zoekt hij ze te ontwijken en ze te laten voorbij gaan om niet op de klippen of ondiepten te worden geworpen en er zijn schip niet te zien vergaan met verlies van zijn eigen en anderer goed." Hij heeft ja, zoo bekent hij,

boeken gedrukt tegen den koning, maar hij is er toe gedwongen geweest en is in den grond des harten trouw gebleven aan zijn God en aan zijn vorst.

Toen hij in 1583 naar Leiden was verhuisd en daar de drukker der kettersche universiteit werd was de verbazing zijner katholieke vrienden niet gering en verborgen zij hem deze niet. Hij antwoordde hun dat, dank zij de verdraagzaamheid der protestanten, hij niet gedwongen was iets te drukken, dat tegen de religie was en dat wanneer het gebeurde dat hij iets tegen den koning had moeten ter pers leggen het tegen zijn wil was geweest. En nogmaals wist hij zich vrij te pleiten en in het door Parma heroverde Antwerpen teruggekeerd werd hij niet ter verantwoording opgeroepen van zijn verblijf en zijn handelwijze onder de kettersche rebellen.

Hij wist zich gemakkelijker te verrechtvaardigen omdat men hem beschuldigde van iets waaraan hij zich al heel weinig had plichtig gemaakt: te heulen namelijk met de Calvinisten, en omdat men hem niet verdacht van wat men hem met recht hadde te laste kunnen leggen: zijn betrekkingen tot de secten der anabaptisten. Het is waar ook dat hij zoomin als de hoofden dier secten zich had plichtig gemaakt aan de beschimping en bestrijding van het oude geloof, iets wat de katholieken het ergst verbitterde tegen de protestanten. Stil en bescheiden had hij zijn eigen weg gevolgd, zich weinig bemoeiende met wat zijn medemensch deed; hij viel anderen niet lastig en men verontrustte hem ook betrekkelijk weinig. Hij voelde in zich geen roeping tot het martelaarschap, maar evenmin trad hij op als apostel, als hervormer der wereld; hij was een libertijn, die verdraagzaam was voor anderen en alleen vrijheid verlangde om zijn God te dienen naar zijn eigen zin en om te leven naar de regels van het goede en het schoone, zooals hij die door inspraak van dien God of door eigen overweging in zijn gemoed geschreven vond.

MAX ROOSES.

ARNE GARBORG.

„Ver in het Westen bespoelt de zee een lagen zandoever van zeven mijlen lang. Dat is eerst de zee. De Noordzee breed en vrij, zonder bocht of inham, eindeloos. Zwartgroen komt het zilte water met geweldige golven aangerold uit de Westelijke streken, opgestuwd door hevige stormen uit de Noordelijke ijsstreek en het Kanaal, zijne witgemaande rossen door den nevel heenvoerend, zoodat er een berg van schuim verrijst, terwijl diepe, eeuwige orgeltonen uit de verste afgronden opstijgen. Zoo stort de zee voort naar het strand en slaat tot witte watervallen uiteen, onder krakende donderslagen, die als een dof geraas wegsterven.

Boven dien lagen zandoever strekt zich een armoedig grauw land uit met heibruine heuvelen en vale moerassen, bezaaid met graniet, boomloos en kaal, naar het Oosten afgesloten door een lange reeks van lage rotsen. Eindeloos lijkt die onbegroeide bergvlakte. Maar hier en daar schemert blauwachtig een enkel boschje van doornstruiken dat langs den grond voortkruipt, of een groot kalm water. Hier suist de wind dag en nacht. En donkere buien hangen zwaar over de wildernis, waar de haas van steen tot steen voortijlt en allerlei bruin en wild en gevlekt gevogelte in veilige schuilhoekjes knipoogt en sluimert. Boven het geheele tooneel welft zich de hemel wijd en grijs, van de rotsrij tot aan de zee en zoo ver het oog reikt, het eenige lichte punt in dit bestaan. Men heeft hem voor oogen waar men gaat. Hij hangt meestal vol wolken en stormen. Nu en dan daalt hij naar de aarde en wikkelt het land in een kleed van regen en nevel. En het regent en regent, tot er een stroom over het land gaat.

Hier en daar tegen de heuvelen en klippen nestelen kleine huisjes in groepjes als om er bescherming te zoeken.

In de zware lucht lichten zij half te voorschijn, hullen zich in turfdamp en zeenevel als in een droom, eenzaam en stil liggen zij daar over de bergvlakte verspreid als heksenverblijven. Om de huisjes heen schitteren bleekgroene plekjes van weide en bouwland als eilandjes midden in de heide; ieder stukje en lapje is afgesloten en omtuind door muurtjes van opgestapelde steenen.

In deze woningen huizen menschen.

Het is een sterk, zwaarmoedig volk, dat zich tobbend en zwoegend door het leven heenwerkt, met de aarde worstelt en de Schrift doorzoekt, koren uit het kiezelzand haalt en hoop uit zijne droomen put, bij den schelling zweert en op God bouwt."

Met deze beschrijving begint een Noorsche roman, getiteld *Fred* (Vrede), van Arne Garborg.

De schrijver teekent er de streek, waar hij geboren werd en opgroeide. Het is de Jæder, een smalle strook lands in het Zuiden van Noorwegen, die de toerist niet bezoekt dan om er per spoortrein door te trekken en zoo de bootreis van Christiania naar Stavanger wat op te korten.

In deze streek, onherbergzaam en spookachtig doodsch, waar de steenachtige grond het onverdroten werken van den landbouwer slechts met karige vrucht beloont en de natuur sombere voorstellingen wekt, werd Arne Garborg, een boerenzoon uit een zwaarmoedig en zenuwachtig geslacht, opgevoed te midden van een kleinen, van de wereld afgesloten kring, waar in het godsdienstige een streng fanatieke richting heerschte.

Welk een druk die omgeving op hem oefende, sprak hij niet lang geleden uit in de inleiding van *Haugtussa,* eene vertelling in verzen. Als dreigende gestalten staan hem de beelden en stemmingen uit zijne jeugd voor den geest.

„Ik ken u, grauw, nevelachtig geestenverblijf, dat ik in angst ontvluchtte en waar ik toch de oogen niet van afwenden kon; ik ken u, spooklied dat opstijgt uit de zee en mij zoo vaak deed huiveren; ik ken dien zwaren taaien strijd met de machten der hel."

Maar in den droefgeestigen, vreesachtigen boerenknaap schuilde een groot talent. De lust tot schrijven openbaarde

zich reeds merkwaardig vroeg. Hij begon reeds op zijn tiende jaar, al moest hij ook de toevlucht nemen tot den eenigen letterkundigen vorm die hem bekend was, kerkgezangen en preeken. Stap voor stap heeft hij later kennis en ontwikkeling veroverd, is dorpsschoolmeester, journalist en ten slotte een van Noorwegens eerste auteurs geworden.

Garborg is veelzijdig. Hij heeft dagbladartikelen en brochures over allerlei onderwerpen geschreven, verzen en kleine schetsen van verschillenden aard, een politiek tooneelspel, eene belangrijke studie over Jonas Lie, en behalve het bovengemeld gedicht *Haugtussa* eenige omvangrijke romans. In deze ligt voornamelijk zijne beteekenis.

In de beweging der „Maalstraevere", die het Noorsch dialect tot erkende schrijftaal wilde verheffen, speelt Garborg een eerste rol. De meeste zijner werken zijn in die „boerentaal" geschreven en van sommige bestaan er, wat bij andere Noorsche schrijvers volkomen overbodig is, afzonderlijke Deensche vertalingen.

Garborgs leven is tot nu toe een strijd om het dagelijksch brood en tegelijk een voor het geestelijk bestaan geweest. Toen hij in 1873, twee en twintig jaar oud, naar Christiania ging met 20 kronen op zak, zei hij dat het was om te studeeren of te sterven. Eenige jaren later had hij het gebracht tot eene vaste staatsbetrekking, maar verloor die om zijne denkbeelden, die aanstoot gaven. Nu nam hij de wijk naar een afgelegen ongenaakbaar berghoekje, waar hij twee jaar lang met vrouw en kind in een armoedig blokhuis woonde en er zijn prachtige „Kolbotnbreve" schreef, een uitstorting van al het lyrisch talent dat in hem woonde en nu tot uiting kwam in de groote natuur, ver, ver weg van de steden, waar hij niet meer wonen kon. Tot de eenzaamheid te drukkend wordt en Garborg zich in Duitschland vestigt en nieuwe werken schrijft, die van rijper ervaring en hooger kunstopvatting getuigen.

Trouw en eerlijk heeft Garborg altijd gestreden om een eigen zelfstandige overtuiging te verkrijgen. Als kind reeds zocht hij in de onsamenhangende massa lectuur die tot zijn beschikking was zijn eigen weg, en toen hem in zijn later leven het bont wereldsch gewoel een verzameling van problemen bood, trachtte hij die één voor één scherp en aandachtig onder de oogen te zien.

Volksontwikkeling, zedelijkheidskwestie, het vrouwenvraagstuk, staatkunde, godsdienst, al deze onderwerpen heeft Garborg behandeld. Elk van zijn boeken bevat een stuk geestesleven van zijn tijd en van zijn volk. Voor een volledige beschouwing van dezen auteur zou men dus een studie moeten maken van elk dezer vraagstukken, en nog wel zoo als zij zich speciaal in het Noorden voordoen. Wat ik hier wensch te geven is echter niets meer dan persoonlijke indrukken door de lezing zijner boeken bij mij opgewekt, geen grondige bespreking van een schrijver die in zijn eigen land nog als een fenomeen met bewonderende verbazing wordt aangestaard.

I.

Garborgs werken zijn belangrijk, maar zij werken niet verfrisschend of opwekkend. Er gaat daarvan geen bezieling uit voor iets nieuws, wel kritiek op wat is of ontstaat. Daarbij is zijne methode van schrijven door de opeenstapeling van kleine bijzonderheden zeer vermoeiend. Wij zullen dus allicht het boek met een zucht ter zijde leggen, maar het blijkt weldra dat de ernst en de waarheidszin van den auteur ons toch vastgehouden hebben.

Een van de merkwaardige zijden van dezen man uit het volk, die door eigen vlijt en wilskracht de kennis en beschaving van zijn tijd heeft veroverd, is zijn scherpe blik voor de halfheid in allerlei maatschappelijke toestanden. Hij heeft er nog den onbevooroordeelden kijk op van den primitieven mensch, die niet idealiseert, iets van het kind dat die verrassende ontdekking deed omtrent de nieuwe kleeren van den keizer. Als Garborg woorden hoort als volksontwikkeling, beschaving, vooruitgang, vrijheid, bekeering, zedelijkheid, dan kan hij niet laten de werkelijkheid te toetsen aan die hooge en edele idealen, en het lijkt wel alsof hij langs *zijn* weg tot de zelfde gevolgtrekking gekomen is als indertijd de brave Claudius:

„wir stolzen Menschenkinder
sind eitel arme Sünder
und wissen gar nicht viel."

En net als bij Claudius komen ook bij Garborg de menschen, met al hun wijsheid, „immer weiter von dem Ziel."

In *Bondestudentar* (Boerenstudenten) wordt Daniël Braut, een vlugge boerenknaap tot wonderkind bestemd. Onder den invloed der heerschende Grundtvigiaansche boerenvergoding wordt hij het voorwerp eener geestelijke proefneming. De dorpskapelaan begint met hem nieuwe en oude talen te leeren en hem vooral op „poëzie, geest en ziel" te wijzen, met dit gevolg dat de leerling na verloop van een jaar geen enkelen taalkundigen vorm weet thuis te brengen en toch evenmin inziet wat „poëzie" en „ziel" eigenlijk beteekent. Dan komt er een proponent die met de deklinaties begint en Daniël werkelijk een heel eindje verder brengt, maar de hooitijd doet de studie weer afbreken en later gaat de proponent weer weg. Zoo op en neer wordt er in eenige jaren een resultaat bereikt dat Garborg aldus beschrijft:

„Daniël had gehoord, dat het mondeling examen gemakkelijk was: maar toen het op stuk van zaken kwam, viel het hem niet mee. Hij was slecht voorbereid. Hij had te veel scholen en te veel schoolmeesters gehad. En ieder had op zijn manier gewerkt. En daar stond hij nu, met een bouwwerk van kennis in zijn hoofd dat niets was dan een groote woeste steenhoop. Een deel was klaar en een deel half klaar. De muren hadden allerlei gapingen en hingen op losse waggelende grondsteenen; nergens was eenige samenhang; want de verschillende zijden vormden nooit één lijn· en de ongelijke bouwplannen sneden elkaar onder allerlei hoeken. En zelfwerken, daar had Daniël nooit veel idee op gehad."

Even ondoelmatig als die wetenschappelijke opleiding is ook de vorming van Daniëls karakter. Hij leert op handenarbeid neerzien en krijgt niets degelijks in de plaats. Een professorale rede bij zijn inauguratie — want student wordt hij ten slotte toch — die veel mooie woorden over „geestesleven en het leven voor denkbeelden" bevat, maakt den volgenden indruk op hem: „Begrijpen deed hij het niet, maar dat was ook geen wonder en 't deed er ook niet toe, want hij voelde wel dat de professor gelijk had. Van dat hooge geestesleven dat wist hij al door Kapelaan Hirsch, maar hier ging het zooveel dieper en geleerder: en dat het gewone dagelijksch leven een nare boel was, dat wist hij van ouds."

En wat hij dan verder te hooren krijgt over „het ideale studentenleven dat meer is dan boekenwijsheid", vindt hij

uitstekend. Hij volgt dien raad zóó goed op dat zijn akademieleven bestaat uit drinken, schulden maken en het „leven voor denkbeelden."

Het is zeker overbodig te zeggen dat er noch als mensch noch als geleerde veel van hem terecht komt.

Wij vinden in dit boek het reageeren op een roes van opgegewondenheid, en tevens een proeve van zielkundige ontleding, schijnbaar koel en nuchter en toch getuigend van innig begrijpen. Garborg kent de type die hij schildert zóó goed, de eigenaardigheden van den stand en de menschelijke dwaasheid en zwakheid in het bijzonder er bij. Hij heeft zelf zoo'n innig medelijden met zijn held, in zijn gevoel van eenzaamheid en teleurstelling, en als hij hem uitlacht, is het met tranen in het hart. Hoort hem bijv. beschrijven hoe de boerenstudent zich tot de plechtige inschrijving gereed maakt.

„Daniel Brant trok zijn zwarte pak aan en zette plechtig de muts met kwast op zijn hoofd. Nu was hij dan student. Met kloppend hart ging hij voor den spiegel staan. Nu had hij zijn groot doel bereikt; nu zou hij zich zelf zien. Hij verwachtte een verandering.

Die muts zat niet goed; hij trok ze meer op zijn oor. Maar zij zat nog niet goed. Hij trok haar over het andere oor; maar dat hielp ook niet.Nu zette hij haar vlak in het midden; 't was weer net zoo. Hij probeerde het op andere manieren, zette haar meer achteruit, of meer vooruit, wat meer op zij, wat minder op zij; maar het hielp niets. De muts zat niet goed. Het scheen wel dat zij voor zijn hoofd niet deugde.

Daniël werd er koud van. Hij probeerde het op alle manieren; hij deed de kwast achteruit, hij deed de kwast vooruit, hij deed de kwast midden over zijn schouder; maar het hielp niets. Het was het rechte niet. En zijn jas, zijn jas zat, zoo als al zijne jassen gezeten hadden, hij zag er niet uit als een student; — hij was een verkleede boer.

Bleek en neerslachtig stond hij daar en staarde naar zich zelf in den spiegel. Hij vond dat hij zich zelf zoo vreemd was. Het breede, goedige gezicht was lang en mager geworden, de mond was dik en dom, en de eens zoo heldere oogen waren ineengeschrompeld en rood en dof, met zware ziekelijke kringen. Zijn schouders waren slap en afgezakt, zoodat hij

zich moest uitrekken om zijn volle lengte te hebben. Dat was een andere aanblik dan het visioen van zijne droomen, waarin hij zich zelf als student had gezien, en met een gevoel van beklemdheid en diepe teleurstelling slenterde hij naar het akademiegebouw om zijn inschrijvingsbewijs te halen, waar hij nu bijna niets meer om gaf.

En toen hij daar kwam en al de jonge stadsstudenten zag, die daar zoo sierlijk en luchtig als vogels in de zon rondwipten en hunne kwastmuts zoo vlug en chic droegen, alsof ze bepaald voor hem gemaakt was, voelde hij zich als een vreemdeling in dit gezelschap. Hij had maar één troost, al was die armzalig: de andere boerenstudententen hadden meest allen hunne muts even gek op als hij."

Zooveel gewicht te hechten aan een bijzaak, een uiterlijkheid is kenschetsend voor het kind uit de volksklasse en evenzeer voor de methode van onzen schrijver.

Tien jaar later heeft Garborg dezen Daniël Brant nog eens ten tooneele gevoerd, toen hij de maatschappelijke sexuëele toestanden behandelde in een boek dat hem, zooals reeds vroeger aangestipt werd, als gevolg van te groote openhartigheid, zijne betrekking als staatsrevisor deed verliezen.

Dat weder opnemen van dezelfde personen is een gewoonte van Garborg. Zij hangt zeker samen met het meer typische dan individuëele van zijne karakters. Wat hij schilderen wil is de generatie van die of die jaren. Waarom zou hij niet een der spelers nemen die een kleine rol te vervullen had en dien een volgenden keer tot den hoofdpersoon verheffen? Toch zie ik hierin een sprekend bewijs hoe in Garborgs kunstrichting scherpe waarneming en verstandelijke kritiek de eerste stem hebben.

Volgens deze eigenaardigheid staan ook twee zijner andere boeken in zeker uiterlijk verband.

Het eerste is „Hjaa ho Mor", de beschrijving van een jong meisje uit den kleinen burgerstand. Zij is, zooals de titel zegt, „Bij Moeder thuis," maar welk een thuis! Met vermoeiende nauwkeurigheid toont Garborg ons alle gevaren waaraan Fanny Holmsen blootstaat, de luimen en inkonsekwenties eener onverstandige moeder, die geknakt is door een ongelukkig huwelijksleven en gedemoraliseerd door zorg en armoede. En Fanny

groeit op, beurtelings bedorven of onrechtvaardig gestraft, door onachtzaamheid blootgesteld aan allerlei verkeerde invloeden, die haar verbeelding bezoedelen en den strijd om het bestaan zwaarder maken. Als een schip zonder roer op een stormachtige zee dwaalt zij door het leven. Nu eens heeft zij vriendinnen boven haar stand, dan weer is zij figurante op een tooneel, kindermeisje, winkeljuffrouw; zij leert wat gebrek lijden is en ondervindt het grievende van de beleedigingen waaraan een onbeschermd, veronachtzaamd meisje in de maatschappij blootgesteld is.

Door alles heen heeft zij het instinkt van geestelijk zelfbehoud, en wordt geprikkeld door de denkbeelden die zij opvangt hier en daar. De halfverhongerde Fanny Holmsen bezoekt clubs waar de emancipatie der vrouw wordt besproken. Zij werkt zich op tot onderwijzeres en geeft haar betrekking weer prijs, omdat zij zich belemmerd voelt in het verkondigen van vrijzinnige denkbeelden. Haar grootste leed is de minachting der wereld, die uit hare nederige en scheve positie onbillijke gevolgtrekkingen maakt. Na een teleurgestelde liefde voor een man wiens geblaseerde theoriën haar wijsheid schenen, geeft zij in een vlaag van wanhoop over haar verloren jong leven den strijd op. Zij stemt toe in het rijke huwelijk dat moeder haar als een uitweg uit alle moeilijkheden heeft voorgespiegeld. Maar één voorwaarde stelt zij aan den haar zoo antipathieken aanstaanden echtgenoot: hij moet haar eerst een reis naar Italië laten maken.

Eigenaardig ideaal van het meisje uit de burgerklasse, aan wie voorloopig de drang naar beschaving en ontwikkeling zoo weinig geluk heeft gebracht!

Het genoemde boek is bijzonder typisch voor Garborgs schrijfwijze, die op mij den indruk maakt van een gewilde objectiviteit. Hij schijnt zeer sterk de leer der documenten toegedaan te zijn. Alles vermeldt hij, want alles heeft immers waarde voor de fysionomie van het geheel. Hij bespaart u geen bijzonderheid, maar stipt alles slechts even aan; groote gebeurtenissen, kleine voorvallen, ontmoetingen, gesprekken, vluchtige gezegden, invallende gedachten. Hij laat ons nooit lang in dezelfde stemming blijven, want als wij denken dat wij even in de richting van de wolken mogen gaan, worden wij spoedig weer tot de aarde teruggebracht. Er is iets

afmattends en ook iets ontmoedigends in Garborgs methode. Maar wat er mee verzoent is het warme medegevoel, een stroom van sympathie onder de oppervlakte zijner schijnbare onverschilligheid. 't Is of wij nu en dan tusschen de regels lezen: „is het toch niet ellendig dat het zóó gaat?" Om een indruk te geven van zijne manier van vertellen, vertaal ik hier een paar bladzijden uit *Hjaa ho Mor*, een tooneeltje uit Fanny's kinderjaren.

„Het begon zomer te worden, zon op de muren der huizen, dikke gele paardenbloemen langs den weg en tusschen de straatsteenen in het kleine stille stadje. Fanny en Frits deden wandelingen buiten.

Zij konden niet verder komen dan tot aan het naaste erf, omdat daar een hond was die zoo leelijk blafte. Ook in andere opzichten was het niet zonder gevaar. Ofschoon Frits een moedige vent was, vooral als Fanny hem zag, was het toch 't wijste voor paarden en koeien op zijn hoede te zijn. Maar als de zon scheen en de hemel blauw was, waren alle gevaren vergeten; het heerlijk gevoel van den zomer kwam over hen en zij liepen den weg op.

Het was zoo mooi buiten de stad, open en licht en vrij en wijd. Breed en blauw rolde de rivier tusschen de dorpjes door tot ver weg, waar hemel en bergrand samenkwamen. Op de toppen boven de stad en verderop langs de rivier stonden sterk gedunde dennenbosschen met hun blauw waas over de hellingen; maar daar kon niemand heen, daar waren roovers, had oude Kari gezegd. Toch was zijn vader niet bang om er heen te gaan, vertelde Frits, maar die was ook zoo sterk; niemand durfde tegen zijn vader op, de wildste roover ter wereld niet.

Een eind buiten de stad verbreedde zich de rivier en werd tot een „fjord"; daar zag men menschen in booten roeien. Tusschen de booten werkte zich een klein stoombootje vooruit, en liet een rookwolkje in de lucht achter. Met zoo'n schip kon men de wereld rondreizen, had zijn vader gezegd; maar het moest niet zoo'n prulbootje zijn; want dit was zóó klein, dat het niet tegen den stroom op kon.

De lucht was doortrokken van zoele geuren, wat de kinderen een prettig slaperig gevoel gaf. Hè, wat was dat heerlijk als

de zon hun op den rug brandde en hunne ooren koesterde. Zij liepen hand aan hand en leefden het groote sluimerende natuurleven.

In het rond schitterden duizenden bloemen, die haar fraaie kelkjes in de zon wiegden. Het schitterde en glinsterde in het jonge groen. Op de weiden en langs den weg graasden schapen; ze hadden heel kleine aardige lammetjes, zuiglammetjes. En als die hun buikjes vol hadden genomen, dan dartelden en sprongen zij; maar dan dwaalden zij van de moeder af en zetten een stemmetje op net als kleine kinderen. Neen, wat waren die aardig! Fanny had zoo'n schik dat zij het uitschaterde en tranen in de oogen kreeg. Ja, zoo'n lammetje zal ik voor je koopen, als ik groot ben, zei Frits op beslisten toon.

Het prettigst was het om buiten te zijn met lekkers bij zich, en dat hadden zij meestal. Frits kocht het voor zijn zakgeld, maar Fanny kon somtijds meehelpen. Krulkopje had ook wel eens geld. De kennissen gaven haar nu en dan een geldstukje, als zij haar tegenkwamen, en vroeger had ze dat altijd aan moeder gegeven; maar nu ze ging begrijpen wat men met geld doen kan, stak ze het liever in haar eigen zak. Zij hadden het als koningen en prinsen op hunne wandelingen; 't was verbazend zooveel koekjes men voor één zoo'n zilverstukje kon krijgen, als bakker Rastad een goede bui had.

Maar lang ging het niet goed. De bakker was eens al te vriendelijk geweest; hij had hun meer koekjes en snoepgoed gegeven dan zij aankonden. Fanny kwam 's middags thuis met een zak vol lekkers en haar maag van streek. Er volgde een verhoor en alles kwam uit. En het eind van het liedje was een flink pak slaag. En tegelijk kreeg Fanny iets te hooren dat haar een ergen schrik bezorgde.

God was overal.

Waar men was of kwam, waar men ging of stond, God was er. Zij kon Hem nooit ontvluchten. En ofschoon Hij zelf onzichtbaar was, zag Hij alles. Al was het de zwartste nacht, waarin niemand anders zien kon wat zij deed, God zag het. Zelfs haar gedachten zag Hij. En al dacht zij maar aan iets kwaads, werd Hij boos. Ze moest dus een lief meisje zijn, of ze haar moeder bij zich had of niet; want als God boos werd, was er niets meer aan te doen.

Fanny werd zóó angstig dat ze den heelen dag aan haar moeders rokken hing. Dat leek haar het veiligst. Haar moeder moest er om lachen.‟

Het is zoo typisch die kinderlijke idylle die zoo prozaïsch eindigt en het kijkje op moeders opvoedingsmethode: slaag en onze lieve Heer en gekheid maken, alles in één adem. Een pendant van dit tooneeltje is het hoofdstuk van Fanny's bevestiging, van de voorbereiding daartoe en den feestelijken dag, waarop het jonge meisje in een mengeling van verschillende indrukken, goede voornemens, mystieke opwellingen, wereldsche overleggingen, blijde droomt van de mogelijkheid eener toekomst zonder ellende en ontbering en neerdrukkende zorgen. En dan die treurige ontnuchtering van den volgenden dag, die met een hoogloopenden twist over den nieuwen aannemingsjapon begint!

Een reeks van dergelijke tooneelen verklaren volkomen hoe Fanny ten slotte in een wilde uitbarsting van toorn en verdriet haar moeder beschuldigt: „gij zelf hebt me tot een zottin gemaakt. Nooit hebt ge van mij gehouden, want dan hadt ge mij wel beter begrepen.‟

Met het laatstgenoemde boek staat *Traette Maend* (Levensmoeheid) in dit verband, dat het voorwerp van Fanny's liefde, Gabriël Gram, hier de hoofdpersoon is. Het onderwerp is de onverkwikkelijke zelfbespiegeling van een fin-de-siècle-mispunt, een man die alle theoriën van zijn tijd kent en debiteert en als vertegenwoordiger kan gelden van een ziekelijk, krachteloos geslacht, zonder zedelijken ernst, zonder eenigen steun in zich of buiten zich. Het boek is met kunst geschreven, en reeds merkwaardig als men bedenkt dat het een man uit het volk is die zulk een modern ziekteverschijnsel heeft waargenomen en geteekend. Maar menschen als Gabriël Gram zijn geen aangenaam gezelschap, en er is hier geen enkele tegenhanger, geen oogenblik van verademing door de ontmoeting met frisscher energieker persoonlijkheden.

Het slot wordt gevormd door een motief à la Bourget. Gram neemt, na een nietig verbeuzeld leven, de toevlucht tot de kerk.

Naar het schijnt, hebben sommige Noorsche theologen deze bekeering ernstig opgevat en als een verblijdende wending toegejuicht. Niets kan verder van Garborgs bedoeling geweest

zijn. Het is duidelijk dat hij Gram's zoogenaamde bekeering voorstelt als een logisch uitvloeisel van zijne slapheid, van een vatbaarheid voor alle stemmingen en modeverschijnselen. „De vermoeiden gaan naar den dominé." Of zij daar ter elfder ure nog rust zullen vinden, laat de schrijver in het midden.

II.

Al bewijst dus de bekeering van Gabriël Gram niets vóór of tegen de opinie van Garborg in zaken van den godsdienst, toch laten de vragen daaromtrent hem alles behalve onverschillig. Het piëtisme, dat in zijne jeugd in zoo onverkwikkelijken vorm tot hem kwam, is een macht voor hem gebleven waarmee niet te spotten valt. En dat hij altijd weer op dat onderwerp terugkomt toont krachtig zijn trouw vasthouden aan een denkbeeld, zijn belangstellend zelfstandig medeleven in de vragen van den tijd.

Om dit nauwkeuriger te volgen, moeten wij terug gaan tot zijn allereerste boek, dat in 1878 geschreven en drie jaar later uitgegeven is. Het is getiteld *Ein Fritenkjar* (Een Vrijdenker) en schildert de gevolgen van erkend ongeloof voor de maatschappelijke positie. De kleuren zijn zóó schril, dat men nu en dan aan charge zou denken, als niet een naïef pathos u overtuigde dat de schrijver deze dingen van nabij gezien en er onder geleden heeft.

Ieder die Noorsche vertellingen en tooneelstukken gelezen heeft weet hoe „vrije denkbeelden" daar altijd in zeer vagen vorm besproken worden. Engelsche romanschrijvers zetten een theologische of politieke strijdvraag breedvoerig uiteen. Gij kunt daarvan op de hoogte komen, als zij u nieuw is, en er u desverkiezende warm over maken. Maar de Noren gaan zóó niet te werk. Of zij nemen aan dat gij reeds in de geheimen ingewijd zijt, òf zij begrijpen die misschien zelf niet precies. In tal van drama's en romans van de eerste schrijvers hebben de heftigste tooneelen plaats tusschen aanhangers van verschillende richtingen, naar aanleiding van een paar groote, onbestemde woorden, of over bijzaken die het hart der kwestie niet raken. Het eenige waarvoor onze aandacht gevraagd wordt is het feit dat er strijd is tusshen „het oude" en „het nieuwe".

Zoo doet Garborg ook in dit zijn eerste boek. Eysteyn Hauk,

student in de theologie, verloofd met de dochter van een predikant, heeft „het geloof van zijne kindsche jaren" verloren. Dit onbestemde feit geeft de stof voor een ware tragedie. Twee dingen treffen ons hierbij: de treurige toestand van iemand die geen geestelijk verband meer heeft met wie hem het liefst zijn en het bedenkelijke van zulk eene verhouding voor den waarheidszin.

Het dilemma is met brutale scherpheid gesteld. Een radicaal burgemeester die slag heeft om de dingen heen te praten krijgt een steen op zijn graf met: wees getrouw tot het einde. Den dorpsonderwijzer die, tot zijn eigen verbazing, door een al te vrijmoedig dagbladartikel een voordeelige kosterplaats verspeeld heeft, vinden wij terug als gezeten burger onder de bescherming van een fanatiek predikant.

Maar de held van het boek, de arme Hauk Eysteyn, ziet geen kans met den stroom mee te gaan. En moedig en flink er tegen in, dat kan hij ook niet. Want hoe wordt reeds het eerste bericht van zijne „vrije denkbeelden" opgenomen! Hooren wij slechts hoe Ragna, Hauk's aanstaande vrouw, door haar vader op het vreeselijke wordt voorbereid:

„„Hij is een goede jongen *geweest*," zeide de predikant, met een trillende stem, „maar nu is hij veranderd. *Ken* je hem? weet je wat hij is?"

Ragna zweeg, haar moeder greep hare hand en trok haar zacht en treurig naar zich toe. Zij beefde. „Arm verdoold kind," zuchtte de dominé, „ik vrees dat ge toch alles moet weten. Trek het je niet te veel aan.... ik zie tot mijn groote smart dat je hart niet zoo vrij is als het zijn moest, maar er helpt niets aan, want.... Hauk is...." de dominé fluisterde alsof hij bang was het woord te noemen, „Hauk is.... vrijdenker!"

Ragna zweeg, staarde met groote oogen angstig haar vader aan, en zonk neer als onder een zwaren last. Haar moeder drukte haar aan het hart en heete tranen vielen op het jonge, bruinlokkige hoofdje.

Ragna trok het zich erg aan. Zij had altijd gehoord en geleerd dat vrijdenker zijn gelijk stond met zich aan den Booze te verkoopen en reddeloos verloren te gaan.... Zij had veel liever gehoord dat Hauk valsche wissels had gemaakt, of in de Bank had ingebroken."

Dat is dus het vooruitzicht voor Hauk Eysteyn, beschouwd

te worden als een pest der maatschappij. En dat als men jong is en een zonnig levenspad zorgvuldig afgebakend voor u lag! Hij aarzelt lang. 't Kost grooten strijd om tot de leer te komen van „Paris vaut bien une messe."

„*Kon* men maar liegen. *Kon* men zijn ware gedachten maar verbergen en het omhulsel aannemen dat de menschen gaarne zagen!

Eens kwam het over hem als een ziekte, hij wou het eens probeeren. Eén man tegenover honderdduizend heeft wel recht om krijgslisten te gebruiken. En het gold hier meer dan een leven; het gold het levensgeluk van twee. En bovendien.... Hij nam met bevende hand een pen op en zou een brief aan Ragna's vader schrijven. Zulk een Christelijke brief zou het worden dat de oude man al zijn wantrouwen vergat. En hij schreef en hij schreef, het stond hem erg tegen, maar schrijven deed hij en eindelijk was de brief klaar. Doch toen hij hem overlas, schaamde hij zich als een hond en wierp hem in het vuur.

En dan wenschte hij weer dat hij nooit op al die gedachten gekomen was. Wat behoefde hij nu meer na te denken dan andere theologen? Zonder dat zou hij nu het geluk van zijn leven verkregen hebben. En is dat niet ten slotte de hoofdzaak, peinsde hij. Wij zijn allen toch egoïsten en daar hebben wij recht toe. Als we nu eens in dit arme leven zijn, dan is het toch verstandig het goede er van te genieten. En wat doet het er nu in den grond toe wat men gelooft? Niemand weet toch waar de volle vrijheid te vinden is. Het is maar de kunst om stevig in zijn schoenen te staan. En dat kan men, als men maar eerst in een zekeren tooverkring van denkbeelden is gekomen, dan heeft men voor zichzelf een gevoel van vrijheid. Het gaat dan als met de gevangenen in het slot van den berggeest, ze hebben vergeten waar zij vandaan komen en verlangen niet meer naar zon en vrije lucht. — Maar hij dacht niet dat hij ooit in dien tooverkring komen zou."

Met wat geven en nemen en draaien en wenden komt het toch eindelijk tot een huwelijk tusschen Hauk en Ragna. Haar misleidt hij niet omtrent zijne ware gevoelens, maar zij hoopt hem te bekeeren. Zijne ouders stuurt hij op een en ander punt met een kluitje in 't riet. Het huwelijk wordt kerkelijk ingezegend, maar Ragna's vader is er niet bij tegenwoordig.

Hauk en Ragna ontdekken spoedig dat er onderwerpen zijn waarover zij zich niet voor elkander kunnen uitspreken. „Het hoogste en beste leven des geestes moeten zij elk voor zich leven.”

Vergoeding voor al zijn gemis door steun bij geestverwanten heeft Hauk ook niet. Want hij maakt zich over zijn partij geen de minste illusie. De wijze waarop die partij beschreven wordt is kenschetsend voor de scherpe nuchtere oprechtheid van den jongen auteur. Zijn held spreekt zich in een brief aan zijn vader hierover aldus uit:

„Ik heb volstrekt niet zoo'n groot geloof in die „vrijheidsbende.” Het is voor het meerendeel een samenraapsel van allerlei lui die weinig weten en niets willen, maar met het oude overhoop liggen en het daarom willen opruimen eer zij nog iets nieuws in de plaats weten te geven. Dat alles weet ik best, vader. Ik weet dat wat de bende bijeenhoudt niet is een gezamenlijk doel maar een gezamenlijke vijand, en dat de groote massa van hen die zich eerlijk voor vrijheidsmannen houden in den grond zulke echte behoudsmannen zijn als iemand ze maar wenschen kan. Maar, ziet ge, — indien we geen vrijheidsbende *hebben*, des te noodzakelijker wordt het er een tot stand te brengen, want die samengeraapte troep, daaraan behoort toch de toekomst.”

Die hoop op een verre toekomst is intusschen niet bij machte Hauk Eysteyn staande te houden. Het scheve van zijne positie wreekt zich telkens. Als dagbladschrijver onderteekent hij uit voorzichtigheid zijne stukken met een pseudoniem. Een vriend waarschuwt hem dat zijne denkbeelden wat kras zijn, maar hij antwoordt dat „in dit gekkenhuis van een maatschappij toch niemand de ware bedoeling begrijpt.” Voor wie hij dan schrijft blijkt niet.

Als nu een vijand den naam bekend maakt en de oogen van de goê gemeente opent, moet Eysteyn zich losrukken van al wat hem bindt en het land verlaten.

Als oud man, geknakt naar lichaam en ziel, keert hij er terug. Allen die hij liefhad zijn gestorven; velen van hartzeer over hem. Zijn zoon, dien hij als klein kind achterliet, — welk een verwijdering gaf de doopskwestie tusschen de ouders! — is predikant geworden. En daar staat de oude man op het kerkhof bij het graf van zijn vrouw, die bezweken is in den

strijd tusschen hare godsdienstige overtuiging en hare liefde. Te midden van allerlei bittere en smartelijke overwegingen komt er een gedachte op in zijn ziel. En als ik nu eens van het begin af tot het einde toe volkomen eerlijk geweest was? „Maar de oude man begreep die gedachte niet. Hij schudde zijn hoofd en prevelde: alleen een groote maatschappij kan een man uit één stuk voortbrengen."

Die woorden hooren thuis in een tijd toen Ibsen en Björnson hunne helden naar Amerika zonden.

Als Hauk Eysteyn op zijn sterfbed ligt en zijn zoon hem „Godswoorden" toespreekt, zegt hij: „Geef mij mijne jeugd weder en Ragna, dan zal ik gelooven wat gij wilt, tenminste", voegde hij er met een zonderlingen glimlach aan toe, „dan zal ik doen alsof ik het geloof."

Het is treurig als een welmeenend schrijver zich gedrongen gevoelt een vraagstuk op deze wijze te behandelen. Toch is het geen cynisme dat uit die slotwoorden spreekt. Het is een wanhoopskreet. Men leest tusschen de regels hoe Garborg, toen hij dit boek schreef, zoo zijn hart al niet meer hing aan de leer waarin hij was opgevoed, toch doordrongen was van de benijdenswaardig kalme rust voor hen die in staat zijn hetzelfde te gelooven als de anderen. In den gewonen zin is *Ein Fritenkjar* nu zeker verouderd, in Noorwegen zoowel als elders. Het conflict bestaat in andere vormen, en wij glimlachen bij zulk een melodramatische behandeling van deze toestanden. Maar of daarvan de schildering van karakterloosheid in haar oorzaak en gevolg verouderd is? Onder het lezen komt onwillekeurig de gedachte bij ons op: God beware een ieder voor die zware verzoeking, te moeten kiezen tusschen zijn overtuiging en dat waarin hij zijn levensgeluk ziet.

Veertien jaar nadat Garborg dezen bitteren uitval deed tegen eene onverdraagzame maatschappij, voelde hij opnieuw de herinnering aan zijne jeugd met volle kracht op zich inwerken, en weder daagden er voor zijn verbeelding tafreelen op van dweepzucht en vervolgingswoede.

Maar nu lag dat alles zoo veel verder weg, hij staat er niet midden in, maar er boven, begrijpend, verklarend, als uit de verte sympathiseerend, alles in verband ziende als kunstenaar.

En nu geeft hij een rustig afgerond kunstwerk, somber en droevig als de natuur die de tooneelen omlijst, maar toch een meesterstuk van zielkundige ontleding en plastische voorstelling.

Het boek dat ik bedoel is *Fred*, waaruit ik aan het begin van dit stuk eene natuurbeschrijving aanhaalde om Garborgs vaderland te doen kennen.

In den hoofdpersoon, Enok Haave, een boer uit de Jaeder, zien wij de werking van een streng pietisme, dat tot gewetensangst, somberheid en eindelijk tot waanzin en zelfmoord brengt. Met Garborgs gewone nauwkeurigheid wordt ieder stadium van het zielsproces aangegeven. Bij een rit door de eenzame natuur ontwaakt de vrees voor den duivel met ongewone kracht, daarop volgt de plotselinge dood van een dronkaard en nu wenscht Enok vurig naar „bekeering.” Zij blijft niet uit en nu voelt hij zich gelukkig en gerust.

Maar nu komt de gewetensangst in een anderen vorm tot hem. Hij moet Gods wil doen, en wat is Gods wil? Daaruit volgt eene nieuwe gedragslijn voor het dagelijksch leven, dat nu tot één reeks van kwellingen voor de huisgenooten gemaakt wordt. Intusschen blijft de man die zich als een dweepziek tyran gedraagt onder alles volkomen naïef en te goeder trouw. Hij lijdt er zelf onder te zien hoe vrouw en kinderen van hem vervreemden, maar God wil het — en hij verzint telkens een nieuwe kwelling. Alle weelde wordt afgeschaft, de kinderen worden beroofd zoowel van gepaste genoegens als van onderwijs, allen moeten werken boven hunne krachten en zijn daarenboven moreel aan de schadelijkste invloeden blootgesteld, want door uitoefening van goede werken wordt het huis tot een verzamelplaats van landloopers en Zigeuners gemaakt. Zóó blijft het gaan tot de eene teleurstelling na de andere Enok treft; in het zedelijke zoowel als in het stoffelijke komt hij bedrogen uit, en bij zijne gewoonte om alles als onmiddellijke straf des hemels te beschouwen, gaat hij aan het tobben en maakt ten slotte een eind aan zijn leven.

De zielstoestand van Enok Haave wordt geschilderd in een reeks van kleine tooneeltjes, waarbij meestal de natuur den achtergrond vormt. Nu eens verklaart het sombere kale landschap, met den huilenden wind, de stemming van den armen Enok, dan weer werpt de alles verfraaiende en bezielende lentezon haar glimlach over alles heen en fluistert „dwaas die u

en anderen dit schoone leven zoo noodeloos zuur maakt." Die korte natuurbeschrijvingen in hunne subjectieve lyriek vormen als het ware een bescheiden accompagnement van het thema.

Uit alles blijkt dat Garborg volkomen vertrouwd is met een stemming als die van Enok Haave. Geen sprake dat hij hem als een huichelaar voorstelt. Enok is altijd te goeder trouw, hoe onmogelijk hij ook soms handelt. Als een staaltje hoe de schrijver dit alles constateert laat ik hier eenige bladzijden volgen, waar de eerste uiting der bekeering beschreven wordt.

„Nooit zou hij geloofd hebben dat het leven in God zóó heerlijk was, al had de geheele wereld het ook gezegd.

„Bekeerd" te zijn dat had hij vroeger gehouden voor een last dien men zich oplegde om aan de hel te ontkomen; de blijdschap waarover zij spraken, die zekerheid en hemelsche rust dat was zeker maar verbeelding, iets wat zij zich wijsmaakten om zich te troosten over zooveel goeds dat zij hier op aarde misten.

Och, dat hij toch niet verstandiger geweest was! Och dat hij toch zoo tegen zich zelf had kunnen zijn, en zich zoo lang had buitengesloten van deze wonderbare zaligheid!

Nu kon hij erkennen en zien. Wat hij niet geloofd had, kon hij nu zelf doorleven. Er waren grooter dingen dan hij ooit uit eenigen mond gehoord of in eenig boek gelezen had; het was iets wat niet uitgesproken kon worden. Hij was al in den hemel. Hij had niet alleen hoop op verlossing; hij was verlost. Al zijn zonde was in zee geworpen; nooit zou zij weer voor den dag komen. Hij was als witte wol en blinkende sneeuw; Jezus' reinheid was de zijne; de duivel kon hem met geen vinger aanroeren. En het gevolg daarvan was een blijdschap, een vreugde en jubel en een onuitsprekelijke gerustheid, niets ter wereld gaf zoo'n gevoel van veiligheid. Al 't andere kon liegen; al 't andere kon een droom zijn; maar hierin was noch droom noch leugen; het was een levend leven, het was Ja en Amen, het was een muur en rots; hij kon er niet aan twijfelen, aan wat hij in zijne handen had!

Hier stond hij zelf als een nieuw mensch, wedergeboren door Gods almacht tegen zijn eigen verstand in. Wat te voren zijn lust was, stond hem nu tegen; wat hij te voren dwaasheid achtte was nu zijn leven; en in plaats van de angst en

onrust die hij in eigen kracht nooit had kunnen overwinnen, voelde hij nu dat geheel zijn hart vol was van vrede, van warmte en blijdschap, van liefde en licht, en van waar zou dat alles komen, daar hij het zelf nooit had kunnen indenken, ja het nu nog niet begreep?

O blijdschap boven blijdschap, o hemelsch licht en verzekerdheid! — 't was of er lofzangen door zijne ziel gingen. Dood! waar is nu uw prikkel? Arme Satan, waar is uw moed gebleven? nu hebt gij gevonden wie u beteugelen kan. Ja, nu kunt gij daar liggen spartelen, oude giftslang!

Een brandende begeerte naar het Woord en het gebed vervulde hem; nooit kon hij het moede worden met God te verkeeren; gebed was zijne ademhaling en het Woord zijn voedsel; zijn spijs en drank, zijn spel en lust; zijn gestadig verlangen en begeeren. In het Woord was de geest des levens en de kus van Gods mond; daar vond de ziel haar bruidegom in den gloed der liefde; de twee vierden daar hoogtij in zalige verrukking.

Vroeger stond hij buiten als de zegening het heerlijkst was; als de Heer tot de zijnen sprak was dat nooit tot hem, Enok. Nu zou hij niet langer buiten staan. Nu behoorde hij tot Gods kudde en kon Zijne woorden tot zich laten komen gelijk anderen. Al het schoone en schitterende, al het hooge en heerlijke, al de groote gaven en al de zoete liefdewoorden, — dat was alles voor hem. Alleen het oordeel kon hem niet langer treffen. Hij was niet langer onder den vloek en het oordeel, maar onder de genade. O, welk een jubel, welk een triomf! En hoe zouden meer en meer de woorden der Schrift zich voor hem openbaren in al hun lieflijkheid en rijkdom, in al hun heerlijke raadsels en verborgen glans! Hij zou zich baden in leven en licht, zich koesteren in warmte en zon, genieten van Gods rijkdom: en hij zou raad en hulp vinden bij elken tegenspoed, troost in elk verdriet, genezing voor elk lijden, opheldering van elken twijfel, vergoeding van elk verlies, rust na elken arbeid, een haven bij alle stormen. Gods woorden waren zijn huis, zijn woning en zijn burg, zijn tempel en voorhof, zijn lusthuis en paradijs. Maar als de booze dagen kwamen en de Satan hem aanviel, dan zou het Woord zijn wapenhal en vesting zijn. Daar zou hij zoowel zwaard als schild vinden, zoowel boog als pijl en kracht tevens; maar 't

eerst en laatst zou hij dat vinden wat vast bleef als alles bezweek —; de sterke hand met het teeken der nagelen. —

En wat een kinderlijk geloof had hij ontvangen om Gods wil te doen! Het was nu zijn natuur geworden; hij kon zonder dat niet gedijen; hij verdiende er niets mede, maar toch — al moest hij er voor in de hel komen, hij wilde toch Gods wil doen. Even als een kleine jongen gaarne zijn vader volgt, evenzoo was het nu zijne blijdschap om zich door God in alles te laten besturen, in 't kleine en in 't groote, in het allergeringste, en hij dacht aan niets anders dan met Gods hulp te ontdekken wat zijn Vader daarboven het liefst zou willen.

Hij stond des morgens om vijf uur op; men moest zich niet ontzien en het vleesch koesteren. Gunnar moest ook op, hoe hij ook tegenspartelde en al deed ook zijn moeder een goed woord voor hem; geen afgoderij meer: geen vertroetelen en verwennen!

Maar zijn zusje Serina had juist de mazelen en liep dus vrij; die trof het altijd maar.

En de dag werd ingewijd door gezang en gebed. De knecht en de meid moesten er ook bij zijn; Enok was als huisvader aansprakelijk voor hen allen. Maar hij kreeg ze er niet toe de knieën te buigen. Anna, zijne vrouw, kwam ook vrij; n°. vijf was juist op de komst. Gunnar echter moest er aan gelooven, al wilde hij eerst ook niet. En nu las Enok gebeden uit „De geestelijke Keten".

Na de gebeden werd er gegeten. Intusschen moesten allen zwijgen: wij moesten achting hebben voor God en zijne gaven. En wij moesten bedenken dat God hier tegenwoordig was, zoodat wij Zijne maaltijden niet met gesnap en gebeuzel moesten ontwijden. Vóór en na het eten een gebed en een psalmvers. Zoo ging Enok aan zijn werk vol blijdschap in den geest.

Ook het werk was nieuw voor hem geworden. Het was niet langer slaven en zwoegen en zorgen voor den Mammon: het was dienst van God. Voor de nooddruft des levens zou de Heer zorgen. Dáárvoor werkten wij niet. Wij werkten alleen omdat God het wilde. Een heerlijke gedachte was dit: dat wij zelfs in ons dagelijksch werk God konden verheerlijken! Enok was Gods dienaar, al stond hij ook op den mesthoop.

Het geringste werk was even heilig als gebed en gezang:

God had er ons vóór geplaatst; het was Zijn werk. En nu twijfelde Enok niet langer aan den zegen; zou God Zijn eigen werk niet zegenen? —

Eens op een morgen ging hij rond in schuur en stal, in kelder en zolder en overal en vierde voor zich zelf een bijzondere plechtigheid.

De geest had hem geleerd te zien dat alles hier niet het zijne was. Eigenaar was zijn Vader in den hemel. En hij ontzegde zich in zijn hart het eigendomsrecht op alles. „Aan U, Heere, behoort de aarde en al hare volheid!"

Zelf mocht hij slechts gebruiken, leenen, besturen. En hij bad om genade om een goed rentmeester te zijn. „Laat Satan mij nooit verleiden, zoodat ik iets van dit alles het mijne zou noemen! Laat mij dat alles naar Uwen wil en tot Uwe eer gebruiken, zoodat Gij eens tot mij zeggen kunt: gij goede en getrouwe dienstknecht, over weinig zijt gij getrouw geweest, over veel zal ik u zetten, ga in tot de vreugde uws Heeren!"

Maar hij was nog niet ten einde: het zwaarste wachtte hem nog. Stond er niet geschreven, dat wij moesten verzaken al wat ons het dierbaarste ter wereld is, omdat Gods wil in ons kan geopenbaard worden?

Hij deed afstand van vrouw en kinderen, van bloedverwanten en vrienden; geen andere liefde wilde hij voor hen hebben dan die welke Jezus eischte, — de geestelijke liefde die zielen voor God wilde redden.

Zoo onderzocht hij zich zelf en zijn huis, wat er nog meer kon geofferd worden. Hij vond tabak en wierp die op het vuur. Maar er moest meer zijn.

Hij zwoer elk feestje en elk genoegen af; nooit zou hij meer één druppel drinken, nooit één viooltoon willen hooren, nooit met menschen praten behalve over ernstige dingen en nooit wereldsche boeken lezen.

Verhalen en beschrijvingen van vreemde landen en onderzoekingstochten waren vroeger zijn liefste tijdverdrijf geweest. 's Avonds en Zondags had hij zich met zulke dwaasheden bezig gehouden, en de duivel had in dat gelees een goede hulp gevonden om hem van den Heer verwijderd te houden. Hij onderzocht de boekenplank en vond er twee boeken uit zijn schoolmeesterstijd die op het vuur moesten: „Herinneringen

aan een reis in Siberië" en „Sagen der Noorsche Koningen van Snorre Sturlesön". Verder vond hij: „De Levensbeschrijving van Gjest Baardsön"; nu, dat handelde over een zondaar die tot inkeer gekomen was.... dat kon hij dus sparen. Een jaargang van *De Volksvriend;* in het vuur er mee. *Schellingsmagazijn*.... dat hoorde aan de bibliotheek en zou worden teruggeven, zoodra er weer kerk was. Ten slotte vond hij eenige couranten van den laatsten tijd; die zond hij naar het Noorden, naar Peter, met de mededeeling, dat hij geen couranten meer wilde hebben.

Hij bracht de boeken naar de keuken en wilde ze op het vuur gooien. Anna schrikte er van. „Wil je die dure boeken gaan verbranden?" Zij had den heelen dag haar man al angstig gadegeslagen. 't Was alsof hij zich bedacht. 't Eind was dat hij naar de vliering ging met de boeken en ze in een rommelkist deed.

Daar boven hingen eenige oude kleeren van dierenvellen. Toen zijn oog daarop viel, kwam hij op een gedachte. Hij zag langs zich heen: de kleeren die hij nu droeg waren meerendeels nieuw. Dat had hij altijd zoo over zich gehad; zich altijd verbeeld dat hij een knappe kerel was; hij wilde gaarne netjes gekleed gaan, er goed uitzien.... Oogenlust, ijdelheid, de oude Adam.... weg met zulke dwaasheid en zondige lusten. Hij deed zijn kleeren uit en die oude lederen aan.

De broek was opgetrokken en had groote barsten; het buis was te klein en versteld en versleten; maar zou dat soms niet goed genoeg zijn voor zulk een zondig lichaam?! — Een kleine ronde pelsmuts met een klep en een randje van zwarte schapenwol vond hij en zette die op. Beneden in de gang stonden een paar klompen; die konden ook niet tot ijdelheid verleiden, meende hij. En hij deed zijne schoenen uit en die klompen aan.

Toen had hij zoo'n heerlijk blij gevoel. In deze kleeren was hij zooveel veiliger voor de aanvallen van Satan.

Juist kwam Anna in de keuken, zij werd wit van den schrik; wat was dat voor een landlooper? — En daar was het me Enok.

„In Gods naam, wat heb je nu verzonnen?!" — „Gij zult den naam des Heeren niet ijdelijk gebruiken," zei hij. — „Je wil toch niet in die plunje uitgaan?" — „Weet je niet dat God voor Adam en zijne vrouw schorten van dierenvellen maakte

en hun die aantrok? dan zijn zulke vellen voor ons toch ook nog goed genoeg, zou ik denken."

Hij klapperde weg op zijne klompen en de oude leeren broek knapte en kraakte.

„*Was* hij gek?" — —

Alles in huis werd veranderd. Anna moest volgen, stap voor stap. Ieder bedenksel dat hij had was „Gods wil" en op alle tegenwerpingen antwoordde hij met bijbeltaal. Enok had altijd vrees ingeboezemd; maar nu werd die vrees tot angst. Zij kon het niet helpen, maar zij was bang voor hem. Hij was als betooverd. Wat hij zeide kwam als uit eene andere wereld; voor gewone taal en menschelijke redeneering was hij niet toegankelijk meer. En bij die starende oogen en dat stijve koele gezicht voelde zij zich als versteend; machteloos en radeloos alsof zij tegen een muur praatte. Nu en dan kon zij het niet uithouden en schreide; maar tranen hadden even weinig vat op hem als redeneeringen. „Die tranen", zeide hij, „bewijzen juist dat God het wil. Als God iets wil, schreit het vleesch altijd. De begeerlijkheid des vleesches is vijandschap tegen God. De geest begeert tegen het vleesch en het vleesch tegen den geest."

Hij bemoeide zich met de geringste beuzelingen. Voor God was niets „groot" of „klein"; alles was klein voor hem en alles kon groot worden; hij vroeg maar naar ons hart: „word deze wereld niet gelijkvormig." En in den strijd tegen den duivel kwam het er vooral op aan op de „kleine dingen" te letten.

Alles moest op zelfverloochening gericht zijn. „Het vleesch kruisigen met zijne lusten en begeerlijkheden." Ons wachten voor gulzigheid en dronkenschap; alles afzweren wat behoort tot oogenlust, vreeselijke begeerlijkheid en hoovaardig leven." Nooit ons mesten met te vet of te krachtig eten, en nooit ons verhemelte prikkelen door allerlei kunstige toebereiding. Het schraalste en magerste wat God gaf was nog te goed voor dezen wormenzak, deze zondenkist die wij lichaam noemen. Gezondheid en kracht wilde God ons geven, als wij er om baden; maar wij moesten niet onze kracht in den etenstrog zoeken gelijk de varkens. Warm eten moesten wij maar eens op een dag hebben en Zondags in het geheel niet; dat moest een rustdag zijn in de keuken als in de kamer. En verder moesten wij tevreden zijn met wat God ons gaf. Wat op onzen

eigen grond groeide moest zoowel genoeg als goed genoeg zijn. Nooit het vleesch vertroetelen met gekochte spijzen; en vooral dat drinken van koffie, dat de menschen zich in den laatsten tijd hadden aangewend, moesten wij opgeven. Was het Gods wil geweest dat wij koffie dronken, dan had hij in ons eigen land koffie laten groeien.

In kleeren en huisraad moesten wij denzelfden maatstaf aanleggen. Gekocht goed was oogenlust en ijdelheid. Even dwaas was het stoffen of voorwerpen te verven; de kleur die God er aan gegeven had moest voor ons mooi genoeg zijn en wij moesten niet trachten Zijn werk te verbeteren. Wilden wij niet in het wit gekleed gaan, dan konden wij zwarte schapen houden en uit die wol goed weven. En anders konden wij dierenvellen dragen, daar dit de kleeding was die God in het bijzonder voor ons gemaakt had.

In huis moesten wij regel en orde hebben; God was een God van orde en hield niet van getreuzel. Van eten tusschen de vaste maaltijden in wilde Hij niets weten; ook kinderen moesten niets krijgen dan op den gewonen tijd. Zij moesten ook Gods gaven waardeeren. In alle opzichten wilde Enok in waarheid als Gideon kunnen zeggen: „Ik en mijn huis, wij willen den Heer dienen."

Anna gaf het op met hem te twisten. Het hielp toch niets; die bui die over hem gekomen was, moest van zelf overgaan. Zij moest liever probeeren het ergste stilletjes weer in het gelijk te brengen; als men zijn verstand had moest men het gebruiken. Zij wist zich nog wel te redden, zoolang hij de dingen niet voor haar afsloot en de sleutels wegnam.

Wie zou haar dat voorspeld hebben, toen zij in haar jonge jaren met Enok Haave trouwde, de vrouw werd van een gezeten boer. Ach ja, ieder kreeg zijn deel op de wereld. — Als Enok maar niet gek werd...."

Fred, dit droefgeestige boek, dunkt mij het meest eigenaardig voor Garborgs talent. Zijne artistieke zijde komt er het best in uit, en wij zien er een strijd tusschen humor en melancholie, waarin de laatste de overhand behoudt.

De strijd tusschen die beide elementen is er in al die boeken. Bij Garborg is het pessimisme geen „manier". Het is in hem iets natuurlijks door landsaard en opvoeding, maar er is kracht

in hem en langzamerhand werkt hij zich zelf op tot een hoopvoller kijk op de dingen.

En al is de hoofdpersoon van *Fred* een zelfmoordenaar, toch is dit kenschetsend: op de schildering van Gabrieël Gram, den levensmoeden geblaseerden roué in *Traette Maend*, die de verschillende bestanddeelen der moderne beschaving langs zich heeft laten gaan zonder iets daarvan tot zijn eigendom te maken, volgt Enok Haave, de man uit het volk, staande buiten de cultuur van zijn tijd, stijfhoofdig en onverstandig, maar toch een man uit één stuk, die afgaat op zijn doel en naar één beginsel handelt, daarvoor alles, ook het liefste en beste en zich zelf opofferend.

III.

Het eerlijk en onvermoeid zoeken van Garborg naar een levensbeschouwing waar men op den duur rust en kracht bij vinden kan, blijkt duidelijk uit een korte verhandeling, getiteld : *Het Geloof in het Leven* [1]), die hij niet lang geleden in een Noorsch tijdschrift plaatste. Hij bespreekt er het betrekkelijk recht van het pessimisme, waarover hij, zoo als hij zegt, zich nu al 25 jaar lang het hoofd heeft gebroken. Elk optimistisch systeem, elke positieve levensbeschouwing laat ons op een gegeven oogenblik in den steek. En toch, zegt Garborg, heeft het pessimisme ongelijk. „Want het leven zelf protesteert, als men het wil wegredeneeren.” En nu volgt daar een hymme op het leven, dat daar staat als iets reëels, „ongemotiveerd maar souverein”. Dit leven, onbegrijpelijk duister maar niet weg te redeneeren, staat als een mysterie voor ons en in plaats van het met gelaten ironie te bekijken, doen wij waardiger het te aanbidden.

Op deze wijze doet Garborg ook een eerlijke, ofschoon onhandige, poging om den goddienst weer in eere te brengen. Uit zijne woorden spreekt meer een verlangen dan een gevoel van bezit.

„Er komt nu bedoeling in de systeemen der godsdiensten. Ze zijn niet enkel zonnen, die het leven verfraaien, zij zijn lampen, die de menschen in staat stellen te werken. Zijn ze

[1]) Tro paa Livet. Samtiden Jan.: 1895.

al niet de vaste grondslag waarop ons leven rnst, dan zijn ze toch de stroohalmen, waaraan zich het individu kan vastklemmen, tot dat het leven hem gebruikt heeft.″

Een stroohalm! Men moet bekennen dat deze uitdrukking na zulk een warm pleidooi ontnuchterend werkt.

Toch is er iets weldadigs in de naïeve oprechtheid waarmede de schrijver zijn eigen innerlijken strijd blootlegt. Ook is het merkwaardig dat deze verhandeling geschreven werd kort na Garborgs omvangrijke studie over Jonas Lie, een man wiens frischheid en levenskracht zijn biograaf blijkbaar hebben bezield. Getuigt die studie van een groote gave zich in den gedachtenkring van anderen te verplaatsen, het schijnt tevens wel alsof Garborg, zich verdiepend in dat eenvoudig maar rijk leven, in zijn eigen gemoed snaren voelde trillen die maar zelden bespeeld werden.

Het verlangen naar een optimistischer levensbeschouwing schijnt Garborg ook te willen uiten in zijn jongste werk *Haugtussa.* [1]) Het is een vertelling in verzen, getuigend van groot talent ook op dit gebied. Maar èn inkleeding èn taal en locale toespelingen brengen mede, dat het letterkundig genot van dit gedicht wel voornamelijk tot Garborgs landgenooten zal beperkt blijven. In ons verband wensch ik alleen te spreken van de stemming die zich hier uit.

De inleiding geeft ons recht iets zeer hoopvols te verwachten. Al kent de dichter ook den geest van verschrikking, den bangen strijd, zijn slotwoord is: „De leeuwerik steeg met zegevierend gejubel op van het verlaten graf en de frissche heerlijke zeewind strijkt er over heen. En al nemen wij ook om ons heen schrik en angst en verslagenheid waar, wij mogen toch dat vogelgezang gelooven, dat de lente aankondigt.″

Wat is, zoo vragen wij natuurlijk, het lentegezang in *Haugtussa*, in de geschiedenis van het boerenmeisje dat in hare liefde bedrogen wordt en van verdriet sterft?

In hare bange droomen heeft zij vreeselijke visioenen en strijdt met booze geesten. Men wil haar een tooverdrank reiken die haar het leed zal doen vergeten en hem die het haar bracht. Maar op het beslissend oogenblik weigert zij.

---

[1]) *Haugtussa* beteekent bergheks en is de bijnaam der heldin.

Vergeten wil zij niet, liever haar harteleed dragen dan ontrouw worden aan hare herinneringen. En nu staat daar aan het sterfbed van Haugtussa de schim harer zuster en fluistert: „verlost zijt ge van den booze, u zelf hebt ge in uw leed gevonden. Volg mij op nieuwe wegen tot het licht om de wetten van het leven te vernemen en door de smart het werk dat ge te doen hebt, te leeren verrichten."

Zóó eindigt *Haugtussa*. Was Garborg misschien onder den invloed van Hauptmanns *Hannele*, toen hij de mystiek van droomgezichten en Engelverschijningen als verzoenend motief koos? Hoe dit zij, dit „lentelied" met zijn onbestemde zwevende uitdrukkingen, schijnt mij niet zeer bemoedigend. De schoone gedachte dat Haugtussa den tooverdrank der vergetelheid afwijst, omdat zij het leed aandurft, komt op deze wijze niet tot haar recht en wijkt naar den achtergrond om plaats te maken voor eene flauwe, nietszeggende vertroosting.

Het komt mij niet waarschijnlijk voor dat Garborg zich ooit geheel zal kunnen losmaken van de indrukken zijner kindsheid. Somberheid, die wel getemperd wordt door een humoristische strooming maar toch altijd de overhand behoudt, is zijn eigenlijke kracht. Een gewild optimisme zal hem niet baten. De troostvolle zijde van *zijn* pessimisme is de volkomen eerlijkheid waarmede hij alle toestanden onder de oogen ziet, zijn diepe afkeer van al wat laag, laf en onrein is; men voelt dat hij droevig is, juist omdat het hoogere in hem leeft en omdat de wereld niet is als zijn ideaal, terwijl hij zich niet met een geblaseerd glimlachje van die droevige werkelijkheid wil of kan afmaken.

Garborgs jongere tijdgenooten verklaren hem voor een optimist. Heeft hij niet eens gezegd, dat een jong man, die meent dat de vragen der toekomst kunnen opgelost worden, geen verzen maakt over de onmogelijkheid van het leven? Ja zeker, dat heeft Garborg eens gezegd en hij liet er op volgen: „Als men voor de poort van een nieuwen tijd staat, is dat niet om te schertsen. Men wordt aangegrepen door een religieuse blijdschap en een religieusen ernst. Het geloof herleeft in de vermoeide ziel; de krachten van den wil ont-

waken, men gevoelt diep in zijn binnenste, dat men met den heiligen geest vervuld wordt."

Belangstelling in al wat dit raadselachtig leven brengt doet den levensmoed telkens nieuw ontwaken.

En daarom heeft Garborg zich zelf het best geteekend met deze uitspraak in zijne verhandeling over *Het Geloof in het Leven:* „Wij zien de waarheid van het pessimisme moedig in de oogen en hebben tevens kracht om over dit pessimisme te zegevieren met een „en toch", dat ons den moed teruggeeft en op nieuw geschikt maakt om te leven."

En voor dezen eerlijken onvermoeiden strijder beteekent *leven* werken en denken.

G. A. E. Oort.

HET GERUCHTMAKEND HUWELIJK.

Naar G. Meredith. [1])

INLEIDING.

PRAATZUS WIL AAN 'T WOORD KOMEN, MAAR DE AUTEUR ZET HAAR DADELIJK DE KNIP OP DEN NEUS.

Praatzus, een onbescheiden persoon, spreekt: . . . . zoodat ik dan maar zeggen wou dat je me niets wijs kunt maken, en dat ik heel goed weet wèlk huwelijk je bedoelt. Dat andere waar indertijd zooveel om te doen is geweest, dat 's oude kost! Was 't ook wel een huwelijk, dat andere? Daar zijn er altijd geweest die hun oogen vroom verdraaiden, als ze hoorden van de twee kinderen van Kapitein Kirby en van gravin Fanny Cressett. Maar ik heb het precies nagerekend, en ze zijn op en top echt geboren; want veertien dagen na de schaking van gravin Fanny door den ouden kapitein Kirby brak graaf Cressett zijn nek op een van zijn dolle rijtoeren, en kort daarop zijn de twee gelieven in Zwitserland of ergens daaromtrent getrouwd door een Engelschen dominé van de echte Engelsche kerk, de oude kapitein, en een kaperkapitein nog wel, met de jonge, mooie, stoute gravin.

Och, als ik aan die geschiedenis denk van den goeden, heen-

[1]) Er is hier een proef gewaagd om het werk van George Meredith ingang te doen vinden in ons land, door een reductie van zijn jongsten roman, *the Amazing Marriage*, onder de oogen van de Gidslezers te brengen, een reductie als een simpele houtprent die voor verafstaanden toch eenig denkbeeld van de oorspronkelijke schilderij kan geven.

geganen tijd, ik zou er weer jong van worden. Ze waren elkaar waard, hoewel ze een heel eind in leeftijd verschilden, en de Kirby's, al behoorden ze niet tot den hoogen adel, konden wat afkomst betreft, wel tegen de Cressetts opwegen. Dan deugde die graaf Cressett ook niet veel; paarden en paarden en nog eens paarden; gravin Fanny daar zat pit en gloed en kracht in; en toen zij den ouden boekanier zag met zijn witten leeuwenkop, toen was haar lot op eens beslist, en 't zijne ook, van den kaperkapitein.

Een heel verhaal, die schaking. Ze hebben er liedjes op gemaakt. „Ik kom haar halen, en neem haar mee," zei kapitein Kirby, en noemde den avond. Weddenschappen werden aangegaan; een heele stoet begeleidde en bewaakte de schoone Fanny. Hun eer en hun beurs ook, was er mee gemoeid, van de vrienden van graaf Cressett.

„Bij G—, we zijn gefopt," riep er een die onraad merkte, en de vogel, ja waarlijk was gevlogen.

Naar Zwitserland zijn ze gegaan, daar werd Chillon Switzer John Kirby geboren, de oudste, die zijn naam naar het kasteel Chillon kreeg; daarna kwam Carinthia Jane, de dochter. Want kapitein Kirby trok naar Oostenrijk, en leefde daar heel rustig met zijn mooie, trouwe Fanny, en leefde van haar leven, zooals ze zeggen. Toen ze stierf, was zijn lust en zijn kracht op; ze vonden hem dood in 't bosch, — een man van negentig, maar sterk als een eik: hij kon niet langer het licht zien toen zij was heengegaan.

Zoo stil gingen die beide levens voort en uit. Maar in Engeland waren er nog lang praatjes, en ik houd het er bepaald voor dat gravin Fanny is weggekwijnd, toen ze hoorde van haar zoon, Chillon John, die in Engelschen dienst was gegaan, hoe men in gezelschappen fluisterde, en toen zij dacht hoe ze hem en Carinthia Jane misschien voor hun leven ongelukkig had gemaakt door haar onberaden stap, waarover zij toch nooit berouw heeft gehad.

Maar ze was zoo mooi, ze had zooveel van zich doen spreken; de wereld wou dat geval van haar en kapitein Kirby maar niet vergeten. En ik zou in staat zijn er alles van te vertellen; want ik heb den postiljon gekend die op den avond van de schaking het paar heeft gereden, over de heide, spoorslags. Daar zijn dingen gebeurd! Och, dat waren eerst tijden!

Maar wat ik zeggen wou, die vertellingen uit de oude doos daar kan men de menschen zoo niet mee lastig vallen. Die gebroken harten van den lang verleden tijd! Want het is zeker dat Fanny Kirby, de vroegere gravin Cressett, aan een gebroken hart is gestorven. Wanneer ze haar vasten brief niet kreeg uit Engeland van haar zoon John Chillon, was ze ongelukkig en moedeloos. Hij heeft weer iets over me moeten hooren, dacht ze dan. Haar man zat maar al haar aan te kijken met zijn oude groote, trouwe oogen. En zij, de arme moeder, zag door de tranen in haar oogen heen haar zoon gewond in de liefde voor zijn moeder. Kon hij iets voor haar doen, dan kwam de oude Kirby in beweging; was er niets om mee te helpen, dan was hij als een groot rotsblok, — en kun je je ook niet verbeelden dat er verdriet is in een rots over het wegslinken van zijn bloem tot een verdord steeltje en vodje! Den laatsten avond van haar leven droeg de oude man haar in zijn armen de trap op naar bed.

Het lijk van kapitein Kirby werd een week na haar begrafenis, in het gebergte gevonden. Hij had den dood van zijn lieveling een bliksemslag genoemd, en dat was zeker de reden waarom men verteld heeft dat hij door den bliksem was getroffen. Maar hij had geen brok voedsel aangeraakt van het uur af dat haar ebbenhouten kist in den grond was gegaan. Ze vonden een oude korst van hun bruine brood in den zak van zijn jas, en dachten eerst dat ze een stuk kwartz voor zich hadden. Hij gaf zijn dochter Carinthia een kus, eer hij op zijn laatsten tocht van huis ging, en sprak wat onsamenhangende woorden. Zij en haar groote hond en een trouwe knecht vonden het lijk in het woud op de helling van den berg. Chillon kwam uit Engeland om van het graf afscheid te nemen, waarin zijn ouders vereenigd lagen, en om Carinthia naar het huis van haar oom, Lord Levellier, te brengen.

Maar genoeg verdriet. Ik wou ook nog wel een paar tranen voor de levenden overhouden.

Hier daagt nu het wondere, verbazingwekkende huwelijk aan den horizon. Dat's een andere zaak van wat meer beteekenis en oneindig gecompliceerd. O, ik weet er alles van. Laten ze me niets vertellen. Ten eerste is daar de graaf van Fleetwood, de rijkste edelman van zijn tijd, doodelijk van Henriette Fakenham, en zoo trotsch dat hij haar uit den weg zou gaan

om zijn hartstocht niet te bekennen; en Henriette Fakenham, de schoone hartenverwinster, die van Chillon Kirby hield; en zuster Carinthia Jane Kirby, de statige natuurschoonheid die te midden van die groote wereld haar entrée maakt en den graaf van Fleetwood leert kennen; en al die dames en heeren van de wereld, vrienden en vleiers met hun ganschen nasleep. En dan het huwelijk dat Groot Brittanje van Noord tot Zuid in twee partijen verdeeld heeft. Nu ge moet weten, die graaf van Fleetwood had zijn woord gegeven, en dat brak hij nooit, een goede eigenschap, ten minste als we zorgen....

Patsch! we doven het verhaal van de praatzus uit, en praatzus zelf er bij. Ik heb wel lust om haar als de vrouw van Loth te laten staan. Wat frissche lucht na al het gebabbel! Naar de bergen van Tyrol!

HOOFDSTUK I.

DAT VERTELT VAN EEN PHILOSOOF EN EEN EDELMAN, VAN LIEFDE, VAN FORTUIN EN VAN FEESTEN, OM MET EEN THEATEREFFECT TE BESLUITEN.

Meer dan halfweg een steile helling van gruis, waar de steenen van de leilaag boven losgebroken, na één buiteling, in een vaart langs schieten, zat een jonkman, stoffig en gehavend, zijn gekneusden voet te koesteren, — niet in de gemakkelijkste houding, op een scherpe rotspunt, die ieder oogenblik van het gesteente kon scheuren, en hem een repetitie bezorgen kon van zijn val te midden van de algemeene afbrokkeling van den berg. Want hij had een deel van zijn tocht naar beneden in navolging van de rollende steenblokken uitgevoerd, en bij die gelegenheid afscheid genomen van zijn alpenstok en zijn plaid. Hij zat daar alleen, verminkt en vroolijk. Zou er hulp komen, eer hij zijn linkerbeen genoeg vertrouwen kon om zonder bijstand naar boven te klauteren? Maar 't was nog morgen; de zon brandde en de lucht was koel; precies zoo'n temperend contrast om je dierlijk en vegeteerend levensgevoel te verhoogen, vooral wanneer er pas kwestie van is

geweest of je al rollend en buitelend niet zou gaan ophouden met leven te gevoelen. En het landschap sterkte en hardde dat bewustzijn door zijn verhevenheid en zijn eenzaamheid: hoogop de gekloofde bergspits en de sneeuw, een sombere vallei in de diepte, geen leven van vogels of grazende kudden: een geluidlooze streek waar eenmaal de donders weerkaatsten van rotsen, neerploffend in den afgrond. De flank van den berg sprak nog van dat rumoer, maar stil, thans, te midden van de heerschende stilte.

Hoe zou onze filosoof — want het was zijn pretentie om een filosoof te wezen — ondanks zijn ramp, van het gezicht hebben genoten, wanneer zijn zitplaats wat minder hard en wat minder bros was geweest. Zoo besloot hij rechtuit achterover te gaan liggen om het grootst mogelijk aantal steunpunten voor zijn lichaam te hebben; en met zijn hoed over de oogen berustte hij er in niets van zijn omgeving te zien, alleen om zich secuur te voelen. De nuchtere filosoof!

Een meisjesstem klonk, boven op den weg, jodelend een paar maten van het berglied, zoodat de lucht er van weergalmde. Bij dat geluid kwamen zijn hart en fantasie in beweging, hij leunde op zijn elleboog en luisterde. Daar hoorde hij stemmen van mannen er bij. Zij verbraken de betoovering, en hij strekte zich lang uit, slecht gehumeurd, de hoed weer over de oogen gehaald.

„Maar broeder! broeder!" riep het daarboven: zoo'n zoete, muzikale klank dat hij eensklaps blij werd gestemd. Hij zwaaide met zijn hoed. O filosoof!

„Je ziet het," zei de broeder, „er mankeert den man niets."

„Ga toch maar naar hem toe om het te vragen, Anton," zei de dame tot den gids.

„En kom dadelijk terug!" voegde de broer er aan toe.

Het waren Chillon John Kirby en zijn zuster Carinthia Jane op hun tocht naar Engeland. Ze zouden onderweg landgenooten aantreffen om zich bij hen aan te sluiten. Maar het idee van een voettoer was bij Carinthia Jane opgekomen: voor een paar dagen maar! — een paar dagen nog, met haar bergen! — eer zij in de vreemde menschenwereld verkeerde.

Het heengaan van huis, toen Chillon John haar kwam halen, — van het ontredderde, levenlooze huis, — had haar scherp en rauw aangedaan. Dat tusschen de bergen vergeten

hoekje van de wereld, waar zij was opgegroeid onder den invloed van haar vader, den held, van haar moeder, de groote dame, die het gewaagd had haar ziel op éen kans van geluk te zetten, — zou zij het nog eens terugzien? De plek was als een blad dat uit een boek wordt gescheurd, en de samenhang van het leven scheen verbroken. Maar zij bewaarde de indrukken in haar hart: daar stond het berglandschap ingegraveerd; daar bleef de herinnering aan de flinkheid en eenvoudige voornaamheid van haar t'huis; daar klonken de woorden van haars vaders stoute levenswijsheid, éen met den trots van de berggevaarten. En dat innerlijke gave natuurleven sprak in haar oog, haar houding, haar gang. Zij had geleerd te klimmen, te zwemmen, te schermen; zelfstandig was zij, en nu ging ze de groote wereld te gemoet: bedroefd, nieuwsgierig, moedig, vertrouwend.

Zoo stapte zij over den weg, naast haar broeder Chillon John, dien eersten morgen na het afscheid. De tocht ging vroolijk; van den harden grond, krachtig en veerkrachtig door haar voet geslagen, drong een stroom van opgewektheid in haar aderen. Zij kon zich haar toekomst, — van haar die niets ter wereld bezat en die van een grilligen, half geruïneerden oom afhankelijk zou gaan worden, — niet anders voorstellen dan als natuurlijk en ruim. Wat had zij met de grillen van het leven te maken?

Zij vroeg haar broeder naar de menschen waarmeê ze zou omgaan. Maar broêrs komen niet makkelijk los voor hun zusters. Deze was haar trots en haar liefde; maar ze moest er niet te minder om gevoelen hoe zijn geest ongeduldig en afwezig was.

Voor een man die al niet meer geheel groen is in de maatschappij lijkt het lot, dat voor meisjesfantasiën doorzichtig is, dikwijls op een blinden muur; en hoe vol bewondering hij ook was voor de forsche gratie van zijn zuster, John Kirby moest toch eerst denken dat zij, zonder geld, niets anders dan teleurstellingen van haar verblijf in Engeland zou ondervinden. Trouwen! — hij had kunnen bemerken dat zij naïef geloofde in het huwelijk als de bestemming van ieder meisje, en daarop was toch geen uitzicht. Maar allereerst dacht Chillon John aan zichzelf. Van trouwen was voor Carinthia Jane geen sprake, omdat zijn eigen hart, met al zijn bewegingen en

beelden, bezig was die voorstelling voor hemzelf uittewerken.
De oude geschiedenis! Hier was, zonder fortuin, maar niet zonder vooruitzichten op eervolle bevordering, een flink, jong officier tot over de ooren in aanbidding voor een schitterende mode-schoonheid, die hem wel mocht — want de Kirby's waren hartenveroveraars, — maar die, evenals haar aanbidder zonder vermogen, niet geheel vrij was in haar keus. Een kaper vertoonde zich op de kust, de rijkste edelman van Engeland, Lord Fleetwood. Zou Henriette Fakenham den aandrang van vader en vrienden en vriendinnen kunnen weerstaan? Als hij haar maar kon spreken! Wanneer hij haar zag was hij voor geen mededinger bevreesd! Zou hij haar nog zien? In Ischl denkelijk; — een afstand van een paar dagen. Om Carinthia Jane pleizier te doen had hij er in toegestemd den tocht te voet te maken. Maar hier te moeten wandelen, terwijl daarginds het badgezelschap misschien al opbrak om het verdere seizoen in Baden te gaan doorbrengen!... Zijn hart brandde...
De twee gingen langs het bergpad; — ver achter hen in morgennevelen van herinnering het lieve ouderlijk huis. Carinthia Jane probeerde nogmaals en nogmaals van haar broer te hooren over wereld en menschen. Maar het bleef bij een enkele bruske aanduiding. Niet eens een schets. Toch was het voldoende voor de zuster, wier geest opging in de onuitgesproken plannen van den tochtgenoot, om zich een beeld te vormen, — heel vaag, heel ongelijkend, — van al het nieuwe. Zij begreep dat haar broer het mooiste meisje ter wereld liefhad, en zij was besloten die vrouw het hoogste te stellen van alle vrouwen; zij voelde dat er een ander minnaar was, en wanneer zij Chillon John aanzag, kon zij medelijden hebben met den man die tegenover hem dacht te kunnen slagen. Die medeminnaar! Rijk, voornaam, grillig, romantisch in een woord! Zij aanschouwde hem, zij aanschouwde al die vreemde ongeziene menschen; haar blik staarde in de toekomst.

„Broeder, broeder!" riep haar stem toen zij den benarden toestand zag van onzen filosoof halfweg tegen de berghelling aan.

Broeder en zuster volgden den gids; de twee mannen steunden den hinkenden toerist die zijn best deed een vroolijk gezicht te zetten en zijn helpers te verzekeren dat hij spoedig alleen zou kunnen voortgaan. Carinthia Jane, die klauterde als een

gems, maar die nu, de makkelijkste zigzagpaadjes kiezend, langzaam voorging, begon in den vreemdeling belang te stellen toen zij hem Engelsch hoorde spreken. Zij lette op zijn bewegingen, zij liet hem, wanneer hij uitgeput leek, rust houden door het gezelschap op een bergtop of een bijzonderheid van de vallei te wijzen en bewonderend te blijven stilstaan, zij moedigde hem aan door haar glimlach. Maar Chillon John was korselig.

„Wij krijgen een slechten naam bij dit volk," zeide hij op meesterachtigen toon tot den invalide, „als wij ons zoo waaghalzig gedragen. Waarom geen gids genomen, wanneer men niet geheel met het gebergte vertrouwd is?"

„Een gids bederft mij het landschap," antwoordde hem onze filosoof; „maar het blijkt dat ik ongelijk had."

Zij brachten hem naar een grasplek vanwaar hij gemakkelijk het bergpad bereiken kon.

„Nu kan ik best alleen voort wanneer ik een half uurtje neem voor uitrusten. Ik dank u voor uw hulp. Mijn naam is Woodseer, als we elkander ooit weer mochten ontmoeten."

Chillon Kirby knikte hem haastig goeden dag, zonder er zelfs aan te denken zijn eigen naam te noemen. Maar Carinthia ging op het gras zitten. „Ik hoor zoo graag Engelsch spreken," zei ze tot haar broer.

„Je zult er gauw genoeg van hebben," merkte Chillon op. „'t Is goed; maar ook niet langer dan vijf minuten." Hij hield iedere minuut voor verloren die hem van Henriëtte terughield.

Er kwam een begin van gesprek. Woodseer vertelde hoe hij den nacht in de open lucht had doorgebacht. „Ik heb maar één verlangen en maar één ambitie," zeide hij: „geen stadsleven te zien. Mijn gevoel en mijn schamele beurs zeggen me dat er geen heerlijker slaapkamer is dan een leger 's nachts bij een ruischende beek. Ik geloof dat ik het groote geheim ontdekt heb."

Carinthia luisterde of ze het groote geheim ook hooren zou.

„Wanneer ge hier nog langer in 't gebergte denkt te blijven, raad ik u aan Tyroler bergschoenen te nemen," zeide Chillon Kirby. „De uwen zijn Londensch maaksel, en dat deugt hier niet."

„Mijn vader heeft ze gemaakt," zeide Woodseer.

Chillon keek op zijn horlogie. „Het is tijd, Carinthia.” Hij groette en stapte heen. Woodseer, zoo goed en zoo kwaad hij kon, stond op, en stak aarzelend een paar vingers naar Carinthia uit; zij gaf hem flink de hand: „Zou het u niet lukken om met ons meê te gaan?” vroeg zij.

Hij vond het beter daar nog te wachten; zijn pijp en een rustige natuurbeschouwing trok hem aan, zooals hij zeide.

„Zijn we wel vriendelijk genoeg geweest tegen dien heer?” Carinthia sprak zoo, toen ze een poos stilzwijgend naast haar broêr geloopen had.

„Hij houdt van alleen zijn. En Carinthia, denk er om dat je den menschen zoo niet de hand geeft: dat doet zich niet.”

„Heb je dan iets tegen hem?”

„O!” zei Chillon, en daarmee liet hij het onderwerp vallen. Een schoenmakerszoon en excentriek! Voor zulke luidjes waren excentriciteiten niet uitgevonden.

Carinthia voelde zich beklemd. Iedere stap bracht hen dichter bij de wereld van mooie fijn beschaafde dames waarheen de gedachten van haar broeder gingen. En zij, wat was ze?

„Je zult hun ten minste kunnen zeggen, Chillon, dat ik ’t tegen je uithield met wandelen!” En in een uitbarsting, struikelend over een woord dat ze niet had willen gebruiken: „Zal ik hun erg dom lijken?”

Ze bedoelde dat niet. Maar haar broer begon te lachen: „Kom, kom!” en hij wilde haar moed geven. „Je danst uitstekend, ik heb het moeder hooren zeggen, en ze kon er over oordeelen; je hebt een Fransche gouvernante gehad; en dan al je andere eigenschappen: je kunt rijden, zwemmen, je hebt een goede stem, ik geloof zelfs dat je den degen en den stok hanteeren kunt...”

„En een pistool,” zeide Carinthia moedig geworden. „Vader heeft me geleerd.”

„Wat hield hij van je! Wel, denk er maar aan dat vader trotsch op je was, en laat je niet neerslaan waar je ook komt.”

„Is ze moeilijk te voldoen?”

„Wie meen je?”

„Henriette.”

Hij knikte even van ja.

„Heeft ze nog een vader?”

„Een wakkere oude admiraal: Admiraal Boudewijn Fakenham.”

„Daar ben ik blij om!”

Het woord kwam uit haar hart, en haar hart had juist geraden. Admiraal Fakenham zou haar beschermer en haar bewonderaar wezen. Want de intreê in den hoogen kring van menschen werd haar lichter gemaakt dan zij gerekend had. Toen broer en zuster Ischl bereikten vonden zij het heele badgezelschap gevlogen. De kwartieren waren naar Baden verlegd, een magneet door zijn speeltafel, zoo meldde een brief van Henriette Fakenham aan Chillon. De Fakenhams zelf waren bezig een omweg te maken, omdat de oude admiraal erop gesteld was troepeninspecties en parades in Zuid-Duitschland bij te wonen; wie haar liefhad zou haar volgen!

Chillon koos dadelijk de nieuwe route, en hij had het geluk eenige dagen te zamen met zijn aangebedene door te brengen, terwijl Carinthia het hart van den ouden zeeman stal. Er werd afspraak gemaakt dat zij met de Fakenhams naar Engeland zou vertrekken.

„Mijn andere kind,” noemde haar de admiraal; maar op Chillon, ten minste in zijn hoedanigheid van aanstaanden schoonzoon, was hij niet bijzonder gesteld. Toen het verlof van den jongen officier eindigde, nam de oude man zijn twee „dochters” naar Baden mede, en liet hij den minnaar alleen naar het vaderland gaan. Henriette bood een oogenblik tegenstand, en Carinthia zou er niets in gevonden hebben als Chillon zijn meisje had geschaakt. Maar wereldsche bedenkingen kregen de overhand. Met een hart boordevol van tranen en van liefde herinnerde Henriette zich, — en ze werd er op alle mogelijke wijze aan herinnerd, — dat er door Hun Koninklijke Hoogheden, den groothertog en de groothertogin, op het kasteel te Baden een bal zou worden gegeven, *de* partij van het badseizoen, het schitterend rendez-vous van de voorname wereld. Lang van te voren had Lord Fleetwood, de jonge Croesus onder de pretendenten naar haar hand, haar beloofd op dat bal te zullen wezen.

En wat de rijke edelman ook vergat, fatsoen en stand, — zijn woord hield hij. Het zou een beleediging en een beschaming zijn voor den machtigen man, wanneer zij het feest

miste, al had zij zich ook volstrekt niet gebonden. Zij ging dus naar Baden, een dag eerst vóor den grooten dag, getrokken door eerzucht en lust om te schitteren, en toch in haar hart verzekerd, dat zij trouw zou blijven aan den geliefden man. Zoo was Henriette Fakenham: zij zou voor haar gevoel — en ook voor haar gevoel in de oogen van Chillon Kirby — iets minder geweest zijn, wanneer zij geen wereldsch succes had gehad. En de goede Carinthia zou immers in haar gezelschap het bal bijwonen; aan haar de zorg dat zij onder de feestgenooten uitkwam en een deel had aan den roem van den avond — in haar gevolg!

Lord Fleetwood intussschen....

Maar wij laten onzen filosofischen Woodseer alleen zitten op het magere gras. Wel, hij verstond de kunst om alleen te zijn. De pijp werd opgestoken, en door de tabakswolk heen zag hij de gestalte van Carinthia zich verwijderen, en hij zag haar nog lang, nadat zij reeds als een stipje verdwenen was: haar stompneusje, het gewelfde voorhoofd onder de rossig bruine haren en de wondere grijze oogen met hun verschrikten blik op het leven als van iemand die komt aangeloopen en in eens een heel schouwspel opneemt, — teedere oogen die schrikten en die deden schrikken en die een gloed aan het gelaat gaven, vol beweging, alsof er avondlicht van heenging en eerste morgenstralen het kwamen beroeren. Waarlijk, zij bedierf hem zijn bergen niet: zij had wat meer dan schoonheid, zij had natuur.

Zou hij haar nog ontmoeten op zijn tocht? Woodseer hoopte het, en zijn verlangen deed hem spoediger de reis aanvaarden dan wel paste bij zijn beschouwenden aard en zijn hinkend been. Een filosoof is zwak, — zoolang hij jong is en gretige oogen heeft. Hij bouwde luchtkasteelen, maar hij was wijs genoeg om te begrijpen dat, voor een armen denker en voor een vagebond, een heusche vrouw te zware ballast in het droom- en luchtschip is. Daarom nam hij zijn toevlucht tot zijn zakboekje, en noteerde een naam: *Carinthia,* en beschreef een verschijning. Toen ging hij nadenken of de woorden wel zuiver den indruk weergaven, hij schrapte een bijvoegelijk naamwoord, hij veranderde een zelfstandig naamwoord, totdat hij heelemaal ontevreden op zich zelf was, en toch trotsch over het-

geen hij op schrift tot stand had gebracht. Want hij was zoo iets van een dichter of een kunstenaar, onze filosoof.

Een paar dagen na de ontmoeting liet hij zich op de Königsee roeien; de bootvoerder haalde een pistool voor den dag om een stiltevermoordend zevenvoudig echo op het meer te doen hooren. „Laat dat, man,” zei Woodseer in zijn beste en overtuigendste Duitsch, voordat het schot gelost was. „Ik dank u daarvoor,” riep hem, van een ander bootje, iemand toe, die ook het idee had uitgevoerd om in den vroegen morgen het meer te bezoeken.

Woodseer had weinig op met het vooruitzicht een tweeden toerist als zijn schaduw in de bergeenzaamheid te zien. Hij ontbeet vluchtig op de landingsplaats, en haastte zich een steil pad in te slaan dat hem in de nabijheid van den Watzman zou brengen. De ander leek even weinig gesticht; ook hij scheen voorliefde voor een schuwe wandeling te hebben. Maar toen Woodseer, na eenige uren gaans, aan den rand van den weg uitrustte zag hij eensklaps den vreemdeling voor zich staan.

„Dit zakboekje moet van u zijn,” zei de aankomende; „het kan van niemand anders dan van u wezen.” Dit werd met een nerveuse bruske stem gezegd. „Ik vond het op de bank voor de herberg, open, en ik heb er in gelezen. Ge moet mijn verontschuldigingen aannemen, want ik beken dat ik het heb doorgezien. Ik wou dat ik zoo schrijven kon. Maar dat doet hier niets ter zake; ik ben onbescheiden geweest, en ge moogt me bestraffen.”

Woodseer voelde in zijn borstzak en greep naar het boekje. „Dank u, dank u. Niemand heeft er iets aan dan ik.”

„Ik mag me wel aan u bekend maken, om u in den vorm mijn excuus te brengen. Mijn naam is Lord Fleetwood.”

„De mijne is Woodseer. Ik zou denkelijk het zelfde gedaan hebben, wanneer ik een portefeuille vond.”

„Maar ik zou het den man zoo makkelijk niet vergeven hebben die in mijn geheimen bladerde.”

De spreker had een fijn smal gezicht met een mond die vriendelijk kon wezen, maar die ook hard gesloten kon zijn. De oogen gingen rusteloos op en neer en in het rond.

Zijn geheim! Er was een weerhaak in zijn hart. Hij kon ’t zich niet vergeven dat hij met zijn ziel hing aan een mode-

pop als Henriette Fakenham. Een man, verwend door het leven dat hem alle middelen om te heerschen had geschonken, gevleid, ontzien, roekeloos; en deze eene grens voor zijn macht, een coquet ding dat met hem speelde en dat hem niet eenmaal liefhad, zooveel als 't nog liefhebben kon. Een vrouw die op haar knieën dankbaar zou moeten zijn, wanneer hij haar had uitgekozen; en ze liet hem hàar macht gevoelen. Hij had de behoefte om door het aanzien van natuur en grootschen eenvoud den kwellenden plooi van zijn gemoed weg te strijken.

„Mag ik met u meegaan, een uur of langer," zei hij tot Woodseer die het onderhoud afbrak door op te staan: want, hoewel filosoof, begreep hij dat een lord voor hem geen gezelschap was. „Ik heb beloofd bij mijn vrienden in Baden te komen, maar een week ben ik nog vrij; en ik zou u veel willen vragen. Aan welke van de universiteiten hebt ge gestudeerd?"

Dit was natuurlijk niet een van de vragen waarop hij behoefte had een antwoord te vernemen. Maar Woodseer kwam zonder terughouding en zonder schaamte voor den dag.

„Mijn universiteit was een kantoor in Bremen, waar ik meer van Latijn en Grieksch dan van zaken geleerd heb. Het ging niet met me, en evenmin met mijn gezondheid. Ik geloof dat ik lui ben. Want toen ik in Londen een ander kantoor probeerde, moest ik er uit. Ik kon niet in stad blijven, en ben door het land gaan slenteren. Rondreizende venters en vagabonden, en boerenarbeiders en kraaien en raven zijn mijn medestudenten geweest. Ik had bijna geen geld, en mijn eerste les in 't leven was hoe te luieren op de goedkoopst mogelijke manier. We komen op den grond van de dingen wanneer we den straatweg voor ons verblijf kiezen; daar leeren we de menschen kennen, zooals ze waren in den beginne, nog niet gewoon om in het tuig te loopen. Eerst moeten ze merken wat honger is. En ook die les heb ik geleerd, en in mijzelf het oude beestje bestudeerd dat zijn nek moet bukken onder het juk om zijn handjevol voer te verdienen."

„Vertel me eens, zijt ge van Wales afkomstig?" vroeg Lord Fleetwood, die van moeders kant Welsh bloed had en een kleine streep door zijn hersens.

„Mijn vader is uit Wales naar Londen gekomen, zoo iets

van een afgescheiden predikant. Om aan den kost te komen, op weg uit zijn geboorteland, heeft hij schoenen gelapt. Maar hij weet veel, hij kent Grieksch, zelfgeleerd. Een denker op zijn manier, en vol talenten, en ook vol liefde voor de natuur. Wij verschillen nog al, maar dikwijls benijd ik hem. Langs onderscheiden paden zoeken we wijsheid, hij en ik; en hij, zooals hij zegt „wacht op mij.” Hij is geduldig.”

„Er is een beschrijving die me getroffen heeft in uw aanteekeningen,” vroeg Lord Fleetwood weer. Ik vond daar een naam: Carinthia, met deze woorden: *een mooie Medusakop; een versteende en verschrikte Venus;* en dan weer noemt ge die Carinthia *een rots rozig bij het eerste morgenlicht.* Ge moet daar een vrouw meê bedoelen. Zoo kan ik me niet vergissen. Iedere zinspeling op eene vrouw heeft een bijzonder leven dat het hart treft. Ge zult haar ergens in Carinthië hebben ontmoet en haar den naam van het land gegeven hebben. Ik zie haar vóór me, wanneer ik uw woorden lees. Het is een levend gezicht. Met je brein alleen kun je je niet het idee van zoo'n vrouw scheppen. En hoe komt ge anders aan die vergelijking met een rots? Wie zou daàraan denken! Mooie vrouwen, bij rozen vergeleken, mogen voor mijn part heen stuiven met hun knappe cavalerie-officieren. Pijn om hunnentwil is een ding om zich voor te schamen. Bij God, er zijn mannen die daar jankend mee rondloopen, met het schot in hun hart. Maar een Carinthia maakt smart tot iets waarop men trotsch mag wezen. Weet je wel dat ge door uw vergelijking gedaan hebt wat ik voor onmogelijk hield: een vrouwengezicht zoo in een grootsche natuuromgeving op te nemen, dat ze beide niet meer te scheiden zijn. Zeg me, waar hebt ge haar gezien? waar is ze nu? hoe komt het dat ge van haar zijt afgeraakt? Ik verlang niet haar ook te zien, maar ik moet in haar gelooven.”

Was Woodseer, als een recht philosoof, niet zoo met zichzelf bezig geweest, dan had hij aan deze hartstochtelijke ontboezeming bemerkt waar het den jongen lord haperde. Hij zou iemand voor zich gezien hebben die door de liefdesadder was gebeten en die dorstte naar een idee, naar een beeld, van vrouwelijkheid, dat het branden van zijn wond kon afkoelen. Nu schreef Woodseer dat indringen in zijn gedachten en voorstellingen op rekening van een wonderlijke sympathie. Hij vergat dat hij met een groot heer te doen had, en verbeeldde

zich iemand gevonden te hebben als hij zelf was: zonder de passie voor heerschen en bezitten, zonder passie.

Dus begon hij van zijn ontmoeting te vertellen, alsof hij met zichzelf sprak, en het beeld van Carinthia vervluchtigde totdat het niet anders werd dan de geestelijke uitdrukking van de natuur in de eenzaamheid wanneer zij gemeenschap houdt met het menschenhart. Zijn *Gooot Geheim*, van het meeleven met de dingen, kwam uit. Hij zag het voor zich staan, het levensgeheim, als de plaats waar hij zijn laatsten heftigen indruk gekregen had: het leven was hem die vallei van schaduwen, van de leirots neergestort. Carinthia kwam daar, onverzeld, — want onze filosofische droomer was te zeer kunstenaar om haar tochtgenooten te geven. Zij kwam en ging: de eenzaamheid zag haar komen en zag haar gaan, rijker om der wille van dien eenen vluchtigen lichtglimp. Want zij bracht geen onrust en zij liet geen kwellend verlangen na: zij was de geest van de bergduisternis.

Zijn edele makker ging met hem mee in de wolken, wel tegenstribbelend in den beginne, maar dan meegesleept en verfrischt door het bad. Toch kon het niet uitblijven dat de afstand tusschen de twee telkens en telkens aan het licht kwam. Hier was iemand die het pleizier en de macht van het werkelijk leven volop had geproefd, en de hooge vlucht was voor hem niet meer dan een afwisseling en een vlaag. De ander hield die wolkenspijs voor zijn kostbaarste en eenige bezitting. Ook toonde zich in den Lord de meester, gewoon om alle dingen naar zijn wil en luim te drijven, gevoelig voor iederen tegenstand, spelend met wat hem voldoening gaf, en ieder oogenblik gereed om de menschen en zaken waarmee hij speelde te breken. Een man waarop geen staat te maken viel, met een aanleg voor het goede en eveneens met aanleg in een heel andere richting.

Woodseer volgde hem, zooals een toerist, op avonturen uit, een weg inslaat waarvan hij niets afweet, onbekommerd omdat hij een vagebond was.

Op den bestemden tijd bereikten zij Baden, te zamen. Lord Fleetwood wilde van geen afscheid nemen weten, en onze schraalgekleede filosoof werd aan het voorname, schraalbezielde gezelschap van de badplaats voorgesteld.

Wanneer een auteur niet op de fantasie van romanlezers

vertrouwt put hij zijn krachten uit in langdradigheid zonder dat zijn verhaal er veel duidelijker om wordt. Wie kan zich niet voorstellen hoe onze filosoof, over wien bij voorbaat allerlei geruchten hadden geloopen, uit de hoogte werd aangekeken en achter zijn rug werd bespot, wie begrijpt niet dat hij in zijn overmoed een paar van zijn overgebleven geldstukken op de speeltafel zette, — o de sarcastische lach van Lord Fleetwood! Ja, de schoenmakersjongen, speelde — en hij won, verbazende sommen. Hij droomde van mooie oogen, van wereldsche vrouwen, hij schaamde zich over zijn poovere filosofie en over zijn kleedij. Ja, ik zeg u, hij kocht zich een splinternieuw pak om in de wereld te kunnen verkeeren, en hij speelde op nieuw, gezeten naast een schitterende dame die op het geluk van den groenen vagebond vertrouwde....

Hoe Lord Fleetwood met gesloten lippen lachte!... Hij leek een ander man in dezen kring. Henriette Fakenham was nog niet in Baden; zij kwam juist op het laatste oogenblik vóor het groote feest, verdrietig, terugziend naar het afscheid van John Chillon Kirby. Had Fleetwood haar lief? Hij kon haar niet missen: zij beleedigde zijn zelfzucht, wanneer zij niet als een overwonnene stond in de schaar van zijn afhangelingen. Wat gaf hij om Woodseer? er stond heel wat anders op 't spel dan het heil van een schamelen filosoof — zijn eerbied voor zichzelf! En toch hing hij aan Woodseer. Een man, deze Lord, heen en weer gedreven door edelmoedige en kille vlagen!....

In zijn splinternieuw pak speelde onze filosoof aan de roulette van Baden, en hij verloor, — verloor al zijn winst, verloor het geld dat zijn schitterende bnurvrouw hem had toevertrouwd. Hij reikte haar de beurs, leêg, over, maakte zijn buiging, en — ondernam opgeruimd zijn tocht huiswaarts, over Straatsburg, langs stoffige wegen en groene weiden, door bosschen en straten, naar Londen. Zijn heengaan, onopgemerkt. De wakkere wijsgeer! een beetje toegevend tegenover zichzelf, wat luchthartig en dwaas, wat jong in deze oude wereld, maar een van de lievelingen van goede moeder natuur, die haar beste, niet haar schitterendste, gaven voor haar lievelingen bewaart: een onbedorven vroom hart.

En hij had Carinthia weergezien, voor zijn vertrek uit Baden Zij kwam met Henriette Fakenham, en was blij geweest als

een van de eersten den man te ontmoeten die haar aan haar wandeling met haar broeder herinnerde op den morgen toen zij zoo kort eerst het huis van haar kinderliefde had verlaten. Of zij, gedachtig aan de les van John Chillon, haar hand voor hem terug hield? Wel neen, zij zou hem in haar vreugde allebei de handen hebben toegestoken. Want de natuur, gelukkig, ging bij Carinthia Jane boven de leer, en er waren dingen op 't komen waarvoor haar hart, poperend, zich vreemder gevoelde dan voor dien vreemdeling.

De dag van het groote feest, van het hofbal, naderde, brak aan.

Madame Clémence, de modiste, had haar voorspeld dat zij in haar baljapon menig hart veroveren zou. Zij keek heel koel bij die vleierij: „O, morgen vroeg moet ik de heuvels opgaan," zei ze toen het open raam van haar kamer haar het uitzicht op den omtrek gaf. Zij dacht niet aan succès. Wel zou ze duf en doof geweest zijn wanneer de gesprekken met Henriette haar niet dikwijls den persoon van Lord Fleetwood voor den geest hadden gebracht; maar toen zij met het vroegste licht, den morgen van het feest, voor haar ontdekkingswandeling in Badens bergen uitging, vervlogen al zulke beelden om haar alleen de herinnering aan haar vader te laten.

Ze waren zooveel samen geweest in de bergen. Haar oude vader leek haar de priester van het berglandschap te zijn. De ochtendkoelte, de overhangende sparrentakken, de naakte pijnboomstammen kaarsrecht in de hemelhoogte hun hoofd uitstekend, op marsch naar den bergtop, alles bracht haar naar den goeden tijd van de tochten met haar vader. Er behoefde niemand naast haar te gaan, omdat het nooit hun gewoonte was onderweg veel te spreken. De een zag wat de ander zag, hun harten klopten gelijk, en geen spijt over het verleden, geen spanning over wat de toekomt brengen zou, bracht de onrust van menschen in het natuurtooneel.

Zoo genoot zij weer dien morgen. Zij klom naar boven waar de rots kaal werd. Wat beteekende het voor haar? Ze zou wel liever wat gevaar gewenscht hebben voor afwisseling en toon. Juist op dat oogenblik, toen zij, rondkijkend of er niet iets te wagen viel, uit het sparrenbosch te voorschijn kwam, ging iemand haar voorbij. Het was Lord Fleetwood. Hij had in een dorpsherberg dien nacht doorgebracht om niet gedwongen te wezen Henriette op de promenade van de bad-

plaats te ontmoeten. Zijn bloed was door haar vergiftigd... En eensklaps deze ontmoeting!

Zoo'n Duitsche bergnimf! want hij hield Carinthia, — al had haar gezicht het type niet — voor een Duitsche. Hij zag haar op een boom toeloopen die met horizontalen stam aan 't uiteind van de rots over een kleinen afgrond van 'n dertig voeten hing. Waarlijk, zij stapte met vasten voet op den stam, liep hem af, en koos zich een plaats tusschen de takken. Hij werd er duizelig van als hij bemerkte dat een meisje durfde doen waartegen hij zelf zou hebben opgezien. En zoo rustig zat -ze daar. Een zinnebeeld van het bergleven. Woodseer zou er een woord voor gevonden hebben. Hij verlangde weer naar dien wonderlijken kerel!

Niet te vergelijken, als schoonheid, met Henriette! Bij deze woudamazone ging het hooger. Zou, als ze naast elkander stonden, Henriette haar geheel op zijde dringen. Maar er was een aangrijpende ernst in de rust van dit gezicht, die zijn weergade zocht — onder vrouwen tenminste: een jonge krijgsvorstin van de Gothen of de Vandalen uit de kwijning van het graf ontwaakt met een gloed in de oogen alsof ze verzekerd was tot de rijen der zaligen te behooren! Een naam voor haar, een naam!

Hij keerde terug om nog eens het visioen van de bergnimf te zien; maar zij was verdwenen. Gevallen van haar plaats? Neen. Wat nu verder met den tijd te doen, die hem nog van den avond scheidde? Hij had beloofd op het bal te komen, en hij was de gevangene van zijn woord. Maar tusschen nu en dan? Zou hij gaan droomen, als Woodseer hem waarschijnlijk zou hebben aangeraden, lang uitgestrekt op het gras, — een droom van de bergnimf als tegengift tegen zijn ellende! Filosofie! O ze gaf wonderveel voor iemand als hij, die geen droomer was, bij de gratie der natuur, — die alleen droomen kon dat hij wel droomen mocht! En Woodseer die aan 't hazardspel geofferd had! Voor zoo iemand zou hij sympathie koesteren? Ieder en alles verwierp hij; en hij bereikte in zijn gedachten den top der algemeene verachting; wat wel de verhevenste positie is voor bijzonder gevoelige jonge menschen.

Toch kwam hij, zijn tijd doelloos verdoemd, niet eerder naar Baden terug dan toen hij berekenen kon dat de dames aan 't

kleeden waren voor het bal; en om half twaalf pas trad hij de feestzaal binnen, vast besloten zijn belofte alleen in zoover na te komen dat hij een buiging maakte voor de groote personages van het hof — en daarna, de helle sterrennacht en een bacchanaal met den Parijschen en Weener demi-monde!

Carinthia was de koningin van het bal. Bij de eerste maten van de dansmuziek ontwaakte in haar het bloed van haar moeder, en haar gratie ook. Zij had maar een enkelen blik noodig op de mededansers om den onstuimigen pas, waarmeê ze begon, te temperen, en het de beste in sierlijkheid voor te doen. Maar haar animo was onweerstaanbaar; zij voelde zich gelukkig, omdat zij de uiterlijke blijdschap van allen die om haar waren, opving.

In den cercle, bij Hun Koninklijke Hoogheden, zag haar Lord Fleetwood; hij herkende zijn boschamazone en, in plaats van dadelijk afscheid te nemen, kwam hij in een gesprek met haar, vroeg haar voor een dans, voor nog een dans, en bij den derden....

Daar gebeurde het wonderlijke, het ontzagwekkende.

Carinthia ging met een blos van opgewektheid naar Henriette Fakenham toe:

„Lord Fleetwood heeft me gevraagd.”

„Gevraagd!”

„Om zijn vrouw te zijn.”

„Zei hij dat woord : vrouw? en wat heb ge geantwoord?”

„Ik heb ja gezegd.”

„Maar was hij in ernst, denkt ge?”

„Hij vroeg me, wanneer ik in een kerk voor het altaar stond, of ik dan ook zou toestemmen zijn vrouw te worden. Daarna verklaarde hij mij dat wij verloofd waren. En ik aan hem, dat ik mij gebonden hield aan mijn jawoord.”

„En hoe weet ge dat hij u liefheeft?”

„O, wij hadden drukke gesprekken; ik heb hem van huis en van vader verteld; hij beloofde me in Carinthië een slot te zullen koopen op een romantische plek. Ook kent hij mij al. Lord Fleetwood heeft me van morgen gezien en bewonderd.

„Wanneer denkt ge te trouwen?”

„Dat moet ik alles overlaten....”

Maar den morgen na het feest was Lord Fleetwood uit Baden vertrokken. Een slaaf van zijn woord, — maar heengestoven, niemand wist waar!

HOOFDSTUK II.

VERTELT VAN DEN HUWELIJKSDAG, EN VAN DE VOORVALLEN OP DEN AVOND VAN DEN HUWELIJKSDAG, EN VAN —

„Het is een donker land,” zeide Carinthia, toen zij met de pakketboot, die over het kanaal vaart, Engeland naderde en de laaghangende wolken in een rij, zonder breuk of ophouden, boven de kalkrotsen zag drijven.

Ze had met Henriette Fakenham juist een gesprek gehad over haar morgentocht met Chillon John dien dag dat zij het oude huis in Carinthië verliet, en maar al te donker leek haar in zijn herfstnevels het eiland, dat haar nieuwe woonplaats zou wezen.

Ook de dag van haar huwelijk met Lord Fleetwood was een donkere dag, maar toen lette zij niet....

Vraag me niet hoe dat huwelijk met den voortvluchtigen Earl toch werd mogelijk gemaakt. Er hadden verschillende menschen belang bij dat het tot stand kwam: ten eerste John Chillon, die daardoor den weg vrij zag voor zijn verbintenis met de schoone Henriette; dan Lord Levellier, de oom van Carinthia, die tegen de kosten en de moeite opzag om zijn nicht bij zich aan huis te onderhouden. En Lord Levellier deed het werk. Hij wachtte het oogenblik af dat Lord Fleetwood zich weer in Londen dorst vertoonen, en haakte hem aan.

De jonge, wilde Croesus schikte zich in zijn lot, maar hij vloekte in stilte: ze moest het zelf weten. *Ze,* — dat was Carinthia, de vertrouwende, de verheerlijkte, de helder ziende. Op den dag van Henriette's huwelijk met John Chillon, — ik heb nog vergeten te zeggen dat Chillon stormenderhand de toestemming van den ouden admiraal Fakenham tot zijn eigen

huwelijk veroverde, toen eenmaal de verloving van zijn zuster een besliste zaak was — op den dag van Henriette's huwelijk (het was de tiende van de maand, als ge 't weten wilt), schreef Lord Fleetwood een briefje aan den oom van zijn aanstaande vrouw, om hem te melden dat hij gereed was te trouwen — en het was 't eerste dat hij van zich merken liet nadat hij door tusschenkomst van Lord Levellier het aanbod van zijn hand aan Carinthia had doen toekomen.

Hier is dat briefje, — ik ben overtuigd dat men met belangstelling van deze lordlike epistolaire schepping kennis zal nemen, — Carinthia zelf zag het geestesproduct van haar toekomstigen echtgenoot niet, zij kreeg alleen van haar oom de boodschap dat zij op den 14en zou trouwen; — maar hier is het briefje van Lord Fleetwood:

> My Lord: Ik rijd den veertiende van de maand bij uw kerkdeur voor, te tien uren, om mijn afspraak te houden met Miss C. I. Kirby, — zoo zijn immers de voorletters.
>
> Uw gehoorzame dienaar,
> Fleetwood.

„Er moet een vergissing in den datum zijn," zeide admiraal Fakenham, toen hij van Carinthia, die bij hem logeerde, vernam dat het huwelijk over een paar dagen zou plaats hebben. „Ik krijg daareven een brief van iemand die mij schrijft Lord Fleetwood dien dag op een feest te zullen ontmoeten. Maar in alle geval, ik zal u brengen en uw getuige zijn."

De admiraal had booze voorgevoelens, en zij werden er niet beter op toen hij den dag van afreis door zulk een hevige jicht geplaagd werd dat hij bij geen mogelijkheid kon vertrekken. Hij liet Carinthia met de huishoudster gaan.

In de dorpskerk van Croridge werd de plechtigheid voltrokken, de namen werden in 't boek geschreven, de geestelijke kreeg wat hem toekwam, de koster en de plaatsbewaarster eveneens. Lord Fleetwood betaalde, en Lord Levellier zag toe met strak gezicht. De bruid was in reistoilet, de bruigom was nog minder ceremonieus gekleed met lagen hoed en overjas. Een vierspan wachtte het paar.

„Waar wilt ge zitten?" vroeg Lord Fleetwood, en meteen

riep hij: „Ines!" Een stevige, botte kerel die in het rijtuig zat opende het portier, en sprong te voorschijn met een capriool en een verlegen buiging.

„Ik zou mijn plaats naast u willen hebben," zei Carinthia.

Lord Fleetwood keek naar den bok. „Binnen!" commandeerde hij aan Ines die het rijtuig weder inging.

Vlug wipte Carinthia op haar hoogen zetel. Lord Fleetwood greep de teugels, de liverei bedienden die bij de koppen van de paarden hadden gestaan, gingen achterop. De bruigom salueerde met de zweep, en Carinthia gaf van haar plaats boven op de koets een laatste groet aan haar oom, en aan de huishoudster van de Fakenhams.

„Een heerlijke heldere dag van daag!" riep zij.

Ze moet hem zoo in haar oog gezien hebben: en het was een dag van wolken, precies gelijk aan den dag toen zij voet aan wal zette op Engelschen grond en uitriep: „Wat een donker land!" Men zegt dat ons hart het coloriet aan de dingen geeft: we zullen het moeten gelooven. Want een dag met een opkomende stevige bries, over land en boomen strijkend dat de twijgen knetteren en sissen als de branding der golven om dit gansche eiland heen, — leek een dag van gouden glans aan de jonge bruid van Lord Fleetwood, ofschoon hij nauwelijks een syllabe sprak tot die naast hem zat: hij daar, precies een koetsier die een onbekende dame rijdt op een morgen nadat er twist in huis is geweest, en de tong van zijn vrouw hem bitter heeft gestemd jegens de schoone sekse.

Maar de huishoudster van de Fakenhams, ondanks al haar eerbied voor lords, vond het een excentrieke plechtigheid. Alleen, troostte zij zich, heel rijke menschen van adel zijn gewoonlijk, misschien wel noodzakelijk, excentriek, want zoo toonen ze zich verheven boven anderen, — wat de wereld hen verwacht....

Ze keek het rijtuig achterna, en dacht aan de huwelijksdagen die het paar tegemoet ging in Esslemont, Lord Fleetwood's plaats. Want daarheen waren ze vertrokken, niet waar? al had de bruigom zich niet over zijn plannen uitgelaten. Ze reden naar Esslemont, op maar zeven mijlen afstand, wanneer men rechts afsloeg. Maar zie het rijtuig nam den weg links, naar het Noordwesten.

„Neen, man, 't gaat best zoo," had Carinthia tot haar heer gemaal gezegd toen hij haar wilde helpen bij het bestijgen van den bok. Daar zat zij nu, met gepreste lippen, met kloppend hart, in hun vaart meerijdend met de regenwolken, die Carinthia, zoo op eens gehuwd, zoo hartstochtelijk dankbaar dat haar nederigheid was aangenomen, zoo maagdelijk verzekerd dat zij schatten van liefde zou schenken, tintelend van opgewektheid, hoog en rein in blijde gedachten, sinds ze haar hand had gelegd in die van den jongen edelman. Dat hij niet tot haar sprak, kon haar niet hinderen. Zij leefde, — niet met haar geest, niet met haar herinnering, maar met haar bloed, — in de gesprekken onder den dans te Baden, zij wist van hen beiden dat ze éen waren in bedoelingen, in plannen, in voorliefden: twee harten, éen ziel.

Kon zij hem evenveel teruggeven als hij haar gaf? Maar daaraan dacht ze nauwlijks. Als we ons in staat voelen onzen levensadem te geven en te offeren, dan is de kracht van dat gevoel voldoende om op alle vragen van ons hart te antwoorden. Ons innigste gevoel borrelt dan voortdurend uit de diepte op als een bron, in 't volle geweld van haar kracht.

Och, Carinthia stelde zich zooveel vragen niet. Haar behoefte om hem te bewonderen maakte dat zij geheel opging in al wat Lord Fleetwood deed. Zijn manieren, zijn gebaren, allerlei kleinigheden werden door haar opgemerkt zoodra zij maar even aan den dag kwamen en voorbijgingen, en onder 't voorbijgaan weefde zij ze te zamen in haar geest, en gaf hun het stempel van een persoonlijkheid. Mennen was nu juist wat zij zelf niet kon, en haar bruigoms meesterschap over de teugels omstraalde hem, in haar oog, met de schoonheid van de harddravers wier harmonischen pas hij regelde.

De ijlende gang, melodieus door het getrappel der hoeven, en de effen stroom daartegen in van bruinen heidegrond en rossige kuilen, en lange rijen heggen en grasplekken en kreupelhout, die van den anderen kant haar tegemoet kwam, — dat alles behoorde tot de betoovering die van hem uitging. Zij gaf zich aan hem over met haar geheele ziel. Wat was er in haar waarop hij geen beslag legde?

Lustig als de berglucht, zong de wind, veelstemmig als in de bergen; want hier zong hij evengoed het scherpe, blijde, zenuwpakkende refrein van het gevaar wanneer de steile hel-

lingen, zonder zwaai en zonder ruk, glad in eens werden afgegaan. Haar hart sidderde wel eens en stokte, maar dan dadelijk klopte het weder met een hoogen slag: zij vertrouwde hem; hij was haar kameraad, wat er ook gebeuren mocht. Daar, te midden van de pieken en toppen van haar geboorteland, had ze ook oogenblikken gekend waar het leven hing aan een enkelen verkeerden stap. Toen had ze op zichzelf moeten steunen. Nu rekende ze op haar man. En het was een vreugd dat voorwaarts gaan, die overgave van zichzelf!

Zijn hard oog keek haar soms van ter zijde aan, alsof hij wou weten hoe zij haar beproeving droeg, en zoo roekeloos nam hij de hoeken en de hellingen dat de man binnen in het rijtuig zijn bakkes uit het raam stak en de twee lakeien hun armen stijf over de borst kruisten. Maar haar gezicht bleef kalm, geen rimpel, geen frons; en zij lette op alles. Het schepsel behoorde dus niet tot de bange meisjes. Nu, ze had wat ze wilde, — wat ze verlangde van den gek die naast haar zat, — krankzinnig in zijn wenschen en driften, krankzinnig in zijn gevoel van eer. Zij was de zuster van Henriette's man. Henriette droeg thans den naam dien zij had afgelegd! Ging er gekheid boven de gekheid om met dit wicht te trouwen!

Dat wicht, dat geprofiteerd had van een woord hem in een opgewonden bui ontvallen, dat er op had gestaan zijn naam te deelen! Ze leek zooveel op den droom dien hij zich van haar had gemaakt, als een dof, dood winterlandschap op een tafereel stralend van licht en kleuren. Had hij heusch gedacht, dat hij haar met de betoovering van den feestavond als bruid voor het altaar zou zien staan? Waarom niet? waarom had zij hem niet dien dienst kunnen bewijzen en hem de illusie gegeven dat hij zijn gekheid gedaan had voor iets moois en hoogs en vreemds? Maar neen, bij daglicht bekeken, was het voorwerp naast hem niet meer dan het geraamte van zijn droom; een heks zonder begoocheling; een doodskop waar hij een gezicht had meenen te vinden; een caricatuur van de herinnering aan den avond van zijn dwaasheid.

Met dat wezen was hij nu verbonden, hij die geen band kon velen. Een deelgenoot van zijn leven, de dochter van een kaperkapitein, van een halven zeeroover, wanneer het geen kwakzalver en bedrieger was geweest. Hij had toch beter

kunnen kiezen als hij eenmaal onder het juk moest. Verstond hij dan zija zaken niet? Hij liet zich door niemand, wanneer het paarden of land of dienaars of vrienden gold, bedriegen. Hoe had dit toch kunnen gebeuren?

O, op zijn eer was geen smet: een man van zijn woord! de eenige ter wereld misschien! Dat was het onderscheid tusschen hem en de menschen. In dat opzicht vorstelijk boven vorsten. De adel van Eduard Russett, graaf van Fleetwood gaat boven den adel van gewone edelen. Maar, bij al wat heilig is, hij koopt zijn verheffing duur.

Het schepsel naast hem aardt toch wel naar haar vader: — niets ontstelt haar. Zij zit daar; geen plooi van angst om haar lippen; en het rijtuig slingert, bijna was het gekanteld bij een draai in de laatste helling. Het slingert nog eens. Maar zij denkt er niet eens aan om naar hem op te kijken; zij neemt de streek in oogenschouw.

„Hebt ge dikwijls gereden?" zei hij.

Zij antwoordde: „Neen, boven op een rijtuig is 't iets nieuws voor me."

Ditmaal was 't niet als de eerste keer met de bijvoeging van 't woord „man", dat hij niet uit kon staan; want 't leek wel of ze daarmee bezit van hem nam. Hij had 't verwacht, omdat het hem wondde. Nu sprak hij uiterst beleefd: „Wilt ge zoo vriendelijk zijn mij te vertellen bij welken naam men u noemt?"

Zij had geen idee dat de Noordpool zelf haar dit vroeg en gaf ten antwoord: „Mijn vader noemde mij Carin — een verkorting van Carinthia. Maar mijn tweede naam is Jane, daarom zeggen ze ook wel Janey. Henriette noemt me Janey."

Begreep het wezen dan niet dat ze hem een zweepslag gaf!

„Nu hebt ge me nog niet verteld, welken naam ge het liefst hebt."

„Maar, man, noem me precies als je blieft."

Fleetwood dreef de paarden aan, en de rakkers van het voorspan werden wild. Hij legde er zoo woest de zweep over dat Carinthia, even, heel zacht, hem smeekte op te houden.

„Laat dat aan den koetsier over, we hebben een afspraak en moeten die houden."

„Ze gaan zoo van zelf."

„Geen kwade beestjes, op hun manier."

„Ik houd niet van de zweep.″

„Ik heb er ook op tegen.″

Zij waren nu op den vlakken grond en reden over een weg tusschen hoeven en villas, weiden en tuinen en parken. Een stevige warme wind joeg de wolkendrift over de boomtoppen en sloeg de breede takken. Echt Engelsche natuur. Carinthia had dat donkere landschap liefgekregen, met zijn warmen tochtwind, met de forsche boomen en de hagen en de statige huizen en de menschen, waarmee men niet dadelijk op zijn gemak is, maar die het toch goed meenen, en die ergens in de diepte toch wel warm zijn, evenals 't bij schoorsteenen het geval is, hoe stijf ze ook zijn.

Ik weet niet wat voor ingeving ze plotseling kreeg dat het woord „man″ op de lippen van een jonge vrouw, voor Engelsche ooren een vreemden klank heeft.

„Hebt ge verstand van het weer? zouden de wolken het houden, denkt ge?″ vroeg hij, om bijzonder beleefd tegen zijn buurvrouw te wezen.

Ze bedacht zich. De paarden moesten het ontgelden, en hij vergaf haar niet in zijn hart, dat zij hem, die altoos zoo zacht was met paarden, tot een onmenschelijken meester maakte. Waarom moest ze zich zoolang bedenken? kon ze niet op een onbeteekenende vraag nietszeggend antwoorden?

Maar ze sprak over haar vader, over zijn lessen, over de regens in het gebergte, over haar t'huis, vol eenvoud en kinderlijkheid.

„Groote Goden,″ bromde Fleetwood, „ben ik in de kinderkamer terechtgekomen! Daar was ik niet op verdacht!″ en hij keek weer naar zijn paarden. Begreep ze dan niet dat wat hem, dien vervloekten dag van het feest, in haar had aangetrokken, de wondervreemde oogopslag was, de verschrikte blik op het leven, die hem een nieuw denkbeeld van de vrouw gaf?

Het huisbakken wezen! Dit was nu zijn ideaal. De duivel vrat in zijn hart. Het was hem een opluchting in de verte een paar zwaaiende hoeden te zien als welkomstteeken. Twee vrienden, twee parasieten, wachtten hem voor een ouderwetsche herberg; een angstig meisjesgezicht vertoonde zich in de opening van de deur, toen men na een laatsten fikschen draf de pleisterplaats bereikte.

„Geen nood, Madge″, zei Fleetwood tegen de brunette die

te voorschijn kwam en haar buiging maakte. „Alles is in orde."

Hij sprong van den bok, en voordat hij nog een woord met zijn vrienden gewisseld had, stelde hij Madge gerust: „Ik heb op hem gepast; hij is niet uit mijn oogen geweest. Vandaag zal 't lukken. Help de dame bij 't afklimmen. Kom Ines, er uit!"

En uit de koets stapte de man met zijn platte bakkes. De twee heeren noemden hem bij zijn voornaam, Kit, en schudden hem familiaar de hand. Ines ging naar Madge toe, alsof hij met haar een pas wou dansen; maar zij schoof van hem weg en hield haar armen op voor de dame. De herbergier en zijn vrouw en de knecht verzochten de dame te wachten totdat er een trap was gebracht; onderwijl zette Carinthia haar voet op de trede, nam haar sprong en ging de herberg binnen. „Nu vriend," zeide Fleetwood, met een oogje naar Carinthia, tot een van de heeren, „zijn we niet onafhankelijk?"

„Corps de ballet, bij alle Goden!" merkte de ander op, en vroeg, half zichzelf, half Fleetwood: „Aan de Opera?"

„Neen, mijnheer, niet aan de Opera," antwoordde Fleetwood. „De laatste maal dat de dame zich in 't publiek vertoonde was voor het altaar."

„Dacht dat ik haar ergens moest gezien hebben. Heeft haar man achtergelaten, niet waar?"

„Zooals je ziet, ze is naar binnen gegaan."

Maar de andere heer had geen oor voor vraagstukken die de zwakke sekse betroffen, nu er iets zooveel belangrijkers op komen was: de bokspartij tusschen Lord Fleetwood's beschermeling, Kit Ines, met Lord Brailstone's tot nog toe onverwonnen Ben Todds.

De arme Ines daarentegen had wel degelijk het op en neer van de fortuin leeren kennen. Het lag niet aan zijn vuisten, — die waren van deugdelijk kaliber, maar aan zijn onverzadelijken dorst. Een vorig maal nog had hij al de menschen die op hem wedden beschaamd gemaakt. Hoe hij er toe gekomen was, na alle genomen voorzorgen wist niemand te vertellen, maar zeker is 't dat hij, inplaats van te wachten tot na de bokspartij, den avond te voren 'm duchtig gepakt had, zoodat hij ter nauwernood op zijn beenen stond toen hij 't perk binnenkwam, en als een karkas, blind en stomp gebeukt werd

door een kerel waar hij er, onder gewone omstandigheden, wel twee van aan kon. Maar Lord Fleetwood had gezien hoe een meisje het onoogelijke lichaam van Kit Ines, haar vrijer, had gedragen naar een ezelwagentje dat wachtte. Toen was hij belang gaan stellen in Ines en Madge en had den bokser tot zijn lijftrawant gepromoveerd.

„Vandaag kunt ge gerust op hem wedden: hij heeft gisteren bij mij aan tafel op Esslemont niets dan thee gehad. Van nacht opgesloten geweest, en van morgen om zes er al uit voor een oefeningetje. Geen gevaar!"

Een van de vrienden haalde zijn horlogie uit: „Bij éenen; 't wordt langzamerhand tijd".

„Nu, wij mogen wel 'n vijf minuten te laat komen", zeide Fleetwood. „Ik had een langeren rit dan gewoonlijk, omdat ik onderweg trouwen moest, en — o, hier zijn ze al!"

„Gaat de lady mee?"

„Ik ken haar smaak niet; maar ik denk dat ze de rijtoer meemaakt. In allen geval moet Madge den afloop zien, want 't is haar held."

De twee vrienden hadden elkaar even aangekeken bij Lord Fleetwoods huwelijkscommunicatie; dan kwamen hun interessanter dingen in 't hoofd; en zonder veel bijgedachten zagen zij lady Fleetwood den bok bestijgen, even vlug als zij naar beneden was gekomen; Madge was niet half zoo handig toen zij plaats moest nemen boven op de koets achter de dame.

Fleetwood had de teugels in de hand; hij besprak nog eenige zaken met den waard; daarop reed men weg; de twee vrienden waren van 't gezelschap.

Gekomen was hij, de glorieuse dag: Lord Brailstone's Ben Todds zou zich meten met Lord Fleetwood's Kit Ines, en hun strijd in het perk zou een verheerlijking zijn van mannelijke kracht en spieren, Engelands trots.

De toeschouwers stroomden van alle kanten te zamen; berichten en informaties vlogen heen en weer, weddenschappen werden aangegaan, inzetten werden verdubbeld of verminderd. Het gejoel nam al toe, totdat de kleuren van beide partijen aan den mast werden geheschen, het rood van Lord Fleetwood en het blauw van Lord Brailstone: teeken dat het vuistgevecht zou beginnen.

„Onze kleuren!" hoorde Carinthia achter zich de stem van Madge roepen, toen het rood opging.

Lord Fleetwood keek naar haar om en knikte. Hij mocht de stem van het meisje wel. Maar Carinthia wist niet goed hoe ze het had. De arme, moedige bruid zag zich op eens omringd door vreemdheid van menschen en van dingen.

„Is het om te vechten dat die twee hier gekomen zijn?" vroeg zij aan Lord Fleetwood.

„Ja, om te zien wie van beiden de baas is."

„Vechten ze om dat te zien?"

„Gewoonlijk met het resultaat dat de een of de ander niet meer kan zien. Maar gij behoeft het niet bij te wonen, ge kunt terugrijden naar de herberg, wanneer ge het verlangt."

„Wanneer gij hier zijt, blijf ik hier."

„Goed, het is uw keus."

Carinthia dorst niet verder te vragen; ze begreep, — maar wat deed dat begrip haar pijn, — dat het beter was haar man niet lastig te vallen.

De kampioenen stonden tegenover elkander: Kit Ines slank en bewegelijk, de ander soliede als een massa van graniet.

„Steviger kerel!" zeide Lord Fleetwood over zijn schouder tegen Madge; „maar er is geen reden om zich beangst te maken."

„O", zei Madge, „ik zie niets, ik ben bezig te bidden."

Intusschen waren de eerste slagen gevallen; en niet op Kit, maar op zijn tegenpartij; de neus van Ben Todds was een en al blauw evenals de kleuren van Lord Brailstone.

De lakeien deelden aan het gezelschap boven op Lord Fleetwoods rijtuig van den meegenomen voorraad rond. Madge bedankte voor een sandwich; en Carinthia keek haar aan: „Ik hoop dat hij niet zal onderdoen. Ik hoop het zoo, ik hoop het zoo!" zeide ze. „Ge zijt wel goed, Miss," antwoordde het meisje haar met fijne stem alsof de stembanden tot het uiterste gespannen waren.

Maar nu moest Kit er ook aan gelooven. Hij kreeg een geweldigen slag tegen zijn lijf die hem vijf passen achteruit deed springen van de pijn; en nog eens; hij lag plat op den grond als een tarbot.

Carinthia strekte haar hand achter zich uit naar Madge. De

hand werd gegrepen. „Ik heb nog erger gezien,″ fluisterde het meisje, niet voor menschenooren.

Hij hield zich toch goed, Kit. Na een seconde adem te hebben geschept, was hij weer op de been, aanvallend en uitvallend en springend. „Een raketbal″, zeiden de menschen.

De hand van Carinthia bleef in die van Madge rusten. Zij keek naar het bloedige spel, omdat haar echtgenoot er naar keek, maar haar hart was bij de donkere heuvels en de wolken die den horizon van akkers en velden overdekten.

De wolken gingen hun weg, de heuvels waren als blauwe nevel. Hoe ver, hoe vreemd! Die twee mannen waren aldoor bezig elkander te raken, zonder dat zij iets tègen elkander hadden, alleen voor het pleizier van een aantal onverschillige menschen, en ook om het succes. Maar de aarde en de hemel schenen te zeggen: Wat is hier toch de heerlijkheid van? Ze hadden er geen gevoel voor, zooals ze wèl hebben — zooals ze wèl hebben, wanneer er een edele reden voor den strijd is. Dan zegenen ze de plek, ze steken er hun lichten over aan, ze maken haar heilig, wanneer de zaak heilig of goed was.

Carinthia kon geen bevredigend antwoord vinden op de vraag waartoe deze tentoonstelling van dierlijke kracht moest dienen. Haar troost was van tijd tot tijd Madge's hand te drukken. Maar de overwinning leek na een lang gevecht aan Kit Ines verzekerd te zijn. Hij begon hoe langer hoe meer op zijn tegenpartij te rammeien, en de slagen terug werden al zwakker. Lord Fleetwood zag naar de twee vrouwen, hij voelde haar opgewondenheid, haar angst bij 't bloedverspillen en hij genoot van haar pijnlijke gewaarwording; hij hoorde de snaar trillen in haar beider borst; maar Madge beviel hem toch nog beter. Waarom moest een vrouw die zijn naam droeg telkens haar hand aan een bediende reiken? Een enkele maal ging nog; deze hartelijkheid was ongepast.

De overwinning was beslist. Ben Todds verklaarde dat hij er genoeg van had; hij ging naar zijn vijand toe en gaf hem de hand en een compliment, goed gehumeurd; zoo moet een strijd tusschen mannen zijn.

Lord Brailstone salueerde van zijn rijtuig af met de zweep in de richting van den graaf van Fleetwood. „Zie ik u van avond te Canleys?″ riep hij.

„Ja, daar zult ge me vinden,″ was het antwoord van Lord

Fleetwood. „Ik vergat u nog te zeggen,″ zei hij tot Carinthia, „dat ik een afspraak heb gemaakt voor een feest te Canleys, 'n twintig mijlen of zoo van hier. Mijn woord is gegeven, en dat moet ik houden. De waardin van het logement, Mrs. Rundles, is een moederlijk soort van vrouw, zij zal goed voor u zorgen, en het is daar geen slechte keuken, voor een Engelsche herberg ten minste. Madge zal zoo lang uw kamenier zijn, ze is te vertrouwen.″ En daarop weidde zij uit over de gezonde ligging van de herberg, de flinkheid van Mrs. Rundles, en de goede visch die er uit de rivier kwam.

Carinthia zei geen woord. Verwachtte hij wel iets anders? Zij kon immers haar mond houden, nu zij den grooten prijs gewonnen had. Daarom was het haar te doen geweest. Zoo'n zweepslag diende om haar te leeren dat ze haar tong niet roeren zou. Lord Fleetwood voelde haar angst en haar bleekheid, hij haalde er zijn hart aan op. 't Was alsof de snaar weer trilde. Maar de bleekheid is te veel. Een bruid met een gezicht van natte grauwe kalk doet den man dien ze heeft weten in te pakken geen eer aan.

Op den terugweg naar de herberg, de pleisterplaats. Lord Fleetwood hield daar stil.

„Uw koffie is op uw kamer gebracht,″ zei hij tot zijn bruid.

Zij knikte met het hoofd even, en wachtte tot de ladder gebracht was om van het rijtuig af te komen.

„Ja, ja, ik ben er heel blij om,″ zei Madge tegen Ines die op een liefelijke begroeting gerekend had; en zij volgde haar nieuwe meesteres in huis.

„Wa's dat?″ mompelde Ines. „Ik drink en ik krijg een pak; maar die meid koestert me en vertroetelt me. Ik drink niet en ik geef den kerel zijn volle dracht — en ze draait me haar rug toe. Da's opfrisschend, ik moet het bekennen.″

Zou hij nog afscheid van haar gaan nemen, Lord Fleetwood? Waarom niet? een paar minuten! Ten minste als hij haar in haar zitkamer vond. Anders kon hij met een goed excuus heengaan.

Maar ze was daar, en gezeten; niet huilend, niet lachend, niet opgeprikt ernstig, en ook niet wereldsch op haar gemak. Zoo natuurlijk was haar eenvoudigheid dat hij zonder erg het beeld in zich opnam van een vrouw wier halve bloed is weg-

gevloeid en die haar wond verbergt. Want zij acteerde niet, dat merkte hij wel. Misschien een wezen met een ziel! Het komt immers voor, ook bij vrouwen

Zij sprak zonder aanstoot te geven, de simpelste woorden; geen verguld lachje, geen verwijten, alsof zijn reis iets noodzakelijks was. En onderwijl kon men de zware droppels zien vallen van de wond, daar binnen in haar hart. Men kon ze hooren in haar stem, maar zoo.... Verbeeld u dat de snaar springt op 't oogenblik dat ze haar diepsten toon zal geven... neen, verbeeld u dat de strijkstok opeens niet verder kan, wanneer het oogenblik van den zwaarsten, volsten klank gekomen is — haar stem trilde niet, weet ge — maar kunt ge u dan niet een muziek voorstellen, zoo rijk van toon dat zij haar klanken voortdraagt over de stilte heen.

Dus was hij dan toch niet zoo'n zot geweest, toen hij haar koos! En meer; ze had schoonheid in haar soort. Of hoe men het noemen wil; maar het ding had geen naam. Geen van haar eigenschappen had een naam. Ze stond daar in haar waardigheid — en het was geen waardigheid. Ze droeg haar leed gelaten, en het was geen gelatenheid. Smart ademde uit haar gestalte, en geen teeken van smart was te zien. Nu hij haar zoo waarnam had ze wel schoonheid — maar met alle lijnen van haar gezicht in opstand tegen schoonheid. Haar traanlooze oogen trokken niet aan, stootten niet af, smeekten niet, zij keken alleen van boven neer als de hemel, ophelderend, heel hoog in de lucht, over een landschap waar de storm is afgetrokken. Haar rossig haar — kastanje, als ge zoo wilt — liet een vlok vallen over een van haar ruige wenkbrauwen, en stompte de ruigheid af door ze wilder te maken alsof een arend over de scherpe kam van het gebergte heenwiekt. Gewonnen te midden der bergen, gebouwd in hun gelijkenis, deelde haar gezicht beurtelings in de bergverschrikking en in de bergheerlijkheid; en wanneer haar bloed warmde, was het heelemaal de heerlijkheid, dat herinnerde hij zich. Niet langer een natte wolkgroef-gezicht — de bleekheid van het gelaat was nu als van de Alpen 's nachts onder het maanlicht dat de schaduwen heendrijft.

Was ze soms weer bezig om hem te betooveren?

„Ik kan er niets aan doen," zeide hij, „ik heb mijn woord gegeven — en dat breek ik niet — om op het bal te zijn.

Zulke dingen kunnen voorkomen. Uw oom maakt ook zoo'n haast, en dan kan men niet op eens alles goed passen en schikken. De menschen hier van 't logement hebben den naam van uiterst zorgzaam te wezen — maar dat heb ik al gezegd. Ik weet niet wanneer ik terug zal zijn. Tot weerziens dus!"

Had ze een stap vooruit gedaan, hij zou haar misschien in zijn armen hebben gesloten, al had hij haar daarom ook niet liefgehad. Maar zij liet hem slippen, en hij was woedend, want er zat iets van den echtgenoot in hem die bezitten wou, die met liefkoozingen zijn liefde wreken wou op dat onverdragelijk in zijn brein spokende wezen. En hij kon toch niet naar haar teruggaan!

Gelukkig dat er nog pret in het leven was; pret met de vrienden onder het rijden naar Canleys; pret op het bal; pret met coquette vrouwen. O, pret en jool, er kon niet te veel van zijn, wat en hoe ook.

En daartusschen kwam op eenmaal een vlaag van herinnering aan den tocht met Woodseer, en aan de wondergezonde vagebondgevoelens en ruime hooge gedachten in hun gesprekken, toen hij de pijn niet had gemerkt van het altoos door denken aan Henriette. Ze was nu getrouwd, en hij ook was getrouwd — in de gekste, zotste, krankzinnigste wereld die er maar bij mogelijkheid kon bestaan.

Daarom pret maken in dit gekkenhuis! en de dolste pret de beste. Duivelsche pret! waarom ook niet met zijn vrouw? zij was immers de dochter van den ouden kaperkapitein. Als men haar eens met pret aan boord kwam, dan pas zou ze zich thuis gevoelen. Hoerah!

Carinthia zat bij den haard en zag niets, noch wat er binnen de kamer was, noch wat daarbuiten voorviel op den weg. Maar Madge, in de slaapkamer, keek uit het raam. Van den bok gaf Lord Fleetwood nog een opdracht aan Ines, en daarop, zonder een blik over te hebben voor de kamer waar zijn bruid was, reed hij heen, luid lachend met de vrienden op het rijtuig.

Nu, dat hij zijn bruid alleen liet, dat was een van die zwarte grillen die men bij een edelman nog kan laten doorgaan, maar dat hij lachte bij het vertrek, was wreed. Zoo dacht Madge; zij voelde nog den warmen druk van de hand

die haar sterken wou, en het zusterschap van alle vrouwen onderling werd wakker in haar.

Kon ze geen voorwendsel vinden om de kamer van haar meesteres binnen te gaan? Natuurlijk; en Madge vond haar daar altoos nog zitten in denzelfden stoel. De dame had een glimlach voor haar. „Ik hoop dat hij niet erg bezeerd is?" vroeg ze.

Madge's hart bonsde van meegevoel voor de vrouw die nog om anderen kon denken; en haar held schrompelde in tot een bijna ontzichtbaren spikkel. Zij dacht aan den kerel wiens eenige strijd was of hij den beest zou spelen of niet; neen zij dacht niet meer aan hem, maar alleen aan de vrouw die verlaten was op haar bruiloftsdag. „Hij!" zeide ze, en ze wilde zeggen: „alsof hij daar niet tegen kon om wat bezeerd te worden!" Op eens begonnen haar lippen te trillen, haar oogen vulden zich met tranen.

Carinthia stond op om haar bij te staan. Maar het meisje viel aan haar voeten neer. „Mylady, u is zoo goed voor me geweest van daag, zoo goed voor me geweest! Ik kan 't niet helpen — ik doe 't anders niet — maar nu — ik ben wat zenuwachtig. Met hem zal 't wel gaan; hij is niets. En ik heb ook niets; 't is maar wat zenuwachtigheid. Ik zal u dienen, het trouwste, het beste dat ik kan; o ik verlang er zoo naar."

Een hand hielp haar op, en haar jonge meesteres drukte haar in haar armen. Tranen stroomden ook uit Carinthia's oogen; en ze was van harte dankbaar dat ze een excuus had om te huilen.

Het waren twee vrouwen met elkaar. Wat werden er een vroolijke anecdotes verteld onder de heeren die naar Canleys reden, en die zich niet behoefden in te houden door de tegenwoordigheid van een tyrannische sekse.

Fleetwood lachte het vroolijst; hij begon waarlijk iets te voelen voor zijn twee parasieten. Weg met de stijve klazen van de deftige wereld. Joligheid en dolheid zelfs voor iemand die dien dag getrouwd was, en weg reed van zijn vrouw! Hij moest zich op haar wreken: hij wilde hard zijn, toorn voelen tegen haar; hij wilde, wilde. Woede tegen dat schepsel was zijn beste steun. Want hij vreesde voor de teederheid, die op den grond van zijn hart lag; niet veel teederheid, maar

toch meer dan iemand vermoedde en een zachtheid die hem nog wel voor dat schepsel zou kunnen doen knielen. Want zij behoorde hem nu toch eenmaal. Zou hij haar niet op de proef kunnen stellen of zij een hart had, of zij charmes bezat? Zijn verbeelding nam een loopje met hem en hij dook kopje onder in een amoureus visioen, — voor een minuut, niet meer; maar genoeg om er een heele tijdrekening mêe te kunnen vullen.

Hoe zwak! Hij spoorde zijn twee vrienden aan om hem hun satanischen kost op te disschen. Maar tegelijk liet hij zijn practischen koetsiersblik in 't rond gaan om de bijzonderheden van den weg op te nemen, daar hij hem wel goed kennen moest, als hij den weg in vollen ren terug wou afleggen in den duisteren nacht.

En —

(*Wordt vervolgd.*)

SONNETTEN.

LENTEHEIMWEE.

Nu stort alom zoo smartlijk passiedronken
De nachtegaal zijn reine Meïziel uit,
In maagdlijk lanenloof vol ruischgeluid
Van koelen wind en goud van zonnevonken.

O 'k voel me omprangd van heimwee, bij 't gefluit,
Naar 't Paradijs, waar 't eerst mijn lippen dronken
Den wijdingswijn dien godeboden schonken,
Waar in Mei's armen 'k zwijmde als Meiebruid.

O Paradijs, waar 'k leefde als uitverkoorne,
Verbannen wreed door Godes ongenâ,
Draag 'k in mij om uw beeld, of 'k treure of toorne.

'k Zal nooit u weerzien, waar ik dwale of ga.
En weenensmoe, voel 'k weemoed om 't verloorne,
Als droom-aroom van roze en reseda.

MEIDOORNKRUÏS.

In 't lentebosch, waar vogelen vertellen
De blauwe glorie van der englen huis,
Daar vond ik, onder 't zegenend geruisch
Der boomen, blank van bloesem en kapellen,

Een hoogen meidoorn als een bloemenkruis.
Koel, aan zijn voet, ontsprongen donkre wellen,
Licht overzwermd van trillende libellen.
Warm, in zijn arm, school meen'ge vogelkluis.

— „O levend lentekruis van hoop en reinheid!
Laat me in uw schaduw knielen bij uw bron
En uw mysterie drinken tot ge mijn zijt!"

En, doorndoorboord — 't was of mijn ziel begon
Te zingen — troostte een nachtegaal mijn kleinheid
En, toen 't lied uit was, vloog hij naar de zon.

GEVLOEKT.

I.

Gelijk een streng oud man, wiens vadervloek
Zijn zoon, arm zwerver in een ver, vreemd land,
Een Caïnsmerk op 't zondig voorhoofd brandt,
Den naam van 't kind schrapt uit zijn levensboek;

Zijn toorn voedt met zijn leed, en van den wand
De beeltnis rukt, waar 't kind herleeft op doek,
En zijn haat hoog roemt en zijn wraakzucht kloek:
Wie hém weerstond schreef 't hoonwoord niet op zand;

Doch klopt een vreemdling aan zijn poort en meldt
Hoe hij op 't slagveld naast dien slechtaard stond,
Die in zijn armen sneuvelde als een held; —

Dan ziet de vader weer zijn jongsken blond,
Zooals hij 't leidde op reinheids lelieveld,
En weent van liefde om lachjes van zijn mond.

II.

Zoo vloekte en wierp ik uit, met hoon voor hoon,
Mijn blonde Jonkheid in de wildernis,
Waar dor zand bloed drinkt en waar God niet is.
En 'k steunde op trots als op mijn sterken zoon.

Maar wuift in 't Meiblauw Meiloof kinderfrisch
En stemt een leeuwrik hoog zijn jubeltoon,
Dan smelt, als schitterwit van sneeuw, het loon
Van toorn en strijd in tranen van gemis.

O daalde een droom in lichten lentenacht,
Hoe zoude ik luistren naar zijn droef verhaal,
Benijdend heimlijk wie mij tijding bracht.

— „'t Was toch mijn kind en 'k had haar lief... herhaal
Haar laatste woord: heeft ze aan haar t'huis gedacht?
O deel met mij Erinnrings Avondmaal!"

ROUWPALEIS.

I.

Toen leidde een Droom mij in een rouwpaleis,
Gehouwen uit zwart marmer, op een rots
Van grauw basalt, steil tusschen golfgeklots
En zwijgend dreigen van zwaar wolkengrijs.

Als in een kerk voor 't lijden van 't Lam Gods,
Was zwart-omfloersd de zaal waar 'k intrad. Wijs
Leek vrouw noch man daar, dwarrlend paarsgewijs
In wilden wals, op 't zwarte balkleed trotsch.

En wanhoop weerlichtte in hun oogen fel,
En wanhoop lachte om hun verwelkten mond,
En wanhoop klaagde in fluit- en snarenspel.

En 'k vroeg mijn Droom, die mijmrend bij mij stond:
— „Woont waanzin hier? ik ducht, dit is de hel.
O laat ons vluchten waar God vrede zond!"

II.

— „Toef nog een wijle en leer wat lijden is.
Geen viert hier feest, die niet om dooden treurt.
Geen danst en lacht, die Eden niet verbeurt
En nooit zal weerzien dan in heugenis.

„Zij veinzen blijheid — en hun leden scheurt
De geesel wreed van Levens Droefenis.
Zij veinzen vrijheid — en elk weet gewis:
Rond sluipt de Dood, die straks in 't Niet hem sleurt."

Toen zweeg het fluistren van mijn Droom en 'k zag
Hoe zakte en zeeg onder een zwenkend paar,
Een marmersteen, tot één verdwenen lag,

En de andre omklampte een wanklende pilaar.
Dien zweepte een daemon tot bezeetne-lach
En dollen dans met zwaaiend armgebaar.

III.

'k Wendde af 't gelaat en, 't bloed verstold tot ijs:
— „o Droom! verlos me uit dit verdoemingsoord!
Verlaagd tot dronken slaaf en laf vermoord
Aanschouw ik Gods beeld in dit rouwpaleis.

„Toon mij den mensch die hooger roepstem hoort,
Wien plicht met zegen kroont naar heilige' eisch.
Zonderling-zware zonde op déze wijs
Voorzeker boet wie in deez' hel behoort."

Mijn donkre Droom nam zacht mij bij de hand.
— „Blijft ge áltijd kind? Dit is de rots van 't Lot,
Waar elk mensch, goed of slecht, onfeilbaar strandt."

Toen wekte een zang mij als een godsgebod:
Heel de oostehemel laaide in rozebrand.
Een leeuwrik zong: — „En toch, geloof in God!"

ZIELE-ONTWAKEN.

I.

Zwaar lag mijn Ziel in zwijm en schijnbaar dood,
In slaap gewiegd door 't klaaglied van Ellende,
Als, ver in 't woud, de toovnaar der legende,
Die 't leven liet om weelde aan feeëschoot.

Met hoonvol grijnzen waakte een droomenbende
Om 't harde leger, onder 't dak van lood.
Geen haangekraai, geen straal van dagenrood
Drong in haar kerker: 't slapen nam geen ende.

Toen scheurde aan flarden schel klaroengeschal
De grauwe stilte spreidende op den toren
Haar vleermuisvlerken; dof weerklonk haar val.

Op rees het volk, de wachter stak den horen,
Neer gleed de valbrug en de vestingwal
Wemelde op eens van knapen blond als koren.

II.

In 't vunzig hol, wijdspreidend de armen uit,
Waakte óp mijn Ziel, blij trillend van bevrijding.
Zilver in 't zonlicht stond, als vreugdetijding,
De troongezant van wie haar koos tot bruid.

— „O 't kleed der reinheid en de krans der wijding,
Hem waard te zijn, die straks me in de armen sluit!"
— „Sta op en volg me in 't veld, de lijster fluit,
De meidoorn bloeit, vlucht onder mijn geleiding."

En vreemd-slaapdronken, wanklende als een kind,
Volgend haar gids langs bloedbevlekte wanden,
Vluchtte mijn Ziel, door 't rijzend licht verblind.

En, bleek van hoop, met tastend-bange handen,
Voelde van vér ze al waaien lentewind,
Die adem bracht van 's konings bloemwaranden.

III.

Doch felle tijgers dreigden marteldood
En slangen sisten, kronklend rond haar voeten.
Haar angstkreet hooren en haar blik ontmoeten
Kon nooit de gids, die zonder omzien vlood.

— „Arme Aardezonden, die ik zóo moet boeten,
Laat me u ontvliên in vrijheids morgenrood."
Toen, zacht als lammren, lagen ze aan haar schoot,
Als kon haar aanschijn bloed'gen haat verzoeten.

Zoo, tot de poort, trad ongedeerd mijn Ziel.
Daar stond een beul in mantel van scharlaken,
Met scherp blank zwaard, dat klettrend nederviel.

Laat, hoog in 't blauw, uw heilige englen waken,
Miskende God voor wien 'k in bede kniel,
En laat mijn Ziel het doel der reis genaken!

Hélène Lapidoth—Swarth.

LETTERKUNDIGE KRONIEK.

Veertien jaar Literatuur-Geschiedenis, 1880—1893, door Willem Kloos, 2 deelen. Amsterdam, S. L. van Looy en H. Gerlings. 1896.

De eenheid van dit werk en, in verband daarmee, de indruk dien men er van ontvangt, zouden gewonnen hebben, wanneer de schrijver uit het eerste deel een zeker aantal opstellen had weggelaten, die, weinig belangrijk op zichzelf, eigenlijk buiten de letterkundige beweging staan, wier ideeën en aspiratiën door haren hoofdman van 1885 af in zijne letterkundige kronieken van *De nieuwe Gids* duidelijker, zuiverder en krachtiger dan door een van zijn medestanders zijn te boek gesteld.

Goed is het, dat de studie over Jacques Perk, de inleiding tot de uitgaaf van de gedichten, door Vosmaer en Kloos in 1882 bezorgd, den bundel opent. Perk, die reeds 1 November 1881 stierf, is de jonge man, op wien de Nieuwe-Gidsers als op hun eersten dichter zich beroemen en dien zij als den heraut van den nieuwen dag plegen te beschouwen. De eigenlijke beweging kreeg eerst later lichaam, de voormannen kwamen eerst gespoord en geharnast in het strijdperk, toen in 1885 hun letterkundig orgaan *De nieuwe Gids* voor den dag trad, met de kronieken van Willem Kloos, den Potgieter van dezen „Gids", die, sterk door zijn talent, door zijn kunde *facile princeps*, met iets van het heerschzuchtige van zijn beroemden voorganger in zijn karakter, door zijn kameraden al spoedig als hoofdman werd erkend.

Jaartallen zijn onverbiddelijk. Maar men heeft moeite te gelooven, dat de aanvang van dien Sturm- und Drangtijd van *De nieuwe Gids* niet meer dan een jaar of tien achter ons ligt. Het is het gewone verschijnsel na een of andere geruchtmakende gebeurtenis, die, na verloop van slechts enkele jaren, ons toeschijnt tot een veel verder verleden te behooren.

Men herinnert zich den vorm, waarin deze letterkundige beweging zich heeft geopenbaard. In hun afschuw van de letterkunde van hun tijdvak, in hun lust om dat alles omver te gooien, *tabula rasa* te maken en op den aldus gelijk gemaakten grond het nieuwe gebouw van hun maaksel op te bouwen, in hun volstrekt verzekerd zijn van eigene voortreffelijkheid en van anderer nietswaardigheid, gaven deze hervormers aan hun revolutionnaire voorgangers en tijdgenooten niets toe. Met welke groote geluiden en heftige gebaren zij optraden, hoe ongemanierd, hoe smakeloos en hoe onartistiek hunne uitlatingen dikwijls waren, hoe weinig consequent zij zich toonden in hunne opvattingen en oordeelvellingen werd destijds [1]) in dit tijdschrift uiteengezet in een opstel, waarin ook aan de redelijke, overtuigend verstandige beginselen, die in verschillende opstellen der jongeren verkondigd werden, aan de „dichterlijke klanken van wondere intensiteit", welke er in te genieten vielen, aan de scheppingen van Van Eeden en Van Looy oprechte hulde werd gebracht.

Dat *De nieuwe Gids* ten opzichte van dat artikel meende te kunnen volstaan met het onder de rubriek *Varia* als Een „Aprilgrap" te signaleeren, daarover behoefde men zich niet te verwonderen. Zoo iets behoorde tot de „manieren" van deze jonge mannen.

Het is te begrijpen, dat wie deze campagne als strijders onder dezelfde banier hebben medegemaakt, nòg hun hart hoog voelen kloppen, wanneer zij aan die tijden terugdenken, waarvan de herinnering ook voor hen als uit een ver verleden schijnt op te doemen. Zij waren zoo vol lust om te leven en leven te maken, zij voelden zoo dat zij iets te zeggen hadden dat nog niet gezegd was en zij waren zoo één in hun verzet tegen het bestaande, „alleen het negatieve gemeen hebbende," zooals het nòg herhaaldelijk door hen verzekerd wordt. Deze letterkundige vrijmetselaars herkenden elkander aan een gebaar, aan den klank of een schakeering van de

---

[1]) April 1888.

stem, en schenen te meenen, dat de Nederlandsche letterkundige wereld buiten hen niet bestond of althans geen knip voor den neus waard was. Werd er ook al buiten hun orgaan, in dit tijdschrift of elders, een mooi vers of een mooi stuk proza afgedrukt, dan moest dat als een vergissing beschouwd worden. In den regel was voor *De Gids* en consorten de afval alleen goed genoeg. „Wij laten u en uwen teuterigen ouderdom" — schreef Kloos in een opstel naar aanleiding van Emants' *Adolf van Gelre* — „met gretige vingers naar u toehalend van het jongere geslacht, wat *wij* er niet van hebben willen."

Er is sedert April 1888, toen het Gidsartikel verscheen, waaraan ik zooeven herinnerde, door de bentgenooten van *De nieuwe Gids* heel wat gewerkt. Van Deyssel bleef nog gedurende langen tijd zorgen voor de brutaliteiten en personaliteiten aan het adres van bekende of onbekende letterkundigen, in dien potsierlijken vorm, waarin hij virtuoos was, en Albert Verwey stond hem ijverig ter zijde in het „honen" van mannen van met eere verdienden naam, als bijv. Matthijs de Vries. Op die wijs vierden zij kameraadschappelijk den teugel aan wat Kloos ergens noemt „de hartstochtelijkheid (hunner) ontembare jeugd".

Het is bekend, dat velen, die te hoop plegen te loopen, wanneer er ergens een standje is, om die reden alleen gewoon waren het tijdschrift ter hand te nemen, al het overige als niet van hunne gading of buiten hun bereik ongelezen latende.

Maar onderwijl bleven de meesten ernstig aan den arbeid. En de knapste, ijverigste onder hen was zeker wel Willem Kloos.

Kloos had in de eerste jaargangen van *De nieuwe Gids* in krachtig, helder proza, in logischen betoogtrant uiteengezet, welke eischen men aan poëzie behoorde te stellen, wat onder noodzakelijkheid en zuiverheid van beeldspraak verstaan moest worden, welke de taak was van ieder nieuw geslacht ten opzichte van de taal, welke waarde gehecht moest worden aan klankuitdrukking, aan het gevoelde van den klank. In latere opstellen had hij dit alles, à propos van Hofdijk, van Couperus, van Vosmaer en anderen herhaald en nader toegelicht. „Artist zijn!" — had hij gezegd — „te maken één mooi, groot, gedragen geluid, dat men in de kleinste bijzonderheden heeft gevoeld *de* ziel te zijn, zijn eigen levende ziel, verzinnelijkt tot klank, en dan die opperste uiting

van zijn zelf neer te smijten op de wereld, met heelemaal niets anders dan de eenvoudige bedoeling: zie, dit ben *ik* nu!" En welk een artist hijzelf was, dat zou hij toonen, toen hij, na in vorige Nieuwe-Gidsafleveringen slechts nu en dan een paar verzen te hebben laten afdrukken, o. a. die, waarmede zijn in 1894 verschenen bundel *Verzen* opent, in het nummer van October 1888 met een heele reeks gedichten te voorschijn trad, — „Het Boek van Kind en God", „Herinnering", „Doodgaan", de zes „Doodsliedjes" en dat prachtvers „Van de Zee" — op eens, in het volle licht, een groot, scheppend kunstenaar.

De beoordeelende kunstenaar zou echter in den scheppenden niet ondergaan. Ook na 1888 bleef Willem Kloos zijne ideeën over litteraire kunst verkondigen, daaraan toetsend de grootere en kleinere letterkundigen en hunne werken die hij op zijn weg ontmoette. Hoe hij de taak van den criticus opvat zegt hij onder anderen in den passus: „Een goed criticus zijn, dat is: eerlijk en wijs zijn ziel blootleggen, zoo eerlijk en wijs, dat men de eerlijkheid en de wijsheid van de besten beschaamt. Een goed criticus zijn, is niet dezen ontzien en dien sparen, omdat deze zoo'n brave huisvader is, en gene zich zoo aangenaam in gezelschap beweegt; niet: aarzelen en meesmuilen en huichelen, maar: lachen en schreien en denken door de boeken en dan zijn indruk meêdeelen met een stijl als een klok. Wie zóó een goed criticus is, zal tevens ook de beste criticus wezen, en de waarste en de grootste, omdat hij het meest ontwikkelde deel zijner natie op den langsten duur beheerscht."

Mij dunkt dat, afgescheiden nog van de vraag of Kloos zelf dat ideaal verwezenlijkt heeft, hij dien niemand ontzienden, niet aarzelenden, met een stijl als een klok zijn indruk meêdeelenden criticus moest hebben gevonden in Busken Huet Maar nu is het merkwaardig, dat wèl de naam van Huet telkens uit zijn pen vloeit, maar dat hij er nooit toe gekomen is om aan Huet een eenigszins uitvoerige studie te wijden of een eenigszins diepgaande karakteristiek van hem te geven. De anderhalf bladzijde groote vergelijking tusschen Huet en Multatuli kan daarvoor bezwaarlijk dienst doen. Het „Huet herdacht", naar aanleiding van het tweede deel van Huet's Brieven, is een zeer zwakke poging om uit een paar verminkte zinsneden van een brief van Huet aan Ten Brink, — in welken brief onder anderen de *niet* door Kloos aangehaalde woorden voor-

komen: „Met hun werk [dat van de Nieuwe-Gids redacteuren] dweep ik vooralsnog niet en de *Lantaarn* heeft tot heden meer geest dan de *Nieuwe Gids*" — te bewijzen Huet's „zuiveren flair van het komende, dat het toekomende zou zijn." Van dien „flair" spreekt Kloos op andere plaatsen niet; wel van het tegendeel. In een Kroniek van December 1885 staat te lezen: „Als men Huet's vroegere geschriften en de qualiteiten van zijn aesthetisch oordeel kent, is er geen reden om te gelooven dat de genoemde werken [*Amazone, Mathilde, Nanno, Vorstengunst* en *Godenschemering*] eenig welbehagen of zelfs eenige belangstelling bij hem zouden wekken. Het verraadt dan ook geen geringe mate van zelfkennis in den auteur, dat hij over onze eigentlijke nieuwe Nederlandsche letteren gezwegen heeft."

Het is niet zeldzaam zulk een tegenstrijdigheid van uitspraken in deze Kronieken te vinden. In het heerlijk besef dat hij en zijn vrienden de Revolutie in de Nederlandsche letterkunde vertegenwoordigen, roept Kloos den mannen van een vorig geslacht toe: „Revolutie tegen u, die daar staat in uw onmacht, wringend uw geestjes in duizenderlei bochten, bazelend over de woorden van anderen, die gij niet meer verstaat... Zie naar ons. Sedert drie jaren zijn wij in vollen ernst bezig, met ons beste willen en ons beste kunnen, met ons voelen en denken en verbeelden, met ons gansche ik. Onze boeken vallen u voor de voeten met regelmatig herhaalde slagen, onze artikelen vliegen u om de ooren, als een staege wolk van pijlen"... En een bladzijde verder vernemen wij, dat „De Nieuwe Gids, d. i. wij die hier spreken, geene partij is met eenzijdige beginselen, maar een partij bòven de partijen, die het goede en het kwade keurt en rangschikt, omdat zij al het goede van het kwade onderscheidt."

Ook al zou men den zwetsenden toon van de eerste tirade en de bewering van boven de partijen te staan met elkander weten te rijmen, hoe verklaart men het feit dat de criticus van *De nieuwe Gids* in de twee deelen, die over veertien jaar literatuurgeschiedenis handelen, geen enkele maal zelfs maar den naam noemt van den man, die, zoo één, hoog stond boven de partijen, die groot was door zijn veelzijdigheid en door zijn breedopgevatte humaniteit, die hem en zijne vrienden allen tot zwijgen zou hebben kunnen brengen door zijn groote kennis en beschaamd doen staan door zijn groot hart? Hoe komt het, dat Allard Pierson in deze blad-

zijden nooit genoemd wordt? Want dat Pierson wat hij voor de periodieke pers bestemde in de laatste jaren geregeld aan *De Gids* afstond, kon toch voor deze mannen die — zooals wij vernamen — geen eenzijdige beginselen beleden, maar al het goede van het kwade wisten te onderscheiden, geen reden zijn om hem te negeeren. Het blijft een raadsel.

„Met ernst en goeden wil," zoo verzekert de schrijver, heeft hij deze bladzijden geschreven waarin een overzicht gegeven wordt van het willen en denken van het jongere geslacht, de geborenen omstreeks '60. Dat willen en denken, het bonte, woelige, luidruchtige leven waarin het zich manifesteerde, moest de aandacht trekken.

Het gewone verschijnsel van al zulke letterkundige bewegingen deed zich daarbij voor. Aan den eenen kant de ouderen, die tegenover de jonge beeldstormers op hun *qui vive* zijn, zich schrap zetten tegen de ongewone, buitensporige uitingen der jongeren, niet zeer geneigd om zich door hen te laten inpakken; en aan de andere zijde de jongeren die, zich niet begrepen ziende, in plaats van eenige moeite te doen om begrepen te worden, hun eigenaardigheden overdrijven, de kleuren van hun palet nog scheller maken, een scherper toon en een meer vijandige houding aannemen, en op die wijze den afstand die hen van de ouderen scheidt, met den dag grooter maken.

Vast overtuigd, dat wat zij zeggen nieuw is, nieuw gevoeld en nieuw gezegd, en tegelijk mooi gevoeld en mooi gezegd, nemen de jongeren het u eerst kwalijk wanneer gij niet komen kunt in hun gevoelen en in de vormen, waarin zij dat gevoelen, dat willen en denken, uiten; maar zij zijn dadelijk bereid het u nog meer kwalijk te nemen, wanneer gij tracht hun gedachtengang te volgen, van hen te leeren en, winstdoende met wat hun geopenbaard werd, uw letterkundige levensleer te verrijken en te verruimen. Hebben wij niet gehoord dat *De Gids* „bijgedraaid" was, omdat, in deze Kroniek en elders, zonder te verzwijgen wat ons smakeloos, gewild zonderling en pretentieus toescheen, getracht was „met ernst en goeden wil" te grijpen en vast te houden wat ons getroffen had als gevoeld, als diep en oorspronkelijk van opvatting, als mooi van klank en van beeld, wat ons, in proza en poëzie, een verrijking leek te zijn van onze letterkunde?

Aan wat men „de Nieuwe-Gids-School" heeft genoemd zal waar-

schijnlijk in de Geschiedenissen onzer letterkunde een afzonderlijk hoofdstuk worden gewijd. Die school zal dan echter niet mogen worden voorgesteld als eene met scherp belijnde grenzen en overal te herkennen karaktertrekken [1]), maar veeleer als vereeniging van een zeker aantal jonge mannen van groot talent, met zeer sterk sprekende individualiteit, met hevige passies en de uiterste subtiliteit van gevoel, die, elk op zijn wijs, en vaak in ver uit elkaar loopende wijzen, aan hun zien van het innerlijk en uiterlijk leven uiting gaven.

Te voorspellen wat elk van deze nog in de kracht van hun jaren levende mannen, in de nog mogelijke evolutie van hun willen en denken — waarop reeds, wat hemzelven betreft, een Van Deyssel ons voorbereidde — nog voor onze letterkunde zal geven, ware een hachelijk werk. Kloos waagde zich eens aan zulk eene voorspelling, toen hij een hoofdstuk over Bram van Dam's *Doortje Vlas* aanving met de blijde boodschap: „Lezer, er is een Hollandsche romanschrijver opgestaan.... !" en sloot met de woorden: „Laat Bram van Dam maar loopen, die komt wel terecht." Maar niemand weet ons nu, negen jaar later, te zeggen wat er van Bram van Dam geworden is. Voorzichtiger en verstandiger uitte de kroniekschrijver zich in een opstel over Gorter: „Wij kunnen verder veilig aan de toekomst overlaten wat deze van Gorter's nieuwe Hollandsch accepteeren zal. Want de toekomst weet beter wat voor de Hollandsche taal goed is dan een de-hoogere-burgerschool-bezocht-hebbend persman van vandaag."

Menig kunstwerk komt eerst tot zijn recht door den tijd die de schelle kleuren tempert, de scherpe hoeken afrondt; maar ook bij menig ander treden de gebreken die bij zijn ontstaan, dank zij een handig mooi-doen, verborgen bleven, door den tijd, steeds scherper zich accentueerend, naar voren. Zoo zal het ook met de werken uit deze Nieuw-Gidsperiode gaan.

De toekomst, waarnaar Kloos verwijst, zal zich stellig niet neêrleggen bij een niet- of half-begrijpen en zij zal het „nieuwe Hollandsch" alleen dan „accepteeren", wanneer het mede blijkt te dienen

---

[1]) Anders dacht wijlen Prof. Dr. H. E. Moltzer die in een nagelaten (niet in den handel gebrachte) rede uit de achtereenvolgende jaargangen van *De Nieuwe Gids* gemeend heeft „het kunstbegrip der Nieuwe Gids-School" — zoo is de titel van zijn stuk — te kunnen distilleeren.

om den zin van het kunstwerk te doen verstaan. Een wonderbaarlijke „visie," die dien éénen kunstenaar alleen eigen is, weergegeven in een taal, die hij alleen begrijpt, heeft op geen toekomst te rekenen.

En ten slotte zullen alleen zij, die wat zij fijn en diep voelden, wat zij scherp waarnamen, met een voor klank en rythmus geoefend gehoor, met een juist en zuiver gevoel voor de taal en voor het beeld in de taal, met zelfbeheersching en vormbeheersching, het oprechtst, het eerlijkst weergaven, leven voor alle tijden. Want ook in de kunst duurt eerlijk het langst.

MUZIKAAL OVERZICHT.

In het begin der vorige maand werd in de dagbladen melding gemaakt van een landelijk feest, in *les Acacias* (vroeger *Cercle des Patineurs*) in het *Bois de Boulogne* te Parijs door den graaf de Castellane en zijne echtgenoote (Miss Jay Gould, uit New-York) aan ruim drie duizend gasten gegeven, en waarbij vooral het theatrale gedeelte groote bewondering opwekte.

Aan de eene zijde van een watervlakte, 's winters dienst doende voor schaatsenrijders doch thans met een aantal zwanen en een groote Spaansche galei met muzikanten bezet, hadden de toeschouwers op gaanderijen plaats genomen. Aan de overzijde van het water verhief zich voor hun oog een Grieksche tempel, die electrisch verlicht was en mythologische groepen te aanschouwen gaf. Na de verschijning der negen Muzen kwamen vier en twintig Grieksche danseressen met lieren en bloemen Apollo huldigen. Zij werden afgewisseld door vier en twintig andere meisjes met kransen en slingers, terwijl een koor, achter den tempel verborgen, haar dans begeleidde. Daarna volgde een oorlogsdans van twaalf gewapende krijgers der oudheid, waaraan zich ten laatste de dans der meisjes paarde en zoo een tooverachtig slottafereel vormde. Met een prachtig concert van het orkest der Groote Opera en een schitterend vuurwerk werd de vertooning besloten.

Menigeen onder de gasten zal zich bij dit feest verplaatst gewaand hebben in het tijdperk van de tweede helft der 18de eeuw, toen de smaak voor het landelijke in de mode was en de groote wereld op hare kasteelen de schitterendste feesten gaf, om daardoor

het eentonige van het landleven te breken. Zeer waarschijnlijk zal dan ook bij het ontwerpen van het feest, door het grafelijk echtpaar de Castellane aan zijne gasten aangeboden, het terugdenken aan die amusementen der 18de eeuw een rol gespeeld te hebben. Het is toch niets ongewoons, dat nu en dan het oude weder eens voor den dag gehaald wordt, om, gestoken in een kleed, dat voor den veranderden tijd past, op nieuw dienst te doen.

Van een poging om dit oude te doen herleven, getuigt ook een feit, dat een maand vroeger dan het hiervoren vermelde in Duitschland heeft plaats gehad. Daar gold het echter iets meer gewichtigs: het herstel namelijk van een meesterstuk, dat in den loop der tijden onder de handen der theater-industrie verknoeid was. Ik bedoel de opvoering van Mozart's *Don Juan* op 29 Mei jl. in het Residenz-theater te München, waarbij die opera voor de eerste maal na het verloop eener eeuw weder in hare oorsponkelijke gedaante werd opgevoerd, d. i. zooals zij den 29sten October 1787 onder 's meesters persoonlijke leiding in Praag ten tooneele is gebracht.

Talrijke misvormingen heeft deze schepping van Mozart's genius ondergaan, en zij betreffen zoowel het wezen als den inhoud van het werk.

Don Giovanni ossia il dissoluto punito (Don Giovanni of de gestrafte losbol), zoo luidde de titel van het werk van Mozart en da Ponte op het aankondigingsbiljet voor de opvoering te Praag, en daarbij werd het stuk een *dramma giocoso* genoemd. Mozart wilde daarmede aanduiden, dat het iets anders was dan een *Opera buffa*, al bezat het ook sommige eigenschappen van dit genre.

De Opera buffa was ontstaan uit de *Intermezzi*, komieke scènes, die men in Italië nu en dan tusschen de bedrijven der ernstige tooneelstukken en opera's voegde en waarbij langzamerhand de muziek een overwegende rol speelde. Pergolese was het, die het eerst zulke los aan elkander geregen scènes tot een soort van handeling maakte. Hij deed dit met zijne *Serva padrona*, die in 1731 voor de eerste maal in Napels werd opgevoerd en in 1752 te Parijs, waar zij aanleiding gaf tot een strijd tusschen de voorstanders van de Fransche en die van de Italiaansche muziek. In *La Serva padrona* traden slechts twee handelende personen op; weldra echter vermeerderde hun aantal en kwam er meer en meer eenheid in die stukken. Ten slotte echter moest men het Inter-

mezzo van de Opera (*seria*) scheiden, daar het door zijn daarmede strijdig karakter den gang der handeling te veel stoorde. De Opera kreeg nu het ballet en het Intermezzo werd, als *Opera buffa*, een zelfstandig en spoedig populair opera-genre, dat zich vooral in Napels en Venetië ontwikkelde en waarvan Pergolese, Jomelli, Paisiello en Cimarosa (de componist van de nog niet vergeten opera *Il Matrimonio segreto*) de beroemdste vertegenwoordigers waren. De Opera buffa behield daarbij geheel en al het frivole karakter van het Intermezzo.

Ook Mozart heeft een werk geheel in het karakter der Opera buffa geschreven: *Così fan tutte* („Zoo doen zij allen"), waarvan de eerste opvoering in de maand Januari van het jaar 1890 te Weenen plaats had. Men moet daarbij niet vergeten, dat hij zich door de Italianen meer en meer zag verdrongen en zelfs in zijn materieel bestaan bedreigd. Van het componeeren moest hij leven; het tooneel bood hem daarvoor de meeste gelegenheid aan, en het is dus verklaarbaar, dat hij aan de mode offerde en zich voor een oogenblik aansloot bij het luchtige genre, dat zoozeer in den smaak viel van het Weener publiek.

Zijn *Figaro* en *Don Juan* daarentegen, al behooren zij ook eenigermate tot het genre, zijn, wat inhoud betreft, ver daarboven verheven, en vooral laatstgenoemd werk toont ons, welke hooge kunst de schijnbaar nietige vorm der Opera buffa kon bevatten. Hier wordt zelfs de toon van het hoog tragische aaangeslagen en Mozart's levensomstandigheden waren het, die hem dien toon deden vinden. Wel was het een zonnige tijd voor hem, toen hij in den zomer van 1787 zijn Don Juan componeerde, in zooverre als hij te Praag met Figaro groote triomfen gevierd had en hij in een tijdperk van roem verkeerde, maar toch werd hij door ernstige gedachten bezig gehouden. Immers, juist die ontvangst te Praag deed hem dubbel gevoelen, hoe hij te Weenen bij de Italianen werd achtergesteld, die, door nijd gedreven, niet nalieten tegen hem te intrigeeren. Alles vond hij bij zijn terugkeer in Weenen betooverd door de zoete melodiën van Martin y Solar's opera *La cosa rara*, en dat niettegenstaande nauwelijks een jaar na de opvoering van zijn Figaro was verloopen! Ja zelfs werd het werk bij een onbeduidende „Posse" als *Doctor und Apotheker* van Dittersdorf achtergesteld. En daarbij kwam nu nog de dood van zijn innig geliefden vader.

Door dit alles laat het zich verklaren, dat Mozart het tragische der Don Juan-stof zoo treffend deed uitkomen en met zijn werk een zoo machtigen indruk te weeg bracht bij diegenen onder de toenmalige groote dichters van Duitschland, welke op de herleving der echte tragedie hoopten, dat Goethe aan Schiller schreef, dat deze de verwachtingen, die hij van de Opera had (namelijk dat zich daaruit het treurspel in meer edele gedaante zou ontwikkelen), onlangs in Don Juan in een hoogen graad verwezenlijkt had kunnen zien.

Van al de middelen van uitdrukking, die de dramatische muziek toen bezat, is dan ook in de opera Don Juan in den uitgebreidsten zin partij getrokken en daardoor is een werk ontstaan, dat veeleer een comedie van Shakespeare dan een Opera buffa is. Intusschen is met laatstgenoemd genre niet geheel gebroken. Zoo is bijv. in Leporello de *basso buffo* vertegenwoordigd en ook de rol van Don Juan behoort eenigermate daartoe, al uit zich bij den edelman de „bouffonnerie" natuurlijk in fijneren vorm.

Dat men na Mozart's dood, en zelfs nog bij zijn leven, niet wist, waaronder men het werk moest rangschikken, blijkt uit de verschillende titels, die men er aan gaf. Alreeds bij de eerste uitvoering te Weenen (7 Mei 1788) werd het *dramma giocoso* herdoopt in een „Singspiel in zwei Aufzügen." Anderhalf jaar later werd het werk voor de eerste maal in een Duitsche vertaling opgevoerd en verkreeg toen voor het eerst den titel van *Don Juan*, met de toevoeging „Eine Operette nach dem Italienischen." In Weenen, waar het tengevolge der intriges van de Italianen spoedig van het repertoire was genomen, kwam het eerst na Mozart's dood, in den herfst van 1792, weder te voorschijn in het „Theater an der Wien", onder directie van Schikaneder, als komiek zangspel in twee bedrijven onder den titel van: „Herr Johann, der leichtfertige Bösewicht, oder der steinerne Gast".

Nog fraaier was, wat men er bij een opvoering te Laibach in 1815 van maakte. Daar heette het: „Don Juan's Abenteuer in Spanien oder das steinerne Gastmahl. Ein unterhaltend-komisches Singspiel in drei Afzügen" en was ook van de handeling heel wat anders gemaakt. De personen van het stuk zijn daarbij met zeven vermeerderd (vier boerinnen, een kluizenaar, een koopman en een gerechtsdienaar) en de inhoud komt op het volgende neder Don Juan, een Spaansch avonturier, verlaat zijn geliefde en wordt

daarom door Don Pietro vervolgd. Hij vecht met dezen en doodt hem. De vlucht genomen hebbende, komt hij in een herberg, waar juist bruiloft gehouden wordt, raakt verliefd op de bruid en ontvoert haar. De boeren vervolgen hem ; hij verdwaalt in het woud en vindt daar een kluizenaar, dien hij doodt en van wiens kleederen hij zich meester maakt. Daarna komt hij op een kerkhof, waar een standbeeld voor den door hem vermoorden Pietro is opgericht. Don Juan beveelt zijn knecht het beeld tot het avondmaal uit te noodigen, en als deze, na vele grappen verkocht te hebben, weigert, richt Don Juan zelf de uitnoodiging tot het beeld. De geest neemt die aan, komt te middernacht bij Don Juan en eischt van hem, dat hij zijn losbandig leven zal vaarwel zeggen. Plotseling verschijnen helsche geesten, die hem aanpakken en in den krater der hel werpen. Het stuk eindigt hierna met een dans der furiën.

Maar ook daar, waar men het onderwerp zelf onaangetast liet, is er heel wat aan het werk veranderd. Men behoeft slechts het oorspronkelijke tekstboek en de oorspronkelijke partituur van 1787 met de opvoeringen van lateren tijd te vergelijken om tot het resultaat te komen, dat eensdeels door willekeurige toevoegingen, anderdeels door niet gerechtvaardigde weglatingen de bedoelingen van dichter en componist in een valsch licht zijn geplaatst

Jammer genoeg zag reeds Mozart zelf zich tengevolge van de ijdelheid van zangers en zangeressen genoodzaakt, voor de eerste opvoering te Weenen aan het werk stukken toe te voegen, die het noodeloos uitbreidden en aan het goed in elkander zittende libretto van da Ponte afbreuk deden. De zangeres Cavalieri o. a. vond de partij van Elvira niet voldoende en verlangde een nieuwe groote aria. Mozart en da Ponte schreven toen voor haar de aria *Mi tradi quell' alma ingrata* („Mich verlässt der Undankbare"), die, ofschoon als muziekstuk van hooge waarde, niet past in den gang der handeling, hetgeen ook blijkt uit het feit, dat men er bij latere bewerkingen eigenlijk geen weg mede wist en die aria nu eens in de eerste, dan weder in de tweede acte plaatste.

Verder was de tenor Morella niet tevreden en rustte niet, voordat Mozart voor hem de aria in G-dur „Ein Band der Freundschaft u. s. w." (in de theaterwereld de „boekbinders-aria" genoemd) componeerde. Reeds de tekst alleen van die aria geeft aan het karakter van Don Ottavio iets onmannelijks, wat hij in het oorspronkelijke libretto niet heeft.

Toen kwam nog de ijverzucht van de artisten, die de rollen van Zerline en Leporello vervulden, en om ook deze te bevredigen, moest Mozart nog een duet voor signora Mombelli en den basbuffo Benucci schrijven, dat eveneens nadeel toebracht aan de inrichting van het stuk, daar het die beide ondergeschikte personen te veel op den voorgrond plaatste.

Intusschen waren dit veranderingen, die de meester zelf had aangebracht en die, hoewel niet strekkende ten voordeele van den goeden gang van het stuk, toch het wezen daarvan niet aantastten. Erger was het, toen men het stuk ging inrichten voor verhoudingen, waarvoor het volstrekt niet berekend was.

Don Juan is gedacht en geschreven voor een klein, intiem theater en niet voor de onmetelijke theaterruimten, die wij thans in de groote steden van Europa en daarbuiten aantreffen en die de tijd van Mozart en da Ponte niet kende. Doch Mozart's werk stond nu eenmaal op het repertoire, en toen nu de afmetingen van de theaters van lieverlede grooter werden, zag men naar middelen uit om ook onder die omstandigheid het werk te kunnen opvoeren, daarbij geheel voorbij ziende, dat wij — gelijk Wagner het zoo juist heeft uitgedrukt — om het juiste begrip van Mozart's Don Juan te verkrijgen, niet dit werk voor onzen tijd geschikt moeten maken maar ons zelven moeten richten naar den tijd waarin het ontstaan is.

Wat deed men nu? Men maakte het orkest, dat bij de eerste opvoering in Praag slechts 26 man bevatte, veel uitgebreider en versterkte reeds het strijkkwartet met 25 man. Dit was zeer ten nadeele van de zangers op het tooneel, en toen deze klaagden, dat zij tegenover zulk een machtig orkest en in zulk een groote ruimte met hun stem niet meer konden doordringen, zag men zich genoodzaakt, in sommige gedeelten de solostemmen door koor te versterken, en de massa werd ook daar aangewend, waar alleen de zeven hoofdpersonen handelend moeten optreden. Van het fijngevormde *dramma giocoso* was een groote opera met koren gemaakt.

In de oorspronkelijke partituur is de rol van het koor zeer beperkt. Een koor in den eigenlijken zin lag niet in de bedoeling van dichter en componist; het verschijnt in het stuk voornamelijk om in den statistendienst op het tooneel te voorzien en heeft slechts tweemaal zeer kort te zingen. In de eerste plaats stemt het koor der landlieden in met het korte refrein van het duet

tusschen Zerline en Masetto bij hun eerste optreden in het eerste bedrijf (*Giovinette che fate all' amore*) en vervolgens zingt het in de finale van het tweede bedrijf achter de schermen (geestenkoor), wanneer Don Juan door de vlammen verzwolgen wordt.

Thans komen daarbij nu nog: 1°. een koor van dienaren bij het optreden van Don Juan in het eerste bedrijf, waar deze de gasten tot feestvieren opwekt en het koor de echo vormt van Don Juan's woorden „Auf ihr Freunde, munter, munter!", hetgeen in de origineele partituur als kwartet, niet als koor, gedacht is en zoo in Praag is uitgevoerd; 2°. het zoogenaamde vrijheidskoor (*Viva la libertà!*) op het festijn van Don Juan, dat, evenals het overige gedeelte der finale, van het slot van het menuet af, *unisono* met de solo-stemmen gezongen wordt. Het was oorspronkelijk slechts een septet voor de personen, die aan de handeling deelnemen, en dat was ook volkomen juist, want de zich op het tooneel bevindende menigte, die slechts uit de bereids door Leporello dronken gemaakte boeren en boerinnen (Masetto's bruiloftsgasten) bestond, had noch tot taak noch was gerechtigd om zich te bemoeien met hetgeen het voorname gezelschap — Donna Anna, Donna Elvira en Don Ottavio — met Don Giovanni te verhandelen had. Als Leporello van het balkon van het paleis tot Don Juan zegt: „Signore, zie eens wat een elegante maskers daar beneden," zegt Don Juan: „Laat hen binnentreden en vraag, of zij mij de eer willen aandoen, aan het feest deel te nemen." De drie gemaskerden geven dan aan die uitnoodiging gevolg, om Don Juan te kunnen bespieden en hem te ontmaskeren, als zij zien dat hij zijn plan met Zerline ten uitvoer wil brengen. Aan de deur ontvangt Leporello hen met de woorden: „Nur näher, schöne Masken, willkommen hier beim Feste!" waarop Don Juan galant volgen laat: „Seid meine lieben Gäste. Hoch lebe die Freiheit hier!" Van deze eenvoudige conventioneele begroeting tusschen vier leden der aristocratie wordt nu gewoonlijk een groot *ensemble* gemaakt, waarin het koor zich mengt als gold het hier een demonstratie ten gunste van de vrijheid.

Heeft men eenerzijds het werk bedorven door er dingen bij te maken, die er niet bij hooren, van den anderen kant deed men het door weglatingen. De samenspraken in den vorm van recitatief, vooral de geestige dialoog tusschen Don Juan en Leporello, worden zeer besnoeid of soms geheel weggelaten en daarvoor de nagecomponeerde stukken in de plaats gesteld. Evenzoo blijft de oor-

spronkelijke finale van het tweede bedrijf, het sextet, weg. Men was bezorgd, dat de overweldigende indruk, door het laatste optreden van den Commandeur en den ondergang van Don Juan op het gemoed van den toeschouwer en toehoorder gemaakt, verzwakt zou worden, wanneer daarna nog een stuk als finale kwam, maar Mozart en da Ponte waren zich zeer goed bewust, waarom zij aan het slot nog eenmaal de hoofdpersonen van het drama op het tooneel vereenigden: het einde van het drama moest verzoenend op den toeschouwer werken en met dien indruk moest hij den schouwburg verlaten. Het is geen tragedie maar een *dramma giocoso*, al komen er ook tragische toestanden in voor.

Door al die veranderingen werd het oorspronkelijk goed in elkander sluitende theaterstuk geheel uit zijn verband gerukt, en dat het niet in den maalstroom der verknoeiingen verloren ging, is alleen aan Mozart's wegsleepende muziek te danken.

Wat is er nu noodig, om niet alleen dit geschonden drama weder tot zijne oorspronkelijke gedaante te brengen maar het ook uit te voeren onder zoodanige omstandigheden, dat Mozart's meesterstuk tot zijn volle recht komt?

1°. Een klein, intiem theater, dat den toehoorder en toeschouwer in staat stelt, de tooneelspelers in hun zang en mimiek goed te volgen;

2°. een klein orkest, van den omvang dien het in Mozart's tijd had;

3°. een *mise en scène* en decoratief in overeenstemming met de plaats waar en den tijd waarin het stuk speelt;

4°. een nauwgezet weergeven van de oorspronkelijke partituur en van het oorspronkelijke tekstboek;

5°. een personeel bestaande uit eerste krachten, zoowel wat de kunst van zingen als van tooneelspelen betreft.

Van deze overwegingen is de „General-Intendant" Ernst Possart uitgegaan, toen hij het plan opvatte, om ook *Don Juan* op nieuw in te studeeren en voor tooneelopvoering ineen te zetten, evenals dit in het vorige jaar met *Figaro's Hochzeit* reeds geschied was. Aan de uitvoering van dat plan zijn kosten noch moeiten gespaard en voor een groot deel zijn de voorwaarden, welke de Directie der Koninklijke theaters in München zich stelde, vervuld geworden, zoodat zij alle eer van hare daad heeft. Het is waar, dat zij niet den grond gelegd heeft tot het denkbeeld zelf. Niet alleen toch had Richard Wagner, zooals ik hierboven reeds zeide, in zijne ge-

schriften herhaaldelijk aangetoond, dat wij, om tot een juist begrip van Mozart's werk te komen, niet dit werk voor onzen tijd geschikt moeten maken maar ons moeten richten naar den tijd, waarin het ontstaan is, doch zes of zeven jaren vóór zijn dood werd er in de muzikale kringen veel over gesproken, dat de meester met het plan omging om opera's van Mozart in Bayreuth op te voeren, en wel in het oude Markgrafelijk theater aldaar. Aan dit plan, dat eenigszins in verband stond met zijn idee omtrent het stichten van een school voor het kweeken van een juisten stijl voor de uitvoering van klassieke werken, is later in de pers van tijd tot tijd herinnerd, en men mag dus aannemen, dat Wagner's denkbeelden en beschouwingen bijna direct den stoot hebben gegeven aan de opvoeringen van Don Juan en Figaro's Hochzeit te München in dit en het vorige jaar. Maar al is derhalve het denkbeeld zelf niet afkomstig van de directie der Koninklijke schouwburgen, zoo kan haar de lof niet worden onthouden van aan dat denkbeeld het eerst uitvoering te hebben gegeven, en wel, voor zoover het in haar vermogen lag, op uitstekende wijze.

Aan de twee eerstgenoemde eischen voor een juiste opvoering viel het niet moeielijk te voldoen. Men had het geluk in München een theater te bezitten, zooals er voor de opera's van Mozart geen geschikter kon gedacht worden. Het in rococo-stijl gebouwde Residenztheater, dat ongeveer 800 toeschouwers kan bevatten, is daarvoor als geschapen. Mozart heeft er, volgens opdracht van keurvorst Karl Theodor van Beieren, zijn eerste groote werk, de opera *Idomeneo*, voor geschreven, dat aldaar den 29sten Januari 1781 onder zijn persoonlijke leiding voor de eerste maal is uitgevoerd.

Verder had men het uitstekende orkest van de Hofopera te München te zijner beschikking, om daaruit, in overeenstemming met de bezetting van het orkest bij de eerste opvoering te Praag, een kleine maar uitgelezen schaar samen te stellen. Zij bestond uit 4 eerste en 4 tweede violen, 2 alten, een gelijk aantal violoncellen, contrabassen, fluiten, hobo's, clarinetten, fagotten, hoorns en trompetten en één paar pauken, dus te zamen 27 man.

Wat de *mise en scène* en het decoratieve gedeelte betreft, was er geen aansluiting aan het verledene noodig. Hier kon men zich op een modern standpunt plaatsen en de meer gevorderde theatertechniek van onzen tijd te hulp roepen. Intusschen stond men

hier voor een ander vraagstuk: namelijk hoe men op de beste wijze de veelvuldige veranderingen van decoratief zou kunnen bewerkstelligen zonder stoornis in den gang der handeling te brengen. In Don Juan, bestaande uit twee bedrijven, komen in elk bedrijf vier veranderingen van plaats, dus vier verschillende decoratiën voor. De op te lossen vraag was nu, hoe men die veranderingen snel tot stand zou kunnen brengen zonder zesmaal het tusschengordijn te laten vallen of de illusie te verstoren door verandering bij open doek, waarbij huizen en boomen in de lucht vliegen en in livrei gekleede personen op het tooneel heen en weer wippen om meubels enz. weg te nemen of neder te zetten. In vroeger tijd, bijv. in de dagen van Shakespeare, behoefde men zich om dat bezwaar niet te bekommeren. Toen werd de verandering van plaats eenvoudig aangeduid door een bord met het opschrift: bosch — zaal in een slot — herberg enz., en aan de verbeelding der toeschouwers werd het overgelaten, welke voorstelling zij zich van zulk een plaats wilden maken. Thans echter is het publiek daarmede niet tevreden; het verlangt, dat men hem dat bosch, die zaal, die herberg in werkelijkheid voor oogen stelle, en bij verwisseling van decoratief is daarvoor eenige tijd noodig. Bij moderne opera's, waarvan de auteurs met dien gewichtigen factor rekening houden, door te zorgen dat in den loop van één bedrijf geen verandering van decoratief noodig is, of bij Wagner's drama's, waar de overgangen van de eene scène in de andere door tusschenspelen van het orkest worden voorbereid, levert dat geen moeielijkheid op. Geheel anders echter is het geval bij een werk als Don Juan. Daar moeten zulke tooneelveranderingen zeer snel kunnen geschieden, zoo men den gang der handeling niet wil verstoren. Instrumentale overgangen ontbreken, en wanneer een scène is afgesloten, moet de kapelmeester bijna onmiddellijk weder het teeken kunnen geven voor de volgende, die bij veranderd decoratief speelt.

Aan dit bezwaar nu komt het „draaibare tooneel," een uitvinding van den „Maschinendirektor" Lautenschläger der Hofopera te München, in hooge mate te gemoet.

Om zich van die inrichting een denkbeeld te vormen, stelle men zich de geheele tooneelruimte leeg voor en alle coulissen weggenomen. De bodem van het tooneel bestaat in een schijf, die door een electrischen motor in beweging kan gebracht worden. De decoratie, die het publiek het eerst te zien krijgt, wordt telkens

op het voorgedeelte van de draaischijf opgesteld, terwijl op het achtergedeelte, rug aan rug met de eerste, reeds de tweede decoratie kant en klaar staat. Is nu een scène geëindigd, dan wordt het tooneel een oogenblik donker gemaakt en door draaiing het nieuwe decoratief voor de oogen van het publiek gebracht. Dan wordt het eerste *décor*, dat voor het publiek weder onzichtbaar is geworden, weggeruimd en, terwijl de tweede scène wordt afgespeeld, een derde decoratie op de leeggekomen plaats opgezet; en zoo gaat het voort naar mate van het aantal veranderingen, dat in één bedrijf voorkomt.

Behalve de practische voordeelen dezer tooneelinrichting roemt Possart haar ook in artistiek opzicht. Men is namelijk daardoor niet meer aan het vierhoekige coulissensysteem en de daarmede samenhangende rechtlijnigheid der decoratiën gebonden. De eentonigheid der rechthoekige kamers en zalen zal ophouden, de op den achtergrond glad afgesneden straatdecoraties zullen plaats maken voor schilderachtige afbeeldingen, en plastische decoratiestukken zullen er het hunne toe bijdragen om het tooneel zoo getrouw mogelijk op de werkelijkheid te doen gelijken. Het meer plastische van het decoratief maakt ook de tooneelruimte belangrijk enger, hetgeen het intieme van de uitwerking der voorstelling op het publiek bevordert en aan de zangers niet anders dan welkom kan zijn.

Om de muziek en den tekst getrouw naar de opvoering in Praag weer te geven, heeft men gebruik gemaakt van een nauwkeurig naar het oorspronkelijk handschrift gedrukte partituur, die door de bemoeiingen van Bernhard Gugler is uitgegeven (en waarin men natuurlijk niet vindt al datgene wat Mozart er later ter wille van de zangers tegen zijn zin heeft moeten bijvoegen), alsmede van den Italiaanschen tekst der opera in hare oorspronkelijke gedaante, welke tekst eerst in 1867 op initiatief van Dr. Leopold von Sonnleithner uit Weenen in druk is verschenen en een copie is van het eenige nog voorhanden exemplaar van het libretto van da Ponte, in het bezit van graaf York von Wartenberg. Het bevat eenige aanteekeningen, in het bijzonder wat de *mise en scène* betreft, die in het oorspronkelijk handschrift der partituur niet voorkomen. Daarentegen vindt men hierin weder bijvoegingen van Mozart, welke in den oorspronkelijken tekst van da Ponte ontbreken; het zijn de reminiscentiën van drie toenmaals in

Weenen opgevoerde opera's, die de muzikanten Don Juan bij zijn avondmaal in de finale der 2de acte voorspelen. Vooreerst *La cosa rara* van Martin y Solar en *I litiganti* van Sarti, welke twee opera's Mozart noemt. De derde noemt hij niet; het is de wijze van Figaro's aria *Non più andrai* („Dort vergiss leises Fleh'n, süsses Kosen"). Met eigen hand schreef hij daarbij in de partituur voor Leporello de geestige opmerking: *Questo poi lo conosco pur troppo* (Ook die wijs komt mij bekend voor), hetgeen in den tot heden gebruikelijken tekst is overgezet door de dwaze vraag „Ist das nicht aus dem Figaro von Mozart?"

Deze in 1867 uitgegeven tekst werd voor de opvoering te München in dit jaar als basis aangenomen. Professor Malymotta, leeraar in het Italiaansch en de Duitsche taal volkomen meester, bracht dien tekst nauwkeurig in Duitsch proza over, waarna men den sedert jaren in München gebruikelijken Duitschen tekst, vervaardigd door Dr. Grandaur en grootendeels met het origineel overeenstemmende, met de vertaling van den Italiaanschen professor vergeleek en al de plaatsen afzonderde, waarin de tekst van Dr. Grandaur ook maar in het geringste van het orgineel afweek. Nu bleef nog de taak over om die plaatsen volgens de proza-vertaling zoodanig in rhythmus en rijm over te brengen dat zij bij Mozart's muziek paste, en met dezen moeilijken en tijdroovenden arbeid belastte zich „General-Musikdirektor" Hermann Levi.

Dat is met recht een volmaakt zuiveringsproces en men kan niet zeggen, dat men zich geen moeite gegeven heeft. Door inzage van het tekstboek, dat bij A. Bruckmann te München is uitgegeven en waarin de nieuwe Duitsche vertaling naast den oorspronkelijken Italiaanschen tekst van da Ponte geplaatst is, kan men zich overtuigen, in hoeverre de nieuwe bewerking geslaagd is. Vergelijkt men haar met de verschillende tot dusver gebruikte teksten, dan valt het niet te ontkennen dat er verbetering is waar te nemen. Toch blijkt uit verscheidene plaatsen, dat die Duitsche tekst niet bij de muziek past; en dit kan ook niet anders, daartoe is het karakter der beide talen te verschillend.

De dichter Alfred von Wolzogen, die ook een vertaling van Don Juan geleverd heeft, zeide, dat om den tekst van dit toonwerk in een andere taal getrouw weer te geven, inhoud, klank en rhythmus van de Italiaansche taal nagevormd moeten worden. Daar in Mozart's partituren tusschen woord en muziek overal de meest

volkomen overeenstemming heerscht en men elke komma van het gesprokene, elke verheffing of daling der rede in de cantilene hoort, kan de op Duitschen tekst gezongen muziek alleen dan tot hare volle werking komen, als de bewerker met pijnlijke nauwgezetheid *uit de muziek* heeft weten te vertalen. En daarmede is aan den *vertaler* van Mozart's werken een veel moeielijker taak gesteld dan die welke bijv. Schlegel en Tieck op onvergelijkelijke wijze met hunne Shakespeare-vertaling vervuld hebben.

Dit laatste is volkomen juist, doch wat de andere conclusie van von Wolzogen betreft, ga ik nog verder en beweer ik, dat het niet mogelijk is Mozart's Don Juan, en evenzoo zijn Figaro, in een Duitsche vertaling tot hun volle recht te laten komen. Hier helpt zelfs geen pijnlijke nauwgezetheid. Juist die groote overeenstemming tusschen woord en toon, welke men bij Mozart vindt, is, in verband met het verschil in den aard der beide talen, een beletsel. Mozart heeft zijne muziek, om het zoo eens uit te drukken, *doen geboren worden* uit een taal, waarvan de woorden grootendeels bestaan uit open, heldere vokalen, door slechts weinige consonnanten omsluiten, en een muziek, die zoo nauw met het karakter van die taal overeenstemt, kan men niet aanpassen aan een taal met meest korte en donkere vokalen, samengedrongen tusschen tal van consonnanten. Zulk een taal moet in een geheel andere verhouding tot den zang staan dan de eerstgenoemde en daarom kan ook de Italiaansche zang niet voor Duitschen tekst aangewend worden zonder de taal te bederven en den zang te misvormen. Hierbij komt dan nog het onderscheid in het rede-accent, waardoor de vertaler dikwerf zijn toevlucht moet nemen tot een omzetting van den tekst, die aan de duidelijkheid daarvan afbreuk doet en den klemtoon plaatst op andere woorden of zinnen dan waarop de componist den nadruk heeft gelegd.

Wil men een voorbeeld van dit verschil met betrekking tot de opera Don Juan, dan wijs ik op de bekende, in zeer levendig tempo voor te dragen aria in de eerste acte:

Fin ch'han dal vino
Calda la testa,
Una gran festa
Fà preparar!

dat in de nieuwe vertaling luidt:

Auf denn zum Feste!
Froh soll es werden,
Bis meine Gäste
Glühen von Wein!

Dit is zeker beter en meer in overeenstemming met den Italiaanschen tekst dan het vroeger gebruikelijke: „Treibt der Champagner das Blut erst im Kreise u. s. w.", doch ik betwijfel, of Mozart een lied zoo vol *brio* gecomponeerd zou hebben, wanneer hij een zoodanigen tekst in plaats van den Italiaanschen vóór zich had gehad. En zoo zouden nog vele andere voorbeelden genoemd kunnen worden.

Nog meer treedt dit verschil van karakter der beide talen te voorschijn bij het zoogenaamde *parlando*. Men heeft het als een voordeel van het bezigen van een klein theater aangemerkt, dat eerst daar het *secco*-recitatief (d. i. het gezongen recitatief, door enkele accoorden op het klavier ondersteund), hetwelk zooveel tot het levendige der handeling bijdraagt, tot zijn recht komt, hetgeen in een groote theaterruimte niet mogelijk is, wijl het daar zoo goed als onverstaanbaar is. Dit is juist, wanneer men daarbij aan de Italiaansche taal denkt, maar als men de Duitsche taal bedoelt wordt voorbij gezien, dat deze ten eenenmale ongeschikt is voor die wijze van uitdrukking.

Ook hier ontbreekt het geenszins aan sprekende voorbeelden. Uit de ruime keuze neem ik bijv. den dialoog tusschen Don Juan en Leporello in het 4de tooneel van het eerste bedrijf. Don Juan heeft zooeven den Commandeur doodgestoken. Leporello vindt, dat zijn meester het nu toch wel wat erg begint te maken en acht zich verplicht, hem over zijn levenswandel te onderhouden. Hij durft echter niet terstond voor de zaak uit te komen en gebruikt allerlei omwegen, hetgeen natuurlijk het ongeduld van Don Juan niet weinig opwekt. Hier volgt de aanhef van hun gesprek in den Italiaanschen tekst en de nieuwe Duitsche vertaling naast elkander:

DON JUAN.	Orsù, spicciati presto — Cosa vuoi?	Wohlan! Heraus mit der Sprache — Was begehrst du?
LEPORELLO.	L'affar, di cui si tratta, È importante.	Was mir am Herzen liegt, Ist sehr wichtig.
D. JUAN.	Lo credo.	Natürlich!
LEP.	È importantissimo.	Von höchster Wichtigkeit.
D. JUAN.	Meglio ancora: finiscila.	Desto besser. Heraus damit!
LEP.	Giurate di non andar in collera.	Erst schwört mir, mich ruhig an zu hören.

D. JUAN.	Lo giuro sul mio onore; Purchè non parli del Commendatore.	Ich schwör's bei meiner Ehre; Nur den Comthur lass mir aus dem Spiele
LEP.	Siamo soli?	Sind wir allein?
D. JUAN.	Lo vedi.	Du siehst es.
LEP.	Nessun ci sente?	Und Niemand hört uns?
D. JUAN.	Via.	Nein.
LEP.	Vi posso dire Tutto liberamente?	Und Ihr erlaubt mir, Frei und offen zu sprechen?
D. JUAN.	Si.	Ja.
LEP.	Dunque, quand' è cosi, Caro Signor padrone, La vita, che menate, È da briccone.	Nun denn, wenn dem so ist, Mein teuerster Herr Gebieter, Euer Leben gleicht auf ein Haar — Dem eines Schurken.

Men denke zich nu bij dezen levendigen dialoog, waarvan het verschil in beide talen reeds bij vlug lezen opvalt, het niet minder levendig recitatief, dat Mozart voor den Italiaanschen tekst geschreven heeft, en oordeele dan, wat bij den Duitschen tekst daarvan wordt. Hij, die in het bezit is van een partituur of een klavieruittreksel, waarin ook die secco-recitatieven voorkomen, kan zich van het onderscheid nog beter overtuigen, wanneer hij dezen dialoog in het juiste tempo eerst in het Italiaansch en daarna in het Duitsch zingt.

Gesteld echter, dat men ook met den Duitschen tekst in het algemeen het zelfde effect bereiken kon als met den Italiaanschen — wat niet zoo is — dan ontbreekt toch nog een gewichtige factor voor een in alle deelen juiste interpretatie van Mozart's Don Juan, namelijk: de Mozart-zangers. Die vindt men nog slechts bij uitzondering. Volgens verschillende berichten over de Don Juan-opvoering te München moet Heinrich Vogl in de rol van Don Ottavio de eenige geweest zijn, die op de hoogte van zijne taak was, maar wat beteekent deze rol in vergelijking van die der overige in het stuk voorkomende personen, van een Don Juan, een Leporello bijv.? De Duitsche zangers bezitten in den regel de eigenschappen niet om aan karakters als deze door zang en spel het noodige *relief* te geven. Daarvoor heeft men Italiaansche zangers noodig doch ongelukkigerwijze ontbreken die in onze dagen evenzeer, d. w. z. Italië levert geen zangers meer op, die met de traditie van den eenmaal zoo beroemden Italiaanschen zang vertrouwd zijn. Men vindt geen spoor meer van zangeressen en zangers als een Pasta, een Malibran, een Garcia, een Lablache,

die deze traditie hoog hielden, en het verval der Italiaansche muziek, dat na Cimarosa langzamerhand is ingetreden, is daarvan de oorzaak. Het karakter der muziek in Italië is een geheel ander geworden. De Fransche groote opera's maakten zich daar van het repertoire meester en de stijl van Verdi vorderde een gansch andere soort van zang. Met het verschijnen van zijne opera's *Don Carlos* (1867) en *Aïda* (1871) werd aan de zangtraditiën der beroemde Italiaansche school de genadestoot toegebracht; de Italianen veranderden hunne manier van zingen in schreeuwen en werken op effect en bedierven zoodoende hunne schoone stemmen, zoodat theater-directeuren zich dikwerf genoodzaakt zagen, bij gebrek aan geschikte Italiaansche zangers, zangkrachten uit den vreemde te laten komen, vooral Oostenrijkers en Russen. Eenige jaren geleden werd dit feit gehekeld in het blad *Trovatore* te Milaan, dat, naar aanleiding der toenmalige samenstelling van het opera-personeel van het Scala-theater, het volgende epigram bevatte:

Fanny Smergoska, Mistrovitch,
Scharwast, Crocryzta, Wortroff,
Qymetzky, Grooza, Setovich,
Ranzth, Jervoziss, Mitroff...
Di questi nomi formasi
L'italia Compagnia,
Che dee cantar nell' opere
Sonnambula e *Lucia*.

waarvan de laatste vier regels beteekenen: „Uit deze namen is het Italiaansche gezelschap samengesteld, dat zingen moet in de opera's Sonnambula en Lucia.

De *buffo*-zangers zijn eveneens zoo goed als uitgestorven en de reden van dit verschijnsel ligt in de omstandigheid, dat er ook in dit opera-genre geen componisten van beteekenis meer zijn. Het is zeker te betreuren, dat in het algemeen de zin der Italianen ook voor deze kunstsoort bijna geheel verloren is gegaan, want door hunne opmerkingsgave, hun talent voor caricatuur en hunne beweeglijkheid zijn zij daarvoor als geschapen, en de moderne tragiek in de Italiaansche opera's van onzen tijd kan daarvoor niet schadeloos stellen.

Dat men in Duitschland geen voldoende krachten heeft om opera's als Don Juan en Figaro ook wat zang en tooneelspel betreft in allen deele naar behooren uit te voeren, ligt, zooals ik

reeds zeide, grootendeels daaraan, dat de Duitschers over het algemeen minder geschikt zijn om zich met het karakter van den zang in werken als deze vertrouwd te maken en de *dramatis personae* daarvan naar eisch voor te stellen, doch daarvoor is toch nog een andere gewichtige reden, en die is dat men aan de enkele zangers, wier talent *wel* in deze richting ligt, niet de gelegenheid geeft om het te ontwikkelen, ja het zelfs bederft. In Duitschland wordt voor alles wat opera heet dezelfde maatstaf aangelegd en zoo laat men ook de zangers, die men heden in een opera van Bellini en morgen in een drama van Richard Wagner gebruikt, overmorgen weder in een Duitsch „Singspiel" of een Fransche groote opera optreden. Zoodoende is het voor de zangers niet mogelijk, op het gebied, waar hun eigenlijke kracht ligt, naar volmaaktheid te streven, en alleen buitengewone talenten gelukt het, in al die verschillende genres iets uitmuntends te presteeren.

Er is in Duitschland, wat de opera betreft, nooit geweest wat men reeds meer dan twee eeuwen in Frankrijk bezit, namelijk een strenge afscheiding der verschillende dramatische genres, waarbij zelfs elke soort haar eigen theater heeft. En al wordt nu ook die demarcatie-lijn hoe langer hoe flauwer, doordat het verschil van karakter tusschen opera en opéra comique meer en meer afneemt, zoo is bij het zangerspersoneel de afscheiding toch nog zeer goed merkbaar en zal het niet licht voorkomen, dat een zanger, wiens talent hem naar de opéra comique verwijst, in de groote opera optreedt, of omgekeerd.

Misschien worden de voorstellingen in het Residenz-theater te München het uitgangspunt om ook in Duitschland in die richting te werken, maar dan moet men beginnen met te erkennen, dat in het onvoldoende van zang en tooneelspel de zwakke zijde der uitvoering ligt. Dit laatste neemt evenwel niets weg van de verdienste, die de Directie der Koninklijke theaters zich verworven heeft door Mozart's meesterwerk, voor zoover dit in haar vermogen lag, in eere te herstellen. Door die daad mag zij aanspraak maken op de dankbaarheid van alle Mozart-vereerders, en zonder twijfel zullen velen hunner daarvan blijk geven door bijwoning van de opvoeringen van Don Juan en Figaro, welke in deze en de volgende maand in voormeld theater weder zullen plaats hebben.

HENRI VIOTTA.

BUITENLANDSCH OVERZICHT.

Juli.

Noten over den toestand in Amerika.

In de laatste helft van Mei brak er een orkaan los over de Mississippi-vallei en teisterde de stad St. Louis: daken, zelfs heele huizen vlogen door de lucht, treinen slingerden uit hun rails, bruggen zwiepten en scheurden; de schepen op de rivier werden tegen den oever en tegen elkander in stukken gebeukt, de voorstad werd geheel vernield, en de menschen kwamen bij honderden om.

Dit geldt alleen over St. Louis; maar de verschrikking strekte zich over een veel grooter terrein uit. Texas en andere staten werden door de plaag bezocht, en het was een woeste streek die de storm als zijn baan achterliet.

De koeranten waren er vol van. „Dit mocht de hevigste storm genoemd worden die bij menschenheugenis was overgekomen, de oudste enz." Twee dagen sprak men er over, daarna — vergeten. In de Vereenigde Staten komen de gebeurtenissen als een storm op, en gaan voorbij als een storm.

Dit wil niet zeggen dat de verschijning van zoo'n orkaan niet al lang van te voren bepaald is door den toestand van de atmosfeer. Allerlei oorzaken hebben samengewerkt om het evenwicht van den dampkring ten hoogste ongestadig te maken; dan volgt de uitbarsting, geweldig door de groote afmeting van het continent.

Maar er is ook een veerkracht, in de natuur van het land, en in de natuur van de menschen, die de catastrophe dragelijk maakt, voorbijgaande.

Zoo de natuur, zoo de samenleving in de Vereenigde Staten. Een land van crises. De grootste is die van 1865; de vraag: slavernij of geen slavernij? Tusschen twee deelen van hetzelfde volk werd de krijg gevoerd en uitgevochten; het was de eerste moderne volksoorlog op ontzagwekkende schaal. Natuurlijk had het materiaal voor den strijd zich jaren vooruit al opgehoopt.

Ook deze tegenwoordige crisis is lang voorbereid. Wanneer ik de toenemende verwijdering tusschen het Oosten en Westen der Vereenigde Staten buitensluit, omdat daar een vorig maal over gehandeld is, zie ik drie redenen voor de verwarring van het oogenblik: de voortdurende gedruktheid van alle takken van bestaan, het wanbeheer der staatsfinancies, en de ontbinding der politieke partijen, gepaard gaande met een gebrek aan politieke leiders.

De depressie in zaken is groot, en dientengevolge heerscht er een exaltatie in de theoriën omtrent de geneesmiddelen voor den nood. Gaan de korenprijzen achteruit, de landbouwer verbeeldt zich dat de schuld ligt aan de spoorwegen die te hooge vracht vragen of aan de munt die geen dollars genoeg slaat en het geld schaarsch maakt.

Hij kan zich niet voorstellen dat er thans landen concurrenten in de graanproductie zijn geworden, waarmee hij vroeger geen rekening had te houden; hij denkt niet aan Argentinië en Indië; hij ziet alleen dat zijn vrouw meer en meer gebukt gaat onder de zorgen van het huishouden, en dat de tijd nadert waarop hij de interest van zijn geleend kapitaal niet meer zal kunnen betalen.

„Gaat het den landbouw goed, zoo gaat alles goed,” is een oud Europeesch spreekwoord dat nog op de Vereenigde Staten van toepassing is; de knorrende en murmureerende „farmer” daarentegen bederft de stemming van het heele land. Invoer uit het buitenland neemt af, naarmate de uitvoeren in volume of in waarde vermin-

deren; de handel kwijnt; de sporen, die het meest verdienen aan het transport der ingevoerde goederen, gaan elkander onderkruipen door het verlagen hunner tarieven voor den export, en zij kunnen hun kosten nauwelijks meer goed maken. Een onzekerheid komt in alle betrekkingen, en een afhankelijkheid van de geldmacht der vreemden; een afhankelijkheid waartegen het gevoel van zelfstandigheid en vrijheid in opstand komt. Lombardstreet, d. i. de Engelsche geldmarkt, knijpt ons de keel toe, heet het. Hoe zal een Amerikaan dat kunnen verdragen?

Het redmiddel is de aanmunting van zilveren dollars.

Zilver is het Amerikaansche metaal. Toen Senator Teller op de nationale conventie te Saint Louis zijn rede hield voor het zilver, schoten hem de tranen in de oogen als hij het dierbare metaal noemde, — niet om de koopkracht van dat blinkende goed, maar om dezelfde reden die een man van Banka of Cornwallis, naar ik hoop poëtisch zullen maken over tin; het is het speciale product van de Nieuwe Wereld. (Wat een aanleiding zal wezen voor al de landen van de oude wereld om hun overtollig zilver naar Amerika te zenden, zoo zij het daar kunnen laten munten voor het dubbel van de waarde.)

Men noemt die voorliefde voor het zilver bimetallisme, en het is niet anders dan het streven van den man die in den druk zit om zijn schuldeischer voor te rekenen dat tweemaal twee acht is; in 't Hollandsch heeft men voor dit soort bimetallisme een anderen naam.

En alsof men niet dubbel en dwars in de handen der speculanten zou vallen, wanneer het geld, dat een standaard moet wezen, met den dag van waarde zou veranderen, gelijk niet anders mogelijk is bij het aannemen van een eenzijdigen zilverstandaard.

Depressie — exaltatie, en met den man is niet te redeneeren: hij heeft zijn gelijk in zichzelf.

Het tweede punt is de slechte financieele huishouding.

Wanneer, in de Vereenigde Staten, het gevoel voor eerlijkheid achteruitgaande is — wat wel zoo lijkt te wezen — zoo ligt de schuld aan het congres dat door de pensioenwet en zijn voorstellen

van roekelooze uitgaven, de menschen er aan gewend heeft om de schatkist te beschouwen als de hulp voor degeen die geld verlangden. De bondskas mocht alles dragen, en er zijn geen maatregelen genomen om in de financies orde te brengen.

Het is in den laatsten tijd alleen een politiek van dadelijke, eenzijdige belangen geweest.

Een politiek van belangen! — omdat het politieke onderscheid tusschen de partijen uitgewischt raakt.

Ik zal niet zeggen, de programma's, — maar de tradities van republikeinen en democraten, hebben hun grond in den grooten burgeroorlog. Het Noorden had vereenigd gestaan tegenover het Zuiden, en in alle partijmanifesten bij de verkiezingen voor president vond men tot nog toe de sporen van dien strijd tusschen Noord en Zuid.

In het republikeinsche programma van dit jaar 1896 zal men echter te vergeefs een aanduiding daarvan zoeken. Waar men vroeger b. v. er zich aan gelegen liet liggen dat de negers in het Zuiden ongehinderd hun stem zouden uitbrengen, daar is thans alle vermelding van achteruitzetting der donkere bevolking weggebleven.

Men hoopte alleen nog in het hooghouden van beschermende rechten tegenover vrijhandel een partijleus te vinden; maar de alles overheerschende vraag is geworden: gouden standaard of zilveren standaard? Een vraag die niet met de politiek, maar met een eerlijke of oneerlijke opvatting van de staatshuishouding te maken heeft.

En zie eens hoe zwak de houding der partijen, als politieke partijen, zich tegenover het groote vraagstuk vertoont. Aan het programma der republikeinen is de gouden standaard opgedrongen geworden door een machtige combinatie van het Oosten. Men merkt het aan de gekozen bewoordingen. Liefst hadden de republikeinen als partij zich alleen verklaard tegen een onbepaalde aanmunting van zilver naar de oude waarde van den dollar. Maar neen, de verklaring ten opzichte van den gouden standaard moest er in, en zij is er ook gekomen, weerstribbelend, even.

Bij de democraten, die niet onder goede leiding stonden als de republikeinen, triomfeerde het radicaalste element. Zij hebben niet

veel anders te zeggen gehad dan dat zij den ouden zilveren dollar, onbepaald aangemunt, weer in zijn oude waarde wilden hebben, en zij kozen als hun candidaat voor het presidentschap niet een democraat, maar een populist. Tot vergoeding namen zij voor het vice-presidentschap een bankier als candidaat, een gebrek aan consequentie, dat misschien nog niet zoo'n bewijs van slimheid is, als het op 't eerste oog wel lijkt. Want de daarna gevolgde conventie der populisten te St. Louis heeft dien candidaat niet aangenomen, hoezeer ze zich ook ten voordeele van Bryan, den populist-democratischen candidaat voor het presidentschap, verklaarde.

De zwakheid van het partijleven uit zich in de onbeduidendheid van de gekozen mannen.

Hier en daar vindt men in de couranten wel pogingen van menschen die u iets goeds willen vertellen over Mac-Kinley, maar verder dan een anecdote van zijn jeugd brengen zij het niet; — als het goede komen moet, is het zwijgen.

Bryan wordt zelfs niet door zijn partijgenooten voor den geschikten candidaat gehouden. Hij bezit een soort van réclame-welsprekendheid, en daarmee heeft hij gereclameerd op tochten door de verschillende staten der Unie, maar niemand houdt hem voor een man die de zaken verstaat, en hij heeft geen raadsman bij zich, als Mac-Kinley hem in zijn vriend Hanna gevonden heeft.

Hier zijn dus wel de elementen bijeen voor een crisis: ongedurigheid, demoralisatie, gebrek aan persoonlijkheden.

De houding van het gezonder deel der democratische partij teekent de algemeene onbeslistheid. Zij willen tot September wachten om zich te verklaren voor een politiek. Met andere woorden, zij kunnen het niet met hun geweten (in politieken zin gesproken) overeenbrengen om den protectionistischen Mac-Kinley tot candidaat te nemen. Liefst zouden zij het zeker daarheen sturen dat noch Mac-Kinley, noch Bryan het noodige aantal stemmen op zich verkreeg, en dat de beslissing dan zou komen aan het huis van afgevaardigden van het congres — dat onder drie mag kiezen.

Hopen zij op die manier er nog hun eigen candidaat te brengen? Mogelijk.

Er zijn nog veel mogelijkheden bij deze crisis.

Men moet zich niet laten meêsleepen door de opwinding van het oogenblik, en door de wijs waarop het oogenblik de problemen stelt.

Of zij Mac Kinley tot president krijgen dan wel Bryan, erg veel eer zullen de Vereenigde Staten ditmaal met hun president niet inleggen.

Maar het zwaartepunt der zaken ligt waarschijnlijk thans veel meer in de keuzen voor het huis van afgevaardigden van het congres dan in de presidentskeus. Want het is nu vooreerst niet te doen om wetten te maken, maar wel om slechte wetten tegen te houden, en daartoe is een van de deelen der regeering, al staat dat deel ook alleen, voldoende.

En er leeft in het Amerikaansche volk een taaiheid die mij doet meenen dat het deze crisis te boven zal komen.

Een storm, maar voorbijgaande, — en dan aan 't opbouwen, niet terugziende, maar vroolijk bij het nieuwe werk.

B*.

EGIDIUS EN DE VREEMDELING.

1.

Egidius ging door de nacht-stille straten.

In zijn hoofd het rumoerig gegons van betoogende stemmen, de nagalm van lach-vlagen, de herinnering aan vroolijke oogen in levendige gezichten. Alles plotseling verwonderlijk ver, na het dof dicht-klappen van die deur.

Opeens was hij niet meer éen van velen, — hij was éen alleen — tusschen twee rijen huizen — onder den hoogen hemel.

Nooit had hij dit verschil zóo hevig gevoeld. Heel anders werd hij in die weinige minuten, niet meer betoogend, niet meer lachend, maar stil met snel verflauwend terugdenken aan die anderen, of zij nu ook anders werden.

Als een vlam die opeens kwijnt, voelde hij het fel bewogene in zich bedaren en, zonder te weten hoe, dacht hij aan de kalmte van een zich effenende zee bij zomer-avond....

Om en boven hem niets dan rust onder het sterrengegetintel....

Een man stond naast hem, dien hij niet had hooren naderen.

Hij zag er vreemd uit, — 't was of hij juist daarom meende hem te herkennen.

De man zei niets, liep naast hem voort, zag op naar de sterren. Hun schijnsel glinsterde in zijn kinderlijk jonge oogen.

Uit welke herinnering staarden die oogen Egidius aan?.... Hij wist het niet.

De lippen van den vreemde bewogen zich even, zonder geluid.

Egidius. Wie zijt ge? Waar komt ge vandaan?

De vreemdeling zag even rond of hij iets zocht, dan strekte hij den arm omhoog, en het was Egidius of hij hem een groot vraagteeken zag beschrijven langs den hemel.

Egidius. Waar gaat ge heen?

De Vreemdeling. Hoe kan ik dat zeggen? Weet gij waar ge heen gaat?

Wat was er in die stem, dat Egidius deed ontroeren en deed weifelen? Toch antwoordde hij:

— Ik ga naar huis.

De Vreemdeling. Weet gij dat zeker? Hoe gelukkig dat gij het zeker weet!

Verwonderd zag Egidius hem aan.

De vreemdeling knielde, legde het hoofd op den grond en bleef eenige seconden zóo, of hij aandachtig luisterde. Hij wenkte Egidius met de hand stil te blijven staan.

Om hen beiden nacht-eenzaamheid. Bleeke sterren boven hen. Maneschijn in de straat. Wind-gesuis over de slapende huizen.

De vreemdeling stond op. Zijne oogen waren vochtig. Met zachte stem vraagde hij:

— Hebt gij niets gehoord?

Egidius. Neen.

De Vreemdeling. Ik moet altijd weer luisteren.... naar mijn moeder.

Egidius. Uw moeder?

De Vreemdeling. Zij vindt nog geen rust: zij vindt nog geen verzoening met hèm.

Hij wees omhoog en maakte een gebaar of hij sterren wilde verschuiven. Dan mismoedig:

— Maar wat weet gij daarvan?

Egidius. Ik zou graag meer daarvan weten en van u, en — van uw moeder.

De Vreemdeling. Van uw moeder?

Egidius. Zij is dood.

De Vreemdeling. Dood?.... Als dat kòn,— als dat kòn....

Egidius. Ik begrijp u niet.

De Vreemdeling. Begrijpt ge u zelf dan wel, als gij zegt dat uw moeder dood is?

Egidius zweeg. Het werd hem vreemd, of er iets in hem

veranderde. De bekende woorden kregen iets onbekends, hij wist nu niet meer wat ze beteekenden....

Zwijgend liepen zij naast elkaar verder. De voetstappen van den vreemdeling waren veel zachter, of hij bang was iets zeer te doen onder zijn tred.

Zoo kwamen zij aan een breede straat, waar aan de eene zijde het maanlicht stil leunde tegen de huizen.

De Vreemdeling. Zie dáar eens — wat is zij mooi! En zij kent haar eigen schoonheid: dat maakt haar zoo stil vergenoegd. Zij spiegelt zich nu in de breede vensters. Dat doet ze buiten ook, in de vijvers. Tusschen de donker fronsende gezichten der boomen lacht het hare uit de diepte de zwanen tegen, die niet moe worden naar haar te zien in de rust der lange nachten.... Zij is zoo bleek, zoo lief-geduldig, in haar eeuwige eenzaamheid. Zie — nu beeft ze van koude. Ik zal bij haar blijven.

Egidius. Ge blijft toch niet alleen in de straat vannacht?

De Vreemdeling. Niet alleen — en niet in de straat. Zij gaat met me.

Egidius. Ga mee naar mijn huis. Het wordt zoo koud. Ik zal een bed voor u laten spreiden.

De vreemdeling zag hem aan met verwonderde oogen.

— Zoudt gij den moed hebben mij te herbergen?.... Gij weet niet wat gij vraagt.

Dan reikte hij zijn witte hand tot afscheid.

Egidius. Waarom toch niet?

De Vreemdeling. Ik kan het niet zeggen dat gij het begrijpt. Ik zeg u alleen dat ik niet bukken kan.

Zij stonden voor een groot huis.

Egidius. Gij hoeft niet te bukken. Zie maar — de deur is hoog genoeg.

De vreemdeling schudde het hoofd. Zijn wonderlijke oogen staarden langs den maanlichten gevel en dan omhoog naar de sterren.

Egidius. Vaarwel dan. Ik had u graag geherbergd. Al ken ik u niet, het is me of ik u goed ken.

De Vreemdeling. Misschien....

Egidius. Zie ik u terug?

De Vreemdeling. Als ge dat werkelijk wilt. Maar ga nu slapen in uw huis. Zie mij niet meer aan. 't Zou ver-

drietig zijn voor u, zoo gij voeldet wat bukken is....

Hij zweeg.

Noode liet Egidius de koele hand los en zag hem zich verwijderen met zwevenden gang en hoorde het zacht geluid van voetstappen in de lange, stille straat.

2.

Het schijnsel der namiddag-zon werd opgekaatst door het witgeblakerde strand.

Egidius zette zich naast den vreemdeling neer op de helling van een duin.

Op zijn hand zat heel rustig een vlinder, — de licht-gele vleugels onbewegelijk tegen elkaar.

De Vreemdeling. Wees vooral stil — stoor hem niet.... Gij weet niet wat de rust is voor dit altijd-vliegende. Als gij hem stoort, is dit voorbij — en zijn tijd is kort.

Egidius. Waar hebt gij geslapen vannacht?

De Vreemdeling. Dat weet ik niet. Als ik niet meer tusschen menschen-woningen ben, is het overal hetzelfde.

Zijn oogen staarden eerst naar het zand voor zijn voeten. Dan gleden zijn blikken over het witte strand naar de zee, en over de deining naar den horizon.

— Daar is ze verdwenen, mijn lief gezelschap, vroeg in den ochtend. Als zij komt en als zij heengaat bloost zij. De bleeken blozen bij blijdschap en bij smart....

De vleugels van den vlinder begonnen te trillen. Het slanke zwarte lijfje bewoog zich even op en neer. Hij verzette driftig de witte pootjes, hief eensklaps zich op en fladderde weg.

De vreemdeling zag den vlinder na, die in grillige vlucht boven het duingroen wiegelde en dan zich als oploste in de van zon doortintelde lucht.

De Vreemdeling. Ziet gij wel dat zelfs dit bewegelijke onzichtbaar wordt in de groote rust?

Egidius. Ik heb aldoor aan u gedacht, aan uw eenzaam verder-gaan vannacht. Ik heb nu lang naar u gezocht.

De Vreemdeling. Hebt ge nu al naar mij gezocht, — naar mij verlangd na die eene ontmoeting?

Egidius knikte.

Een stip gleed langs den horizon.

De Vreemdeling. Zoo ge op dat schip waart daar ginds, zoudt ge dan ook hier komen om mij te zoeken?

Egidius. Dat zou ik toch niet kunnen.

De Vreemdeling. Dat kan de liefde wel.

Zij schuwt niet het gaan over de golven. Zij weet dat zij niet sterven kan. De oceaan is niet groot en diep genoeg om haar te bevatten. Zoo min als de aarde. Zelfs na een kruisdood blijft ze niet langer dan drie dagen begraven.

Arme liefde — zij moet leven: eeuwig.... en zoeken: eeuwig.... zoo goed als ik.

Egidius. Wat zoekt gij?

De vreemdeling had, peinzend, duinzand genomen in zijn hand, maar toen hij ze dichtkneep ontgleden haar aan alle zijden de fijne korrels.

De Vreemdeling. Dit is het antwoord.

Egidius. Ook dit antwoord begrijp ik niet.

De Vreemdeling. En als nu dit niet-begrijpen uw eenig geluk ware!.... Als het eenig geluk van den mensch eens bestond in het niet-begrijpen van de hand die het onhoudbare wil vasthouden, — zou ik dan zoo wreed zijn het te vernietigen?

Het was nu of hij met zijn blikken Egidius' grootte mat, langzaam, van het hoofd tot de voeten.

Dan zag hij weer naar de zee.

Het schip was achter den horizon verdwenen.

Het water lag als een donkergroene vloer glad onder den blauwen koepel. Geen wind. Doffe, zonnige rust als een warme wolk over alles heen.

Een trage, vermoeide branding sleepte half-machteloos lange geel-witte koorden van schuim over het zand.

Nu en dan haperde haar eentonig geruisch.

De Vreemdeling, wijzend: Ziet ge daar niets, achter de branding?

Egidius. Neen.

De Vreemdeling. Die zwarte streepen.

Egidius. Ja — nu zie ik ze.

De Vreemdeling. Waarom eerst nu? Het zijn dolfijnen. Er komt storm. Ze zijn opgedoken uit de diepte. In de diepte wordt de storm het eerst gevoeld.

Let op de meeuwen. Zij staroogen naar de dolfijnen. Ook zij weten het — zij komen naar het land. Zij zien scherper dan gij. Wie vliegen zien scherp, en wat de oceaan-diepte omhoog stuwt voorspelt storm.

Dicht bij hen graasde een geit in het schrale duingras. Zij had het weinige groen weggevreten en liep nu blatend rond, steeds in denzelfden cirkel, en rukkend aan haar tuiertouw.

Een man kwam en verzette de ijzeren pen, waaraan het touw vast was.

Terstond hield de geit op met blaten en begon te grazen in een nieuwen kring.

Toen zij beiden dit hadden aangezien zei de vreemdeling tot Egidius:

— Hebt gij uw kring nog niet kaal gegraasd?

Egidius wist niet wat te antwoorden.

De Vreemdeling. De menschen blaten ook, maar weten veelal niet waarom. Als de man komt die het waagt hun pen te verzetten, dan bieden ze weerstand en blaten des te luider. Hadden ze maar het verstand van dit dier! Maar dat moet aangeboren zijn... en niet bedorven worden...

Dit ontstemde Egidius. Hij stond op om heen te gaan. De vreemdeling zag hem aan, glimlachend, stond dan ook op en ging met hem mee.

Bij de geit gekomen, streelde hij haar, legde dan de hand op Egidius' arm en zei:

— Wees niet ontstemd. Hebt gij er wel eens over gedacht waarom een dier belachelijk wordt of deernis wekt als men het aankleedt? En waarom een mensch deernis wekt of belachelijk wordt bij gebrek aan kleederen? En waarom een kind zoo jammerlijk huilt bij het verlaten van zijn naaktheid?

Zij stonden nu op den duinrand.

Egidius wendde zich om voor nog éen blik over de zee.

Uit den horizon waren rosse wolken opgestegen, roerloos stil hangend in verre verte: daartusschen een doorzicht naar een nog verder verschiet in blank licht.

Egidius bedwelmde zijn blikken in die heerlijkheid van gloed, die hem het scheiden moeilijk maakte.

Dan wendde hij zich om.

Hij zag den vreemdeling op zijn knieën liggen bij een klein meisje, een visscherskindje, dat eenige duinviolen vast geklemd hield in de roode vuist, en met wijd open oogen uitkeek over de kleurige zee.

De vreemdeling staarde in de groote vochtig-glinsterende oogen en streek met teeder gebaar een haarvlok weg van

het gele voorhoofd. Het kind liet het toe, of het hem niet opmerkte.

— Twee oneindigheden die elkaar met rustige vertrouwdheid aanzien. Zij herkennen elkander, sprak hij zacht.

Dan daalde hij met Egidius langs de schaduwzijde van het duin af naar het lage land.

Het was al schemerig, en zij liepen langs een water, blank liggend tusschen hoog riet, als een groote spiegel in grijsbruine lijst.

De vreemdeling bleef staan, nam een steen en wierp dien met kracht in den vijver.

Een plomp, — een staalkleurige spleet,— een opzwalping,— en donkere kringen, wijder, wijder, golfden over de oppervlakte, tot het oeverriet ritselde aan alle zijden en de pluimen bewogen.

De vreemdeling zag met strakken blik naar het water.

Egidius. Wat ziet ge? Waar wacht gij op?

Hij antwoordde niet, maar wees op iets glimmends, dat de donkere ring-ruggen voortdroegen naar den oever. Dan boog hij zich tusschen het riet en nam wat aangespoeld was.

Met een dooden visch in de hand kwam hij naar Egidius.

— Gij hebt den plomp gehoord, de opgolving van het water gezien. Dat was aan de oppervlakte, evenals het rietgeruisch. Maar ik speurde den steen na, doodend in de diepte. Ik hoorde den zucht van het stervende. Ik wachtte het doode. Er wordt geen steen geworpen in de stille diepte of hij doodt iets. Doch gij begrijpt dit eerst als een ander u het doode toont aan de oppervlakte. Ik weet niet of ik u benijden of beklagen moet.

Met vragende, meewarige oogen zag hij Egidius nog eenige seconden aan, dan reikte hij hem den visch, boog het hoofd als om zich te bezinnen, wendde zich om en ging met groote, zachte stappen heen.

In de verte glansde zijn blond hoofd als een vlek maanlicht tegen het donker-ruige duin.

Duistere eenzaamheid huifde om Egidius neer.

Wonderlijk droef bleef hij staan en zag naar het geglim van den witten visch in zijn hand.

3.

De volgende dagen zocht Egidius den vreemdeling vergeefs langs duin en strand.

Dan vond hij hem staan op de markt, midden in een menschen-groep, zijn hoofd boven de andere hoofden.

Hij hoorde hem spreken met luide stem:

— Wat weet gij van groot en hoog: gij lagen en kleinen!... Ziet ge die stip daar, hooger dan die witte wolk?

Honderd oogen zagen vergeefs omhoog. Alleen een jongen riep: „Ja daar — tegen het blauw," en wees naar iets, dat ook toen nog de anderen niet zagen.

De vreemdeling knikte hem toe.

— De jongsten zien het hoogste, omdat ze nog niet geleerd hebben te zien. Maar wat ook gij niet opmerkt is, dat die stip oogen heeft. Oogen als afgronden, die de zon willen verzwelgen. Vleugels ook, breed uitslaande, en grijpende klauwen heeft die stip. Als ik hem riep dan zoudt gij wegvluchten en wegschuilen van schrik. Want een konings-adelaar vliegt daar in hooge eenzaamheid.

Er was verbazing op de gezichten om hem heen.

— Weest gerust, ik zal hem niet roepen. Ik zal niet trachten hem te ontwijden. Nooit roep ik het hooge om af te dalen.

Gij allen zijt veilig voor hem, zoo veilig als voor den bliksemstraal, die u enkel dan treft, als ge eenzaam uitsteekt boven het vlakke land, die alleen tot afdalen verleid wordt door wat zich opspitst boven de aarde, en zich schaamt als hij het kleine op de markt heeft aangeraakt. Gij kent zijn schaamtelachen, het doet u bleek-worden in uw woningen.

Nu weet ge dat uw markt-leven u voor de aanraking van het hooge beveiligt.

Toen de menschen elkaar aanstootten en lachend aanzagen, de schouders ophalend, vervolgde hij spottend:

— Gij hebt gelijk. Lacht vooral en haalt de schouders op, als gij elkander aanziet. Gij allen zijt elkanders dwaze af-

spiegeling — zoudt ge dan niet lachen? Het is om het even of gij u zelf ziet of uw buurman.

Een herder kent elk zijner schapen, doch ik vraag u: Wie zou u kennen, den een uit den ander?

Men heeft tot u gezegd: „Bemint elkander!” alsof ge dat niet vanzelf doet. Maar ik zeg u: Belacht elkander zoolang, tot gij den vreemdeling niet meer smaden zult, omdat gij in hem niet u zelf herkent. Haat en veracht elkander!

Er ging een gemompel om onder de menigte.

— Dag aan dag roept gij met veel misbaar om gelijkheid, maar ik zeg u: gij zijt gelijk. Dankt daar uwen God voor. Want hoe zoudt gij in ongelijkheid kunnen bestaan? Uw ongelijkheid is zelfbedrog en inbeelding. Wie werkelijk onder u een ongelijke is, hij wordt uitgestooten als een melaatsche.

Ziet: die jongen tracht drie knikkers te werpen in een kleinen kuil, en het gelukt hem maar zelden. Doch drie uwer werpt ieder in een kleinen kuil, zoo klit ge aan elkaar, gij aldaagsch volk!

Hij zweeg even en wischte zijn voorhoofd, of hij vermoeid werd. Dan met zachter stem:

— Ik wil niet toornig op u blijven.

Ik heb geschenken voor u meegebracht, als een bezoeker voor de kinderen van den man die hem herberg geeft. Zoo gij maar niet te klein blijkt voor dit speelgoed.

Hij toonde hun eenige ledige schelpen.

Een gelach steeg op.

— Waarom lacht gij toch? Zijt gij groot genoeg hiervoor? Zegt mij dan: Wat is het geheim van de schelp, waaruit het dier weg is?

Verbaasd zagen ze hem aan, dan elkander, maar er kwam geen antwoord.

Een oude gedoken vrouw stond dicht bij hem, met een knaapje. Het jongske strekte de hand uit naar de schelpen, en de vreemdeling bukte en gaf hem er een.

Met wijze aandachtige oogen bezag het kind de schelp en hield ze dan plotseling aan zijn oor.

De vreemdeling knikte hem toe en wees de anderen op hem.

— Hij is wijzer dan gij.

Dan tot de oude vrouw:

— Als gij nog dieper duikt, kunt ge misschien nog mèt hem luisteren.

Laat hèm vooral luisteren dag aan dag. En als hij grooter wordt en meent iets van het geheim dier schelp te verstaan, — hij houde het voor zich en brenge het niet op de markt, waar alles koopwaar is en loven en bieden, en duwen en dringen uit winstbejag.

Nooit geve hij zijn reine wijsheid onder dezen, want zij wordt onreine dwaasheid door het beduimelen der markthanden.

Het kind lachte stil vergenoegd, of het alleen was, met de schelp aan het oor.

— De tijd komt ook voor hem, dat het geruisch van het ledige hem doet schreien, zei de vreemdeling zacht, nu leunend tegen het hek van een standbeeld midden op het marktplein, en de moede oogen afwendend van de menigte, die pratend, met geschud van hoofden, uiteen-ging.

Egidius naderde hem.

De vreemdeling zag hem niet: 't was of zijn oogen naar binnen staarden.

Egidius aarzelend: Ik heb u gezocht.

De vreemdeling bleef zwijgen, maar zag hem nu aan.

Egidius. Zijt gij vermoeid van het spreken?

De Vreemdeling. Niet van het spreken. Is uw woning dichtbij?

Egidius. Ja.

't Was of een ander voor hem antwoordde, en het nu nog bevestiging noodig had. Hij herhaalde:

— Ja, dichtbij.

De Vreemdeling. Dan ga ik met u. Vandaag kan ik.

Hij wendde zich om en wees naar het standbeeld.

— Wie was die man?

Egidius. Een groot dichter.

De Vreemdeling. Hoe haten zij den ongelijke!

Egidius. Wat meent ge? Dit is een eere-blijk.

De Vreemdeling. Na zijn dood dag aan dag te pronk staan op de markt, tusschen wie hem nooit begrijpen....

Laat ons naar uw woning gaan, gauw!

Met haastigen tred ging hij naast Egidius voort, niet meer omziende.

4.

Egidius. Het zal mijn vrouw verheugen dat gij bij ons wilt komen. Zij verlangt er naar u te zien.

De Vreemdeling, als in gedachten: Uw vrouw?

Egidius. Ik heb mijn vrouw van u verteld.

De Vreemdeling. Uw vrouw?

Egidius. Ja. De vrouw die altijd bij mij is, ik bedoel met wie ik getrouwd ben. Begrijpt ge het nu?

De Vreemdeling. Jawel.... met wie gij getrouwd zijt. Trouwen, dat doen immers man en vrouw die elkaar liefhebben? Dan roepen zij anderen bij hen om dat elkaar te zeggen, — dan sluiten ze een huwelijk, niet waar?

Egidius. Ja... Soms... sluiten ook menschen die elkaar niet liefhebben, een huwelijk.

De Vreemdeling. Dat begrijp ik wel. Maar die elkaar lief hebben, doen het toch ook?

Egidius knikte, met het onaangenaam besef dat het altijd iets anders werd, als de vreemdeling dezelfde woorden sprak.

Zij waren genaderd tot een groot winkelvenster. De vreemdeling hield stil, ging voor de spiegelruit staan en zag met vragenden blik beurtelings naar Egidius en naar lange rijen kleurig geschilderde en beplakte blikken in hooge opstapeling.

Egidius. Dat zijn verduurzaamde levensmiddelen. Daar hebt ge groenten, jonge groenten, de etiket geeft aan van welke soort. Zij blijft daarin goed jarenlang. Alleen als het blik of het soldeersel verslijt, en er versche lucht bij zou komen....

De Vreemdeling. Nu?

Egidius. Natuurlijk, dan komt er gisting en bederf.

De Vreemdeling. Door vèrsche lucht?

Egidius. Zeker, als ze eenmaal in het blik daarvan afgesloten is.

De Vreemdeling, weer voortgaande, peinzend: Jawel. Dan blijft alles goed, met de etiket er op. Maar als het huwelijk verslijt....

Egidius, glimlachend in de rede vallend: Het soldeersel!

De Vreemdeling. Juist. Als dat verslijt, dan komt er versche lucht bij, en gisting en bederf. Arme jonge liefde....

Egidius. Groente.

De Vreemdeling. Ja.

5.

Zwijgend gingen zij nu een poos verder, tot een dooreenwarreling van onwelluidendheden hen deed opzien.

Loopend in het midden der straat kwam een oud man met een harmonica. Naast hem een jonge vrouw, grof-blozend, gemeen, haveloos. Op het achterhoofd van de man hing een vuile vilten hoed. Daaronder verwilderd wit haar.

Hij schoof langzaam voort met doorgezakte knieën. Met moeite lichtte hij de voeten iets op, en gebrekkig waren de bewegingen zijner gore, stramme handen aan de harmonica, die een armelijk schraal geluid uitkreunde. Zijn gezicht was als een masker met in mishandeling verwrongen, verstijfde trekken. De oogen nauwlijks zichtbaar, teruggeweken achter nauwe spleten. Van de uithoeken diepe inkervingen in waaiervorm over slapen en wangen. De bleeke lippen als de strak getrokken randen van een uitgebloede wond. Zij bewogen niet bij het uitzenden van een heesch, gebarsten geluid, willoos volgend den zaag-deun der ontstemde harmonica.

Hij beefde zoo, of hij elk oogenblik zou ineen zakken, maar bij iedere verflauwing van het geluid klonk een schelle waarschuwing uit den mond der vrouw, die rechts en links rondzag naar deuren en vensters, het bedelbakje in de hand.

Hoe doof voor alle geraas om hem heen, — voor het dreigend gesnerp der stem: „Voort, vader!" schrikte de oude telkens op, en er kwam iets meer beweging in de slodderige broekspijpen en gerimpelde handen.

De harmonica kreunde dan wat luider, — de stem bleef dezelfde: heesch en krachteloos sleepte zij in zeurig gestumper achter de cadans van den straatdeun aan.

Egidius wierp een aalmoes in het bakje, maar de vreemdeling staarde zoo verbijsterd de vrouw aan, dat zij met een vloek doorging.

Zoo zagen zij den oude verder sukkelen in de lange straat, tusschen de onverschillig hem voorbijloopende menschen, nu en dan opzij geduwd, uitwijkend voor een voertuig, of door honden aangeblaft.

Egidius wilde nu naar huis.

De vreemdeling stond te star-oogen, ontsteld.

Plotseling bukte hij en betastte de straatkeien. Hij schudde het hoofd.

Dan zag hij naar de steile huizen-gevels of naar de groote witte wolken, als wanhopig.

Een paar kinderen liepen lachend voorbij, den ouden man achterna.

De vreemdeling sloeg de handen voor zijn ooren: een rimpel van pijn trilde langs zijn kaken.

Dan ging hij naast Egidius die hem wachtte.

De Vreemdeling. Hoe kan dat zijn?

Egidius. Het heeft u erg ontstemd.

De Vreemdeling. Hoe is het mogelijk!.... En uw stem klinkt nog als straks, en kalm als straks loopt gij naast me, nu dát langs ons is gegaan!....

Egidius. Wij zien dat zoo dikwijls. Wij zijn er aan gewend.

De Vreemdeling. Dat ge uw oogen niet uitgerukt hebt toen zij dit voor de eerste maal gezien hadden!.... Dat de steenen hard blijven, en de huizen onbewegelijk.... Dat de wolken niet schreien en de kinderen lachen!... Waar moet ik heen? — ik weet niet waar ik blijven zal!

Egidius. Gij ziet zoo bleek — uw handen beven — uw oogen zijn zoo vreemd.... Kom met mij naar mijn huis.

De vreemdeling scheen te overleggen in zich zelven.

Dan lei hij de hand op Egidius' arm, en vroeg met angstige stem:

— Is het donker bij u in huis?

Egidius. Neen. Mijn huis is licht en vroolijk.

De Vreemdeling. Altijd?

Er klonk teleurstelling in zijn stem.

Egidius. Wij kunnen het zoo donker maken als wij willen.

De Vreemdeling. Is het in de huizen der menschen zoo licht en zoo donker als zij zelf dat willen?

Egidius. Ja.

Maar nauwelijks had hij dit gezegd, of hij voelde een angst in zijn keel, en had niet den moed meer te zeggen.

De Vreemdeling. Dan ga ik met u mee, maar het moet er donker zijn.

Hij liet zijn hand zwaar drukken op Egidius' arm, of hij zeer moe was, ging met hem het huis binnen en liet zich naar een achterkamer brengen, waar Egidius hem een rustbank wees, de blinden sloot en hem in de duisternis alleen liet.

6.

Egidius was met zijn vrouw en hun kleinste kind in een andere kamer van zijn huis.

Hij had haar verteld van den vreemden man in het nu donkere vertrek, en onwillekeurig spraken zij zacht. Alleen het kind praatte en lachte luid tegen zijn speelpopje in onnoozele blijheid.

Er was iets heel anders in hun huis; zij voelden het, al zagen zij het niet.

De vrouw luisterde naar de zachte stem van den man of hij een toover-sprookje vertelde, en hij wist zelf niet meer of hij waarheid sprak.

Zoo hadden zij lang gezeten, toen zij zich verbaasden over het stil-zijn der twee jongens die in den tuin waren.

Zij stonden op om te gaan zien. Het kleine meisje bewoog zich driftig in haar stoel en strekte de handjes uit. De moeder nam het op den arm.

Zoo gingen zij de gang door, met het wonderlijke gevoel van iets vreemds in hun woning, aandachtig ziende naar die gesloten kamer.

Verbaasd bleven zij in de tuindeur staan.

Achter een breeden jasmijn-struik in vollen bloei zat de vreemdeling op het gras. De beide knaapjes stonden dicht bij hem en zagen hem aan. Egidius' doove moeder, op haar vast plekje in het priëel, staarde stil naar hem, den mond half open.

De Vreemdeling. Die handjes?.... Neen — die zijn niet te zien. Vraag het uw grootmoeder, of zij er ooit een gezien heeft in haar lange leven. Zij blijven onder het perk, en voor elke bloem die verdort, steken ze een andere naar boven.

— En als er een bloem geplukt wordt? vroeg een der jongens.

De Vreemdeling. Als gij er een plukt, laat de hand die los.

— Ik wil ze zien, riep de ander, greep een schopje en stak met het scherpe ijzer snel onder een meizoetje, de zwarte aarde boven spittend.

De vreemdeling schudde het hoofd. De oude vrouw in het

prieël ook. Zij zagen elkander aan, of zij elkander begrepen.

De vreemdeling nam de omgevallen bloem, lei ze op zijn hand, streelde den groenen stengel en bezag aandachtig de fijn-roze puntjes der witte blaadjes. De jongen keek teleurgesteld.

De Vreemdeling. Bemerkt ge nu wel hoe snel de hand zich terugtrekt? En dit teedere sterft nu ontijdig. Doe dit nooit meer. Vraag het maar aan die oude vrouw, of de schoonheid geofferd mag worden aan het zoeken naar den oorsprong.

De jongen. Ik begrijp u niet, en grootmoeder is doof.

De Vreemdeling. Daardoor juist verstaat zij vaak u beter dan de anderen.

De oude vrouw had alles aandachtig aangezien en knikte den vreemdeling toe.

Deze vervolgde:

— Zie ook nooit meer zoo teleurgesteld naar de zwarte aarde, als een bloem gevallen is door uw schuld. En geef deze aan uw broertje, die zonder schuld is.

Egidius ging nu in den tuin. Hij zag dat de deuren aan de buitenzij der kamer open stonden. Dan, den vreemdeling naderend:

— Zijt gij uitgerust?

Doch deze staarde langs hem heen.

Achter Egidius kwam, als aarzelend, zijn vrouw. Zij stond met het kind op den arm in den zonneschijn als in een verheerlijking. Beider haar was met denzelfden gloed doortinteld, en dezelfde violenoogen bloeiden in beider gezicht.

Ontroering beefde over het gelaat van den vreemdeling.

Hij deed een stap naar de jonge vrouw, bukte zich over de hand die zij hem toestak en kuste die eerbiedig. Zij hield de vingers van haar kindje terug, die het haar van den vreemdeling streelen wilden, terwijl hij zich boog.

Toen hij zich oprichtte schitterde in zijn oogen weer de jonge blijheid, en 't was of hij met ongeduldig gebaar de wolk wilde wegduwen, die op dit oogenblik de zon verduisterde.

Egidius bleef zwijgen, het kleine kind lachte, de grootmoeder knikte, de jongens zagen verwonderd toe...

De jonge vrouw staarde peinzend naar de hand. die zijn lippen hadden aangeraakt....

De Vreemdeling. Laat ik nu heengaan.

Egidius. Waarom nú?

De Vreemdeling. Dat gij dit heilige in uw huis hebt en niet krank wordt van verrukking!

Egidius. Ik heb een groot geluk in mijn huis. Een groote heerlijkheid: die moeder met dat kind. Maar — de gewoonte...

De Vreemdeling. Gij hebt gelijk. Die maakt alles even onschadelijk voor u: het schoone zoowel als het afschuwelijke.

Hij ging heen, de oude vrouw vertrouwelijk de hand reikend als een goede bekende, de jongens streelend over het hoofd, en dan groetend met een langen bewonderenden blik moeder en kind, of hij zijn oogen verzadigen wilde.

Tot Egidius, die hem vergezelde naar de deur:

— Hoe is het mogelijk dat ik klein en laag vond uw huis dat deze heerlijkheid kan bevatten?

Egidius. Kom hier dikwijls terug.

De Vreemdeling. Als ik niet bevreesd was...

Egidius. Waarvoor?

De Vreemdeling. Voor wat uw vrijgeleide is door het leven, wat uw geest bewaart voor krank worden — voor de gewoonte. Want deze zou mijn dood zijn.

Zoo ging hij heen. Bij het terugkeeren in den tuin zag Egidius zijn vrouw aan. Er was iets vreemds in haar gezicht, een trek van moeheid die hem bezorgd deed vragen. Maar zij klaagde niet, boog zich over het kind en kuste het met veel innigheid.

Egidius wist niet waarvoor hij huiverde.

7.

Weken gingen voorbij.

Egidius zag den vreemdeling niet meer en dacht weinig aan hem.

Zijn vrouw was ziek geworden.

Zij had niet geklaagd, maar de vreemde trek op haar gezicht, dien avond het eerst gezien, het geheimzinnige teeken door een onzichtbare hand erop gelijnd, werd duidelijker.

De oude vrouw zag nu en dan naar haar of zij dat teeken herkende.

Bleeker werd zij en moede.

De dokter gaf recepten als bezweringsformules. Maar het baatte niet: het noodlots-merk bleef.

Zij werd zieker, zwakker.

Voor iedereen werden de lijnen duidelijk, zóo duidelijk dat de enkelen die haar mochten bezoeken, ontroerden, starend in dat vermagerde gezicht, waarin schooner dan ooit de violen-oogen bloeiden.

Het kindje mocht niet lang meer bij haar zijn; met matten glimlach zag zij het wegdragen naar een andere kamer.

Stil werd het om haar heen. In die stilte lag zij met ziekegeduld te kijken naar het langzaam voortsluipen van een zonnestraal over het behangsel, te luisteren naar de geluiden in het huis van ochtend tot avond, te wachten op den volgenden dag, en op het herstel dat niet komen zou.

Zij voelde dit wel, maar wachtte toch even geduldig op dat andere dat wel zou komen.

Vertroostend lei ze haar droge gloeiende hand in die van Egidius, als hij zat naast haar bed en haar met gedwongen opgewektheid toeknikte.

Dan, in den nacht, kreeg zij pijn, — beefde het bed van haar koortsrillingen, — legde zij de moede armen in benauwdheid boven haar hoofd op het kussen.

Als eindelijk de benauwdheid en de koorts en de pijn minder werden, als het vredig bleek gezicht van den dageraad

door het venster naar binnen staarde, dan sluimerden zij beiden in: Egidius op den stoel voor haar bed.

De zieke sliep dan den slaap der uitputting urenlang in de ochtendstilte.

Egidius ontwaakte, na korte sluimering. De zuster kwam binnen. De vraag op haar strak gezicht met de kalme oogen beantwoordde hij met schouderophalen.

Hij was huiverig.

Nog even boog hij zich over het bed, luisterend naar de ademhaling.

Dan ging hij de kamer uit, waar de nachtverschrikkingen nog om hem spookten.

Hij had het dommelig geluid van klokken gehoord, als zwakke galmen uit een heel ver land. Er kwam verlangen in hem naar de Zondag-stilte der velden.

Hij zocht haar.

De wind streelde hem met koele handen; de zon deed hem wèl met haar warm licht.

Hij liep over het smalle wegje tusschen de oprankende halmen: vertrouwelijk raakten de korenaren hem aan. Over het bedauwde weiland: het natte gras deed zijn schoenen glinsteren. Uit het riet steeg en uit het blauw daalde vogelgefluit.

En van alle zijden over het zomersch-zonnige veld zweefde aan dat zwak gegalm van kerkklokken, als een geroep uit het verre land.

Lang liep Egidius rond. De nacht-verschrikkingen verdwenen. Maar aldoor wist hij in zijn ziel de bleeke droefheid, met wie hij vertrouwd geraakt was, ook door de gewoonte...

Hij dacht opeens aan den vreemdeling, en toen hij in de stad terugkwam, vond hij hem zitten in het portaal van een kerk, op een steenen bank naast een blinden bedelaar.

Egidius wilde bij hem gaan, maar reeds stond hij op.

Egidius. Hoe vind ik u hier?

De Vreemdeling. Ik ben een menigte menschen gevolgd naar dit gebouw. Ik was daarbinnen.

Egidius. Hebt gij daar geluisterd naar wat er gesproken is?

De Vreemdeling. Ja. En toen de stem zweeg en de luisterenden weggingen, vond ik dezen wijzen man hier zitten.

Allen liepen hem voorbij, sommigen gaven hem een aalmoes, niet beseffend hoe rijk hij is. Ik ben bij hem gebleven.

Egidius. Wat hebt gij gehoord in de kerk?

De Vreemdeling. Ik heb den blinde hooren prijzen het zonnelicht.

Egidius. Ik bedoel daarbinnen.

De Vreemdeling. Ik heb den blinde hooren prijzen het zonnelicht.

Egidius, glimlachend: O ja — ik begrijp u.

De Vreemdeling. Waarom glimlacht ge, als ge mij begrijpt? Wie kan beter het licht prijzen dan de blinde? Wat heeft de mensch meer lief dan het voor hem ònzichtbare? En wat is welsprekender dan die liefde?... Doch wat scheelt u? Gij ziet somber voor u — uw oogen zijn moede.

Egidius. Ik heb verdriet.

De Vreemdeling. Spreek dan over de vreugde en prijs haar.

Egidius. Ik weet niets meer van vreugde. 't Is of ge mij bespot. Mijn vrouw is ten doode ziek... Zij zal sterven.

De vreemdeling zweeg en zag nadenkend voor zich. Dan, na een handdruk aan den blinde, die het hoofd bewoog en het gezicht naar hem wendde, of hij hem zag door de oogleden heen:

— Laat mij met u gaan naar uw zieke. Ik wil haar hooren over het leven, nu zij sterven gaat.

Egidius. Zij mag niet spreken; het is haar verboden.

De Vreemdeling. Wie kan de stervenden verbieden over het leven te spreken?... Ik ga met u.

8.

. . . .

De zieke had de oogen wijd geopend.

Haar pijnen waren voorbij en haar benauwdheden.

Zij lag onbewegelijk.

Alleen een hand, was-wit op het dek, bewoog zich nu en dan onrustig, of ze iets zocht.

Even nog had de zieke Egidius aangezien, toen hij die hand streelend trachtte vast te houden.

Den vreemdeling ontwaarde zij niet meer. Geruischloos had hij weer zich neergezet aan de andere zijde der kamer en bleef naar haar staren.

Haar oogen deden Egidius denken aan die van dat kind op het duin, in vertrouwlijke bewondering turend naar de oneindige zee.

Weer zocht haar hand over het dek.

Er was een vreemde tegenstelling tusschen het rustig strakke gezicht en die onrustig zoekende hand.

Egidius liet haar de zijne ontmoeten. Even herkende en omklemde ze die, dan zocht ze weer verder.

De vreemdeling knikte, en zag aldoor naar haar met in zijn oogen de uitdrukking van aandachtig luisteren.

Een fijne blos, als een doorschijn, tintte haar wangen.

Haar andere hand kwam ook boven het dek, met de beweging van iets dat zich vrijmaakt.

De adem kreunde . . .

De beide handen zochten . . . zochten. . . .

Egidius kuste de stervende op het voorhoofd. Een trilling beefde om de wenkbrauwen als een poging . . .

De handen ontmoetten en omklemden elkaar.

De trekken verstarden — het lichaam rekte zich.

De adem stokte . . .

Een zucht.

Iets vreemds in de stilte . . .

De handen lagen roerloos naast elkaar, deemoedig berustend in het niet-vinden, tevreden eindelijk in hun ledig zijn.

Egidius zag als door een nevel het zoo wonderlijk verkleurende gezicht op het kussen.

Ontroerd wendde hij zich af.

En dan ontwaarde hij, onhoorbaar stil genaderd, zijn moeder, luisterend met gebogen hoofd... Hij zag het beven van haar gerimpelde handen. Hij zag de bleeke zuster, rustig, met medelijdende oogen, tusschen zijn beide jongens, met schuwangstige blikken ziende naar de doode.

Den vreemdeling zag hij niet meer.

Hij voelde zich zoo zwak worden, wendde zich weer naar de doode, zakte op zijn knieën, vallend over het bed, met het gezicht op de kil en stil geworden handen.

Zoo bleef hij liggen.

Zijn moeder streelde zijn hoofd.

In de andere kamer lachte het kleine kind.

9.

Egidius zat bij de doode.

De kinderen waren uit het huis.

De oude vrouw kwam een enkele maal, de stilte niet storend, in de kamer, en ging weer heen.

De geruchten van buiten hoorde hij als uit verre verte...

De vreemdeling raakte zijn schouder aan. Hij voelde het bijna niet.

De Vreemdeling. Ziet gij wel dat zij nu nog mooier is dan dien avond buiten?...

Egidius kon niets antwoorden.

De Vreemdeling. Zie haar mond! De levenden denken dat de dooden het niet weten, — zie eens, of zij het beseft... Maar 't is haar nog te vreemd. Daarom is de mond zoo stroef, als van wie in onzekerheid wacht.

De zekerheid komt spoedig...

Verstaat gij mij?

Egidius knikte.

Toch waren die woorden hem als een ledig geluid.

De Vreemdeling. Zoodra zij mijn moeder kent.

Dan gaat het stroef-wachtende weg...

Gij hebt haar oogen dicht gedrukt?

Egidius trilde als van pijn.

De Vreemdeling. Omdat zij nog niet nalaten kon te zien. Spoedig kunt gij ze niet meer openen.

Vraag het aan wie dit beproefden, hoe onwillig de doode oogen worden om zich te openen.

De lippen niet... Die openen zich weer vanzelf.

En beginnen te glimlachen met geglinster van witte tanden in het duister.

Ook zij zal glimlachen.

De levenden lachen luid. Zij overtuigen daardoor zichzelven dat zij lachen.

De dooden lachen stil. Zij zijn tevreden in rustige zekerheid.

O, als gij ze zien kondt, die millioenen, lachend hun grooten, eeuwigen, onhoorbaren lach in kinderlijke zekerheid!

Verstaat gij mij nog?

Egidius. Bijna niet.

De Vreemdeling. Is er iets tusschen ons?

Egidius. Iemand.

De Vreemdeling. Zeg mij wie het is.

Egidius. Ik ken häar niet.

De Vreemdeling. Zeg dan hoe zij is.

Egidius. Zij is donker. Anders niet dan donker — en groot... Ik heb haar lang zien komen...

De Vreemdeling. Van waar?

Het kostte Egidius moeite te spreken. Zijn stem haperde.

— Ik weet niet van waar... Van heel ver...

De Vreemdeling. Zeg mij toch alles.

Egidius. Als ik kan. Toen gij voor 't eerst hier bij mij waart en ik u zag en tegelijk mijn moeder en mijn kinderen en..

De Vreemdeling knikte.

Egidius. Toen was het mij of ik opeens uit een eng bestaan uitzicht kreeg naar een oneindigheid.

Van de nauwe cel was de deur plotseling wijd geopend: ik zag een oceaan van ruimte en licht. Dagen aan dagen zochten mijn oogen de verrukking van dat nieuwe.

En juist toen is zij gekomen. Van heel ver.

Aan den horizon zag ik haar... Eerst klein, maar huiveringwekkend als een noodlot tegen de helderheid.

Ik wist niet wat het was. Ik rilde voor het raadsel... Dat nader kwam... Dat grooter werd... Donkerder... Dreigender... Dat meer en meer van den oceaan voor mij onzichtbaar maakte.

Een voorschaduw gleed in mijn cel, sloop om mij heen, kroop tegen de wanden.

Dan kwam zij zelf, alles verdonkerend, hemel en horizon bedekkend.

De stemmen buiten verstomden, het licht verdween. Niets zag ik meer dan haar onzichtbaar aangezicht, niets hoorde ik meer dan haar stilte van bedreiging.

Nu staat zij daar — stom, breed, voor mijn eng verblijf.

Zij sluit de opening geheel af — met stil gebaar. Vol mysterie zijn de plooien van haar lang kleed.

In de duisternis kruip ik weg voor de schaduw-diepten achter het floers, die mij aanzien als oogen.

Alles is nu weg voor mij.
Ook gij zijt onzichtbaar geworden.
Uw stem is als een gefluister in den nevel.

Met de handen voor het gezicht bleef Egidius ineengedoken zitten.

De Vreemdeling. Zie haar aan.

Egidius. Ik kan niet.

De Vreemdeling. Gij kunt het. Want haar oogen zijn donker. Het duister kunt gij aanzien, niet het licht.

Egidius antwoordde niet meer.

De Vreemdeling. Het duister wijkt als gij het aanziet. Denk er aan dat het licht nog altijd u wacht. Dat het geluid van wie u liefhebben u wacht. Dat ik u wacht, aldoor — aan den rand van het onmetelijke...

Zijn stem klonk flauw en flauwer...

Zij verruischte.

Egidius zat nog onbewegelijk, uren...

Dan stond hij op en ging bij de doode.

Alles was nu zoo stil.

Hij zag naar de gesloten oogen. De witte wangen voelden als koude steen onder de streeling van zijn hand.

't Was hem of haar mond minder stroef werd, — of de lippen een weinig vaneen weken...

Met ontroering zag hij iets van tanden-glinstering... het ontluiken van den glimlach der dooden...

W. G. VAN NOUHUYS.

NEDERLAND EN DE BERNER CONVENTIE.

I.

Ik heb wel eens op een kermis, midden in de lange rij van vermaak of leering biedende kramen, een enkele tent waargenomen die door het publiek halsstarrig werd voorbijgegaan. Wat ze te zien bood, was even merkwaardig als de rest; de ondernemer schreeuwde even hard als zijn concurrenten; de standplaats was niet minder gunstig. Toch stroomde het naar binnen bij den buurman en maar een hoogst enkele ging de ledige tent binnen. En waaraan het te wijten was, begreep eigenlijk niemand.

In zoo'n tent ben ik binnengegaan en nu ik eruit kom, voeg ik mijn stem bij die van de weinige aanprijzers. Ik weet niet of het veel zal helpen; misschien... ik sta op een gunstig hoekje, vanwaar ik allicht vroeger onverschilligen kan bereiken met mijn roep: Gaat dat zien en overtuigt u van de waarheid.

Het wordt inderdaad tijd weer eens luid te roepen dat ons land niet mag achterblijven bij de beschaafde staten van de wereld, waar het de onderlinge bescherming geldt van een zoo hoog-ideëel recht als de letterkundige eigendom. Het land dat onder de eerste behoord heeft, van waar uit de gedachten der treflijkste wijsgeeren zich over ons werelddeel hebben verspreid, behoort onder de laatste om aan de gedachten die van buiten komen, de bescherming te verleenen waarop zij recht hebben. Uit onze wetgeving hebben wij getracht en zijn wij nog altijd bezig de sporen — als van iets middeleeuwsch, iets verouderds waarover men zich schamen moet — te verwijderen van alles

wat naar een „vreemdelingenrecht" zweemt. Wij begrijpen dat het niet aangaat den inboorling van een staat die in beschaving naast of boven ons staat, in rechtspositie achter te stellen bij den ingezetene. Het is waar, wat wij te zijnen behoeve doen, zijn meest *matters of commerce*: wij geven om voor onze landgenooten van anderen te verkrijgen. Maar de krachtige steun, van ons land uit aan de Conferenties voor het internationaal privaatrecht verleend (ook van regeeringswege), toont toch het bestaan aan van het besef, dat men hier in dit opzicht niet alleen met stoffelijk voordeel rekent; het besef, dat het goed is mede te werken tot den wereldvrede door met behoud der grenslijnen, de grensmuren te slechten.

Dat besef schijnt echter te eenenmale te ontbreken op één punt, ten aanzien waarvan het zich juist te sterker moest doen gevoelen omdat het een recht betreft, dat zeer klaarblijkelijk meer behoefte aan bescherming heeft dan eenig ander en waarvan bovendien wegens zijn cosmopolitisch karakter de bescherming zeer duidelijk een eisch en een behoefte van de beschaving is. Onze publieke meening en onze wetgeving hebben dit beginsel erkend door in de wet tot regeling van het auteursrecht den intellectueelen eigendom te handhaven zoo goed als elken anderen. Maar is daardoor de Nederlander tegen schending van zijn recht gevrijwaard, de vreemdeling vraagt nog altijd vruchteloos om bescherming. Hij is hier rechteloos; wij mogen hem bestelen als de raven — en wij doen het! En dit is te erger, waar men ons van alle kanten uitnoodigt en aanspoort er een eind aan te maken, nu zooveel andere staten het voorbeeld hebben gegeven.

Niettemin schijnt men er hier niet aan te denken dat voorbeeld te volgen. De meeste auteurs halen er de schouders voor op. De uitgevers en boekhandelaars verzetten er zich tegen. Een rechtsgeleerde als mr. J. D. Veegens raadt het in een paar woorden af. [1]) De volksvertegenwoordiging is er zoo weinig toe geneigd, dat zij herhaaldelijk haar goedkeuring, niet aan een internationale regeling, maar zelfs aan speciale tractaten heeft onthouden; Nederland heeft uiterst beperkte verdragen betreffende den waarborg van den letterkundigen eigendom

[1]) *Het auteursrecht volgens de Nederlandsche wetgeving* — door mr. J. D. Veegens. (Uitgegeven door de Vereeniging ter bevordering van de belangen des boekhandels. 's-Gravenhage, Gebr. Belinfante 1895.) Zie pag. 181.

gesloten met België, Frankrijk en... Spanje; niet met Duitschland, niet met Engeland. De regeering houdt zich harerzijds getrouw aan de openbare — absentie van meening.

Wil men een paar voorbeelden uit den laatsten tijd?

In September van het vorige jaar hield de *Association littéraire et artistique internationale* (in 1878 te Parijs onder eerevoorzitterschap van Victor Hugo gesticht) haar 17de congres te Dresden. De deelneming was bijzonder groot; de stemming zeer opgewekt. Ook een aantal landen, welker regeeringen nog niet tot de internationale Unie van Bern, het kind der vereeniging, toetraden, waren vertegenwoordigd. De afgevaardigden van kleine landen als Noorwegen en Denemarken spraken de stellige verwachting uit dat binnenkort de aansluiting hunner regeeringen bij de Unie van Bern zou volgen, het gold hier een vraagstuk van moraliteit, een eerequaestie. De afgevaardigde van een groot en „achterlijk" land als Rusland verzocht het Congres slechts nog wat geduld te hebben, omdat er in de Russische wetgeving nog eerst leemten moesten worden aangevuld; over de aansluiting zelf heerschte volledige helderheid, ja, deze werd noodzakelijk en in het belang van de Russische schrijvers geacht. Toejuiching begroette deze verschillende mededeelingen. Daarop volgt in het verslag van den *Dresdner Anzeiger* (n°. 267):

„In Abwesenheit des Berichterstatters für die Niederlande „theilt der Herr Vorsitzende mit, dasz der Bericht leider nicht „günstig laute; beim Lesen werden die Herren sich einer ge- „wissen melancholischen Stimmung nicht erwehren können."

Is het niet voldoende om een Nederlander melancholiek te maken ook zonder de lezing van het rapport? De conclusie luidde: „Wat Nederland betreft, is er niets te doen dan betere tijden af te wachten en zich te wapenen met geduld." Wat nog erger is, een Franschman die haar mededeelt, voegt er aan toe: „dat Nederland (ten Congresse) de eenige natie geweest is welke niet de minste hoop heeft gegeven haar wetgeving maatregelen te zien aannemen, meer overeenkomstig den eerbied voor den eigendom."

Het behoeft nauwelijks gezegd te worden dat Nederland ook in Mei jl. ontbrak ter diplomatieke conferentie te Parijs, gehouden tot aanvulling en verbetering van de Conventie van Bern (*Union internationale pour la protection des oeuvres litté-*

raires et artistiques). Daarheen hadden dertien regeeringen gedelegeerden gezonden, terwijl zestien, die niet tot de Unie behoorden, er zich lieten vertegenwoordigen. De resultaten der besprekingen zijn niet openbaar gemaakt, de vergaderingen waren evenals die van de conferenties voor internationaal privaatrecht niet voor het publiek toegankelijk. Gewoonlijk worden dan na eenigen tijd korte processen-verbaal van het verhandelde uitgegeven; dit is tot nog toe echter niet geschied. Maar de Fransche bladen gaven toch al dadelijk enkele korte mededeelingen, waarvan de voornaamste zeker wel deze was: dat men naast de negen tot de Unie behoorende landen t.w.: België, Duitschland, Frankrijk, Groot-Brittannië, Haïti, Italië, Spanje, Tunis en Zwitserland, en de vier later toegetredenen, waaronder Noorwegen, — de aansluiting van de zestien staten, die nog niet tot de Conventie behoorden en vertegenwoordigers naar deze conferentie gezonden hadden, als zeker beschouwde.

Bij die zestien was Nederland niet. Het had zich niet eens op hun voorbeeld *ad audiendum* laten vertegenwoordigen. En van ergernis over die ontstentenis bij auteurs of uitgevers in ons land, bleek zoo goed als niets.

De negen mogendheden, die in 1887 het in 1885 vastgestelde ontwerp teekenden, waren blijkens den considerans „gelijkelijk bezield van het verlangen om op doeltreffende en zoo eenvoudig mogelijke wijze de rechten van auteurs op hun letterkundige en artistieke werken te beschermen.”

Zij vereenigden zich te dien einde tot een internationalen Bond: de Unie van Bern, welks regelen zijn vastgesteld op 9 September 1886 en in werking getreden op 1 Januari 1888.

Het is onnoodig hier ter plaatse over den rechtsgrond der bescherming, aan auteurs van letter- en kunstwerken verleend, uit te weiden. Men is het daarover niet geheel eens, gelijk bij de voorbereidende werkzaamheden der Conventie o.a. duidelijk bleek uit de moeite die het kostte om een gepasten naam te bedenken. De theoretische zin der Duitsche gedelegeerden kon het niet van zich verkrijgen de „*propriété littéraire*” der Franschen te aanvaarden. Dezen hechtten aan hun „*droits d'auteur*” een beperkter beteekenis dan de Duitschers aan hun „*Urheberrecht*”, de Italianen aan hun „*diritti di autore*”, de Nederlanders aan hun „*auteursrecht*”. Voor het Engelsche „*copyright*” eindelijk

was geen correspondeerende Fransche uitdrukking te vinden. Zoo kwam men er toe eenvoudig van „bescherming der rechten van auteurs“ te spreken. Hierin ontmoette men elkander; verstandiglijk liet men den rechtsgrond rusten, waar er geen welgeordende staat te vinden was die de bescherming zelve aan zijn auteurs en hun werken onthield. [1])

Ook ons land verleent zoodanige bescherming welke laatstelijk geregeld is bij de wet van 28 Juni 1881 (Stbl. n°. 124) tot regeling van het auteursrecht. Het lijkt er niet naar dat deze wet alle belanghebbenden voldoet; sommige artikelen zijn te bindend, andere te beperkt; de redactie laat te wenschen over; men mist een definitie van het auteursrecht zelf; terwijl een regeling van het auteursrecht van werken van beeldende kunst ontbreekt. Niettemin kan men zeggen dat er tusschen onze auteurs-wetgeving en die van de meeste andere beschaafde landen geen principieel onderscheid bestaat; in hoofdzaak berusten de regelingen op dezelfde grondslagen. Onze auteurswet is niet van speciaal Nederlandschen aard, bij haar samenstelling werd voornamelijk de Duitsche gevolgd.

Het is licht te begrijpen dat het een heele stap is om van een nationale bescherming te komen tot een internationale. In deze richting kon aanvankelijk niet anders worden gewerkt dan door het sluiten van tractaten. Zoo heeft Nederland er drie, welke in hoofdzaak strekken tot het weren van nadruk, in zooverre zij de wetgeving der beide contracteerende landen op den nadruk van werken, in het andere land uitgegeven, toepasselijk verklaren. Het vertalingsrecht van den auteur wordt er zeer onvoldoende in gehandhaafd; slechts wordt hem een zekere bescherming verleend ten opzichte van de door hemzelven vervaardigde vertaling, maar tot andere strekt zich zijn recht niet uit.

Men gevoelt welke groote bezwaren er voor de auteurs aan dit tractaten-systeem verbonden zijn. Het ergste is wel dit, dat de bescherming in duur en omvang zich regelt naar de meest verschillende wetten en het dus grooten omslag en kosten veroorzaakt zich op de hoogte te stellen van de rechten, welke men nog of niet meer kan doen gelden. Eenheid ontbreekt

[1]) Een zeer heldere verklaring van het begrip van auteursrecht vindt men in het boven geciteerde werkje van mr. J. D. Veegens, blz. 50 en vv.

volslagen en vooral is dit met ons land het geval, dat altijd uiterst huiverig is geweest om zich door letterkundige verdragen te binden, zoodat het nu zelfs de *chinoiserie* vertoont van er een te bezitten met Spanje en niet met Engeland of Duitschland.

Het belang van een zooveel mogelijk uniforme regeling ligt dan ook voor de hand. Maar tevens, waar elk land zijn nationale wetgeving bezit, de bezwaren. Deze zijn inderdaad zoo gewichtig, dat men de Unie van Bern niet tot stand heeft kunnen brengen dan door een aanhoudend schipperen, een voortdurend rekening houden met de regelen, door deze of gene nationale wetgeving gesteld. Neemt men dit alles in aanmerking, dan is de arbeid der gedelegeerden ter Conventie des te eerbiedwaardiger. Bijna op alle punten heeft men moeten transigeeren, maar bijna overal werd een bevredigend accoord getroffen.

De Unie van Bern stelt dus een a l g e m e e n m i n i m u m van bescherming vast, dat de auteurs van letterkundige en artistieke werken in de landen welke zij omvat, zullen genieten. Het blijft aan elk der contracteerende landen vrij die bescherming door tractaten met elkander of met andere landen uit te breiden of anders te regelen, slechts niet haar te beperken. Dit minimum is allereerst geregeld in art. 2 van de Unie. Het ware wenschelijk geweest dat de Conventie te dezen opzichte materieel recht had kunnen scheppen, d. w. z. den duur en omvang van het auteursrecht in alle contracteerende landen eenvormig had kunnen vaststellen. Men heeft het echter met de onderlinge overeenstemming niet verder kunnen brengen, dan tot de bepaling dat „de tot een der landen van den Bond behoorende auteurs enz. in de andere landen voor hun werken, hetzij uitgegeven (*publiées*, in onze wet: „door den druk gemeen gemaakt") in een dezer landen, hetzij niet uitgegeven, de rechten genieten, welke de onderscheiden wetten den inlandschen auteurs thans verleenen of nog verleenen zullen." Men heeft zich slechts stiptelijk aan de voorwaarden en formaliteiten van zijn eigen wet te houden en men geniet overal de bescherming der vreemde wet, met dien verstande evenwel dat „het genot der (gewaarborgde) rechten in de andere landen den duur der bescherming in het land van oorsprong (het land waartoe de auteur behoort) niet kan overtreffen."

Ziehier den hoed, dien men heeft moeten gebruiken om de

meesten der onderhandelaars onder te vangen. [illegible] in zeer bescheiden zin sprake van internationale [illegible] Conventie steunt feitelijk op zooveel wetgevingen als er contracteerende landen zijn. Door tot haar toe te treden doet een land eigenlijk niets anders dan op één slag tractaten sluiten met al de landen, welke tot haar behooren. Dit is ontegenzeggelijk veel eenvoudiger dan het aangaan van afzonderlijke verdragen, een voor een, maar het neemt het bezwaar niet weg dat de rechten welke men in beide gevallen kan doen gelden, in de verschillende landen in duur en omvang verschillend zijn. Het eenige wat men door enkel zijn eigen nationale wet na te slaan kan te weten komen, is het maximum van de rechten die men in de andere landen kan doen gelden; want deze kunnen het nationale maximum nooit overschrijden. Hoeveel minder men evenwel in het eene, hoeveel korter men in het andere land beschermd wordt — om dat te weten, dient men de wetten van het eene en het andere land te bestudeeren.

Het is niet rondom dit artikel van de Conventie dat de groote strijd of voor niet tot de Unie behoorende landen, voor Nederland inzonderheid, toetreding wenschelijk is, moet worden uitgevochten. Het is duidelijk — en het ligt in den geest van den tijd dit algemeen te erkennen — dat het niet aangaat buitenlandschen auteurs de bescherming te onthouden, welke men den eigen auteurs verleent. Ook ons land heeft dit in beginsel erkend door het sluiten van de drie genoemde tractaten en dat het er niet meer heeft aangegaan, ligt eenvoudig hieraan, dat het eigenbelang van het kleine Nederland de gebiedende noodzakelijkheid ervan niet dadelijk aantoonde en het dus toenadering weigerde, zoodra het maar eenigszins kon vreezen dat het voordeel aan de zijde van den anderen contractant overwegend kon zijn. Van die vrees is bv. de niet-bekrachtiging van het tractaat met Duitschland in 1884 het gevolg geweest. Voor nadruk van Nederlandsche geschriften of opvoering van tooneelwerken in den vreemde, bestaat inderdaad geen ernstig gevaar, tenzij indien de nadruk voor verspreiding in Nederland bestemd ware en dan wordt zij door onze eigen wet verboden.

Ons land verkeert — dit zij ter verontschuldiging van zijn vroegere laksheid gezegd — in een andere stelling dan Frankrijk, welks literatuur zich over de geheele wereld ver-

[illegible] land zich steeds aan de spits der bescherming [illegible] literairen eigendom gesteld heeft, verdient dan ook [illegible]ering, maar niet die luidruchtige bewondering welke het bij vele, vooral Fransche, schrijvers heeft gewekt. De edelmoedigheid, waarmee het de rechten van buitenlandsche auteurs beschermde zelfs vóór het nog in de landen waartoe deze behoorden, gelijke rechten voor zijn eigen ingezetenen had verkregen, had stellig voor een groot deel haar ontstaan te danken aan de gegronde hoop dat men het op den duur ook daar dezelfde rechten niet zou onthouden, bij welker erkenning het méér dan eenig ander belang had. Zoo ziet men dan ook dat zelfs Nederland, welks lust tot medewerking zeker minimaal mag heeten, onder de drie rijken waarmee het tractaten heeft gesloten, aan Frankrijk de eerste plaats gegund heeft.

Het beginsel van art. 2 der Berner Conventie is, gelijk ik zeide, door ons land erkend. Toetreding zou, wat dit artikel betreft, in den hier te lande heerschenden toestand geen andere verandering brengen dan dat nu ook aan Duitsche, Engelsche, Italiaansche en andere auteurs werd verleend wat sinds tientallen van jaren aan Fransche, Belgische en Spaansche schrijvers is toegestaan. Voor werken van beeldende kunst zou voorts eerst dan een bescherming in het leven geroepen worden, wanneer een Nederlandsche wet haar ook aan onze eigen artisten verzekerde; en over de noodzakelijkheid van zulk een wet bestaat ten onzent weinig verschil van meening. De goede gewoonten onzer muzikale wereld tegenover het buitenland eindelijk zijn reeds nu, zonder wettelijken dwang (behoudens enkele uitzonderingen van betrekkelijk geringe beteekenis), in overeenstemming met de bepaling van dit artikel. In zóóverre dus kan geen Nederlander, die bescherming van het auteursrecht iets natuurlijks acht, tegen de Conventie bezwaar koesteren. Wij zouden er geen nadeel onder lijden en ons voordeel zou op zijn allerminst bestaan in het bewustzijn, dat de vreemde auteurs ten onzent niet meer als rechtlooze barbaren beschouwd werden; hetgeen voor een beschaafden staat toch ook iets waard is.

Wat Nederland, nadat het tot de eerste toebereidselen der Unie van Bern in 1884 zijn medewerking had verleend, van verdere vertegenwoordiging heeft doen afzien; wat het ook dit

jaar bewoog aan de roepstem uit Parijs geen gehoor te geven; wat een aanzienlijk deel der Nederlandsche uitgevers en boekhandelaars de vraag of aansluiting gewenscht is, ontkennend deed beantwoorden en nog altijd zooveel verstandige menschen aanleiding geeft haar te beschouwen als een dubium, ten aanzien waarvan onthouding geraden is: dat is het eenige beginsel, door de Unie in art. 5 tot materieel recht verheven: de internationale regeling van het uitsluitend recht van vertaling.

Het eerste lid van art. 5 (de overige alinea's bevatten voorschriften van formeelen aard) luidt als volgt:

„De tot een der landen van de Unie behoorende auteurs, of hun rechtverkrijgenden, genieten in de andere landen het uitsluitend recht om vertalingen uit te geven of te machtigen tot het uitgeven van vertalingen hunner werken en dat gedurende een tijdsverloop van tien jaren na de uitgave van het oorspronkelijke werk in een van de landen der Unie."

De Conventie van Bern erkent en beschermt het uitsluitend vertalingsrecht van den auteur. En alweder kunnen ook in dit opzicht tegen haar geen principieele bezwaren bestaan bij staten welke in hun eigen wetten dat vertalingsrecht evenzeer beschermen. Nederland nu doet dit in art. 5 van zijn wet op het auteursrecht.

Op de uitwerking van het beginsel dus, niet op het beginsel zelf, stuit onze aansluiting bij de Berner Conventie af. Inderdaad is het vertalingsrecht in art. 5 der Conventie geheel anders, veel eenvoudiger en onbekrompener, geregeld dan in art. 5 onzer auteurswet. Het uitsluitende vertalingsrecht bestaat ten onzent vijf jaar, nadat een bewijs van ontvangst van een exemplaar der vertaling van wege het departement van justitie is afgegeven. Hier is dus alvast een verschil in duur. Maar daarnevens bevat onze wet de bepaling dat de auteur, die zich bij de uitgave van zijn werk het uitsluitende vertalingsrecht wil voorbehouden, daarvan melding moet maken op het titelblad dier uitgave en bovendien... zijn vertaling binnen drie jaren na de oorspronkelijke uitgave „door den druk gemeen" moet maken. De strekking van dit voorschrift is den auteur te beletten zich het uitsluitend recht tot vertalen maar vast voor te behouden, zonder de vertaling

werkelijk te laten volgen. Die angst heeft ons het krenterigste artikel van de Duitsche auteurswet doen overnemen, waarvan dìt het gevolg is: Of de auteur, die zich het vertalingsrecht op het titelblad voorbehoudt, laat werkelijk binnen drie jaar de vertaling volgen — en in dat geval duurt de bescherming 5 jaar daarna, dus hoogstens 8 jaar. Of hij laat de vertaling achterwege — en in dat geval duurt de bescherming tòch 3 jaar. In plaats daarvan had men royaalweg een vasten termijn van bescherming kunnen bepalen en niet den schrijver die werkelijk vertalen wil, moeten dwingen dit binnen drie jaar te doen. Gelukkig echter vindt het artikel ten onzent zelden toepassing, aangezien er betrekkelijk weinig Nederlandsche werken in vreemde talen overgezet en hier uitgegeven worden.

Deze beperkingen nemen echter niet weg dat Nederland het beginsel van een uitsluitend vertalingsrecht heeft erkend. Het is alleen maar: men wil den vreemdeling nog niet toekennen wat men den landgenoot niet onthoudt — en men wil het hem niet toekennen in zoo ruime mate als de Conventie het doet.

Dit laatste vooral kwam treffend uit in het advies, in Augustus 1894 door een commissie uit de Vereeniging ter bevordering van de belangen des boekhandels uitgebracht over de vraag of toetreding van Nederland tot de Berner Conventie „uit een oogpunt van billijkheid en welbegrepen handelsbelang" wenschelijk zou zijn. De meerderheid dier commissie (drie van de vijf leden) beantwoordde de vraag bevestigend, hetgeen zeker toejuiching verdient, niet alleen om de uitnemende wijze waarop de conclusie door haar was toegelicht, maar ook omdat hier een onderzoek was ingesteld mede in de richting van het „welbegrepen handelsbelang", hetwelk niet ter volledige beoordeeling van den niet-handelsman staat. Evenwel — die dappere meerderheid, die straks op haar beurt in de vergadering van 14 Augustus de nederlaag zou lijden, was voor de consequentie van haar meening teruggedeinsd. Zij „zag niet voorbij, dat eene tienjarige bescherming van het vertalingsrecht, — terwijl onze wet dat recht slechts vijf jaren waarborgt, — eene belemmerende bepaling is" en in stede van nu te betoogen dat, indien ons land tot het concert der mogendheden toetrad, zich daarnaar natuurlijk ook het mindere, het voorschrift onzer wet, zou moeten wijzigen, adviseerde zij tot toetreding onder beding

dat „die belemmering uit den weg geruimd en de beschermingstermijn bij uitzondering voor Nederland tot vijf jaren teruggebracht zou worden.” Was dat onmogelijk, dan hield zij zich liever aan het stelsel van afzonderlijke tractaten.

En het was onmogelijk — gelijk men bij een weinig meer studie van de geschiedenis en de voorbereiding van de Conventie had kunnen gewaar worden. Immers, deze stelt het minimum van bescherming vast, waarover de contracteerende staten het eens zijn kunnen worden. Hoe kon men dan verwachten dat ter wille van een zeer kleine, en bovendien reeds jaren lang weerbarstige, mogendheid als de onze dat minimum nog bij uitzonderings-clausule zou worden beperkt? De Commissie nam met de eene hand terug wat zij met de andere aanbood; zij verklaarde zich bereid tot het aangaan eener verbintenis onder onmogelijke voorwaarde.

Ik acht het niet noodig nog eens de tallooze argumenten bijeen te rakelen welke voor een zoo ruim mogelijke aansluiting bij een internationale regeling van het vertaalrecht in het algemeen pleiten. Zij hangen nauw samen met alles wat voor de internationale bescherming van het auteursrecht kan worden aangevoerd. Men vindt ze in de commentaren van Soldan en Nicolau; in de handelingen der verscheidene congressen van de *Association internationale;* in het handige en actueele proefschrift van mr. J. G. Robbers Jr. [1]), welks tweede deel aan opmerkingen en beschouwingen over het internationaal auteursrecht gewijd is Ik kan, wat die „algemeene”, dat is: niet speciaal voor Nederland geldende, argumenten betreft, volstaan met de vermelding van een warm pleidooi van Emile Zola dat nog onlangs, den 25en April, in den *Figaro* een plaats vond, en waarin ze bijna allen in aangenamen vorm zijn weergegeven.

De in Europa en de Vereenigde Staten meest gelezen schrijver van Frankrijk verheft in het boulevard-blad nog eens zijn stem voor het wettige loon dat den schrijver toekomt voor den arbeid van zijn geest, voor de „redenen van wederzijdsche belangen, die van waardigheid en van gerechtigheid”, welke men moet doen klinken „om naar zich te doen luisteren de naburige volken die, zij het in hun naïveteit, altijd maar door het ge-

---

[1]) *Het auteursrecht.* Opmerkingen en beschouwingen. — Amsterdam 1896.

makkelijke stelsel blijven toepassen *de prendre leur bien où ils le trouvent.*" Hij noemt de letterkundige Conventie „een eersten band van broederschap tusschen de volkeren." Uit eigen ervaring sprekende, verhaalt hij hoe veertien uitgaven (vertalingen) van zijn *Débâcle,* door verschillende dagbladen geplaatst, tegelijkertijd in Rusland verschenen. „Elken morgen, zoodra het feuilleton te Parijs verkrijgbaar was gesteld, werd het door vertalers haastig overgezet en per post van denzelfden avond verzonden. Vandaar allerlei onaangename gevolgen: vooreerst afgeroffelde, schandelijke, een literaire natie onwaardige vertalingen; vervolgens, een dusdanige versnippering van geldelijk belang dat geen enkel blad werkelijk voordeel had van de primeur; eindelijk, een soort van opkooperij die zeer nadeelig was voor de nationale werken." Het schijnt wel mooi, zoo eindigt Zola, een kunstwerk te beschouwen als gemeengoed, als het gezang van een vogel, welks muziek men opvangt en meeneemt in de ooren of als de geur van de wilde bloem, u door een koeltje ten geschenke gegeven. „En wat mij persoonlijk betreft, het is mij wèl dat men ons in het geheel niet beschermt. Maar dan verlang ik ook dat men aan de tegenwoordige kapitalistische maatschappij de collectivistische van Guesde of de anarchistische van Jean Grave tot opvolgster geve.... Nu het begrip van een Maecenas die den schrijver onderhoudt, opdat deze voortbrenge, als aristocratisch aan kant gedaan is, nu blijft er niets anders over dan dit: den letterkundigen arbeid gelijk te stellen met elken anderen, zoodat hij den arbeider naar recht en billijkheid doe leven en dus ook een eigendom doe ontstaan welken de wet moet beschermen, zoo goed als allen eigendom. Er is arbeid, er is voortbrengsel daaruit ontstaan, en niemand mag hierover beschikken zonder toestemming van den voortbrenger, op straffe van inbreuk te maken op de wet van universeele eerlijkheid, die verbiedt aan een ander te ontnemen wat hij weigert te geven."

Het lange citaat zij mij ten goede gehouden; het artikel van Zola is het kernachtigste en het jongst verschenen pleit voor bescherming van den letterkundigen eigendom over de geheele beschaafde wereld. Tegen het beginsel valt dan ook zoo goed als niets in te brengen. Slachtoffers van een ergerlijke spraakverwarring hebben getracht het aan te tasten met de bewering dat het in strijd zou zijn met de gezonde begrippen

van vrijhandel. Maar het is klaar als de dag, dat van protectie aan een tak van handel of nijverheid, aan de totale massa van zeker product binnen zekere territoriale grenzen verleend, hier geen spoor aanwezig is. Het geldt hier slechts de bescherming van het individueele recht — het moge dan juridische eigendom zijn of niet —; erkenning, sanctie van het recht van een persoon op een zaak, welke het voortbrengsel is van zijn geestesarbeid.

Op welke gronden wijst dan Nederland de toepassing van dat beginsel op vreemdelingen van de hand — zoo hardnekkig dat zelfs in de weinige tractaten die het sloot, de toekenning van exclusief vertalingsrecht aan buitenlanders ontbreekt?

Zooals ik boven mededeelde, was er in de commissie, door de Vereeniging tot bevordering des boekhandels benoemd om te adviseeren over de vraag of aansluiting van Nederland bij de Berner Conventie gewenscht is, een minderheid welke rondweg ontkennend antwoordde. Haar meening nu werd door de vergadering der Vereeniging in welke het advies werd uitgebracht, zoo goed gemotiveerd geacht, dat men haar gelijk gaf en de conclusie van het rapport met 66 tegen 26 stemmen verwierp.

Ik wil niet nagaan — en kan niet geheel beoordeelen — of het verschil niet geringer, ja of de uitslag niet anders ware geweest, indien men de namen der boekverkoopers en uitgevers die aan beide zijden aan de stemming deelnamen, tegen elkander had kunnen wegen in plaats van ze te tellen. Erkend moet worden dat een meerderheid van 40 stemmen iets beteekent. En ik vrees dat deze uitslag zeer nadeelig werkt en werken zal op den lust van deze en volgende regeeringen om de noodige stappen tot aansluiting bij de Unie te doen. Ook zijn van de weinigen, die in het onderwerp belang stellen, reeds sommigen na het lot, aan het advies der commissie tebeurtgevallen, de onthouding van Nederland gaan beschouwen als een *matter settled*, waaromtrent men het de regeering nu verder maar niet lastig meer moet maken.

De uitslag der stemming legt gewicht in de schaal. Moeilijk zal de aansluiting van Nederland tegen den wil van de Nederlandsche uitgevers en boekhandelaars in kunnen worden doorgedreven. Maar ik wanhoop niet aan het verder door-

dringen van de beginselen van rechtvaardigheid en zedelijkheid ook in dezen kring [1]). En vooral hoop ik op een nauwere aaneensluiting, gevolgd door gemeenschappelijke actie, van de schrijvers zelf, wier waardigheid en belang medebrengt dat Nederland zijn isolement prijs geve. In afwachting van een nieuwe vereeniging onzer jongere auteurs, zou de Leidsche Maatschappij van Letterkunde misschien reeds in dien geest werkzaam kunnen zijn. In elk geval is het punt aan de orde te stellen op een onzer letterkundige Congressen.

Aan de letterkundigen behoort de beslissing! O, ik weet wel dat wij daar in ons goede land nog een heel eind van verwijderd zijn. Het is hier meestal niet de uitgever die bij den schrijver aankomt met het verzoek diens werk te mogen doen verschijnen. De man van het Woord moet maar al te vaak met het zoolang gedragen, in zooveel smart gebaarde kind van zijn geest rondgaan om een onderkomen. Heeft hij dit gevonden, hoe dikwijls nog kijkt niemand naar zijn werk om. Hoe ergerde het mij en hoeveel pijn deed het mij nog onlangs, toen een jong schrijver, wiens eersteling kort geleden door de critici van de oude en van de jonge generatie evenzeer met lof en eer was ontvangen, mij met een cynisch lachje vertelde dat er vier maanden na de verschijning van zijn werk al honderd exemplaren van verkocht waren! Uit die droeve werkelijkheid blijkt zeker dat men ook de uitgevers niet hard mag vallen. De opvatting echter dat met hun beslissing de zaak in het hoogste ressort berecht zou zijn, moet weg. De auteurs zijn het die den Hoogen Raad van letterkunde moeten vormen. Aan hen staat het te beslechten of hun land zich niet vernedert, door hun broeders in den vreemde vogelvrij te laten, waar het henzelf beschermt — en of zij hun kunst

[1]) Ik mag hier niet verzwijgen dat de Vereeniging voor den Boekhandel zelve een regeling van het vertalingsrecht in het leven heeft geroepen, welke echter, zooals van zelf spreekt, slechts bindend is voor haar leden. Hieruit valt af te leiden dat ook zij het nadeel en het onrecht van de bestaande bandeloosheid heeft gevoeld. Dat de getroffen regeling evenwel geheel onvoldoende is, bewijst het oordeel, door de meerderheid der genoemde commissie over haar uitgesproken. Het luidt als volgt:

„Van het vertalingsrecht, zooals dat door de Vereeniging geregeld en voor hare leden tot wet gemaakt is, zal een groot gedeelte op den duur niet kunnen blijven bestaan; waarschijnlijk zelfs zal het in de naaste toekomst geheel prijs gegeven moeten worden. Met verschillende voorbeelden kan worden aangetoond, dat de tegenwoordige toestand onhoudbaar is".

nog langer mogen laten bedelven onder dien verstikkenden berg van vertaald ontuig, dat, als het niet door speculanten om niet van overal uit den vreemde naar hier kon worden gesleept, van zelf van onze markt zou verdwijnen.

Maar de kunst heeft tot nog toe gezwegen en de handel heeft gesproken. Met zijn bezwaren moet rekening worden gehouden.

Aanzienlijke materieele schade — zoo meende de groote meerderheid van de Vereeniging ter bevordering van de belangen des boekhandels — zou van onze aansluiting bij de Unie van Bern het gevolg zijn. Betaling van honorarium om het vertalingsrecht van buitenlandsche auteurs te verkrijgen, zou dezen bv. bij niet inwilliging van te hoog gestelde eischen, in staat stellen zelf in Nederland als uitgevers op te treden. Die eischen zouden meestal te hoog zijn. De daaruit voortvloeiende vermindering van het aantal vertalingen dat in ons land verschijnt, zou kwijning en verval van den boekhandel met zich sleepen en schade toebrengen aan vertalers, papierfabrikanten, boek- en steendrukkers, boekbinders, lettergieters enz. Ook zouden uitgevers van Nederlandsche wetenschappelijke werken het vertalingsrecht van concurreerende buitenlandsche werken opkoopen om er geen gebruik van te maken en zoo de voordeelen der eigen uitgave ongestoord te blijven genieten.

Ziedaar de voornaamste handelsbezwaren. Reeds de specieuse onderscheidingen, waarin men bij deze opsomming die voor een principieele bestrijding moet gelden, getreden is, duiden op een bij uitstek enghartige beschouwing van de quaestie. Van haar hooge beteekenis voor internationale verhoudingen, voor kunst en literatuur schijnt men geen begrip te hebben gehad.

Ik kan mij van de taak eener breede beantwoording ontslagen rekenen door mr. Robbers — de zoon van een onzer eerste uitgevers — wiens bekwame critiek in zijn bovenvermeld proefschrift (pag. 97—105) niet veel van de bedenkingen des boekhandels overeind heeft gelaten. Slechts wensch ik mijn opmerkingen, welke indirect ook de handelsbezwaren zullen treffen, tegen de Vereeniging te richten, waar zij bij haar bestrijding het industrieel terrein verlaat en de wenschelijkheid van Nederland's aansluiting bij de Unie van Bern ook om redenen van anderen aard in twijfel trekt.

De vrije en onbelemmerde bevoegdheid om te vertalen, zegt zij, is voor Nederland onmisbaar, omdat er een aantal vakken van wetenschap en kunst zijn, waarin Nederland zelfs geen enkelen auteur kan aanwijzen en dus gedwongen is zich te wenden tot de vele nieuwe boeken op elk gebied die jaarlijks in het buitenland het licht zien. De lange reeks van vertalingen, welke ieder jaar in Nederland verschijnen, bewijst die behoefte; kan daaraan niet worden voldaan, dan staat het misschien zelfs te vreezen dat de uitgevers geheel onbekwame Nederlanders tot schrijven zullen uitnoodigen. Daartegenover staat dat het belang van een uitsluitend en dus verhandelbaar vertalingsrecht voor vreemde auteurs wat ons land betreft niet groot zou zijn, wegens de beperktheid der Nederlandsche oplagen in vergelijking met de oorspronkelijke. En onze eigen auteurs zouden er ook niet veel bij winnen; behalve „Couperus en anderen" immers worden zij niet vertaald: „de belangstelling in Nederlandsche litteratuur is zoo gering, dat men zich te dien opzichte geene illusiën maken mag."

Ik zou willen vragen: Stelt men zich werkelijk voor, dat Nederland door tot de Unie toe te treden zich zou omgeven met een soort van douane-cordon, waar slechts een enkel voortbrengsel van het talent van vreemden zou weten door te breken? Zou niet juist de Conventie den stortvloed van water en slijk die nu ons land onbeteugeld binnenstroomt, in een kalme bedding leiden, waarin het water zich zou zuiveren en het slijk zou bezinken?

Wat zou de nieuwe toestand zijn? In den invoer van onvertaalde werken zou, om te beginnen, niet de minste verandering komen. Men vergete niet dat ten onzent in verhouding meer dan in de meeste Europeesche landen, Fransche, Engelsche en Duitsche werken in de oorspronkelijke taal worden gelezen en dat dus hier minder dan elders de dringende behoefte aan een vertaling bestaat voor wie met voortbrengselen der vreemde literatuur kennis wil maken. Wat werken in de overige Europeesche talen welke men hier minder machtig is, betreft, daarvan bestaan, als ze de moeite van het lezen waard zijn, bijna altijd vertalingen in ons bekende talen: zoo van de Noorsche, Hongaarsche en een deel van de Slavische literatuur in het Duitsch; van de Russische, Italiaansche en Spaansche in het Fransch. En die vertalingen zijn doorgaans vooral niet

minder goed dan de Nederlandsche. Een groot gedeelte van het Nederlandsche publiek heeft dus geen behoefte aan vertalingen. Indien het ze toch gebruikt, doet het dat uit gemakzucht, welke niet aangemoedigd moet worden, te minder omdat een werk slechts uiterst zelden bij vertaling wint. Vooral wat zuiver wetenschappelijke werken betreft, bestaat die behoefte niet; van deze blijven ook nu zeer vele onvertaald en de man van studie is toch bijna altijd genoodzaakt zich van boeken in een andere dan zijn eigen taal te bedienen.

Hiermede wil ik echter natuurlijk evenmin ontkennen dat er een ander groot gedeelte van ons lezend publiek bestaat, dat wèl behoefte aan vertalingen heeft, als dat er nog altijd een groot niet-lezend publiek is waarbij de lust tot lezen moet worden opgewekt o. a. door het in den handel brengen van goedkoope, populair-wetenschappelijke of beschavende vertalingen van buitenlandsche werken. Wat het eerste betreft, is het de moeite waard na te gaan in welke richting die behoefte aan vertalingen zich meest beweegt — indien men althans de zaak niet uitsluitend wil beschouwen uit een oogpunt van handelsbelang maar van kunst of, wil men liever, van beschaving. En dan ziet men alras hoe treurig het met den smaak van het overgroote deel van het publiek gesteld is. Mr. Robbers, die het van nabij kan hebben waargenomen, schetst een droef tafereel van al de feuilletons, verhaaltjes in periodieken, slecht vertaalde romans en tien-cents-novellen, welken ten onzent den gretigsten aftrek vinden. Ook zonder zijn voorlichting weet ieder onzer uit zijn omgeving wel staaltjes bij te brengen van de domme voorliefde van velen voor flodderige of vergiftige lectuur. Ik zelf heb een gezin uit den hoogeren stand gekend, welks leden eens per week de meid naar de leesbibliotheek stuurden om „een boek" te halen, de keuze van hun lectuur dus endosseerende aan een boekenjood! En deze gaf altijd vertalingen mee: van rooverromans, of van Werner of op zijn hoogst van Marlitt.

Men zal moeten toegeven dat als onze aansluiting bij de Unie de bevrediging van *deze* behoefte moeielijker zou maken, dit geen reden zou zijn om haar af te raden. Dat zij het doen zou, is zeker. Want de uitgever die van een buitenlandsch auteur het vertalingsrecht moet *koopen*, zal zich wel stellig eerst vergewissen van het gehalte van het werk, waarvoor hij

zijn goede geld geeft. En zelfs al meent hij dit te kunnen betalen voor een prulwerk, omdat het publiek er naar vraagt, het telkens herhaalde noodzakelijk onderzoek van ieder werk, dat hij vertaald wenscht uit te geven, zal hem heel wat voorzichtiger maken in zijn ondernemingen, dan als hij maar links en rechts voor het grijpen heeft wat al de scribenten der wereld hem bieden.

Te vreezen blijft dus slechts dat vertalingen van werken, welke een beschavenden of ontwikkelenden invloed zouden kunnen hebben op die Nederlanders, die niet in staat zijn ze in de oorspronkelijke of in een der drie meest bekende moderne talen te lezen, zouden worden bemoeilijkt of in aantal zouden afnemen. Maar dan bedenke men toch dat de beperking tot welke de Berner Conventie dwingt, niet langer dan tien jaren duurt. Dr. Burgersdijk zou er met zijn Shakespeare-vertalingen geen schijntje van bemerkt hebben. De Roelants-uitgave der werken van Dickens zou er niet de geringste belemmering van hebben ondervonden. De gebroeders Cohen hadden er hun goedkoope vertaling van Darwin geen cent duurder om behoeven te maken.

Er zou alleen eenige invloed te bespeuren zijn op de vertaalde uitgave van die werken, welker oorspronkelijke uitgave nog geen tien jaren oud was; deze zouden wegens het aan den auteur verschuldigde recht òf onvertaald blijven òf hooger betaald moeten worden. [1]) Maar het zou onverstandig zijn zich

[1]) Tijdens de Parijsche Conferentie heeft een gerucht door de dagbladen de ronde gedaan, volgens hetwelk de termijn van vertaalrecht voortaan zou worden vastgesteld op gelijken duur als die van het auteursrecht zelf. Bleek dit waar te zijn, dan zouden de kleine landen daarvan inderdaad nadeel ondervinden — hoewel Nederland, waar zooveel vreemde talen gelezen worden, minder dan andere, waar dit niet in gelijke mate geschiedt. Evenwel, ik veroorloof mij aan de waarheid van het gerucht te twijfelen. Voornamelijk op dezen grond dat de Unie van Bern, hoewel de wenschelijkheid eener gelijkstelling van vertaalrecht met auteursrecht erkend hebbende, juist op dit terrein eerst na vele pogingen een middenweg heeft gevonden, waarop allen konden samengaan. De termijn van tien jaar is eindelijk vastgesteld op voorstel van Duitschland, door Engeland gesteund. En wat in 1884 zooveel bezwaar inhad, zou twaalf jaar later, met goedvinden van alle toegetredenen, dus ook van de kleine mogendheden, tot stand komen? Het is zeer onwaarschijnlijk, afgezien nog hiervan dat een zoo ingrijpende verandering als deze, de aansluiting van nieuwe leden, een eerste doel van de Unie, niet zou bevorderen.

Ik vestig er tevens de aandacht op dat in het internationale „Congrès des éditeurs", in Juni jl. onder voorzitterschap van Masson en Brunetière te Parijs

hierover tezeer te verontrusten. Vooreerst, hoelang duurt het dikwijls niet voor de reputatie van een werk zich zoozeer heeft gevestigd, dat er hier in Nederland behoefte begint te bestaan of vraag is naar een vertaling. En ontstaat die behoefte wèl al dadelijk na de oorspronkelijke verschijning of wil men de vraag door de uitgaaf van een vertaling opwekken, dan zal een matige vergoeding aan den auteur werkelijk zulk een beletsel niet blijken. Ik noem b.v. *Looking backward*, welks vertaling: *In het jaar* 2000, hier te lande een debiet heeft gehad als waardoor een aan den schrijver uitbetaald loon zeker wel ruimschoots zou zijn gedekt. Boeken die een zoo plotselingen, zij het dan ook vluchtigen opgang maken als Savage's *My official wife* of Du Maurier's *Trilby* zouden waarlijk niet onvertaald blijven of indien vertaald, belangrijk duurder betaald moeten worden, omdat de Nederlandsche uitgever den schrijvers eenige vergoeding had moeten geven. Wat werken als die van Zola b.v. betreft — of het niet beter ware, dat wie ze niet in hun oorspronkelijke taal kan genieten, ze ongelezen liet?

Men zal mij misschien tegenwerpen dat ik altijd van een matige vergoeding spreek, welke de Nederlandsche uitgever aan den vreemden auteur zou hebben te betalen. Een der bezwaren van den Boekhandel was immers, dat deze laatste zijn eischen te hoog zou stellen. Maar dit geloof ik niet. De Boekhandel zegt zelf dat het (financieel) belang der vreemde auteurs bij een erkenning van hun vertalingsrecht niet groot zou zijn wegens de beperktheid der Nederlandsche oplagen. Welnu, wat is natuurlijker dan dat zij hun eischen daarnaar zouden regelen? Bovendien werkt de schrijvers-ijdelheid, die zich gestreeld gevoeld door in het buitenland gelezen te worden, ertoe mede de eischen niet te zeer te verzwaren. En eindelijk, hoe algemeener de aansluiting bij het groote verbond is, hoe

---

gehouden, van een dergelijke wijziging, welke voor de uitgevers van groote beteekenis zou zijn, met geen enkel woord gerept werd. Toch scheen Brunetière van de handelingen der jongste Conferentie tot herziening van de Unie van Bern wel op de hoogte te zijn; hij deed althans eenige mededeelingen betreffende een additioneele acte, pas aan de Conventie toegevoegd en waarin de bescherming van den letterkundigen eigendom in ruimere mate aan schrijvers van dagblad- en tijdschriftartikelen werd gewaarborgd. Tot dit onderdeel van de literatuur schijnen zich de werkzaamheden van de laatst gehouden Conferentie, althans de door haar aangebrachte wijzigingen, beperkt te hebben.

meer de waarheid zal blijken van de opmerking van Mr. Robbers: „Het vertalingsrecht zal worden een handelsartikel en een handelsartikel heeft een ruilwaarde, die, volgens de wetten der oeconomie, o. a. ook bepaald wordt door vraag en aanbod". [1])

Gelijk men gezien heeft, neem ik met vreugde aan dat de groote massa vertaalde uitgaven hier te lande tengevolge van onze toetreding zal verminderen. En zeker, dit zal, vooral in het overgangstijdperk, ten nadeele komen van een deel der uitgevers en van de vertalers. Maar wie het gehalte van de overgroote meerderheid onzer vertalingen nagaat, zal het waarlijk geen ramp kunnen noemen dat die massa niet verder wordt aangevuld, zelfs al verdwenen er dan ook een paar uitgevertjes mee en al slonk de vertalersbent. De meeste uitgevers en boekhandelaars toch zullen voor wat zij aan de vertalingen mochten verliezen, een vergoeding vinden in de verhoogde productiviteit onzer schrijvers en het grootere debiet van Nederlandsche werken.

Want onze schrijvers — op hen komt het voornamelijk aan. Zij kunnen niet op tegen die zwermen van slecht vertaalde goedkoope romans en tien-cents-novellen, van welker origineel de *primus occupans* (en vaak nog de *secundus* en *tertius*) zich zonder eenig bezwaar voor beurs en geweten dadelijk na de verschijning meester maakt. Wordt die handelwijze bemoeilijkt, de uitgever zal liever den Nederlandschen auteur een behoorlijk honorarium verzekeren, dan het den vreemdeling te betalen voor diens vertalingsrecht. Zonder dat de letterkunde nog een „vak" zal worden, dat hem een bestaan waarborgt, zal de Nederlandsche schrijver in de kans op betere betaling, en niet

---

[1]) Men verbeelde zich toch niet dat de positie, waarin onze uitgevers ten opzichte van de internationale bescherming van den letterkundigen eigendom zouden verkeeren, zoo bijzonder veel ongunstiger is dan die van de uitgevers in de vele kleine staten, die hun toetreding in het uitzicht hebben gesteld of zich reeds bij de Conventie hebben aangesloten. En deze laatsten beklagen zich over den nieuwen toestand niet. Op het zooeven genoemde internationale „Congrès des éditeurs" werd geen tegenspraak vernomen bij de indiening der motie: „dat al de groote uitgevers-vereenigingen pogingen bij de nog achtergebleven regeeringen in het werk zouden stellen om nieuwe toetredingen tot de Berner Conventie te verkrijgen". Een zoo ruim en zoo krachtig mogelijke internationale bescherming van den letterkundigen eigendom stond bij de behandeling van de vele onderwerpen waarmee het Congres zich bezighield, onbetwist op den voorgrond als een beginsel welks handhaving voor alle uitgevers van het hoogste belang was.

minder in de zekerheid van de verspreiding zijner werken in ruimeren kring, een prikkel vinden om meer en beter te geven dan waartoe hij nu in staat gesteld wordt. Zijn werk zal niet meer door onwaardige concurrenten weggedrongen worden van de ramen der boekverkoopers en van de planken der leesbibliotheken. Ja, er zal, als de familie om „een boek" laat vragen, kans bestaan dat de verhuurder de meid het werk van een Nederlandsch auteur in de handen stopt en dat men haar den volgenden keer om een ander boek van hèm uitstuurt. Waaruit blijken zou dat de smaak van de familie verbeterd was.

De directe voordeelen, uit onze toetreding voortspruitende, zullen voor de Nederlandsche auteurs minder groot zijn dan voor die van landen welke de wereldliteratuur leveren. Maar er worden dan toch enkele van onze schrijvers vertaald. Het zijn doorgaans niet de minste der broeders wien dat geluk te beurt valt en juist hen stelt de Nederlandsche laksheid aan roof of benadeeling bloot. Bovendien, het mogen er weinigen zijn, hun aantal zal vermeerderen naar mate onze letterkunde zich hooger heft. Waarom zou er ook ten onzent geen Henrik Ibsen kunnen opstaan, wiens geestesvoortbrengselen den weg zouden vinden naar de groote hoofdsteden van ons werelddeel?

Maar ook indien zulk een buitengewoon verschijnsel zich niet voordoet — moet onze letterkunde noodzakelijk in dien staat van onbekendheid blijven, welke de buitenlandsche uitgevers of vertalers van zelf huiverig maakt om er een proef mee te wagen? Ik geloof het niet. Enkele teekenen duiden aan dat het ook voor onze schrijvers niet meer tot de onbereikbare idealen behoeft te behooren, in den vreemde gelezen te worden. Paul Raché heeft herhaaldelijk in Duitschland de aandacht op onze literatuur gevestigd. In de *Revue des Deux Mondes* heeft T. de Wyzewa een artikel aan Couperus en Emants gewijd en van onze periodieken gesproken. Jacques St.-Cère — wiens gezag na de vrijspraak van Armand Rosenthal zeker wel weer zal mogen worden ingeroepen — heeft op zijn voetspoor in het eerste nummer van een nieuw tijdschrift, *l'Aube*, gevraagd of er niet een académicien te vinden zou zijn om Holland te „ontdekken", gelijk Melchior de Vogüé na een diplomatieke reis naar Rusland met het goede woord van den Russischen roman terugkwam. *„Il faudra donc à tout prix découvrir le roman hollandais!"*

Er rest mij nog te spreken van tooneelwerken.

Men begrijpt gemakkelijk dat alwat hierboven betreffende bescherming van letterkundigen eigendom, omtrent auteurs, uitgevers, vertalingen gezegd is, volkomen van toepassing is op het tooneelwerk als literair product, als al of niet gepubliceerd geschrift, beschouwd. Zulk een werk onderscheidt zich echter van andere geschriften, doordat het, meer nog dan om uitgegeven, bestemd is om te worden opgevoerd. Er dient dus — en dit heeft de Berner Conventie gedaan — wel onderscheiden te worden tusschen het recht van uitgave en het recht van opvoering van tooneelstukken.

Volgens de Conventie (art. 9) zijn den tooneelschrijver al de rechten van den auteur toegekend, hetzij zijn werken uitgegeven zijn of niet; hij heeft dus ook het uitsluitend vertalingsrecht gedurende tien jaar. Maar bovendien wordt hem een uitsluitend opvoeringsrecht toegekend, dat even lang als het vertalingsrecht, dus tien jaar duurt. Zonder zijn machtiging of afstand van zijn recht mag zijn werk nergens in de aangesloten landen ten tooneele gevoerd worden, alvorens er tien jaar verloopen zijn na de uitgave.

Ik zie onze tooneeldirecties al kippevel krijgen bij het vernemen van deze bepaling. Hoe, het zou hun niet meer vergund zijn een Fransch, Duitsch of Italiaansch stuk, dadelijk nadat het in druk verschenen was, haastig te vertalen en binnen zoo kort mogelijken tijd op te voeren? Zij zouden, wat niet in druk verschenen stukken betreft, die achtenswaardige praktijk prijs moeten geven, welke hierin bestaat dat een min of meer competente meneer, regisseur of acteur, naar Parijs, Brussel of Berlijn wordt gezonden om met een potlood en een stuk papier in de hand eenige avonden achtereen hetzelfde stuk *de auditu* zoo trouw mogelijk te copieeren en vervolgens met een zoogenaamde vertaling gewapend naar het vaderland terug te gaan?

Inderdaad, dit zou hun niet meer vrijstaan. De buitenlandsche schrijver zou hen voor een Nederlandsche rechtbank dagvaarden en doen veroordeelen. Maar hoe zou onze eigen tooneelliteratuur, die ook al onmogelijk tegen dien stroom van uitheemsche producten op kan, er bij winnen. Eindelijk dan zouden onze ooren niet langer verscheurd worden door een Nederlandsch als nog altijd van de planken van onze beste tooneelgezel-

schappen wordt aangehoord, zonder dat directie of tooneelspelers er een flauw vermoeden van schijnen te hebben en zonder eenig protest van de zijde van het publiek. Gefloten moest er worden als men ons een koeterwaalsch durft voordragen, dat wij op geen bladzijde van onze lectuur zouden dulden! Alles verdient aanbeveling wat aan dat smaak- en taalbederf een eind zou kunnen maken. Dat dit van onze toetreding tot de Unie het gevolg zou zijn, lijdt geen twijfel. Als het vertalingsrecht *gekocht* moet worden, zal er stellig meer zorg aan de vertaling worden besteed. Zoowel het copieeren naar het gehoor als het haastig overzetten om een concurrent voor te zijn, zal tot het verleden behooren.

Met de hoop de tooneeldirecties van deze voordeelen te kunnen overtuigen, mag ik mij helaas niet vleien. In dit opzicht deed ik persoonlijk te treurige ervaring op. In 1893 heeft het Hoofdbestuur van het Nederlandsch Tooneelverbond een poging gewaagd om althans eenige orde te brengen in den heerschenden chaos. Door onderlinge samenwerking van de directies zou het auteursrecht van buitenlandsche schrijvers beter verzekerd worden en in het bijzonder het recht van opvoering van hun producten aan niet meer dan één tooneelgezelschap tegelijk worden gewaarborgd.[1]) Daartoe was door het Hoofdbestuur een contract ontworpen dat alle groote directies (zonder uitzondering, anders hielp het niet) zouden onderteekenen. In den beginne bereidwilligheid van eenige directies, geestdrift zelfs van andere. Maar toen het er op aankwam om te teekenen, krabbelden allen als om strijd terug, sommige zonder eenige verklaring van hun houding en met geen poging tot gemeen overleg.

Het was waarlijk een illusie te meenen dat in zoo barbaarsche toestanden als in dit opzicht ten onzent op tooneelgebied bestaan, verbetering kon worden gebracht anders dan door de invoering van wettelijken dwang. Barbaarsche toestanden! Weet men wat door de directie Le Gras en Haspels te Rotterdam — ongetwijfeld een van de eerlijkste en best willende — in het speelseizoen 1895/96 voor het opvoerings-

[1]) Een soort private regeling dus, zooals door de Vereeniging van den Boekhandel ten opzichte van het vertalingsrecht voor haar leden is getroffen; vgl. pag. 398 noot.

recht van 17 groote en 6 kleine vertaalde stukken, waarvan zeker twee derden *nouveautés* waren, aan de schrijvers of hun rechthebbenden werd betaald? Op de door de directie openbaar gemaakte balans, loopende over een som van *f* 77,945 —, komt de post: „aankoop van stukken, droits d'auteurs, vertalen, copieerloon, enz.," met *f* 3010.— voor! Trekt men van deze som het „vertalen, copieerloon, enz." af, wat blijft er dan over voor de „droits d'auteurs"? Een luttel bedrag — en waarmee de directie zich van andere nog gunstig onderscheidde. Want slechts zeer enkele koopen het opvoeringsrecht van den buitenlandschen auteur en dan meestal nog slechts in de gevallen dat zij zich het bezit van het stuk op geen andere wijze kunnen verzekeren. Soms ook wordt hem voorgeslagen zich met 5 pct. van de bruto-opbrengst der voorstellingen tevreden te stellen, maar aangezien de controle ontbreekt, wordt hierop slechts zelden ingegaan. De meeste tooneelgezelschappen echter passen de eenvoudige stelregels toe: Wie zoekt, die vindt; en wie vindt, die is eigenaar!

Wil men hooren, hoe de geplunderden zelf over onze tooneeldirecties denken? Een artikel van Jean Gascogne in de *Revue bleue* van 18 April j.l. is in dit opzicht zeer leerzaam. De schrijver noemt ongelooflijke staaltjes van de brutaliteit der directies tegenover vreemde auteurs. Hun stukken worden eenvoudig onderling geruild en verkwanseld tusschen de Nederlandsche gezelschappen. Een van de beste onder deze kreeg, terwijl het over een stuk aan het onderhandelen was met de *Société des auteurs* te Parijs, datzelfde stuk in vertaling van een andere directie te Amsterdam in ruil of te leen en schreef toen aan den auteur nu geen cent meer te willen betalen, tenzij deze het 't opvoeringsrecht van een geheel ander tooneelwerk verzekerde, dat hij niet geschreven had! „Nous nous efforçames" — zegt Gascogne — „de faire comprendre que nous disposions seulement de notre propriété et non de celle de nos confrères. Vains efforts! cet échange resta la suprême condition, le gage de la délivrance de nos droits."

Men zal dus de directies bij de groote meerderheid der uitgevers moeten scharen en h u n s o n d a n k s moeten streven naar wat recht en eerlijk en in het belang der kunst is. Wat van al de geopperde bedenkingen bij nauwkeurige beschouwing overblijft, is bij dezen zoomin als bij genen zooveel als het

schijnt. Ook het opvoeringsrecht zal een verhandelbaar artikel worden, welks prijs door vraag en aanbod wordt bepaald. Ook tooneelschrijvers zullen zich zoo duur niet laten betalen voor hetgeen toch ook voor hen wat waard is: gespeeld te worden in den vreemde.

Tegenover eenige materieele schade zal eindelijk voor iedere directie dit groote voordeel staan dat zij zich het uitsluitend opvoeringsrecht van vertaalde stukken kan verschaffen. Niet langer zal het haar naijverigen concurrent mogelijk zijn een week voor haar met toewijding en kosten voorbereide première voor het publiek te treden met hetzelfde stuk in een andere, afgeroffelde of met het oor opgevangen, in elk geval gestolen vertaling. Want juist hierin vindt het wangedrag onzer directies zijn verklaring. „Wij kunnen de risico niet op ons nemen,” schreef een harer naar Parijs, „u een opvoeringsrecht af te koopen dat gij ons niet garandeeren kunt.” De bestaande wetteloosheid maakt alle pogingen tot verbetering ijdel.

Mag men den genoemden schrijver gelooven, dan is door onze regeering op een desbetreffend vertoog van den Franschen ambassadeur in den Haag geantwoord, dat de Fransche auteurs uitstekend betaald worden en dat een algemeene conventie onnoodig zou zijn, omdat de private overeenkomsten in deze aangelegenheid voldoende voorzien. Is het wonder dat hij, dit antwoord met de door hem opgedane ervaring vergelijkend, zijn artikel besluit met de krenkende vraag: „Que peut on penser d'un pays qui sait que la plupart de ses théâtres vivent de pièces volées, et qui protège complaisamment un tel commerce?”

Laten onze letterkundigen toch eindelijk eens spreken — in hun eigen belang en in dat van hun land. Laat een bestaande letterkundige vereeniging, of een nieuwe, of oude en nieuwe naast elkaar, toch eindelijk een poging doen om onze regeering te drijven naar toetreding tot de Unie van Bern. Zegt het dan hun, zegt het dan onzen Kamerleden en ministers niets, dat wij het ons maar altijd moeten laten welgevallen als een volkomen te verwaarloozen grootheid te worden aangemerkt in een parlement der Kunst als onlangs te Dresden samenkwam? Dat wij onze halsstarrigheid daar door den voorzitter met een ironisch lachje moesten hooren vermelden aan een vergadering,

die de hoop op onze bekeering geheel scheen te hebben opgegeven? Dat wij gedwee den rug moeten buigen onder de toornige woorden, waarmee het den vreemdeling lust onzen onwil ten aanschouwe van heel Europa te geeselen? Dat wij niet eens om toe te hooren vertegenwoordigd waren op de groote Conferentie van dit jaar te Parijs? En dat alles, terwijl onze lauwheid of onze koppigheid zelfs niet een *non possumus* tot verontschuldiging heeft!

Om van België en Zwitserland te zwijgen — het kleine Noorwegen is ons onlangs voorgegaan. Denemarken zal welhaast volgen. Dra zal Nederland de eenige slaper zijn, die eens, met schrik ontwakend, de beschaafde wereld zal nastaren, als zij al lang voorbij gegaan is en niet meer kan worden ingehaald.

L. J. Plemp van Duiveland.

NEDERLAND EN DE BERNER CONVENTIE.

II.

Aan de Redactie van „De Gids".

Gij verzoekt mij, in Uw tijdschrift mijn gevoelen mede te deelen over de vraag, of toetreding tot de berner conventie van 1886, ter internationale bescherming van het auteursrecht, voor Nederland geraden ware. Ik mag aannemen, dat ik deze vereerende uitnoodiging te danken heb aan het door mij ten vorigen jare geschreven werkje: *„Het auteursrecht volgens de nederlandsche wetgeving."* De berner conventie werd daarin niet behandeld; zij viel buiten het kader van dat geschrift, dat ten doel had de nederlandsche wetgeving op het auteursrecht, aan de hand van geschiedenis en rechtspraak, ook voor leeken in de rechtswetenschap duidelijk uiteen te zetten.

Ik stel op den voorgrond dat geene der mij bekende theoriën, waarbij een algemeen rechtsbeginsel als grondslag van het auteursrecht wordt aangenomen, in mij een aanhanger vindt. De verouderde leer van een zoogenaamden intellectuëelen eigendom schijnt mij geheel onhoudbaar. De gedachte, die het voorwerp van dien eigendom zou moeten zijn, wordt, eenmaal geuit, gemeen goed van degenen die haar in zich opnamen; zij leent zich niet voor uitsluitend bezit. Gedachten zijn tolvrij, ook in dezen zin. Men ontkomt hieraan niet, door als voorwerp van intellectuëelen eigendom alleen den vorm, waarin de gedachte gehuld is, aan te nemen; want ook deze is onvatbaar voor de algeheele heerschappij en de volstrekte beschikking, die het wezen van den eigendom uitmaken. Evenmin bevredigt mij de leer, door den heer De Savornin Lohman

met groote scherpzinnigheid verdedigd, volgens welke het auteursrecht zou berusten op twee beginselen: de arbeider heeft recht op het loon van zijn arbeid, en ieder, die zich zonder grond met eens anders loon verrijkt, is verplicht tot teruggave. Al was de geldigheid dezer beginselen naar stellig recht boven alle bedenking, dan nog zou het auteursrecht daarop slechts kunnen worden gegrondvest door middel eener *petitio principii.* Immers de belooning, die de auteur boven zijne onkosten geniet, komt juist voort uit de wettelijke bescherming van het auteursrecht, waarvoor langs dezen weg een rechtsgrond gezocht wordt. Stond nadrukken een ieder vrij, het peil van het auteursloon zou welhaast tot het nulpunt dalen.

Tal van andere soortgelijke theoriën zijn uitgedacht, doch elk op hare beurt met logische fouten behept bevonden. Eene opsomming van deze voortbrengselen van het menschelijk denkvermogen ware in dit opstel evenzeer misplaatst als in mijn boven vermeld populair geschrift. Hetgeen ik er van weet, doet mij het streven, om een algemeen rechtsbeginsel als grondslag van het auteursrecht te vinden, vrij wel gelijkstellen met het zoeken naar de quadratuur van den cirkel. Met wijlen den heer Fresemann Viëtor en met de groote meerderheid der leden van de nederlandsche juristenvereeniging, ter vergadering van 1877 tegenwoordig, meen ik dat een zoodanig rechtsbeginsel niet is aan te wijzen. Wel vordert het algemeen belang, dat aan den schrijver en kunstenaar of aan hunne rechtverkrijgenden een tijdelijk auteursrecht worde toegekend. In eene beschaafde maatschappij bestaat toch dringende behoefte aan ontwikkeling van den geest en van het gemoed des volks door middel van goede boeken en schoone kunstwerken. Zal die behoefte bevredigd worden, dan dienen de auteurs eene belooning van hunnen arbeid te kunnen verkrijgen. Deze zou hun desnoods van overheidswege verleend kunnen worden; maar de bezwaren tegen eene zoodanige bemoeiing der regeering liggen voor de hand. Veel beter is het hun gedurende een bepaalden tijd het uitsluitend recht te geven tot reproductie hunner werken, en hen aldus in de gelegenheid te stellen tot het erlangen van een loon, dat althans aan de schrijvers ontgaan zou, indien nadruk geoorloofd was.

Regeling van het auteursrecht op werken der beeldende kunsten bleef hier te lande tot dusver achterwege. Doch aan

de auteurs van letterkundige werken, die de wettelijke bescherming het meest behoeven, wordt deze in Nederland, gelijk elders, verleend. En wel met dezelfde vrijgevigheid jegens vreemdelingen, die de nederlandsche wetgeving in het algemeen kenmerkt. Tusschen Nederlanders en vreemdelingen wordt geen verschil gemaakt. De vreemdeling, die zijn werk hier te lande mocht willen uitgeven, kan daarop auteursrecht uitoefenen onder geheel dezelfde voorwaarden, waarop dit aan den nederlandschen auteur is toegestaan. Een nederlandschen uitgever behoeft zijn werk niet te hebben. Wel moet het op eene in Nederland gevestigde drukkerij gedrukt zijn Deze bescherming der nederlandsche drukkerijen is eene afwijking van de algemeene rechtsbeginselen, waarvan de wetgever zich liever had moeten onthouden. Feitelijk kan zij echter voor den vreemden auteur geene wezenlijke belemmering zijn.

Behoort men nu verder te gaan en ook eene internationale regeling van het auteursrecht te helpen verwezenlijken? Met andere woorden, behoort nadruk van werken, die in het buitenland zijn uitgegeven, in Nederland te worden geweerd? Deze vraag zou onvoorwaardelijk bevestigend zijn te beantwoorden, indien een algemeen rechtsbeginsel als grondslag van het auteursrecht was aan te wijzen. Dit is echter, gelijk U gebleken is, naar mijne meening niet het geval. Voor eene regeling als die van het fransche decreet van 28 Maart 1852 bestaat dan ook hier te lande geene aanleiding. Daarbij werd aan elk buitenslands verschenen werk bescherming tegen nadruk in Frankrijk verzekerd, mits de wettelijke formaliteiten in dat rijk vervuld werden, doch zonder voorwaarde van wederkeerigheid. Deze vrijgevigheid kostte aan Frankrijk geene offers. Werken in vreemde talen worden daar betrekkelijk weinig gelezen; nadruk van zoodanige werken kan er geen voordeelig bedrijf zijn. Fransche boeken vinden daarentegen hunnen weg over de geheele wereld en worden door schrijvers en uitgevers veelal op hoogen prijs gehouden. In de eerste helft dezer eeuw werd ons werelddeel, vooral uit België, met goedkoope nadrukken van fransche werken overstroomd. Dien nadruk te weren door middel van tractaten, was dus voor Frankrijk van groot belang. Het beste middel, om tot het sluiten van die tractaten te geraken, werd gevonden in eene vrijgevigheid, die geene fransche belangen schaadde en de fransche diplomatie

met krachtige argumenten toerustte. Het bleek doel te treffen. Met de meeste mogendheden werden achtereenvolgens tractaten tot het weren van nadruk aangegaan, waardoor de nadruk van fransche werken in andere landen inderdaad gefnuikt werd.

Het door Frankrijk gegeven voorbeeld van bescherming van buitenslands verschenen werken tegen nadruk, zonder voorwaarde van wederkeerigheid, vond geene navolging. Behalve in Frankrijk, wordt de nadruk van elders uitgegeven werken alleen krachtens tractaten tekeergegaan. Nederland heeft drie zoodanige tractaten gesloten, met Frankrijk, met België en met Spanje. Zij gaan van het beginsel uit, dat de wetgeving van elk der beide contracteerende landen wordt toegepast op den nadruk van werken, in het andere land uitgegeven. Alleen de nadruk in engeren zin wordt geweerd; bepaaldelijk wordt aan den auteur van in het eene land verschenen werken geen uitsluitend vertalingsrecht in het andere land toegekend, noch ook, wat dramatische en muzikale werken betreft, een uitsluitend uit- of opvoeringsrecht. Zoo is het althans wat Frankrijk en België betreft. Het tractaat met Spanje gaat ten opzichte van het vertalingsrecht iets verder en bevat, in beginsel, eene internationale erkenning van het uitsluitend vertalingsrecht van den auteur. In beginsel: in Nederland is strafbaar al wie een spaansch werk in eenige andere taal dan de nederlandsche, in Spanje al wie een nederlandsch werk in eenige andere taal dan de spaansche mocht vertalen. Daar Spanje door tractaten met andere landen tegen den invoer van ongeoorloofde vertalingen van spaansche werken aldaar gewaakt heeft, zal het wel bij niemand opkomen, in Nederland eene vertaling van een spaansch werk in eene andere taal dan de nederlandsche in het licht te geven. Het uitgeven van nederlandsche vertalingen van spaansche werken en van spaansche vertalingen van nederlandsche werken wordt niet verboden, zoodat van het vermeld beginsel in de practijk niets overblijft.

Bij het tractaat met België had Nederland stoffelijk belang, omdat de nadruk van nederlandsche werken ter verspreiding onder de vlaamsche bevolking van dat land daardoor geweerd werd. Bij dat tusschen Nederland en Frankrijk was echter het stoffelijk belang geheel aan den franschen kant. Werken in de nederlandsche taal worden in Frankrijk slechts bij uitzondering gelezen; voor nadruk daarvan in dat rijk zou, ook

buiten elk verbod, niet het minste gevaar bestaan. Daarentegen grijpt het nederlandsch publiek gretig naar fransche werken en zou nadruk daarvan zeker nu en dan voorkomen, indien men zich daardoor niet aan vervolging blootstelde.

In het algemeen bestaat voor erkenning van internationaal auteursrecht hier te lande niet geheel dezelfde reden, die tot het toekennen van auteursrecht voor in Nederland uitgegeven werken noopt. Voor nederlandsche auteurs kan de strafbaarheid van het nadrukken hunner werken in het buitenland, dat toch niet zou geschieden indien het geoorloofd ware, geenerlei drijfveer tot schrijven zijn. Omgekeerd zal wel geen buitenlandsch werk ongeschreven blijven op grond, dat nadruk daarvan in het kleine Nederland niet wordt tekeergegaan.

Dit neemt niet weg dat ik het voor Nederland gewenscht acht voort te gaan op den weg, bij de bestaande tractaten met Frankrijk en België ingeslagen. In den bloeitijd van de republiek der vereenigde Nederlanden gold nadruk niet voor een onzedelijk bedrijf; de hooge trap, waarop onze boekhandel destijds stond, was voor een deel aan den nadruk van vreemde boeken te danken. Maar het zedelijk bewustzijn heeft zich in dit opzicht sterk ontwikkeld. Het begrip, dat nadruk in den boven bedoelden engeren zin eene onzedelijke daad is, ook wanneer hij zich tot elders uitgegeven werken bepaalt, is thans hier te lande in de volksovertuiging doorgedrongen. Nu moge het waar zijn, dat onzedelijke daden slechts onder het gebied van het strafrecht behooren gebracht te worden, waar dit in het algemeen belang noodig is. Doch eene breede opvatting van het algemeen belang schijnt gewettigd, zoo vaak Nederland zich met andere mogendheden kan verstaan tot een wederkeerig verbod van dat bedrijf, voorzoover de overtuiging van ons volk het als onzedelijk wraakt. De stoffelijke voor- en nadeelen, die daaruit voor de wederzijdsche onderdanen zullen voortvloeien, behooren niet als op eene goudschaal gewogen te worden. Al is het algemeen belang ten deze feitelijk slechts dat der auteurs van in het buitenland uitgegeven werken, en al zouden die werken, zonder wering van nadruk hier te lande, even goed het licht zien, toch ligt in de erkende onzedelijkheid dier handeling, gepaard met het verlies dat zij den vreemden auteurs kan berokkenen, voldoende grond om haar bij wederkeerige overeenkomst te verbieden.

De overeenkomst, die in 1884 met Duitschland werd aangegaan, zou dan ook naar mijne meening zeker bekrachtiging verdiend en ook erlangd hebben, indien zij zich tot het weren van nadruk in engeren zin bepaald had. Onder dezelfde voorwaarde zou Nederland behooren te zijn toegetreden en ook wel toegetreden zijn tot de berner conventie, die in 1886 gesloten werd, na sedert 1884 door internationale conferentiën te zijn voorbereid. Die conventie reikt echter, evenals de niet-bekrachtigde overeenkomst van Nederland met Duitschland, veel verder. Zij kent aan de auteurs van letter- of kunstwerken, in een der toegetreden landen uitgegeven, gedurende tien jaren het uitsluitend recht toe om in de andere landen vertalingen van hunne werken in het licht te zenden. Zelfs is de beperkende voorwaarde, die in de bedoelde overeenkomst met Duitschland nog voorkwam, dat de vertaling binnen drie jaren na de uitgave van het oorspronkelijk werk moet verschijnen, in de berner conventie niet opgenomen. Voorts geeft die conventie aan de auteurs van dramatisch-muzikale werken en tooneelwerken een uitsluitend uitvoeringsrecht, en aan die van muziekwerken een uitsluitend opvoeringsrecht, van gelijken duur als hun auteursrecht in engeren zin; bij uitgegeven muziekwerken is dat recht onderworpen aan de voorwaarde, dat de openbare opvoering op het titelblad of aan het hoofd van het werk verboden is.

Bij deze uitbreiding van het begrip van nadruk vervalt het motief, dat het internationaal verbod daarvan strekt om een onzedelijk bedrijf tegen te gaan. Vertalen is, in tegenstelling met nadrukken, een zelfstandige arbeid. De vertaler geeft een nieuwen vorm aan de gedachte, die door de openbaarmaking gemeen goed geworden is. Hij brengt eene nieuwe handelswaarde voort, waaraan de auteur vreemd blijft. Wel bedient hij zich daarbij van de gedachte van den auteur, die trouwens zelf, al is hij nog zoo oorspronkelijk, gewerkt heeft met het geestelijk kapitaal zijner voorgangers; maar dit is beider recht, omdat de gedachte, zoodra daaraan uiting gegeven is, tot het publiek domein behoort. De auteur lijdt door de vertaling geen verlies; ook daarom niet, omdat zij zijne gedachte helpt verbreiden in kringen, die er anders vreemd aan zouden zijn gebleven, en langs dien weg zelfs het debiet van het oorspronkelijk werk kan bevorderen. Het algemeen belang, hoe breed

ook opgevat, kan derhalve nooit geacht worden internationale toekenning van een uitsluitend vertalingsrecht te eischen. Ook de heer De Savornin Lohman, die een rechtsgrond voor het auteursrecht meent te vinden in de beginselen, dat de arbeider recht heeft op het loon van zijn arbeid, en dat ieder, die zich zonder grond met een anders loon verrijkt, verplicht is tot teruggave — ook deze rechtsgeleerde is van oordeel, dat de auteur geen recht heeft om te deelen in den prijs, die betaald wordt voor een vertaalwerk.

De volksovertuiging hier te lande, die het werktuiglijk nadrukken van een boek als eene onzedelijke daad veroordeelt, ziet dan ook in het bewerken en uitgeven eener vertaling uit eene vreemde taal niets, dat den toets der zedelijkheid niet zou verdragen. Kan dit verwondering wekken? Men herinnere zich hoe bij de eerste proeve eener algemeene nederlandsche regeling van het auteursrecht, bij de publicatie van het staatsbewind der bataafsche republiek van 3 Juni 1803, aan den vertaler van in het buitenland verschenen werken, naast een voortdurend uitsluitend recht van uitgave zijner eigen vertaling, gedurende drie jaren zelfs een prioriteitsrecht werd toegekend voor de vertaling in dezelfde taal. Voorzeker hebben de begrippen op dit gebied sedert dien tijd groote wijziging ondergaan. Maar dat zich in een land als Nederland, met eene eigen, weinig verspreide taal, ooit eene volksovertuiging zal vestigen, dat het uitgeven eener vertaling uit eene vreemde taal een onzedelijk bedrijf is, mag toch op goede gronden worden betwijfeld.

Het prijsgeven der vrijheid van vertaling, die hier te lande van oudsher genoten wordt, zou tot noodwendig gevolg hebben, dat de verspreiding van kennis onder talrijke klassen der bevolking belemmerd werd. Voor de beschaafde kringen, waarin vreemde talen vlijtig beoefend worden, is die vrijheid van minder beteekenis; buitenlandsche werken vinden daarin ook zonder vertaling hunnen weg. Maar het minder ontwikkeld publiek kan slechts door middel van vertalingen kennis nemen van de geestesvoortbrengselen van buitenlandsche schrijvers. Dit geschiedt niet alleen door vertaalde boeken; ook tijdschriften en dagbladen plegen in ruime mate uit den schat der vreemde letterkunde te putten. Het algemeen belang verbiedt, aan de uitgevers dier geschriften die vrijheid te ontnemen en hen aan

de eischen te onderwerpen, door vreemde auteurs en uitgevers voor het vertalingsrecht te stellen. Die eischen zouden veelal betrekkelijk hoog zijn; men is elders gewoon aan een veel ruimer auteursloon dan hier te lande. Dientengevolge zou het aantal hier te lande verschijnende vertalingen sterk verminderen, tot groot nadeel voor de ontwikkeling in die uitgebreide kringen der bevolking, waarin vreemde talen niet verstaan worden.

Men zegt wel, dat beperking van het aantal vertalingen juist geen groot bezwaar zou opleveren. Thans, zoo redeneert men, wordt rijp en groen vertaald, en wordt aan de vertaling dikwijls weinig zorg besteed; zoowel in het een als in het ander zal verbetering komen, wanneer de uitgevers zich over het vertalingsrecht met hunne buitenlandsche collega's moeten verstaan. Ik kan deze gevolgtrekking niet toegeven. Voor het recht van vertaling van werken, die in het buitenland opgang maken, zullen eischen gesteld worden, die de nederlandsche uitgevers wel niet altijd, maar toch meermalen zullen afschrikken. Velen hunner zullen minder kieskeurig zijn en de voorkeur geven aan het doen vertalen van werken, waarvoor zij niet diep in den zak behoeven te tasten; en dat zullen in den regel niet de beste werken zijn. De werken, waarvan vertalingen het licht zien, zullen dus in aantal verminderen, zonder verbetering van het gehalte. Met het verschil van smaak zal minder rekening gehouden worden, waardoor de lust tot lezen zal afnemen. En wat het gehalte der vertalingen betreft, dit hangt af van het loon, dat er voor betaald wordt. Maar dat loon zal allicht nog kariger worden dan thans, wanneer de uitgevers moeten beginnen met het vertalingsrecht te koopen. Het zou slechts op dezelfde hoogte kunnen blijven door prijsverhooging der vertaalwerken, indien deze niet leidde tot vermindering van debiet. Daar deze uitweg voor de uitgevers derhalve niet zou openstaan, zou er maar al te veel reden zijn om te vreezen, dat zij den prijs van het vertalingsrecht zooveel doenlijk op het vertaalloon trachtten te verhalen, zeer ten nadeele van het gehalte der vertalingen.

Maar, zegt men, wanneer er minder vertaald wordt, zal de oorspronkelijke letterkunde daardoor tot grooteren bloei geraken. Deze kan echter in een land als Nederland niet van grooten

omvang zijn en niet zonder schade voor haar gehalte worden uitgebreid, om de eenvoudige reden dat het beperkt debiet niet toelaat voor oorspronkelijke werken hooge belooningen uit te keeren. Ook de meest talentvolle schrijvers kunnen hier te lande, tenzij in dienst der dagbladpers, met hunne pen slechts een armoedig bestaan verwerven. Alleen bemiddelde personen kunnen aan den drang tot schrijven, die in hen leeft, vrijelijk gehoor geven. Kundige auteurs zonder aardsche goederen schrijven vooral om naam te maken; niet weinigen leggen de pen voor goed uit de hand, zoodra zij eene gewenschte maatschappelijke stelling bereikt hebben. Aan vertalingen zal dan ook te allen tijde groote behoefte blijven bestaan. Kunstmatige beperking van het aantal vertalingen kan tot toeneming van het aantal oorspronkelijke werken leiden, maar niet dan ten koste van het peil der letterkunde. Slechts middelmatige schrijvers zullen bereid bevonden worden voor het loon, dat thans voor vertalingen beschikbaar is, eigen pennevruchten te leveren. Voor de ontwikkeling van den geest en van het gemoed des volks zullen die werken minder vruchtbaar zijn, dan zelfs gebrekkige vertalingen van goede buitenlandsche auteurs. Hierbij komt, dat ons volk met voorliefde kennis neemt van hetgeen buiten zijne grenspalen gedacht wordt. Het gevoelt behoefte aan verruiming van zijn blik en houdt veel van cosmopolitische lectuur. Uitbreiding van eigen letterkunde kan voor hen, die vreemde talen niet beoefenen, het belemmeren der gelegenheid, om buitenlandsche geestesvoortbrengselen te leeren kennen, niet goedmaken. Werd de vrijheid van vertaling opgeofferd, men zou de toevlucht moeten nemen tot het omwerken van vreemde boeken, in afwachting dat eene nieuwe conventie ook dit kwam verbieden. Voor eene deugdelijke omwerking van het werk van een vreemden schrijver wordt echter groot talent vereischt; en dit zou bij hen, die haar beproefden, niet altijd aanwezig zijn.

Tegenover het nadeel, dat door het prijsgeven der vrijheid van vertaling aan de ontwikkeling van een groot deel des volks zou worden toegebracht, kunnen de hersenschimmige voordeelen, die ons somwijlen van het uitsluitend vertalingsrecht van nederlandsche werken in het buitenland worden voorgespiegeld, geenerlei gewicht in de schaal leggen. Thans komt het nu en dan voor, dat een nederlandsch werk in eene

vreemde taal vertaald wordt en de auteur voor het bewerken der vertaling of voor het toezicht daarop eene belooning kan bedingen. Maar dat het debiet van zulk eene vertaling eene vlucht neemt, die tot het uitgeven van concurreerende vertalingen uitlokt, zoodat het uitsluitend vertalingsrecht waarde verkrijgt — ziedaar een wel niet geheel ondenkbaar, maar toch zoo exceptioneel geval, dat het bij het opmaken der balans veilig kan worden veronachtzaamd.

Het uitsluitend vertalingsrecht was dan ook hier te lande, bij pogingen tot internationale regeling van het auteursrecht, reeds vóór 1884 meermalen de steen des aanstoots. Een in 1852 met Frankrijk gesloten tractaat, waarbij men dat recht toegekend achtte, ofschoon de regeering het tegendeel verzekerde, kon vooral ook op dien grond de goedkeuring onzer vertegenwoordiging niet verwerven; het wetsontwerp, waarbij die goedkeuring gevraagd werd, verkreeg in de tweede kamer geene enkele stem. Bij een volgend tractaat met dat rijk, het thans nog geldende, werd scherp toegezien of de vrijheid van vertaling met voldoende zekerheid was voorbehouden. Dat voorbehoud werd bij het tractaat met België nog stelliger gemaakt. Volgens het tractaat met Spanje mogen, gelijk vermeld werd, in Nederland geene fransche, duitsche enz., maar wel nederlandsche vertalingen van spaansche werken worden uitgegeven: eene toepassing van het beginsel van internationaal vertalingsrecht, die slechts een glimlach vermag te wekken.

Niet veel meer beteekenis heeft het uitsluitend vertalingsrecht, dat den auteur van hier te lande uitgegeven werken onder bepaalde voorwaarden is toegekend. Van dat recht wordt hoogst zelden gebruikt gemaakt; de nederlandsche auteur heeft er in den regel geen belang bij, van zijn werk hier te lande ook eene vertaling te doen verschijnen. Voor werken, oorspronkelijk in de nederlandsche taal uitgegeven, zou dit zelfs gevaarlijk zijn. Immers ook bij gelijktijdige uitgave van een werk in onderscheidene talen geldt slechts ééne uitgave als de oorspronkelijke. Is dit de nederlandsche en voldoet de auteur aan de voorwaarden, waarvan zijn uitsluitend vertalingsrecht afhankelijk is, door zich dit bijvoorbeeld voor het fransch voor te behouden en de fransche vertaling binnen drie jaren te doen verschijnen, dan kan een ander vrijelijk eene nederlandsche vertaling van de fransche vertaling uitgeven. De auteur kan dit slechts te-

keergaan door zich bij de uitgave der fransche vertaling wederom het uitsluitend recht van vertaling daarvan in het nederlandsch voor te behouden, en zelf binnen drie jaren eene nederlandsche vertaling van de fransche vertaling van zijn werk, dat oorspronkelijk in het nederlandsch verschenen is, uit te geven! Het uitsluitend vertalingsrecht dient hier te lande eigenlijk slechts in het belang van den nederlandschen of vreemden auteur, die een werk in eene vreemde taal in Nederland uitgeeft, zich het uitsluitend recht van vertaling daarvan in het nederlandsch voorbehoudt en eene zoodanige vertaling binnen den wettelijken termijn in het licht geeft; een ander zou dan de nederlandsche vertaling weder in de vreemde taal kunnen vertalen, maar hiervoor bestaat natuurlijk in Nederland geen gevaar. De auteur, die zijn in eene vreemde taal geschreven werk in het buitenland heeft uitgegeven, kan ook in Nederland eene nederlandsche vertaling doen verschijnen en zich het auteursrecht van die vertaling verzekeren; in dat geval verkrijgt hij echter geen uitsluitend vertalingsrecht van het oorspronkelijke werk. Door een en ander is voor de belangen van vreemde auteurs voldoende gewaakt. Tusschen deze hunne rechten en internationale toekenning van een uitsluitend vertalingsrecht ligt echter eene klove, die niet zonder krenking van het belang van het nederlandsche volk kan worden overbrugd.

Hetgeen van het uitsluitend vertalingsrecht gezegd is, geldt evenzeer van het uitsluitend recht van uit- of opvoering van in druk verschenen tooneelwerken, dramatisch-muzikale en muziekwerken. Ook die uit- of opvoering is geen werktuiglijke, maar een zelfstandige arbeid. De tot gemeen goed geworden dramatische of muzikale gedachte van den auteur of componist wordt door de tooneelspelers, zangers of kunstenaars, onder de leiding van den regisseur of directeur, in nieuwen vorm weêrgegeven. Het is hun werk, voor het aanhooren waarvan het publiek entrée betaalt. De auteur of componist zal het debiet van zijn tooneelstuk, van zijne opera, van zijn oratorium, van zijn muziekwerk, door de openbare uit- of opvoering in den regel zien toenemen. Wanneer onze wet desniettemin aan de auteurs van uitgegeven tooneelwerken en dramatisch-muzikale werken — niet van muziekwerken — naast hun auteursrecht in engeren zin een uitsluitend recht

van uit- of opvoering toekent, beoogt zij hun een ruimer loon te verschaffen, dan zij door enkele uitgave van den tekst zouden kunnen verkrijgen. Dit vindt zijn grond in het belang van het tooneel als middel van ontspanning en ontwikkeling des volks. Werd alleen de uitgave van den tekst beloond, de auteurs dezer werken zouden in vele gevallen daarin eene geheel onvoldoende vergoeding vinden en van den arbeid voor het tooneel afzien.

Er is echter geen reden om hetgeen voor de uit- of opvoering van hier te lande uitgegeven tooneelwerken en dramatisch-muzikale werken bepaald is, uit te breiden tot die welke elders in druk verschenen zijn, zij het ook onder de voorwaarde van wederkeerigheid, die in deze feitelijk niets zou beteekenen. In het buitenland zal zeker geen tooneelwerk, geene opera of geen oratorium minder het licht zien, omdat de uit- of opvoering in Nederland is toegelaten. De volksovertuiging vindt in de uit- of opvoering van buitenlandsche werken, die in den handel te verkrijgen zijn, niets onzedelijks; en de auteurs lijden daardoor, om de reeds vermelde redenen, geenerlei verlies. Het repertoire onzer schouwburgen zou door toekenning van een uitsluitend uit- of opvoeringsrecht aan de auteurs van elders verschenen werken sterk dunnen. Voor goede werken zouden allicht eischen gesteld worden, waarvoor onze schouwburgdirecteuren zouden terugdeinzen. Valt hunne keus van op te voeren werken nu reeds lang niet altijd gelukkig uit, het peil van hetgeen zij te hooren gaven zou nog dalen, omdat alleen gebrekkige werken binnen het bereik hunner beurs zouden vallen. Voorzoover zij doen vertalen, zouden zij den prijs van het uit- of opvoeringsrecht op het vertaalloon trachten te vinden, waardoor het gehalte der vertalingen zeker niet zou verbeteren. Onze nationale letterkunde is op het gebied van het tooneel even weinig vatbaar voor uitbreiding als op ander gebied; veeleer nog minder. Slechts weinigen bezitten de begaafdheid en den lust, om voor het tooneel te schrijven; en van het aanwerven van nieuwe krachten tot dat einde valt, bij de geringe beschikbare middelen, weinig te verwachten. Veredeling van het tooneel is voorzeker hoogst gewenscht, maar zou, werd de vrijheid tot uit- of opvoering van in druk verschenen buitenlandsche werken prijsgegeven, tegengewerkt in plaats van bevorderd worden.

Toetreding tot de berner conventie ware derhalve in strijd met de nederlandsche belangen. En dit te meer, omdat zij zou medebrengen dat de auteurs van werken, in den vreemde uitgegeven, hier te lande op de vermelde hoofdpunten verder strekkende rechten verkregen dan aan de auteurs van in Nederland verschenen werken zijn toegekend. Indien men in de te Bern gehouden conferentiën prijs gesteld had op de toetreding van landen met eigen, beperkt taalgebied, had men vóór alles moeten zorgen, dat een dergelijke strijd tusschen de internationale regeling en de nationale wetgevingen niet kon voorkomen. Dit lag echter niet in de bedoeling der groote mogendheden, die daar den toon aangaven, gelijk uit enkele herinneringen aan het verhandelde in die conferentiën blijken zal.

In den aanvang van het internationaal overleg werd door Duitschland de vraag gesteld of het, in plaats van eene overeenkomst te sluiten op den grondslag van nationale behandeling, niet de voorkeur zou verdienen reeds dadelijk te streven naar eene wetgeving, die de geheele bescherming van het auteursrecht, bij wijze van overeenkomst, voor het geheele ontworpen verbond op eenvormige wijze zou regelen. Dit ver strekkend denkbeeld vond echter geen ingang, ook niet toen het op eene lijst van vraagpunten, van duitsche zijde ontworpen, nader gepreciseerd werd in dezen vorm:

Zou het, bij de zeer uiteenloopende regeling van den duur der bescherming in de onderscheidene wetgevingen, niet wenschelijk en zelfs urgent zijn dit punt voor de geheele uitgestrektheid van het ontworpen verbond op eenvormige wijze te regelen? Of moet men zich houden aan het beginsel, in de oude letterkundige overeenkomsten gehuldigd, dat de bescherming, aan de auteurs der beide contracteerende landen wederkeerig toegestaan, hun slechts zal worden verzekerd gedurende het bestaan hunner rechten in het land hunner herkomst, en dat de duur van dat genot in het andere land dien, bij de wet voor de nationale auteurs vastgesteld, niet zal kunnen overschrijden?

Eene commissie van redactie, in welker handen de vraagpunten gesteld werden, vond de eerstgemelde oplossing te radicaal. Zij gaf de voorkeur aan het beginsel van nationale behandeling, door de vreemde auteurs slechts te genieten gedurende het bestaan hunner rechten in het land hunner

herkomst. Maar zij achtte het beding, dat de duur van dat genot dien, voor de nationale auteurs vastgesteld, niet zou kunnen overschrijden, „in elk geval overbodig, omdat uit de nationale behandeling, bij de overeenkomst gehuldigd, *implicite* voortvloeit dat de vreemde auteurs niet gunstiger kunnen worden behandeld dan de nationale.” De conferentie besliste dienovereenkomstig; de berner conventie berust op het aldus geformuleerd beginsel.

Zag de commissie hierin juist? Was het beding, dat in hare oogen geen genade vond, werkelijk „in elk geval overbodig”? Het zou dit geweest zijn, indien de internationale regeling zich tot de vaststelling van het beginsel bepaald had, en zoowel den omvang van het auteursrecht als den duur der bescherming voor elken vorm daarvan aan de nationale wetgevingen ter regeling had overgelaten. Maar het was volstrekt niet overbodig, wanneer de conventie voorschreef hoever het auteursrecht zich uitstrekt, of wel voor eenigen vorm van auteursrecht een minimum van den duur der bescherming bepaalde. In beide gevallen lag in het achterwege laten van dat beding onmiskenbaar eene toenadering tot het beginsel van eenvormige regeling voor alle toegetreden landen. Immers men zou dan in landen, waar de bescherming van het auteursrecht niet zoo ver reikte, slechts te kiezen hebben tusschen uitbreiding dier bescherming tot de minima bij de conventie bepaald, of toekenning van verder strekkende rechten aan de auteurs van in den vreemde verschenen werken dan aan die van het eigen land; eene keus, waarvan men alleen door opneming van het gewraakt beding kon zijn ontheven.

Nu bevatten reeds de eerste ontwerpen der conventie eene omschrijving van den omvang van het auteursrecht, waarin onder anderen dat op werken der beeldende kunsten begrepen was, en eene bepaling, volgens welke de auteurs, tot een der landen van het verbond behoorend, in de overige landen van het verbond een uitsluitend vertalingsrecht zouden genieten gedurende den geheelen duur van hun auteursrecht op hunne oorspronkelijke werken. Deze algeheele gelijkstelling van het uitsluitend vertalingsrecht met het auteursrecht in engeren zin werd door Frankrijk met klem verdedigd. Ditmaal was het Duitschland, dat begreep dat zij te ver ging en de aansluiting van menig land zou beletten. Het stelde voor, den duur van

het uitsluitend vertalingsrecht op tien jaren vast te stellen, onder bepaling dat de vertaling binnen drie jaren zou moeten verschijnen. Dit voorstel werd aangenomen, met dien verstande dat het hierbij slechts een minimum van bescherming zou gelden en dat de nationale wetgevingen deze voor langeren tijd zouden kunnen verleenen. Ter tegemoetkoming aan verder strekkende wenschen verklaarde zich de conferentie voor algeheele gelijkstelling van het vertalingsrecht met het recht van reproductie in het algemeen, als een der beginselen van eene toekomstige internationale wetgeving. Voorts werd het voorschrift, dat de vertaling binnen drie jaren zou moeten verschijnen, hetgeen den auteur belette het vertalingsrecht te monopoliseeren, zonder werkelijk eene vertaling uit te geven, in 1885 uit de conventie geschrapt. Een voorstel van Engeland, om den duur van het uitsluitend vertalingsrecht niet in de conventie vast te stellen, maar dit onderwerp over te laten aan de wetgeving van het land waar de bescherming wordt ingeroepen, werd verworpen. Eindelijk besloot de eerste conferentie tot algeheele gelijkstelling van het uitsluitend recht van uit- of opvoering van tooneelwerken, dramatisch-muzikale werken en muziekwerken met het auteursrecht daarop in engeren zin, wat muziekwerken betreft onder het reeds vermelde voorbehoud, dat bij uitgave daarvan de openbare opvoering op het titelblad of aan het hoofd van het werk moet zijn verboden.

De conventie gaat alzoo op verschillende punten veel verder dan de nederlandsche wetgeving. Zij kent ook voor de werken der beeldende kunsten auteursrecht toe. Zij geeft aan den auteur een uitsluitend vertalingsrecht gedurende tien jaren, terwijl de auteur van een in Nederland verschenen werk dat recht slechts geniet, mits hij het zich bij de oorspronkelijke uitgave voor eene of meer bepaald genoemde talen uitdrukkelijk voorbehouden en zijne vertaling binnen drie jaren daarna uitgegeven heeft, en dan nog slechts gedurende vijf jaren, te rekenen van den dag der inzending van het oorspronkelijke werk bij het departement van justitie. De auteurs van tooneelwerken, dramatisch-muzikale werken en muziekwerken hebben volgens de conventie een uitsluitend recht van op- of uitvoering van gelijken duur als hun auteursrecht in engeren zin, wat uitgegeven muziekwerken betreft onder de reeds herhaaldelijk vermelde voorwaarde, dat de openbare uitvoering bij de uitgave verboden is; de neder-

landsche wet kent geen uitsluitend recht van uitvoering van muziekwerken, en geeft aan de auteurs van uitgegeven dramatisch-muzikale werken en tooneelwerken slechts gedurende tien jaren een uitsluitend recht van uit- of opvoering, onder voorwaarde dat dit recht bij de uitgave is voorbehouden. Er zijn nog meer verschilpunten, maar deze zijn de voornaamste.

Tenzij men aan de auteurs van in den vreemde verschenen werken verder strekkende rechten wilde verleenen, dan aan de auteurs van in Nederland uitgegeven werken zijn toegekend, zou men dus, bij toetreding tot de berner conventie, de nederlandsche wetgeving daarmede in overeenstemming moeten brengen. De meerderheid eener commissie uit de vereeniging ter bevordering van de belangen des boekhandels adviseerde in 1894 tot toetreding, mits de duur van het uitsluitend vertalingsrecht voor Nederland tot vijf jaren werd teruggebracht. Dit advies werd ter vergadering van die vereeniging niet aangenomen, maar zou toch onuitvoerbaar geweest zijn. Immers de termijn van tien jaren is bij de conventie slechts vastgesteld als minimum; de nationale wetgevingen kunnen wel daarboven gaan, maar niet daarbeneden blijven, terwijl het einddoel is algeheele gelijkstelling van het vertalingsrecht met het recht van reproductie in het algemeen.

Regeling van het auteursrecht op werken der beeldende kunsten komt mij ook hier te lande in beginsel gewenscht voor. Maar op de andere vermelde punten acht ik het opnemen van de beginselen der berner conventie in onze wetgeving in het algemeen belang niet geraden. Engeland heeft zijne wetgeving in 1886 met de beginselen dier conventie in overeenstemming gebracht; zoo ook België. Maar laatstgenoemd land heeft geene eigen taal; en Engeland had er belang bij, dat nadruk in engeren zin van engelsche werken in de tot het verbond toetredende landen verboden werd. Een zoodanig belang bestaat voor Nederland niet; voor nadruk van nederlandsche boeken in het buitenland heeft men niet te vreezen, tenzij dan in België, waar die nadruk krachtens het bestaande tractaat geweerd wordt. De nadeelen, die voor Nederland uit het prijsgeven der vrijheid van vertaling en uit- of opvoering van elders verschenen werken zouden voortvloeien, zouden door geen enkel voordeel worden opgewogen.

Men heeft bij de berner conventie te hooge eischen gesteld

en daardoor de toetreding van landen met eigen, beperkt taalgebied zoo goed als onmogelijk gemaakt. In de handelingen der conferentiën is van het algemeen belang weinig sprake, maar zijn de vermeende rechten van schrijvers en kunstenaars, waarvan men den rechtsgrond niet kan aanwijzen, schering en inslag. Het uitsluitend vertalingsrecht nam in den gedachtengang der onderhandelaars eene voorname plaats in. Men hoore bijvoorbeeld den franschen hoogleeraar Renault, die zich daarover den 8sten September 1885 aldus uitliet:

„M. Renault ajoute que la disposition en discussion est la disposition capitale et essentielle du projet; c'est celle qui lui donnera son véritable caractère. La traduction étant le mode normal de reproduction dans les rapports entre pays ne parlant pas la même langue, il s'agit de savoir si on défendra sévèrement ce que personne ne serait tenté de faire, tandis qu'on laissera une assez grande latitude précisément pour la chose la plus dangereuse et souvent la seule possible."

Nederland heeft het vernomen. Het is tot de berner conventie niet toegetreden, allereerst omdat het, in het belang zijner bevolking, de aloude vrijheid van vertaling van buitenlandsche werken niet wil prijsgeven. En het behoort, naar mijne bescheiden meening, die vrijheid te blijven handhaven.

J. D. Veegens.

DE HONGI-TOCHTEN.

„Indië is ook in het litterarische eene melkkoe. Wanneer onze kleinzonen eenmaal aan het katalogiseeren gaan, dan zullen zij zich verbazen over het cijfer der Nederlandsche letterkundigen door wie in de tweede helft der negentiende eeuw aan deze speen getrokken is.”

Deze stelling van Busken Huet als bewezen aannemende door de uitkomst zelve, mag het eenige verwondering wekken dat nog door zoo weinigen onder de nieuwere Indische schrijvers getrokken is geworden aan de speen van de geschiedenis der Molukken. In 't bijzonder van enkele vooruitspringende episoden daarvan: de Hongi-tochten b. v.

Toch plaatsen slechts weinige trekken uit de Indische cultuurgeschiedenis de staatkunde der O. I. Compagnie onder eèn zoo helder licht als die „schipvaerten” door den Molukschen Archipel, ondernomen tot uitroeiing der specerijboomen. De relazen daarover geven dikwijls beter inzicht in de toestanden van het tijdvak, dan die over zooveel andere incidenten der Indische geschiedenis. De geest der oude Maatschappij van Verre, een meedoogenlooze kramersgeest, doet zich uit deze reeks van officieele geweldenarijen kond, en onder het bestuur van halve blankofficieren zijn in de Groote Oost handelingen gepleegd, waarvan de muze Clio met de woorden uit den *Faust* had kunnen zeggen:

> Gieb nur erst Acht: die Bestialität
> Wird sich gar herrlich offenbaren.

Ten einde in deze contreien de instrumenten te vinden, willig tot de specerijcultuur gelijk de Compagnie die opvatte: niet te weinig,

opdat er genoeg zou zijn voor de aanvrage; niet te veel, opdat het surplus de markt niet zou drukken, waren de Banda-eilanden ontvolkt geworden van het oorspronkelijke, en weder „gepeupleerd" met een nieuw geslacht. Het eerste volgens het plan van den opperkoopman Jacques l'Hermite, ten uitvoer gelegd door den gouverneur-generaal Jan Pietersz. Koen; en dat op eene wijze weinig minder wreed dan b. v. het verdelgingswerk der Spanjaarden op Cuba.

Vergeefs had de humane Laurens Reaal op de eigenbaat van Heeren Meesters getracht te reageeren; tegelijk met den prijs der specerijen steeg in Nederland ook de winzucht. Er werden met de Moluksche eilandkoninkjes verdragen gesloten over verplichte leverantie en uitsluiting van andere opkoopers, die maar al te zeer herinnerden aan de fabel van den wolf en het lam:

Un agneau se désalteroit
Dans le courant d'une onde pure.
Un loup survient à jeun, qui cherchoit aventure
Et que la faim en ces lieux attiroit etc..

Voor 't minst, deze z. g. verdragen waren den alfoer met de bajonet op de borst afgedwongen. En waar hij uit den band sprong, was ook aanstonds de sterke arm gereed om hem weder onder het oude juk te buigen.

De opstanden in de Molukken waren door Demmer en de Vlamingh in bloed gesmoord; en Speelman zou sedert in 't gericht treden met de Macassaren, de „haentjens van het Oosten." De overwinnaar kon nu zijne voorwaarden stellen en het Nederlandsche handelsbelang bracht mede dat voortaan alleen dáár specerijen zouden groeien, waar de Compagnie het verlangde. Alleen Ambon en de Oeliassers mochten kruidnagelen, alleen de Banda-eilanden notemuskaat voortbrengen. Waar de tropische natuur in hare onwetendheid van Compagnies dekreeten ze elders kweekte, daar verscheen aanstonds de kruisboot van den Nederlandschen gezaghebber met de gewapende mardijkers en rukte het gewas uit als ware 't een gifplant, een „gruwelijke scheut."

De schrijver van het artikel *Een Opstand in de Molukken*, in een der vroegere jaargangen van het Tijdschrift van Ned. Indië, voert daarin de figuur op van een hofnar, die in bijzijn

van den ternataanschen vorst Kaitsjéli Sibori, in de wandeling Koning Amsterdam genaamd, een stuk sagohout fatsoeneert in den vorm van een kruidnagelboom, en er dezen uitleg aan geeft:

„Als de Hollanders voor langen tijd scheiden, geven zij elkaar hun afbeeldsel. Dat is een middel om elkaar niet te vergeten. Zij hangen het in hunne kamers op, en lang na den dood denken zij nog aan hunne vrienden."

Wanneer het konterfeitsel dan gereed is, biedt de nar het den Koning aan en vervolgt:

„Ziedaar, Koning Sibori, ziedaar het afbeeldsel van uw vriend, van wien gij voor altijd scheiden gaat. Vergeet hem niet; bewaar hem, opdat uwe kindskinderen eenmaal weten mogen hoe de kruidnagelboom er uitzag."

Dit was iets meer dan beeldspraak. 't Scheen inderdaad, als zou de schendende menschenhand het nog eens zoover brengen. Waar de Compagnies huurlingen den voet op den veroordeelden bodem hadden gezet en er het extirpatie-stelsel toegepast, daar liet het zich aanzien als zou de verboden vrucht er nooit weer groeien, als zou een dankbare grond na zooveel vertrappens eindelijk des gevens moede worden.

De Compagnie verlangde derhalve niet meer specerijen dan noodig was om in Europa het artikel op prijs — een woekerprijs — te houden. De Molukken brachten echter veel meer op dan die hoeveelheid en ten einde nu te verhinderen dat deze op een goudschaaltje afgewogen waar bij den smokkelaar terecht kwam, had men in vroegere jaren het surplus prijsgegeven aan de vlammen.

Hiervan gewaagt de huisbakken poëzie van Jan de Marre, waar hij in zijn lofdicht *Batavia* aan deze brandoffers gedenkt, en zelfs voor dit Vandalenhandwerk aan de Edele Maatschappij hulde brengt:

Gelijk de Landman, die in welige valeien
Het levend water zich te dertel ziet verspreien,
Het afsnijd en verdeelt, zo moet de Maatschappij,
Zo moet Batavië, ten nut der Koopvaardij,
Die schoone goedren in haar overvloed verdelgen.
Wat zien wij bergen schats door 's waerelds afgrond zwelgen!

. . . .

De geurige Muschaat, door 't blakend vuur ontbonden,

Stort dierbre vochten uit; de vette nagelvrucht
Dampt met de vlam een wolk van reuken in de lucht,
Plengt riekende Oly die, gevloeid met purpren stralen,
Een grond baart daar het goud, hoe dier, niet bij kan
halen,
Terwijl een Phenix, die in zijnen dood herleeft,
Ten nutt' der Maatschappij op nieuw uit de assche streeft.

In waarheid was het een tot het uiterste gehandhaafde alleenhandel, welke de Compagnie hier voorstond. Zelve verzadigd zijn, en toch een ander den weg tot de voorraadschuur versperren, wat was dit anders dan hetgeen de Britsche mededinger eene *dog-in-the-manger policy* placht te noemen?

Maar de morshandel dwarsboomde het stelsel der Compagnie niet weinig. Altijd waren er kapers op de kust, en altijd handen om de verboden waar heimelijk aan boord te brengen bij den Britschen of Portugeeschen lorrendraaier, die zooveel beter betaalde dan de Hollandsche handelsvennootschap. Ten einde nu ook dezen heimelijken uitvoer tegen te gaan stond Arnold de Vlaming het extirpatie- of uitroeiingsstelsel voor. De inboorlingen zouden dan hunne stille winsten derven, de Compagnie hare waar op prijs kunnen houden en tevens de kostbare controle middels forten en schepen verminderen.

Valentijn, anders toegeeflijk genoeg voor de Vlamings schrikbewind, teekent hier aan dat dit denkbeeld „verre beneden zijn verstand, en in zig zelven zeer onregtveerdig was." Want zoo de bestaande verdragen aan de Compagnie het recht tot alleenhandel gaven, zij legden haar aan den anderen kant ook de verplichting op om al het product der inboorlingen in ontvangst te nemen tegen den vastgestelden inkoopsprijs — die waarlijk gering genoeg was. De Alfoeren, bij monde van hunne orangkaja's, vorderden de vrije beschikking over een product, 't welk de Compagnie weigerde te ontvangen; de Compagnie antwoordde met kogels en bajonetten. Het was eene politiek van „gij zult buigen of barsten."

Het was niet te verwachten dat het heetgebakerde volk der Molukken zijne welvaart goedschiks zou zien vertrappen onder de laarzen van den westerschen *kafir*. „Die nagelen", zegt een van de door P. A. Tiele meegedeelde stukken uit het Rijksarchief, „dat is alle den rygdom van de Ambonesen; tis haer gout ende silver, want om die nagelen crigense al wat se van

doen hebben, want in Ambona plegen te comen veele verscheiden natiën om die van haar te copen, te weten Portugisen, Arabiërs, Persianen, Turcken, Guseratten, Malayen, Javanen, Macassers, en noch andre natiën, ende ten lesten die Hollanders die haer luyden sindt anno 1600 begonnen realen van achten te brengen.″

[De Spanjaarden en Portugeezen hadden de trafiek meestal door den ruilhandel gedreven.]

Ternate had van ouds de hegemonie in den Molukschen Archipel en de regeering meende al veel gewonnen te hebben toen men koning Mandarsjah naar Batavia had getroond en hem daar, onder den rook van het Kasteel, een verdrag afgeperst, waarbij alle nagelboomen in zijn rijk tot extirpatie werden gedoemd tegen een jaargeld aan den vorst en de voornaamste rijksgrooten. Tevens zou Ternate zijne suzereiniteitsrechten op Ambon prijsgeven ten bate der Compagnie, die voortaan er haren gouverneur zou stellen in de plaats van den inlandschen kimelaha of stedehouder.

Curieus luidt de redegeving van dat verdrag:

„Naardien zijne Hoogheid de Koning zeer blijkbaar bespeurt hoe de moedwil zijner onderdanen nergens uit voortspruit dan uit hunne trotschheid op het bezit der nagelboomen, en de Maatschappij, uit Amboina genoegzaam van nagelen kunnende worden gediend, die van Ternate zeer wel kan missen, terwijl zij daar jaarlijks zware kosten heeft, die, zoolang aldaar de nagelen blijven geteeld worden, bezwaarlijk kunnen worden verminderd, zoo staat de koning die vernieling toe.″

Waarbij Van Kampen aanmerkt:

„Slechts een ellendige lafaard als Mandarsja kon zich deze reden laten welgevallen.″

Welnu, de wolf stond voor het lam, en.....

La raison du plus fort est toujours la meilleure.

Zeker is 't, dat de Compagnie in dezen voornaamsten vorst der Molukken, en op het laatst van diens regeering, een gewillig instrument vond om het volk in haar Procrustus-bed te leggen. Te kort, te lang, werd hier: te weinig, te veel. Het was ook niet enkel in de zaken van staat, dat hier de draden ineenliepen. Vaak genoeg moeide de Compagnie zich ook in de huwelijkszaken

dezer vorsten, waarbij zij inzonderheid de alliantie tusschen de beide *Grossmächte,* Ternate en Tidore, zocht te verhinderen. De gouverneur-generaal Speelman zou den zoon en opvolger van dezen Mandarsjah, den reeds genoemden Kaitsjéli Sibori, nog eens terdege de les lezen ter zake van zijne Blauwbaards-*allures.* Wat den vader betreft, toen de Compagnie hem tusschen de kanonnen van haar Kasteel had en daar de schroeven zoo sterk aandraaide, had hij in een vlaag van mismoedigheid verklaard „licentie te willen verzoeken om op Batavia als een privaet persoon te gaen wonen en syn leven te eyndigen," liever dan zóó vorst van Ternate te zijn.

Maar eenmaal in zijn eilandrijk terug voelde hij zich daar toch beter, gekortwiekt als hij was. De Nederlandsche commandeur in 't fort *Oranje,* Antony van Voorst, kon dan ook van hem schrijven:

„De Coning Mandarsaha en maekt nu geen gewagh meer van zyn ryk te resigneren. De zinnelykheyt die syn Hoogheyt voor desen gehad heeft om de overgecomene princesse, Poetry Jeloos, te trouwen, is naderhand geheel verdwenen, voorgevende dat sy te leelyk was bepokt en te veel Spaense grepen over haer hadde."

Gewis had deze „princesse" er nooit van gehoord hoe, in vroeger dagen, eene Nederlandsche edelvrouw in zoo'n geval zich redde. Hoe Eleonore van Gelderland, toen haar gemaal Hertog Reinoud II haar nagaf „bepokt" te zijn, zich op het Nijmeegsche Valkenhof in den vollen raad van ridders en staten het hemd van de schouders liet glijden en een lichaam toonde zonder een enkel teeken van melaatschheid.

Dezen Mandarsjah had men nu tot het uitroeiingswerk overgehaald met een jaargeld van twaalfduizend spaansche matten; zijn broeder Calamatta en de voornaamste rijksgrooten waren eveneens met zilveren koorden aan den kant der Compagnie gebracht, en deze meende nu *carte blanche* te hebben.

Alleen, het belang des konings was niet het belang zijner onderdanen. Met deze laatsten was in het verdrag geen rekening gehouden en toch waren zij kweekers, zij de inzamelaars van het gewas. Vanzelf, naardien deze Alfoeren geenszins *taillable et corvéable* waren als Soendaneesche „orang oedik" of Javaansche „orang tani", bracht dit Bataviaasch traktaat van 1652 op nieuw beroering in den lande.

De Compagnie van haren kant was niet traag de bepalingen er van ten uitvoer te leggen. Het eiland Manipa was door kapitein Verheiden reeds in eene woestenij verkeerd, thans werd ook op Boeroe, Batjan, Motir, enz. het verdelgingswerk met kracht aangevangen. Van geheel een snoer van bloeiende eilanden mocht weldra met de woorden der Schrift getuigd worden: „Kaalheid is over Gaza gekomen!" De nazaten der beeldstormers drongen thans, de bijl in de hand, door deze „nagelryke landvoogdye" en beroofden er de aarde van haar geurig plantenkleed, alles neerhouwend, alles uitrukkend of platbrandend.

„En," roept C. S. W. van Hogendorp uit, „zoo deze heillooze maatregelen haar (de Compagnie) nog slechts aanzienlijke winsten verzekerd hadden! Maar zij heeft nimmer in Europa, jaarlijks door elkander gerekend, voor meer dan twee millioen guldens kruidnagelen, nootenmuskaat en foelie kunnen verkoopen, terwijl zij om die te verkrijgen dikwijls meer dan drie millioen verteerde, ongerekend dat zij nog deze heerlijke gewesten vernielde, van welke zij onder een goed bestuur onmetelijke voordeelen zou kunnen getrokken hebben." [1])

Ongeveer anderhalve eeuw na het traktaat tusschen de Compagnie en Ternate schreef de koopman Ary Huyzers nog in denzelfden geest over dit „conquest":

„Men ziet dat het alleenlyk uit Staatkunde en niet om reeden van eenig voordeel aangehouden werd, want indien deze Molucco's niet wel bewaard wierden, en in handen vervielen van andere Natiën, dan was het met Ambon en Banda gedaan. Hier van daan dat de Maatschappij, uithoofde van dit conquest, een zwaare jaarlyksche last draagen moet." (In 1779 een nadeelig saldo van *f* 114409.)

Eene generale uitroeiing liet zich evenwel beter vaststellen bij regeeringsbesluit, dan in de werkelijkheid ten uitvoer leggen. De natuur der tropen kon 't wel opnemen tegen eenige Nederlandsche strooptochten; de wind, en meer nog de vogels brachten de kiemen der uitgeroeide boomen naar de vier windstreken over en wat aan de kusten vernield was, schoot weer in het binnenland op. Aanhoudend toezicht, aanhoudende extirpatie bleef noodig, en daarom werden op gezette tijden des jaars de eilanders van Ambon met hunne korakora's opgeroepen tot

---

[1]) Beschouwing der Ned. Bezittingen in O.-Indië. pag. 487.

den hongi-tocht. Elk scheutje, 't welk binnen bereik van de schendende hand des menschen kwam, werd dan in naam der E. Compagnie gegrepen en vernietigd. De koning had zijn jaargeld; en de sengadji's, de kimelaha's hunne recognitiepenningen. Maar de inboorling, die op visch en sago teerde en voor wien de specerij het voornaamste ruilproduct was, zag hier de bronnen van zijn welvaart voor zijn oogen gesmoord. Gelijk een hedendaagsch schrijver het uitdrukt:

„La guerre, le système injuste du monopole sévissant toujours dans toute sa rigueur et la perte de tant d'arbustes précieux remplirent le coeur des habitants de cette haine invétérée, qui est la suite inévitable d'un cruel abus de pouvoir." [1])

Het kwam voor dat zelfs de aldus beperkte hoeveelheid: de nagelen van Ambon, de notemuskaat van Banda, nog te veel was, bijaldien de oogst eens wat ruim uitviel. Zeker, men kon dat surplus verbranden en zoo geschiedde 't ook, maar die specerijen hadden geld gekost, het geld van den inkoop. De natuur in hare blinde groeikracht verschalkte de Compagnie; en deze, in hare loosheid, verschalkte den inlander. Zij had vindingrijke dienaren, lieden die altijd wel een „slingerslag" hadden om haar voor deze gedwongen betaling te vrijwaren. Vreesde men nl. voor een te ruimen oogst, dan riep men de hongivloot bijeen op het tijdstip dat de nagelen rijp zouden worden, in ieder geval vóór het oogsten. Kwamen nu de inlanders van den maandenlangen tocht terug, dan waren de vruchten aan de boomen bedorven en de Comp. behoefde ze niet aan te nemen. Geen goed geld voor onbruikbare waar! De alfoersche notenplukker stond dan in arren moede voor zijn waardeloos geworden gewas, de Nederlandsche Uilenspiegel glimlachend voor zijn gesloten pakhuis.

De hongi-vloot was inzonderheid daarom eene bezoeking voor de eilanders, dewijl ze niet alleen hunne bronnen van welvaart kwam vernietigen, maar ook de vaak gepreste opvarenden niet betaald, en veelal slecht gevoed werden, derhalve zich op de inheemsche bevolking zochten te verhalen. 't Waren rasgenooten, maar geen stamgenooten; 't waren vreemde eilanders, dikwijls van een geslacht welks voorvaderen met hun eigene voorvaderen geoorloogd hadden. En de Compagnie, wier vlag hier

---

[1]) Gerlach. Fastes Militaires.

de lading dekte, had stilzwijgend een vrijbrief tot plunderen gegeven, sedert zij verstond dat het onderhoud op deze klopjacht niet ten haren laste zou komen.

Valentijn heeft in zijne *Beschrijvinge van Amboina*, een uitvoerig tafreel van zulk een ongewijden kruistocht opgehangen. Tevens geeft hij in kopergravure de tamelijk kinderlijke voorstelling eener hongi-vloot, waarbij men tusschen twee bergachtige en elkaar tegenover liggende kusten de scheepjes ziet drijven, het een het ander gelijkende als droppelen waters, terwijl ze in zes evenwijdige rijen achter elkander voortzeilen als laadprauwen, door een stoomboot op sleeptouw genomen. Een enkel, de korakora van Titaway, zeilt aan de spits der flotille en deze beeldt hij af als een soort van staatsiegalei, den voorsteven opgewipt als bij een Venetiaanschen gondel, den romp bestoken met Nederlandsche vlaggen, een lang dekhuis in het midden gebouwd, terwijl de beweegkracht komt van de aan weerszijden geplaatste scheppers.

Al zingende werden de vrij lompe en trage vaartuigen — ze heetten niet voor niet „schildpad” (*kora kora*) — over het water voortgedreven; en de bijbelvaste predikant haalt er aanstonds den profeet Ezechiël bij aan, ten bewijze, dat dit roeien met zang-accompagnement reeds bij de volken der oudheid in gebruik was. Zoo waar het in hoofdstuk XXVII vers 25 heet:

„De schepen van Tarsis *zongen* van u, vanwege den onderlingen koophandel.”

Terwijl hij een plaats uit Ovidius aldus overbrengt:

De Roejer zingt verheugd, en ploft met nette slagen
Gelijk als op de maat de Riemen in de zee,
Hij weet ze ook op de maat eenparig te doen dragen,
En maakt zich op de maat tot nieuwe slagen ree.

Deze verheugdheid van den „Roejer” wordt in het geval der roeiende Ambonezen evenwel twijfelachtig, wetende dat ze dikwijls zeer lang moesten doorwerken, „scheppende in die tijd zoo bloedig en langdurig dagen aaneen, dat hen ’t sweet op de ruggen door de Zon als tot Sout bereid werd.”

Het verving eenigermate den heerendienst der Javanen, dat de Amboneezen verplicht waren eene maand lang voor de Compagnie, tevens voor des keizers baard te werken; en dat voor

dezen *Dati* of hofdienst ieder huisgezin een man moest geven. Zelve moesten ze hun voorraad sago meenemen, de Compagnie verstrekte aan ieder anderhalf tot twee pond rijst daags, met zeven tot acht kan knyp per vaartuig. Het tekort aan voedsel, vooral dierlijk voedsel, moesten zij dan uit eene vischrijke zee zien op te diepen; of anders, bij de landing, uit de bosschen, waar de wilde varkens en wilde runderen tamelijk overvloedig waren. En zoo de corvee al niet veel lichter was dan de corvee van galeislaven, de hoop op buit bracht de zaak weer eenigermate in 't reine. Er had oogluiking plaats wanneer de opvarenden het officieele doel van den tocht uit het oog verloren en, behalve als nagelkappers, ook nog als „visschers met drooge netten" kwamen. (D. i. als zeeschuimers.)

De hongi-vloot bestond wel eens uit zeventig kora kora's, waarvan de grootsten tachtig tot negentig scheppers telden, verdeeld beneden in 't vaartuig en op de roeibanken aan weerszijden. Gong en tifa waren altijd aan boord; eveneens wapenen en ammunitie. Er was een voorzeiler, waarop de *gnatohoedi* of wegwijzer, tevens hoofd der mardijkers, zijn plaats had. Onder den Europeeschen gezagvoerder stonden ondergeschikte bevelhebbers, en ook de fiskaal, die de naleving controleerde van het Placcaat van den Hongi-tocht. Dit stuk werd aan de deelnemers van te voren voorgelezen, gelijk de krijgsartikelen den soldaat. Wie tegen dit reglement zondigde moest aanstonds boete betalen; dat, zegt de kroniek, „zommige Fiscaals al vrij wat grof gedaan hebben."

Het was oud gebruik dat de tocht plaats vond onder de auspiciën van den gouverneur van Ambon, die zich dan op de staatsiegalei van Titaway inscheepte als een Venetiaansche doge op den Bucentaurus. Daar had hij drie behangen kamertjes en voerde behalve zijn lijfwacht nog vijftig tot zestig soldaten onder een luitenant met zich. De vloot was verdeeld in drie eskaders, waarvan het eerste bemand was door het volk der christen-negorijen, met de prinsenvlag in top. Dan volgden de Mooren, op wier vaartuigen de vlag der geloovigen, een witte halve maan in een rood veld, van den steng woei. Voorzeiler was hier de vorst van Hitoe, door 't aloud prerogatief aangewezen als ondervlootvoogd. Het derde eskader bestond uit een allegâartje: christenen en mooren dooreen. Het geheel vormde voor deze stille wateren een talrijke en overweldigende

macht. De vloot waarmede in het jaar 1702 de gouverneur Coyett het groote eiland Ceram rond schepte, telde twee-en-zestig kora kora's, twee advies- en twee voorraadjachten. Die van den gouverneur Adriaan van der Stel, zeven jaren later, had 3182 scheppers aan boord, benevens 978 personen die tot ander werk, o. a. tot het slaan van tifa en tatabowang, gebezigd werden.

En gewis gaf een eilandzee bedekt met zooveel vaartuigen, allen bewimpeld, allen sterk bemand en met zingend scheepsvolk aan boord, een gansch anderen indruk dan dien, welken de admiraal Jurien de la Gravière er van meedroeg, toen hij met het fregat *Bayonnaise* door dezen archipel voer en er van schreef:

„L'archipel des Moluques est le séjour des calmes et des parfums. Quand on y pénètre, aussi longtemps du moins que dure la mousson de sud-est, on croirait entrer dans le royaume de Morphée. Je ne sais quelle langueur invincible vous envahit; on vit à proprement parler dans une atmosphère de pavots."

Het kostte heel wat moeite en heel wat toezicht om deze ongeordende scheepsmacht bijeen te houden. Er waren altijd wel schaapjes, die van de kudde afdwaalden; en dat met voorbedachten rade. Deze hadden dan in een zoo versnipperden archipel al spoedig hunne bestemming gevonden, eene aanlegplaats nl. waar zij op eigen avontuur konden gaan „moeskoppen." Van der Stel had echter een keur uitgevaardigd tegen de „diverse onordentelijkheden" op de vloot, tegen opvarenden die niet als instrumenten der Compagnie, maar als zeeschuimers optraden, de kustbewoners op de vlucht drijvende of wel den strijd met hen aanbindende, waarbij dan aan weerskanten dooden en gewonden vielen. Het stond daar geschreven „dat de Landsaaten, nog aan lijf, nog aan goederen, door onderdaanen der vloot niet en worden verkort, waarom bijzonder de pligt der opperhoofden wesen zal wel te letten wat volk zij licentieeren van boord te gaan, op poene van te zullen moeten instaan voor de misdaad van haar Corcors-volk." Eveneens was het verboden om buiten noodzaak te schieten of te „klakkebossen."

De theorie was goed genoeg, maar 't mangelde aan de praktijk. Want de zucht tot „ruten ende roven" was op dit volk van zijne heidensche voorvaderen overgeplant. Bij hen

was niet alleen het vleesch zwak, maar ook de geest niet zeer gewillig.

In het jaar 1705 werd een hongi-tocht aanvaard door den secretaris van politie Willem du Rieu, den secretaris van het Landgericht Carel Schulerus en den assistent Jan Louis Munniks. Zij vormden eene voorhoede; de gouverneur Coyett kwam achter hen met de overige vaartuigen. En als gewoonlijk ving die tocht aan in October, de stilste maand des jaars. Men had, zoo doende, de minste kansen op zee-evenementen.

Toen deze voorzeilers de negorij Assaloelo passeerden werd hun een saluut van den wal gebracht door de inlanders, „die op haar manier in de wapenen gerangeerd stonden, en met doen van eenige schoten als ook met het swaeyen van haar vlag of vaandel salueerden."

Viel des avonds aan de landingsplaats het anker, aanstonds werd het avondgebed gehouden en een psalmvers aangeheven. Want wat ook op dergelijke expedities in het ongereede mocht geraken, de „ware gereformeerde religie" behoefde er niet bij te kort te komen. De hongi-vloot verrichtte haar Vandalen-werk nauwgezet onder aanroeping van den naam des Heeren.

„Indien," heeft een van Valentijns latere ambtgenooten [1]) gezegd, „we ons niet in die tijden geheel verplaatsen, moet dit bericht ons ergeren."

Het ware te vergeven indien de (wellicht onbewuste) *tartufferie* dezer kalvinistische pilaarbijters, het psalmboek in de eene, de slavenzweep in de andere hand, ons *nog* ergerde.

Al spoedig na 't uitzeilen der flotille kwamen de *malingers* opzetten.

't Waren orangkaja's of orangtoewa's, welke zich *vorschriftsmässig* op het bepaalde punt van bijeenkomst hadden laten vinden, welke mee uitgetogen waren, maar „op hun luimen lagen" om zich zoo spoedig mogelijk aan de partij te onttrekken. Wat ging hun het uitroeiingsstelsel der Compagnie eigenlijk aan? Zij waren gansch niet gezind om dezen „hofdienst" *au sérieux* te nemen. Integendeel, zij zochten er zich met allerlei „frivole uytvlugten" aan te onttrekken. Daarmee kwamen zij den Europeeschen gezagvoerder dan ook ras aan boord: hun kora kora was oud en onzeewaardig, of hunne onderheb-

[1]) Ds. v. Troostenburg de Bruyn.

benden waren niet te vertrouwen, of zij gevoelden dat zij eene krankheid onder de leden hadden....

Nu, de gouverneur of zijn plaatsvervanger kende in den regel die krankheid. Het was „de kwale *pigritia*, op syn duyts luyigheid genaamd.” Er werd weinig omslag gemaakt met deze Amboneesche „vieze-vazen” en de luiden op eene ongezouten vermaning getrakteerd. Men maakte ’t hun duidelijk dat de streken, die zij op hun kompas hadden, reeds van notorieteit waren; waarna zij „onder ’t drincken van een soopje of twee gedimitteerd werden.”

Een ervaren loods was hoofdpersoon, want op vele punten ging een felle stroom, of de zeeweg voerde langs weinig bekende kusten, of werd door blinde klippen versperd.

Soms moest het adviesjacht er op uit gezonden worden om een achterblijver te bezeilen, en te onderzoeken: waarom deze kora kora nu metterdaad de vaart van een zeeschildpad liep? Had het vaartuig averij beloopen? Of rekende het altemet op den invallenden nacht om nog verder te kunnen afdwalen, zóó dat men het des anderen daags moeilijk terug zou kunnen vinden?

Overal waar de vloot bij eene negorij aanlegde, moesten de hoofden de plaatsen wijzen waar nog nagelboomen stonden. Dan werd er volk meegegeven tot uitroeien; de orang-toewa’s van de plaats waren er middelerwijl aansprakelijk voor dat aan deze manschappen op hun weg naar ’t binnenland niets onaangenaams passeerde. De extirpatie geschiedde zoo zorgvuldig mogelijk, al was ’t niet wel doenlijk om op deze afgelegen en dikwijls weinig bekende kusten zulke *sweeping measures* te nemen als b.v. op Ambon zelf, waar enkele varieteiten van den kruidnagelboom zoo afdoende waren verdelgd dat een later geslacht ze niet, of hoogst zelden weer aanschouwde.

Zoo zond de „Indische Plinius”, de koopman in dienst der Compagnie G. E. Rumphius, aan zijn vriend dr. Willem ten Rhijne een monster ambonsche „coningsnagelen”, welke de inboorlingen zelve betuigden in veertig jaren niet gezien te hebben, „als zijnde doenmaels met alle andere nagelboomen uytgeroeyt, maer in het verleden en dit presente jaer synse weder voor den dag gekomen, en dat aen een eenige boom op de cust van Hitoe, weshalven sy wel voor een rariteyt mogen bewaert worden, dewyl men niet weet of die boom nog dickwyls dragen sal.”

Op sommige aanlegplaatsen viel eene oude rekening te vereffenen. Bij vele dezer alfoersche hoofden had de Compagnie nog een ham in 't zout: de hongi was de aangewezen gelegenheid dien er uit te halen. Waarom toonde de een zich weigerachtig den postdienst waar te nemen en voor 't transito der Compagniebrieven te zorgen? Waarom de ander, om volgens reeds lang gegeven last met zijn volk uit het binnenland naar de kust te verhuizen? Waarom een derde, om het gerekwireerde timmerhout voor de Compagnie te kappen? Enz.

Het kwam dan wel voor dat de bekende inlandsche taktiek, de taktiek der „frivole uytvluchten" werd prijsgegeven, dat de hoofden antwoordden „met groote onbeschaemtheid en assurantie." Waarvoor ze dan wel ingerekend werden en meegenomen, om zich ter hoofdplaats Ambon te verantwoorden voor den Politicquen Raad.

Overal waar de negorij aan 't strand was gelegen, was de Compagnie de sterkste. In 't binnenland echter kon dit verkeeren. Er waren onder deze bergkoninkjes, die aan de sterke patrouilles, landwaarts in gezonden, het pad versperden en hun aanzegden: zoo de blanken in hunne negorij dorsten te komen, men zou hen allen den nek breken. Zij, Alfoeren, erkenden zich onderdanen van hun eigen radja, zij hadden met de Compagnie niets uitstaande. Anderen gedoogden wel de navorsching naar het verboden gewas, maar brachten de nederlandsche „verspieders" tevens op een verkeerd spoor. Zij hielden de plek verborgen waar de specerijen groeiden; de Compagnies handlangers, indien ze er den *flair* van hadden, mochten zelve de struweelen in loopen om ze te zoeken. 't Geen dan meest uitliep op verdwalen.

Hier en daar, in eene hoofdnegorij, werd tot afdoening van hangende zaken eene vergadering belegd, welke het midden hield tusschen de zitting van een hof voor civiele zaken en een politierol. Er werden dan oneenigheden tusschen de eilanders onderling beslecht, gevallen van zeeroof onderzocht, de grieven der bevolking aangehoord, delinquenten voor de vierschaar getrokken, enz. Of ook, men had in 't gericht te treden met een Compagnies posthouder, die ten eigen bate onrechtmatige heffingen had gedaan; die eigenmachtig servituten had opgelegd, waaronder er waren van zeer persoonlijken aard.

Zoo had de korporaal-posthouder Jurgen Springveld er zich over te verantwoorden dat hij het negorijvolk van Saway niet

alleen een eigen huis voor zich had laten bouwen, voorgevende dat het voor de ontvangst van hoogere Compagnies dienaren bestemd was, en boeten opgelegd van lijnwaden en slaven ten eigenen profijte, maar ook had hij zich met den sterken arm meester gemaakt van de inlandsche vrouw Tomahoe.

Dergelijke feiten hadden vaderlandsche dichters als Helmers wel eens van hunne „aangename vois" kunnen afbrengen, wanneer ze de voordeelen bezongen van het nederlandsche regiment boven het vroegere portugeesche en spaansche:

Verheft, verheft uw hoofd, o Indiaansche stroomen,
Geen Spanjaard rooft uw schat aan uwe ontvolkte zoomen,
Juicht, jongelingen, juicht, verheft blijmoedig 't hoofd,
Geen Portugees die meer uw huwbre maagden rooft.
Enz.

Deze Tomahoe zelve klaagde haren belager aan. Zij had, erkende zij voor de verzamelde europeanen en orangkaja's der hongi-vloot, de functiën eener huishoudster wel is waar bij Springvelds voorganger waargenomen, maar de een was de ander niet. Zij begeerde niet begrepen te worden in den „overneem" van des eenen boedel door den ander; recht van successie bestond hier niet. Kortom, zij had van Springveld en zijne *avances* niets willen weten. Waarop deze besloten had, om er maar „met de ruwe schoenen doorheen te stappen"; hij had haar met geweld doen oplichten uit haar huis en overbrengen naar 't zijne.

Het schijnt dat de geïmproviseerde rechtbank niet dit het bedenkelijkst achtte, dat de korporaal zich aan vrouwenroof had schuldig gemaakt — 't geen hij hardnekkig ontkende; 't was alles met wederzijdsch goedvinden geschied! — „maar dat hij, een Christen, zich met een Moorsch Vrouwmensch ging vermengen."

„Alsof 't hier van christen-vrouwmenschen grimmelt!" — wederlegde de assurante korporaal. „Vermeenende," luidt de kroniek verder, „het daarin resideerende quaat zo groot niet te zijn."

De een beschuldigde, de ander ontkende. Het einde was, dat de inlandsche Thamar naar hare woning werd teruggezonden met de toezegging, dat zij daar voortaan vrij van molest zou wezen, terwijl hare klacht tegen Springveld ter kennisse van den Gouverneur zou worden gebracht.

Wenschelijk ware 't geweest om der bevolking dit pak van den hals te schuiven en den korporaal te „ligten", d.i. hem te schorsen in zijne bediening van posthouder en mee te nemen naar de hoofdplaats. Doch dit viel buiten bevoegdheid van den gezagvoerder der hongi-vloot, immers nu 't een europeesch militair ambtenaar gold. Alleen de gouverneur van Ambon kon hierin beslissen.

Nooit verzuimden de Compagnies dienaren om aan de negorijhoofden te vragen: of zij ook vreemde schepen hadden gezien? Daarin toch vermoedde men aanstonds den opkooper van clandestiene specerijen. Men kende ze, de vaartuigen die voorgaven den smallen handel te drijven met katoentjes en klein ijzerwerk, maar in wier ruim de specerijlucht nog tusschen knieën en inhouten hing.

Van daar ook dat men behoedzaam was met het afgeven van zeepassen. In dit geval ten aanzien van den orangkaja Lokman, verzoekende „dat hem mogte werden gelicentieerd om zoowel op Amboina als naar Banda te mogen varen om den smallen handel te drijven, zeggende niet te kunnen leven als een beest, of sterven als een verken."

Voor 't een noch voor 't ander zagen de heeren de noodzakelijkheid; en hoewel zijn verzoek niet onbillijk was te noemen, zij moesten met een *non possumus* bescheid doen. 't Behoorde alweer niet tot den kring hunner bevoegdheden. Maar de gouverneur met de rest der hongi-vloot stond spoedig te volgen; dien mocht hij met zijne aanvrage aan boord komen. En dan tevens den Compagniesrotting reclameeren, d.i. den stok met zilveren knop, waarop het wapen der E. Maatschappij gegraveerd, die hem volgens zijn zeggen reeds drie jaren te voren was beloofd geworden.

Ettelijke *soa*-hoofden langs de bezochte kust benutten op deze wijze de ontmoeting met de europeesche beschaving, „dat ze zeer instantelijk verzogten twee flesschen knyp van ons te mogen erlangen, om met de gezamentlijke Orangkajen op de Welvaard van de E. Comp. te consumeeren." En de Compagnie, die immers zelve ook niet met leege handen uit dezen archipel huiswaarts keerde, hield er evenmin van den suppliant zonder eene kleine „vereeringhe" te laten heengaan. Gelijk eenmaal de Portugeezen de reden hunner komst in Indië aan de vorsten des lands hadden opgegeven met het zeggen: wij komen van wege het Christen-

dom en de specerijen! zoo kon ook ditzelfde antwoord gevoegd hebben in den mond der nederlandsche ambtenaren. Met dien verstande, dat bij hen de specerijen beslist het eerst zouden zijn te noemen. Terwijl zij „vuurwater", Compagnies-rottingen en zoogenaamde traktaten in ruil gaven.

Gevaren van de zee waren op een tocht als deze gansch niet buitengesloten. De eene maal zag men de hongi-vloot overvallen door rukwinden en „zware travades", een ander maal haar „in de reven bezet", met blinde klippen van rondom; of ook, wanneer men een ganschen nacht had door geschept, bevond men zich „bij 't lumieren van den dag" nog geen halve mijl geavanceerd; zoozeer had een felle stroom de vaartuigen teruggezet. Somtijds sprong een daarvan lek en moest op 't strand gehaald worden; somtijds raakte een ander zijn takelage kwijt, of „schokte over een rif". De valwinden teisterden de slecht bezeilde kora kora's een enkele keer in die mate, dat het scheen als had de fameuse Blazer van den Baron von Münchhausen er een van zijne neusgaten op gericht.

In de *Avonturen* van dien illustren edelman komt voor een soort van wind-Hercules, die met zijn ademtocht de wieken van zeven molens aan 't draaien helpt en zich daarbij nog een zijner neusgaten moet dichtkurken opdat de luchtstroom niet te sterk zou worden, terwijl hij daarna zijn meester uit een dreigend gevaar redt, wanneer diens schip door de turksche vloot vervolgd wordt. Fluks zet zich deze zoon van Eolus op den spiegel van het vaartuig, richt een zijner neusgaten op de zeilen daarvan en het andere op de scheepsmacht van den Grooten Heer — „puis il se mit à souffler avec une telle violence que la flotte fut refoulée dans le port avec bris de mâts, de cordage et d'agrès."

Zoo havende de storm ook wel eens de hongi-vloot, ongeacht dat deze toch de kalmste maand des jaars voor de navigatie had uitgekozen.

Een kanonschot gaf, des morgens, het sein om de dreggen op te halen en de riemen in 't water te leggen. Dan werd het gebed gedaan, en de geestelijke troost afgewisseld met een oorlam. De dien dag te bezoeken negorijen verschilden zeer in grootte; soms was 't een gehucht, soms eeu volkrijk dorp met moorschen tempel, eene „baleeuw" of raadhuis, woningen binnen eene omwalling van klipsteenen, en aanplantingen waarvoor de grond op de wildernis was veroverd geworden.

Het werd den Compagnies-ambtenaren alleszins duidelijk in welken roep, welken reuk van onheiligheid de hongi-tochten van ouds stonden, wanneer men ontwaarde hoe uit afgelegene negorijen de bevolking *en masse* gevlucht was. Toch was 't vredestijd, toch oorloogde men slechts tegen specerijboomen, niet tegen menschen.

Ja, zeiden dan ietwat bedremmeld de hoofden, dit was aan hen, orangtoewa's en orangkaja's, welbekend, „maar dat 't gemeene volk (al schoon geen redenen daartoe waren) van nature zeer vreesachtig en kleynmoedig zijnde, altijd geschrikt hadde voor de groote menigte van menschen, die zodanigen grooten hongi uytmaken, en derhalven, om dezelve niet af te wagten, zig voor die tijd naar Ceram Laoet hadde begeven."

Het kwam echter wel uit dat de zegsman reeds drie jaren te voren eenzelfde *sauve qui peut* van zijne onderhoorigen had geleid, en hun in 't vluchten was voorgegaan. Indien hij nu zoo vastelijk van 's Compagnies goede intentiën was verzekerd, dan, meenden hare vertegenwoordigers, waren drie jaren toch voldoende geweest om die begrippen bij de bevolking ingang te doen vinden.

Doch de „blauwe excuysen" vielen hier al zoo ruim als de sagokorrels. Men was toenmaals toevallig op een naburig eiland geweest, waar eene groote volksvergadering, eene *gathering of the clan* moest plaats vinden; of ook, men had die harde alfoersche koppen niet kunnen persuadeeren tot standhouden; enz.

Een andere maal ook (en dit werd den eersten als beschamend voorbeeld aangewezen) was de ontvangst geheel in den vorm. De radja ontving dan den gouverneur of zijn vertegenwoordiger „onder een opgeslagen Baleeuw, latende op 't geluyd van Tifa en Gong eenige uythaalders van zijne onderhoorigen tsjakalillen." Kwamen de hoofden aan boord hunne opwachting maken, zoo voerden zij naar landsgebruik eenig „smal geschenk" met zich: hoenders, loeries, sago, vogelhuiden, enz.

En 't waren wel eens zonderlinge figuren, die hier over de valreep kwamen. Zoo gewaagt het journaal van den ouden radja der negorij Werinama, „die onze vragen meest met lagchen beantwoordde, en in alle zijne Actiën genoegsaam betoonde dat hij niet wel bij zijne zinnen was, zo dat wij dierhalven niets van hem konden te verstaan krijgen van 't geen ons te weeten

noodig was. Hielden niet lang spraak met hem, maar depecheerden hem kort af."

Gewis, onnoozelheid kwam in deze eilandwereld wel voor, zoo goed als elders. Maar meer nog de geveinsdheid van den aziaat, waarmede het doorzicht van den europeaan *überlistet* werd. Deze botheid van een oogenschijnlijk simpelen radja, die met niets dan grinnikken antwoordde, hield wel eens verband met den voorzichtigen waanzin van een Brutus, toen die zijn leven door Tarquinius Superbus bedreigd zag. Zijne oogen ter dege gebruiken, de gesteldheid van vloot en manschap opnemen, aanhooren hetgeen de westerling van hem weten wilde en dan zich als ontoerekenbaar van boord laten „depescheeren", dit strookte wel eens beter met de belangen van den geïnterpelleerde, dan tekst en uitleg te geven over netelige vraagstukken.

Zoo zeulde men van de eene strandnegory naar de andere, langs een slingerende en grillig ingesneden kust. Hier eene orangkaja-verkiezing, waarbij dan eene tamelijk duistere en ingewikkelde genealogie moest worden uitgepluisd om de erfelijke rechten der kandidaten uit te wijzen ; daar een geval van slavenroof te beslechten, elders handelspassen af te teekenen of te hernieuwen, het voor de Compagnie gekapte ijzerhout nazien of eene verzoening tusschen vijanden tot stand te brengen, des noods met het gezag der Compagnie af te dwingen. Deze inboorlingen behoefden waarlijk niet naar Italië te gaan om het veinzen te leeren, maar evenmin was Italiaansche *vendetta* hun vreemd. Zoodat de Europeesche ambtenaar hen in den regel met klemmende redenen er van overtuigen moest, „dat alle voorgaande vijandschappen en moorderijen nu met den dekmantel van vriendschap en eenigheid bedekt, en daaronder als begraven in eeuwige vergeetenis moesten gebragt worden, of dat, zo zy anders deden, dan de E. Compagnie (die deszelfs geduld niet al te lange kon laten tergen) d'onschuldigen of beleedigden zoude te hulp komen en haar aangedaan ongelijk zoodanig wreken dat de beleediger zijne nakomelingen daar een eeuwigsmertelijk berouw over zouden hebben."

Zoolang hier een sterke kora kora-vloot ter reede lag, zoolang gewapende mardijkers, naar hun groen vaandel wel eens „groene Geusen" genaamd, achter den scheïdsrechter stonden, wilde 't met de vergevensgezindheid ook wel vlotten. Alleen, de goede

voornemens verzwonden tegelijk met de wegvluchtende zeilen aan den horizon. De oosterling vergeeft nimmer.

Een enkele maal, gedurende de vergadering aan den wal, had er eene parate executie plaats, wanneer een „assurante gast" zich gansch niet geïmponeerd toonde door de waardigheid van dezen miniatuur-*durbar*, wanneer hij zich verstoutte beschuldigingen met beleedigingen te beantwoorden. Er werd dan goedgevonden „om denselven hoogmoed van zo een gast wat in te teugelen, hem met een groene tak van een Clappusboom voor de Baleeuw te doen laarsen."

„Gelijk", voegt de kroniekschrijver met voldoening er bij, „ook aanstonds effect sorteerde."

Vanzelf dat de leider van den tocht aanteekening hield van zijne verrichtingen. Zooveel negorijen bezocht, zooveel vlaggen en rottingen uitgereikt, zooveel overeenkomsten gesloten, bovenal: zooveel specerijboomen uitgeroeid. Zoodat bij iederen hongi-tocht de gouverneur van Ambon met een zuiver gewisse aan de regeering te Batavia kon berichten:

„De nagel-ruine wort noch met ernst vervolgt."

Het gebruik wilde, dat na afloop van de expeditie een groot orangkaja-feest werd gegeven.

Het terrein daarvoor aangewezen was de Compagnies-Tuin ter hoofdplaats Amboina, „zijnde een groot vierkant erf dat 't naast aan 't Armen-Weeshuys komt, met een dikke muur van gedroogde kley omringd, van binnen van een groote Saboa of Loots waaronder men eet voorzien en met veel Mangga's boomen op een groot pleyn beplant is."

Het was een officieel feest, voor rekening van den lande. Aan den gouverneur werd ten behoeve der menage te goed gedaan eene som van vijfhonderd rijksdaalders; voorts ettelijke leggers Fransche of Rijnsche wijn, ettelijke vaten Hollandsch bier, een kelder brandewijn, arak „in groote quantiteyt", rijst, olie, vleesch, spek en nog verscheidene andere instrooisels in de menage, waaronder specerijen. De laatste denkelijk *à discrétion;* in 't veen zijnde, zag men op geen turfje.

Vier dagen achtereen werd hier getafeld. 't Eerst voor diegenen onder de orangkaja's welke, met evenveel fierheid als de romeinsche burger zijn: *Civis Romanus sum!* uitsprak, van zichzelve dorsten verklaren: ik Christus-mensch!

't Waren echter wel z. g. „arak-christenen", die dit van zich

getuigden. Of althans lieden, die over het nieuwe geloof zonderlinge opvattingen hadden, Ds. v. Troostenburg de Bruyn, op gezag van andere schrijvers, bericht dat er onder de Amboineezen gevonden werden, die inderdaad meenden dat zij Christenen waren wanneer zij varkensvleesch aten. (De gelegenheid daarvoor in den Compagnies-Tuin bestond ruimschoots; de metamorphose door varkensvleesch instede van door doopwater was den meesten aangenaam.) Anderen geloofden dat men het Christendom belijden kon door het dragen van schoenen en kousen. In sommige negorijen namen de inlanders het avondmaalsbrood van de tafel des Heeren in doeken met zich naar huis; aanzienlijke personen onder hen meenden zich van hunne godsdienstplichten te kwijten door, in hun plaats, een slaaf naar het H. Avondmaal te zenden. „C'est la foi qui sauve!" Er werden er gezien die het overgebleven doopwater dronken, dewijl ze daaraan bijzondere krachten toeschreven; en ook die het stof van de trappen van den preekstoel veegden om het, met water vermengd, aan de zwangere vrouwen in te geven: Niets heilzamers voor eene voorspoedige verlossing!

Tegenover zooveel bijgeloof en zooveel naieveteit mocht genoemde schrijver, toen hij met Prof. Millies eens over dit onbekeerlijke element van gedachten wisselde, dan ook veilig beweren:

„Voor den inlander zijn de Middeleeuwen nog niet aangebroken!"

Waarop het bescheid volgde:

„Zelfs de Romeinsche periode nog niet!"

Zulke naamchristenen waren bij het ambonsche orangkaja-feest in bedroevende veelheid aan te wijzen — het deed er niet toe. Aan de voortreffelijkheid van de ware apostolische leer behoorde men in dit geval den voorrang te laten, ongeacht de beginselvastheid der belijders; Christenen hadden *préséance* boven Heidenen. Deze laatsten, de mohamedaansche orangkaja's, inclusief de „groene Geusen", zaten beide volgende etmalen aan en het vermoeden is geoorloofd dat het voor hen een kliekjesdag was. De maaltijd gold in 't algemeen als eene „vereeringe" voor de inlandsche hoofden, welke aan den hongi-tocht hadden deelgenomen en moest van de goede gezindheid der Compagnie blijk geven.

Maar er zat een hoek in dit aas.

De dienaren der E. Maatschappij wisten bij ervaring dat deze eilanders eerst dan hunne ware geaardheid toonden, wanneer

hun, gelijk aan degenen welke Jupiter zoekt te verderven, het verstand ontnomen werd; en om tot deze uitkomst te geraken placht men den wijn in de bekers der genoodigden wel met arak te vermengen. Zooveel eerder die wijn dan in den man was, zooveel eerder de wijsheid in de kan. Broeide er iets in die ruigbewassen alfoersche koppen, spanden zij heimelijk tegen de belangen der Compagnie samen, of kenden zij landsgevaarlijke geheimen, zij zouden wel uit de school klappen wanneer zij maar eerst ter dege besist waren.

Tijdens koning Amsterdam op Ternate zijn Thyestes-festijn aanrichtte, dat met den moord van alle aanzittende europeanen had moeten eindigen, was 't duidelijk geworden aan welke „snoode desseynen" de inlander zulke maaltijden wist dienstbaar te maken.

Derhalve, men schonk den orangkaja's dapper in en trachtte hun de tongen los, de hoofden beneveld en de zinnen onbedacht te maken. Men moest zien hen te „vergauwen".

Toch, aziatische loosheid won het van europeesche.

Sommigen althans zagen in welk garen men hen zocht te verwarren en ontweken den strik. Valentijn erkent van het orangkaja-feest:

„Het werd meest met dit insicht gegeven om uyt deze en gene beschonkene Orangkaja's de geheyme raadslagen en verraderijen van zommige quaadaardige inlanders tegen ons te ontdekken, om 't welk te meer en te eer uyt te werken hen dan ook, als zij al wat verre verzeyld zijn, wel Brandewijn of andere sterke drank onder de wijn werd gemengd, terwijl de wijn der Nederlanders, die hier en daar tusschen hen gerangeert zitten, meest met water, om dan nugteren te blijven en ieder op zijn man te letten, gemengt word. Hoewel deze en gene slimme vossen onder hen de ware reden zo wel weten als wij, en daarom ook zeer loos ten eersten al weten te veinzen smoordronken te zijn, latende sig dan maar van vier of vijf Lieden van hun gevolg wegdragen, om dikwils niet bloot te staan van door al te veel te drinken hier en daar in hunnen mond mis te spreken, en zichzelven of anderen te beklappen."

Aldus hadden zij aan den vorm voldaan, hadden zich niet verdacht gemaakt door in gebreke te blijven van op het feest der Compagnie te verschijnen, terwijl zij tevens hun hoofd bijtijds uit den strik trokken. Weggedragen uit den Compagnies-Tuin als afschrikwekkend voorbeeld voor den mohamedaanschen orang-

kaja, mochten aan deze donkerkleurige sycophanten wel de woorden des dichters in den mond gelegd worden:

„Der Mohr hat seine Schuldigkeit [1]) gethan, der Mohr kann gehen!"

Het aantal deelnemers aan deze gevaarlijke feesten was niet gering. Bij dat van het jaar 1712 waren er 132, waarvan 52 hollanders en 13 hollandsche, of met deze gelijkgestelde vrouwen.

Den tweeden dag, wanneer de beste klontjes uit de pap waren, behoorden de aanzittenden tot een minderen maatschappelijken stand dan op den dag der inwijding; 't waren alsdan assistenten, onderofficieren en ondergeschikte inlandsche hoofden. De eerste dag alleen gold als die van de *joyeuse entrée.* Dan verscheen in zijn ambstkostuum de gouverneur van Ambon, afgehaald door de leden van den Politiquen Raad, terwijl aan zijne huisvrouw een dergelijke *hormat* bewezen werd door de notabele vrouwen der hoofdplaats. Zoodra zij den Compagnies-Tuin waren binnengeleid viel een saluut van zeven kanonschoten. Had hij zijne plaats aan 't hoofd der tafel ingenomen, dan zetten zich mede aan dien disch de eerwaarde broederen predikanten, de opperhoofden der buitenposten, de officieren van het garnizoen, de ambtenaren en schippers, allen volgens vastgestelde rangorde.

De grove muziek van niet minder dan tachtig kanonschoten begeleidde de ingestelde dronken; toosten welke *vorschriftsmässig* steeds dezelfde waren. Men dronk op:

De Welkomst der vrienden.

Het Welvaren van Hunne Hoogmogenden (Staten-Generaal).

Het Welvaren der Heeren Bewindhebberen.

Het Welvaren van 't vaderland.

Het Welvaren van den gouverneur generaal.

Het Welvaren van den directeur generaal en den Raad van Indië.

Het Welvaren van den gouverneur van Ambon.

Amboina's Welvaren.

Terwijl de laatste dronk — en dit was de *bumper of farewell* — werd geplengd bij 't opstaan van tafel.

Na den maaltijd kwam het theeblad op tafel, met „eene schoone bak confituren" en de pijpendoos, terwijl de europeanen zich neven elkander schaarden om het „tsjakalillen" (tjekalélé) te aanschouwen, den nationalen krijgsdans der alfoeren.

---

[1]) Eigenlijk: „seine Arbeit."

Daarbij kon het wel eens rauw toegaan.

Valentijn teekent aan, dat onder den gouverneur Adriaan van der Stel de inlanders zonder een enkel kleedingstuk aan 't lijf hunne dolle sprongen en cabriolen maakten; hetgeen, voegt hij er gemoedelijk bij, in verband tot de aanwezigheid van europeesche vrouwen en juffers, „in zigzelven verfoejelijk en zeer gevaarlijk was."

Stellig was het niet goed bij deze half barbaarsche en door alcohol opgewonden eilanders de woeste instinkten wakker te maken, die zij van kannibaalsche voorvaderen hadden geërfd. De predikant Justus Heurnius doorleefde eens een moeilijk uur, toen hij op dienstreis het ongewenscht bezoek ontving van een bergkoninkje, dat absoluut van de vrucht des wijnstoks wenschte te proeven en daarvoor bij den hollandschen *pandita* aanklopte, die hem trachtte tevreden te stellen met spaanschen *vino tinto*; maar vergeefs. De radja verklaarde dit vocht voor weinig beter dan ganzenwijn en was eerst tevreden toen hij een flesch voor zich zag, die in later tijd het bekende merk A V H & Z zou hebben gedragen. Een merk waarvan de interpretatie, voor Indië, wel luidde: *Aan Velen Heul en Zegen.*

Dien brandewijn goot hij zich aanstonds door de keel, zijne voldaanheid uitdrukkende door den uitroep: „Itoe minoeman laki-laki!" (Dat is eerst mannendrank!)

Uit erkentelijkheid liet hij daarop zijn volk voor den predikant „tsjakalillen", waarbij het spoedig zoo ruw toeging en de strijders door hun beschonken opperhoofd zoozeer aangehitst werden, dat er dra bloed vloeide. Vergeefs trachtte Heurnius dit ontaarde spiegelgevecht te doen ophouden, sedert de vrees hem bekroop: de Alfoeren mochten met hunne assegaaien hemzelven en zijn gevolg eens gaan doorboren als een schuimspaan. De radja antwoordde op zijne vertoogen slechts, „dat deze zijne onderdanen altemaal maar doode honden" waren; en verder: „dat hij zo veel agting voor zijn eerwaarde had, dat het op een paar honderd van hen niet aankwam."

Eerst toen Heurnius met de straffen van het europeesche bestuur dreigde, hield de barbaarsche vertooning op. Ettelijke deelnemers aan dit zoogenaamde spiegelgevecht bleven toen op de plaats liggen.

Bij eene officieele gelegenheid als het orangkaja-feest had men de *tjekalélé*-dansers intusschen beter onder bedwang; en

ook, er bestond nog een gradueel verschil in barbaarschheid tusschen amboneesche sagokloppers en ceramsche koppensnellers.

Tegen den avond hield deze vertooning op. De kaarsen en flambouwen werden dan aangestoken, de speeljongens met hunne instrumenten kwamen te voorschijn en de eeredienst van de vlugge godin Terpsychore nam een aanvang. Na de Heidenen dansten de Christenen.

Er werd een stout glas wijn gedronken. Geen wonder in een land waar de geestelijke geneuchten zoo moeilijk, en de lichamelijke zoo gereedelijk te bereiken waren; waar het pooieren van indischgasten een zoo algemeene ondeugd was, dat het den landgenoot in 't vaderland — anders ook geen *teatotaller* — verlokte tot kenschetsende spreekwijzen en toepasselijke emblemen.

Zoo verhaalt v. Lennep dat voor anderhalve eeuw op de Botermarkt te Amsterdam een tapper woonde, die voor zijn kroeg „de Oostindische kerk" als uithangbord had gekozen.

Bij dezen zwaren beker behoorde een zware pijp. Allen in den regel, stemden met den dichter in, ten aanzien van diens „Lof van het Nicotiaensche Kruyd"; allen dampten hier in wijde kringen, „voerende ieder zijn jongen met een lange zeer fraay gesnedene Ebbenhoute Pijpen-doos met twee pijpen, en zijn tabak bij zig."

Eindelijk brachten de gasten gezamenlijk den gouverneur huiswaarts. Somtijds ook den opperkoopman, als tweede persoon in de landvoogdij. Een gebruik dat iets meer dan een beleefdheidsvorm was, tijdens dit ambt bediend werd door den schrijver van de *Amboineesche Rariteyt-kamer*, den blinden Rumphius. [1])

Twee dagen later werd op dezelfde plaats voor de mohamedaansche deelnemers aan den hongi-tocht een feest gegeven. Waarbij, na den maaltijd, de ambonsche grooten hunne digestie zochten te bevorderen, niet op de wijze der europeanen door een *méridienne* of siesta, maar door zelve het spiegelgevecht in te leiden. Het was ook meer volgens de inlandsche opvatting, dat wanneer men „een sterck lyf gemaeckt", d. i. gegeten had, het lichaam des te vaardiger was tot het maken van sprongen en buitelingen, in 't algemeen tot het verrichten van inspanning.

„Zij willen," getuigde Valentijn van hen, „ook gaerne voor

[1]) Hij had den rang van koopman, maar vervulde meer dan eens de functiën van opperkoopman.

dappere oorlogshelden gehouden worden; en hoewel zij bijzonder wel met hunne Tamboekze slagzwaarden schermen en, schoon al vrij bejaart zijnde, zeer hoog daarmede in de lugt springen, of wel die zeer hoog in de lugt opwerpen en ze weder vangen konnen, zo zijn zij egter, hoe dapper zij er ook uitzien en als brieschende leeuwen op hunne partij komen aanloopen, maar blode guilen als het er op aankomt. Zij zijn zeer sterk voor het Tsjakalile of schermen, en schermutseren bij een spiegelgevegt twee en twee tegen een, hebbende een koperen helmet met vederen van een Paradijsvogel op 't hoofd, en een Tamboekszwaard in de hand, waarmede zij verwoede sprongen doen.″

Bij dit wapenspel werd mede zekere *préséance* in acht genomen: de eene negorij vóór de andere, gelijk de traditie het meebracht. De meesten echter hadden, op 't voorbeeld hunner vorsten en van den nederlandschen perkenier of ambtenaar, bij deze gelegenheid een vochtig zeil, waardoor het decorum dan wel onder den voet raakte. Trouwens, hetgeen er bij zoo'n maaltijd aan spijs en drank verdween in den mond van zooveel grage gasten herinnert aan de cijfers uit middeleeuwsche kronieken, waar zij over de feestgelagen van duitsche markgraven of bourgondische hertogen in bijzonderheden treden. Zooveel herten en reeën, zooveel speenvarkens, zooveel faizanten, zooveel everskoppen met opgesperden muil en pauwen, in vollen vederdos opgdragen; enz. Hier heette dit, volgens den indischen kroniekschrijver: „400 hoenderen, 5 of 6 schapen, 50 gansen, 80 of 90 endvogels, 100 duyven, 5 of 6 Westfaalsche Hammen, 6 of 8 gerookte tongen, 4 of 5 schoone hollandsche kaasen, behalven een schoon wild koebeest, twee of drie kalven, ettelijke vetgemeste en gesnedene bokjens, een menigte van keurelyke pasteyen, taarten, suykergebak, makronnen, banket en alles wat men heerlyks op een Bruyloft heeft, in een groote menigte, zo dat zulk een maaltijd de E. Compagnie wel ruym 2000 Rijkxd. komt te kosten.″

Welnu, die Compagnie was te goed koopman om niet te weten dat zij, dezen spiering uitwerpende, er den kabeljauw mee had gevangen; dat tweeduizend rijksdaalders inderdaad weinig beteekenden tegenover de winst van hare op prijs gehouden specerijen.

„Neemt men in aanmerking″ — aldus P. A. Tiele in een vroeger *Gids*-artikel — „dat specerijen in de vijftiende eeuw

tienmaal zooveel kostten als thans, dan staat men verbaasd over de groote hoeveelheden die daarvan in Europa verbruikt werden.″

Maar de zaak is dat in vroeger tijd de specerijen veel meer te beteekenen hadden. Ze vormden een hoofdbestanddeel van apotheek en keuken. In mengsels van peper, gember, kaneel, suiker, kruidnagelen en vooral muskaatnoten zocht men het geneesmiddel tegen allerlei kwalen. Niet alleen maag- en ingewandskwalen, ook hoofd- en borstziekten moesten door specerijen genezen worden. Daarenboven waren bij de zware spijzen die men placht te gebruiken specerijen voor de spijsvertering noodzakelijk; althans men placht spijzen en dranken veel meer te kruiden dan thans. Geen wonder dat men ze als een onmisbaar artikel beschouwde, en dat men er hooge waarde aan hechtte. Tollen werden geheven, schattingen opgelegd in peper. In Bourgogne werd voor de vrijlating van een lijfeigene door de geestelijkheid een pond peper geeischt. Ja, nog in 1505 liet Rome de inwoners van een Corsicaansch dorpje, voor de bescherming aan haar verleend, jaarlijks een pond peper betalen.″

In den tijd der hongi-tochten werden de specerijen niet meer in die mate op een goudschaaltje afgewogen, als toen de Venetianen nog de voornaamste leveranciers voor Europa waren; niettemin bleef 't een artikel waarmee schatten verdiend werden. De aandeelhouders der Vereenigde Oostindische Compagnie hadden er van kunnen getuigen.

De ongeregeldheden bij een officieelen hongi-tocht, waarbij europeesche ambtenaren toch altijd eenigermate den duim op 't zundgat hielden, waren gering vergeleken bij die andere, welke bij een inlandschen hongi-tocht schering en inslag vormden. Namelijk bij die, welke uitgerust werden door de vroeger onafhankelijke sultans van Ternate en Tidore.

Niet om uitroeiing der boomen, maar om hunne vruchten was 't dezen potentaatjes te doen; en daarneven zooveel buit als behaald kon worden. Hier was de tocht een ware rooftocht. Wanneer deze semi-barbaarsche koninkjes, hunne staatkundige onbeduidendheid verbergende onder wijdluftige arabische titels, er hunne kora kora's op uitzonden om op de naburige eilanden, en tot op de kusten van Nieuw Guinea de jaarlijksche schatting te innen aan paradijsvogels, aan parelen, slaven, goud en boschproducten, dan was 't als dreef er een onweerswolk de zee af.

Dan hadden tooneelen van roof en verwoesting plaats, niet anders dan wanneer de arabische slavenhandelaar het afrikaansche negerdorp overrompelde. De woeste inlandsche hoofden kenden geen breidel voor hun rassenhaat, en geen maat voor hun hebzucht. Wat hunne onderhoorigen betreft, *tel maître, tel valet!* Dan kraaide de roode haan over iedere strandnegorij, waarmede een oude rekening openstond, dan trok het volk van vreemden stam al moeskoppende het land in, dan slingerden de mannen van het sluikharige ras de speer tegen de mannen van het kroesharige, dan werd dubbel roof gepleegd: eerst voor den meester, daarna voor den dienaar. Of ook andersom.

Voorwaar, in deze duistere tijden van meedoogenloozen rassenoorlog, van zeeroof en slavenrazzia's hadden de Molukken ten rechte *Los Ladrones* of Dieveneilanden mogen heeten.

Eerst toen de menschlievende Gouverneur-Generaal Van der Capellen de Groote Oost bezocht, de man die „onherroepelijk alles wilde vernietigen wat onzen naam sinds twee eeuwen met schande en schade bedekt had," werden de hongitochten afgeschaft. Maar 't zou tot 1861 duren alvorens de regeering aan de sultans van Ternate en Tidore het recht ontzegde om op eigen gezag hunne officieele strooptochten uit te rusten. Nederland, dat onder de koloniale mogendheden de eerste niet was om den slavenhandel te verbieden, overijlde zich evenmin met de staking der hongitochten.

Waar de vraag rijst: wie organiseerde de eerste dezer ommevaarten ten behoeve van den alleenhandel der E. Maatschappij? — de geschiedenis wijst er den eersten gouverneur der Molukken voor aan: Frederik de Houtman.

Wij lezen van hem dat hij ten jare 1607, in de eerste opkomst derhalve van het nederlandsche gezag en toen het metselwerk van het vergroote fort *Victoria* nauw bestorven was, eene vloot van inlandsche vaartuigen bijeenbracht, waarmee hij wetten stelde aan de bewoners eener met eilanden als bezaaide zee. Het is waar dat deze baanbrekerstocht de staatkundige gedragslijn der Compagnie in de Groote Oost nog niet afbakende; dat de expeditie mede hare aanleiding vond in de onbetrouwbare maatschap met Ternate. De sultan had de hulp der vreemdelingen ingeroepen tegen zijne uit den band ge-

sprongen vasallen — en bevroedde weinig hoezeer hij in den bondgenoot eerlang den meester zou vinden. Het ging met Ternate al niet anders dan het met Bantam, met Cheribon, met Mataram zou gaan; zij allen zouden de uitspraak des dichters bevestigen en tot de verliezers gaan behooren.

Qui prétendent n'agir que pour leur propre compte,
Et qui fout le marché d'autrui.

De kora kora-vloot werd toen reeds dadelijk gerekwireerd van de negorijen onder nederlandsch bestuur. Voor 't overige, men kon zich dekken met het predomineerend gezag van Ternate in deze streken, in afwachting dat men dat schild zou kunnen missen, de legitimiteit over boord werpen en onder eigen vlag gaan varen. Ook was de vloot van Cornelis Matelief toen nog in de Moluksche wateren, en na deze kwam een andere onder Paulus van Caerden — de argumenten tot overtuiging waren er.

De landvoogd Herman van Speult zette de traditie voort, ten jare 1618. De Compagnie was hier niet enkel stormram, maar ook stootkussen. 't Waren inzonderheid de verschillen tusschen de inheemsche bevolking van een versnipperden archipel en den kimelaha of stadhouder des sultans van Ternate; verder de voortdurende strooptochten tusschen de stammen onderling („geboren menschendieven" noemt van Kampen hen) welke te beslechten en te stuiten waren. Maar altijd spon de E. Maatschappij er haar eigen garen bij.

Eerst later werden de hongi-tochten dienstbaar gemaakt aan de uitroeiing der specerijboomen. De kontrakten met de vorsten des lands heetten der Compagnie het recht te geven op het gewas der bevolking, en de macht bezat zij van zichzelve; meer was er niet noodig om een hardnekkigen verdelgingsstrijd met eene steeds voortbrengende natuur aan te binden. En strooide deze laatste telkens opnieuw de kiemen van het gewas, de Compagnie strooide niet minder de kiemen van opstand en verzet. Beide vonden in dezen grond een koesterenden kweekbodem.

Wat de voortplanting der verboden vrucht betreft, de natuur der tropen gebruikte er de vogelen des hemels voor om den mensch en zijn vandalisme te verschalken. De verhalen der reizigers spreken van duiven en andere vogels, „die de rijpe

nooten dikwils met foely en bolster inzwelgen, en zo geheel weer kwijt worden. Zulke nooten op een vrugtbaaren grond vallende groeyen veel spoediger tot eenen boom dan diegeenen, welken men plant; doch de vrugten die dezelve voortbrengt zijn der verdervinge veel eerder onderworpen."

Toch was uitroeiing op groote schaal voor de onverbeterlijke monopolisten van 't Oostindische Huis de eenige oplossing, sedert van den kant der „morshandelaars" eene premie was gesteld op de voortbrenging; sedert Engelschen en Portugeezen tot honderd rijksdaalders de *bahar* [1]) betaalden voor het clandestiene product.

't Waren echter niet alleen inlanders, 't waren somtijds hare eigen dienaren die samenspanden om de Compagnie te bedotten, waar 't aankwam op de uitvoering en naleving der vigeerende kontrakten. Konden de inboorlingen den europeeschen dienaar op hun kant krijgen, dan moest de meester achter het net visschen. De kroniekschrijver zegt er van:

„In 't begin van het jaar 1709 ontdekte de Heer Sipman dat de Hitoeësen wel 65000 Nagelboomen hadden verzwegen, en toonde klaar dat de Heer Rooselaar, te vooren hier Hoofd en nu Raad van India op Batavia, dit wel geweten, maar hen (zo de Mooren nu zelf zeiden) om verscheide redenen, die al wat *swaarwigtig* waren, verschoond had."

Aldus ontsnapte wel eens een klein woud aan de aandacht der hongi-vaarders, wanneer ze het gewas kwamen uitroeien of het deden versterven door de schors af te schillen.

Over het optreden van de handlangers der Compagnie in het midden der 17de eeuw wordt nog eenig licht verspreid door het bekende reisverhaal van Wouter Schouten, die in 1659 een hongi-tocht meemaakte onder den gouverneur van Amboina Hustaart.

Er waren toen vijf hollandsche schepen bijeen, en vierenveertig kora kora's. Van de laatsten schrijft de reiziger:

„Deze korro korren of oorlogschepen der Indiaanen krielden van menschen, allen zwarten, met schilden, zwaerden, musketten pieken, spatten, assegayen en ander wapentuig voorzien. Deze vaartuigen waren van een zonderling maakzel. Zommigen waren zeer lang, ruim en breed, met twee verdekken of overloopen,

[1]) 200 à 250 kilo.

en van agteren en van voren spits toeloopende; maar van agteren was een bijzondere tent voor de bevelhebbers. Te wederzijden aan de boorden hangen wonderlijke stellaadjen van gabba-gabbas, riet en adap, tezamen gebonden, en hier en daar bamboesen er tusschen gevoegd. Op deze stellaadjen, die op het water rustten, konden wel dertig roeiers plaats hebben om, bij stil weeder als anderzins, door roeijen hunnen weg te kunnen vervorderen. Zij voerden mast en zeil, en hadden ook een roer. Hunne touwen waren van basten van boomen, of van de kokosboomen gemaakt. Zij houden, zo veel zij kunnen, de kusten der eilanden die zij passeren, wijl deze vaartuigen tegen geen holle zee noch harde winden bestand zijn. Zommigen voerden ook geschut, naamlijk steen- en kamerstukjes, om hunne vijanden allen mogelijken afbreuk te doen. Op de grootste korrokorren konden wel zestig of zeventig Indiaanen geplaatst worden."

Het groote eiland Ceram met zijne vele nagelbosschen en zijne woeste, ten deele koppensnellende bevolking werd in den regel door de hongi-vloot bezocht. Ook bij deze gelegenheid werd op Arrakky een krijgstocht landwaarts in ondernomen, de inwoners, door Schouten afgeschilderd als lieden „van een moord- en wrevelzugtigen aart," de wildernis in gedreven, de negorij verbrand en degene, die zich vatten lieten, als slaven aan boord gebracht. In de verder gelegen stranddorpen, overal waar de Cerammers zich niet onderwerpen wilden aan het gezag van de Compagnie, van eene hun vreemde handelsvennootschap, werd op gelijke wijze gevochten, geroofd en gebrand. De hongi teekende haren weg met een zwartgeblakerd spoor langs bloeiende eilandstranden. Van een bezoek aan het naburige Gorani b.v. verhaalt de reiziger op onbewogen toon:

„Wij zeilden dus rondom het eiland, staken al des vijands negerijen in den brand en vernielden hier en daar een van keselsteenen gebouwd fort. Onze Indiaanen maakten hier veele afgehouwen hoofden hunner vijanden tot buit, die zij in de on of bij het vuur droogden om dezelve in zegepraal naar hunne eilanden te voeren, ze aldaar eenen iederen te tonen, en er vervolgens naar hunne gebruiken hunnen vrouwen een fraai geschenk mede te doen. Zij hangen daarom deze gedroogde hoofden voor en agter aan hunne vaartuigen als iets

bijzonders, schermende dagelijks tegen dezelve met alderhande zeldzame sprongen."

Wie geen kop had nam een kokosnoot als surrogaat. De verbeelding bleef er even levendig bij; somtijds wonden deze lieden, als door een St. Vitusdans aangegrepen, zich in die mate op, dat ze zich verbeeldden werkelijk met den vijand slaags te zijn.

Als wanneer 't een perykel werd om tusschen hen en de kokosnoot in te komen.

Van deze eilanden wordt opgegeven dat ze allen tamelijk vrugtbaar waren, vol hooge bergen, diepe valleyen, spelonken, moerassen en angstvallige wildernissen. De inwoners deden zich voor als naaktgaande barbaren, schamel levende van boschproducten, van gedroogde visch en sago. Doch de inlandsche hulptroepen der Compagnie stonden ten aanzien van het zedelijk peil weinig hooger. Had bij hen de winzucht het niet gewonnen van de bloeddorst, gewis had ieder eilander, door hen gegrepen, zijn hoofd moeten afstaan tot prauwversiering. Gelijk de nederlandsche fluiten en jachten hunne houten Mercurius- en Neptunushoofden onder den voorsteven of achter den spiegel hadden gehecht, als proeven van vaderlandsche beeldsnijderskunst, zoo prijkten hier voor den boeg der Korakora's de afzichtelijke alfoersche koppen, waarlangs de lange zwarte haren zwierden. Hoe meer hoofden hoe meer eer.

Maar de nederlandsche gouverneur betaalde eene ruime aanbrengpremie voor de gevangenen, bestemd om naar de hoofdplaats Amboina vervoerd te worden, „daar hun ten dienste der E. Maatschappij werk verschaft werd." Het kwam derhalve voordeeliger uit hen met, dan zonder hoofd te leveren.

In trouwe, het nederlandsche vaartuig waarin zoovele alfoersche slaven — „lijfeigenen", in den officieelen stijl — zaten opeengepakt, in afwachting dat ze ter markt gebracht, of als Compagnieslaven gebezigd zouden worden, verschilde toen zooveel niet van dat *Sklavenschiff*, waarmede de duitsche dichter de proceduren der Nederlanders in het Oosten aan de kaak zou stellen. Noch de gouverneur van Amboina van dien *Mynheer van Koek*, in hetzelfde gedicht opgevoerd als de verpersoonlijking der natie:

Der Superkargo Mynheer van Koek
Sitzt rechnend in seiner Kajüte:
Er kalkulirt der Ladung Betrag
Und die probabeln Profite.

Nl. eene levende lading, maar waarvan het profijt onzeker wordt gemaakt door de sterfte gedurende den overtocht.

De Compagnies-Mardijkers spaarden het leven hunner rasgenooten enkel, dewijl een levende slaaf meer waard was dan een doode; aan den nederlandschen gouverneur zou door denzelfden hekeldichter de voorbidding in den mond zijn gelegd:

Verschone ihr Leben um Christi will'n,
Der für uns Alle gestorben!
Denn bleiben mir nicht dreihundert Stück,
So ist mein Geschäft verdorben. [1])

Gewis was het loonender, ditmaal, het „ebbenhout" op te schuren, dan het te kloven. Bij de ontvolking der Banda-eilanden had het zwaard meer werks gehad, toen men met de duizenden gevangenen geen weg wist, geen schepen om hen over te voeren en geen rijst om hen te voeden had.

Ook mag het eene zuivere uiting van barbaarschheid geacht worden, kenschetsend voor het inlandsche element waarvan de Compagnie zich bediende, wanneer men in Schouten's reisverhaal leest:

„Toen wij van Goram vertrokken maakten onze zwarten, die omtrent drieduizend mannen sterk waren, gelijklijk zulk een ijslijk geschreeuw, dat zij de bosschen deden weergalmen."

In hare bondigheid en hare soberheid voert deze aanteekening over het gelijktijdig gehuil van drieduizend bruine bandieten de gedachte terug tot den voorhistorischen mensch, tot de obskure voorzaten dezer wilde stammen, welke leefden in een tijd toen „la bête humaine" in eene nog ongearticuleerde spraak aan zijne aandoeningen placht lucht te geven.

Na vele kusten bezeild te hebben, hier de vredespijp rookende, daar de strijdbijl opheffende, keerde de hongi-vloot van Hustaart naar Ambon terug.

Gelijk zooveel andere expedities, voor en na, was ook deze een „periculeuse schipvaert." Welke de gevaren der zee waren

[1]) Heine. Das Sklavenschiff.

in deze contreien meldt hetzelfde journaal, sprekende van losbarstingen der elementen, in den graad van verschrikking niet veel afwijkende van de tyfoens der Chineesche, of de cyclonen der Caraïbische zee.

Een daarvan doorstond men in de bocht van Kajeli, voor het eiland Boeroe, en de oude chirurgijn-reisbeschrijver doorleeft nog eens weer zijne gewaarwordingen op dien scheepstocht waar hij schrijft:

„Een naare vaale lugt van opeengestapelde zwarte wolken, die traaglijk kwamen opzetten, en het blauwe hemelwelf met eenen doodschen sluyer overtrokken. De gloeiende kolken, die zich in het gescheurde wolkgevaarte openden, en waaruit de snelslingerende blikzemstralen naar alle zijden uitschoten, de felste donderslagen die met een schriklijk geluid over het neergeperste zwerk heen rolden, de loejende stormwinden en een geweldig stortende regen deden den stoutsten de hairen te bergen rijzen. Het schip, schoon het nu welvertuid en met de zamengewondene zeilen voor anker lag, werd nogthans geheel op zijde gesmeten, zo dat zelfs de schutpoorten onder water geraakten, en men anders niet dagt of hetzelve zou door den toomloozen wind tegen de klippen vermorzeld worden; daarbij kwam dat de nevel zo sterk was en de waterstorting zo geweldig, dat men geen vijftig schreden ver zien kon, en weegens het bulderend onweder malkanderen nauwelijks verstaan, hoe luide men sehreeuwde.

„Het weeder hield even sterk aan; want de ijselijkste donderslagen schenen als rondom ons neer te vallen en de gloeyende blikzem was niet van den hemel.”

Een andermaal kwam 't gevaar van eene aardbeving, langs deze reeds zoo vaak en zoo geducht geteisterde stranden. Meer dan éen eiland had zijn Goenong Api, zijn „Vuurberg”; de aarde werd hier zoo dikwijls ontroerd en verscheurd door de onderaardsche machten, dat het den eilander te vergeven was wanneer hij het land „als met zeebaren” op en neer ziende golven, geloofde dat de groote wereldslang, de aarde torschende, zich thans het bochtig lijf uitrekte.

„Het ongenaakbaare berggevaarte,” schrijft Schouten, „en het laage harde strand schenen in eene bewegende stoffe veranderd te zijn; en de schepen, die op dertig en meer vademen water voor anker lagen, stieten door de beweging der ont-

stelde zee, alsof zij op klippen en banken lagen te dobberen.”

Of ook, als om afwisseling in de gevaren aan te brengen, een vervaarlijke hoos kwam aanzetten, „waarbij het zilte water, door een vreeselijken draaiwind en als uit een snelomdrayenden kuil, al schuimende in de rondte, tot in de wolken opvloog.”

Zoo, onder zonneschijn en regen, stilte en storm, voor- en wederspoed vorderde de reis, totdat in ’t eind de witte muren van het kasteel *Victoria* weder tusschen het tropische groen te voorschijn kwamen; totdat de hongi-vloot wederom op het generale rendez-vous bijeen lag, maar met haren onteerenden buit aan vermagerde slaven, aan afgedwongen specerijen en afgehouwen menschenhoofden een bloedige satire verschafte op de verzen van den lofdichter der Compagnie:

O rijke kielen, die, terwijl de landwind waait,
Thans rust op uwen togt, en achter ’t anker zwaait;
Die ons, hoe ’s Nabuurs wrok den handel tracht te drukken,
De schatten aanvoert van de kruidige Molukken!
Hoe grimt Luconia, [1]), wanneer gij Ambons kust
Met zulk een buit verlaat — [2])

Zoo gingen de krijgstochten, in den aanvang, vooraf aan de extirpatie-tochten. Want, oordeelde de Compagnie, eerst moest men de schapen aan den koppel hebben, alvorens ze bekwamelijk te kunnen scheren. De admiraal Cornelis Matelief sprak het heerschende gevoelen uit toen hij (in een door de Jonge medegedeelden brief) aan zijn confrater Paulus van Caerden schreef:

„Dat de heeren bewinthebberen de negotie willen postponeeren ende eerst de oorloge bij der hant vatten, daar doense naar mijn oordeel heel wijslyc aen...

Daerom indien men een soldaet ende een coopman in een persoon wil hebben, ’t is verlooren arbeit, want den vyant mach men zoo klein niet achten, daarom heer admirael indien ghy door de oorloge wat uytrechten condt, denckt aen de coopmanschap niet, want anders zult ghy noch teen noch tander hebben.”

---

[1]) In de Filippijnen (Luçon).

[2]) Jan de Marre. Batavia.

Dit gold den Portugees, dien men van hier ging „uitboenen," maar dezelfde leer deed dienst ten aanzien van den inlander. Niettemin zou de Compagnie de meening van haren vlootvoogd eerlang wraken, en op schitterende wijze het vraagstuk oplossen hoe koopman en soldaat in één persoon te vereenigen.

De officieele hongi-tochten der Ambonsche gouverneurs waren naar allen schijn maar zelden zulke barbaarsche exploiten als die, welke op rekening van Spanjaarden en Portugeezen in deze gewesten komen. Bestaande oorkonden staan er borg voor dat, althans in latere tijden, de Compagnie orde en regelmaat wenschte te onderhouden bij de stelselmatige uitroeiingstochten, waarvan de Amerikaansche natuuronderzoeker Bickmore getuigde, „een tweede voorbeeld van zoover gedreven zelfzucht zal men bezwaarlijk in de geschiedenis aantreffen." Dat zij zelfs straffen bepaald had tegen barbaarschheden, die — er niet minder om geschiedden.

Immers getuigt de kroniekschrijver dat bij de verrichtingen van de Compagnies landingsdivisie de inlandsche hulptroepen wel is waar zich beijverden om aan hunne gevangenen de premie voor het aanbrengen van slaven te verdienen; maar niet aan allen — „eenigen werden ook door de woedende zwarten nedergesabeld, de hoofden afgehakt, de bekkeneelen gekloofd, de hersenen gebraden en, zo heet en warm, vaerdig opgeslurpt. Doch dit geschiedde ter sluik, alzo de heer gouverneur van Amboina zulke wreedheden strenglyc verboden had."

Echter is het eene zaak van gewisheid en van notorieteit dat onder het bloedig regiment van een Arnold de Vlaming, onder het terrorisme van gouverneurs als Demmer, Admiraal, van Deutechem, van Speult en zooveel anderen, toen het leven van den eilander op de prijslijst der Compagnie als nonvaleur te boek stond — tenzij dan dat het een werkbaren slaaf gold — er ginds in de „nagelrijke landvoogdije" feiten geschied zijn, welke den meest overtuigden monopolist in 't vaderland moesten doen blozen. En de geschiedschrijver koos een juist beeld toen hij dáármee hulde deed aan den trek der goedhartigheid in het nederlandsche volkskarakter, dat hij 't voorstelde als zouden de huismoeders in Holland aan de keukenmeid verboden hebben de runderrib met kruidnagelen te besteken, hadden zij geweten hoeveel bloed en tranen er aan de molouksche specerijen kleefden.

Tegenover de „zeeghaftige exploiten", welke het chauvinisme van zooveel vaderlandsche schrijvers er behagen in schept ons voor te houden als standmodellen van nederlandsche kordaatheid en nederlandsche volksdeugd, mag het wel geweten worden dat er een tijd was, waarin de Alfoer der Molukken de kora kora-vloot der E. Compagnie zag opdagen met gelijke gevoelens, als waarmee in de duistere middeleeuwen de kustbewoners der Noordzee aan den horizon zagen opdoemen de draken der scandinavische *vikings.*

Slechts dit mag ten gunste van onmeedoogende gouverneurs en vlootvoogden aangevoerd worden, dat zij te doen hadden met eene natie uitmuntende in de boosheid en waarin zich de slechtste eigenschappen van het Aziatische volkskarakter belichaamden; met eilanders geveinsd van nature en woest door erfelijkheid, wier slimheid het verraad, en wier uitspanning de sluipmoord was; met een volk eindelijk, 't welk de opperkoopman Jacques l'Hermite kortweg beschreef als een „schelmagtig gedrogt."

Zulke guilen, meenden de Kalvinisten der zeventiende eeuw, had de Heer in hunne handen gegeven, als Edom en Amalek in de handen van Israel — en zij hieuwen ze neer, den heiden neven zijn specerijboom.

Berispelijke staatkunde! — doch wat, dan den glimlach des medelijdens, hadden hedendaagsche begrippen bij de grondvesters van het nederlandsch gezag te voorschijn geroepen?

De *pacificateurs*, de Van Swieten's en Deykerhoff's, zouden voorwaar de Groote Oost niet veroverd hebben!

S. Kalff.

HET GERUCHTMAKEND HUWELIJK.

Naar G. Meredith.

HOOFDSTUK III.

WAARIN WIJ EEN OUDE KENNIS OPNIEUW ONTMOETEN, EN EEN NIEUW PERSOON ZIJN EERSTE KENNIS MET DE WERELD MAAKT.

Ik heb u in vorige hoofdstukken te midden van de bergen gebracht, en ik heb u bij voornaam gezelschap geïntroduceerd; maar nu moet ik u teleurstellen, want de drift van mijn verhaal voert ons naar Londen, en wel naar een van de smerigste, berooidste wijken, naar Whitechapel: uiterst geschikt om 'n mensch, aan weelde gewoon, ervaring te laten opdoen van het vreeselijk verschil dat er voor rijk en arm op deze wereld bestaat, maar ook uiterst gebrekkig in andere leeringen.

„Daar zijn geen morgens hier!"

Het beste stuk van den dag is weggesneden, hier in Whitechapel!

Wie sprak zoo?

Wie kon zoo spreken, anders dan Carinthia?

En tegen wien?

Wel, tegen Woodseer, onzen filosoof.

Natuurlijk zal dit samentreffen van de beiden een wonderlijk effect maken op den lezer; maar laat me een oogenblik rustig mogen vertellen, en al het vreemde, zelfs het romantische, gaat van de ontmoeting af.

Madge, moet ge dan weten, het meisje dat door Lord Fleetwood tot kamenier van zijn vrouw was gepromoveerd, — Madge behoorde in Whitechapel thuis; zij had er met haar

zuster een groentenwinkel. Dáar vatte ze als kind een vlam op voor Kit Ines, den slagersjongen, die een vermaard vuistvechter zou worden, en van daar was ze op een goeden dag met haar groentenwagentje uitgereden om haar held bij te staan wanneer hij onder moest doen, — op den dag dat zij Lord Fleetwood's aandacht had getrokken.

Of het nu Madge was geweest die naar Whitechapel terug verlangde, toen zij met de nieuwe gravin Fleetwood in de herberg werd achtergelaten? Neen, het was Carinthia die geen rust of duur had in 't dorpslogement, sinds haar heer gemaal van haar afscheid had genomen, dien —

Niets meer van zich te laten hooren! en zij wist dat hij haar liefhad, zooals een vrouw dat weten kan; zij wist dat zij hem liefhad; maar hij was gevlogen, — gekomen en gegaan in den nacht! Alleen in Londen kon zij hem te spreken krijgen; want zij moest hem spreken, dan zou alles terecht komen.

Zonder geld! want al waren de verteringen in 't logement voor Graaf Croesus Fleetwood's rekening, beschikking over geld had hij aan zijn vrouw onthouden, — zonder geld, en te voet naar Londen, samen! met een pakje waarin eenige kleeren waren gerold.

Was het niet alsof het lot haar voorbereidde op een wederontmoeting met onzen vagebond-filosoof? De vader van Woodseer, de schoenmaker-afgescheiden dominé, woonde in de buurt van de beide zusters van het groentenwinkeltje, en hij bezocht ze wel als hun zielverzorger. Daar vond hij in een achterkamer de gravin van Fleetwood; en zij trok hem aan door haar flinkheid, door haar opgewektheid om de handen uit de mouw te steken, door haar bereidwilligheid om de verwaarloosden van de buurt te verplegen en te steunen.

Toen de oude Woodseer aan zijn zoon, bij zijn terugkeer van de groote reis, den naam Fleetwood noemde, kwamen er natuurlijk alleen herinneringen bij hem op aan den voettoer met den rijken, grilligen graaf. Hoe vreemd stond hij te kijken, toen hem in de duisternis van het Londener achterbuurtdaglicht het tragisch berustende gezicht van Carinthia tegenblonk.

„Er zijn geen morgens hier!"

Beider gedachten gingen terug naar den ochtend in 't gebergte, toen zij elkander voor 't eerst zagen.

Bij al de aanteekeningen welke onze filosoof naar aanleiding

van die ontmoeting had gemaakt behoorde ook deze: *Carinthia, heilige en martelares.* Die Carinthia stond nu voor hem. Maar daarom moet ge niet denken, dat hij in aanbidding voor haar versmolt. Dan kent ge onzen filosoof niet. De menschen zoeken, — en zoeken dikwijls zeer onrustig, — wat ze missen; en de grootsche eenvoud van Carinthia was ook de grond van Woodseer's hart — alleen vermengd met eigenschappen van minder allooi, luiheid, gemakzucht en zuinigheid, zooals dat bij mannen gaat. Hij had zoo precies geen medelijden met haar, evenmin als hij over zichzelf, om wat tegenspoed, zou hebben geklaagd. In zijn gedachten stond een vrouw als Carinthia boven de omstandigheden. Zal ik u zeggen wie zijn oog trok? Gij moet er hem niet minder om rekenen: het was Madge — Madge, die hij zich als kind herinnerde gezien te hebben, wanneer hij appelen in 't winkeltje kocht, Madge, op wie een straal begon te vallen van Carinthia's ongekunstelde voornaamheid, en wier aanhankelijkheid voor haar meesteres in een zelfvergetende liefde was overgegaan! Onze filosoof hield van den morgenstond, ook bij menschengezichten en menschenzielen, en Madge had een zeer appetijtelijk gezicht; wat haar ziel betreft...

Zij dacht niet veel meer aan haar vroegeren minnaar, Kit Ines; want Carinthia was haar alles, en om der wille van Carinthia dreef zij Woodseer uit zijn filosofische rust op, ja zij drilde hem een beetje. Het was in overleg met Madge, dat hij uitging om informaties te winnen aan Lord Fleetwood's huis te Londen — de graaf had zijn landgoed in Wales opgezocht — en zij was het ook die hem naar de woonplaats, in Hampshire, van admiraal Fakenham stuurde, den eenige die een hulp kon wezen, nu Chillon John en zijn jonge vrouw Henriette nog van hun huwelijksreis genoten.

Admiraal Fakenham lag met de jicht te bed. Toen Woodseer hem zijn verhaal gedaan had wilde de oude man opstaan om dadelijk naar Londen te reizen en zijn Crinny, zijn „andere dochter", op te zoeken; maar hij was machteloos, en de dokter verzette zich met al zijn autoriteit tegen den tocht omdat het leven er mee gemoeid zou zijn.

„We zullen toch samen gaan," zei de admiraal tot Woodseer; „wacht nog een paar dagen; ik moet haar zien, ik zal

haar helpen.„ En hij kon zich nauwelijks bewegen van de pijn.

Het bericht had hem zoo hevig geschokt, omdat hij zich verantwoordelijk rekende. Zijn Carinthia was, kon men bijna zeggen, uit zijn huis getrouwd. Niemand trok zich de zaak van die onervaren bruid aan dan hij; maar hij had haar laten gaan, hoe zwaar zijn voorgevoelens hem ook drukten. Dit was er dan van gekomen: de bruiloft, het bijwonen van een bokspartij; de huwelijksreis, een voettoer naar een groentenwinkeltje in Whitechapel.

„Een rekel met kuren! (Men begrijpt wel wien die uitroep gold.) Hij verdient de zweep. Maar hij zal naar haar fluiten, wanneer hij berouw krijgt; ja, hij zal 't doen, let op wat ik zeg.„

De arme admiraal werd driftiger en driftiger, en de moeheid van zijn trekken toonde dat hij tegen zulke aandoeningen niet meer bestand was. Hij moest alle gedachte aan reizen opgeven. „Hier is een brief voor Lady Arpington,„ zeide hij tot Woodseer toen deze een paar dagen gewacht had. „Ik heb haar bezworen den plicht te vervullen dien ik moest nalaten. Haar invloed is groot; Fleetwood zal zich daaraan niet kunnen onttrekken. Vertel haar, spreek met haar. Mijn tijd is voorbij!„

Hij stierf, admiraal Fakenham,... maar ik heb u al gezegd dat dit verhaal de dooden laat rusten...

Woodseer, als bode; onze filosoof, een Mercurius!

Lady Arpington was een dame met een rood gezicht, een adelaarsneus en een luide stem. Ze was in staat de wereld te vertellen wat ze op haar hart had, en de wereld had maar te luisteren. Dat ze bij Woodseer's eerste verhaal de toedracht nog alleen half begreep, is natuurlijk; maar ze was met haar oordeel dadelijk klaar.

„Wel, wel, de streken van den jongen man gaan boven alle beschrijving en verwondering. Hij zal 't moeilijk in dolligheid verder brengen: een vrouw achter een toonbank in Whitechapel. Maar wie weet? Daar zijn nog erger dingen, misschien. In allen geval, een wensch van Admiraal Fakenham is voor me een gebod. Als Lord Fleetwood in stad is, zal ik hem dadelijk hier laten komen, en morgen ga ik naar het adres dat je me opgeeft. Is het een fatsoenlijk mensch?„

„Ze heeft de beste manieren,„ zei Woodseer.

„De beste manieren, zegt u.„ Lady Arpington nam haar

bezoeker in zijn uitheemsch jasje van 't hoofd tot de voeten op. „Vertel me eens verder," ging ze voort, toen ze zijn vrijmoedig vriendelijken blik opving.

Lord Fleetwood verscheen dadelijk na de oproeping van Lady Arpington, — hij was juist uit Wales terug, geheel onbewust van wat er in Londen voorviel. Natuurlijk begreep hij welken raad hij zou moeten hooren. En zijn voornemens? Zijn voornemens waren de besten, de huiselijksten; hij wou het huwelijksjuk gaan dragen. O, ge kent Lord Fleetwood nog niet! Zijn hart was bij buien romantisch en zacht en goed; en daarenboven ge weet niet wat hij wist.

Hij had een heel persoonlijke herinnering aan zijn bruid, met rozen omsluierd, een geheim tusschen hen beiden alleen. En dat geheim vermurwde hem; want het was een toovermiddel: de betoovering van het echt vrouwelijke, en van dìe vrouw, — ongekend, onverwacht, een openbaring van de intiemste persoonlijkheid, waarvoor zelfs in gedachte geen woorden waren te vinden. Zoo rustte het te midden van den wierookwalm opstijgend uit het binnenste heiligdom van zijn ziel: een ding, zeldzaam, eenig, en lokkend, lokkend — in staat om alle duivels en adders die aan het hart knaagden te verdrijven, — Henriette!

In het uur der beproeving, op de grenslijn tusschen meisje en vrouw had zijn bruid haar gratie en lieflijkheid behouden: zij droeg, door de vuurproef heen, zijn brandende, gevoelige zinlijkheid opwaarts tot aanvallige vrouwelijke kiescheid; en het was een verheerlijking van het aardsche omhoog, naar den hemel! — Hoe? — maar hoe kon 't om iets anders zijn dan dat haar innigste wezen, plotseling opgeschrikt, in zijn loutere waarheid te voorschijn was gekomen, met dat woord: — „Het is mijn man" — dat haar in haar blijde ontsteltenis was ontvallen, dien nacht... Hoe kon het iets anders zijn dan dat haar liefde, de liefde zelf, hem had tegemoet geblonken?

Liefde, niet dat ding waarover verzen worden gemaakt en waarmee gelachen wordt als het bedrog blijkt: maar de heusche passie, de vlam die in het eeuwenoude bosch door de priesteressen der Romantiek wordt levend gehouden, en waarvan een sprank gloeit, alleen in het hart der begenadigden. Dien nacht had liefde oogen, had liefde een stem gehad, en liefde was de

talisman geweest die den droesem van deze wereld had opgevoerd tot de kringen der seraphs...

Neen, neen, Lord Fleetwood ging zijn preek hooren met het plan om zich te laten stichten.

Hij luisterde vriendelijk naar Lady Arpington's verhaal, want hij begreep er eerst niets van.

Whitechapel!

Hoe Carinthia daar gekomen was, kon hij niet raden; maar hij wilde niet vragen.

Hard als staal viel van zijn lippen de opmerking: „Het is haar eigen wil."

„Kent ge de buurt?" Lady Arpington stampte met haar voet op den grond.

„Een van mijn bedienden komt er van daan."

„Niet het er uit komen, maar het daarheen gaan!" Lady Arpington werd hartstochtelijk. „Ge kent dien poel niet; ik ben er gisteren heen gereden, en ik heb de gravin van Fleetwood gezien. Uit een dorpsherberg is ze naar Londen gereisd om haar man te vinden. Maar de man was in Wales bij zijn mijnen. En haar eenig verlangen was hem te ontmoeten. Gij hebt haar verlaten, en zij heeft haar best gedaan u te volgen."

„Waarom is zij niet gebleven waar ik haar gezegd heb? Dat was haar plicht."

„Die zaak is afgedaan. Spreek op: wilt ge haar zien, hier, bij mij; ja of neen?"

„Onder deze omstandigheden? — Neen."

„Maar de geschiedenis zal bekend worden; denk er om wat de menschen zeggen; uw ooren zullen gaan tuiten van: Whitechapel!"

„Zij kan Esslemont voor haar woning krijgen."

„Tracht haar dan zelf over te halen!"

„Ik heb u mijn wil daaromtrent al gezegd." —

Hoe! de kaperkapiteinsdochter dacht hem te kunnen dwingen! Sprong ze nu op eenmaal uit een gemeene buurt van Londen te voorschijn om hem den weg te verleggen en een eisch te stellen aan zijn vrijheid, een eisch van onderwerping? Het manwijf! Hij voelde haat in zijn hart opkomen; zij zou zijn macht ondervinden, wanneer het ooit noodig mocht zijn.

„Wel, ik kan me vergissen," — ging Lady Arpington voort met pleiten; „maar gij zult haar toestemming voor uw plan-

nen niet krijgen, als gijzelf u niet gewonnen geeft en haar wilt zien. Kom, dat zou ook het manlijkst wezen. Morgen kan alles afloopen, in deze kamer. Zij smeekt er om u te mogen spreken."

Met een vriendelijk ironisch gebaar: Spaar me, spaar me, stond Lord Fleetwood op en maakte zijn afscheidsbuiging, waardig, voornaam, onverbiddelijk.

Maar den avond van dien dag ontving Woodseer, thuis bij zijn vader, den schoenmaker in Whitechapel, een briefje van den edelman, waarin onze filosoof herinnerd werd aan den tocht in 't gebergte en te dineeren werd uitgenoodigd.

Hij ging, de vagebond, en hij kwam terug als de vertrouwde agent en secretaris van Lord Fleetwood. Een heele positie! Maar wat een verantwoordelijkheid voor een wijsgeer!

En wat 'n gebabbel in Londen! De kletsketel borrelde over en de grilligste dampen van praatjes walmden over de stad. Lord Fleetwood, zoo gingen de verhalen, had zijn vrouw op een kermis in Hongarije gevonden, en als een rechte Don Quichotte was hij bereid geweest tot een huwelijk. Verschillende kerken betwistten elkander de eer de bruigom en bruid voor het altaar te hebben zien staan. Of ze wel heusch in een kerk waren getrouwd? Daar moest iets niet in den haak wezen. De vrouw was zonder twijfel een gypsy. Op haar huwelijksdag had zij een bokspartij bijgewoond, en ze liet bij het bloedstorten zoo duidelijk haar pleizier blijken dat Lord Fleetwood, in een bui van walging, haar den eigen avond van de bruiloft als logeergast van een dorpsherberg had achtergelaten. Nu verkocht ze sinaasappelen aan een stalletje in Whitechapel.

Het moest een heks wezen. Hoe jammer dat juist zulke mannen wier geslacht een steun voor de natie is, noodzakelijk er voor bestemd schijnen om de prooi van zulke vrouwen te worden. De heksen! ze hebben den lach, den blik, den gang, de manieren; ze kennen de kunstjes; ze zijn uitgestudeerd op alle middeltjes, om het hart van rijke jongelui te bekoren, te verstrikken, in te nemen. Eigenlijk moest er voor gezorgd zijn dat de Fleetwoods dadelijk trouwden, zoodra zij uit de lange kleeren kwamen, met een deftig meisje van hun eigen kaliber. Anders vervielen ze in een soort van betoovering.

Want de wereld was gevaarlijk voor rijke jonge lui. Er

slopen allerlei raadselachtige personen om hen heen, die — niemand wist precies wat, maar toch zeker iets, bedoelden. Wie was die uitheemsche fiedelaar dien Lord Fleetwood aan een of ander meer in Oostenrijk had opgevischt, en dien hij nu tot zijn vertrouwde maakte, aan zijn tafel noodigde, zijn goederen liet besturen? Natuurlijk stond het in verband met het huwelijk.

De man was denkelijk de broer of de minnaar van het kermiskind en zij wilden te zamen den graaf hun slachtoffer maken. Of wisselden zij elkander af? en moest wanneer de fiedelaar de gelegenheid waarnam om Lord Fleetwood te magnetiseeren, de tooverkol op een ezelwagentje groenten rondrijden?

Wat 'n geschiedenis! Ze deed het niet voor haar plezier, dat andijvie en kool brengen aan de klanten, de Whitechapel-gravin! Had men dan niet gehoord hoe ze er op stond om haar rechten te doen gelden en den graaf te spreken! Nergens was de arme Fleetwood meer zeker. Reed hij naar het Park, en wilde hij bij den ingang aan een bedelares of een bloemenverkoopster een geldstuk geven, plotseling bleek het, dat zijn vrouw hem onder die verkleeding verscheen; maakte hij een uitstapje met een jacht, en waren er muziekanten aan boord, hij kon er vast op rekenen dat op een gegeven oogenblik de opgebonden haren van een der virtuozen losvielen en de trekken van zijn vrouw voor den dag kwamen. Waar hij ook ging, zij was hem voor, en zij was naast hem. Had ze niet een heelen nacht op de deur van zijn Londensch huis gerammeid? En waren er niet nog vreemder dingen gebeurd? Een kloppartij, ergens in een uitspanningsplaats voor werklui, bij een kermisgelegenheid waarheen Lord Fleetwood een troepje van zijn vriendinnen en vrienden had gebracht, onder bescherming van Kit Ines, zijn huurling vuistvechter; een heusche kloppartij, waarbij de oolijke heks ineens uit den grond geschoten was om haar heer gemaal met een stok te verdedigen.

Maar het allervreemdste... Och neen, dat was zoo vreemd niet: juist toen die kloppartijgeschiedenis zich door de stad begon te verspreiden, — en er moet daar wel iets van aan zijn geweest — hoorde men op eenmaal dat de Whitechapel-gravin, met haar trouwe volgster Madge, uit Whitechapel was verdwenen. Een paar menschen te loor! In die buurt! Kom, zoo'n gewone zaak!

Henriette Fakenham, — niet langer Fakenham, maar Mevrouw John Chillon Kirby — was al lang van haar huwelijksreis in Engeland terug. Zij en haar man hadden Carinthia in Whitechapel opgezocht en hadden haar willen overhalen Lord Fleetwood's aanbod van zijn landgoed Esslemont aan te nemen. En Carinthia antwoordde hun, wat zij ook aan Lady Arpington gezegd had, dat zij eerst haar echtgenoot wilde spreken. Die gril was haar niet uit het hoofd te praten.

Wel stond Henriette verbaasd over de voorkeur aan Whitechapel gegeven boven een van de heerlijkste parken en kasteelen van Engeland. De broeder zou misschien zijn gezag hebben kunnen gebruiken, maar Chillon John had zijn eigen zorgen in dien tijd: de erfenis van den ouden admiraal Fakenham liep uit op een reeks van schulden, en zijn schoonzoon, om de familieeer te kunnen behouden, moest zijn eigen bezittingen in Oostenrijk te gelde maken. Van daar de noodzakelijkheid van een nieuwe reis en van het achterlaten van Henriette in Engeland te midden van haar vroegere omgeving.

Want ondanks haar gebrek aan fortuin behoorde zij toch tot den kring van Lord Fleetwood. Een rijk en aanzienlijk man is nu eenmaal als een licht met zijn stralenkrans waarin de muggen dansen; en in de sfeer van den jongen Croesus gingen vrienden en vriendinnen vroolijk op en neer, aangetrokken en opgehouden door den weldoenden invloed van het goud en het licht.

Had Lord Fleetwood een bedoeling met zijn vriendelijkheden voor Henriette? Natuurlijk had hij zijn bedoelingen, en al was hij zichzelf ook onbewust geweest van eenige bedoeling, hij zou er toch niet van hebben kunnen afblijven om het gezelschap van zijn schoone plaagster tegelijk te zoeken en te vermijden. Maar er dwarrelden allerlei plannen voor zijn geest. Hij wou weten wat hij aan haar had. Zou zij zich laten verleiden? zou zij zich aan hem overgeven in dien stroom van ijdelheden dien hij, door zijn vermogen, voor haar kon openen? Of zou zij standvastig blijven en zijn eerbied verdienen? Lord Fleetwood verlangde dien schitterenden schaduwschijn te grijpen, om het wezen van Henriette te leeren kennen; en de schoone, levende in de vreugd van haar schoonheid, liet zich gaan, — zeker van haar liefde voor Chillon John en even zeker dat het genot van muziek en mooie kleeren en andere

mooie dingen als een rechtmatige portie haar toekwam. Schoon als een regenboog, vol troost voor de menschen die naar haar keken, en even verraderlijk... misschien.

Woodseer bracht haar het bericht van Carinthia's verdwijning. Die lompe man! Had hij geen gevoel om haar het hooren van zulke tijdingen te besparen. Zij begreep heel goed, dat Lord Fleetwood zijn hand had in die ontfutseling van Carinthia; want hoe kon zijn trots den tegenstand van het manwijf en al die loopende praatjes verdragen? Maar zij kon er bij de afwezigheid van Chillon John toch niets aan doen! Woodseer wist precies als zij wie de bewerker van deze schaking was. Zou hij nu daarom zijn stelling bij Lord Fleetwood opgeven? De eigenlijk schuldige was Carinthia zelf, die Whitechapel verkozen had boven Esslemont. Het bekwam haar nu wel. Zij mocht zichzelf redden, als er ten minste kans voor haar bestond om nog boven water te komen.

Mooie vrouwen! dacht Woodseer bij het heengaan... alle broers en zusters in de wereld zullen de arme heilige en martelares niet helpen; gelukkig dat zij Madge bij zich heeft: in gezelschap van Madge zal haar geen kwaad overkomen.

Met de musschen, lang voor 't zonlicht, was Woodseer gewoonlijk op, om zijn morgenwandeling te ondernemen, waar hij levend groen kon vinden. Onze filosoof noemde dat zijn verzet tegen het stadsleven. Een van deze morgens viel zijn oog, onder het aankleeden, op een eenzame gestalte in de doodstille grijze straat. Kon het Madge zijn die daar op post stond voor zijn raam? Hij holde naar beneden, de deur uit.

Het meisje, Madge, kwam naar hem toe. „Ik wist dat u vroeg was, Mr. Woodseer; want wij hebben dikwijls medelijden met u gehad, mijn zuster en ik, wanneer wij merkten op welk uur u al in de weer was, en met een nuchteren maag; maar ik had er toch niet op durven rekenen dat ik hier zoo kort wacht zou houden. Gaat u mee. Ze is veilig."

„Waar?" vroeg Woodseer.

„'t Is een heel eind; ik zal u er brengen."

Zij vertelde onder 't gaan hoe ze, een regenachtigen avond, opgelicht waren, in een rijtuig gestopt en ver, ver weggebracht. Kit Ines had het booze werk verricht met een paar handlan-

gers. Te worstelen viel er niet, en kwaad was hun niet gebeurd, want Kit was geen man om een vrouw letsel te doen. Er waren huizen in aanbouw in een nieuwe buurt. Op de eerste verdieping van een van die verschgebouwde woningen hadden ze hun gevangenis gekregen. Ines en een kameraad betrokken de benedenkamers, en daar was alles gesloten en gegrendeld; maar de bovenramen waren vrij, en hier was ze nu.

„Je bent er uitgesprongen!" zei Woodseer.

„Mijn meesteres wou 't doen. Zij wìl haar man zien, maar hij verlangt dat zij uit Londen weggaat zonder hem gesproken te hebben. Op 't oogenblik is hij meester, en hij zal toch haar wil niet breken. Ik kan 't hem niet zeggen, — hoe'n lust ik ook had, — dat hij 't, met al zijn rijkdom, er slecht zal afbrengen op den duur; en wanneer hij valsch doet, dan.... Maar ik praat, ik praat."

„Wou Lady Fleetwood den sprong wagen?"

„O, zij zou 't gedaan hebben ook," vervolgde Madge, „zij is er niet eentje, om een ander voor haar te laten handelen. En ze moet oppassen, in haar positie. Eerst heeft ze me toen gewezen hoe ik, zonder me te bezeeren, moest springen. Dan ging het. De verdieping was niet hoog, en er lag een bloembed onder het raam. Maar toen ik beneden was, voelde ik me als een stok die in den grond stak; het duurde een heelen tijd voordat ik mijn voeten weer had. Daarop naar u toe. Wat is de stad leeg!"

De beiden liepen en liepen. Madge was onvermoeid. Het licht verguldde de wijzerplaat van een torenklok: zeven uur. Ze sloegen een zijweg in die hen bij een rij van pas opgetrokken stadsvilla's bracht. Madge toonde aan Woodseer de plaats waar ze was neergekomen, dan bonkte ze op de deur tot Kit Ines verscheen.

De man, toen hij eerst gezien had dat het de intendant van zijn meester was, maakte open, maar bleef in de deur staan.

„Orders, Mijnheer?" vroeg hij.

„Om de gravin onmiddellijk naar het huis van mylord te brengen," antwoordde Woodseer.

Kit Ines keek hem aan, bedacht zich op een paar vragen, en aarzelde. Van die aarzeling maakte Madge gebruik om naar binnen te sluipen; zij haalde haar meesteres van boven en gaf bevelen aan de huishoudster. De Cerberus-vuistvechter

voelde zich niet op zijn gemak, hij zag om naar hulp en ontmoette den dommen blanken blik van een kameraad, dien Lord Fleetwood hem tot gezelschap had gegeven.

„Is Madge van ochtend bij mylord geweest?" vroeg hij aan Woodseer.

„Verkoop toch niet zulke ezeligheden. 's Morgens om vijf uur! Wat denk je wel?"

„Maar mylady zou naar Wales gaan!"

„En wie zegt je dat het niet gebeuren zal, als ze eerst in mylords huis geweest is!"

Er kon toch geen kwaad bij zijn, redeneerde Kit Ines. Al leek de boodschap wat vreemd, mylady zou hem zeker onderweg niet ontloopen; hij stond er voor in dat zijn troepje Lord Fleetwood's huis zou bereiken; en daar moesten mylord en mylord's secretaris het dan verder uitmaken.

„Een rijtuig noodig?" vroeg hij.

Het sloeg half acht. Carinthia wou te voet gaan. Ze was zoo blij te kunnen wandelen na haar gevangenschap. Woodseer's hart kromp van medelijden als hij 't merkte.

Hij antwoordde op de enkele vragen die zij uit de volheid van haar overpeinzingen tot hem richtte, en zij hoorde dat haar broeder naar Weenen was gegaan. Haar verbeelding werd daardoor naar Carinthië en Tyrol overgebracht.

„Een heerlijke morgen!" Zij keek rond; de breede, schoone straten, de deftige huizen zuiverden haar gedachten van de ellende en van het vuil van Whitechapel. „'t Is een ochtend voor onze Alpen, Mr. Woodseer."

„Konden we maar vliegen!"

„O ik heb vleugels; mijn voeten verlangen te gaan, te stijgen. 't Idée om in een rijtuig naar mylord te gaan!"

„Mag ik u doen opmerken, mijn waarde mevrouw," zeide Woodseer ietwat verlegen, „dat ik begaan heb, wat mijn vader een Jezuitenstreek zou noemen. Ik sprak van orders van mylord aan den man die achter ons aan met Madge wandelt. Maar die orders ... Ines zelf begon er over, en toen wou ik de gunstige gelegenheid niet laten slippen."

„Ik was er wel bang voor," zeide Carinthia, „nu moet ik mijn kans wagen."

Zij stonden voor het huis. Een knecht opende de deur, liet het gezelschap binnen.

Mylord was uit rijden in het Park.

Inderhaast schreef Woodseer een briefje aan Carinthia's schoonzuster; de bediende bracht het dadelijk, en het kwam weinig minuten later de schoone Henriette ter hand.

Een nieuwe stoutigheid van Carinthia! Wat moest een arme vrouw, wier man ver weg was in Oostenrijk, haar zuster aanraden? wat moest ze doen? Ze zette haar hoed op en ging Lady Arpington die een paar huizen verder woonde om haar meening vragen.

Nu, om die te zeggen was Lady Arpington nooit verlegen. „Het is beter zoo; de vrouw behoort in 't huis van haar man. Wij gaan er terstond heen, misschien heeft de gravin van Fleetwood onzen steun noodig."

Zij vergezelde Henriette Kirby op straat. In de verte zagen de beide dames een ruiter aankomen.

Het was Lord Fleetwood. Hij steeg af bij den stal en wandelde in gedachten. Daar kwam uit zijn huis Woodseer hem te gemoet. De graaf was in een goeden, zachten luim. Met een paar woorden bracht zijn secretaris en vriend hem op de hoogte van de gebeurtenissen van dien morgen, en Woodseer wist grappig en overredend en eenvoudig te wezen, als dien morgen aan de Königsee toen zij elkander voor 't eerst zagen. Hij maakte zijn edelen kameraad aan 't lachen; zoetjens werd de machtige man, het kurige kind, naar huis, naar de tegenwoordigheid van zijn vrouw, getroond.

Op 't punt om binnen te gaan, bemerkte hij de nadering van Lady Arpington met Henriette; hij maakte een zwenking, trad een paar stappen op haar toe, en den hoed afnemend:

„Mijn waarde Lady Arpington, wat komt ge juist van pas! Als de vijand het hart van de citadel bezet heeft, is er geen schande in de overgaaf. Vertel haar dat ze het huis mag hebben, nu ze het zoo verkiest. Dan kan ik Esslemont nemen. Bij voorbaat mijn dank."

Hij maakte zijn buiging voor de twee dames, — want Henriette had ook haar deel van zijn beleefdheid, — en wandelde op, schitterend vroolijk als staal, en even hard.

Lady Arpington hield een uitroep in, en neeg beleefd; maar Woodseer was ontsteld van den afloop: „Hij wou in huis komen," zeide hij tegen de dames als voor eigen verontschuldiging.

„En hij zal er berouw van hebben dat hij zijn ingeving niet is gevolgd," antwoordde hem Lady Arpington. „Mijn raad aan de gravin van Fleetwood zal wezen om te blijven waar zij eenmaal post heeft gevat, voet bij stuk."

Maar Lord Fleetwood, zoo hij al naar Esslemont vertrok, bleef daar niet langer dan een paar dagen. Hij keerde naar Londen terug, en nam er zijn intrek in een hotel op weinig passen afstand van zijn eigen woning, en onthaalde zijn vrienden op rumoerige, dolle festijnen, en speelde wild. Een edelman, hij, de rijkste van het Vereenigd koninkrijk, kon toch het veld niet ruimen voor een vrouw met Whitechapelmanieren.

De wereld praatte en meende en loog en rekende uit hoeveel tijd het nog zou duren tot het echtscheidingsproces begon. Goed dat er geen kans op kinderen bestond!

Croesus was er boven verheven. Hoe sterk voelde hij zich niet! Wanneer hij den nacht aan de speeltafel had doorwaakt, liet hij zijn paard voorkomen en maakte verre tochten, of hij bezocht zijn vriend Lord Feltre, den Jezuiet zooals hij genoemd werd, en sprak met hem over godsdienst en boete.

Wat de wereld het hoofd schudde en kakelde! Zij begon na te tellen welke sommen en goederen de graaf al aan de Roomsche kerk kon nalaten, wanneer hij overging en monnik werd.. als ze stellig van hem geloofde. Maar de vrienden en vleiers van Lord Fleetwood maakten zich nog niet ongerust: een luim en een nieuwsgierigheid meer van iemand die vol grillen stak!

Geen mensch kon weten wat er in Fleetwood's hart omging. Woodseer werd niet meer toegelaten, en de stijf gepreste lippen, het knappe marmeren gezicht van den graaf verborgen zijn geheimen.

Op een dag dat hij in het Park reed zag hij een vrouw, zijn vrouw, langs het pad. Het pathetische gezicht van Carinthia keek naar hem op. Er was geen traan op te zien, maar de oogen stonden smeekend met de kracht van tranen. Hij ging voorbij zonder een blik, zonder een beweging van het gelaat, zonder een gedachte.

Dien zelfden avond kreeg Lord Fleetwood een briefje in den derden persoon gesteld, uit naam van Lady Fleetwood, maar niet in haar hand, hem meldende dat zij zich aan zijn wensch

onderwierp, en volgens zijn beschikking naar het landgoed bij de mijnen in Wales zou vertrekken.

Zoo had Croesus zijn zin.

„Een maand kan zij nog in Londen blijven," had Lady Arpington gezegd, toen zij van haar onderhoud met Carinthia, in Fleetwood's huis terugkwam. „Dan zal de toestand voor iemand in haar positie onhoudbaar worden," en ze trok de wenkbrauwen op alsof ze verder zoo weinig mogelijk meer met de zaak te doen wou hebben.

Haar woord was tegen Henriette gericht. „Zoo ge vertrouwen in haar hebt, houd haar dan gezelschap." Verder liet Lady Arpington zich niet uit.

Henriette kwam met haar schoonzuster samenwonen. Zij was bij de ontmoeting in het Park geweest; en toen Carinthia thuis zich met wanhopige cordaatheid gereed maakte om naar Whitechapel en naar den omgang met den ouden Woodseer terug te keeren, had de deftiger schoonzuster het verblijf in Wales geopperd en haar plan doorgedreven. De terneergeslagen vrouw liet haar begaan. Wales, Whitechapel, het was thans alles voor de gravin van Fleetwood één.

Er bestonden dus geen moeilijkheden meer. De wereld kon zich bij het feit van deze fatsoenlijke scheiding tusschen man en vrouw neerleggen; Henriette mocht weer aan zich zelf gaan denken; en zelfs Chillon John die in Oostenrijk het bericht ontving was niet ontevreden met deze oplossing.

Een triomf voor Lord Fleetwood!

Zou hij het dubbele, wilde leven lang hebben volgehouden? Neen, hij voelde hoe zijn gezondheid afwisseling en zeelucht noodig had. Een reis met zijn jacht over de Middellandsche zee was een uitkomst. Lord Feltre, „de Jezuiet" werd voor reisgezel gekozen, en te zamen zochten zij de heilige plaatsen in Palestina op, vertoefden in Syrische kloosters, spraken met wijze en heilige mannen, — een lange, lange tocht van maanden. Dan bracht het jacht hen terug over de Middellandsche zee, en zij kregen genoeg van elkander, ja, zij kibbelden in hun kleine ruimte. Lord Feltre bleef ergens in een stad van Italië achter. Zoo kwam Lord Fleetwood alleen in Southampton aan, na meer dan een half jaar uit Engeland geweest te zijn.

Brieven wachtten hem, al van ouden datum. De eerste was van zijn zaakwaarnemers. Zij stuurden hem het officieele stuk, uit Wales ontvangen, van de geboorte van zijn zoon. Een schrijven van Woodseer lag daarnaast.

Onze goedhartige filosoof had het voor zijn plicht gehouden naar Wales te trekken zoodra hij kon rekenen dat de jonge moeder van haar kraambed was hersteld, en hij berichtte dadelijk zijn eerste indrukken aan den hoogen vriend en beschermer. Wat 'n vriendelijke tooneeltjes schilderde zijn pen, lichtweg, zoo weinig poëtisch mogelijk, want hij wist dat een Lord Fleetwood zich niet door wat gemaakte poëzie laat lijmen.

Eén schildering trof den echtgenoot. Hij las hoe Lady Fleetwood en Madge op een wandeling een lammetje geholpen hadden dat van een steilte naar beneden gekomen of gevallen was en niet meer naar bòven kon klimmen. Die diepe kuilen tusschen de heuvels van Wales met wat stilstaand water op den bodem kende hij goed. Hij herinnerde zich de plek, die Woodseer beschreef, met haar klompje berkenstruiken op den top van de hoogte; als jongen had hij over den rand in de diepte gekeken en 't nooit gewaagd om af te dalen. De vrouw met de bergvoeten kon het gedaan hebben, zij alleen. En hij begreep nog niet hoe het haar gelukt was, met het beestje in de armen weder naar de hoogte te komen. Madge moest haar hebben geholpen. Hij zag het tooneel.

Maar mocht een vrouw zich aan zulke gevaren blootstellen, wanneer ze een kind had dat haar hulp behoefde, dat misschien op dat oogenblik naar haar schreeuwde!

Lord Fleedwood beschouwde zijn vaderschap nog met het oog van iemand die een tafereel bekijkt. Zijn gevoelens dreunden in de verte. Hij wist niet of hij die geboorte van zijn zoon moest houden voor een band tusschen Carinthia en hemzelf, dan wel of hij die gebeurtenis moest aanzien als een nieuw bewijs van haar verzet en haar dwarsdrijven.

Wat zouden de menschen zeggen? Kon 't hem dan schelen wat achter zijn rug werd gefluisterd? Hij dorst de wereld aan.

En tegelijkertijd — het was op weg naar Londen dat zulke gedachten hem bezighielden, — sprak er een stem en vertelde hem met hoeveel meer overtuiging en flinkheid hij ieder oordeel van de menschen zou dragen, wanneer hij, daar thuis

onder zijn brieven ook een paar regels van Carinthia zelf vond, een kennisgeving van de moeder...

Er was niets van haar, in Londen, geen woord, geen vodje papier. Zij wou dus niet onderdoen. Zijn naam stelen en bevuilen kon zij wel, maar berouw toonen, begrip hebben van haar verhouding, vraag haar dat niet.

Hij haatte haar in die dagen dat hij tegenover zijn vrienden zijn trots en zijn onverschilligheid moest bewaren; hij haatte haar omdat zij hem kwaad deed, en hij kon haar niet vergeven dat hijzelf haar kwaad had gedaan.

Want hij was goed voor dieren en ook voor menschen. Men prees zijn edelmoedigheid, en hij toonde zich edelmoedig. Alleen die vrouw, die hem een zoon had gegeven, die hem over de tong deed gaan, hield zich nu koel.

Dan kwamen weeke gevoelens bij hem boven. Zou hij naar haar toegaan in Wales? Maar hoe was 't mogelijk zoolang hij de slang in zijn hart niet had gedood. Henriette, de stralende schoonheid! Zij was moeder geworden evenals Carinthia, en haar gestalte had een rijpheid gekregen dubbel aantrekkelijk voor hem... Of stootte zij hem af? Hij wist het niet, en hij wou het weten, hij zou haar beproeven. Was zij het ijdele schepsel dat voor de verleiding van zijn rijkdom in 't eind zou tuimelen van haar deugdvoetstuk? Of was zij heusch braaf? In beide gevallen kon hij haar links laten liggen? En dan naar Wales! Maar Carinthia moest hem tegemoet komen, uit zichzelf.

Een van zijn vriendinnen verschafte hem een brief dien Henriette van haar schoonzuster uit Wales gekregen had.

> „Ja, mijn arme broeder!" schreef zij. „Ik weet in wat voor verlegenheid hij is, en ik kan niet helpen. Zoo arm wordt ik gehouden dat ik zelfs over de kleinste som geen beschikking heb. De menschen hier beginnen van me te houden, — en 't zou mijn verlangen niet wezen, maar als mylord mij een inkomen van eenige duizenden gaf, zou ik gaan waar hij maar wenschte. Engeland verlaten of Esslemont betrekken of naar die buurt van Londen heen waar Mr. Woodseer woont, — ik sta overal voor klaar. Als ik maar geld had om mijn broeder bij te springen, en mijn kind bij me mocht houden totdat het naar school ging. Op dat accoord onderwerp ik me aan alles."

Hij had haar dan toch in zijn macht, Carinthia! en zij zou den druk gevoelen. Geen geld in handen!

Zeg toch niet dat Lord Fleetwood slecht was. Allerlei edele stroomingen gingen door zijn bloed; hooge plannen stonden voor zijn geest; van zelfkennis had hij zijn portie. Maar hij was rijk.

En rijkdom is een pijniger.

Wat kan ons zoozeer de overtuiging geven van de werkelijkheid van ons bezit als onze macht om pijn te doen, om te verschrikken...

Zoo was zijn roekeloos gevoel geweest dien nacht, toen hij den schat ontdekte die hem boven allen te beurt was gevallen, en waarna het diepste en geheimste van zijn ziel heenverlangde met zacht, teruggedrongen geweld, — dien nacht van zijn overmoed, toen hij den blik van scherp staal waarmee zij uit het bed sprong om zich tegen den indringer te weren, had zien ondergaan in de weelde van de bruid als zij herkende wie het raam was binnengekomen, en verslagen en verrukt stond in het maanlicht spelend op haar trekken:

„Het is mijn man!"

HOOFDSTUK IV.

BESCHRIJFT DE DOLHEID VAN HONDEN EN MENSCHEN.

Carinthia in Wales. Een buiïge Augustusmaand dreef naar 't Welsh bergland de bijtende atmosfeer van den Oceaan. De oude kapitein, Carinthia's vader, had haar door zijn voorbeeld geleerd wat genot er in was „zee te ruiken" als hij op eenmaal onder de wandeling stil bleef staan om met open neusgaten de heidegeur in te snuiven, die hem aan het wijde sop deed denken, en haar verbeelding dan alle zeilen bijzette om een tipje te zien van zijn vroegere heldentochten op zee. Nu ze volop de lucht van den golvenden westenwind inademde, 's morgens in haar gang over de heuvels wanneer ze gelijk met de zon was opgestaan, voelde zij zich een oudere dochter van

haar lieven ouden vader, en zusterlijk wandelde zij met het onervaren meisje dat zij, heel uit de verte thans, naast hem zag huppelen langs de woudhelling van het gebergte, al luisterend naar wat hij vertelde, en al bezig in haar kleinen geest om zich den lokkenden, bont gemarmerden schaduwschijn te schilderen van een onbekende, onbeproefde wereld.

Die oudere dochter had schipbreuk geleden; maar ze was niet ondergegaan; dat bleek uit de onbewolkte levendigheid waarmee de jongere voor zich uit keek in het leven. Menschen met verbeelding, wanneer ze moed hebben, kunnen nooit, in 't ongeluk, de blijde hoopvolle portie van hun jonge dagen kwijt raken. Carinthia leefde in de twee personen; het zou haar een doodwond geweest zijn wanneer ze ooit had kunnen toelaten dat haar jongere ik bedroefd was. Maar die oudere, meer ervaren ik — aan die was 't verboden om in de toekomst te kijken; en voor haar kind had zij evenmin het uitzicht in een blijde onbeperkte ruimte. Zij zag het opgroeien in een grijsgrauwe omgeving van deftige straten en pleinen, en ze stal een liefkoozing tusschen de gevaren in, doorstane gevaren aan genen kant en nieuwe gevaren voor den boeg.

Want zij wist nu den haat van haar man; en de erfgenaam van zijn huis, het kind van een gehate moeder, werd voortdurend bedreigd door een niets ontzienden tiran. Eerst de geboorte van haar zoon maakte den schrik en den tegenstand bij haar wakker. Toen zij hem nog in haar schoot droeg had zij nooit het gevoel van een opgejaagd dier dat voor zijn leven vecht; en in dien tijd had zij zich dikwijls bedacht: deed ik wel goed hieraan? en was ik daarin niet in 't ongelijk? Maar nu: ze geloofde in niet anders dan zijn vijandschap; het was een oorlogstoestand, en voor 't gevecht valt alle aarzeling of zelfkwelling weg.

Was zij erg gevoelig voor de beleediging die haar persoonlijk was aangedaan? Nu, het gebeurde soms wel dat haar vader haar de biecht afnam en wou weten hoe het met zijn kleine Carin ging; dan kwam haar ziel in opstand tegen de ondervonden grieven en zij antwoordde hartstochtelijk als de echte dochter van haar vader. Maar gewoonlijk was zij te veel een vreemdelinge in wereldsche zaken, om niet genoeg te hebben aan haar eigen goede geweten. Zij zou alles vergeven wanneer zij maar rustig kon zijn omtrent haar jongen en Chillon kon

te hulp komen. Haar liefde voor haar broeder, den eenigen man dien zij thans nog liefhad, bond haar, de verlatene, de hulpelooze op de pijnbank en haalde haar onnoozele, nietsgevende smartkreten uit de gepreste keel.

Maar zoo'n ochtend op de kale heuvels met hun gladgeschoren heidegrond, klinkend onder haar springveeren stap, verjoeg alle nevels van de verbeelding. In haar hoofd gingen de gevleugelde gedachten aan den arbeid, en bouwden vast de omheining voor de groote dingen die Chillon zou tot stand brengen — wanneer de gevaren van het oogenblik voorbij waren. De opeengolving van de groote naakte heuvels met de wolkendrift daarboven, lucht en landschap in beweging, brachten haar geest in gloed onder het klimmen en blijheid blonk in haar gestalte, harmonieus rijzend met den flinken toon van de natuur.

Toch moest ze van de hoogte niet zien naar de plek waar, halfweg tegen een heuvelhelling op, het kasteel van haar heer gemaal aan den zoom van een bosch te voorschijn kwam. Het was geen oud slot, zooals men ze in Wales hier en daar nog vindt, op een rots bij een bergstroom, maar een gebouw uit de achttiende eeuw met aanspraken op voornaamheid en bouwmeesterlijken kunstzin. De lange reeks van vensters keek blind en dood in de vallei; een ziel en een haard bezat het huis niet; er lag schrik in zijn leegte.

Hoe anders de woning daar ginds in het gebergte van Karinthië, levend door de tegenwoordigheid van haar vader! Hier was de meester afwezig. Hij verscheen een enkele maal, uit vreemde gewesten, vreemd, en stond voor de verbeelding van de menschen die hem toebehoorden als een onbekende, vijandige macht die zijn werking deed gevoelen in handelingen van een onverklaarbare tyrannie. Niemand hield van hem, en de mijnwerkers op zijn bezittingen leefden in onmin met den agent van Lord Fleetwood. Nu al geruimen tijd stond de arbeid stil, omdat er een geschil was over de loonen. De menschen morden en verarmden, maar mylord liet niets van zich hooren. In Karinthië, aan de mijn die haar vader toebehoorde, kwamen ook wel moeilijkheden met het volk voor; daar had de oude kapitein dan altoos dadelijk door zijn woord en zijn voorbeeld vrede gesticht; en wat zou hij het hart hebben weten te winnen van deze Welshmen die hem zooveel

naderbij stonden! Maar een groot heer, verwend door zijn rijkdom, beschouwde zich als zoo hoog verheven boven gewone menschen!

Carinthia voelde voor den nood der slachtoffers van hun eigen hardnekkigheid en van den harden zin van anderen; zij deelde levensmiddelen uit van den voorraad op het kasteel, zij bezocht de huisgezinnen, niet afgeschrikt door een norschen blik, maar vertrouwend op de goedheid van de menschen; misschien wel hield zij zich voor hun gelijke in hun leed, en in hun strijd met den machtige.

Neen, de blijde ruime wereld was gesloten voor die oudere dochter, op haar wandeling met het herinneringsbeeld van haar geliefden vader; maar die jongere ik moest toch vrij blijven uitzien, denkend aan de goede dingen van de aarde, en aan de goede mogelijkheden van deze wereld: de versche zoute morgenlucht, de ijlende wolken, de golvende grond en de open baan voor heldendaden, zooals de handelingen van haar broêr zouden wezen....

Een verrassing bij haar terugkeer op 't kasteel! Kit Ines was op komen dagen, gestuurd door Lord Fleetwood, die zijn vrouw niet veilig rekende te midden der ontevreden mijnwerkers, en 't liefst haar zou hebben overgehaald om Wales te verlaten. Dadelijk dacht Carinthia aan een plan om haar kind te rooven, en zij hield haar kleine troepje bijeen om de wieg en het wagentje van haar zoon, met Madge aan 't hoofd tot noodige verdediging, want Madge kon Kit Ines nauwelijks meer uitstaan.

Woodseer verscheen weinig dagen later; hij wilde haar geruststellen omtrent de plannen van mylord, en bood haar, uit zijn naam, Esslemont als woonplaats aan, voor haar en het kind. „Want hij is eerlijk," verzekerde hij, „en wil geen kwaad doen." Ja, Woodseer liet doorschemeren: wanneer Lord Fleetwood zich nog niet in Wales had vertoond om de zaak met de mijnwerkers bij te leggen, dan was de reden daarvan eerder toe te schrijven aan een zekere vreesachtigheid om samen te treffen met zijn vrouw. Hoe lang was mylord al niet voornemens over te komen! en telkens stelde hij uit, terwijl hij nu weer, daar zijn tegenwoordigheid niet meer gemist kon worden, den uitvoerigsten weg, met zijn jacht over zee, had gekozen.

Alsof Carinthia in zulke betuigingen vertrouwen kon stellen! Toen zij eenmaal zeker was van Lord Fleetwoods aankomst verliet zij met haar kind en haar bediening het kasteel om bij een vriendin haar intrek te nemen.

Wat dacht Croesus Fleetwood wel, nu hij in Wales voet aan wal zette, en nu hij eindelijk met zijn vrouw onder een dak zou wonen, — want hij wist niet beter of dit hing hem boven 't hoofd? Daar lag iets prikkelends in de voorstelling van die half verlegen, half wilde vrouw die hem op 't kasteel wachtte. Zou hij zich als een goed gemaal gedragen, of zou hij den despoot spelen die, ontevreden zijn bevelen verwaarloosd te zien, te nauwernood naar zijn weerbarstig slachtoffer omkijkt?

Bij zijn agent, waar hij 't eerst afstapte, natuurlijk, om het belangrijkste, de zaak der mijnwerkers, te bespreken — vernam hij van Carinthia's vlucht. Hij verloor zijn humeur en werd onhandelbaar. Zijn stemming verbeterde er niet op als hij het kasteel naderde en er geen spoor van welkomst was van die iemand die hem „mijn man" genoemd had.

Woodseer moest de uitwerking van zijn zwarte luim ondervinden. „Je bent niet erg gelukkig geslaagd hier, in je opdracht," zei Fleetwood hem zonder zich zelfs de moeite te geven van een groet.

„De gravin houdt van de lucht van Wales," antwoordde de ander.

„Ik verlang dat ze hier vandaan gaat."

„Zij verlangt eerst u te spreken."

„Daar kiest ze een raren weg voor. Morgenochtend rijd ik weer naar mijn jacht dat in Cardiff is."

De agent was aan 't diner genoodigd; er werd gesproken over mijnen en loonen, en nog eens over loonen en mijnen. Toen de beiden alleen waren, laat in den avond, en Fleetwood voort wou gaan met over mijnen en loonen te spreken, schoot Woodseer, die zijn man kende, voor den dag:

„Ik weet niet waarvoor ik u hier meer van nut ben, hoe nuttig mijn betrekking ook voor den toestand van mijn beurs mag wezen."

„Houd je proza voor je, Woodseer!"

„Zult ge de gravin gaan opzoeken voor uw vertrek?"

„Ik denk er niet aan."

„Om een gewond beest niet te trappen zoudt ge eerder een paar pas omloopen!"

„Ik zie hier geen wond aan het beest."

„Ge maakt gebruik van *mijn beelds*praak om een trap uittedeelen."

„Zeg me waar je heen wilt, Woodseer."

„Nergens anders dan naar het verzoek aan u om een paar stappen te loopen en een menschenkind verdriet te besparen. Het is alleen een kwestie om de beenen wat beweging te geven."

„De dame schijnt haar beenen gekregen te hebben om weg te loopen; laat zij ze nu eens gebruiken om haar terug te brengen."

„Wat geeft het dan dat ik hier ben, wanneer ik u niet eenmaal de waarheid voor mag houden die gij beter dan wij allen kent! Alsof ge niet in ons hart kunt lezen, in mijn hart evengoed als in 't hart van die weergalooze, onschatbare dame. En gij verkiest haar te omnevelen in de wolken van uw luimig humeur. Zij was niet uw partuur, toen zij hier in 't vreemde land aankwam zonder een enkelen vriend, en ieder nieuw voorval.... Bedenk toch wat een vreemden tijd ze had na haar huwelijk! Die overval toen zij haar kind al droeg.... Er is daarover een boek van een Schotschen dokter, over de schokken tijdens de zwangerschap. Zij zal u blijven wantrouwen totdat zij u gaat begrijpen wanneer gij met haar samenwoont."

„Groote God!" zuchtte Lord Fleetwood, „wat 'n dieren die vrouwen: je trouwt er een, en dan ben je verplicht om medische boeken te gaan lezen."

Maar Woodseer werd warm. „Denk er aan, mylord; ge verspeelt uw eenige kans om een gezond, flink leven te leiden. Hier vindt ge de vrouw, van alle vrouwen, in staat om u in den grond te planten, u te snoeien, en uw groei een richting te geven. Noem haar een dier, geef haar op, en ik zal u zeggen waar uw bestemming ligt: in een gekkenhuis of in een monnikscel. O wanneer ge den tyran wilt spelen zal ik u rauw met de dingen op 't lijf komen vallen."

„Zeker, zeker, je bent niet op je mond gevallen," zei Fleetwood met zijn vriendelijkste stem. „Maar vertel me eens, waar hebt ge de gelegenheid gehad om die „weergalooze, onschatbare" van alle dames te bestudeeren."

„Ik zal u de bron van mijn kennis noemen, en een zwak-

heid erkennen van mijn gevoel,″ antwoordde de filosoof. „Om iemand te kunnen schatten moet ik 'm zien in den spiegel van het gevoel van een ander. Ik schatte, naar mij dacht, de dame op haar waarde, totdat haar beeld voor me stond in het hart van een ander. Toen zag ik vademen dieper. Natuurlijk, want ik voelde warmer. Ik ging door het bloed van de ander om mijn indruk te krijgen.″

„Wie die andere?″ vroeg de graaf scherp.

„Ik wil ze met pleizier noemen,″ antwoordde Woodseer. „Het was 't meisje, Madge.″

„Zoo!″ en Fleetwood die hem bij zijn laatste woorden gespannen had aangekeken, begon sarcastisch te lachen. „Is 't noodig je eerst te warmen aan 't hart van Madge voor je de deugden van de dame kunt naderen?″ En meteen schoot hem toch voor den geest het gezicht van de twee vrouwen boven op de koets, toen de arme bruid haar hand achter zich toestak aan het beangste kind, biddend voor haar minnaar, onder het vuistgevecht.

„Hadt ge dat geluk maar!″ zei Woodseer boos.

„Ga je gang! Zeg wat je te zeggen hebt!″

„Wilt ge de waarheid hooren?″

„Begin.″

„Ge dobbert, Lord Fleetwood, tusschen het lot om een man of maar een lord te wezen — en als ge nog lang blijft dobberen eindigt ge in een klooster.″

Een ader zwol op Fleetwood's voorhoofd: „Heeft ze je opgedragen om haar klachten bij mij voor te brengen?″

„Lady Fleetwood is niet iemand om te klagen of te spreken over onrecht haar aangedaan.″

„Ze doet mij onrecht door haar krankzinnige achterdocht.″ Lord Fleetwood's heele gezicht stond driftig, in staat tot allerlei boos opzet....

O, dwaze filosoof die de zaken erger hebt gemaakt door uw menschenkennis te luchten! Maar zij zal u toch zien, dacht Woodseer, en voor dag en dauw was hij op om Carinthia te waarschuwen hoe laat haar heer en meester zou vertrekken.

Toen Lord Fleetwood 's morgens, om negen uur, klaar stond om weg te rijden van het huis van zijn rentmeester met wien hij de beslissende afspraak gemaakt had, — het was in de

straat van het dorp, en de mijnwerkers met hun vrouwen, luierend voor hun woningen, staarden uit de verte de koets en mylord aan.

„Ge kunt het hun nog zeggen terwijl ik hier ben,″ liet zich de stem van den meester hooren; „verder ga ik niet; moeten de mijnen voor goed gesloten worden, 't is mijn schuld niet;″ — juist toen hij op den bok wou klimmen, zie, daar kwam aan 't andere eind van de straat een kleine optocht van drie vrouwen met een kinderwagen.

Onder 't oog van al die menschen kon Fleetwood niet anders doen dan zijn lot ondergaan. Hij merkte met een oogopslag wat zijn vrouw in voorkomen en in houding en in de rust van haar gebaren gewonnen had. De twee ontmoetten elkander als gelijken, en hij moest zijn verlegenheid onder wat gezellige spotternij verbergen.

„Is de jongen nog niet gedoopt? Maar noem hem naar uwe verkiezing.″

„Ik zou hem een van mijn broeders namen willen geven.″

„Ze zijn me onbekend.″

„Chillon is er een van.″

„O! Past die wel bij ons klimaat, denkt ge?″

„Een ander van zijn namen is John.″

„Bull! Daar zijn we thuis.″

„En ook een van uw namen, mylord?″

„Zeker, graag; kies maar een van de vier, ge kunt ze in het boek van de Pairs of in een adresboek vinden.″

„Mag ik u nog een andere vraag doen, mylord?″

„Midden op den weg... Zou 't niet beter geweest zijn... Maar zooals ge wilt...″

Hij wandelde met haar de straat op. Eensklaps een trek van angst over haar gezicht en een rondkijken waar haar kind was.

Fleetwood hield zich goed. „De menschen hier zijn zoo boos niet,″ zeide hij, „zij zullen het kind niets doen.″

„Ze hebben zelf hun kinderen bij zich,″ antwoordde Carinthia, en keek naar de groepjes die voor de deuren van de arbeidershutten speelden.

„Kom, geen kinderachtigheden,″ sprak Fleetwood niet onvriendelijk, „ge hadt me nog wat te vragen.″

Carinthia's oogen kregen een harde uitdrukking. Een brief had haar onlangs ingelicht tot wat voor wanhopige middelen,

van weddenschappen en dergelijken, haar broeder zijn toevlucht moest nemen om zijn stand op te houden, en tegelijkertijd had zoo menig kleine trek die van hem verteld werd hem nader aan haar hart gebracht. „Ik wil u niet ophouden, mylord; 't is om geld dat ik u wou vragen."

Hij keek haar aan met zijn gesloten lippen. „Hoe kan ik weten of gij 't goed besteden zult?"

„Zoudt ge mij jaarlijks twee duizend pond willen toestaan?"

„Tien kunt ge er krijgen met Esslemont, en mijn agent zal de betalingen voor u doen; gij znlt er geen last van hebben."

„Ik zou twee duizen pond verkiezen, of minder; maar voor me zelf om uittegeven."

„Voor uzelf, dat geloof ik niet."

Wat deed haar gezicht op eens verschieten, dat het er nu heusch als een versteende Medusakop uitzag?

Zonder hem een antwoord te geven, liep zij de straat op, en schreeuwde in 't weinigje Welsh dat ze geleerd had: „Kinderen, naar binnen. De hond, de hond. Moeders, brengt je kinderen binnen! De hond, de hond!"

Een groote zwarte bastaard beet naar een van de kleuters die op den grond zaten te spelen.

Carinthia's bergstem klonk over de ruimte van de straat; moeders gilden, deuren werden toegeslagen, en daar kwam het uit de verte aan, het geroep van mannen en vrouwen zwellend tot een stormrumoer: „Dolle hond, dolle hond!"

Een stilte. Iedereen week terug. Het beest had de dame gepakt.

Zij hield haar armen rechtuit boven haar hoofd, de knieën gebogen, het lijf voorover. De razernij van zijn kwijlende slagtanden rukte den lossen val van haar kleed naar links en rechts; en een dof, lang uitgehaald gebrom, als een geluid van muiters op weg in de verte, sprak van zijn dolheid.

Fleetwood kon niet stil blijven staan, hulpeloos als een blad aan een tak.

„Blijf daar, blijf daar toch!" zei ze en wenkte hem met haar uitgestrekte handen om terug te gaan. Ze had al haar verstand bij elkander. Geen rimpel in haar trekken. De lippen alleen stonden kordaat samengeperst als van iemand die doodsgevaar voor zich ziet. En altoos nog het trekken aan het kleed en het krassend verraderlijk geknor van het beest dat onverzadelijk scheen.

Het liet los. Zijn hoofd op en neer sjokkend vervolgde de hond zijn weg met zijn gelijkmatigen langen stap, afgrijselijk als het lot, de dienaar van den Dood, zijn beulsknecht — hijzelf de Dood in zijn hoogste Verschrikking.

Weer riep Carinthia's stem om het pad vrij te houden, en de vervloekte liep de baan af tusschen de menschen die zich tegen de deuren aandrongen en dan achter het dier begonnen te jagen.

„Vader heeft het me geleerd," zeide Carinthia tegen Fleetwood, zoo rustig alsof ze een sprong gewaagd had en goed was terechtgekomen. „Hij dacht aan alles. Vrouwen, zeide hij, hebben een betere kans tegen hondenbeten dan een man." En tegen Madge die zenuwachtig aankwam om haar gescheurde japon op te spelden: „De baby zal er niets van merken, ik had geen angst. Maar het kind dat gebeten is!... Laat er gauw iemand naar den dokter gaan."

Carinthia stapte de hut binnen, waar de kleine lag te snikken nadat hij van zijn schreeuwbui wat bekomen was.

„Groote Goden," zei Fleetwood, „ze gaat hem toch niet het vergift uit de wond zuigen!"

„Als 't is om zijn leven te redden!" antwoordde hem Madge.

De graaf begon eenigszins te begrijpen wat Woodseer bedoeld had. De warmte van Madge's gevoel voor haar meesteres opende zijne oogen. Hij drong door de omstanders heen in het vertrek en vond zijn vrouw op de knieën bezig met het arme wicht. Carinthia richtte haar oog op den graaf. „De beet was in het bloed. Misschien is 't nog tijd. Laat iemand komen die Welsh kan spreken. Ik kan het niet genoeg om de moeder te vragen."

„Waarvoor?"

„Een pook in 't vuur ... om de moeder te vragen of zij 't goed vindt."

„Branden, meent ge?"

„Het moet gebrand worden."

„Maar niet door u."

„Als er niemand anders is."

„Maar de hond hoeft niet dol geweest te zijn!"

„Hij had alle teekens: de zware gang, het schuim om zijn bek."

„Schuim bewijst nog niet."

„Gauw, haal me een tolk.”

De graaf gehoorzaamde als een schooljongen die gedrild wordt. Hij bracht den rentmeester mee, en had de voorzorg genomen om hem in te lichten wat zijn wensch was.

De moeder van het kind en de vrouwen in de kamer begonnen door elkaar te spreken en te gillen toen zij den uitleg van den rentmeester hoorden. Lord Fleetwood hield het niet uit. De stiklucht van de hut, het koeterwaalsch van de menschen, het kermende kind, de strijd over het al of niet branden, dat alles was te veel voor zijn zenuwen. Tegen den rentmeester was het: „Maak den boel in orde met de mijnwerkers, ik sta alles toe,” en tegen Carinthia: „Ge ziet, ze zullen het uitbranden van de wond nooit toelaten. Mr. Woodseer zal u naar uw woning terugbrengen. Ik kan u niet onder dit opgewonden volkje laten.”

„Maar ik wacht op den dokter,” antwoordde zij zacht.

„'t Is onmogelijk voor me te blijven, en ik verlang dat ge hier vandaan gaat.”

„Ik kan uw orders niet aannemen, want 't is een zaak van leven en dood.”

„Woodseer, probeer gij om Lady Fleetwood over te halen.”

„En ik ben 't eens met Lady Fleetwood.”

„Zou je kunnen aanzien dat ze het kind brandde?”

„Ik zou 't zelf doen, wanneer er niemand anders was.”

„Die hond,” — riep de graaf uit, — „ge zijt allemaal dol. En wanneer ik hier nog een minuut wacht word ik ook gebeten.”

Carinthia nam zijn afscheid aan zonder dat haar gezicht veranderde.

„Esslemont is klaar om u te ontvangen,” zeide Fleetwood koelweg, boog en was heen.

Woodseer volgde hem naar buiten. Zij spraken geen woord. „Ik had wel lust om met je te voet de reis te ondernemen in plaats van met mijn jacht te gaan, maar ik heb mijn woord gegeven,” zeide Fleetwood, toen hij hem bij 't weggaan de hand gaf. „Dat waren prettige dagen, toen. Ik zal aan je denken.”

Maar zijn vrouw hield zijn gedachten bezig. Hij zag haar altoos voor zich als een standbeeld, en was hij niet bang geweest voor haar te moeten onderdoen, hij zou neergeknield

zijn om de voeten te kussen van die jonge moeder, met de uitgestrekte armen en het vastberaden gezicht tegenover den afgrijselijken dood die rukte en scheurde aan haar rokken.

We zijn een vijf, zes maanden later; het is winter, en we zijn in Esslemont. Wales ligt achter ons. Elk van de drie haltplaatsen waar ze na haar huwelijk zich ophield, heeft aan Carinthia een nieuwe ontwikkeling gegeven. In Londen, ja ook en vooral in Whitechapel ontwende zij zich het vreemde en leerde Engelsch spreken; Wales verschafte haar, door haar omgang met fijngevoelige, natuurlijke menschen, een verfijning van het gevoel, en Esslemont, waar ze thans verblijf houdt, Esslemont met den weidschen aanleg van zijn kasteel en park, schenkt haar voornaamheid en adel. Zij is er de gravin van Fleetwood, zij ontvangt er, — maar niet den graaf van Fleetwood.

Want de indrukken van den man zijn door andere indrukken uitgewischt: en Carinthia heeft van haar kant geen schrede van toenadering gedaan. Zij is volgens zijn wensch naar het landgoed in Engeland getrokken, maar eerst in den tijd die haar schikte, maar eerst na alle voorzorgen genomen te hebben om op reis niet overvallen te worden. Belachelijk die voortduring van het wantrouwen tegenover den vader van haar kind! En onuitstaanbaar dat altoos doorhameren op hetzelfde aambeeld, in haar verlangen, om jaarlijks een vaste geldsom te mogen krijgen. Hij begrijpt wel ten behoeve van wien, zij wil haar broeder steunen. Maar de kerel moet geruïneerd. Hij heeft Lord Fleetwood gedwarsboomd in zijn liefde, en tegen wil en dank hem zijn zuster als vrouw opgedrongen. Chillon zal er onder. Een rijk man laat zich niet ringelooren, ten minste niet ongestraft.

En de kerel is geruïneerd. Chillon's laatste weddenschap, waar hij zijn beste en uiterste kansen had opgezet, is verkeerd uitgekomen. Hij had zeker gewonnen, wanneer zijn paard niet geschrikt was voor een man die plotseling uit het kreupelhout opdook en even spoedig wegliep. Daarmee was het spel verloren. Toen Carinthia uit een brief van haar schoonzuster het nieuws hoorde, viel ze in haar angst op de knieën. „Mij, mijn kind en mijn broeder!" riep ze onder heete tranen uit, en

wilde en kon niet opstaan. Zij voelde uit welke buurt de slag aankwam. Madge, die kort na het voorval Kit Ines gesproken had — zij wilde hem verder niet meer zien — zou haar precies hebben kunnen vertellen wat er gebeurd was, maar het meisje roerde de zaak niet verder aan; haar meesteres had niet onjuist geraden.

Dienzelfden tijd koos Lord Fleetwood uit om zich voor goed met zijn vrouw te verzoenen. De stemming van de wereld was veranderd. Lady Arpington had Carinthia op Esslemont bezocht en sprak haar oordeel uit dat de vrouw uit het bergland in de hoogste kringen van Engelands adel op haar plaats was. Een uitnoodiging om naar Londen te komen volgde. Het was dus nog zoo'n gekke keus voor Lord Fleetwood niet geweest, hij kon met de dochter van den ouden kaperkapitein voor den dag komen. Zijn verlangen trok hem.

Een dag in Maart. De stijve bries speelde met de knoppende beukentakken. Carinthia had in den vroegen morgen, gewapend met haar stok, een grooten wandeltocht ondernomen naar het goed van haar oom, Lord Levellier, dat 'n drie uur verderop lag. Daar zou zij haar broeder Chillon John spreken en van zijn verdere plannen hooren. Die hingen natuurlijk af van de geneigdheid van den gierigen Lord om zijn neef met geld te steunen.

Zij ging poperend op weg, het besluit zou dien dag vallen. Madge was achtergebleven om voor het kind te waken.

Een rijtuig reed het hek van Esslemonts park binnen. Lord Fleetwood, die mende, hield stil bij het wagentje waarin, onder de zorgen van Madge, de erfgenaam van zijn Huis de buitenlucht lag te genieten. Hij stapte van den bok en gaf orders de paarden op stal te brengen.

„Alles wel, Madge?"

„Baby slaapt, mylord," was het antwoord. „Mylady is naar Croridge, naar Lord Levellier."

„Is de lucht niet te scherp voor het kind?"

„Hij slaapt met zijn mond dicht, zooals de vader van mylady haar geleerd heeft, toen zij een kind was. Onze baby is nooit verkouden."

„Naar Croridge, zei je?"

„Naar haar oom, Lord Levellier."

„En je zegt, nooit verkouden?"

„Onze baby? Nooit, mylord."

„Wanneer wacht je haar terug, Madge?"

„Voor den avond, mylord."

Hij lichtte even den doek op die het gezicht van zijn zoon beschermde.

„Je herinnert je nog wel het kind in Wales, dat door den hond gebeten werd. Mijn agent heeft mij er over geschreven. Het arme kereltje is gestorven — dol."

Madge's boezem ging op en neer. „Mylady had gelijk. Ze heeft bijna altoos gelijk."

Een blik van Lord Fleetwood nam het meisje op. De schoonste vrouw zou op dat oogenblik weinig aantrekkelijks voor hem bezeten hebben; maar hij wou — zijn duivelsch instinct dreef hem — het kind dat al vroeg zooveel ervaring van vuistvechters en verkeerd gezelschap had opgedaan, tot op den bodem peilen. Een open oog ontmoette hem. Daar was zelfs niet het minste spoor van slechtigheid in te ontdekken.

„Kijk me eens aan," zei de graaf. „Ze zeggen wel dat menschen die veel samen leven op elkander gaan lijken. Waarlijk, daar is iets in je wenkbrauwen... Wanneer zei je dat Lady Fleetwood terug zou zijn?"

„Voor den donker, was haar plan."

Hij ging naar het huis toe.

Op datzelfde uur zat te Croridge in Lord Levellier's woning een groepje van drie aan tafel. Maar twee daarvan lieten het koude eten onaangeroerd op hun bord. De oude vrek was niet te bewegen geweest. Chillon had zijn ontslag ingediend, had zijn officiersbrevet verkocht. Hij rekende van het geld een tijdlang te kunnen leven. Henriette zou haar hoofdkwartier hebben in Croridge op gemeubileerde kamers; een deel van het jaar kon zij bij haar bloedverwanten in Londen logeeren. „Zij moet muziek hooren, zij moet... Arm kind, laat haar toch nog genieten wat zij kan hebben!" zeide Chillon, toen zij alleen waren.

Carinthia sprak haar gedachten niet uit. „Zij houdt van muziek, 't is voor haar wat de open lucht voor mij beteekent: mijn leven." Onderwijl voelde zij voor haar doode moeder, wier trots, wier uitkomst het dienstnemen was geweest van

Chillon in het Engelsche leger. Door haar lijkkist heen werd de doode moeder nog eens tot den dood gewond. Carinthia's gezicht stond ontdaan, traanloos.

Haar broeder bracht haar op haar wandeling terug.

„Chillon, we hebben vandaag weer een van onze oude tochten gehad."

Het park van Esslemont was in 't gezicht.

Lord Fleetwood stond aan het hek.

Zijn wereldkennis gaf hem den juisten toon aan voor de begroeting van de aankomenden.

„Een koude wind voor u."

„Wij hebben hard geloopen."

„Uw broeder, kapitein Kirby-Levellier, als ik me niet vergis."

„Mijn broeder is niet meer in 't leger, mylord."

„Doe mij het genoegen", en Lord Fleetwood's hand maakte een beweging waarbij hij den broeder van zijn vrouw welkom heette in zijn park en zijn huis; maar de ander verzette geen stap, verroerde geen lid.

Carinthia was in Chillon's armen. „God zegen je, mijn liefste, ik moet je gauw weer zien."

„Goeden dag, mijn broeder." Ze kuste zijn wang.

Had men het niet geweten — wanneer men die twee bij elkander zag, was er geen twijfel aan of het waren broeder en zuster, een paar van een heldenstam.

Zou het mogelijk zijn om het leven dat hij met haar had kunnen leiden weder aan te knoopen? Dat was de vraag, dat was het gevoel die bij Lord Fleetwood opkwamen toen hij naast Carinthia op het huis toeging. De Maartsche lucht met haar toornige buien was vol beloften voor de toekomst; zij zeiden dat er een nieuwe dag aanbreekt na iederen dag..... Maar kijk êens naar die zwarte gekromde takken van de lijkstatieboomen, naar de rimpelige koû van het vijveroppervlak, naar de blindstarende vensters van Esslemont-house! leek dat alles niet op de laatste regels van ons levensboek: een dood Einde? Geen dood; erger nog, het gevoel van een man levend in zijn kist, machteloos om iets aan zijn verleden daden te veranderen; op de baar gedragen, midden in den optocht van

priesters en gehuurde bidders en rouwdragers, rouwend over zijne mislukking en zijn machteloosheid.

Voor Fleetwood's oogen verscheen het loodgrauwe water van den killen vijver en de grijze spiegeling van de doode vensters.

Maar de levende man, als er ten minste nog een duimbreed stuk leven in hem was, kon toch zijn leven zoo aanpakken, dat hij zijne gedane daden verkeerde, zuiverde, omsmolt. Dat was een bekende zaak: daar was iets als wedergeboorte. De dominés preekten ervan, de wijsgeeren gaven het hun gewonnen.

En een andermans leven, viel dat ook onder je greep? Kon je wegwrijven de tranen die er zijn gestort, de plekken die de wond heeft achtergelaten, de herinnering van een geleden onrecht?

Noem de dingen bij hun naam. Hier, in dit geval, was het een vrouw die getroffen was. Een romantisch wicht, wier hoofd op hol was gegaan toen de minnaar kwam, en 't kind had ze geprobeerd, haar aardige maniertjes, haar zedige beweginkjes en haar onnoozele lievigheidjens. D'rin geloopen, juffrouw!

Zoo is nu eenmaal het lot. Maar gesteld, we zijn weer vriendelijk voor het schepsel; gesteld, we toonen dat we toch zoo heel erg slecht niet waren, dan moet ze wel opnieuw de vrouw worden die ze vroeger was. Of ze moest eerst niet oprecht geweest zijn.

De waarheid dient erkend (zoo gingen Fleetwood's overleggingen op lichteren toon voort): ze heeft niet veel pleizier gehad van haar bruidsdagen. Maar dan was ze zoo romantisch, en ze werd onuitstaanbaar. Er zal nog wel wat romantiek in haar zijn gebleven; en ze verwacht natuurlijk dat ik haar het hof maak. En ook bij mij is er nog wel wat overgeschoten van vroeger. Van klieken maakt men haché Ze zal zoo nauw niet zien. „Dien op met een zuurtje," zegt de keukenwijsheid. De schotel wordt smakelijk als men een beetje lievigheid er aan ten koste legt, een ideetje van zoet goed om den rand. „Gelukkig, dat ge hier thans woont, ten minste als de plaats u bevalt," zeide hij, „ik ben gekomen om te hooren of alles naar uw zin is."

„Ik dank u, mylord."

„Mylord zou graag hier wat uitrusten, Carinthia."

Carinthia boog. „Gij hebt den jongen toch gezien?"

„Tweemaal vandaag. Wij hadden juist een gesprek bij uw aankomst."

„Hij geeft geen last."

„Wel, dat toont de wijsheid van zijn moeder. Een goede moeder! Er is geen hooger titel. Een dame van mijn kennis, zegt men, staat het eerst aangeschreven om hem te verkrijgen."

Madge kwam hun met het wonderkind op het terras van het kasteel tegemoet en de graaf kreeg verlof zijn spruit te bekijken.

„Vinden de menschen gelijkenis in hem?" vroeg hij.

„Enkelen ja," antwoordde de moeder.

„En gij?"

„Er is een gelijkenis met mijn vader, heb ik wel gedacht."

Er is een onnoozele voorliefde van blind aanbiddende dochters, was hij op het punt van terug te zeggen; maar hij hield zich in en keek op zijn vriendelijkst.

„Komt ge binnen, mylord?"

„Wanneer gij mij noodt, — want het huis is van u, mylady."

„Ik kan niet denken dat het van mij is. In een paar uur ben ik klaar hier van daan te gaan, om een klein inkomen in geld, voor mij en mijn kind."

„Ons kind. Maar noem de som. Vertel waar ge wilt leven!"

„In de buurt van mijn broer."

„Drie duizend pond staan tot uw beschikking, of meer. Maar waarom blijft ge niet hier? Iedere wensch zal vervuld worden. Kom, laat ons familiaar spreken nu we toch samen zijn. Kan ik uw broeder van dienst zijn? Zeg het mij. Er is geen verlangen van u dat ik niet zal voldoen. Spreek rond uit, ge doet er mij pleizier mee."

Zoo sprak de graaf. Hij kon niet goed tegen haar op. Haar statuur en de toon van haar woorden drukten hem. Daarom wou hij haar op het terrein van een gezellig praatje brengen, waar haar onvermogen om de juiste termen te vinden hem weer de bovenhand zou geven.

Maar zij antwoordde zonder te aarzelen: „Mijn broer zou nooit hulp van u willen aannemen, mylord. Ik verlang niet meer geld dan voor mijn behoeften."

„In Wales was er toch sprake van bepaalde sommen."

„Ja, toen.“ Haar stem zweeg dood.

„Wel, — de Noordewind is koud hier.“

„Ik voel hem niet; maar gij zult er last van hebben, mylord. Komt ge binnen?“

„Noodigt ge mij?“

„Het is uw huis.“

„Wil de vrouw des huizes mij dan de eer doen van een uitnoodiging?“

„Ik ben niet de meesteres van het huis, mylord.“

„Ge wilt dus niet, Carinthia?“

„Ik zou niet graag zoo'n woord gebruiken, want ik heb niet het recht u het binnenkomen hier te weigeren.“

„En wanneer ik binnenkom?“

„Dan houd ik mijn kamers.“

Zij had terdege begrepen waar hij heenwou.

„Goed. Maar maak u geen zorgen, gij zult uw kamers niet behoeven te houden. Al was ik in 't huis, ik zou geen indringer willen worden, en 't is mijn plan niet binnen te gaan. Ik geef u mijn woord.“

Hij maakte een buiging en wandelde naar den stal. Zij had misschien bij de deur kunnen wachten totdat hij uit het gezicht verdwenen was. Maar neen, zij stapte in huis zonder aan hem te denken.

Onder het terugrijden kwam een herinnering voor zijn geest hoe zij op dienzelfden bok naast hem gezeten had, den dag van de bruiloft.

Hoe kon men toch aan de macht van de vrouwen ontkomen? Zijn vriend Lord Feltre zeide dat godsdienst de eenige toevlucht was: „de vrede“ alleen in 't klooster te vinden!

Lord Fleetwood hield voor den nacht op bij de herberg die hij eens voor Carinthia als verblijf had gekozen. Hij voelde zich hongerig, hij had dorst. Maar dan kon hij van 't goed dat men hem voorzette geen gebruik maken. Opblijven, waarvoor? Hij ging naar bed. En kon den slaap niet vatten.

Daar viel hem een gedachte in, hij sprong van zijn leger, stak de kaars aan, ging het vertrek rond om te zien of dit de kamer was....

Het w a s de kamer.

Hij wou eerst niet op dat bed gaan... maar hij moest toch slapen. Alsof de slaap zou komen! Hij lag en keerde

zich om, en klaagde en kermde en keerde zich weder op een anderen kant. Den heelen nacht kraakte en knarste het uithangbord van het logement. Windvlagen stootten er tegen aan met een slag en gaven het een duw. Dan piepte het, dan bromde het. Nu was het weer een fluiten, nu weer een gegil. Hoeveel nachten had zijn bruid daar wel liggen luisteren naar het onnoozele rumoer! Niet een, niet twee, maar wel tien, wel twintig nachten misschien. Hemellief! Whitechapel was een uitkomst na een nacht van dit lawaaiig geknars.

De morgenrit gaf een koel bad aan zijn verstoorden geest. Lord Fleetwood kende een nieuwe gewaarwording. Zijn Carinthia was een vrouw voor hem om te veroveren — om met alle inspanning van zijn ziel te veroveren. Hij voelde eerbied voor haar. Er begon in zijn aderen en in de mijngangen van zijn aard eenig begrip te tintelen van de echte poëzie der vrouw.

De lyriek van de eerste, zuiverste bloem der vrouwelijke jeugd, de hartstochtelijke kreet der begeerte geven beide maar een toon die ons pas op den drempel van het leven brengt. Het ware dichterlijke, — dat is: het scheppende, het vormende, — spruit voort midden uit de ervaring, uit de proef van het leven. Het is de vrouw die in ons bezit geweest is, waaruit de poëzie ontspringt, als die vrouw namelijk ons eerbied kan inboezemen ondanks onze meesterschap over haar lichaam, eerbied voor haar persoon, voor haar karakter, voor haar gedrag. Dan brengt ze ons de vereeniging van geest en stof, of laat ons zeggen van hemel en aarde; en het geheim van alle menschelijk streven, de hoogte van ons gelooven en vertrouwen, staat voor ons geopenbaard. De eerbied voor het geproefde, aan ons onderworpen leven, de eerbied voor de vrouw die onze omhelzing heeft ondergaan, dat is de dichterlijke sprank die aan het beest in ons vleugels geeft en onzen nood herschept tot schoonheid.

Een kerklied steeg op in Fleetwood's ziel dien morgen van zijn rit naar Londen.

SLOT.

MORAAL.

De geschiedenis loopt op haar einde... denkt ge, lieve lezer? Neen, inderdaad begint ze pas, zooals ieder verhaal, wanneer het uit de waarheid van het leven gegrepen is, eerst belangrijk wordt als er nog maar weinig bladzijden overschieten om het te vertellen. Hier, op dit punt van hun loopbaan gekomen, hebben èn Fleetwood èn Carinthia juist leeren inzien wat hun ware verhouding tegenover het leven is. Carinthia denkt terug aan den morgen in Oostenrijk toen zij met haar broer uitging om den voettoer te ondernemen: al wat er in ligt tusschen dat oogenblik van het verleden en het tegenwoordige is voor haar verdwenen. Zij wil naast haar broeder gaan. Hoort zij dat hij naar Spanje trekt om in de gelederen van de Carlisten den werkelijken krijg te leeren kennen (evenals de vader in zijn tijd ongeregeld oorlog heeft gevoerd), zij wil met hem mee, zij zal hem daar niet alleen laten. Al het andere moet zich naar dien wensch schikken.

En voor Lord Fleetwood, — voor hem is de blinkende sluier, wier onwezenlijkheid hij tot nog toe maar vermoed had, op eenmaal van het leven weggetrokken. Hij begrijpt dat hij zou moeten handelen, — en zou moeten hebben gehandeld als Woodseer doet, die, zonder hoogerop of verderweg te kijken, zijn Madge ten huwelijk vraagt en met haar huwt, tevreden in de gezonde werkelijkheid van het leven. Maar kan het den lord nog gelukken om den eenvoudigen band met het heusche leven weder aan te knoopen? kan hij zich wel geheel van den schijn ontdoen? is die Henriette — op haar manier een van de zinnebeelden die het lot gebruikt om ons zijn waarheden te zeggen — is die heele wereldsche wereld hem niet te veel in de ziel gegroeid, dat hij er zich van kan ontslaan? zal hij niet voortgaan met zijn handigheden te willen toepassen op een verhouding waar alleen volstrekte oprechtheid en eenheid van zin hem naar zijn doel kunnen brengen?

In dit opzicht is hij de mindere van Carinthia. Ook tegen haar verzet zich de geheele wereld; en de wereld wil niet dat zij een heldin zal zijn, dat zij gehoorzamen zal aan de stem

van haar bloed, die haar verbiedt in ijdelheid leeg te zitten, — die haar roept als de helpster in de gevaren van den brandenden strijd. Maar zij overwint. De meerdere onderwerpt zich, in haar geval, niet aan den mindere. Lord Fleetwood mag in Engeland op zijn rijkdommen blijven teren, zij gaat met haar broeder waar haar zusterplicht en de plicht tegen haarzelf haar roepen.

Het eind — een kloostercel en een monnikspij voor Fleetwood, en voor Carinthia — het zelfbewustzijn van de heldhaftige vrouw, van een dier heldhaftige vrouwen die in de lazareths en veldhospitalen hun land gediend hebben, meer nog misschien dan menig goed soldaat in den slag.

DRAMATISCHE DICTIE.

In de warme Juli-maand, als de meeste schouwburgen gesloten zijn, ontluiken de jeugdige aspirant-tooneelspelers.

Dan houdt de Amsterdamsche Tooneelschool haar publieke „examens in spel en voordracht" en wijdt het Parijsche Conservatoire zeven à acht uren van den heetsten der hondsdagen aan de rumoerige „Concours de tragédie et de comédie".

Het Nederlandsche publiek, niet overtalrijk opgekomen, volgt met kalme belangstelling de „proeven van bekwaamheid" van het kleine troepje dat dien dag in het vuur wordt gezonden, en een deftige jury reikt met paedagogische omzichtigheid een enkelen prijs en een paar eervolle vermeldingen uit aan de meest belovende leerlingen der school. De jongelui — het kan wel niet anders, want er zijn er maar weinig — treden op in de meest verschillende rollen, wisselen voortdurend van kostuum, pruik en grime, vertoonen dramatische fragmenten en spelen „levers de rideau", reciteeren tragische verzen en babbelen het losse proza van een modern blijspel, onvermoeid en lenig in hun veelvuldige transformaties, zooals past aan candidaten voor de tallooze en veelsoortige rollen die hun later door den regisseur van een Nederlandsch tooneelgezelschap zullen worden opgedragen.

Te Parijs gaat het ietwat anders toe. Daar heeft elk der mededingers sinds maanden zijn „morceau de concours" uitgekozen en het onder leiding van zijn leermeester ingestudeerd en gerepeteerd, eerst alléén, daarna met de gedienstige „camarades", die zich met de onmisbare „répliques" hebben belast. Op den grooten dag dringt het publiek, dat dagen achtereen heeft geworsteld en gebedeld om een toegangbiljet

machtig te worden, lang vóór den aanvang van den wedstrijd, de concertzaal van het Conservatoire binnen; geen enkel plaatsje blijft onbezet. Op de beste fauteuils en in de loges bespeurt gij de bekende gezichtjes van eenige der bevallige actrices van het Théâtre français of het Odéon, een beetje gefaneerd, maar vol gratie glimlachend onder de breede randen der fleurige zomerhoedjes, en naast haar, of, in de pauze, om haar heen gonzend, de niet minder bekende koppen der journalisten aan wie door hun dagblad het artikel over dit concours is opgedragen. Overal verspreid, de bloedverwanten, vrienden en vriendinnetjes der concurrenten, kenbaar aan het uitrekken van den hals en het zenuwachtig applaudiseeren wanneer hij of zij om wie het deze luidjes te doen is, zijn scène komt spelen. Vlak tegenover het breede, ondiepe tooneel, waarop nu en dan een paar stoelen of een canapé door zwijgende suppoosten worden nedergezet, in de „loge du directeur", de imposante jury, waarin, sinds een lange reeks van jaren, de grijze baard van den ouden Ambroise Thomas en de martiale snor van Alexandre Dumas ditmaal voor het eerst ontbreken.

Aangekondigd door een deftigen „huissier", die telkens den naam van den concurrent en van de „donneurs de répliques" komt aankondigen, treden de jongelui achtereenvolgens voor het schemerig voetlicht, de heeren in zwarten rok en verlakte bottines, de dames in lichte zomertoiletjes, soms, terwille van een scène uit *Phèdre* of *Andromaque* in een zwart japonnetje.

En wanneer dan, aan het einde van dien dag van broeihitte en klimmende overspanning, 's avonds te zeven uur, de voorzitter van den jury de uitspraak der beoordeelaars afkondigt en den „huissier" de namen toeroept van de gelukkige bekroonden die, de een na den ander, nog eens op het tooneel worden geroepen, om zich een „eersten prijs", een „tweeden prijs" of een der beide accessits te hooren toewijzen, dan is het, op het tooneeltje en daarachter, een gestraal en een gesnik, in de zaal een oorverdoovend gejuich of een driest gesis, ja, somtijds, zooals dit jaar, een zoo woest protest tegen de uitspraak der wijze heeren, dat de voorzitter, als gold het een kamerzitting, te vergeefs zijn zware bel door de zaal doet klinken en eindigen moet met het feest voor geëindigd te verklaren nog voordat alle lauweren zijn uitgedeeld.

Den volgenden dag grijpt half Frankrijk naar de dagbladen,

om de namen der bekroonden en de opmerkingen der journalisten te lezen en zich een oogenblik te verdiepen in de vraag, welke van die nieuwe zomersterren glans en beweging genoeg zal blijken te bezitten om met glorie de lange baan af te leggen die zooveel kans biedt voor verduistering en ondergang.

Het is niet bovenal de physionomie der beide zalen en de zoo verschillende houding van het publiek die het onderscheid doen uitkomen tusschen een concours van tooneel-candidaten te Amsterdam en te Parijs. Wel spreekt reeds uit dit verschil de waarde die in elk der beide landen aan de tooneelspeelkunst gehecht wordt, en geeft het de plaats aan die het tooneel er heeft ingenomen in het artistieke leven der beide volken. Maar een schijnbare kleinigheid teekent nog beter het verschil van opvatting, hier en ginds, waar het geldt de opleiding van den toekomstigen tooneelspeler, het meest onmisbaar element zijner kunst. Die kleinigheid is eenvoudig het toilet der candidaten.

Te Amsterdam worden, den vorigen dag, kisten vol kostuums naar „Maison Stroucken" getransporteerd en is het, op den dag van het examen, nog drukker in de kleedkamers dan achter de schermen. Er moet door de leerlingen niet alleen gesproken, er moet vooral ook gespeeld, geacteerd, er moet „kostuum gedragen" worden, en de jongelui, die in alle technische onderdeelen van hun vak, tot in de kunst van grimeeren toe, door speciale leeraren zijn opgeleid, moeten toonen hoever zij het in al die bijzonderheden gebracht hebben. Te Parijs, behalve een weinig „rouge" ter wille van het bleeke voetlicht, niets dan een passend „toilette de soirée", alleen door de dames een weinig in harmonie gebracht met de voor te dragen rollen. 't Lijkt eerst wel wat zonderling Oreste, Othello, Ruy-Blas, Sganarelle en Sosie te zien opkomen in een kostuum dat alleen bij een scène uit *L'Etrangère* of *Le gendre de M. Poirier* niet misplaatst is. Nu en dan worden er tooneelen gespeeld waarbij 't gemis van pruik en grime werkelijk gevaar loopt de mimiek van den candidaat belachelijk te maken. Maar die gevallen zullen voor de kritiek eerder een reden zijn om de keuze van dergelijke fragmenten te ontraden dan eene aanleiding om, voor dit examen, op volledige kostumeering aan te dringen. Men is gekomen om de jongelui hun

rol te hooren „zeggen", en het is bijna uitsluitend door zijn bedrevenheid in die kunst van zeggen dat de leerling van het Conservatoire zijn succès moet verzekeren en over zijn mededinger moet triomfeeren.

Wel schijnt er in de laatste jaren onder de aspirant-tooneelspelers een neiging te bestaan om de beteekenis van dit hoofdelement hunner kunst te miskennen en de oefening in dictie te verwaarloozen. Bij de keuze der „morceaux de concours" wordt het klassieke meer dan vroeger door een stuk moderne comedie vervangen. Ook heeft het realistische spel der acteurs van het Théâtre Libre de meening kunnen wekken, dat juist en zuiver spreken voor den tooneelspeler bijzaak is; en de psalmodiëerende spreektrant van Lugné Poë en enkele zijner aanhangers heeft aankomende tooneelspelers in den waan kunnen brengen, dat enkel in het timbre der stem, niet in hare geoefende buiging, het artistieke der dramatische dictie gelegen is. Maar tegen die eerste ketterij protesteert het geheele kunstenaarsleven van Antoine zelf: zoowel zijne langdurige voorbereiding, toen hij, verscheiden jaren, geregeld de voorstellingen der Comédie française ging bijwonen en de voornaamste rollen van Got op zijn kamer repeteerde, als het einde zijner carrière, het aanvaarden zijner benoeming tot directeur van het Odéon. En van Lugné Poë's manier moge een ander licht de dupe worden, hijzelf is het niet; in sterk dramatisch gekleurde tooneelen, bij voorbeeld, weet hij, met een kunstvaardigheid die oefening en nadenken verraadt, door middelen van wier effect hij zich volkomen rekenschap geeft, met name door wisseling van tempo en intensiteit, den klimax der dramatische spanning voortreffelijk tot zijn recht te doen komen. Zelfs bij slecht voorbereide vertooningen zorgde hij er voor dat deze correctieven eener onhandige improvisatie nooit geheel ontbraken.

Dat de oude garde het parool getrouw blijft „la diction avant tout!" spreekt vanzelf. Gustave Larroumet, toen hij in 1890, als „directeur des Beaux-Arts", de prijsuitdeeling der gelauwerden presideerde, zei het kort en bondig: „Men eischt eenvoudig van u dat gij de kunst van zeggen verstaat, en gij wilt reeds spelen! Het Conservatoire kan u niet geven wat alleen het tooneel u later geven zal. Maar het kan u in het bezit stellen van hetgeen onmisbaar

voor u is om u op de planken te durven wagen, onmisbaar om u te beletten ooit valsche kunstenaars te worden: dictie en methode.″ En Francisque Sarcey schreef in een zijner feuilletons: „De jury moest eigenlijk aan de jongelui slechts één eisch stellen: bewijs me dat gij de kunst van zeggen verstaat, dat men u daarin niet te vergeefs heeft onderwezen. Hebt gij een goede, zuivere articulatie? Kunt gij een lange tirade opzeggen zóó dat gij op het juiste oogenblik ademhaalt en door allerlei fijne schakeeringen in uw stem de betrekkelijke waarde van de verschillende onderdeelen dier tirade doet uitkomen? Zijt gij in staat, ook te midden der heftigste ontboezemingen van den hartstocht, maat te houden en den indruk te geven van algemeene harmonie? Kortom, hebt gij een goede dictie? Dat is het eenige wat men u op het Conservatoire onderwijst, en ook het eenige wat men er u te onderwijzen heeft. Verstaat ge die kunst, dan hebt ge recht op een prijs. Hebt ge bovendien hooger kunstenaarsgaven, hebt gij *de vonk*, dan zult gij met flink werken een groot acteur kunnen worden. Mist ge die, dan zult ge nog een nuttig tooneelspeler zijn.″ Ook Alexandre Dumas, die aan de vertolkers zijner comedies toch zooveel eischen te stellen had, legde uitsluitend op goed spreken den nadruk. Een der meest intelligente tooneelspelers der Comédie française, Jules Truffier, wien, na den dood van den meester, gevraagd werd in hoever Dumas zich met de repetities bemoeide en of hij daarbij zooveel drukte maakte als Sardou, antwoordde: „Il nous demandait seulement de dire juste; le reste, il nous l'abandonnait.″ En wie de voorstelling van een stuk van Dumas in den schouwburg der rue de Richelieu bijwoont, die wordt dan ook, bij al de vertolkers, bovenal getroffen door de juistheid der intonatie; geen zin of men moet erkennen: zóó alleen moet hij gesproken worden.

Ik wil hiermee volstrekt niet beweren dat op de Amsterdamsche Tooneelschool de kunst van zeggen tegenover die van spelen, loopen, vallen, grimeeren, kostuumdragen enz. verwaarloosd wordt. Er zijn er onder de docenten die zelf te voortreffelijke „diseurs″ zijn om aan de juistheid hunner methode van onderwijs te doen twijfelen. Maar ik meen toch te mogen volhouden, dat onze tooneelspelers over het geheel de dictie niet genoeg als hoofdzaak beschouwen en van al de kleine bijzonderheden waaruit de techniek dier kunst bestaat geen heldere

voorstelling hebben. Zoo zij de hooge waarde er van beseften, zou zeker al lang eene handleiding voor de kunst van zeggen het licht hebben gezien, al ware het alleen maar de bewerking, voor Nederlanders, van een der vele boekjes die daarover in Frankrijk in den laatsten tijd verschenen zijn [1]). Ook zou, indien dit zoo ware, de kunst van zeggen bij ons niet in de handen van „liefhebbers" geraakt zijn en zouden jongelieden die zich daarin willen oefenen, niet meestal verlegen staan tegenover de vraag, tot welken leider of leeraar zij zich daartoe hebben te wenden.

'tIs waar dat de omstandigheden waaronder bij ons de tooneelspeelkunst beoefend wordt, — dat vermoeiende reizen en trekken, dat voortdurend wisselen van stuk en van rol, daarbij, het ontbreken van een vast, klassiek repertoire — niet veel tijd laten voor een zorgvuldige, in bizonderheden voorbereide dictie. Maar, evenmin als het noodig is om voor elk nieuw boek dat men lezen wil op nieuw het *abc* te leeren, of voor elk nieuw muziekstuk dat men spelen gaat zich al de bijzonderheden der muzikale voordracht op nieuw eigen te maken, evenmin zou voor elke nieuwe rol zulk eene uitvoerige voorbereiding noodig zijn, indien de algemeene beginselen er goed en vast inzaten. Toen ik eens aanleiding vond om bij de repetities van een stuk tegenwoordig te zijn en een paar korte tooneelen herhaaldelijk liet opzeggen, daarbij de juiste intonatie der verschillende volzinnen aangevend, riep de jonge tooneelspeler die met de hoofdrol belast was op eens lachend uit: „Lieve hemel, als ik zooveel zorg aan al mijn rollen wilde besteden, kwam ik nooit klaar!" Ik meende hem te mogen antwoorden: „Natuurlijk; maar zoo ge, bij het begin van uwe carrière, twee of drie rollen op deze manier bestudeerd hadt, zou het voor de andere niet meer noodig zijn; gij zoudt dan aanstonds zelf weten en voelen hoe de verschillende volzinnen gezegd moeten worden."

Over de waarde der tooneelspeelkunst, als kunst beschouwd, als uiting van artisticiteit, kan verschillend gedacht worden. Maar dat zij onder de „arts d'interprétation" bovenaan staat, zal moeten worden toegegeven door ieder die zich rekenschap tracht te geven van hetgeen reeds van den gewonen tooneel-

---

[1]) Ik noem hier alleen die van Dupont-Vernon, Albert Lambert en Brémont. Men zie daarover *Het Tooneel*, jaarg. 1894, blz. 19.

speler aan technische vaardigheid geeischt mag worden en van hetgeen den idealen tooneelspeler tot een kunstenaar stempelt. Moet deze niet in zijn oog iets hebben van den schilder en den beeldhouwer, in zijn oor iets van den musicus, in zijn ziel iets van den dichter? Moet hij niet, tenzij alles hem worde aangewezen (wat bij enkele groote artisten, o. a. bij Rachel, is voorgekomen) over een meer dan gewone dosis intelligentie beschikken om een karakter behoorlijk te kunnen ontleden en de logica van het handelen der tooneelfiguren te kunnen vatten? En krachtiger nog, vlugger dan zijn verstand, moet zijne verbeelding werken. Den persoon dien hij heeft voor te stellen moet hij kunnen zien, zoo scherp en zoo volkomen dat hij, bij het instudeeren van een belangrijke rol, maanden lang met dien persoon omgaat, zijn bewegingen ziet, zijn stem hoort, daarbij voortdurend trachtend zich zelven te vormen naar de gestalte van dat beeld dat, na eerst door zijn eigen geest als „creatie" in het leven te zijn geroepen, het model wordt dat hij bij zijn uitbeelding heeft te copiëeren. En wat baat hem al dat denken en zien, dat dichten en voelen, zoo hij de gave van expressie mist? Zoo de middelen hem ontbreken, of ook maar onvoldoende aanwezig zijn, om al dat geziene en gedroomde met zijn eigen lichaam, zijn eigen gelaat, zijn eigen stem, voor anderen, voor honderden tegelijk, te doen leven op het tooneel?

De quaestie door Diderot zoo meesterlijk behandeld in zijn *Paradoxe du Comédien*, en die men gewoon is kortweg aldus te formuleeren: „moet de tooneelspeler in zijn rol zijn of er buiten staan?" — die vraag is nog altijd niet opgelost, en misschien ook niet voor oplossing vatbaar. In alle gevallen heeft de enquête die, verleden zomer, door een der Parijsche bladen bij onderscheiden dramatische artisten is ingesteld, al weer bewezen dat groote kunstenaars daarover verschillend kunnen denken. Mij wil het nog altijd voorkomen dat Diderot gelijk heeft, dat de acteur genoeg buiten en boven zijn rol moet staan om de volle beschikking te behouden over het instrument zijner kunst. „Il faut qu'il ne soit pas ému," luidt het kernachtig bij Diderot, „pour que nous le soyons." Men zou het misschien ook anders kunnen uitdrukken, kunnen beweren dat zijne emotie van anderen aard moet zijn dan die der toehoorders, dat bij hem niet het gemoed van den mensch,

maar het temperament van den kunstenaar onder den indruk geraken moet van den persoon dien hij heeft voor te stellen. En ook door die artistieke emotie kan hij zich, op het oogenblik der vertolking, alleen dán zonder bezwaar laten meeslepen, wanneer hij, tengevolge van gestadige oefening en voorbereiding, het instrument zoo in zijn macht heeft gekregen dat hij het, in die oogenblikken althans, onbewust met zijn volle talent bespelen kan. Een oogenblik van „emballement" kan een geweldigen indruk maken van realiteit. Maar de acteur die, in zulke momenten, niet spoedig tracht zijn zelfbeheersching en zijn zelfbewustzijn terug te krijgen, loopt evenzeer gevaar zijn effect te missen als hij die, op dergelijke oogenblikken rekenend, de nauwkeurige voorbereiding verwaarloost en het succès van zijn werk afhankelijk stelt van de stemming of de inspiratie van den avond.

De verhouding van den tooneelspeler tot zijn rol zou wellicht ook aldús kunnen geteekend worden: wanneer hij op de planken treedt, gaat de persoon dien hij moet vertoonen hem vóór als een ideale dubbelganger; dezen ziet hij handelen, hoort hij spreken en bootst hij na, — in zijn mooiste en meest geliefde rollen door sympathie tot die nabootsing gedreven, — zoo juist en zoo zuiver als zijn talent hem toelaat; 't kan gebeuren dat hij, door die sympathie overweldigd, zich zoo sterk aandringt tegen dien voor hem alleen zichtbare, hém zoo voortreffelijk nabootst, dat het voor zijn gevoel wordt alsof ze niet meer twee zijn, maar één; doch telkens treedt het ideale beeld weer buiten hem, soms zoo vér dat hij het niet duidelijk meer ziet en alleen door geweldige inspanning er in slaagt zijn zeggen en doen niet al te onvolkomen terug te geven; maar dan haalt hij het weer naar zich toe, zoo dicht mogelijk, en de copie die het publiek te zien krijgt, wordt weer de zuivere weerspiegeling van het beeld dat de kunstenaar vóór zich ziet.

Daarom zijn verbeeldingskracht en imitatievermogen de meest onmisbare gaven van den tooneelspeler, en wordt naar den omvang en de kracht dier verbeelding en naar de vlugheid en juistheid dier imitatie de waarde van zijn talent het best gemeten.

De zwaarste eisch wordt aan die beide vermogens gesteld waar het aankomt op spreken. Wáár te hooren en wáár na te zeggen is moeilijk. „Quel art difficile que celui du comédien!" ving ik eens op uit den mond der Comtesse Diane, „dire naturellement des choses qu'on ne pense pas!" Inderdaad, men beproeve eens op commando te spreken als iemand die geërgerd is, als een driftkop, als een lafaard, als een verliefd mensch. De aandoening ontbreekt, en toch moet het woord klinken alsof ze werkelijk bestond. Maar misschien is wáár hooren nog wel het moeilijkst van beide. Want, wat heeft de kunstenaar anders vóór zich om het oor zijner verbeelding den weg te wijzen, hem het juiste tempo, den juisten toon aan te geven, dan een geschreven tekst? In dien tekst staan enkele leesteekens. Maar deze dienen alleen om den lezer het werk gemakkelijk te maken, hem het geschrevene te doen begrijpen. Voor den zegger hebben ze weinig waarde. Ze geven zelfs niet eenmaal aan of de stem rijzen of dalen moet. En toch hangt het effect der woorden dikwijls van deze kleinigheid af. Zoo is het een feit, dat het herhaalde dalen der stem een indruk maakt van opeenstapeling, van gejaagdheid, die geheel en al ontbreekt als de stem telkens naar boven gaat. Onwillekeurig spreekt iedereen op die manier als hij een reeks van voorwerpen opsomt, of ook maar alleen een lange rij van getallen op elkaar laat volgen. Maar nu neme men eens deze versregels uit Victor Hugo's *La Conscience*:

Il marcha trente jours, il marcha trente nuits.
Il allait muet, pâle, et frémissant aux bruits,
Furtif, sans regarder derrière lui, sans trève,
Sans repos, sans sommeil.

Eerst dan wanneer de „diseur" die dit gedicht voordraagt bij elk der komma's die hier zijn aangegeven zijn stem laat dalen, ontvangt de hoorder den waren indruk van Caïn's angstig vlieden, van des broedermoorders langen, rusteloozen tocht.

De meeste tooneelspelers hebben geen tijd om zich, bij het bestudeeren hunner rol, met dergelijke zaken, die toch maar schijnbaar kleinigheden zijn, bezig te houden. Vele bepalen er zich gewoonlijk toe den algemeenen toon te zoeken die bij

een karakter of eene situatie past, en trachten, natuurlijk met kleine nuances in de bijzondere gedeelten, dien toon het geheele stuk of het geheele tooneel door vol te houden. Bij menig modern drama kunnen ze inderdaad hiermee wel volstaan: Jean Darlaud is brusque, kortaf in zijn spreken, Elleda, uit *De vrouw van de Zee,* is zenuwachtig, de Maurignac, in het vierde bedrijf van *Dora,* is ongeduldig en prikkelbaar, de markies de Villemer is somber. Maar toch, zoo ze er zich meer aan gewend hadden hun aandacht op dergelijke „kleinigheden" te vestigen, zouden ze er van zelf toe komen om bijzondere gedeelten van den dialoog meer te accentuëeren. Het zou niet kunnen gebeuren, zooals ik toch gehoord heb, dat „ik smeek er je om!" driftig en ruw werd uitgesproken, alsof er geschreven stond „ik beveel het je!" of dat een vrouwtje dat, ongelukkig getrouwd, moest uitroepen: „Ik ben pas twintig jaren oud, en ik zal nooit gelukkig worden!" dit snel zeide, op een toon van bitterheid, in plaats van de diepste vezelen van ons medelijden te roeren door al haar jeugd en al haar weemoed in het eerste, — breed en zacht uitgesproken, — al de somberheid van haar wanhoop in het tweede gedeelte van dien uitroep te leggen.

Is het te vertolken drama in verzen geschreven, dan wordt de taak van den tooneelspeler door dien vorm nog moeilijker gemaakt. Niet enkel omdat tegenover het vers een strenger eisch van getrouwheid aan de memorie gesteld wordt en geen „ja ja" of „zie je" haar inspanning kan bemantelen. Maar vooral omdat de versvorm, die den dialoog artistiek moet verheffen, tevens gevaar loopt aan zijn realiteit, als uitdrukking van menschelijke gedachten en aandoeningen, te schaden.

Er zijn er die meenen dat de acteur zich, in dit geval, door het rythmus en den klank der verzen maar heeft te laten dragen. Een gevaarlijke opvatting, die voor bijzonder artistiek gehouden wordt, doch die juist het dramatische van het te vertolken kunstwerk miskent. Wat deert het of men al mooie verzen te hooren krijgt, als het drama niet tot zijn recht komt? Bij elke dramatisch voordracht is de golving die alles beheerschen moet het breede, opdringende rythmus van het drama zelf. Wie deze beweging niet in de allereerste plaats doet uitkomen, is geen tooneelspeler, hoe lief en zangerig hij de verzen ook moge doen rollen. Een storm is in aantocht; ik moet zijn

dreigend naderen hooren, ik moet den breeden, steeds hooger rijzenden golfslag zien; ik wil niet gewiegd worden door het droomerig geruisch van een beekje of het eentonig geklaag der branding.

Natuurlijk bestaan hier nuances. Er zijn, in den laatsten tijd, dramatische gedichten, in verzen en ook in proza, geschreven, wier stijl zoo lyrisch is behandeld dat de meest welluidende stem en de meest zangerige voordracht alleen in staat schijnen om het kunstwerk in zijn volle waarde te doen uitkomen. Maar zelfs in deze gedichten, — uit de opvatting van het theater als „le temple du rêve" geboren, — mag de dramatische tekst toch niet als zuivere lyriek worden behandeld. Bij een vertolking, bij voorbeeld, als van Maeterlinck's *Intérieur*, zal de indruk door dit meesterstukje op den toehoorder gemaakt eerst dán ten volle aan het diepe gevoel van den dichter, aan de intensiteit zijner emotie, beantwoorden, wanneer op de spannende momenten, — zooals, tegen het einde, het opkomen van Maria en Martha, het naderen van den droevigen stoet, het opdringen der menigte, — de volle nadruk wordt gelegd en deze gedeelten van den dialoog zuiver dramatisch worden gesproken.

Hetzelfde mag, met eenige wijziging natuurlijk, gezegd worden van de lyrische strofen die, in een drama ingelascht, deel uitmaken van de handeling en in hun zangerige taal den gang dier handeling reflecteeren. Wel zal hier de voordracht allereerst lyrisch moeten wezen, doch wie ze eenvoudig zingt zonder op hun dramatische beteekenis te letten, wie nalaat om nu en dan, door het verheffen der stem, het verhoogen van het diapason, het versnellen of vertragen van het tempo, die dramatische beteekenis te doen uitkomen, die geeft alweer geen volledigen indruk van de gedachte en de bedoeling des dichters. Irrationeel en onartistiek, eenvoudig belachelijk, vond ik eens de voordracht der zoogenaamde „Witte Rei" uit Vondel's *Gijsbrecht*, toen de nog zeer jonge actrice die deze proeve van haar talent mij geven kwam, aldus aanving:

Nu stelt het puyck van soete keelen

met een krachtig inzetten en een heel lang uithalen van dat eerste „Nu" (Núuuu....) omdat, zooals zij opmerkte, die *u*-klank zoo mooi was; en toen zij, de slot-strofe inzettend,

't Is tijd de kercken te stoffeeren,
Te danssen en te bancketteeren,

haar geluid op eens zoo zacht en gesluierd maakte dat het was alsof zij een akelig geheim te vertellen had. Het arme kind, aan wie men had wijs gemaakt dat die smoring der stem daar ook alweer zoo mooi deed, begreep niet veel van hetgeen ze voordroeg. Ze zag niet in dat die opwekking tot godsdienstige en wereldlijke feestviering, tot hoogmissen, bals en gastmalen, met orgeltonen en bazuingeschal zou moeten begeleid worden, dat de juichtoon waarmeê hier het eerste bedrijf gesloten wordt, heel hoog moet klinken, opdat de tegenstelling tusschen de blijde verwachtingen van den aanvang en de vreeselijke ramp die reeds in het tweede bedrijf als een onweder komt opzetten, te sterker uitkome.

Maar, onafhankelijk van het meer of min lyrisch karakter dat sommige gedeelten van een treurspel of een drama in verzen kunnen vertoonen, ligt in den versvorm zelf, zooals ik opmerkte, eene moeielijkheid die de tooneelspeler alleen door de nauwgezette oefening van zijn talent kan te boven komen. Hij moet, om haar meester te worden, eene transactie zoeken tusschen den eisch dien de gewone dramatische dialoog en den eisch dien het vers aan zijne dictie stelt. Zijne voordracht moet zielkundig wáár zijn en tegelijk artistiek poëtisch. De poëzie moet hier de waarheid verheffen, zij mag haar niet overstemmen.

Dat de Fransche tooneelspelers, bovenal die der Comédie française, en onder deze nog het meest de vrouwen, zich in die kunst zoo bijzonder onderscheiden, ligt zeker voor een deel aan de taal waarin hun klassieke tragedies en hun poëtische drama's geschreven zijn. De lenigheid van den Franschen volzin, het bewegelijk rythmus der Fransche verzen, de eenvoud der poëtische taal, geven aan hun taak een groote aantrekkelijkheid en maken haar licht. Maar bovendien, en bovenal, mag hier de opleiding in rekening komen die de meesten van hen ontvangen hebben.

Een der eigenaardigheden van Regnier's onderwijs aan het Parijsche Conservatoire, — en bij andere „professeurs de diction" heb ik dezelfde methode teruggevonden — bestond hierin, dat hij zijne leerlingen, wanneer ze eene klassieke tirade eentonig

cadenceerend, zonder wezenlijk gevoel, hadden voorgedragen, de gedachte van den dichter uit de verzen liet te voorschijn halen en haar in de gewone taal van het dagelijksch leven liet overbrengen. Had de leerling op die manier de natuurlijke intonatie gevonden, dan moest hij deze vasthouden en tegelijk de verzen herhalen. Nu kwam er leven en uitdrukking in de voordracht; het vers kreeg zijn eisch, maar door de verzen heen klonk de waarheid der gedachte.

Alleen wie de klassieke tragedie niet kent, haar nooit met aandacht heeft bestudeerd, kan deze methode onartistiek vinden, er eene miskenning in zien van de hooge waarde der poëzie. Immers, de helden van Racine, en meer nog die van Corneille, drukken niet enkel hunne aandoeningen uit in poëtische klachten. Hun dialogen zijn vol redeneering, hun passies worden opgewekt door voorstellingen, en die voorstellingen teekenen zij zelve in sprekende lijnen. Zoo komt, bij voorbeeld, het tweede tooneel uit het eerste bedrijf van *Andromaque* eerst dán tot zijn recht wanneer Oreste en Pyrrhus eenvoudig tegenover elkaar optreden als een gezant tegenover een vreemden vorst, aan wien hij, namens zijn gouvernement, in beleefde termen een ultimatum heeft over te brengen. De strijd van Rodrigue en Chimène, dat eindeloos duel van eergevoel en liefde, is, bij al het jeugdig-hartstochtelijke van de aandoeningen der beide gelieven, toch ook telkens een „exposé de motifs", een echt debat tusschen twee partijen. En kan voor het heerlijke lyrische duo

O miracle d'amour!
O comble de misères!

de juiste, diepgevoelde toon van hooge verrukking, aan den eenen, van namelooze smart, aan den anderen kant, wel gevonden worden, wanneer de treurspeler en zijn droevige partner elkaar niet eerst klaar en duidelijk, zonder emphase, hebben laten zien en begrijpen, wat de eer van hen eischt en wat tegenover dien eisch de alles overheerschende liefde vermag?

Ik weet niet of het mogelijk zou zijn de alexandrijnen van Vondel's treurspelen zóó te zeggen dat de waarheid der gedachte en de eenvoud der emotie evenzeer tot hun recht komen als de poëtische vorm van het vers. De lange perioden, de uitge-

werkte beelden, het vaste rythmus der versvoeten maken zulk eene dictie niet gemakkelijk. Maar het rijm, door den dichter meestal met zooveel zorg aangebracht, helpt hier den tooneelspeler toch meer in de richting van het natuurlijke dan men allicht vermoeden zou.

Men beproeve, bij voorbeeld, eens den aanhef van Vondel's *Gijsbrecht* anders te zeggen dan gewoonlijk geschiedt: het tempo versnellend, den toon hoog stemmend, de „mots de valeur", zooals de Franschen ze noemen, met zorg zoekend en op deze den nadruk leggend. Men vatte den zin der vier versregels eerst samen in de korte ontboezeming van een verruimd soldatenhart: „Eindelijk, eindelijk is dan, Goddank! het beleg van mijn goede stad opgebroken," en houde dien toon vast bij het voordragen van Vondel's mooie verzen:

Het hemelsche gereght heeft sich ten langen lesten
Erbarremt over my en mijn benaeude vesten
En arme burgerij; en op mijn volcx gebed
En dagelijx geschrey, de bange stad ontset.

Breed en hoog zal daarbij klinken dat sprekende „ten langen lesten", en als het slotaccoord van een bevrijdingslied dat blijde woord „ontset", terwijl al wat daartusschen ligt door sneller tempo en lager toon naar den achtergrond wordt gedrongen.

Ik zou ook niet weten waarom de droom van Badeloch, die toch een mooi stuk beschrijving is, en waarin men telkens het angstig voorgevoel der verhaalster als een sombere grondtoon door heen hoort klinken, conventioneeler zou moeten worden voorgedragen dan „le songe d'Athalie" of, „le récit de Théramène," al stem ik toe dat woordenkeus en woordschikking de taak der tooneelspeelster hier zeer moeielijk maken. In allen gevalle zou de transpositie dezer klassieke tirade in eenvoudiger toon aan de leerlingen der Tooneelschool ter oefening kunnen worden aanbevolen.

Eene opmerking die zich bij deze aansluit, en die op hetzelfde beginsel berust, betreft de wenschelijkheid om in een lange tirade waarin, bij al het wisselen van beelden en gedachten, éénzelfde aandoening trilt, de intonatie waardoor deze wordt uitgedrukt, zoo duidelijk weer te geven dat ze door

alles heen altijd gehoord wordt. Zóó alleen ontvangt de toehoorder den dramatischen indruk dien de dichter wil te weeg brengen en kan hij de stemming van den persoon die optreedt wezenlijk gevoelen. Van het bijzondere zal hem daarbij allicht wat ontgaan; de tooneelspeler zal, door een sterke versnelling van het tempo, misschien wat veel „deblayeeren"; de hoofdindruk komt tot zijn recht en aan den eisch van het drama wordt voldaan. Sarah Bernhardt weet dezen regel van haar kunst meesterlijk toe te passen, bij voorbeeld in de lange perioden van Phèdre's hartstochtelijke ontboezemingen. Ook in de comedie zijn lange brokken aan te wijzen waarin het verwaarloozen van dit beginsel de voordracht verslapt en den gang van het drama vertraagt. „Ne cherchez pas la petite bête!" is een raadgeving die in de Fransche „leçons de diction" telkens gehoord wordt.

Voortreffelijke voorbeelden, en die dan ook voortdurend als oefeningstukken gebruikt worden, bieden de comedies van Molière. Men neme eens, uit *Tartuffe,* de beschrijving, door Orgon, van Tartuffe's devoties (I, 6), met, aan het slot, dat vermakelijke:

D'avoir pris une puce en faisant sa prière,
Et de l'avoir tuée avec trop de colère.

Één toon moet hier door de geheele tirade heen klinken, zóó dat hij na het slot van den laatsten regel nog doorklinkt, nog een oogenblik spreken blijft in de mimiek en in de houding van Orgon. Het is de toon der innige verrukking en der diepe overtuiging, uitgedrukt in de beide eerste regels:

Ah! si vous aviez vu comme j'en fis rencontre,
Vous auriez pris pour lui l' amitié que je montre!

Hoeveel verschillende détails Orgon verder ook moge aanhalen, in welke breedvoerige uitweidingen hij zich verliezen moge, het is altijddóór zijne bewondering voor dien would-be geloofsheld die hem spreken doet en zijne vaste overtuiging dat een ander, zoo hij het maar zelf gezien had, even verrukt zou wezen als hij. De tooneelspeler die niet, bij elk nieuw détail, in zichzelf herhaalt: „Ah! si vous aviez vu!" zal de

tirade niet tot aan het slot weten op te houden en het dramatisch karakter van dit stuk doen verloren gaan. Ook in *Le Misanthrope* komen herhaaldelijk, vooral in Alceste's gesprekken met Philinte, dergelijke gedeelten voor, bij voorbeeld deze vier regels (I, 1):

> Quel avantage a-t-on qu'un homme vous caresse,
> Vous jure amitié, foi, zèle, estime, tendresse,
> Et vous fasse de vous un éloge éclatant,
> Lorsqu'au premier faquin il court en faire autant?

Wie die eerste vraag „Quel avantage a-t-on?" goed attaqueert, — ik zou het wel willen vertalen met: „Wat heb je er aan?" — die heeft den juisten toon gevonden; hij zegge de vier regels zóó dat hij aan het slot nog eens, met klimmenden nadruk, vragen kan: „Je vous le demande, quel avantage?" Natuurlijk behoeven dan al die eeden: „foi, zèle, estime, tendresse," niet met bizondere stemnuanceering te worden aangegeven. Integendeel, Alceste beschouwt ze immers allegaar eenvoudig als „praatjes," en gooit ze, in 't voorbijgaan, als kleurige zeepbellen, in de lucht.

't Is voor een Nederlandsch tooneelspeler misschien wel wat heel moeielijk om diezelfde „methode de diction" toe te passen op de Hollandsche vertaling van dit stuk:

> Wat baat u, of men u al liefkoost: vriendschap, achting,
> Vertrouwen, ijver zweert, ja, boven uw verwachting
> U prijst, en u een lof vol schittring waardig keurt,
> Als voor den grootsten guit hetzélfde straks gebeurt?

„Wat baat u?" is er wel wat deftig en stijf voor, en een eenvoudig „wat geeft het?" zou gemakkelijker te zeggen wezen. Ook raakt de mond met dien „lof vol schittring" wel wat verlegen. Maar in allen gevalle is 't verkeerd om, zooals ik, bij een les in voordracht, eens hoorde, elk der vier woorden „vriendschap, achting, vertrouwen, ijver" met een afzonderlijke stembuiging te willen zeggen, zoodat elk der gevoelens door die woorden uitgedrukt in zijn bijzondere kleurschakeering geschilderd werd, en dat „boven", in „boven uw verwachting", zoo uit te halen dat er een nadruk op valt die het accent van den geheelen zin noodzakelijk moet verzwakken.

Niets meer onwaar en onartistiek tevens, bij dramatische voordracht, dan elk woordje met zorg aan te kleeden en 't behoedzaam neer te zetten, „de faire un sort à chaque mot," zooals het in 't Fransch zoo aardig gezegd wordt. Reeds de groote proporties van een tooneel maken zulk een peuterigheid belachelijk. En geen beter middel om dien klip te vermijden dan het tempo te versnellen. Maar dat tempo is juist een der zwakke punten van de voordracht onzer Hollandsche tooneelspelers.

Met de hierboven gemaakte opmerkingen kom ik alleen schijnbaar in tegenspraak wanneer ik deze er aan toevoeg: dat de toon eener tirade soms geheel anders moet wezen dan men uit de woorden zou kunnen afleiden, en dat aan het kleinste van alle woordjes die in een zin kunnen voorkomen, — ik bedoel het „tusschenwerpsel" — meestal veel te weinig aandacht wordt geschonken.

Men herinnert zich hoe Mounet-Sully, bij zijn eerste optreden in *Œdipe Roi*, het stuk begint:

> Enfants, du vieux Cadmus jeune postérité,
> Pourquoi vers ce palais vos cris ont il monté,
> Et pourquoi ces rameaux suppliants, ces guirlandes?
> Toute la ville est pleine et d'encens et d'offrandes,
> Pleine de chants plaintifs, de sanglots et de pleurs.
> Ne voulant pas d'un autre apprendre vos malheurs,
> Je suis venu moi-même, enfants, moi, votre père,
> Œdipe, dont le nom remplit toute la terre.

Plechtig en zangerig, breed en statig klinkt aanstonds, met zwaar stemgeluid, dat eerste: „Enfants, du vieux Cadmus jeune postérité!" En op klagenden, niet, zooals het vraagwoord „pourquoi?" toch schijnt aan te duiden, op vragenden toon, gaat hij voort: „Pourquoi vers ce palais vos cris ont-ils monté....", om dan, met diepe teederheid, met innig mededoogen, den voorlaatsten regel te zeggen: „Je suis venu moi-même, enfants, moi, votre père", en met een hooge uitdrukking van trotsch zelfgevoel den laatsten: „Œdipe, dont le nom remplit toute la terre!"

Een der andere acteurs van de Comédie française maakte eens,

tegenover mij, aanmerkingen op die manier van zeggen. 't Moest veel eenvoudiger, veel hartelijker gedaan worden: een vriendelijke toon in dat eerste „Enfants,″ en dan, lief deelnemend: „waarom al dat gesnik en geklaag?″, met een gemoedelijk toontje in „moi, votre père.″

Dat lijkt nu wel alles heel natuurlijk, maar 't is door-en-door onwaar. Mounet-Sully's manier van zeggen is de eenig juiste. Niet alleen om het hooge zelfgevoel van den slotregel, die, bij de andere opvatting, allergekst op dat gemoedelijk praatje volgen zou; maar omdat de toon van het geheele stuk door zulk een eenvoud zou bedorven worden. We moeten dadelijk den indruk krijgen dat we hier met de verhevenste tragedie, met iets vóórhistorisch, iets, bij al het menschelijke toch ook half bovenmenschelijks, te doen hebben. Het is immers ook niet om te worden ingelicht omtrent den toestand van Thebe dat Œdipus dat herhaalde „Pourquoi...... pourquoi.... ″ doet hooren. Zelf heeft hij zijn zwager reeds naar het orakel van Delphi gezonden om de oorzaak der vreeselijke bezoeking te vernemen. Zijne woorden en het gesprek met priester en koor dat daarop volgt, moeten alleen den diepdroevigen indruk versterken dien de neergeknielde menigte, met hare palmtakken langzaam wuivend, reeds bij het opgaan van het gordijn op den toeschouwer maakt. Œdipns moet de tragedie voorbereiden die aanstaande is. Als de tragische held bij uitnemendheid moet hij vóór ons staan. Daarom klinkt alleen het schijnbaar onnatuurlijke hier natuurlijk.

Uit ditzelfde treurspel haal ik een ander voorbeeld aan, van eenigszins anderen aard, doch waardoor eveneens de stelling wordt toegelicht, dat de bedoeling eener tirade den toon moet aangeven waarin ze gesproken wordt, ook dan wanneer deze in tegenspraak schijnt met den zin der woorden die worden voorgedragen.

't Is in den aanvang van het mooie tooneel tusschen Œdipus en Iokaste, dat door de Franschen „la double confession″ genoemd wordt. De koning, in toorn ontstoken over de vermetele woorden van Tiresias, is toch onder den indruk geraakt van de vreeselijke waarschuwing des zieners, als zou hijzelf de moordenaar zijn van koning Laïos. Zijn trouwe Iokaste wil die vrees uit zijn gemoed verdrijven. Opwekkend, verluchtend, klinken haar woorden:

Laat alle zorg daarover varen, vriend,
en leer van mij dat alle wichelkunst
der menschen ijdel, niets dan onzin is!

En nu doet ze een verhaal uit haar eigen leven, 't vreeselijk verhaal van Œdipus' geboorte en Laïos' dood:

Eens werd aan koning Laïos voorspeld,
'k zeg niet door Phœbus zelven — merk dit wel —
maar door zijn dienaars, dat zijn eigen zoon,
indien ik hem een schonk, hem dooden zou.
Hem hebben vreemde roovers, zooals 't heet,
eens aan een driesprong afgemaakt, en 't kind
was nauw drie dagen oud, of Laïos
liet met gebonden voeten 't arme wicht
neerleggen op het woest gebergt. En dus,
heeft Phœbus noch den knaap tot moordenaar
gemaakt zijns vaders, noch ook Laïos
den dood doen vinden door zijn eigen zoon.
Zoo ijdel is, mijn vriend, der zieners taal!
Geef gij daar niets om! God zal wat hij wil
wel openbaren zonder hunne hulp!

Ik herinner mij nog levendig dat, bij de Œdipus-opvoering te Utrecht, in 1891, de jonge student die, onder overigens uitnemende leiding, de rol van Iokaste had ingestudeerd, reeds bij het vermelden der voorspelling een angstigen toon in zijn stem legde, als wilde hij nog eens den indruk schetsen dien Iokaste in vroeger dagen van dat onheilswoord had ontvangen. En toen hij nu aan de vijf regels kwam waarin het lot van Laïos en dat van „'t arme wicht" verhaald wordt, toen klonk de toon lager, toen werd het tempo slepend; met droeve, door innig medelij half gesmoorde stem werd dat „nauw drie dagen oud," dat „met gebonden voeten," dat „op het woest gebergte" uitgesproken, en de rechterhand veegde een traan weg van de vochtige wimpers.

Het trof mij toen reeds dat de heele toon der tirade door die sentimenteele herinnering bedorven werd. Iokaste moest een heelen tijd pauzeeren en zich met een ruk oprichten uit haar droef herdenken, om het ordinaire „en dus heeft Phœbus enz." eenigszins aannemelijk te maken. Het verwonderde mij dus ook niet dat Mlle Lerou, die te Parijs Iokaste speelt, het heel anders

deed. De toon die de gansche tirade beheerschen moet, wordt aangegeven door de beide eerste en de drie laatste regels. „Zoo ijdel is, mijn vriend, der zieners taal!" en Voltaire had nog niet zoo mis gezien toen hij van zijn Jocaste een „libre-penseuse" maakte en haar den bekenden achttiende-eeuwschen versregel in den mond legde :

„Les prêtres ne sont pas ce qu'un vain peuple pense."

Zelfs waar ze die akelige herinneringen ophaalt — heel oude herinneringen trouwens, die, met haar eerste huwelijk, tot een vér, afgedaan verleden behooren, — daar mag ze misschien even, bij 't weerzien, in den geest, van „'t arme wicht" met zijn gebonden voeten, een opwelling van medelijden in haar toon doen trillen, een heel kort „poor thing!" doen hooren, ze moet die regels toch zóó zeggen dat de opwekkende conclusie waartoe die herinnering haar brengt, reeds hier door haar intonatie wordt aangekondigd : „onzin, ijdelheid, al dat zienersgepraat!" Haar huis is immers, door 't wegzenden van het knaapje, aan een dreigend noodlot ontkomen!

Slechts schijnbaar geraak ik met de hier ontwikkelde stelling in tegenspraak, wanneer ik nu de aandacht ga vestigen op de hooge waarde die een enkel woord, het kleinste van alle, de eenvoudige interjectie, voor de dramatische dictie kan hebben. Onze Nederlandsche tooneelspelers, ik heb het dikwijls opgemerkt, gevoelen maar zelden de kracht van een „O!" een „Ach!" een „o God!" waarmee een zin begint of waardoor een zin wordt afgebroken.

En toch, ligt niet in zulk een enkele klank alles opgesloten wat verder gezegd zal worden of wat te voren gezegd is? Wordt daarin niet samengeperst, als in een diepe zucht, de gansche emotie die spel en dictie op dat oogenblik moet doortrillen? Ik meen zelfs, dat het goed zeggen van een interjectie het beste hulpmiddel is voor den tooneelspeler om in de juiste stemming te komen. Zij werkt physisch en psychisch tegelijk. Die plotselinge concentratie van het gevoel, dat snelle, diepe inademen dat aan een lange zucht voorafgaat, — het werkt als een veêr waardoor spel en toon in beweging komen, als een stemvork die het diapason aangeeft dat lang moet doorklinken.

Op één enkel voorbeeld wil ik wijzen. Het is Hamlet's

eerste monoloog, nadat de koning en de koningin met hun gevolg uit de troonzaal vertrokken zijn en de deur, waardoor de feestmuziek nog gehoord werd, is dichtgevallen.

> O, dat dit al te vaste vleesch versmolt,
> Vervloeide en tot een dauw verging!

Hamlet zou willen sterven, heengaan uit die verfoeielijke wereld, waarin een vrouw als zijn moeder, zijn lieve moeder, zoo snel den aangebeden vader vergeten kon en met zijn oom — een sater, bij dien zongod vergeleken, — hertrouwen. 't Weegt alles loodzwaar op zijn teergevoelige ziel en drukt zijn vleesch te vaster naar die aarde aan wier kluisters hij zich zou willen ontrukken. Sterven wil hij, maar zóó dat het geen moeite kost, wegsmelten, vervluchtigen, als een nevel in den wind, zoodat het „al te vaste vleesch" niet meer als een log lijk, dat nog begraven moet worden, op den grond blijft liggen. En dat wanhopige verlangen, die „Sehnsucht" naar verlossing, ontwelt aan zijn gemoed in een diepe zucht: „O....! dat dit al te vaste vleesch versmolt, vervloeide en tot een dauw verging!"

Laat de Hamletspeler dat „O!" toch uit de diepte laten opkomen en het lang uithalen. De rest volgt dan van zelf; de geheele zin wordt meegenomen in die lange zucht; en wanneer ook hetgeen volgt slepend wordt uitgesproken, dan is de heele Hamlet reeds geteekend en is de speler zelf onwillekeurig vol geworden van de troostelooze zwaarmoedigheid die hij heeft te vertolken.

Dien geheelen monoloog zou ik willen aanbevelen als een voortreffelijk studiestuk. Telkens een nieuwe zucht, een uitroep van zedelijken afkeer, van doffe levensmoêheid en vertwijfeling. Telkens een nieuwe voorstelling die de eerste verdringt, en, altijd terugkeerend, als een vermoeiende obsessie, een akelige nachtmerrie, de herinnering aan die moeder die, nauw twee maanden na den dood van haar edelen koning, — „neen, niet zoo lang, niet twee!"...... „niet eens een maand" — „zich heeft gehaast tot een bloedschendig bed." Hoe dikwijls moet hier niet door een pauze het verbreken van den samenhang voelbaar gemaakt worden, hoe dikwijls niet de troostelooze klacht door een fellen uitval van woede worden afgewisseld! En dan die nachtmerrie, het beeld der zoo licht

troostbare weduwe, dat telkens opdoemt als een spooksel. Ik zou voor al de volzinnen waarin sprake is van dien korten tijd der rouw..... „een maand..... een korte maand..... niet eens een maand....," een zelfde toon willen zien aangenomen, een toon van dof verwijt, een klank die onwillekeurig opstijgt uit den ondergrond van Hamlet's zieleleven.

Van pauzeeren sprak ik daar in 't voorbijgaan. En inderdaad, de hooge waarde der pauzen kan voor den dramatischen indruk niet te hoog worden aangeslagen. Het is mij dikwijls opgevallen dat onze Nederlandsche tooneelspelers — voor de beste maak ik gaarne een uitzondering: Bouwmeester heeft soms zeer indrukwekkende pauzen — er licht toe komen om het tempo zeer langzaam te nemen en, daarentegen, de pauzen te verwaarloozen. Te Parijs, het tegendeel: een sneller tempo, met veelvuldiger en goed berekende pauzen. „Goed berekend" mag hier gerust gezegd worden. De waarde eener pauze ligt in haar duur, en er is talent en oefening toe noodig om juist te gevoelen wánneer het woord dat door het luisterend publiek in spanning verwacht wordt, de stilte moet afbreken. Een pauze die te lang duurt ontneemt aan het drama evenzeer zijn kracht als een slepend tempo. En hier blijkt alweer dat een goede dictie alleen de vrucht kan zijn van nadenken. Elke pauze, zal ze juist zijn, moet geheel worden gevuld door eene gedachte die niet wordt uitgesproken, maar die door het zwijgen van den tooneelspeler moet gesuggereerd worden aan het publiek.

Ik hoorde eens, bij het voordragen van Hamlet's al te beroemden monoloog: „Te zijn of niet te zijn" een heele lange pauze maken, met verandering zelfs van houding, tusschen de beide deelen van het dilemma: „te zijn.... of niet te zijn.... dat is de vraag." Ik ontving geen andere verklaring van die manier, dan dat Hamlet een „Grübler" is. Totaal verkeerd opgevat, zou ik meenen. Op dit oogenblik althans weet Hamlet heel goed wat hij zeggen zal. Wat hij hier zegt, is de conclusie waartoe zijn denken hem gebracht heeft: het levensprobleem laat zich saamvatten in een kort dilemma; tertium non datur; wie *is*, die moet lijden; wie niet lijden wil, moet *niet zijn*; 't is maar de vraag wat edeler en wat veiliger is. Daarom, met een zeer korte pauze, die het alternatief sterker zal doen uitkomen: „Te *zijn*... of *niet*

te zijn (beter ware *zijn*.... of.... *niet* zijn) dát is de vraag."

Al voortgaande voel ik de groote moeielijkheid om te schrijven over iets wat men eigenlijk alleen zeggen kan, alleen door spreken geheel duidelijk kan maken. Ik wil dus mijn opmerkingen en mijn wenken niet te veel uitbreiden. Slechts op één punt vestig ik nog de aandacht; het betreft het rythmisch verdeelen van het tempo, of meer bijzonder nog, het indeelen van sommige tooneelen in zoogenaamde „couplets".

In elken dialoog die wat lang duurt, komen brokken voor die nauwer samenhangen dan andere, waarin de replieken snel op elkaar volgen, en die meestal door een of anderen uitroep worden afgesloten. De eisch bij deze „couplets" aan de dictie gesteld is: „het tempo langzamerhand versnellen, den toon hooger, den nadruk sterker maken, totdat eindelijk, in het laatste woord dat door een van beide gesproken wordt, de ontspanning volgt. De verwaarloozing van dezen eisch geeft zoo dikwijls aan vele tooneelen iets slepends en eentonigs.

En men zegge niet dat de acteurs dit toch zelve, zoo zij met hart en ziel in hun rol zijn, wel bij het voordragen zullen voelen, dat hier geen voorbereiding, geen voorstudie noodig is. Het is mij meer dan eens uit de ervaring gebleken dat dergelijke „couplets" door een bekwamen leider moeten worden aangewezen, zullen ze werkelijk tot hun recht komen.

Een aardig voorbeeld herinner ik mij uit het geestig comedietje van Quatrelles, *Une date fatale*. Mevrouw wil zoo ontzettend graag dat haar man gedecoreerd zal worden. Waarom doet hij er ook niets voor? Heeft hij geen invloedrijke vrienden? Kan hij niet regelrecht naar den minister gaan? Met al dat geduldig afwachten komt men niets verder! — Meneer doet een oogenblik alsof hij zich werkelijk door zijn vrouwtje heeft laten overreden en zegt, op beslisten toon:

— C'est entendu; demain matin, à sept heures, je serai au ministère.

— C'est trop tôt, mon ami; à sept heures le Ministre n'est pas levé.

— Eh! bien, j'attendrai dans l'antichambre.

— Et les garçons de bureau?..... que vont-ils penser de ta visite?

— J'attendrai dans la rue.

— Pour qu'on voie notre voiture en permanence devant la porte?

— J'attendrai dans un fiacre.

— Oh! un fiacre!

— J'attendrai, je ne sais pas où, mais j'attendrai!

— Mais non! mon ami, tu es trop pressé.....

— Ah! voilà bien les femmes .... Hardies avant la lutte, timides à l'heure du combat! — Ça ne te fait donc rien de me voir décoré?

— Mais si, mais si.....

De beide laatste regels die ik aanhaalde, men heeft het bemerkt, behooren niet meer tot het „couplet". Met den uitroep van den echtgenoot: „Ah! voilà bien les femmes.... Hardies avant la lutte, timides à l'heure du combat!" is dit gesloten. Na een korte pauze, op geheel anderen toon, volgt de quasi-naïeve vraag: „Ça ne te fait donc rien de me voir décoré?" De gang van het „couplet" zelf wordt door den inhoud voldoende aangewezen: een telkens ongeduldiger dringen van den man, een steeds sterker zich terugtrekken van de vrouw, een voortdurend *crescendo* van weerskanten .... tot het *fortissimo* van het slotaccoord, waarop een maat pauze volgt.

Veel mooie voorbeelden van dergelijke „couplets" vindt men bij Alfred de Musset, met name in zijn „idylle tragique" *On ne badine pas avec l'amour*, dat vol is van rythmus, zoowel in de distributie der komische en dramatische tooneelen, als in den stijl van den dialoog en den gang der perioden. Het is juist dit rythmus dat de gesprekken tusschen Perdican en Camille zoo spannend en zoo aandoenlijk maakt. Eén kort voorbeeld haal ik aan. Het is het slot van het tooneel (I, 11) waarin Camille haar neef komt vertellen dat ze niet wil trouwen. „Welnu", klinkt zijn antwoord, „dan trouwen we niet. Is dat een reden om elkaar te haten?" Trouwe vriendschap alleen moge hun beider harten voortaan verbinden. Camille herneemt:

— 't Verblijdt mij zeer dat mijn weigering je onverschillig laat.

Perdican. Onverschillig? Neen, waarlijk niet. Je liefde zou mij het leven hebben gegeven, maar je vriendschap zal mij over het gemis dier liefde troosten. — Ga morgen nog niet heen, Camille! Je hebt geweigerd een wandeling met mij in den tuin te maken,

omdat je in mij een echtgenoot zaagt die je niet aanstond. Blijf hier nog eenige dagen; laat me mogen hopen dat ons verleden niet voor goed in je hart gestorven is.

Camille. Ik moet noodzakelijk vertrekken.

Perdican. Waarom?

Camille. Dat is mijn geheim.

Perdican. Heb je een ander lief?

Camille. Neen, maar ik wil heengaan.

Perdican. Je besluit staat onherroepelijk vast?

Camille. Onherroepelijk.

Perdican. Welaan, vaarwel dan! *(Hij reikt haar de hand, die ze niet aanneemt; hij keert zich naar het portret der oud-tante en zucht).* Ik zou zoo graag met je zijn gaan zitten onder de kastanjeboomen van het kleine boschje en een paar uren gezellig en vriendschappelijk met je gekeuveld hebben. Maar, zoo je dit liever niet doet, welnu, spreken wij er niet langer over. Vaarwel, Camille, vaarwel!"

Het is duidelijk, dat het „couplet" begint bij Perdican's dringend verzoek: „Ga morgen nog niet heen!" en dat het eindigt bij het eerste „Welaan, vaarwel dan!" Na een oogenblik pauze wordt de laatste gedachte, bijna had ik gezegd, wordt het thema der laatste maten, of, wil men, Perdican's „Leitmotief," nog eens weer opgenomen, en na een korte modulatie keert het slotaccoord terug: „Vaarwel, Camille, vaarwel!"

Niet alle dramatische dialogen, dat spreekt wel van zelf, niet eens alle tooneelen van deze comedie van de Musset, behoeven zoo zorgvuldig, zoo rhytmisch, zoo muzicaal te worden ingestudeerd. Er zijn er waarbij men zich losser kan laten gaan, waarbij een weinig improvisatie, wat onvoorbereid spreken, geen kwaad doet. Maar men zij voorzichtig. De goede heer Morin liep er toch in toen hij, als Van Buck optredend in *Valentijn's weddingschap* (eene vertaling van *Il ne faut jurer de rien*) — wat hij trouwens voortreffelijk deed, — zijn lange boetpredicatie aan Valentin, in het eerste tooneel, niet heelemaal opzei zooals Musset haar geschreven heeft, maar aan de laatste woorden: „en ten slotte zal je sterven op een vliering!" nog zijn eigen appendix toevoegde: „ja, ja, ja ... op een vliering ... op een vliering!" 't Aardige van dien speech van Van Buck is juist dat de oom hem zorgvuldig heeft voorbereid en van buiten geleerd, zoodat het sloteffect: „et tu finiras par mourir dans un gre-

nier!" waar hij zich heel veel van voorstelt, zijn kracht verliest als het nog eens, met een „ja, ja ja" herhaald wordt en de ernstige boetpredicatie iets krijgt van een geïmproviseerd standje.

Natuurlijk is, op elk gebied van artistieke vorming, methodisme nadeelig en belachelijk. „Ne cherchons pas la petite bête!" Maar gebrek aan methode is voor de meesten altijd nog gevaarlijker; beter iets te veel, dan veel te weinig. Om methodische voorbereiding te kunnen missen moet de tooneelspeler heel hoog staan, moet de groote macht van zijn talent, indrukwekkend of wegsleepend, dat gemis kunnen vergoeden. En dat zelfs bij groote superioriteit, bij hooge ontwikkeling van persoonlijke gaven, methodische vorming en nauwgezette studie de schittering van het talent nog kunnen verhoogen, — daarvan is eene kunstenares als Sarah Bernhardt wel het meest sprekende voorbeeld.

Voor handleidingen over dramatische dictie mogen anderen zorgen. Ik heb alleen een paar denkbeelden willen uitspreken waaraan ik eenige waarde hecht en van wier juistheid zoowel de gebreken van sommige als de deugden van andere tooneelspelers mij telkens op nieuw overtuigd hebben. Ik beproefde het een en ander op schrift te stellen van wat ik reeds meer dan eens gelegenheid heb gevonden in een kring van toehoorders mondeling voor te dragen en toe te lichten.

Ik had daarbij minder de tooneelspelers zelve op het oog, die, vooral in Nederland, liever hun eigen weg gaan, dan het publiek dat naar hen luistert. Het genot dat een kunst ons geeft wordt niet weinig verhoogd wanneer wij met den aard van die kunst, zelfs met een deel van haar techniek, eenigszins vertrouwd zijn geworden. De indruk van iets schoons kan zelfs grooter en dieper worden wanneer wij in staat zijn ons rekenschap te geven van de wijze waarop die indruk wordt teweeg gebracht. En zoo wij het nadeel hebben van nu ook gevoeliger te zijn geworden voor de hinderende gebreken, — dan wordt dit gevoel van onlust toch weer opgewogen door de voldoening die het inzicht in den aard en in de oorzaak dier fouten ons verschaft. Bij intellectueel aangelegden wordt het kunstgenot niet bedorven, maar veeleer versterkt door het genot der kritiek, misschien wel omdat, zooals Multatuli zeide, kritiek ook zelve een kunst is.

In die kunst moge het publiek zich oefenen. De andere blijve het eigendom van hen die den drang in zich gevoelen, althans den ernstigen wil, om echte kunstenaars te zijn of te worden. Het blijft altijd een edel werk, een vereerende taak, eene hooge roeping zelfs, de waardige tolk te mogen wezen van dichters en denkers als Sophocles en Shakespeare, als Racine, Ibsen, en Maeterlinck, als Molière en Dumas. En zoo die dichters, hoe talentvol ook als dramaturgen, toch nog het beste van hun genie hebben neergelegd in de w o o r d e n die ze hun helden laten s p r e k e n, dan blijft het juist en waardig n a s p r e k e n van die w o o r d e n ook het hoogste in de kunst hunner vertolkers.

A. G. van Hamel.

ANNUNZIATA.

I.

Het is gekomen....
  En weer gegaan
In ééne seconde.
  — Toch heeft zij verstaan.

Wonder geworden
  Tot werklijkheid;
Stil weer in droomnacht
  Slapen geleid.

Sterker dan dag toch
  Die Droom, voorgoed
Vol teere witheid
  In haar gemoed.

De teere witheid
  Van bloesemrein,
Als in een boomgaard
  Bij morgenschijn.

Zij ziet als een
  Die nieuwen dag
In heel nieuw land
  Voor 't eerste zag.

Al het vroegere
  Weggegleên:
Groot-teer geheimnis
  Om haar heen.

In zich het grootste
  Geheimnis van al:
Groet van de bloeme,
  Die wezen zal.

II.

Verre schoone
  Lichte landouwen
Onder blauwen
  Hemel ontvouwen.

Boven bloeiende
  Heuvelrijen
Teeder roepen
  Van klokkebeien.

Zij daar gaande
  Met zachte schreden,
Al haar wenschen
  Blanke gebeden.

En door den vrede
  Neersuizlend wijd,
Een plechtige Stemme:
  „B e r e i d?”. . . .

III.

Een groot opjuichen
In hoog verlangen:
Vol hare ziele
Van dankenszangen....

Dan, in een drang
Niet te weerstaan,
Een week uitsnikkend
Zich laten gaan.

Groot zien van Plicht
In het lichtgewijde
Blijde heilige
Feestgetijde.

En zich zelf
Een dolend kind,
Dat naar 't heilge
Den weg niet vindt.

IV.

„Samen, Liefste, niet alleen"....
Veil'gende armen om haar heen;

Over haar ziel heel teeder neigen
Van een ziele gansch haar eigen;

Over haar oogen stralende oogen:
Dankende liefde haar toegevlogen;

Innig handen samenvouwen
Tot verbond van nieuwe trouwe;

Inniger dan handenvouwen
Beider zielen-openvouwen;

Over hun hoofden, stil genegen,
Voelen als Meieregen van zegen,

En hoe Liefde's heiligheid
Breeder leven binnenleidt.

V.

O, Wonder van het worden in het Zijn!
— Rijk eeuwig Leven! met een zoet bewegen
Van uwe lippen legdet gij uw zegen,
Droomzacht en teederlijk, droomschoon en rein,

In 't hart van haar waar gij zijt neergezegen;
En lieflijk, overschaduwend het klein
Menschenbegeeren, groeit daar rein en fijn
Teederste liefde teederst leven tegen.

Engelen groeten haar: „Gij uitverkoorne!
„Tot hoogsten bloei wil u het Leven leiden;
„Tot hoogste Kracht-in-Liefde laat u wijden."

En al meer hoort zij wat haar englen zeiden;
En al meer weet zij zich tot kracht geboren,
Ziende in visioen waartoe zij werd verkoren.

VI.

Zij gaat heel stil
  Of zij droomen wou,
    De jonge vrouw.

Om heel haar wezen
  Glans geleid
    Van teederheid.

't Hoofdje gebogen,
  Maar heel veel licht
    Op haar zacht lelie-aangezicht.

Oogen peinzend
  En peinzend stralen,
Zien Vreugd — waarbij geen vreugd kan halen.

't Mondje geplooid
  Of 't fluistren gaat
Van een heil, dat zij nu eerst verstaat.

Handen te zaâm
  In een stille zijn
Om zaligheid, waarvoor 't hart te klein.

VII.

En of zij langs de bloemen gaat
  Over den zonnigen grond,
Of onder lommer van 't jong geblaart',
  Al lenteloovertjes blond,

Leven en zweven en spelen om haar
  Droomlichtkindertjes fijn,
— Blozende kopjes — die vragen haar:
  „Wie van ons zal het zijn?"

Armpjes voelt zij, en zij ziet gaan
  Voetjes vlug op en neder;
Mondjes lachen en kussen haar,
  Oogsterretjes wenken teeder.

Blondjes en bruintjes. De heele tuin
  Is vol zoet kindergewemel....
— De lach die licht van haar lief gezicht
  Komt regelrecht uit den hemel.

MARIE BODDAERT.

LETTERKUNDIGE KRONIEK.

De legende en de heldhaftige, vroolijke en roemrijke daden van Uilenspiegel en Lamme Goedzak in Vlaanderenland en elders, in het Vlaamsch vertaald naar Charles de Coster door R. Delbecq. Gent, drukkerij Emilie Claeys. 1896.

Een echt Vlaamsch boek, al schreef Charles de Coster het in het Fransch, en een dat meer dan eenig ander oorspronkelijk Vlaamsch geschrift, meer dan het werk van Conscience bij voorbeeld, geschikt is om bij ons, Nederlanders, belangstelling te wekken. Want hier wordt ook onze zaak behandeld: de zaak van den strijd der Nederlanders tegen Spanje. Wij zijn hier in bekend land, hooren spreken over bekende feiten uit onze geschiedenis, de namen van vriend en vijand, hier genoemd, hebben voor ons reeds van onze kindsheid af een bekenden klank.

Deze legende van Uilenspiegel en Lamme Goedzak is als een reusachtige *revue*, waarin de gebeurtenissen van meer dan een halve eeuw ons voorbijtrekken, in groote lijnen en schelle kleuren zonder veel schakeering op het doek gebracht, en verhaald met die ongetemperde eenzijdigheid en die naieve overdrijving, voorwaarden voor wat bestemd is om de verbeelding van het volk te treffen. Een historische roman, als men wil, waarbij men niet te angstvallig vraagt of alles zich in bijzonderheden wel juist zoo, op dat oogenblik en in dat verband, heeft toegedragen, zoo slechts, van het standpunt door den verhaler ingenomen en in zijn licht bezien, de geschiedenis in hare hoofdlijnen waar is.

Petekind van een aartsbisschop, heeft Charles de Coster — die in 1827 geboren werd en in Mei 1879 na een leven van voortdurenden tegenspoed te Elsene bij Brussel overleed — zijn peter-

al spoedig den rug toegekeerd; te Brussel is hij lid geworden van de *„Libre Pensée"* en als hij de geschiedenis van zijn land bestudeert, voelt hij zich machtig aangetrokken door den strijd voor de vrije gedachte, voor driehonderd jaar in de Nederlanden gestreden. Nu hij in de kronieken van dien tijd de bijzonderheden van den geuzenstrijd nader leert kennen, en in gezelschap van zijn vriend den schilder Dillens de plaatsen bezoekt waar dit alles is voorgevallen, dringt het hem, aan zijn bewondering voor den wakkeren Vlaamschen geest der zestiende eeuw uiting te geven, de heldenfeiten verheerlijkend en te gelijk het roemrijk verleden als een spiegel voorhoudend aan de mannen van zijn tijd.

De Vlaamsche verhalen van het leven van Tijl Uilenspiegel geven hem den vorm voor zijn boek aan de hand. Uilenspiegel zal zijn held zijn en in hem zal hij het beeld van het Vlaamsche volk, of beter nog: den geest van Vlaanderen te aanschouwen geven.

Uilenspiegel heeft zijn vader te wreken, den kolendrager Klaas, type van den Vlaamschen arbeider, den braven, zachtmoedigen man die, aangeklaagd van ketterij, op de markt te Damme, in den naam van den Spaanschen koning, levend verbrand is. Het is de man van wien getuigd wordt: „hij was goedhartig, neerstig, gelijk heel het Vlaamsche volk dat geerne werkt en geerne lacht, dat den eed gestand bleef denwelken het aan zijne vorsten gezworen had, in den waan dat zijne vorsten ook den hunne gingen houden." Als Klaas zijn vonnis heeft ondergaan, verzamelt Uilenspiegel wat van zijns vaders asch, dat door zijne moeder Soetkin, in een zakje genaaid, hem op de borst wordt gehangen. Die asch zal voor hem een talisman zijn. „De asch van Klaas klopt op mijn borst, ik wil Vlaanderland verlossen", roept hij uit. En nu begint hij het land door te reizen als boer, als edelman, als schilder, als beeldhouwer, zich latende leiden door zijn onverstoorbaren luim, botvierend aan zijn dollen levenslust, altijd met de gedachte, zijn vader en in hem het Vlaamsche volk te wreken.

In zijn jongenstijd had hij op zijne wandelingen kleine Nele tot gezellin gehad, het bevallig buurmeisje dat zijn vrouw worden zou.

„Dikwerf dwaalden Uilenspiegel en Nele getweeën langs de wegen. Nele ging aan Uilenspiegels arm en hield hem met de twee handjes vast. Uilenspiegel had dit geerne en sloeg soms zijn arm om Neles middel, om heur beter vast te houden, zegde hij. En dit dede heur genoegen, doch zij uitte geen woord.

„De wind voerde den balsemgeur der beemden over de wegen; in de verte loeide traagzaam de zee; Uilenspiegel stapte fier vooruit, als een jonge duivel, en Nele volgde schuchter als een heilige uit den hemel, beschaamd over 't genot dat zij smaakte.

„Zij leunde heur hoofdekijn op den schouder van Uilenspiegel, hij nam heure handjes in de zijne en kuste heur, al gaande, op het voorhoofd, op de koonen en op heuren liefelijken mond. Doch zij uitte geen woord.

„Op den duur kregen zij het warm en hadden zij dorst; zij gingen melk drinken bij eenen boer, maar zij waren niet verkoeld.

„En zij zetten zich neer in het gras, aan den boord van eene gracht. Neles gelaat was bleek en zij scheen bekommerd; angstig keek Uilenspiegel haar aan.

— Zijt ge droef? sprak zij.

— Ja, antwoordde hij.

— Waarom? vroeg zij.

— Ik weet het niet, sprak hij, maar die bloesem van appelaars en kriekelaars, die zoele lucht als bezwangerd met het vuur van den bliksem, die blozende madeliefjes in de beemden, die witte hagedoorn, hier dichte bij ons... Wie zal mij zeggen waarom ik heel ontroerd ben, waarom ik mij steeds bereid gevoel tot sterven of slapen? En mijn herte klopt hevig als ik de vogelen hoor zingen, als ik zie dat de zwaluwen terug zijn; ik zou willen vliegen, verder dan zon en mane. En nu eens ben ik koud, dan weer ben ik warm. Ha, Nele! ik zou van de wereld willen zijn, of duizend levens hebben voor haar, die mij heure minne schenken zou. . . .

„Maar zij uitte geen woord en, glimlachend van geluk, blikte zij naar Uilenspiegel."

Zulke herinneringen kon Uilenspiegel op zijn reizen meenemen, maar zij zouden hem niet verhinderen, daar waar hij mooie vrouwen ziet, om het even of zij van hoogen of van lagen rang zijn, haar den cijns zijner bewondering in de daarvoor gestelde munt te betalen. Het moge Uilenspiegel heilige ernst wezen, zijn land te verlossen van het Spaansche juk, in de taveernen en bij „Weib, Bier und Gesang" wet hij het liefst het mes waarmee hij den vijand te lijf zal gaan, verzint hij de „heldhaftige, vroolijke en roemrijke daden", waardoor hij zijn doel hoopt te bereiken.

Den strijd, die van deze „legende van Uilenspiegel" den bloed-

rooden achtergrond vormt, hebben Zuidelijke en Noordelijke Nederlanders te samen gevoerd, met evenveel geestdrift, met hetzelfde doel, maar met verschillenden uitslag, een gevolg van dien verschillenden natuurlijken aanleg, dat verschillend karakter, hetwelk nog op dit oogenblik Belgen en Hollanders, Vlamingen en Noord-Nederlanders, scheidt met een niet te overbruggen kloof.

In een opstel „Het land van Rubens" [1]), geschreven naar aanleiding van de viering van het halve eeuwfeest der Belgische onafhankelijkheid in 1880, heeft Huet dit, met verwijzing naar het boek van Charles de Coster, duidelijk uiteengezet. Geen Belgische schrijver van den nieuweren tijd, beweert Huet, heeft den eigenlijken aard der zuidelijke opstandelingen in de 16e eeuw zoo nauwkeurig voorgesteld als de schrijver van *La légende d'Ulenspiegel.* Zijn held is te zeer avonturier, drinker, vrouwenjager, althans bij buien, om bij voorkeur eerbied af te dwingen. Maar op den bodem van zijn karakter sluimert gezonde levenslust, hij heeft het diep gevoel van recht, hetwelk een volk op den duur het despotisme haten doet, hij is dapper, vindingrijk en edelmoedig, zijn lichtzinnigheid zelve heeft iets elegants, iets artistieks, iets van de veder welke Teniers eenmaal zijn jonge dansende Vlaamsche boerenjongens op de muts steken zou. Maar al waardeert men dit alles in den Vlaamschen poorter, dit verhindert niet dat de verwachtingen, welke zijn optreden als aanstaand wreker en verlosser van zijn volk opwekken, niet worden verwezenlijkt. „Wanneer Tijl de guitenstreken zijner vlegeljaren achter den rug heeft", zegt Huet, „dan zweert hij wel, bij het lijk zijns vaders, een ernstig man te zullen worden, een eerste Geus; doch hij doet zijn eed niet gestand. Alleen bij tusschenpoozen ontwaakt in hem de volksheld. Zijn doorgaande levenswijze blijft die van den zigeuner, den onverbeterlijken pretmaker, den man naar het hart van Jan Steen. Er is in zijn vrijheidsliefde, hoe vurig ook, iets negatiefs. Hij wil den koning weghebben, de priesters, de inquisitie, de rechters, die met de geestelijkheid heulen, de landvoogden, die door belastingen het volk uitzuigen, maar met welk doel? Dit begrijpt men niet, of te weinig. Wij gevoelen alleen dat Uilenspiegel in zijn recht is, wanneer het instinkt van zijn landaard hem zegt dat het leven de moeite niet

[1]) *Litterarische Fantasiën.* Vierde reeks, vijfde deel.

loonen zou, zoo elke kermisvreugde er uitgebannen werd." En nu komt het Huet voor, dat de opstand tegen Spanje in Zuid-Nederland om dezelfde reden mislukt is, die ons De Coster's boek onbevredigd uit de handen doet leggen. „De Hollanders wisten beter wat zij wilden; of ten minste, onder de leiders van den opstand in het Noorden bevonden er zich die doorzagen welke partij er voor het stichten eener onafhankelijke nationaliteit van de opgewekte kalvinistische hartstochten te trekken viel. Zuchtend of vrijwillig, de Hollanders hebben zich onderworpen aan de noodzakelijkheid een vreugdeloos kalvinistisch leven te leiden... Maar onderwijl werd in Europa de strijd tegen Spanje krachtig en glansrijk voortgezet; werd in Indië een groot overzeesch rijk gesticht; werden Amsterdam de schatten verzekerd, die Antwerpen derven moest, en verrezen er, tot eer der wetenschap, beroemde hoogescholen. België heeft voor zijn meerderen levenslust, zijn krachtiger artistieken zin, gedurende meer dan tweehonderd jaren met het verlies zijner onafhankelijkheid geboet."

Is Huet's opvatting juist en zijn Belgen en Hollanders van heden nog niet ontaard van de deugden en ondeugden hunner vaderen, dan had de negentiende-eeuwsche schrijver slechts om zich heen te zien om den levenslustigen papenhater naar het leven te teekenen. Van groote vindingsgaven heeft de Coster bij de teboekstelling van Tijls roemrijke daden geen blijk gegeven. Oorspronkelijke typen, zooals Multatuli er schiep in zijn heldendicht in proza *Woutertje Pieterse*, vinden wij in dit heldendicht niet. De meeste van de streken die de Coster zijn held laat uitrichten, behooren tot de bekende streken van Uilenspiegel. Lamme Goedzak, Tijl's schildknaap, met zijn onverzadelijken eetlust en zijn dikken buik, contrasteerend met de magerte van Uilenspiegel, is een goedgelukte kopie van Don Quichot's schildknaap, Sancho Pança. Even bang als Sancho om er het hachje bij in te schieten, is Lamme even trouw aan zijn meester als deze; gelijk Sancho is Lamme zoo dom als gewikst, zoo bijgeloovig als sluw. En het is zeer mogelijk, dat, wanneer we aan het zoeken gaan, het blijken zal, dat het aandeel van oorspronkelijke vinding, waarop de Coster aanspraak zou mogen maken, tot zeer kleine proportiën terug te brengen is.

Maar van waar hij zijne bouwstoffen ook gehaald moge hebben, hij heeft er goed gebruik van gemaakt en er een eerlijk en oprecht werk uit samengesteld. De Coster's waarheidszin heeft

hem ervan teruggehouden, zijn held beter voor te stellen dan hij in werkelijkheid was. Zoo, met zijn deugden en zijn gebreken, heeft hij hem overeind op zijn voeten gezet en als een levend wezen de wereld ingezonden. En Uilenspiegel, met zijn dollen overmoed en zijn grenzeloos vertrouwen in de zegepraal van de zaak waarvoor hij strijdt, met zijn schelmsch vernuft en zijn weergalooze handigheid, weet zijn weg te vinden, en, waar hij in het gedrang raakt, zich uit de hachelijkste toestanden te redden. Zelfs zulk een log voorwerp als Lamme, die, wanneer bij niet jeremieert over zijn van hem weggeloopen vrouw, droomt van de hespen en worsten en vette kalkoenen, van de bottels bier, die hij verzwelgen zal, zelfs hem weet hij in beweging te brengen en tot handelen op te wekken in het belang van de goede zaak. „Wij eten haring en drinken kort bier", klaagt Lamme, „waar is hier onze vreugde?" En Uilenspiegel antwoordt: „Ik ga het u zeggen, Lamme. Oog om oog, tand om tand: te Parijs hebben ze, in den Bartholomeusnacht, tienduizend vrije harten gedood, in de stad Parijs alleen; de koning zelf schoot naar zijn volk. Ontwaak Vlaming, grijp naar de bijl, geen genade! Daar ligt onze vreugde. Tref de vijanden, 't zij Roomschen of Spanjaarden, overal waar gij ze vindt. Denk thans niet aan uwen buik. De slachtofferen, dooden en levenden, allen ondereen, hebben ze gebracht naar den stroom en met gansche karrevrachten in 't water geworpen. Hoort ge, Lamme, dooden en levenden, allen ondereen. Negen dagen lang was de Seine rood van het bloed en de raven vielen bij zwermen op de stad neder...... Verheug u, mijn zoon, niettegenstaande uw visch en uw kort bier. Is de nasmaak van haring wat flauw, flauwer nog is de reuk van die laagheid.......

— Ik zal nimmermeer klagen, zeide Lamme, rechtstaande: haringen zijn ortolanen, kort bier is malvezij voor de vrije harten. Vive le Geus!"

Zoo is Uilenspiegel de *boute-en-train*, de altijd wakkere, steeds gereed om de sluimerenden te doen ontwaken, den flauwhartigen moed in te spreken, de naargeestigen op te vroolijken. „Woord van soldaat is woord van goud", is zijn leus en waar hij dat woord geschonden ziet, ontvlamt hij in toorn om die schending te wreken. Door al de verwikkelingen van het drama, dat hier wordt afgespeeld, zien wij zijn haat tegen de verdrukkers allengs aangroeien. De asch van Klaas klopt al luider op zijn hart. Hoe hij het werk

zal volbrengen, staat hem zelf nog niet duidelijk voor den geest. Kathelijne, de toovenares, heeft hem met Nele verplaatst in de wereld der geesten, waar de Sabbath der Lentegeesten gevierd wordt en waar hij van den geestenkoning, op zijn bede dat deze het rampzalig land verlossen moge, den last ontvangt, om in puin en bloed en dood „de Zeven" te zoeken. Wat dit zeggen wil is voor Uilenspiegel een raadsel. En dat geheimzinnige zevental dat hem, als hij het gevonden zal hebben, de zegepraal bezorgen moet, doet den lezer wonder wat verwachten.

Wees Huet er op, dat Uilenspiegel zelf de verwachtingen, die zijn stout optreden wekte, te leur stelt, als een niet minder ernstige fout is het de Coster aangerekend, dat de geheimzinnige profetiën, met dit heilig getal van Zeven in verband gebracht, op zoo weinig uitloopen.

Deze grief is duidelijk uitgesproken door Francis Nautet in zijn belangrijke *Histoire des lettres belges d'expression française* [1]). Nautet betoogt, dat onder den schrijver van de schitterende bladzijden van *Uilenspiegel* een doctrinair schuilt, de man van de „sagesse moyenne", bang voor uitersten, ook in het goede. Als men de rijke galerij van schilderijen die aan de beste stukken der Vlaamsche school herinneren en waarvan meer dan een door de „violence des tous" aan Goya doet denken, ten einde geloopen is, en het geheim van die „Zeven", dat ons zoo lang in spanning gehouden heeft, ons ontvouwd zal worden, eindigt de grootsche legende als de toepassing van een protestantsche preek. Wanneer de zeven ondeugden, die zich in de geestenwereld, waarheen wij weder verplaatst worden, aan Uilenspiegel's en Nele's oogen vertoond hebben, op Uilenspiegel's last, verbrand zijn, komen uit haar asch zeven andere beelden te voorschijn.

„Het eerste zeide:

— Ik hiet Hooveerdigheid en nu heet ik edele Fierheid.

„De anderen spraken ook, en Uilenspiegel en Nele zagen Zuinigheid komen uit Gierigheid, Levendigheid uit Gramschap, Eetlust uit Gulzigheid, Wedijver uit Nijd en Droomerij van denkers en dichters uit Traagheid. En de Onkuischheid, op hare geit, werd veranderd in eene schoone vrouw, die Liefde heet."

---

[1]) Bruxelles, Charles Rosez. 2 dln. De dood die hem in het voorjaar van 1896 overviel, heeft den begaafden schrijver belet het 3de deel te voltooien dat o. a. over de moderne Belgische dichters handelen zou.

Niet alleen blijft zoo de wijsgeerige oplossing beneden de verwachting, met de politieke is het niet beter. Na de beteekenis van de „Zeven" ontdekt te hebben, doet Uilenspiegel een andere ontdekking. De geestenkoning had hem voorspeld — ik doe de aanhaling in den oorspronkelijken Franschen tekst, omdat, hoe goed de Vlaamsche prozavertaling van R. Delbecq wezen moge, de verzen in de vertaling van Johan niet tot hun recht komen —:

Quand le septentrion
Baisera le couchant,
Ce sera fin de ruines.
Trouve les sept
Et la ceinture.

En nu zal Uilenspiegel de verklaring van die geheimzinnige profetie vernemen.

Septentrion, c'est Néerlande
Belgique c'est le couchant;
Ceinture, c'est alliance
Ceinture, c'est amitié.

Die conclusie, zegt Nautet, is die van een goed patriot, van een uitstekend burger, maar zij verbreekt plotseling de betooverende bekoorlijkheid van het werk. Men verwachtte een wijsgeer en daar vertoont zich het schaduwbeeld van een politicus.

Heeft de Coster dit zelf gevoeld, en heeft hij ons niet onder dezen indruk van zijn werk willen doen scheiden? Op de al te nuchtere verklaring van het raadsel volgt althans nog een allerlaatste hoofdstuk, een symbolisch slot.

Uilenspiegel, uit de geestenwereld op aarde gesmeten, ligt voor dood aan den weg. Reeds heeft men zijn graf gedolven en heeft de „parochiepaap" de gebeden der dooden gelezen, als hij plotseling overeind springt, niezend en het zand uit zijn haar schuddend, — waarop de pastoor op den loop gaat.

„Toen keek hij rondom zich, boer en koster waren op loop gegaan als de pastoor en hadden, om rapper te loopen, spade, waskeersen en zonnescherm ten gronde geworpen; burgemeester en schepenen hielden van schrik hunne ooren vast en lagen te jammeren op het gras.

„Uilenspiegel ging bij hen en schudde ze.

„Begraaft men, zeide hij, Uilenspiegel, den geest, Nele, het hart

van Vlaanderen? Neen! Vlaanderen kan ook slapen, maar sterven, nooit! kom Nele.

„En hij toog henen met heur, zijn zesde liedeken zingend, maar niemand weet waar hij zijn laatste zingen zal."

Dit is het slot van het boek, waaraan, met al zijn gebreken — gebreken ook van samenstelling, gebreken van karakterteekening, vooral waar het den vijand, Filips II en zijne omgeving, geldt — een plaats toekomt in de wereld-literatuur, maar dat toch, naar vorm en inhoud, vóór alles een Vlaamsch boek is. Een goede Vlaamsche vertaling, gelijk deze, zou het dan ook eerst tot zijn recht doen komen en het brengen onder de oogen van hen voor wie het in de eerste plaats bestemd is: voor het Vlaamsche volk, dat er zijn hart in voelt kloppen.

MUZIKAAL OVERZICHT.

Sedert eenige weken levert Parijs voor stadgenoot en vreemdeling een nieuwe aantrekkelijkheid op: een Tooneel- en Muziektentoonstelling namelijk.

Vreemd mag het heeten, dat in een stad, waar zooveel aan theater en muziek gedaan wordt, niet reeds vroeger iets van dien aard op touw is gezet. Heeft men zich tot nu toe laten weerhouden door de erkenning, dat zulk een tentoonstelling eigenlijk een ongerijmdheid is? Ik betwijfel dit en geloof veeleer, dat het louter aan toeval is toe te schrijven, dat de Parijzenaars niet vroeger aan zoo iets gedacht hebben en zich in dit opzicht hebben laten voorgaan door de Oostenrijkers, die reeds in 1892 in hunne hoofdstad een theater- en muziektentoonstelling hebben gehad.

Ik sprak daar van ongerijmdheid, maar is het werkelijk iets anders, wanneer men tooneel en muziek — twee dingen die *handeling* vorderen — uitsluitend tot voorwerpen van *bezichtiging* maakt? En hoe is dit vooral mogelijk bij een kunst als de muziek, die door middel van het *gehoor* tot de ziel moet doordringen?

Beschouwen wij de zaak echter op de keper, dan zien wij, dat wij het bij een onderneming als deze zoo nauw niet moeten nemen; dat hier van eenig beginsel geen sprake is en dat, evenals bij zoovele andere tentoonstellingen der laatste jaren, ook hier de expositie eigenlijk niet meer dan een voorwendsel is en de amusementen van allerlei aard, die zich daaromheen groepeeren, de hoofdzaak vormen.

Nu, aan aantrekkelijkheid ontbreekt het in dit opzicht bij deze

onderneming niet; daarvoor hebben de Franschen met den hun eigen smaak gezorgd. De benedenzaal van het *Palais de l'Industrie* heeft men zoo ingericht, dat zij aan de eene zijde een afbeelding vertoont van een middeleeuwsche straat in Parijs, uitloopende op den getrouw nagebootsten voorgevel van de kerk *Notre Dame*, en aan de andere zijde een Pompejaansche straat te zien geeft (een *voie classique* wordt zij genoemd), welke naar een antiek theater leidt, waar de half-cirkelvormige ruimte voor de toeschouwers, amphitheatersgewijze oploopend, er op ingericht is om meer dan twee honderd menschen te bevatten. In het midden der zaal, tusschen deze beide straten en tegenover den hoofdingang van het gebouw, is een vrije ruimte met een estrade op den achtergrond, waar alle namiddagen concerten plaats hebben. Voorstellingen en feesten van allerlei aard wisselen elkander in deze benedenzaal af, en zonder twijfel zal tot het einde toe hierheen de groote toeloop der menigte zijn. Men zou alleen willen vragen, waarom men de onderneming dan maar niet liever „Muzikale en theatrale voorstellingen", of iets dergelijks, heeft genoemd.

„Maar er is toch een tentoonstelling aan verbonden", zal men zeggen. — Ja, dat is zoo; in de bovenzalen heeft men — om mij nu alleen bij de muziek te bepalen — verzamelingen van allerlei documenten en voorwerpen, zooals bijv. muziekpartituren in manuscript, autografen van beroemde componisten, een Italiaansche clavecimbaal uit de zeventiende eeuw, een harp, toebehoord hebbende aan Marie Antoinette, een rijke verzameling van moderne en vreemde instrumenten, als: Indische, Japansche, Chineesche, Afrikaansche, en meer andere dingen. Welk belang kunnen die voorwerpen ons echter inboezemen, zooals zij daar zijn neergezet of neergelegd? Wat heeft men aan manuscripten, die zoo goed achter slot liggen dat men ze niet kan doorbladeren; of aan die buiten-Europeesche instrumenten, die men, indien ze bespeeld mochten worden, toch niet hoort in de omgeving waarin zij alleen effect kunnen te weeg brengen, en die als voorwerpen van tentoonstelling niets anders dan ethnographische curiositeiten zijn?

De expositie van muziekinstrumenten is bijna zoo oud als de tentoonstellingen zelf. Zoo prijkten o.a. muziekinstrumenten op de wereldtentoonstelling te Londen in 1862 en te Weenen in 1873, doch daar werden zij ter bezichtiging gesteld als producten van kunstnijverheid en als voorwerpen van concurrentie. Men wilde

ook op dit gebied de vorderingen toonen, die èn in constructie èn in decoratie gemaakt waren, en het doel der inzenders was geen ander dan door hunne inzendingen de aandacht te vestigen op hetgeen hunne fabrieken in staat waren te leveren. Dit strookt ook geheel met den aard en de strekking van tentoonstellingen, die een uit de industriëele ontwikkeling der volken ontstane instelling zijn en waarvan het beginsel hetzelfde is als het in onze dagen tot een zoo enorme hoogte gebrachte advertentie- en reclame-systeem.

Geheel iets anders is het echter, wanneer men die muziek-instrumenten ten toon stelt als voorbeelden van de wijze, waarop in verschillende tijdperken de toonkunst werd uitgeoefend. Uit dat oogpunt leveren die levenlooze voorwerpen weinig belangwekkends op. Door het aanschouwen van een spinet of van een clavecimbaal worden wij gewaar, dat een instrument van honderd jaar geleden er anders uitziet dan een van onzen tijd, doch eerst wanneer wij bekend worden met den toon en met de wijze van bespeling van die instrumenten, kunnen wij ons een juist begrip van het onderscheid tusschen het heden en verleden vormen. Maar.... „het is verboden de voorwerpen aan te raken" zegt de verordening van het Tentoonstellingscomité. „Afblijven" is het consigne. Trouwens, welke cacophonie zou er in een tentoonstellingszaal ontstaan, wanneer het bespelen van de daar aanwezige muziekinstrumenten eens werd toegelaten! De bezoekers zouden er om het hardst uitloopen. Alweder echter een bewijs van het ongerijmde eener muziektentoonstelling.

Om een juist historisch overzicht te geven van de ontwikkeling, die de bouw en de behandeling der muziekinstrumenten in den loop der tijden hebben ondergaan, beteekent zulk een tentoonstelling op zich zelf niets. Ook door *hooren* moeten wij ons een denkbeeld van die ontwikkeling kunnen vormen en — hetgeen van niet minder gewicht is — op de instrumenten zouden composities uitgevoerd moeten worden, welke geschreven zijn toen die instrumenten in zwang waren. Want evengoed als de ontwikkeling van de constructie der instrumenten invloed uitoefende op de composities, hebben omgekeerd de componisten van beteekenis ook geïnfluenceerd op de vorderingen, welke in die constructie gemaakt werden.

Bepalen wij ons bijv. bij het meest verbreide van alle muziek-

instrumenten: *het klavier*. Hoe leerrijk en interessant zou het zijn, wanneer eens op die wijze aan belangstellenden een overzicht werd gegeven van de vorderingen, welke zoowel in de mechaniek van dit instrument als in het bespelen daarvan en in de daarvoor geschreven werken gemaakt zijn.

Het is daarbij niet noodig, tot de allereerste tijden op te klimmen; men kan volstaan met aan te vangen bij den tijd, toen er van een bijzonderen stijl in het klavierspel sprake begon te worden.

Die tijd begint eerst met de 18de eeuw. De oorsprong van het klavier dateert evenwel van veel vroeger. De oudste bekende vorm is het *clavichord*, waarbij de snaren *(chordae)* in trilling werden gebracht (getokkeld) door middel van metalen stiften, die op hunne beurt in beweging gezet werden door den druk der vingers op toetsen *(claves)*. Naast dit instrument, dat later meer algemeen bekend was onder den naam van *klavier*, had men nog: het *clavecimbaal*, het *spinet*, het *virginaal* en het *harpsichord*, alle toetsinstrumenten doch in constructie en vorm van het eerstgenoemde onderscheiden. Het clavichord en het harpsichord bleven het langst in gebruik.

Voortdurend werden er verbeteringen in toon en mechaniek en ook in den uitwendigen vorm van die instrumenten gebracht, zonder dat dit echter nog van grooten invloed was op de ontwikkeling van een bepaalde manier van bespelen daarvan. Toen de 18de eeuw aanbrak, verkeerde het klavierspel nog in het stadium, dat de componisten het clavichord, het clavecimbaal enz, behandelden als het orgel, evenals de wijze van spelen bij beide instrumenten dezelfde was. De strenge polyphone stijl (aan het gezang ontleend), die bij composities voor orgel de heerschende was, werd op het klavier nagebootst, en de voor orgel geschreven toonstukken golden dan ook meestal tegelijkertijd voor het klavier. Dit bewijzen o. a. de woorden „voor orgel *of* clavecimbaal (clavichord enz.)", die men op het titelblad van menige Duitsche, Fransche en Engelsche compositie vóór het jaar 1700 aantreft. De eenige levendigheid, die nu en dan bij al die *Suiten*, *Sonaten*, en hoe die toonstukken verder mochten heeten, viel op te merken, werd er in gebracht door de dansmouvementen der *Gavottes*, *Courantes*, *Bourrées*, *Sarabandes* enz., welke er in voorkwamen.

In de eerste helft der 18de eeuw kwam daarin verandering. Dit deden Domenico Scarlatti in Italië, François Couperin in Frankrijk

en Sebastian Bach in Duitschland, ieder op zijne wijze en naar verhouding van zijn talent. Zij hielden in hunne composities rekening met den aard van het instrument en legden daardoor den grond tot een zelfstandig klavierspel, streng afgescheiden van de manier van spelen op het orgel.

De techniek van het klavierspel als een zelfstandig iets stond dan ook reeds op een goede hoogte, toen de in het begin der 18de eeuw uitgevonden *Fortepiano* of *Pianoforte* meer in gebruik kwam (hetgeen tusschen 1740 en 1780 plaats had). Men was namelijk tot het inzicht gekomen, dat aan het klavier een schooner toon ontlokt kon worden wanneer de snaren door hamers *aangeslagen* werden, dan wanneer zij, zooals tot dien tijd het geval was geweest, door pennen of stiften *getokkeld* werden. De Florentijn Bartolomeo Cristofori vond in 1711 het *Gravecembalo col piano e forte* uit, welke uitvinding bestond in de toepassing van het hamerstelsel op het harpsichord. Dit instrument werd later door anderen zeer verbeterd, onder wie zich vooral Christoph Gottlieb Schröter en Gottfried Silbermann zeer onderscheidden. Laatstgenoemde vervaardigde omstreeks het jaar 1726 de eerste *Fortepiano* in vleugelvorm. Op zulk een instrument van Silbermann speelde Sebastian Bach voor Frederik den Groote, toen hij in 1747 met zijn zoon Friedemann een bezoek aan Potsdam bracht.

Leerlingen van Silbermann maakten zijn fabrikaat in andere landen bekend, o. a. Johannes Zumpe in Engeland, waar later John Broadwood en anderen de constructie er van verbeterden. Onder den naam van *Pianoforte* werd het verbeterde instrument te Londen voor het eerst publiek bekend in 1767 bij gelegenheid van een muziekuitvoering in Covent Garden. Op het programma van dit concert stond bij een aria-voordracht vermeld: „Miss Brickler will sing a favourite song from Judith, accompanied bij Mr. Dibdin on a new instrument, call'd *Piano-Forte*." Als solo-instrument verscheen het te Londen voor het eerst in een concert op 2 Juni 1768 en werd toen bespeeld door Sebastian Bach's jongsten zoon Johann Christian.

De Pianoforte bracht de vroegere instrumenten niet aanstonds in vergetelheid. Integendeel; het hamerklavier bleef zelfs nog lang achterstaan bij clavichord en harpsichord, die van alle instrumenten het meest in zwang waren. Sebastian Bach o. a. gaf de voorkeur aan het clavichord boven de Pianoforte, die hij te schril van toon vond, en boven het clavecimbaal en het spinet, waarin, volgens

hem, geen ziel zat. Dat het nieuwe instrument nog zoo weinig in gebruik was, kwam hoofdzakelijk daarvandaan, dat er nog geen composities voor geschreven waren. Dit veranderde in 1773, toen de pianist Muzio Clementi te Londen zijn tweede werk, drie Sonaten voor Pianoforte, in het licht gaf en daarmede den grondslag legde voor het Pianofortespel. Christiaan Bach en anderen volgden zijn voorbeeld, en hierdoor en door de gedurige verbeteringen, welke in het instrument gebracht werden (o. a. vond Broadwood in 1783 een pedaal-mechaniek uit, waarmede door demping en opheffing van demping een bijzondere wijze van zacht en sterk spelen kon worden verkregen), waren ook de dagen van clavichord en harpsichord weldra geteld.

Het meer en meer in gebruik komen van de Pianoforte deed tevens verandering ontstaan in de manier van spelen, en natuurlijk moest ook dit wederom invloed hebben op den stijl der composities voor het instrument. Door het vermogen om zacht en sterk te spelen (d. w. z. niet door Broadwood's pedaal maar door de constructie van het hamerklavier, die het mogelijk maakte door meerderen of minderen druk der vingers afwisseling in het spel te brengen) trad de *zangerige* voordracht van lieverlede meer op den voorgrond. Tot die verandering van stijl had reeds Philipp Emanuel Bach, Sebastian's tweede zoon (1714—1788) den stoot gegeven. In zijne werken voor klavier verdwijnt allengs de strenge polyphone stijl, waardoor de klaviercomposities van zijn vader zich in het algemeen kenmerkten, en maakt plaats voor een tweestemmige behandeling, terwijl in het spel meer uitdrukking komt. In zijn geschrift „Over de ware methode om het klavier te bespelen" zegt Emanuel Bach dan ook, dat men op het klavier zooveel mogelijk moet trachten te *zingen*. Ook hij gaf, evenals zijn vader, de voorkeur aan het clavichord boven de Pianoforte, maar het spreekt van zelf, dat zijne methode met veel gunstiger gevolg op laatstgenoemd instrument kon toegepast worden, daar het voor expressie zooveel geschikter was. De nieuwe klavierstijl gelukte dan ook den componisten des te meer, naarmate zij met de techniek van het nieuwe instrument meer vertrouwd waren.

Een nieuwe constructie der Pianoforte, later bestempeld met den naam van „Weener mechaniek", werd door J. A. Stein (leerling van Silbermann) uitgevonden. Deze instrumenten, waaraan door Mozart, die ze in 1770 in Augsburg leerde kennen, groote lof werd

toegezwaaid en die langen tijd *Mozart-vleugels* genoemd werden, gaven aanleiding tot twee verschillende richtingen in het klavierspel, welke men door „de Weener- of Mozartschool" en „de school van Clementi" aanduidde. Zij waren gebaseerd op het onderscheid tusschen Clementi's spel en dat van Mozart, maar de oorzaak van het verschil lag voornamelijk in het instrument zelf. Clementi en zijne discipelen gebruikten de Engelsche, Mozart en zijne volgelingen de Weener Pianoforte. De Engelsche piano bezat een vollen en ver dragenden toon, was bijzonder geschikt voor het *cantabile* en bevorderde een correcte uitvoering van tertsen-, sexten- en octavengangen, al welke eigenschappen Clementi en zijne leerlingen zich ten nutte wisten te maken. Bij de Weener Piano daarentegen was de toon dun en van korteren duur doch uitermate liefelijk, en de aanslag was zoo licht, dat de meest delicate druk der vingers op de toetsen den toon onmiddellijk deed aanspreken. Het gemis aan kernachtigheid en doorklinken van den toon wisten de componisten en de virtuozen uit deze school te verhelpen door hun *cantabile* met brillante loopen en versieringen van allerlei aard te omgeven. In het algemeen behield de Weener piano meer het karakter van kamerinstrument, terwijl de sterker en solieder constructie der Engelsche piano deze meer en meer deed geschikt maken voor orkestrale muziek.

Beethoven, wiens behandeling van het klavier in laatstgenoemde richting lag en afweek van die zijner voorgangers Haydn en Mozart, had grooten invloed op de verbetering der Weener piano's. Was voor Haydn en Mozart het klavier veelal niets anders dan het meest geschikte orgaan om muzikale gedachten te openbaren, voor Beethoven was het meer: namelijk het ideale instrument voor de uiting van bepaalde ideeën, stemmingen en gewaarwordingen, voor iets hoogers dus dan een eenvoudig spel met tonen, zoo ernstig en degelijk als dit bij zijne voorgangers op zich zelf ook was. Treffend wist hij dat karakter van het instrument, vooral in de adagio's zijner sonaten, te doen uitkomen, en het is natuurlijk dat dit de fabrikanten aanspoorde, hunne instrumenten hiermede in overeenstemming te brengen. Hierop doelt de componist Reichardt, toen hij bij een bezoek aan Weenen in den winter 1808—1809 in een zijner brieven schreef: „Streicher (namelijk de klavierfabrikant Andreas Streicher) heeft met het weeke en gemakkelijk aansprekende der Weener instrumenten gebroken

en op Beethoven's raad en verlangen zijne instrumenten zoo ingericht, dat zij meer weerstand bieden aan den druk der vingers op de toetsen en dien niet meer zoo licht volgen, zoodat de virtuoos, die met kracht en energie voordraagt, het instrument meer in zijne macht heeft voor het aanhouden en dragen van den toon en voor afwisseling van kracht en teederheid in het spel.."

In deze woorden ligt een duidelijke aanwijzing omtrent Beethoven's manier van spelen en den invloed, dien zij op de pianoconstructie had. De verdere ontwikkeling der piano-mechaniek met het oog op de interpretatie van 's meesters werken bereikte haar toppunt tusschen de jaren 1820 en 1850, doch daarmede hielden de verbeteringen niet op. Het spel der groote virtuozen na Beethoven's tijd oefende daarop een krachtigen invloed uit en hetgeen mannen als Pleyel, Blüthner, Bechstein, Kaps, Steinway e. a. op dit gebied hebben geleverd, is daar om te getuigen, tot welke hoogte men het in de tweede helft dezer eeuw in het fabriceeren van piano's gebracht heeft. Die vorderingen zijn echter niet anders dan pogingen om het instrument, wat kracht en schoonheid van toon, mechaniek en vorm betreft, steeds tot meer volkomenheid te brengen. Het karakter van het instrument onderging geen verandering.

Uit het bovenstaande ziet men, dat het tijdperk, hetwelk met Bach aanvangt en met Beethoven eindigt, voor de ontwikkeling van het klavier en de klaviermuziek hoogst belangrijk is geweest. Stellen wij ons nu eens voor, dat in plaats van een dor overzicht der feiten, welke daarop betrekking hebben, ons die geschiedenis wordt verklaard door het achtereenvolgens bespelen van de instrumenten van verschillenden aard, welke in dien tijd in gebruik zijn geweest, en door het daarop voordragen van muziekstukken, met het oog op die instrumenten geschreven. Niet alleen zou dit veel belangwekkender zijn maar ook veel duidelijker voor het begrip, en zeker zou het meer beteekenen dan tentoonstellingen van stomme voorwerpen, die onwillekeurig doen denken aan een museum van opgezette dieren.

Onze eeuw is echter nu eenmaal de tentoonstellings-eeuw, en waar het maar eenigszins kan, wordt er een expositie bijgehaald. Nauwelijks is de muziektentoonstelling te Parijs goed aan den gang, of men hoort alweder van plannen voor een andere, die nu wel niet van den zelfden aard is maar toch ook met muziek in verband staat. De stad Weenen wil haren grooten zoon, den liederen-

componist Franz Schubert, naar aanleiding van den honderdsten gedenkdag zijner geboorte (31 Januari 1897) door een tentoonstelling huldigen. Wat daar te kijk zal wezen, is natuurlijk thans nog niet met zekerheid te zeggen; alleen weet men reeds te vertellen, dat in de particuliere bibliotheek van den keizer van Oostenrijk voor die gelegenheid reeds alles bijeenverzameld wordt, wat daar voorhanden is en op Schubert en zijn tijd betrekking heeft. Daaronder is van alles. Er zijn bijv. staal- en houtgravures met illustratiën van gedichten van Goethe en Schiller, door Schubert op muziek gezet (als: *Haideröslein*, *Des Mädchens Klage*, *Schäfers Klage* enz.). Dan portretten van mannen en vrouwen van beteekenis, met wie Schubert omgang had, o.a. een heliogravure naar een in 1826 vervaardigde schilderij, welke de portretten te zien geeft van toonkunstenaars, dichters, schilders en zangers, in wier kring Schubert menig gelukkig oogenblik doorbracht. Verder aanzichten van de Oostenrijksche steden Steyr, Gmunden en Linz, welke plaatsen door Schubert bezocht werden in gezelschap van zijn vriend, den zanger Vogl, en een afbeelding van het slot Zelesz in Hongarije, het landgoed van graaf Josef Esterhazy, waar de beroemde liederencomponist een tijd lang woonde als muziekonderwijzer der kinderen van het grafelijk echtpaar en waar hij een diepe neiging opvatte voor een zijner leerlingen, gravin Caroline. Eindelijk nog afbeeldingen van Schubert's geboortehuis en van den gedenksteen op zijn graf met het door Grillparzer vervaardigd opschrift: „Die Tonkunst begrub hier einen reichen Besitz aber noch viel schönere Hoffnungen."

Natuurlijk ontbreken ook de portretten van Schubert zelf niet. Als het daarmede maar niet is als met die van Beethoven op de muziektentoonstelling te Weenen in 1892, waaronder er verscheidene waren, waarvan de echtheid alles behalve zeker was. Op geestige wijze heeft een bezoeker van die tentoonstelling destijds daarmede den draak gestoken in een beschrijving, die hij van het door hem bezichtigde geeft. Op een kleine teekening — zegt hij — zag ik een verschrikkelijk gemeen mensch met een dikken buik en met de handen in den zak in een open landschap staan. „Wat? dat moet Beethoven voorstellen?" Een langharige geleerde kopiëerde juist een brief van Beethoven, die in een kast naast mij lag; hij zag mij glimlachend aan: „Wel neen, dit is een bekende vervalsching! Het portret stelt den koopman en grondbezitter X

voor. Reeds tijdens Beethoven's leven werd het als portret van den meester door een speculant in omloop gebracht. Beethoven zelf heeft er woedend tegen geprotesteerd." „Maar waarom dan het in de Beethovenkamer tentoongesteld? Dat is immers een rechtstreeksche beleediging voor den grooten meester!" „Volstrekt niet! Het is wetenschappelijk van het grootste belang; men kan het in zekeren zin als document tot de cultuurgeschiedenis beschouwen" De geleerde zag mij daarbij zoo triomfeerend aan, dat ik geen woorden kon vinden en zweeg. „Wees zoo goed, ook dit portret te bekijken! De beroemde Beethoven-navorscher Frimmel heeft overtuigend bewezen, dat ook dit Beethoven niet voorstelt; het is een muziek-uitgever." „O! men heeft den toondichter met zijn uitgever verwisseld? Dat is uit het oogpunt van cultuurgeschiedenis zeker heel belangrijk; dat zie ik zelfs in!" „Ja, mijnheer, respect moet men voor de wetenschap hebben! In het volgende nummer van het *Archiv für Kulturgeschichte* zult ge een opstel van mij vinden, waarin ik mij vlei, door de meest subtiele argumenten onwederlegbaar bewezen te hebben, dat ook het portret daarginds *niet* Beethoven maar zijn apotheker voorstelt!"

Zulke mystificaties kunnen er ook met Schubert gebeuren, en al levert nu ook een gelijkend portret van den grooten liederencomponist niets behaaglijks op, daar, volgens de beschrijving van zijne tijdgenooten, zijn uiterlijk niets minder dan fraai, ja zelfs terugstootend moet geweest zijn, zoo wil men toch gaarne den man zien, zooals hij was, en echte waar voor zijn geld hebben.

Hoe men ook moge denken over een tentoonstelling als in het volgende jaar te Weenen zal gehouden worden, men zal het er wel over eens zijn, dat de genius van Schubert op een betere manier kan gehuldigd worden, en wel door een goede uitvoering van zijne werken. Het is te hopen, en ook wel te verwachten, dat dit bij het bedoelde jubilé niet zal worden nagelaten.

Schubert behoort anders tot de componisten, wier werken thans maar zelden in de concertzaal worden uitgevoerd. Gebeurt het, dan is het meestal de onvoltooide H moll-symphonie, die wij te hooren krijgen. De reden hiervan ligt waarschijnlijk niet zoozeer in de omstandigheid, dat dikwerf het oude voor het nieuwe vergeten wordt, als wel in de ervaring, die men heeft opgedaan, dat Schubert's werken op instrumentaal gebied over het algemeen lang niet die uitwerking op het publiek maken als die van andere mees-

ters, als de symphonieën van Beethoven bijv. Hoe bekoorlijk de melodieën ook zijn, die van Schubert's instrumentale werken uitstroomen, het gemis aan concentratie van al dat melodische materiaal, dat den componist van alle kanten toevloeit, en het gebrek aan contrast van eenige beteekenis werken op den duur afmattend op den toehoorder. Vandaar de dikwijls gehoorde klacht, dat die composities van Schubert te lang zijn.

Het ontbreekt die werken aan dramatische beweging, juist de eigenschap waardoor de symphonieën en andere instrumentale toonstukken van Schubert's beroemden tijdgenoot zich kenmerken. Schubert's talent was van meer lyrischen aard en verloochent zich ook in zijne instrumentale scheppingen niet. Toch heeft ook hij er naar gestreefd, op dramatisch gebied groote dingen tot stand te brengen. Er bestaan van hem melodrama's, zangspelen en opera's; op zijn zestiende jaar reeds componeerde hij een opera, *Des Teufels Lustschloss*, en zijn geheele leven door hield die drang, om dramatische werken te scheppen, hem bezig; ja zelfs op het ziekbed, dat zijn doodsbed zou worden, werd hij nog door het verlangen naar een operatekst gekweld.

Het is een merkwaardig verschijnsel die zucht van de componisten om zich ook in de dramatisch-muzikale kunst te onderscheiden. De meesten hebben daarnaar getracht zonder zich af te vragen, of de eigenaardigheid van hun talent zich wel voor het componeeren van opera's leende. Om mij tot slechts enkelen te bepalen, noem ik bijv. Mendelssohn en Schumann. Ook zij hebben hun talent in die richting beproefd, zonder evenwel iets van beteekenis te leveren. Mendelssohn's goede genius bewaarde hem daarbij voor een *échec,* daar hij het op dit gebied slechts tot een begin van uitvoering bracht. Schumann was niet zoo gelukkig. Zijne opera *Genoveva* behaalde bij hare eerste opvoering slechts een *succès d'estime* en men was het er tamelijk over eens, dat Schumann's kracht niet in opera-compositie lag, eene meening die de critiek niet naliet in het openbaar uit te spreken. Later doken er nog wel eens nu en dan pogingen tot een opvoering van de *Genoveva* op, maar om terstond weder te verdwijnen.

Schubert heeft over het algemeen al even weinig succes gehad met zijne dramatische scheppingen, ja zelfs werden de voornaamste daarvan tijdens zijn leven niet eens uitgevoerd. Van de door hem gecomponeerde groote opera's zijn slechts twee voltooid: *Alfonso*

und Estrella en *Fierabras*. Eerst 26 jaren na zijn dood is een van die opera's — *Alfonso und Estrella* — opgevoerd, en wel in 1854 te Weimar, waar toenmaals Franz Liszt Hofkapelmeester was. Van die opvoering heeft Liszt gezegd, dat zij meer als een daad van piëteit moest beschouwd worden, als een afdoening van een eereschuld. Ware het werk — zeide hij — ten tijde van zijn ontstaan gegeven, dan zou het bezwaarlijk een opstanding gevierd hebben. Daar het echter onder ongerechtigheid te lijden had, was het de zaak der kunstenaars, dit werk aan het publiek voor te zetten als een historisch iets, dat aanleiding tot interessante beschouwingen kon geven.

Dus: een onrechtvaardigheid te herstellen, was de drijfveer tot die opvoering te Weimar. Liszt heeft hierdoor duidelijk uitgesproken, welke waarde hij aan deze schepping van Schubert's Muze toekende. Inderdaad staat dit werk, als product van dramatische kunst beschouwd, bij Schubert's zuiver lyrische compositiën ten achteren. En eveneens is dit het geval met de opera *Fierabras*.

Dit ligt aan meer dan één reden. Vooreerst was het gebrekkige van de libretto's een beletsel om de opera's als dramatisch geheel te doen gelukken. Men zou zich nauwelijks kunnen voorstellen, hoe een man als Schubert, wiens poëtische zin uit zoo vele van zijne talrijke liederen blijkt, zich door zulke teksten geïnspireerd heeft kunnen gevoelen en het gebrekkige daarvan niet bemerkt heeft, ware het niet te verklaren uit de snelheid, waarmede hij gewoon was zijn onderwerp te behandelen. Waar hem de poëtische gedachte van een liedertekst trof, ging hij snel aan het uitvoeren en deed hij geen verder onderzoek naar de litteraire waarde van het gedicht. Evenzoo begon hij ook aan de compositie van een opera zonder den tekst aan eenige critiek te onderwerpen. Uit deze manier van handelen is het verbazend groote aantal werken te verklaren, die Schubert in zijn korte loopbaan (hij stierf op een en dertigjarigen leeftijd) geschreven heeft. Van die snelle wijze van werken getuigt o. a. de compositie van zijne opera *Fierabras*. Hij componeerde die in den tijd van vier maanden en de muziek van het eerste bedrijf, 300 bladzijden beslaande, in zeven dagen, terwijl hij bij dit alles nog lust en gelegenheid vond om een operette, liederen en klavierstukken te vervaardigen.

De libretto's van deze opera's van Schubert waren van het zelfde maaksel als die, welke wij bij verscheidene bekende opera's van vroegeren tijd en ook van onzen tijd aantreffen. Een overzicht van *Alfonso und Estrella* zal dit duidelijk maken.

In het eerste bedrijf zien wij een koning van Leon, Froila genaamd, die, onttroond door een tegenkoning, zich in een eng dal teruggetrokken heeft en daar door de bevolking om zijn wijsheid en weldadigheid hoog vereerd wordt. Zijn zoon Alfonso heeft bij den aanvang van het stuk in spelen en wedstrijden den prijs behaald en is daardoor voor den duur van één jaar het hoofd der jongelingschap uit het dal geworden. Maar deze roem is voor Alfonso niet voldoende. Hij dorst naar daden en zou gaarne de grenzen van het dal overtrekken maar wordt daarin verhinderd door de strenge wetten van zijn vader, die het overschrijden der grenzen aan de inwoners van het dal verbieden. Hij bekent aan zijn vader, hoeveel kwelling hem dit baart, doch verklaart uit liefde voor hem te zullen berusten, hetgeen den vader aanleiding geeft te beloven, dat hij het verbod ter wille van zijn zoon eenmaal zal opheffen. Als pand tot nakoming van die belofte schenkt hij hem een gouden keten.

Het tooneel verandert dan in het paleis van den overweldiger Mauregato, wiens zegevierend uit den strijd terugkeerende veldheer aanzoek doet om de hand zijner dochter Estrella. De koning had aan zijn veldheer beloofd, hem elk loon toe te kennen, dat hij wegens zijne heldendaden vorderen zou. Estrella echter wil niets van hem weten. Haar vader, ofschoon hij bekend staat als een onmeedoogende tiran, wil het hart zijner dochter geen geweld aandoen en verklaart, dat volgens een orakelspreuk, alleen hij Estrella's hand zal verwerven, die hem St. Eurich's gouden keten, die sedert den val van den vroegeren koning uit de schatkamer verdwenen was, terug brengt.

Het tweede bedrijf begint met een ontmoeting tusschen Estrella en Alfonso. Estrella is tijdens een jacht verdwaald geraakt in het gebergte, dat tot Koning Froila's gebied behoort. De jonge harten ontbranden voor elkander in liefde en bij het afscheid geeft Alfonso haar tot herinnering aan dit uur de gouden keten, die hij van zijn vader gekregen heeft. De verliefde veldheer heeft intusschen alle mogelijke kasteelen van Mooren en Christenen in den omtrek verwoest en geplunderd doch nergens de fatale keten ontdekt, en vindt het nu het eenvoudigste, zijn koning Mauregato van den troon te werpen. Met dat doel treedt hij in een samenzwering met de hoofden van het leger — en dat komt zeer gelegen, want dit besluit geeft aanleiding tot twee van de beste muziekstukken der opera: een koor der samenzweerders, die 's nachts in de ruïnen

van een kasteel bijeenkomen, en een koor van edelen, die Mauregato trouw blijven en beloven, hem te zullen verdedigen. Deze ontvangt de tijding van het oproer juist op het oogenblik als zijne van de jacht teruggekeerde dochter hem verhaalt van de keten, die een onbekend jongeling haar geschonken heeft en die koning Mauregato terstond herkent als St. Eurich's kleinood, waarnaar zijn veldheer zoo te vergeefs gezocht had.

In het derde bedrijf leveren de opstandelingen, in een vlakte nabij Froila's gebied, aan hun Koning een veldslag, waarin zij de overwinning behalen. De veldheer ontmoet de vluchtende Estrella en staat juist op het punt haar met zich mede te voeren, als op haar hulpgeroep Alfonso ijlings komt aanloopen, haar bevrijdt en den schuldige gevangen neemt. En als hij nu te weten komt, dat zij, die hij lief heeft, de dochter van den overwonnen Koning is, roept hij zijne gezellen te wapen en snelt heen, om de door de nederlaag verspreide soldaten onder zijn commando weder te verzamelen. De jonge prinses vindt zoolang een schuilplaats in het eenzame dal van Koning Froila, waarheen het noodlot ook den door de opstandelingen vervolgden Mauregato voert, die, als hij plotseling Koning Froila vóór zich ziet, dezen voor den met wraak dreigenden geest van den wettigen Koning houdt en, door ontzetting aangegrepen, om genade smeekt en de geroofde kroon aan zijne voeten legt. Estrella, en vervolgens Alfonso als overwinnaar van het leger der opstandelingen, treden op dat moment op, waarna de beide Koningen overeenkomen, van hunne rechten op den troon van Leon ten gunste van het minnend paar afstand te doen. Daarmede zijn de gelieven vereenigd en is de orakelspreuk vervuld.

Dat is de historie van Alfonso en Estrella. Een echte operatekst zooals men ziet. Bij gelegenheid van de opvoering te Weimar liet een recensent zich daarover in het *Neue Zeitschrift für Musik* aldus uit: „De uitvoering van deze opera van onzen grooten liederencomponist heb ik met de grootste belangstelling te gemoet gezien, daar voornamelijk Schubert in zijne hoog poëtische toonscheppingen voor elke gemoedsstemming en eveneens voor elken graad van hartstocht den juisten toon weet aan te slaan, en dit op een wijze, die ons thans nog in den tooverkring zijner phantasie trekt. Met het oog op vele van zijne buitengewone, dikwerf zoo dramatisch bewerkte liederen was men gerechtigd, van Schubert op het gebied der opera iets van groote beteekenis te verwachten.

Helaas echter vereenigde zich in deze opera de poëtische, diepzinnige liederencomponist met een volkomen prozaïschen dichter, en dat is de oorzaak waarom Schubert's opera voor de toekomst geen levensvatbaarheid kan hebben. Het uiterst onbeteekenende van het onderwerp, dat noch spannende momenten noch werkelijk dramatische effecten toelaat, moet op den toehoorder evenzoo verlammend werken als de schrikkelijk gerekte lyrische ontboezemingen, die in het stuk voorkomen. Deze laatste vormen het eigenlijke element van deze opera (die men dan ook niet zonder recht een liederen-opera zou kunnen noemen), zoodat Schubert bijna doorgaans gedwongen werd tot het zuiver melodische en daarbij dikwijls niet verder komt dan tot den eenvoudigsten liedvorm met muzikale phrasen van 2 tot 2 of 4 tot 4 maten. Hieruit ontstaat een groote monotonie, die zelfs Schubert met zijn rijkdom van melodie niet wist te verbannen." —

Het oordeel van dezen recensent over het libretto is juist, maar hij werpt de schuld van het mislukte in het werk wel wat te veel op den dichter. Het is nog zeer de vraag, of Schubert, wanneer hij een beter libretto tot zijne beschikking had gehad, daarvan iets zou gemaakt hebben, dat meer met de eischen van het drama overeen kwam dan in deze opera het geval was. Schubert bezat de gave om aan vreugde, smart of andere aandoeningen, die in de weinige verzen van een gedicht dikwijls meer geopenbaard dan wel geschilderd werden, door zijne muziek zulk een uitdrukking te geven, dat hij ons machtig aangrijpt, en in dien zin is hij dramatisch. Maar op die wijze en binnen die enge grenzen uit te spreken wat men gevoelt, is iets anders dan, zooals op het theater, personen van verschillend karakter te midden van de meest tegenstrijdige handelingen en de meest gecompliceerde toestanden hunne zielsstemmingen te laten openbaren, en steeds zoo, dat de wijze van uitdrukking in alle omstandigheden met het karakter van den handelenden persoon overeenstemt. Om hierin te slagen wordt een combinatie van eigenschappen gevorderd, die bij componisten even zeldzaam wordt aangetroffen als bij dichters, en waarvan stellig velen onder de talrijke opera-componisten zelfs geen flauw bewustzijn hebben, wanneer zij zich zoo lichtvaardig aan de compositie van dramatisch-muzikale werken wagen.

HENRI VIOTTA.

BUITENLANDSCH OVERZICHT.

Augustus.

„.... dans le meilleur des mondes possibles."

Motto voor socialistenvergaderingen te Londen en elders: Du choc des opinions jaillit la vérité.

Hoe schilderachtig juist dat „schok"! Hoe vriendelijk dat „opinies"! Maar ik vraag u, waar blijft de waarheid die uit het tegen elkander ingaan van de „opinies" als een lichtstraal te voorschijn schiet?

Ik zou nog liever gaan twijfelen aan mijn eigen volmaaktheid — en zoo iets doet men niet graag, — dan dat ik een tittel afnam van de onfeilbaarheid van een spreekwoord, en ik hoor de „waarheid", opkomend uit den „schok der opinies", — ik hoor haar, sterker sprekend hoe heftiger de „opinies" worden, in.... het kloppen van den voorzittershamer: klop, klop, klop....

Eerst op het groene kleed van de tafel, dof, als de duffe houten waarheid, dan luider met de kracht van hard tegen hard, wanneer de „opinies" tegen elkander aanketsen als ruwe keien: Klop, ge krijgt klop, door den schok van uwe opinies!

Of is het voorzittersinstrument het zinnebeeld van Thor's hamer die eenmaal met goddelijk geweld op het aambeeld der wereld zal neerkomen wanneer de eeuwige machten genoeg hebben van het lawaai der „opinies"?

Spreekwoorden zijn waar, — geen mensch zal 't tegenspreken, maar hun waarheid hangt hun als een te ruime mantel over de schouders: men kan er verschillende verklaringen onder steken.

Maar wat beteekenen die kleine verschillen hier, in de oude wereld, bij den strijd van de opinie's daar ginder aan den overkant!

't Is jammer dat we bij deze presidents-campagne nog maar twee maanden voor den boeg hebben, zegt een welingelichte. (Lieve Hemel, wou hij dan hebben dat de spanning nog een half jaar duurde!) De zilvermannen kunnen alleen overwinnen door een verrassing; ze zijn als een groote bende die met jachtgeweren en knuppels is gewapend tegenover een leger dat een geregelde artillerie heeft. De beslissing is niet twijfelachtig wanneer er maar tijd is om het geschut zijn volle werking te geven.

De opmerking schijnt mij juist, maar zij bevat een vreeselijke beschuldiging tegen het deel der bevolking dat over de artillerie beschikking heeft en niet tijdig genoeg klaar was.

Men doet goed in deze dagen zijn Aristophanes eens over te lezen en een bad te nemen in de frissche stoute menschelijkheid van het oude Athene. Want bij al zijn uitgelatenheid bewaart de groote comicus een zekere schaamte jegens het heiligste. Neem zijn grofste tooneelen, bv. waar hij de twee volksleiders laat strijden om den voorrang in het hart van den Demos. Hij geeft hun scheldwoorden en gemeenheden en vleierijen in den mond, en het is de vraag wie het luidst kan schelden en het grofst gemeen is, en wie de walgelijkste vleierij bedenkt; maar voor het ergerlijkste deinst hij terug.

Het ergerlijkste was bewaard voor het fatsoenlijke gepeupel dat dezer dagen bij duizenden in Madison square te New-York samenkwam om naar Bourke Cockran, den jongen Iersch-Amerikaanschen raddraaier, te luisteren, die door de goudmannen ter wille van den omvang van zijn stemgeluid was uitgekozen om Bryan, den zilvercandidaat, te overschreeuwen. En de menschen zwaaiden met achttienduizend vooruit klaargemaakte Amerikaansche vlaggetjes zoo dikwijls als de luidkeelige sprak over „the honour of the nation."

Maar het allerergelijkste — want er is altoos nog een peil onder het laagste in de menschelijke natuur (die mijn is nooit uitgediept) — was de zalving waarmee de berichtgevers in de kranten gesproken hebben over die *honour of the nation* waarin achttienduizend schreeuwers hun banderillas gestoken hebben, alsof het een stier was die tot woede moest worden gedreven.

Aristophanes kon den zegen van onze publiciteit nog niet raden. Hoe heeft ze de handeling van dat eenvoudige mannetje, — een negerwerkman geloof ik, — bedorven, die zijn spaarpenningen in goud naar de bank bracht toen hij van de vrees hoorde of men voortaan zijn geld nog wel in goud uitbetaald zou krijgen! Hij wilde zijn vertrouwen toonen in het land dat hem de gelegenheid tot eerlijken arbeid gegeven had, of lijden, zelf met dat land.

De bladen hebben dat kleine sommetje verheerlijkt als „het penninkske van de weduwe". Maar dat penninkske is niet geadverteerd geworden; het is voor een oogenblik, voor eens en voor altoos, beschenen geworden door een straal van goddelijk licht. Daarna past het zwijgen. Breng het goede toch niet ter markt!

Europa heeft ook zijn kluchten.

„Wat denkt ge van Lord Salisbury?" vroeg Li-hung-tchang aan Gladstone.

Zeker, het is een van de mooie trekken van onzen tijd: de toenadering van ver uiteenliggende landen en volken; maar ze moeten toch niet te dicht en voor het loutere pleizier van de nieuwsgierigen bij elkander komen, want dan klotst de geest van het eene volk tegen dien van het andere als twee houten koppen die niet anders dan een kluchtige domheid voort kunnen brengen.

Daar bezoekt de eene wijze den andere: Li-hung-tchang gaat Gladstone zijn visite maken, en er komt niets voor den dag dan een nutteloos vertoon van ongerijmdheden.

De chineesche staatsman buigt op zijn tocht door Europa voor de uniformen op zijn weg. Hij kan niet onderscheiden of het een waardigheidskleed of een liverei is, en zijn diepste groet heeft hij gemaakt voor twee lakeien in rood galacostuum; hij moet redevoeringen aanhooren, en ze worden hem vertolkt in een enkel Chineesch woord; hij antwoordt met een knik of met een lettergreep, en de tolk houdt een redevoering van vijf of tien minuten om den zin van dien knik aan de Europeesche hoorders over te brengen.

De menschen schrijven al zijn uitingen op; maar het blijkt bij vergelijking dat hij voor ieder land hetzelfde compliment heeft overgehad, en op dezelfde manier iedere verplichting is ontweken.

Al het zenuwachtigmakend komische van het officieele vertoont zich op eenmaal. Knikkende mandarijnen op een étagère.

Bij Armenië heeft Engeland nu ook Creta gekregen om aan de wereld te bewijzen hoe 'n lust de menschen hebben zich te bemoeien met de dingen waarvan ze niets begrijpen en waaraan ze geen belang hechten. Het geeft nu eenmaal iemand 'n positie in de maatschappij, wanneer hij sympathie heeft voor de Armeniërs of voor Creta. De hertog van Westminster is voor Armenië en dergelijken! en met de Armeniërs te dwepen is een middel — misschien — om onder het schijnsel van die hertogskroon te komen.

De goede hertog weet het wel, en beperkt de uitnoodigingen voor Armenische vervolgingssamenkomsten in zijn Londensch huis. Hoe wil hij den aandrang echter weren, wanneer men zich bij hem indringt als die dame die meekwam met een genoodigde op de familiekaart, hoewel ze geen familie was...?

„En deze dame?" vroeg de hertog van Westminster op de samenkomst toen hij ieder van zijn gasten aansprak. „Behoort zij ook tot uw familie?" „Neen, uw genade," antwoordde de schuldige die zich tot een onbescheidenheid had laten overhalen door zijn vriendin. „In wat voor hoedanigheid komt zij dan hier?" ging de hertog voort met vragen. „Als enthousiast," luidde het gevatte antwoord.

„Enthousiast" is een sociaal merk geworden.

De onbeduidenheid en de weifeling van het oordeel der wereld!

O, geen preek daarover; neen, eerder een aanprijzing omdat niemand in onzen tijd zich meer ongerust behoeft te maken, — zoo kort is de golfslag geworden van het op en neer. Wie kan zeker zijn dat hij in genade is bij de openbare meening? maar ook, wie kan niet zeker wezen dat hij morgen weer in genade zal worden aangenomen?

Toen Felix Faure tot president der Fransche republiek werd verkozen, hebben de gezanten der groote mogendheden er in ernst over beraadslaagd of zij den nieuwbakken man wel maatschappelijk als hun gelijke zouden beschouwen.

Daarop is hij aan de wereld, en aan de groote wereld zeer meegevallen als een hoofd van den Staat die recepties kon houden

en die in paarden en rijtuigen belang stelde. De golving ging opwaarts.

Maar de golf daalde toen Faure, tijdens het ministerie Bourgeois, in onmin geraakte met den Senaat. De kringen van de wereld hekelden hem, plaagden hem, en sloten zich voor hem. De golf daalde en daalde.

Toen had het onderhoud plaats met de Keizerin-weduwe van Rusland op de grens van Frankrijk. Faure had zich aangenaam weten te maken, en de opinie van de wereld draaide om. Straks zal hij de gastheer wezen van den czar. Het hoofd van den president reikt al bijna tot de sterren.

Overmorgen treedt hij misschien af.

En Cecil Rhodes wiens appelenstalletje was omgegooid door de booze driftigheid van Jameson, den kwâjongen, — is hij niet, na zijn bezoek aan de Matabele hoofden, weer druk bezig om zijn appels uit het slijk op te rapen, en ze te schikken ten verkoop, netjes omhuld door lauwerbladen?

Och wat een leege wereld van schijn, en van onmetelijken afstand onderling tusschen wat er echt menschelijks is in iedere menschenborst!

Moet men niet denken aan Nansen's Noordpooltocht?

Die twee, Nansen en zijn metgezel, alleen in het Poolland! Daar hoort de held heel in de verte het geblaf van honden. Menschen! en hij trekt op weg.

Zoo zijn er tijden dat wij ook de nabijheid van *menschen* in onze buurt alleen bemerken kunnen door wat onbestemd geblaf dat van verweg onze ooren bereikt.

B*.

UNIVERSITY OF ILLINOIS-URBANA
3 0112 109536307